

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET GYŰJTEMÉNYEI

JUBILEUMI

KIADVÁNYOK

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET GYŰJTEMÉNYEI

AZ EME JUBILEUMI KIADVÁNYAI

Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetének kiemelkedő személyiségei

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak bibliográfiája 1879–2008

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIII. kötet

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V. kötet

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET GYŰJTEMÉNYEI

Kolozsvár, 2009

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap,
a Miniszterelnöki Hivatal, Budapest
és a Szülőföld Alap támogatásával

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megbízásából szerkesztette
SIPOS GÁBOR

A kötet fényképeit a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár,
a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, az Erdélyi
Nemzeti Történeti Múzeum, a Kolozsvári Szépművészeti Múzeum
és az Erdélyi Néprajzi Múzeum bocsátotta rendelkezésünkre.

© Szerzők, 2009

Felelős kiadó
SIPOS GÁBOR

Borítóterv, tipográfia
KÖNCZEY ELEMÉR

Korrektúra
SZABÓ BEÁTA

Műszaki szerkesztés
BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok
GLORIA és IDEA, Kolozsvár

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei / ed.: Sipos Gábor. -
Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2009
ISBN 978-973-8231-96-2
I. Sipos Gábor (ed.)

Tartalom

Előszó (EGYED ÁKOS).....	7
SIPOS GÁBOR: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története.....	11
VINCZE ZOLTÁN: Az Érem- és Régiségtár	69
MIHÁLY MELINDA: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület középkori és kora újkori kőtára	137
NAGY-TÓTH FERENC: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának megalakulása és gyűjteményei	171
KISS ANDRÁS: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története.....	183
MURÁDIN JENŐ: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára	239
TÖTSZEGI TEKLA: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi gyűjteménye.....	323
BOGDÁNDI ZSOLT: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi kéziratára	349
Rövidítések jegyzéke.....	367
Képmelléklet	369

Előszó

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakításának 150. évfordulóját köszöntő jubileumi kiadványaink újabb kötetét nyújtjuk át a tisztelt érdeklődőnek. Ennek is – mint az eddigieknek és a következőknek – sajátos a tartalma és a rendeltetése: az EME tudományos gyűjteményeinek keletkezéséről, gyarapodásáról és jelenlegi helyzetéről kíván számot adni, rendeltetése pedig az, hogy tájékoztassa a közvéleményt ennek a felbecsülhetetlen értékű tudományos és kulturális kincsnek a sorsáról. A magyar társadalom régóta vár tájékoztatást arról, hogy mi történt az alapítás korának lelkes hevületében önként, de határozott céllal összehordott családi ereklyék hatalmas tömegével, s arra is kíváncsi: annak az ügynek a szolgálatában áll-e a hajdani múzeumi gyűjtemény, amelyet eredetileg számára kijelöltek. Emlékeztetünk arra, hogy az 1856. március 31-én közzétett felhívásában gróf Mikó Imre világosan kifejtette: az alakítandó „Múzeum Egyesületünknek három nagy teendője van: hogy ez országrész számára egy tudományos és műkincseinek arányban álló, s a kor szükségletének megfelelő múzeumot állítson, hogy a begyűjtött tudományi anyagot rendezze, feldolgozza és feldolgoztassa s közforgalomba hozza, végre, hogy e kettős munkásság által hazánk fiai közt a tudomány szeretetét és művelődését terjessze és erősítse”.

A múzeumalapítás tehát a legelső feladata volt az Egyesületnek, s valóban a megvalósításáért már 1856-ban elkezdődött a muzeális értékek begyűjtésének céltudatos munkája. Ugyanis meg kellett menteni az esetleges elidegenítéstől gróf Kemény József és gróf Kemény Sámuel hatalmas gyűjteményeit, amelyeket már az 1841–1843-as erdélyi országgyűlésen felajánlottak a létesítendő erdélyi múzeum számára, és meg kellett szerezni az Aranka György-féle, ugyancsak nagy értékű hagyatékot is. S mivel az igyekezet sikeresnek bizonyult, nem volt megállás sem a szervezőmunkában, sem a gyűjtésben az EME tényleges megalakulásáig.

Ennek köszönhetően az 1859 november 23–26. közt megtartott alakuló közgyűlésen Mikó gróf egyszerre jelenthette be az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Országos Múzeum megalapítását. Nem felesleges tudni: eredetileg Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesületet és Erdélyi Nemzeti Múzeumot szándékozott létrehozni Mikó gróf, de ezt az abszolutista kormány megakadályozta. Kettős, de egymással a legszorosabb kapcsolatban álló intézmény jött létre azért, hogy mind az akadémiai, mind a muzeális célkitűzést megvalósíthassa. Maradjunk az utóbbinál.

Az 1859. novemberi közgyűlésen elfogadott alapszabály második §-a meghatározta a múzeum szerkezetét: „a múzeum főbb részei lesznek: könyv-, Régiség- és Éremtár, természetrajzi gyűjtemények és fűvészkert; a múzeumból a művészeti tárgyak nem rekeszhetnek ki”. Az alapelvek elfogadása után a közgyűlésen megválasztották a múzeumi részlegek vezetőit s ideiglenes igazgatóját Brassai Sámuel személyében, akit ugyanakkor a természettudományi gyűjtemény szervezésével és vezetésével is megbíztak. A könyvtári gyűjtemény élére, amelyhez a régiség- és éremgyűjtemény is tartozott, Szabó Károlyt állították. A múzeum és részeinek vezetői számára külön – alapszabállyal felérő – utasítást adtak ki, amely részletesen szabályozta az igazgató munkáját és a természettudományi gyűjtemény, a könyvtár meg a régiség- és éremgyűjtemény őrének teendőit.

Az alakuló közgyűlés újabb lendületet adott a múzeumi anyag gyűjtéséhez: a felajánlások száma az 1860-as évek elején meghaladta a négyezret. A gyűjtemények növekedése miatt az érem- és régiségtári gyűjteményeket 1860/1861-ben leválasztották a könyvtártól, s élére ideiglenesen Finály Henrik egyleti titkárt nevezték ki. A nagyobb gyűjteményeket és pénzösszeget adományozók alig néhány kivételtől eltekintve magyarok voltak, s közülük többen eleve feltételként kötötték ki azt, hogy a beadott gyűjteményeik, felajánlásaik csak addig érvényesek, ameddig az EME és múzeuma magyar jellegű marad, s székhelye Kolozsvárt lesz. Mivel a közgyűlés a magyar nyelvűséget egyhangúlag elhatározta, ahogyan a kolozsvári székhelyet is, ez a feltétel nem képezhetette akadályát a gyűjtemények folyamatos növekedésének. Az Egyesület magyar jellegét elfogadták a szász és román értelmiség vezető férfiai is.

Bármilyen öröndetes is volt a gyűjtemények rohamos növekedése, ennek kezelése s további sorsáért érzett nagy felelősség arra készítette az EME vezetőségét, hogy változtasson az addigi múzeumi elképzelésin s gyakorlatán. Ugyanis kiderült, hogy sem a pénzügyi fedezet, sem a személyi feltételek nem elegendőek a múzeum fenntartásához, s paradox módon az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a korábbi társadalmi támogatottság is csökkent, ami szintén a változtatás gondolatának elfogadását siettetette. Az is sürgette az újítást, hogy az alapító hiába reménykedett az állami támo-

gatas megszerzésében: a közvetlen állami segély elmaradt, ami egyik oka lett annak, hogy az Egyesület vezetése más módon próbálja megszerezni a szükséges támogatást. Ennek az ideje rövidesen, már 1872-ben érkezett azzal, hogy Kolozsvárt alakult meg az ország második tudományegyeteme, amely éppen annak köszönhetően jött létre itt, mert az Erdélyi Múzeum-Egyesület megteremtette az egyetemalapítás személyi feltételeit, valamint a tudományművelés bázisait. Mikó úgy látta megoldhatónak a Múzeum kérdését, ha annak szervezési, fenntartási gondjait megosztják a Tudományegyetemmel. Ezt szerződésileg rögzítették, és a Magyar Oktatásügyi Minisztériummal kötött megállapodás szerint a múzeumi táruk az Egyetem használatába kerültek az EME tulajdonjogának megtartása mellett. Az EME évi járadékot kapott táruinak átengedéséért, azonban ezzel odalett a Múzeum. A táruk kezelését az Egyetem vette át, azok időnkénti megnyitása a nagyközönség számára semmiképpen sem volt azonos a Mikó által tervezett és mindeddig épített Erdélyi Nemzeti Múzeummal.

A gyűjtőmunka azonban tovább folyt s bővült: a természettudományi tárban újabb gyűjteményeket hoztak létre, s képtár is létesült. Ezek a gyűjtemények az 1918-as főhatalom-változással a román egyetem használatába kerültek, de értük az EME nem kapott bérleti díjat; emiatt meg a román állami szervek által gördített számos akadály miatt az Egyesületnek pusztán fennmaradásáért kellett küzdenie, és a gyűjtemények gyarapítására úgyszólván nem is gondolhatott. Az 1940–44 közötti négy év, amikor Észak-Erdély újra Magyarország része lett, csak arra volt elegendő, hogy az EME megkezdje sorainak újrendezését.

A második világháború befejezésével ismét a kisebbségi helyzet okozta gondokkal kellett az Egyesületnek szembenéznie, sőt az egyre erősödő kommunista mozgalom ellenséges magatartásával is; ettől kezdve a gyűjteményeknek sorsa a hányattatás és elidegenítés. A kettős nyomás végül is az EME megszüntetéséhez vezetett: 1950-ben az Igazságügyi Minisztérium elrendelte felosztatását – más polgári jellegű intézményekkel együtt. Majd az Erdélyi Múzeum-Egyesület Intéző Bizottsága 1950. február 12-én tartott ülésében, amelyben bejelentette hatáskörének megszűntét, a gyűjteményekről is megemlékezett: eszerint felkéri a Romániai Magyar Népi Szövetség Intézőbizottságát, a Bolyai Tudományegyetem Rektori Hivatalát és Tanulmányi Igazgatóságát, valamint a Bolyai Tudományegyetem Történelem, Földrajz és Természettudományi Karát, hogy „a volt Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori tulajdonát képező tudományos gyűjtemények sorsának elrendezése rendjén a Román Népi Köztársaság magyar tudományosságának érdekeit képviseljék, mint arra hivatottak”.

Valóságos érdekképviselőről azonban aligha lehetett már szó, mert egyik megnevezett intézménynek vagy szervezetnek sem volt reális hatalma ilyen kérdésekben. Az EME gyűjteményei továbbra is az egyetem különböző intézeteinél maradtak, majd egy részük átkerült állami intézmények kezelésébe. Egyedül a Levéltár tarthatta meg még néhány évig különállását, de 1974-ben ezt is átvette az Állami Levéltár kolozsvári fiókja, majd elszállították Kolozsvárról, és a „szekuritáté” rendelkezett vele. Újjáalakulása óta az EME vezetősége több alkalommal kifejezte azt, hogy továbbra is ragaszkodik vagyonának, tárainak tulajdonjogához, s szorgalmazza a gyűjtemények jogi státusának a rendezését. Eddig azonban nem történt érdemleges intézkedés ebben a kérdésben az állam részéről.

Az EME gyűjteményeinek részletesebb történetéről e kötet tanulmányai szólnak, a szerzők a különböző táruk közismert szakértői, akik nemcsak a szakirodalmat tanulmányozták, de a levéltári forrásokat is kutatták a rendelkezésükre álló rövid idő alatt. A levéltári kutatásokra amiatt is kevés idő jutott, mert az EME egykori irattárának anyaga csak ebben az évben került vissza Kolozsvárra a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságához, s vált kutathatóvá, ezért bőven lesz még feltárnivaló egy monografikus feldolgozáshoz. De így is a kutatás mai állapotát felmutató kötet az EME 150 éves történetében először nyújt átfogó és alapos áttekintést erről a gazdag erdélyi magyar örökségről, ugyanakkor pedig hű tükre – a már megjelent kötetek mellett – az Erdélyi Múzeum-Egyesület Erdély kulturális és tudományos életében betöltött fényes, történelmi jelentőségű munkásságának.

Kötetünk tanulmányaiból az is kiderül, hogy ez a hatalmas értéket jelentő magyar közvagyon ma nem teljesítheti teljesen az alapítók által kijelölt célokat.

EGYED ÁKOS

SIPOS GÁBOR

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története

Több évtizede élt már a múzeumi gondolat Erdélyben, amikor az 1842-es országgyűlésen gr. Kemény József nagylelkű felajánlásával végre a megvalósulás közelébe került. A történetkutató arisztokrata nagy értékű könyv- és kéziratárát ajánlotta föl a „Kolozsvárt felállítandó Nemzeti Múzeum alapjául”, és példáját unokatestvére, gr. Kemény Sámuel is követte. Ehhez járult gr. Teleki József, Erdély kormányzója, aki több száz kötetnyi első kiadást és ősnymtatványt szánt e célra. A diéta azonban anélkül osztott fel, hogy az országos múzeumot létrehozta volna.

Az Erdélyi Múzeum gyűjteményei közül tehát a könyvtaré az időbeli elsőség, már csak azért is, mert – mint látni fogjuk – az egyesület létrejöttének katalizátoraként épp a Kemény-bibliotéka szerepelt. Mai jelentőségét az biztosítja, hogy a szinte egy évszázadig tervszerűen gyarapított könyvtár állománya állandó használatban van, az itt őrzött régi könyvek, kéziratok, hírlapok, térképek stb. a legváltozatosabb témájú múltfeltáró szövegek lábjegyzeteiben szerepelnek. A múzeumi gyűjtemények közül talán csak a levéltár és a Régiségtár intenzív használata fogható a könyvtáréhoz.

A könyvtár szinte százéves története hat korszakra osztható, részben a történelmi események, az egyesület és a könyvtár sorsát is befolyásoló impériumváltozások szerint, részben pedig a belső fejlődés szakaszainak megfelelően.

I. 1859–1906

Kemény József 1855-ben bekövetkezett halála sürgetővé tette a múzeum megalapítását, nehogy a már korábban felajánlott nagy értékű könyvtár idegen kezekre kerüljön. Kemény gróf végrendeletében ugyanis a megalapítandó erdélyi múzeumnak adományozta teljes gyűjteményét, az intézmény megalakulásáig viszont a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtá-

rában kívánta elhelyezni megőrzés végett. A múzeum létrejöttét szívükön viselőik a Pestre költöztetés bonyodalmaiktól szerették volna megmenteni a könyvtárat, és szorgalmazták az intézmény mihamarabbi megalapítását. Mikó Imre gróf indította el a múzeumot fenntartó egyesület létrehozásának mozgalmát 1856 március–áprilisában a *Kolozsvári Közlöny* hasábjain megjelent cikkeivel, és a széles társadalmi támogatottságú akció 1857-re oda fejlődött, hogy május 3-ára szervezőbizottsági gyűlést hívhatott össze.¹ E bizottság véglegesítette a tervezett tudományos egyesület alapszabályait, a Kemény-könyvtár ügyében pedig örömmel vette tudomásul, hogy Schwarzenberg kormányzó elvileg engedélyezte az átvételét. Miután a kerületi törvényszék jóváhagyta az átadást, és az özvegy grófné is tudomásul vette, a szervezőbizottság meghatalmazottja, Mike Sándor guberniumi levéltári igazgató átvette az Aranyosgerenden őrzött könyvtárat és egyéb gyűjteményeket.² Augusztus végére Mike már Kolozsvárra szállította a gyűjteményeket, és felajánlkozása nyomán megbízást kapott a könyvtár rendezésére.³ Így 1859. november 23-ra, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésére az új tudományos társaságnak már gyűjteménye és (ideiglenes) könyvtárosa is volt.

A könyvtárnak gr. Bethlen Sándor nyújtott otthont Farkas utcai palotájának udvari földszintjén, mégpedig ingyen, itt dolgozott Mike Sándor a könyvanyag rendezésén, nagy ügyszeretettel és díjazás nélkül. Mikó gróf azonban másképpen tervezte megoldani a gyűjtemény személyi kérdését. Már 1859 nyarán jelezte Szabó Károlynak, a magyar őstörténettel foglalkozó fiatal nagykörösi tanárnak, hogy a közgyűlés jóváhagyásától függően őt tekinti alkalmasnak az alakulóban lévő gyűjtemény vezetésére.⁴

November 25-én az EME alakuló közgyűlése az előzetes várakozásoknak megfelelően könyvtárosává választotta a tudós tanárt. Szabó december 5-én köszönettel elfogadta a választást, avval a reménnyel, „hogy a bizalmat, melyet a nemzet eddigi munkásságáért oly igen lekötelező méltánlással s jövőre nézve mintegy buzdításul íranta nyilvánított, hivatalos tiszte és irodalmi munkássága hű folytatásával teljesen megérdemelni és

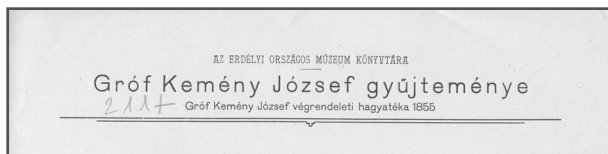
1 Egyed Ákos: *Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen 2005. 179, 189–190.

2 *Az erdélyi országos múzeum alapulásának rövid történelme. I. közlemény*. EMETud 1866–1867. 88–94.

3 A hagyatékot 36 szekéren szállították Kolozsvárra. Veress Endre: *Gróf Kemény József*. EM 1933. 145. (A továbbiakban Veress 1933.)

4 Szabó Károly 1859. szeptember 15-én újságotlata bátyjának: „jövő augusztusban vagy Enyeden mint tanár, vagy Kolozsvárt leszek mint múzeumi könyvtárnok. Ez utóbbi állást hasonlíthatatlanul jobban szeretném; amaz máris bizonyos, emez a tavasszal nézve reám, ha ugyan a többség elválasztana, mire némely előleges tudósítások szerint jó kilátásom lehet. Ott egészen megnyugodva egyedül annak élnék, amire hivatva vagyok, s megmutatnám, mennyit és hogyan bírnék dolgozni.” Erdei Tamás Ferenc: *Szabó Károly pályaképe, különös tekintettel a nagykörösi évekre*. (Szakdolgozat, ELTE, 2001. OSZK, Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár). Melléklet.

meghálalni szerencsés és képes lesz.”⁵ Könyvtárosi tapasztalatokat egyébként már Nagykovácsán is szerzett, amikor könyvtárfelelős tanárként újrendezte a főiskola gyűjteményét.⁶

A Kemény József-gyűjtemény pallium-felirata

1860. május 1-jén vette át Mike Sándortól a munkát az egyesület választott könyvtárosa. A rendezési munkáknak köszönhetően július 15-én már meg is nyithatták az olvasószobát, és elkezdődhetett a katalogizálás. Szabó a közgyűlés által jóváhagyott, 50 cikkelyből álló könyvtári szabályzat alapján végezte a munkáját, az olvasószoba használatát és a könyvkölcsönzést Gyulai Pál református kollégiumi tanár és Finály Henrik által összeállított házirend szabályozta.⁷

A könyvtár fejlődése az első évtizedben

Az alapításkor 15439 könyvet, 1083 kéziratot és oklevelet őrzött a könyvtár, induló állományának körülbelül egyharmadát a Kemény József adományozta gyűjtemények alkották. Kemény az oklevélhasználó történészek első nemzedékéhez tartozott, és nemcsak tudományos közleményeit alapozta a krónikák mellett az általa felkutatott levéltári adatokra, de nagy szenvedéllyel gyűjtötte az Erdély múltjára vonatkozó írásos forrásokat, így „tömerdek írott emléket mentett meg a pusztulástól”.⁸ Közel 400 kötetnyi kézírata és több mint 5000 könyve gazdagította a könyvtárat. Kéziratgyűjteményében több mint 12000 középkori és kora újkori eredeti oklevelet hagyományozott az utókorra, a *Diplomatarium Transilvanicum* és kiegészítéseinek 47 kötete pedig a legnagyobb magyarországi kézíratos diplomatikai forrásgyűjteménynek számít 3318 oklevél kiadásra előkészített szövegével.⁹

5 Szádeczky Lajos: *Szabó Károly emlékezete*. Sz. 1894. 214. – EMELvt, prot. nr. 6 az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve, p. 56; prot. nr. 7, ülésjegyzőkönyv 1859–60, p. 28.

6 Szilágyi Sándor: *Szabó Károly*. Magyar Könyvszemle 1890. 3–4. sz. 295–296.

7 György 1941. 222–224. Az 1860-ban megállapított könyvtári szabályzatot lásd a Függelékben.

8 Veress 1933. 5–9, 259.

9 *Erdélyi okmánytár*. I. 1023–1300. Közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1997. 19.

Mellette jó néhány más adományozó bizonyította, hogy az erdélyi társadalom a magáénak érezte az egyesületet, a múzeumi könyvtárat pedig az erdélyi történelem írásos emlékeinek reprezentatív gyűjtőhelyének tekintette. Egész gyűjtemények tucatjával, egyes darabok százával kerültek ajándékképpen az EME tulajdonába. Még 1856-ban csatlakozott a felajánlókhoz Torma Károly földbirtokos és amatőr régész könyveket és kéziratokat is bőven tartalmazó gyűjteményével.¹⁰ Jól példázza a közfelfogást Czetz Antal adományozó 1860-ban kelt bejegyzése a Heltai Gáspár-féle *Cancionale* ép példányába: „A haza oltárához egy fővényszemmel járul...”¹¹ Desewffy Mihály 1865 márciusában Mikó Imréhez írt levele ugyanezt az áldozatkészséget tükrözi: „...méltóztassék ő excellenciája ezen ide fogott kimutatásban feljegyzett, tudományos osztályzatok szerént rendezett munkákat az erdélyi országos múzeum egylet szellemi tőkéjének gyarapítására kegyesen elfogadni, és azoknak behelyezése aránt kegyesen rendelkezni...”¹²

1860-ban jutott az egyesület könyvtárába Hilibi Gál László kéziratos gyűjteménye és Király Mihály lelkipásztor 200 kötetes hagyatéka. Egy év múlva került be a könyvtárba gr. Kemény Sámuel 10 000 kötetes könyvtára és gazdag levéltári gyűjteménye. Dégenfeld gróf az erdőszádai könyvtárából a múzeumból még hiányzó műveket ajánlotta fel 1863-ban, innen 1342 kötet került a könyvtárba, jelesül „a görög és római remekírók és az európai újabb irodalom jelesebb termékeinek általában igen szép kiadásai”.¹³ Hasonló válogatást ajánlott fel gr. Teleki Domokos a geryeszegi kastélykönyvtárból 1866-ban, innen több mint 2000 kötetet remélt megszerezni a múzeum, köztük több mint száz 16–17. századi magyarországi nyomtatványt. Gr. Bánffy Dénesné főként „a francia irodalom jelesebb műveiből” válogatott 1200 kötete ugyanebben az évben végrendeletileg jutott az egyesület tulajdonába.¹⁴ Szatmári Pap Mihály kolozsvári református kollégiumi professzor hagyatéka az örökösök nagylelkősége folytán 1867-ben 1275 kötettel gazdagította az egyesületet, ebben a több nemzedéken át gyűlt lelkészi tékában 30 darab 16–17. századi magyarországi kiadvány jelentette a legnagyobb értéket.

Az 1868-as év adományai közül kiemelkedik br. Radák Istvánné gr. Rhédey Klára könyvtárának válogatott 448 kötete a 18. századi magyar irodalom és a régi nyomtatványok tárgyköréből. A kéziratár 41 kötet

10 Kelemen 1942. 27.

11 Mai jelzete: Központi Egyetemi Könyvtár, Kv. RMK/BMV 550.

12 Kackó, 1865. márc. 4. EMELvt, 1. tétel, 72/1865. Vincze Zoltánnak köszönöm ezt az adatot.

13 EMELvt, 241. tétel, f. 55.

14 A könyvtáros jelentése az 1866. évről. EMELvt, 50. tétel, 139–141.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETE

gyarapodott Mikó Imre és mások ajándékából,¹⁵ a legnagyobb nyereséget azonban Mike Sándor levéltáros 144 vaskos kötetet kitevő gyűjteménye jelentette. Ennek egyik legfontosabb részét képezte az Erdély történetére vonatkozó 1504 darab eredeti oklevelet, missilist és iratot tartalmazó 13 kötet. Mike gyűjteménye szerencsésen egészítette ki a Kemény Józseftől örökölt történelmi forrásegységet. Mikó Imre a könyvtár gazdagításában is elől járt, például a ma 89 tételt számláló ősnymtatvány-gyűjteményben 12 kötetben látható az egyesületalapító gróf ex librise, és ugyancsak ő vásárolta meg a krasznai Cserey-téka három incunabulumát.¹⁶

A Mike Sándor-gyűjtemény pallium-felirata

A könyv- és kéziratadományokat az egyesület választmányának havonta tartott ülésein vették számba, és Finály Henrik titkár jegyzék kíséretében adta át Szabó Károly könyvtárosnak a gyarapodást. E havi jegyzékek mellett Szabó évente összeállította az adományozott vagy megvásárolt könyvek és kéziratok listáját.¹⁷

A sokfelőlről gyűlt könyvanyag rendezésének első lépését a duplumok különválasztása jelentette.¹⁸ Ezeket aztán az erdélyi kollégiumi könyvtárakkal, a debreceni református kollégiummal, az egri érseki könyvtárral, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárával, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárával (mai nevén Országos Széchényi Könyvtár) kialakított cserekapcsolatok révén hasznosították az állomány gyarapítására. Élnkítette e kapcsolatokat a fölőspéldányok nyomtatott jegyzéke, amely kétszer is megjelent Szabó Károly összeállításában, 1863-ban 95 lapnyi, 1873-ban pedig 89 lapnyi terjedelemben.¹⁹ Vásárolni is lehetett a másodpéldányokból, elsősorban az egyesület tudományos munkát végző tagjai éltek e lehetőséggel.

15 Mikó Imre 7 db eredeti kéziratot, 5 kötetnyi másolatot, 7 kötet oklevélgyűjteményt (1540–1774), 45 db 15–18. századi oklevelet, 8 db erdélyi szász tárgyú másolatot adományozott a könyvtárnak. EMELvt, 241. tétel, f. 103.

16 Mosora, Elena–Hanga, Doina: *Catalogul incunabulelor*. Cluj 1979.

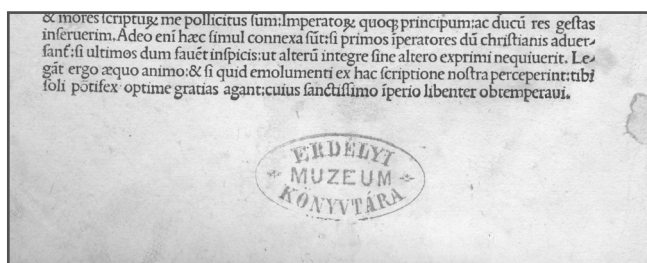
17 1860-ból és 1862-ből maradt fenn ilyen jegyzék. EMELvt, 241. tétel, f. 9–13, 35–38.

18 EMELvt, 241. tétel, f. 2–8, 14–20.

19 *Az Erdélyi Múzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke*. I. Kv. 1863, II. Kv. 1873.

Bár a könyvtár ellátmánya nem mondható nagynak, régi magyar nyomtatványok vásárlására is futotta, a választmány jóváhagyásával Burián János antikváriustól, Szilágyosomlyóról, Székelykeresztúrról szerzett be a könyvtáros a gyűjteményt kiegészítő példányokat, az utóbbi helyről egy széphistóriákat tartalmazó gyűjteményes kötetet.

Indokolt esetben árveréseken is részt vett, 1860-ban például a neves műgyűjtő és literátor, Cserey Farkas krasznai könyvtárának aukcióján sikerült több régi magyar nyomtatványt és könyvészeti ritkaságot vásárolnia. Ekkor került például az egyesület könyvtárába az első erdélyi magyar folyóirat, a *Hírvivő* néhány száma és Székely István *Calendarium magyar nyelven* c. nyomtatványának (Krakkó, 1540 után, RMNy 65) egyetlen teljes példánya.²⁰

Az EME könyvtári tulajdonospecsétje

A Múzeum-Egyesület gyorsan kiépülő külföldi kapcsolatai szintén hozzájárultak a könyvtár gyarapításához, a washingtoni Smithsonian Institute vagy a bajor Királyi Akadémia ugyanolyan rendszerességgel küldte Kolozsvárra évi jelentéseit és tudományos közleményeit, mint a nürnbergi Germanisches Museum, a berlini Botanikai Társaság vagy a bécsi Császári Akadémia.

1865-ben a könyvtár összesen 23 693 kötetet őrzött, ezekből 1941 került a duplumtárba. Két év múlva az állomány 25 365 kötetre gyarapodott. A kéziratár állománya 1866–67-ben 10 kötettel, az oklevélgyűjtemény 150 darabbal növekedett. 1868 végén a könyvtár 27 665 kötetet őrzött, ehhez járult még a duplumtár 2500 darabja. Egy évvel később, 1869 végén az állomány 28 134 kötetből állt. Az olvasószoba részére 17 külföldi folyóiratra fizetett elő az egyesület, 26 hazai periodika pedig a szerkesztők és a kiadók szívességéből járt.

20 E példányból csak egy levél hiányzik, azt kézírással pótolták 1705-ben Szebenben. Szabó Károly: *Az erdélyi közkönyvtárak régi magyar könyveiről*. I. Évkönyv V. 1868–1870. 1. füzet. 35–36.

E lendületes fejlődéshez jelentősen hozzájárult Szabó Károly fáradhatatlan szervezőmunkája, levelezése, amellyel serkentette a társadalmat a múzeumi könyvtár gyarapítására. Többször is tett kutatóutat Erdélyben, az 1860-as évek elején például sikertelenül nyomozott a Székelyföldön a *Csíki székely krónika* eredeti példányai után, viszont jó néhány régi magyar nyomtatványt sikerült beszereznie. Hasonló akciókra többször is sort kerített, köz- és magángyűjteményekből, értelmiségiek hagyatékából szerezte be a magyar művelődéstörténet nyomtatott és kéziratos emlékeit.

Már az első évtizedben, a gyűjteményszervezés hőskorában körvonalazódott az egyesület alapszabályainak megfelelően a könyvtár hármas feladata: 1. az erdélyi történelem és irodalom írásos emlékeinek, vagyis a transzilvanikáknak a lehető legteljesebb gyűjtése; 2. a tudományok műveléséhez szükséges modern szakkönyvek beszerzése; 3. a gyűjtemények sajátos feladatainak ellátásához szükséges szakirodalom (folyóiratok, kézikönyvek stb.) megvásárlása. E program szerint működött a könyvtár a következő évtizedekben is.

Ami a feltárást illeti, a könyvek szerzők szerinti címjegyzékére fektették a legnagyobb hangsúlyt, az 1870-es évek elejére elkészült a szerzői betűrendes cédulakatalógus. Folyamatosan haladt a szakcímtár készítése is, a kéziratár katalogizálása és az oklevélgyűjtemény rendezése azonban lassabban ment.

Kezdetben az Érem- és Régiségtár tárgyai is a Bethlen- (később Nemes-) palotában kaptak helyet, ezeket is a könyvtáros őrizte, így csakhamar szűknek bizonyult a könyvtár helyisége. 1864 elejére befejeződött a múzeumi célokra felajánlott Mikó-villa célszerű átalakítása, odaköltözött az Érem- és Régiségtár, a könyvtár bővítésére pedig már 1861-ben újabb helyiségeket béreltek a Farkas utcai palota emeletén.²¹ A kéziratár elhelyezésére külön bolthajtásos szoba szolgált. E helyiségek már az 1860-as évek végére szűknek bizonyultak, főként az olvasóteremtől elkülönített könyvtárosi dolgozószoba hiányát fájlalták a könyvtárosok. Igazából egy új könyvtárépület segített volna a gondokon, ennek szükségességére többször is kitértek az évi jelentések.

A könyvtárban ekkoriban Szabó Károly mellett egy segéd dolgozott; eleinte Török Ferenc, 1863-tól Böhm Mihály látta el ezt a munkakört.

Olvasóterme naponta hat óra hosszan tartott nyitva, forgalma az első évtized közepére jelentősen megnőtt, a helybéli kollégiumok felsőbb osztályos tanulói is látogatták. 1867 után csökkenő forgalomról számolnak be a jelentések, kivéve az 1868-as esztendőt, amikor a Magyar Történelmi Tár-

21 1861 márciusában a választmány jóváhagyta az évi 800 forint bért az emeleti helyiséget. EMELvt, 50. tétel, f. 93.

sulat első vándorgyűlésének résztvevői szorgalmasan kutattak a kézirat- és oklevélgyűjteményben.

Szimbiózisban az egyetem könyvtárával

1872-ben a kolozsvári tudományegyetem megalakulásakor az EME azzal támogatta az új felsőoktatási intézményt, hogy egyéb tárai mellett a könyvtárat is átadta használatra évi 5000 forint bér fizetése ellenében. A szerződés részletesen szabályozta a két külön tulajdonú, de együttesen kezelendő könyvtár fenntartását és munkáját. Eszerint a könyvtár igazgatóját az egyesület választja és fizeti, a kisegítő személyzetet pedig az egyetem, a könyvtáros mindkét tulajdonos könyvgyarapodását feldolgozza. A könyvtárnak az állam biztosít helyiséget, és amíg saját épületében elhelyezheti, a bérelt helyiségek díját fizeti. A raktárak berendezését (polcok, asztalok stb.) mindkét fél külön szerzi be a saját könyvanyaga számára. Az olvasóterem bútorzatát az egyetem, a könyvtárosi dolgozószoba berendezését az EME szerzi be, a fűtést és világítást az egyetem biztosítja, az altiszt fizetését viszont a múzeum állja.²²

Megfelelő épület hiányában az egyesített könyvtár részei egyelőre a régi helyükön maradtak, az egyetemnek adományozott több mint 6000 kötetes Benigni-gyűjteményt például a római katolikus Lyceum-Könyvtárban őrizték. 1874-ben aztán a régi jezsuita kollégium Király utcai szárnyának földszintjén kapott helyet a múzeumi és egyetemi könyvanyag, egy nagy terem, két szoba, ezekkel párhuzamosan egy széles, világos, hosszú folyosó és egy különálló tágas szoba szolgált könyvtárul. A nagy teremben, amely egyúttal az olvasókat is fogadta, helyezték el szekrényekben a múzeumi könyvtár 31 000 kötetét, a folyosón tárolták a fölőspéldányokat, a két szobában kapott helyet az egyetemi könyvanyag egy része, míg a különálló szobában biztonságosan tárolták a kézirat- és oklevélgyűjteményt. Ez utóbbi szolgált egyúttal a könyvtárigazgató munkahelyéül is. Az 1880-as évek elején a széles folyosón is új könyvszekrényeket helyeztek el az egyre nyomasztóbb helyhiány enyhítésére. 1885-ben még egy szobát engedett át az egyetem a könyvtár használatára.

Némelyik szobát nem lehetett fűteni, ezért az 1874 szeptemberében lebonyolított átköltöztetés utáni rendezést télen csak lassan lehetett folytatni. Tavasszal felgyorsult ugyan az ütem, de a kis számú személyzet (Szabó Károly és Böhm Mihály mellett még egy, az egyetem által fizetett napidíjas dolgozott) a folyamatos nyitva tartás miatt csak lassan haladt a munká-

22 Kelemen 1942. 49–50.

val.²³ Ennek során a múzeumi és az egyetemi könyvanyagot elkülönítve helyezték el a szekrényekben, a múzeumi részben nagyság szerint kerültek polcra a könyvek, az egyetemiben szakrend szerinti raktározással próbálkoztak. A nagy teremben 40 olvasó ülhetett le az asztalokhoz, a világítást kezdetben gyertyával, később petróleumlámpával oldották meg.

A múzeumi könyvtár gyarapításához jelentősen hozzájárult az 1871-ben elnyert kötelespéldányjog. Július 6-án például az erdélyi királyi biztos az „erdélyi sajtókból közelebből kikerült könyvek s egyéb nyomtatványok kötelespéldányaiból” 31 darabot küldött a könyvtárnak.²⁴ Szerkesztőségek és kiadók adományaképpen folyamatosan érkeztek a könyvtárba tudományos, szépirodalmi és politikai folyóiratok, 1881-ben például szám szerint 34. Emellett 23 tudományos folyóíratra fizetett elő a könyvtár.²⁵

Lendületesen folytatódott a fölőspéldányok cseréje is, 1879-ben például a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára 17. századi erdélyi országgyűlési végzéseért 39 darab 16. és 17. századi régi magyar kiadványt adott cserébe, ezeket Szabó Károly úgy válogatta ki, hogy pótolhassa a múzeumi gyűjtemény hiányait.²⁶ A könyvtár 5000-re gyarapodott duplumtárának jegyzékét 1877-ben harmadszor jelentették meg, ezzel is gyorsítva az értékesítést.²⁷ 1886-ban sikerült a Sárospataki Református Kollégium könyvtárával és a budapesti Egyetemi Könyvtárral mindkét fél számára előnyös cseréket lebonyolítani, a maradék fölőspéldányok nagy részét pedig három év múlva egy kolozsvári antikvárius vásárolta meg.²⁸

Az 1860-as évek múzeumalapító lendülete és társadalmi összefogása a következő két évtizedben kissé csökkent, így a nagy terjedelmű könyvgyűjtemények adományozása ritkábbá vált. Kiemelkedik közülük gr. Mikó Imre könyvtára, amely végrendeletileg a nagyenyedi Bethlen Kollégium és a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium bibliotékáját gazdagította, a múzeumi könyvtár azonban a hagyakozás értelmében előzőleg kiválogathatta belőle a gyűjtőkörébe tartozó, eladdig még hiányzó kiadványokat és kéziratokat. Szabó Károly jelentése szerint az 1125 tételt tartalmazó „becses hagyaték, melyben néhány igen szép nyomdai zsenget, hazánkra vonatkozó számos ritka régi munkát, a hazai újabb kori tudományos és politikai irodalom termékeinek s régibb és újabb folyóiratainak hiányos példányainak kiegészítésére igen sokat nyertünk, könyvtárunknak nem annyira a mennyiséget, mint a tudományos értéket tekintve valóban tekintélyes gyarapodására szolgált. E könyvek egyes darabjai, melyek a ha-

23 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1876. 3. sz. 80–82.

24 György 1941. 226. – EMELvt, 255. tétel, f. 2.

25 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1882. 3–4. sz. 127.

26 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1880. 4–5. sz. 144.

27 *Az Erdélyi Múzeumi Könyvtár többszörös példányainak jegyzéke*. III. Kv. 1877. 98 lap.

28 EMELvt, 50. tétel, f. 288v, f. 317–317v.

gyományozó gróf címerét viselik, a késő kor előtt is fönn fogják tartani intézetünk megalkotójának s legbuzgóbb első elnökének dicső emlékezetét.”²⁹ 1880 decemberében történt meg a hagyaték átvétele, amely többek között Alvinczi Péter kézírataival és a nevezetes Aranka György-gyűjteménnyel gazdagította a kézírattárat. Ehhez hasonló célszerű válogatással szerzett a múzeum a gr. Csáky-könyvtárból 2022 könyvet és füzetet 1875-ben.³⁰ Nem mennyisége, hanem ipar- és gazdaságtörténeti jelentősége miatt fontos „néhai gépész Rajka Péter” 148 kötetnyi tudományos munkából álló hagyatéka, amelyet gyermekei 1877-ben adományoztak a könyvtárnak.³¹ Hodor Károly történetkutatónak, a Múzeum-Egyesület alapító tagjának könyvtára és kézíratai végrendeleti úton kerültek a könyvtárba, 1881 telén szállították be a hagyatékot Dobokáról Kolozsvárra.³²

Ebben az időszakban 3000 forint évi átalányból gazdálkodott a könyvtár, ennek „legnagyobb részét – írja Szabó Károly – könyvtárunk kifizűzött céljához képest a hazai s hazánkra vonatkozó irodalom jelesebb termékeinek beszerzésére s a gyűjteményeink melletti kézikönyvtárak gyarapítására” fordították.³³ Vásárlás útján évente 250–500 kötetrel gyarapodott a könyvtár az 1880-as években, az igazgató nagy körültekintéssel osztotta be a pénzt. Lehetőség szerint kedvezett a számára oly becses régi magyarországi nyomtatványok gyűjteményének, 1884-ben például 22 kötet 16–17. századi kiadványt vásárolt helybéli és pesti antikváriusoktól. Ugyanakkor folyton szem előtt tartotta az egyre gazdagodó gyűjtemények feldolgozásához szükséges modern kézikönyvek és folyóiratok beszerzését, a sorozatok hiányainak pótlását. 1879-ben például „különösön a régiség- és éremtári kézikönyvtár nyert tetemes gyarapodást több legújabbban megjelent drága vagy antiquariusi úton megszerzett ritka s maradandó becsű munkával”.³⁴

Jelentősen hozzájárultak a könyvtár gazdagításához a folyamatosan bővülő külföldi cserekapcsolatok, a múzeum évkönyveit és az 1874-ben megindult *Erdélyi Múzeum* meg az 1879-ben alapított *Orvos-Természettudományi Értesítő* számaint rendszeresen elküldték a külföldi tudományos intézményeknek, a cserébe kapott kiadványok pedig a könyvtárban kaptak helyet. 1881-ben az egyesület beiratkozott a svájci paleontológiai társaság tagjai közé, így kedvezményes áron juthatott hozzá a társulat nyolc kötetre terjedő *Mémoires*-jaihoz.

29 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1881. 4. sz. 123–124.

30 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1876. 3. sz. 81.

31 EMELvt, 241. tétel, f. 159.

32 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1882. 3–4. sz. 127–128.

33 Könyvtárosi jelentés az 1884. évről. EMELvt, 50. tétel, f. 294.

34 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1880. 4–5. sz. 144–145.

A kéziratárba kezdettől fogva vegyesen kerültek be a könyvtári jellegű kéziratok, analekták meg a levéltári jellegű oklevelek, missilisek, és az akkoriban általános gyakorlat szerint együtt kezelték őket. 1883-ban azonban gr. Esterházy János letétbe helyezte családi levéltárát, amelyet sem terjedelme, sem jellege miatt nem lehetett beosztani az oklevélgűjtemény időrendjébe, így külön testként kezelték a kéziratárban; ez jelentette az új múzeumi gyűjtemény, a levéltár kialakulásának kezdetét.³⁵

Az egy helyiségben tárolt, de külön kezelt múzeumi és egyetemi könyvtár ésszerűen osztotta meg a szerzeményezés feladatait: az egyetem vállalta az európai tudományos irodalom műveinek beszerzését az állami dotáció megszabta keretek között, így kölcsönösen támogatták és kiegészítették egymást. Szabó igazgató folyamatosan számon tartotta az egyetemi tanszékek könyvigényét is, így például több éven át tartó munkával sikerült beszereznie a természettudományi katedrának a Poggendorf szerkesztésében megjelent *Annalen der Physik* c. folyóirat több mint 180 kötetét; 1879-ben örömmel jelentette, hogy teljessé vált a sorozat az addig hiányzó 18 kötet megvásárlásával.³⁶

Utolsó könyvtárosi jelentésében jogos büszkeséggel írhatta le, hogy 1889 végén a múzeumi könyvtár 46 720 kötetet őrzött, ugyanakkor az egyetem tulajdonát mintegy 25 000 kötet képezte.³⁷ Szerzeményezési irányelveit a múzeum érdekei vezették elsősorban, de nem rajta, inkább a túl kicsi állami dotáción múlt, hogy a közös könyvtár egyetemi tulajdonú része az első két évtizedben a kelleténél lassabban gyarapodott. György Lajos megállapítása szerint „Szabó Károlynak köszönhető – benne igazán a gyűjtő könyvtárnok típusát kell emlékezetben tartanunk –, hogy nemzeti műveltségünk igen becses emlékeit múzeumi megőrzésre kiragadta az elkallódás és a pusztulás örvényéből. Így fejlődött a múzeumi könyvtár közművelődési jellege mellett olyan erdélyi magyar nemzeti gyűjteményé, amilyent az alapítók legszebb álmaikban elképzelték, s amelynek párját sem pénzzel, sem a legbuzgóbb utánajárással összehozni még egyszer nem lehetne.”³⁸

A gyorsan növekvő könyv- és kéziratállomány elhelyezésére már az 1870-es évek végén szűknek bizonyultak a helyiségek, a következő évtizedben bebútorozott folyosó, az újonnan nyert szoba vagy a fölőspéldányok eladása nyomán felszabadult raktártér csak ideig-óráig segített a helyzeten. Ekkoriban a külön tanári olvasó és a folyóiratterem kialakítását tartották a legsürgetőbb feladatnak, ezt azonban a rendelkezésre álló térben nem lehetett kialakítani.

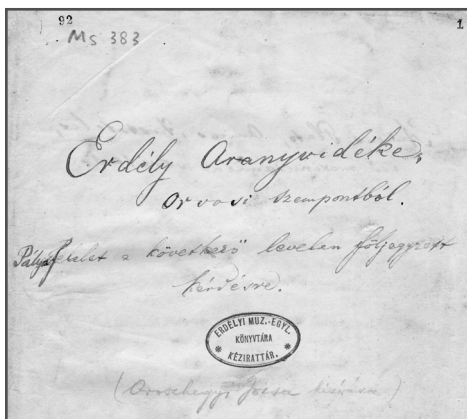
35 Jakó 1942. 5.

36 Uo. 144. – EM 1879. 4. sz. 114–115.

37 Könyvtárosi jelentés az 1889. évről. EMELvt, 50. tétel, f. 317. – György 1941. 228–229.

38 György 1941. 225.

Harminc év alatt a rohamosan gyarapodó könyvtár anyagának katalógizálásában a kis számú személyzet sokirányú elfoglaltsága miatt csak a legfontosabbra összpontosíthatott, a könyvek szerző szerinti katalógusa minden évben naprakészen állt. Amennyire a lehetőségek engedték, a szakcím-tár összeállításával is haladtak, a legnagyobb elmaradás azonban a kézirat- és oklevélgyűjtemény feldolgozásában volt tapasztalható. Ezt más segéderő hiányában maga Szabó Károly végezte, 1889-ben elkészült az 1540 előttről származó 567 eredeti oklevél regesztáit tartalmazó kiadványa.³⁹ Kemény József, Kemény Sámuel, Mike Sándor és Mikó Imre kéziratgyűjteményeinek hasonló módszerrel tervezett lajstromozását azonban már nem valósíthatta meg.

A kézirtár tulajdonospecsétje

Ahogy nőtt a kolozsvári egyetemi hallgatók száma, úgy növekedett a könyvtár olvasói forgalma is. Már 1876-ban azt jelentette Szabó igazgató, hogy az elmúlt évben szinte megkétszereződött az olvasók száma, az 1880-as években pedig állandó volt a napi 50–60 olvasó. Szorgalmi időszakban naponta 5 óra hosszat tartott nyitva a könyvtár, szünidőben pedig hetente kétszer egy-egy óráig állt az olvasók rendelkezésére. Leckekönyvük letétele mellett az egyetemi hallgatók ki is kölcsönözhatték a számukra szükséges műveket, évente 250–330 diák élt ezzel a lehetőséggel.

Egyre inkább számon tartotta a tudományos közvélemény is a kolozsvári múzeumi és egyetemi könyvtárat. „Egyetemi életünk fejlődésével s a Kolozsvárt folytonosan emelkedő irodalmi tevékenységgel együtt növekedett – írja Szabó Károly 1889-ben – azon tudománnyal foglalkozó szakemberek száma, kik könyvtárunk használatát igénybe vették, s nemcsak az erdélyrészi, hanem távolabb vidéki tanintézetek tanárai is mind gyakrabban használták, az intézetek igazgatóinak jótállása mellett, különösen az Erdély múltjára vonatkozó munkákat, melyekben könyvtárunk hazánk közkönyvtárai közt kétségtelenül az első helyen áll.”⁴⁰ Kutatóik igénylél-

39 Szabó Károly: *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232–1540)*. Bp. 1889. 118 lap. Különnyomat a Történelmi Tár 1889. évfolyamából.

40 Könyvtárosi jelentés az 1889. évről. EMELvt, 50. tétel, f. 318v–319.

se nyomán a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára és a budapesti Egyetemi Könyvtár mellett a szebeni Szász Nemzeti Levéltár is kihasználta a könyvtárközi kölcsönzés lehetőségeit.⁴¹ 1879-ben a múzeum kézirat- és oklevélgyűjteményében a helybéli gr. Lázár Miklós és gr. Esterházy János társaságában a Budapestről leutazó Szilágyi Sándor és Jakab Elek végzett kutatásokat. Hálásan emlékezett vissza Márki Sándor arra, hogy amikor 1885 őszen Aradról Kolozsvárra utazva Kemény József gyűjteményében kutatott, Szabó Károly engedélyével a hivatalos órákon túl, este is dolgozhatott, mivel az igazgató „egy tudományos eredményt többre becsült a könyvtári szabályzatokhoz való merev ragaszkodásnál”.⁴²

Számottevően hozzájárult a múzeumi könyvtár értékeinek népszerűsítéséhez az 1881. évi budapesti könyvkiállításon való részvétel; 262 olyan régi magyar nyomtatványt kölcsönöztek az Országos Iparművészeti Múzeumnak, amelyek az országos könyvtárakból hiányoztak. Ekkor vált köztudottá, hogy a kolozsvári gyűjtemény a régi magyarországi kiadványok „egyetlen vagy igen ritka példányainak mind számát, mind becstét tekintve” mindjárt a központi országos könyvtárak után következett a rangsorban.⁴³

Szabó Károly a könyvtár gyarapításával és anyagának feltárásával párhuzamosan derekasan kivette a részét a magyar múlt ide gyűjtött írásos emlékeinek tudományos hasznosításából is. Több tucatnyi forrásközlése mellett elég, ha az általa megindított *Székely Oklevéltár* sorozatára gondolunk, az általa összeállított első négy kötetbe bőven kerültek be a múzeumi kéziratárban őrzött oklevelek. Legmaradandóbb műve kétségkívül a háromkötetes *Régi Magyar Könyvtár*, a magyarországi nyomtatványok első szakszerű retrospektív bibliográfiája, amelynek kézírata a múzeum régi magyar könyveinek gyarapodásával és feldolgozásával együtt növekedett. Fülöp Géza értékelése szerint életművének a betetőzése ez a monumentális munka, és „mint a magyar nemzeti bibliográfia első nagy ciklusa forrásmű a magyar múlt minden egyes kutatója számára megjelenése óta napjainkig, s az lesz a jövőben is”.⁴⁴

Szabó igazgató az 1880-as évek végén betegeskedni kezdett, de hivatalos kötelességeit pontosan ellátta. 1890 nyarán azonban betegsége erőt vett rajta, és augusztus 31-én 66 éves korában elhunyt.⁴⁵ Helyettesítésével Finály Henriket bízta meg a Múzeum-Egyesület, és pályázatot írt ki a

41 1887-ben az Egyetemi Könyvtár Szepessy Mátyás tanár számára kérte kölcsön Cserei Mihály 35 eredeti levelét, használat után hiánytalanul visszaküldte. EMELvt, 244. tétel, f. 7.

42 Márki Sándor: *Szabó Károly (1824–1890)*. In: EME-Ekv 190.

43 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. EM 1882. 3–4. sz. 128.

44 Fülöp Géza: *Szabó Károly pályaképe*. Nagykovács 1990. (Pedagógiai Füzetek 22.) 25.

45 Szádeczky Lajos: *Szabó Károly emlékezete*. Székely Oklevéltár. IV. Kv. 1895. XXXVIII–XL.

könyvtárigazgatói állásra. Továbbélt ugyanis az a sajátos helyzet, amelyben valójában az EME kezelte az egyetem könyvtárát is, az állam csupán a felügyeleti jogot gyakorolta. Mivel az igazgató fizetését az egyesület biztosította, természetesen a személyről is dönthetett. Négy pályázó közül nagy szótöbbséggel Ferenczi Zoltán egyetemi magántanár, polgári iskolai igazgató mellett döntött a választmány.⁴⁶

A könyvtár korszerűsítése

Ferenczi Zoltán a kolozsvári egyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet, majd magántanári képesítést, és bár a könyvtártudománnyal eladig nem foglalkozott, magyar irodalomtörténeti tanulmányai alapján az egyesület választmánya megsejtette benne a jövő kiváló szakembert. 1891. július 2-án vette át a közös könyvtár vezetését, és szinte tíz évig dolgozott e munkakörben. Igazgatása alatt a múzeumi könyvtár változatlanul a korábbi elvek szerint működött, az egyetemi részleg viszont látványos fejlődést ért meg, a könyv- és kéziratállomány kezelésében pedig általános korszerűsítés tapasztalható.

Ferenczi mondhatni autodidakta módon, a mindennapi munka során és a szakirodalom alapos tanulmányozásával vált igazi könyvtárossá, már 1892-ben modern szemléletű ismertetést közölt egy német könyvtárépítészeti szakmunkáról.⁴⁷ 1893 őszén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és az EME támogatásával több mint kéthónapos tanulmányutat tett Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Angliában és Franciaországban a tudományos könyvtárak igazgatásának és berendezésének megismerése végett. Tapasztalataival az egyetem új épületével kapcsolatosan létesítendő könyvtárépület célszerű tervezéséhez kívánt hozzájárulni, a könyvkezeléssel kapcsolatos megfigyeléseit pedig máris gyakorlatba ültette.⁴⁸

1891. augusztus 1-től bevezette a szerzeménykönyv (gyarapodási napló) használatát, a számonként vagy kötetenként gyarapodó folyóiratok és könyvsorozatok vagy többkötetes művek külön nyilvántartásba kerültek.

46 György 1941. 230. 1891-ben az állami érdekeket képviselő kultuszminiszter vitatta az eljárás jogosultságát, a Múzeum-Egyesület 1892. évi közgyűlése viszont leszögezte: az állammal kötött szerződés értelmében a könyvtárigazgatót pályázat útján szabadon választja, a választott személyt pedig felterjeszti a kultuszminisztériumba megerősítés végett, az egyetem érdekei viszont azáltal érvényesülnek, hogy a megválasztott és megerősített igazgató az egyetemi tanács fegyelmi hatósága alatt áll. EM 1892. 4. sz. 240, 245.

47 Ferenczi Zoltán: *A könyvtárak berendezéséről*. (Durm-Ende-Schmitt-Wagner *Handbuch der Architektur*. Darmstadt [1891] c. mű ismertetése). Magyar Könyvszemle 1892–93. 365–368.

48 Ferenczi Zoltán: *Modern könyvtárak szervezéséről*. Magyar Könyvszemle 1894. 222–243.

A gyarapodási napló felirata

Ugyanebben az évben Ferenczi – a választmány korábbi határozatát végrehajtva – rendezte a régi magyarországi nyomtatványok gyűjteményét, anyagát időrendbe helyezve méret szerint három csoportot alakított ki. Szabó Károly bibliográfiája nyomán *Régi Magyar Könyvtár* nevet adta az 543 művet számláló gyűjteménynek, amely nagyságát tekintve ekkoriban mindjárt a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára után következett. Feldolgozta a folyóirat-állomány rendezetlen részét, és az évfolyamokat négy új szekrényben helyezte el.⁴⁹ Nagyarányú rendezést és feldolgozást hajtott végre a következő években a kézirattárban, sor került például az 1848–49-es szabadságharc kéziratos és nyomtatott (hírlapok, röpiratok, hirdetések, hivatalos nyomtatványok, könyvek stb.) emlékeit tartalmazó ún. Apor-könyvtár rendezésére, amely külön testként kapott helyet a kézirattárban.⁵⁰ 1896-ban br. Wesselényi István főispán örökletétként az egyesületnek adományozta a család levéltárát és kéziratait, Ferenczi igazgató a következő két évben rendezte a 14 nagy ládányi kéziratos és nyomtatott anyagot. Elhelyezésére az adományozó szekrényeket is készíttetett.⁵¹

Napidíjasok segítségével kezdődött meg a múzeumi könyvtár szakkatalógusának összeállítása, Szeplekán János 1892–1893 folyamán elkészítette cédulákon a katalógust, a továbbiakban pedig az új szerzeményeket az alapcím tár mellett a szakkatalógusba is felvették. Ekkoriban indult meg a helyrajzi katalógus készítése is.⁵²

A múzeumi és egyetemi könyvtár folyamatos gyarapodása miatt egyre zsúfoltabbakká váltak a könyvtár helyiségei, és már-már lehetetlenné vált a feldolgozó munka. Mind az egyetem, mind az egyesület régóta hangoztatta egy új könyvtárápület szükségességét, az 1890-es években azonban

49 Ferenczi Zoltán: *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1891–92. évi állapotáról*. Magyar Könyvszemle 1892. 334–335.

50 Ferenczi Zoltán: *Jelentés a múzeumi könyvtár 1892. évi állapotáról*. EM 1893. 7. sz. 427–428.

51 Ferenczi Zoltán: *Jelentés a könyvtár 1897. évi állapotáról*. EM 1898. 5. sz. 294.

52 Ferenczi Zoltán: *Jelentés a könyvtár 1892 évi állapotáról*. EM 1893 7 sz. 428. – *Jelentés a könyvtár 1893 évi állapotáról*. EM 1894. 6. sz. 476.

az új egyetemi épület élvezett elsőbbséget. Annyiban javult a könyvtár helyzete, hogy 1895-ben a Farkas utcai épülettömb elkészült keleti szárnyának első emeletére költözhetett át, régi helyiségeinek lebontása nyitott teret a középső és a nyugati szárny felépítésének. Október–november folyamán hat hét alatt bonyolította le a költözést a könyvtár személyzete, egy napidíjas segítségével. Igazából ez is csupán átmeneti megoldást jelentett, nem könyvtár számára tervezett helyiségekben kellett ugyanis elhelyezni a könyveket és a kéziratokat. Az új könyvtárhelyiségek berendezésére 25 000 forintot fordított az egyetem. A réginél szárazabb és világosabb termek kellemesebb munkahelyet jelentettek, de alapterületük (754 m²) kisebb lévén az előzőnél, a legfőbb gond mégsem oldódott meg. Nem sokat segített a helyhiányon az a Farkas utcára néző háromablakos terem és folyosórész sem, amelyet utólag csatoltak a könyvtárhoz. A csupán 48 olvasónak helyet biztosító olvasóterem egyúttal ruhatárul is szolgált, öt asztalt ültek körül a hallgatók. Külön dolgozószobát nem alakíthattak ki a tanároknak és a kutatóknak, számukra egy legömbölyített sarkú, régi guberniális nagy asztal jelentette az elkülönülést a katalógusoknak és a könyvtárosoknak helyet adó teremben. A közvetlenül a folyosóra nyíló szobák nem biztosították a kellő csendet és nyugalmat. Mivel a keleti szárnyat csak egy szűk utca választotta el a régi színház épületétől, a könyvtár felelősei állandóan veszélyeztetve látták a gyűjteményt a színház gyűlékony anyagokat tároló díszletraktárától és zsinórpadlásától. Az új elhelyezést arra is kihasználta Ferenczi igazgató, hogy a két könyvtár különféle nyilvántartásait egy alapcédulakatalógusba egyesítette. 1898-ban készült el a használatot nagyban megkönnyítő új, egységes betűrendes katalógus, a leltári nyilvántartás természetesen elkülönítve maradt, a cédulákon pedig bélyegzők jelezték a tulajdonjogot.⁵³

Másik fontos eseménye az 1895-ös esztendőnek az egyesület és az egyetemet fenntartó állam között május 17-én megkötött új szerződés, amelynek értelmében az EME évi 5000 forint bér fejében átadta használatra az egyetemnek tudományos gyűjteményeit a tulajdonjog és az ellenőrzés jogának fenntartásával. A táruk személyi és anyagi költségeit az állami költségvetésből fedezték. Így a könyvtárigazgató is állami tisztviselővé vált, megfordult tehát a korábbi jogi helyzet: az egyetemi könyvtár vezetője felelt egyúttal a múzeumi gyűjteményért is évi jelentéstételi kötelezettség mellett. Ennek következtében 1896. július 13-án Ferenczi Zoltán új királyi kinevezést kapott és ebben a minőségében újra esküt tett. A Múzeum-Egyesület egy-egy könyvtáros, napidíjas és altiszt fizetésével járult hozzá

53 György 1941. 230–231. – Szabó T. Attila: *A Ferenc József tudományegyetem építkezéseinek története*. In: *Erdély magyar egyeteme*. Szerk. Bisztray Gyula–Szabó T. Attila–Tamás Lajos. Kv. 1941. 252. (a továbbiakban Szabó T. 1941.)

a közös intézmény fenntartásához, a közgyűlések előtt pedig bizottságot küldött ki a múzeumi részleg helyzetének ellenőrzésére.

A 19. század utolsó évtizedében a múzeumi könyvtár gyarapodása a megszokott keretek között zajlott, de 1891 nyarán az új igazgató a köteles példányok beszolgáltatásában hiányokat tapasztalt. Körlevelei nyomán sikerült begyűjteni az elmaradt példányokat. 1897-ben azonban a nyomdatermek tudományos célokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szóló XLI. törvénycikk a Múzeum-Egyesület könyvtárát kivette a gyűjtőintézmények közül. Kárpótlásul viszont lehetőséget biztosított arra, hogy az ügyészségeknek benyújtott példányokból a kultuszminiszter által kijelölendő könyvtárak részesedhessenek. Ferenczi igazgató javaslatára az 1898. április 28-án tartott közgyűlés folyamatot intézett a VKM-hez, hogy a kolozsvári és a marosvásárhelyi ügyészségeken felgyűlt nyomtatványokat a múzeumi könyvtár kaphassa meg. E kérés kedvező elintézése nyomán a könyvtár hozzájutott a gyűjtőköréhez tartozó friss kiadványok döntő többségéhez.⁵⁴

A múzeumi könyvtár folyamatosan fogadta az adományokat, amelyek száma rendszeresen meghaladta a vétel útján beszerzett kötetekét, bár a jelentések sokszor összevonták az ajándékokat a csere útján beszerzettekkel. Cserepéldányokkal elsősorban a szakosztályok gazdagították a könyvtárat. A gyarapodást a következő táblázat mutatja be:

Év	Adomány	Vétel	Csere	Köteles példány
1891	674	296	124	313
1892	1052	465		306
1893	407	387		347
1895	560	249		491
1896	485	208		574
1897	560	345		298
1898	649	461		280
1899	412	730		213

Ekkoriban a közös könyvtár egyetemi részlege a múzeuminál sokkal lendületesebben fejlődött, erre utalnak az 1885–1899 közötti évek statisztikai adatai is. „E tizenöt esztendő alatt a múzeumi könyvtár mindössze 17 638 kötetel gyarapodott s ebből csak 6163 kötet (33 %) esett a vásárlás, tehát a tudatos fejlesztés javára; ezzel szemben az egyetemi könyvtár ugyanazon idő alatt 29 945 kötetel növekedett, s mivel belőle 20 078 kötet

54 Ferenczi Zoltán: *Jelentés a könyvtár 1897. évi állapotáról*. EM 1898. 5. sz. 295. – A törvénycikk: www.1000ev.hu/index

(67%) vásárlás útján került a könyvtárba, határozottan meglátszik nemcsak a mennyiségen, hanem a tervszerűségben is az egyetemi rész előretörése.” Így az 1890-es évek végén az egyetemi könyvtár a maga 70000-es állományával túlszárnyalta a múzeumi részt.⁵⁵ A múzeumi könyvtár beszerzéseit az állandóan csökkenő egyesületi dotáció fékezte, a 4000-ról 2000 forintra csökkent javadalmat 1896-ban sem emelték, amikor az állami költségvetésbe átvett könyvtárigazgató felszabadult fizetési alapját erre fordíthatták volna. Nem csoda hát, ha a feltétlenül szükséges vásárlások miatt jelentős adósság is felhalmozódott.

A közös könyvtár személyzetének növekedése korántsem tartott lépést a könyvállomány gyarapodásával. Ferenczi Zoltánnak, akárcsak elődjének, egyetlen segédőr állott rendelkezésére Böhm Mihály személyében. Böhm bácsi, ahogyan Kolozsvár közönsége emlegette, az olvasószolgálatot látta el, 1897-ben 75 éves korában nyugalomba vonult, majd két év múlva elhunyt. Helyét Székely János napidíjas töltötte be, őt pedig Szádeczky Béla követte a segédőri beosztásban 1899. március 1-től.⁵⁶ Szádeczky-Kardoss Béla református lelkészi és bölcsészkar végzettséggel választotta a könyvtári munkát, 12 évi szolgálata után 1911-ben múzeumi könyvtárőr címet kapott, 1918 októberében távozott a múzeum szolgálatából.⁵⁷ 1891-ben került az egyetemi könyvtár alkalmazásába Gyalui Farkas, a friss diplomás magyar–francia szakos tanár, publicista, aki igazgatója irányításával kiváló szakemberré vált, bár újságírói tevékenységét sem adta fel. Magyar irodalomtörténetből doktorált, majd 1901-ben Magyarországon elsőként szerezte meg a könyvtártudományokból az egyetemi magántanári habilitációt. Igazgatója bevonta a régóta tervezett új egyetemi könyvtár előkészítő munkálataiba, 1897-ben nagyobb külföldi tanulmányutat tett a tudományos könyvtárak technikai berendezéseinek megfigyelése végett. Ő állította össze az egyetemi könyvtár szakkatalógusát öt kötetben.⁵⁸ Gyalui mellett még egy könyvtártiszt állott az egyetem szolgálatában, a Múzeum-Egyesület pedig napidíjasok alkalmazásával próbált segíteni a létszámhiányon, 1898-ban Tóth Ernő, aztán Derzsi Ödön, 1899-ben Korber Ernő, utána pedig Faragó László egyetemi hallgatók dolgoztak e minőségben.⁵⁹

55 György 1941. 230–231.

56 Gyalui Farkas: *Id. Böhm Mihály*. EM 1899. 7. sz. 481–482. – Uő: *Jelentés a könyvtárról*. EM 1900. 4. sz. 234.

57 EMELvt, 50. tétel, f. 713v, 167. tétel, f. 141.

58 György Lajos: *Dr. Gyalui Farkas*. Páosztortúz 1926. 24. sz. 554–555. – Gyalui Farkas: *Külföldi közkönyvtárakról*. I. Kv. 1900. – Pogányné Rózsa Gabriella: *Habent sua fata libelli et bibliothecarii. Gyalui Farkas életútja és könyvtártani munkássága*. Könyvtári Figyelő 2004. 4. sz. 768–770.

59 Szabadné Szegő Judit: *A könyvtáriügyi állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében 1867–1918*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978. 161. – Gyalui Farkas: *Jelentés a könyvtárról*. EM 1900. 4. sz. 234.

Nemigen nőtt a könyvtár olvasói forgalma a 19. század utolsó évtizedében, a korábbi időszakhoz hasonlóan most is naponta átlag 40–50 egyetemi hallgató és tanár kereste fel a naponta öt óra hosszat nyitva tartó olvasótermet. Nyilvántartásukra 1891 óta naplót vezettek, az RMK-gyűjteményben és a kéziratárban 1892 óta külön vették számba a kutatókat. Mivel a könyvtár a költözés után sem rendelkezett megfelelően tágas olvasóteremmel, a helyben olvasók stagnáló számával szemben jelentősen nőtt a könyvkölcsönzőké: 1892-ben 406, 1899-ben viszont 1041 hallgató vett ki könyveket indexének letétbe helyezése mellett. Nyilvántartó könyv helyett kettős cédularendszerrel tették könnyebbé és pontosabbá a kölcsönzést. Rendszeresen folyt a könyvtárközi kölcsönzés a fővárosi és vidéki tudományos, iskolai és közművelődési könyvtárakkal, az előbbieik számára kéziratokat és régi nyomtatványokat is kölcsönadtak a választmány jóváhagyása nyomán.

A múzeumi könyvtár jellegéből adódóan az országos kiállításokon inkább e részleg különgyűjteményeinek anyaga szerepelt. 1892-ben a budapesti Comenius-kiállításon 24 nyomtatvánnyal, köztük négy unikummal vett részt a könyvtár, a nagy ezredévi kiállításon pedig három részlegben is szerepelt. A történelmi kiállításra 108 régi magyar kiadványt, 5 oklevelet, 1 kéziratot és 2 képet kölcsönöztek, a II. csoportban pedig az EME addigi kiadványait tárták a közönség elé ez alkalomra készült díszes kötésben. A kolozsvári iparkamara támogatásával Ferenczi Zoltán a kolozsvári nyomdászat fejlődését bemutató, 400 darabos könyvegyűttest állított össze a XV. csoportban, ezzel kapcsolatos kutatásainak eredményeit pedig monográfiában foglalta össze.⁶⁰

Igazgatóságának egyik utolsó ténykedéseként Ferenczi összeállította a könyvtár szabályzatát, 44 cikkelybe foglalva össze a könyvtár személyzetére, a gyarapításra és a rendezésre, az olvasóterem használatára, a könyvkölcsönzésre és a nyitva tartásra vonatkozó előírásokat. Utasítása 1900-ban a kultuszminiszter jóváhagyásával hatályba is lépett.⁶¹

1899 végén Ferenczi Zoltánt a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatójává nevezték ki, december 8-án átadta a kolozsvári könyvtárat helyettesének, Gyalui Farkasnak. Kilenc hónap múlva, 1899. szeptember 6-án vette át a könyvtár vezetését az augusztusban kinevezett Erdélyi Pál. Elődjeivel ellentétben az új igazgató már jelentős könyvtárosi tapasztalatokkal rendelkezett, egyetemi tanulmányai után 14 évig az Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában dolgozott, utoljára segédőri minőségben a kéziratárban. 1897-es tanulmányútja során az angol könyvtárakban a modern alap-

60 *A kolozsvári nyomdászat története.* Kv. 1896.

61 *Utasítás a kolozsvári Ferencz József magyar királyi tudomány-egyetem könyvtára részére.* A 8 lapos nyomtatványt nyomdajelzés nélkül sokszorosították. EMELvt, 250. tétel, f. 1–4.

rajzok és a berendezés célszerűsége mellett az olvasók liberális kezelése, a könyvtárosok bürokráciamentes munkája tette rá a legerősebb benyomást.

Az RMK leltár felirata

Kolozsvári tevékenységében bőven volt alkalmja hasznosítani tapasztalatait, amikor az elődje által elkezdett korszerűsítési folyamat egyes be nem fejezett részeit sikerre vitte. Külön munkaerőt állított be az elmúlt évtizedekben kikölcsonzött és vissza nem szolgáltatott művek földelésére, három év alatt sikerült a hátralékok jó részét visszaszerezni. Úgy vélte, hogy a két könyvtár anyagának raktárszerű, tagolatlan tárolása megnehezíti a kezelést, korábban ugyanis csak a kéziratokat, okleveleket és a régi magyar nyomtatványoknak az RMK I. kötetében szereplő példányait választották ki különgyűjteménybe. 1902 nyarán megindult a nyomtatványi osztály anyagának csoportosítása, és külön elhelyezést nyert az ősnymtatványállomány, a régi magyar könyvtár teljes anyaga, a folyóiratok, a hírlapok és a legszükségesebb lexikonokat, enciklopédiákat, szótárakat, bibliográfiai és könyvtártani segédkönyveket tartalmazó kézikönyvtár. Különválasztották az egyleveles nyomtatványokat (gyászjelentések, hirdetések, színlapok). Az aprónyomtatványok különválogatása 1903-ban fejeződött be. Későbbre halasztódott a térképek, díszművek, metszetek, naptárak és névtárak (schematizmusok), a ponyvairódalom termékeinek csoportosítása. E munkával „a könyvtár eddigi raktárszerű jellegét elvesztvén, szerves és rendes gyűjteménnyé lett”. Ezzel párhuzamosan zajlott a könyvtár alkatalógusának különféle időkből származó, nem azonos elvek szerint felvett céduláinak átdolgozása és egységesítése. A nélkülözhetetlen, pontos helyrajzi katalógus 1901–1902 folyamán készült el a kultuszminisztérium 9562 koronás rendkívüli segélyének köszönhetően.⁶² Új nyilvántartást vezettek be a gyarapodás számontartására 1904. január 1-jétől, mindegyik kialakult osztály külön gyarapodási naplót vezetett, az egész könyvtár gazdagodását pedig a főnaplóban tartották nyilván. Ez utóbbi csak szinteti-

62 Erdélyi Pál: *Jelentés a könyvtár 1902. évi helyzetéről*. EM 1903. 6. sz. 339–340.

kusan, egy tételbe foglalva rögzített egy-egy összetett adományt, vásárlást vagy letétet, és mindegyik osztály a maga anyagának természete szerint részletezte analitikusan a gyarapodást. Így a nagyobb tételek lassúbb feldolgozása nem érintette a központi nyilvántartás pontosságát és naprakész voltát.⁶³

A kéziratár és az ott őrzött levéltári jellegű iratanyag rendszerezése és szétválasztása 1902-től vált esedékessé, ebben az évben ugyanis megindult a családi levéltárak letétbe helyezése a múzeumi könyvtárban. A következő esztendőben tucatnyi régi família adta letétbe családi levéltárát, köztük olyan terjedelmes archívumokat, mint a gr. Bánffy vagy a gr. Lázár családé. E mozgalom kezdeményezése valószínűleg Erdélyi Pálnak köszönhető, csakhamar bekapcsolódott azonban a hírverésbe az igazi levéltáros érzékkel megáldott fiatal történész, Kelemen Lajos is, aki 1902 januárja óta a múzeum napidíjasaként dolgozott a könyvtárban. Hírlapi cikkeivel és személyes kapcsolataival arra biztatta az erdélyi közönséget, hogy ne csupán érdekesnek tartott régi okleveleket és iratokat, hanem teljes családi és személyi levéltárakat bizzanak a Múzeum-Egyesület őrizetére.

Immár vitán felül állt, hogy az igen tekintélyessé duzzadt kéziratok anyag gondozásához külön szakember szükséges. E kérdés 1903 őszén sikeresen megoldódott Veress Endre történész, dévai reáliskolai tanár szolgálattételre való berendelésével, ő volt a kéziratár és a levéltár első állandó külön tisztviselője. A következő évben lebonyolította a kéziratár és a levéltár anyagának szétválasztását, a kéziratárban az alábbi csoportokat alakította ki: kódexek, kéziratok törzsgyűjteménye, gr. Kemény József gyűjteménye, Kemény Sámuel kéziratok, Mike Sándor gyűjteménye, országgyűlési iratok. Mivel inkább kéziratári, mintsem korszerű levéltári szemlélettel kezelte az anyagot, a szétválasztásnál elsősorban külső szempontokat érvényesített, például a bekötött iratanyag belső jellegétől függetlenül a kéziratári részlegben maradt.⁶⁴

1904-ben kezdte el Kölblös Zoltán könyvtáros a nyomtatványok törzanyagából kiválasztott 18–19. századi halotti beszédek rendezését az elhunytak nevének ábécérendjében, a katalógust egy év múlva nyomtatásban is közzölte.⁶⁵

Ami a múzeumi könyvtár 20. század eleji gyarapodását illeti, Erdélyi igazgató többször is szóvá tette jelentéseiben, hogy a korábbi adósság részletekben való törlesztése miatt igen kevés pénzt fordíthatott a vásárlásra. 1901-ben például vétel útján csupán 131 kötetet szereztek be, a következő

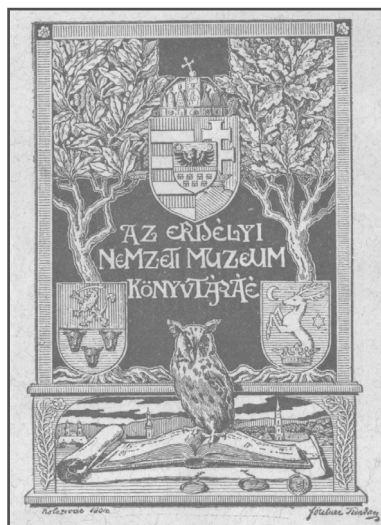
63 Erdélyi Pál: *Jelentés az EME könyvtáráról*. EM 1905. 6. sz. 332.

64 Jakó 1942. 5–6.

65 Kölblös Zoltán: *Halotti beszédek az Erdélyi Országos Múzeum és a kolozsvári református kollégium könyvtárában*. Genealogiai Füzetek 1904. 141, 151, 157; 1905. 7, 18, 29, 42. (különnyomatban is).

évben 461-et, 1903-ban pedig 331 kötetet. Emiatt igen nehézkéssé vált a korábbi hiányok pótlása, a folyóiratok sorozatainak kiegészítése. A Múzeum-Egyesület azonban csak 1905-ben emelhetette a tárai, köztük a könyvtár fejlesztésére fordítható összeget, amikor végre részesült az öt éve kérelmezett államsegélyben. Szerencsére az erdélyi társadalom áldozatkészsége elensúlyozta az anyagi nehézségeket, 1903-ban például 3553 mű 5660 kötetét kapta ajándékba a múzeumi könyvtár. „Mintha valami titok pattant volna ki az emberek szívében – írta ekkor Erdélyi –, nyílt eszmeként vált kedvessé az a gondolat, hogy az Erdélyi Múzeum könyvtárát gyámolítani kell. Mintha visszatérne az alapítás idejének eszményi felfogása és igazán önzetlen áldozatkészsége.”⁶⁶ Csupán a jelentősebb adományokat számba véve br. Kemény Pál malomfalvi könyvtárának válogatott 2320 kötete, egy 18. századi lelkészi könyvtár 130 kötete (Gergely Sámuel adománya), K. Papp Miklós gyűjteménye (Ajtai K. Albert adománya) feltétlenül említendő. Nem lanyhult az ajándékozási készség a következő években sem, 1905-ben például gr. Kuun Géza orientalista könyveit és kézíratait, valamint Szabó Sámuel kolozsvári tanár könyvtárának egy részét és iratgyűjteményét hagyományozta a múzeumra.⁶⁷

A kolozsvári és marosvásárhelyi ügyészség sajtóosztályáról érkező köteles példányok szerencsésen elensúlyozták a beszerzés nehézségeit, a budapesti ügyészségről remélt példányokra azonban a budai könyvtár-egyesület is igényt tartott. 1905-ben aztán megegyezésre jutottak, az 1898–1904 között felgyűlt anyagból a budai egyesület átvett 3154 kötetet, a többi pedig Kolozsvárra szállították. Megvalósult tehát e téren a kolozsvári egyetemi és múzeumi könyvtár elsősége a vidéki gyűjtemények között. 1913-ban a marosvásárhelyi Ferenc József Közművelődési Ház könyvtára támasztott igényt a helybéli nyomdák termékeire, a kultuszminiszter azon-

Az EME ex librise
(Förstner Tivadar, 1904)

66 Erdélyi Pál: *Jelentés a könyvtárról*. EM 1904. 4. sz. 216, 218, 224.

67 Erdélyi Pál: *Jelentés a könyvtárnak 1905-iki állapotáról*. EM 1906. 1. sz. 77.

ban közbenjárt az igazságügy-miniszternél az EME régi jogainak védelmében.⁶⁸

Erdélyinek sikerült rendet teremtenie az egyesületi szakosztályok közvetítésével bekerülő cserepéldányok kezelésében is, kemény hangú és időnként vitát keltő bírálatai nyomán mindegyik szakosztály rendszeresen igényelte a példányokat a cserepartnerektől és átadta a könyvtárnak.⁶⁹ Hozzájárult a könyvtár gazdagításához a társintézményekkel folytatott duplumcsere is, 1904-ben például a szegedi Somogyi-könyvtárral és a pápai református kollégium könyvtárával cseréltek másodpéldányokat. A főléspéldányokból a táruk kézikönyvtárai is részesültek.

A 20. század eleji gyarapodások táblázatos kimutatásaiból kiderül, hogy amíg az egyetem könyvtára könyveket, folyóiratokat, egyetemi nyomtatványokat és disszertációkat gyűjtött, addig az EME könyvtára a kurrens tudományos irodalom mellett régi kiadványokat, térképeket, kéziratokat, egylevelűs nyomtatványokat (színlapokat, gyászjelentéseket, proklamációkat), levéltári iratokat szerzett be. Jól működött tehát a két részleg évtizedekkel korábban megállapított és ésszerű gyűjtőköri feladat-megosztása, amit 1904-ben Erdélyi Pál újból leszögezett: „A két könyvtár két irányba fejlődendő: az egyetemet a nemzetközi tudományosság gyűjtő helyévé kell tenni, a múzeumot a nemzeti tudományosság és múlt fókuszává.”⁷⁰ Az intenzív és szakszerű gyarapítás eredményeképpen a múzeumi könyvtár anyaga az 1900-beli 61 308 kötetről 1907-ben 148 946 kötetre növekedett.⁷¹

Erdélyi Pál igazgatósága alatt megváltozott az olvasóforgalom nyilvántartása, az olvasók napi száma helyett a havonkénti helyben használt és kölcsönzött kötetek mennyisége szerepel a jelentésekben. 1901-ben például 10 541 kötetet olvastak helyben, 3302-t pedig kikölcsönöztek. Három év múlva e számok a következőképpen változtak: 33 433, 5118. Elősegítette az olvasói érdeklődés növekedését az olvasóterem nyitva tartásának napi nyolc órára való meghosszabbítása 1903-ban, ezt a szellőztető berendezés megjavítása és a ruhatár beállítása tette lehetővé.

68 „Az erdélyi összes nyomdaktól eredő főügyészégi köteles nyomdatermékek igazságügyi és vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletek értelmében az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának küldetnek meg, mely egész Erdélyre nézve a gyűjtőkönyvtár jellegével bír. Ebben a könyvtárban az anyag rendszeres feldolgozás alá kerül, és a könyvtár nyilvános jellegénél fogva bárki által használható. Semmi ok nem forog fenn tehát arra, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára eme régi jogától megfosztassék, és hogy a marosvásárhelyi nyomdatermékek ... az erdélyi nyomdatermékekből kiszakítottassanak.” MOL, K 736 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, 62. doboz, nr. 121. Ezt az adatot Vincze Zoltánnak köszönöm.

69 Erdélyi Pál: *Jelentés a könyvtárról és a kéziratárról 1901*. EM 1902. 6. sz. 295. – Uő: *Jelentés az EME könyvtáráról 1904*. EM 1905. 6. sz. 335.

70 Erdélyi Pál: *Jelentés a könyvtárról*. 1903. EM 1904. 4. sz. 219.

71 Erdélyi Pál: *Jelentés a könyvtárról*. Évkönyv 1907. 11.

Az erőteljes növekedésnek indult könyvtár az új egyetemi épület keleti szárnyában is egyre nagyobb helyhiánnyal küzdött. Periodikagyűjteményét például kényszerűségből az épület alagsorában tárolták, 1905-ben pedig külső raktárt kellett létesíteni az Arany János utcai Wesselényi-ház földszintjén bérelt helyiségekben. Ekkoriban már nem számítottak kivételnek a kibontatlanul, ideiglenesen a lépcsőházak zugaiban tárolt könyves ládák tucatjai, a könyvszekrényekben pedig egy polcra három-négy sor könyvet is bezsúfoltak. Szinte csoda, hogyan korszerűsíthette a több helyen őrzött könyv-, folyóirat- és kéziratanyag kezelését a kis létszámú személyzet.

II. 1903–1906–1909

E hat esztendő új korszakot jelent a közös könyvtár életében, ekkor épült fel rég óhajtott korszerű otthona. Bár az első döntő lépést 1903-ban tette meg a kultuszminisztérium a megfelelő telek megvásárlásával, az építkezés csupán 1906-ban indult meg.

Maga a tervezés azonban évtizedekkel korábban kezdődött el. Szabó Károly már 1868-ban hangsúlyozta az „állandó, minden eshetőség ellen biztosított s a jövő szükségére is számított tulajdon könyvtári épület” szükségességét.⁷² Ugyanezt sürgette az immár közösen kezelt egyetemi és múzeumi könyvtárról szóló utolsó jelentésében: „egy új, alkalmas, úgy a mai kor igényeinek megfelelő, mint a jövő gyarapodásra is számított külön könyvtári épület” oldaná meg a helyhiány okozta gondokat.⁷³ 1890-ben a Múzeum-Egyesület azzal a nagylelkű ajánlattal fordult a kultuszminisztériumhoz, hogy az egyesület összes vagyonát kölcsönképpen lekötve fordítsák „a könyvtár és a gyűjtemények számára felállítandó” korszerű palota építésére.⁷⁴ Néhány évvel később Kolozsvár városa ajánlott fel egy telket könyvtárépítés céljából az Egyetem és a Petőfi utca sarkán. Fölvetődött az a terv is, hogy az egyetem vásárolja meg a Farkas utcai régi színház épületét, és azt lebontva a telken építsen könyvtárat a központi épülettel azonos stílusban. Mindezekből a szép elgondolásokból csupán annyi valósult meg, hogy a könyvtár, mint láttuk, ideiglenesen az új egyetemi épület keleti szárnyában kapott helyet, az intézmény szakemberei, Ferenczi Zoltán és Gyalui Farkas pedig külföldön tanulmányozták a korszerű könyvtárak célszerű megoldásait a jövő könyvtár tervezése végett.⁷⁵

72 EMETud 1868. 20.

73 Könyvtárosi jelentés az 1889. évről. EMELvt, 50. tétel, f. 319v.

74 Kelemen 1942. 67.

75 György 1941. 233–234.

Erdélyi Pál igazgatóságának első hónapjaitól fogva szorgalmazta az építést, és 1902-ben az egyetemi tanács az állami költségvetés összeállításakor 400 000 koronát javasolt felvenni az új könyvtáráépület céljaira. A kultuszminiszter támogatólag terjesztette az országgyűlés elé a javaslatot, hangsúlyozva, hogy a korszerű könyvtáráépület megvalósítása halaszthatatlan feladat a kettős könyvtár anyagának megóvása és használatának biztosítása végett. Végül a kért összeg fele került be a költségvetésbe, ebből a kultuszminisztérium 1903-ban megvásárolta a Mikó utca és a Szent György tér sarkán elterülő 6000 négyszögöles telket. Ugyancsak Erdélyi dolgozta ki – a külföldi tapasztalatokra alapozva – az új épület programját a raktári, olvasótermi, különgyűjteményi stb. szükségletek leírásával.⁷⁶

Programja az egyetemi részleg tanulmányi és a múzeumi részleg közművelődési feladatainak összehangolását, a könyvtári gyűjtemények szakszerű kezelését és az olvasók gyors kiszolgálását tűzte ki célul, a tervezendő új könyvtárnak tehát nem díszíttségével és monumentalitásával kellett hatnia, hanem építészeti megoldásaival e fő célt kellett szolgálnia. Alapvető kikötésként szerepelt a könyv- és folyóiratraktár elkülönítése a könnyű megközelítés lehetőségével, a két oldalról természetes fényt kapó nagy olvasóterem az egyetemi részleg számára, a külön közművelődési olvasóterem. Mintául az 1895-ben épült strasbourgi és az 1896-ban elkészült bázeli egyetemi könyvtárak szolgáltak, ugyanis tanulmányútja során Gyalui Farkas e két könyvtárat tartotta a legsikeresebb megvalósításnak.⁷⁷

1904 áprilisában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium e program alapján írta ki a nyilvános tervpályázatot az ötszintes (pince, magas alagsor, magasszintes, I. és II. emelet) épületre, a július 1-i határidőre hét pályázat érkezett be. Négy közülük a strasbourgi könyvtár mintáját követve négyzetes alaprajzot mutatott be (Kesselbauer Ágost, Lechner Jenő–Varga László, Orth Ambrus–Somló Emil, Sebestyén Artúr terve), öt viszont a főbejáratot az épület délkeleti sarkára tervezte és átlós tengely köré csoportosította a helyiségeket (Villányi János–Hajós Alfréd, Korb Flóris–Giergl (később Györgyi) Kálmán, Lang Adolf, Komor Marcell–Jakab Dezső, Bobula János rajzai). A bíráló bizottságban Tóth Lajos miniszteri osztálytanácsos, Hauszmann Alajos, Pecz Samu és Alpár Ignác építészek mellett Ferenczi Zoltán és Erdélyi Pál képviselte a könyvtáros szakmát, a kolozsvári egyetem részéről pedig Apáthy István rektor vett részt a munkában. Orth Ambrus és Som-

76 Uo. 235. – Az építkezés történetének legújabb összefoglalása Ferencz-Mátéfi Kriszta: *Magyarországi könyvtáráépítészet a XIX–XX. század fordulóján. A budapesti és kolozsvári egyetemi könyvtárak összehasonlító vizsgálata* c. szakdolgozata (Kolozsvár 2009, BBTE Történelem-Művészettörténet szak, konzulensek dr. Kovács András egy. tanár és Kovács Zsolt tanársegéd.) E fejezetnél főként e két munkára támaszkodom.

77 Kéki Béla: *Egyetemi könyvtárak építése Magyarországon századunk első évtizedében. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Évkönyvei. I. 1967. 252.*

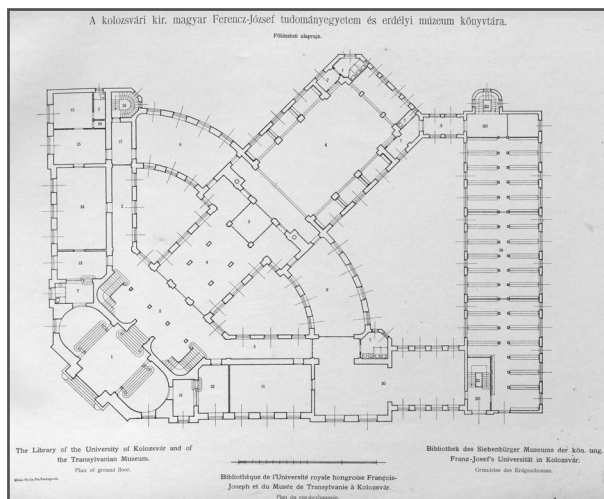
Az új könyvtáráépület keleti homlokzata 1910 körül

ló Emil pályázata nyerte az első díjat, a második helyezett a Korb–Giergl építéscsapat lett (noha könyvtári szempontból az ő tervük volt a legjobb), a harmadik díjban pedig Sebestyén Artúr részesült. Emellett a minisztérium a Villányi–Hajós- és a Lang Adolf-féle terveket is megvásárolta.⁷⁸ Mivel azonban egyik terv sem tűnt azonnal kivitelezhetőnek – főként a túllépett költségvetési keret miatt –, november 15-i határidővel újabb pályázatot hirdettek a nyertesek számára 10%-os keretcsökkentéssel. E pályázaton a Korb–Giergl-féle saroktengelyes, a bázeli könyvtár hatása alatt készült terv nyerte el a bizottság tetszését, amely már az első fordulóban is a legkisebb költségvetéssel (1 600 000 korona) számolt. Korb Flóris elvállalta, hogy a könyvtárigazgató közreműködésével továbbfejleszti a tervet. Együttműködésükkel megvalósulhatott Erdélyinek az a tétele, hogy ez esetben a könyvtáros az igazi tervező, az építész pedig a végrehajtó, hiszen csak a könyvtári elméletnek és gyakorlatnak megfelelően lehet célszerűen kialakítani az épületet.

Hosszú hónapok alatt dolgozták ki a könyvtár minden igényének megfelelő új tervet, a költségkímélés tekintetéből Erdélyi csökkentette az igazgatási helyiségek méreteit, két alagsori altiszti lakás kivételével törölte a szolgálati lakásokat, így az eredeti program szintenkénti 3165 m²-ét sikerült 2860 m²-re redukálnia. Meghosszabbították az olvasóterem előtti előcsarnokot a katalógusok elhelyezése céljából, az olvasótermet pedig kétszeresére (56 helyett 120 férőhely) növelték, így az előcsarnok egy-egy íves szárnyal kapcsolódott a déli és a keleti tömbhöz, az olvasóterem északnyugati sarkából pedig egy átjárón közvetlenül el lehetett jutni a raktárba.

78 Uo. 255. – *A kolozsvári egyetemi könyvtár pályatervei*. Magyar Építőművészet 2(1904–05). 9. sz. 1–35.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETE

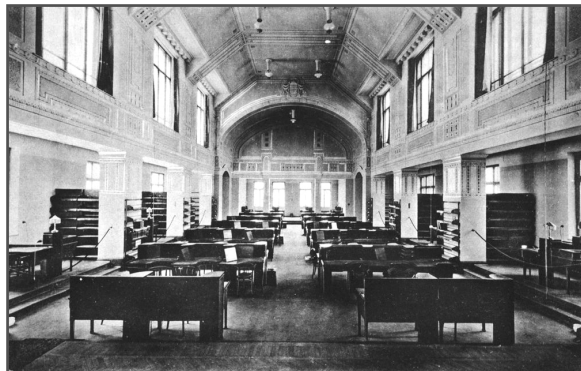
Az új épület magasföldszinti alaprajza

Korb lemondott a főbejárat fölötti kupoláról és az előcsarnokot is egyszerűbbre tervezte.

Bár a tervek 1905 elején elkészültek, a kormányválság miatt nem indulhatott meg az építkezés, a következő év májusában írta ki a versenytárgyalást a minisztérium a vállalkozók számára, júniusban pedig kinevezte az építési bizottságot Tóth Lajos elnökletével. Sorra véve az ajánlatokat a bizottság Reményik Károly kolozsvári építész-vállalkozót bízta meg a kivitelezéssel. Nyáron meg is kezdődtek az alapozási munkálatok, és 1907 őszén az új épület tető alá került.

Hosszú időbe telt a belső berendezés elkészíttetése, a sajátos bútordarabok tervezésekor Erdélyi Pál újból kamatoztathatta könyvtárosi tapasztalatait és újíto tehetségét. Ő javasolta az olvasóterembe az ívesen kivágott asztalok beállítását, így a székek célszerűbb elhelyezésével soronként 60 cm távolságot nyertek, az asztal 80 cm-es mélysége és a könyvpolcok pedig kényelmes használatot biztosítottak, és az olvasók kevésbé zavarták egymást. A szemben ülőket 40 cm magas fa válaszfalak különítik el, biztosítva a zavartalan olvasást, de kissé megnehezítve az ellenőrzést. A folyóirat-olvasó polcait ferde fedéllel ellátott rekeszekkel készítette, a fedélre került a folyóirat legutolsó száma, a korábbiakat pedig a kitámasztható fedél mögé fektették. Legfontosabb újítását a raktár vasállványos polcain valósította meg a Wenkel- és a Lipman-féle polcok kombinációjával és tökéletesítésével; a vaskampóval ellátott egyméteres, mozgatható polcok függőleges fogazott vassínekre támaszkodtak, így az egyforma nagyságú könyvekkel

megrakott polcok között igen kicsi távolságot kellett hagyni. E helytakarékos polcrendszert szabadalmaztatta is.

A könyvtár olvasóterme

Az elhúzódó berendezési munkálatok miatt a költözködés csak 1908-ban indulhatott meg. Előzőleg az igazgató több évig a szokottnál jóval többet fordított a könyvek és a folyóirat-évfolyamok bekötetésére, hogy a szállítás során kevésbé sérüljenek, a munkát az évtizedek óta megbízhatóan dolgozó könyvkötő mesterek, Hantz György és Czerny Antal végezték el. Az év elején már elkezdték az áthurcolkodást az ideiglenes raktárakba, a Wesselényi-házba és a vármegyeház bérelt helyiségeibe. 1908. július 1-én bezárt az egyetemi épületben elhelyezett könyvtár, a végleg kiürített helyiségeket a következő év januárjában adták át az egyetem gondnokságának. Az ideiglenes raktárakban megfelelően csoportosították a könyvtári anyagot, és tervszerűen költöztették be az új épületbe a már előzőleg rendezett, beszámozott darabokat, a könyvtár tehát új helyét átszervezett állapotban, a korszerű működésre képesen foglalta el. Annyira lelkesedett a személyzet az új épületért, hogy a költöztetés többletmunkájáért nem igényelt jutalmat, és évi szabadságáról is lemondott. 1909. február 18-án az egyetemi ifjúság birtokba is vehette az új olvasótermet, a könyvtár ünnepélyes megnyitása pedig épp száz évvel ezelőtt, május 18-án történt meg gr. Apponyi Albert kultuszminiszter jelenlétében.

A neobarokk és szecessziós elemeket mértéktartó egyszerűséggel ötvöző, klinkertéglával borított palatetős épület ún. cottage-rendszerben készült, vagyis a különféle rendeltetésű könyvtári helyiségek átjárókkal kapcsolódnak egymáshoz, mégis közvetlen összeköttetésben vannak. A déli alagsorban kapott helyet a 70 férőhelyes népkönyvtár, a keletiben pedig a könyvkötő műhely. Díszes előcsarnok vezetett a magasföldszintre, ahonnan kétszárnyú lépcső indult az emeletekre, szemben pedig, az átlós

A könyvtár egyik dolgozószobája

tengelyben az olvasóterem előszobája, a katalógusterem nyílt. A 120 férőhelyes nagy olvasóterem három oldalról kapott természetes fényt. A két íves szárnyban rendezték be az összesen 62 hellyel rendelkező folyóirat-, illetve hírlap olvasót. A földszint déli szárnyában volt az ülésterem és az igazgatósági szobák, a keletiben pedig a hivatali helyiségek a különféle szakkatalógusokkal. Tágas, 150 személyes, vetítőgéppel felszerelt előadóterem várta a hallgatóságot az első emelet közepén az előcsarnok fölött, innen erkély nyílt a főbejárat fölé. A jobb oldali szárnyban kapott helyet az ősnymtatványok, régi magyar könyvek (szinte 1500 kötet) és a díszművek tára, a keletiben pedig a kéziratár és a térképtár. Ugyanitt kapott helyet a halotti beszéd- (1000 db) és gyászjelentés-gyűjtemény (kb. 50 000 db). A második emeletre került a kiállító terem és a múzeumi levéltár a megfelelő dolgozószobákkal együtt, teljes anyaga ekkor kb. 250 000 darabot tett ki. Az északi oldalon külön szárnyban elhelyezkedő kilencemeletes könyvraktár mindkét végén átjáróval csatlakozott a főépülethez, egyik végén teherfelvonó, a másikon pedig könyvszállító páternoszter segítette a munkát. Különleges vasbetonból készült földemei, a légnomásnak ellenálló kettős ablakai, eternitpalával fedett tetőszerkezete a lehető legnagyobb tűzbiztonságot nyújtotta. Alacsony raktártermeiben minden második földem drótbetétes üvegből készült, a termeket azbeszttel bélelt ajtók választották el egymástól. Itt helyezték el a könyvek és folyóiratok kb. 300 000 kötetet számláló törzsállományát, a hírlaptár pedig a raktár alagsorába került, az összesen 9,25 km hosszúságú polcrendszer a gyarapodásra is helyet biztosított. Külön érdekessége a könyvtárnak, hogy bár minden ajtót külön kulcs nyitott, két olyan főkulcsot is készítettek, amelyik mindegyik zárba

Az RMK-gyűjtemény terme

beillett; egyikét az igazgató őrizte, a másik pedig a kapusszobában állt zárt szekrényben.

Csakhamar nagy hírnévre tett szert az új könyvtár és annak szakszerű berendezése, 1909 nyarán a Budapesten rendezett II. könyvtárosi szaktanfolyam résztvevői tanulmányutat tettek Kolozsvárra, hogy részletesen megtekinthessék a történelmi Magyarország akkor legmodernebb könyvtárépületét. Megoldásait a budapesti József Műegyetem 1909-ben befejezett könyvtárában is alkalmazták.

III. 1909–1919

1909-ben, az egyesület alapításának fél évszázados jubileumán a díszközgyűlés jogos büszkeséggel vette tudomásul, hogy két gyűjtemény, a könyvtár és az állattár végre méltó elhelyezést nyert. Ez alkalommal Erdélyi Pál a bibliotéka előadótermében vetített képes előadásban mutatta be az építkezés lefolyását és az épület berendezését.⁷⁹

Új otthonukban talán még nagyobb buzgalommal dolgoztak a könyvtárosok, mivel rengeteg olyan rendező munkát végezhettek el, amelyre a régi helyen egyszerűen nem nyílt lehetőség. Számuk is jelentékenyen megnőtt, a korábbi négy állandó tisztviselő helyett hét került alkalmazásba, egy-egy könyvtártiszt, kezelő és gépírókisasszony növelte a létszámot. 1910-ben Gyalui Farkas könyvtárőr, Gazelli Árpád, Valentiny Antal, Köblös Zoltán könyvtártiszt és dr. Persián Kálmán segédtiszt dolgozott a könyvtárban az egyetem alkalmazottjaként, dr. Szádeczky Béla segédőrt pedig

79 Évkönyv 1909. 5.

a Múzeum-Egyesület fizette. Mellettük három napidíjas (köztük Herepey Árpád jogász) segítette a folyóirattár gyarapodásának nyilvántartásában és az újonnan beszerzett könyvek gyarapítási naplózásában. 1913-ban már újabb könyvtárőr és két könyvtártiszt emelte tízre az állandó alkalmazottak számát, a miniszteri indoklás hangsúlyozza, hogy minderre az új épületben megnövekedett olvasói és kölcsönzési forgalom meg a felgyűlt rendezési feladatok miatt van szükség. Kétváltásos felügyelettel sikerült az olvasótermet napi tíz órán át nyitva tartani.⁸⁰ Az 1900-ban jóváhagyott könyvtári szabályzat szerint a végleges és a napidíjas könyvtárosok munkakörét attól függetlenül határozta meg az igazgató, hogy az egyetem vagy a múzeum alkalmazta-e őket.

Napidíjasként kezdte 1907-ben pályáját Monoki István, majd 1913-ban „fizetéstelen könyvtári segédtsízt” beosztásba került napi három korona díjjal, a következő évben aztán végleges kinevezést kapott könyvtártiszt minőségben.⁸¹ Ötévi napidíjas szolgálata után Kelemen Lajos 1907 februárjától ugyanígy fizetéstelen könyvtári segédtsízt beosztásban dolgozott, a régi magyar könyvek osztályán meg a kéziratárban végzett munkája után egyre többet foglalkoztatták a levéltárban. Könyv- és kéziratfeldolgozó meg levéltármentő tevékenységét igazgatója kiválónak minősítette, végleges kinevezését azonban csak két év múlva ígérte és a doktorátus megszerzéséhez kötötte. Biztos alkalmazást óhajtva Kelemen 1907 őszén a kolozsvári unitárius kollégiumban vállalt tanári állást, az EME-hez fűződő kapcsolatát azonban megtartotta, 1908-ban titkárrá választották.⁸² Kollégája, Persián Kálmán 1907-ben doktorált és végleges könyvtárosi állást kapott. Valentin Antal 1902-ben ugyancsak napidíjas ideiglenes gyakornokként kezdte a múzeumi részlegen, majd 1909-ben könyvtártiszt minőségben véglegesítették. Ugyanígy pályát futott be Ferenczi Miklós, aki elsőéves bölcsész-hallgatóként 1904-ben napidíjas gyakornoki beosztásban dolgozott, majd 1910 után, a doktori cím megszerzése nyomán segédtsízt, később könyvtártiszt kinevezést kapott.

Jó alkalmat nyújtott a költözés a könyvanyag és a katalógusok végleges egyesítésére. A könyveken bélyegző és ex libris jelezte a tulajdonost, leltárilag is külön tartották nyilván a két intézmény anyagát, a raktári kezelést azonban teljesen egységesítették folyószámos rendszerben.⁸³ 1910–12 folyamán az 1909. december 31-ig gyűlt anyag folyószámos helyrajzi számozásában az 134 108 számig jutottak el, a helyrajzi számokat külön jegyzékben tartották nyilván. A nyomtatványi osztály keretében kialakított

80 Szegő: *i. m.* 161–162. – Évkönyv 1910. 89.

81 EMÉLvt, 167. tétel, f. 156.

82 Csetri Elek: Kelemen Lajos. In: *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Szerk. Kovács Kiss Göngy. Kv. 2009. 252–253, 255.

83 Évkönyv 1908. 21.

külön testek, a halotti beszédek, az egyetemi nyomtatványok és az iskolai értesítők gyűjteményeinek rendezése 1912-ben befejeződött, folyószámos raktári jelzettel a következő években látták el az anyagokat. 1912-ben befejeződött a levéltártól immár teljesen különvált kéziratár rendezése, két munkaerő dolgozott az 1330 manuscriptum önálló kéziratári naplóba való felvételén és egységes helyrajzi számozásán. A térképtár 1913-tól fogva kapott korszerű rendet a könyvészeti és kartográfiai igényeket egyaránt kielégítő katalogizálással, a következő évben pedig a 76 300 gyászjelentést rendezték az elhunytak betűrendjében, különválasztva a duplumokat. Külön rendezték az egyetemi nyomtatványokat is korszerűbb és logikusabb elvek szerint (a disszertációk külön csoportba kerültek, ittmaradtak viszont az egyetemek állandó jellegű és igazgatásukra vonatkozó hivatalos kiadványok), 1914 első felében fejeződött be a munka. Erdélyi igazgató a könyvtár értékeinek szélesebb körben való ismertetése végett igen fontosnak tartotta az alapkatalógus nyomtatott kiadását, e tervét azonban a világháború kitérőse megakadályozta.

Mivel a helyhiány már nem jelentett akadályt, a könyvtári gyűjtemények gyarapodása mindkét részlegen jelentősnek mondható, 1909-ben 10 023, a következő évben 11 058, 1912-ben pedig 28 092 darabot tartott nyilván a statisztika. Az ügyészégi köteles példányok a megszokott módon érkeztek a múzeumi részlegre, és ugyancsak odakerültek az egyesület cserkapcsolataiból származó kiadványok. Állandó duplumcsere-viszonyban állt a könyvtár a budapesti országos gyűjteményekkel, az egyesület saját kiadványainak népszerűsítése végett pedig 1909-ben kiadta azok jegyzékét.⁸⁴ Ebben az időszakban az ősnymtatványok, a régi magyar könyvek meg a kéziratok együttese már nem annyira számszerűleg, mint inkább értékben gyarapodott számottevően, elsősorban adományok révén. Időnként teljes könyvtárak vásárlására is futotta a szűkös keretből, 1910-ben például sikerült megszerezni az 1848–49-es szabadságharc korához és irodalmához jelentékeny adalékokat tartalmazó Kacziány-gyűjteményt, a következő évben pedig Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka könyveit, kéziratait és írói levelezését. Új típusú gyűjtemény, a fotótár alapját vetették meg 1917 őszén a Dunky fivérek, amikor fényképészeti cégük 1886 óta felgyűlt kb. 50 000 üvegnegatívját letétbe helyezték a könyvtárban a leltárkönyv másolatával együtt, a lemezek „a rengeteg arcképen kívül Kolozsvár belső látképének legteljesebb sorozatát, érdekes jeleneteket, csoportképeket, tájképeket” ábrázoltak. Letétjük sokszorosára növelte a könyvtárban már

84 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és támogatásával 1859–1908 között megjelent művek jegyzéke. Összeállította az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára. Kv. 1909. 16 l.

korábban meglévő fényképegyüttest (pl. Veress Ferenc kolozsvári fényképész 171 felvétele).⁸⁵

1911-ben a könyvtár saját könyvkötő műhelyt létesített az új épület alagsorában Rohonyi Antal vezetésével. Főként az értékes kéziratok szakszerű és biztonságos bekötetése és a restaurálásra váró régi kötések javítása tekintetében volt fontos a házi műhely fölállítása. Ugyanekkor indult be a fényképező műhely tevékenysége is.

Az új épületben az olvasói forgalom is megnőtt, 1909-ben 34 146 művet használtak helyben az olvasók és 1476 művet kölcsönöztek ki, 1911-ben pedig e számok a következőképpen alakultak: 38 243 helyben olvasott, illetve 3093 kölcsönzött mű. Emiatt az 1910-es évek elején az olvasóterem bútorzatát 12 új asztallal kellett kiegészíteni. A Múzeum-Egyesület közművelődési feladatainak ellátására létesített népkönyvtár helyben olvasást és kölcsönzést is biztosított az érdeklődő nagyközönség számára. A könyvtárközi kölcsönzés a megszokott körülmények között zajlott.

Bethlen Gábor trónra lépésének háromszázados évfordulója alkalmából 1913-ban a könyvtár kiállítótermében mutatták be a korabeli nyomtatványokat, kéziratokat, okleveleket és iratokat, az emlékkiállítás nagy sikere tovább fokozta a közönség érdeklődését a könyvtár kincsei iránt.

Általában elmondható, hogy az 1909-től az első világháború kitöréséig terjedő időszak jelentette az egyetemi és múzeumi könyvtár fejlődésének csúcspontját. Sajátos feladatai mellett a könyvtár tudományos munkát is kifejtett, elvállalta az EME alapításának ötvenedik évfordulójára készülő emlékkönyv összeállítását. Erdélyi Pál igazgató, aki 1909 óta az egyesület főtitkári tisztséget is viselte, lendületesen végezte a szerkesztés munkáját, de néhány tervezett fejezet sohasem készült el. Három elkészült részt végül kinyomtatnak a háború idején, az ívek azonban kötetlenül érték meg az impériumváltozást, és a „díszes kiállítású emlékalbum” végül 1942-ben jelent meg.⁸⁶ Kelemen Lajos viszont időben elkészítette *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárjai* c. kiadványát, az 1909-ben megjelent 68 lapos tizenkettedrét füzetben ő a könyvtárat, Roska Márton a Régiségtárat, Apáthy István az állattárat, Péterfi Márton a növénytárat és a botanikus múzeumot, Szentpétery Zsigmond pedig az ásványtárat mutatta be. Nagy lendülettel indította el a könyvtár az alapító főúr, Mikó Imre levelezésének összegyűjtését és sajtó alá rendezését, de Veress Endre kézírattáros gyűjtőmunkája annyira elhúzódott, hogy a kiadvány megjelenését a háború megakadályozta.

85 Az 1917. november 14-i választmányi gyűlés jegyzőkönyve. EMELvt, 40. tétel, f. 704v. – Mihály Judit: *Veress Ferenc fényképeinek katalógusa a Kolozsvári „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár gyűjteményében*. Szakdolgozat. Kv. 2009. (BBTE Könyvtártudomány szak, konzulens dr. Sipos Gábor egy. docens.) 4.

86 EME-Ekv

A világháború kitörésekor a könyvtár munkatársai közül tizenheten vonultak be,⁸⁷ a következő négy évben tehát csökkent személyzettel kellett a legszükségesebb könyvtári munkákat ellátni. A két igazgató és két idős munkatárs (Erdélyi Pál, Gyalui Farkas, Gazelli Árpád, Veress Endre) mellett a katonai szolgálatra alkalmatlan Ferenczi Miklós maradt a könyvtárban,⁸⁸ rá hárult az ideiglenes segéderők betanításának feladata. Megszűnt a könyvtárközi kölcsönzés, és a forgalom csökkenése meg a felügyelő személyzet hiánya miatt az olvasóterem csak napi öt óra hosszat tartott nyitva. Ugyanakkor külön gyűjteményt indítottak a háborús emlékek számára, körlevelekkel szorgalmazták a gyűjtést. Kolozsvár város tanácsa ingyen küldte el a témába vágó hirdetőanyagait, az alkalmi kiadványok, harctéri levelezés, újságok különkiadásai, háborús levelezőlapok gyűjtésében pedig részben az adományozókra számítottak.⁸⁹ Egyébként is megnőtt az adományozók jelentősége a gyarapításban, mivel vásárlásra kevesebb összeget fordíthattak. 1915–16-ban a Winkler-könyvtár több mint ezer kötetével, három ötvösminta-könyvvel, Komáromy Andor kéziratos hagyatékával és Borbély Sámuel gyűjteményével gazdagodott a múzeumi könyvtár.⁹⁰

1916-ban a román betörés hírére Gyalui Farkas a könyvtár legféltettebb anyagából szeptemberben 11 ládányi, októberben pedig Erdélyi igazgató utasítása szerint 49 ládányi anyagot összecsomagoltatott és Budapestre szállíttatott a Nemzeti Múzeum Könyvtárába.⁹¹ E menekített könyvtári és levéltári anyag 1918 júniusában hiánytalanul visszakerült Kolozsvárra.

Személyi veszteségeket is hozott az első háborús esztendő, Köblös Zoltán, az RMK-gyűjtemény kiváló munkatársa még február 19-én betegágyban elhunyt, dr. Persián Kálmán könyvtártiszt augusztus 30-án az orosz fronton, Borbély György gyakornok pedig a szerb harctéren esett el. Monoki István és Valentiny Antal sebesülten orosz fogságba került.⁹²

87 Valentiny Antal, Monoki István, Persián Kálmán könyvtártisztek, Herepey Árpád, Andrásófszky János, Borbély György, Balogh Ignác gyakornokok, Bertalan Károly napidíjas, Kovács János és Balázs István altisztek, Nagy József, Horváth József, Simon Mihály, Páll György, Báza Márton, Salamon Ádám, Ursz Miklós szolgák. *Könyvtáraink személyzete és a háború*. Magyar Könyvszemle 1915. 1–2. sz. 119–120. Irsó Lajos napidíjas gyakornok szintén bevonult.

88 *A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az 1916–17. tanévre*. Kv. 1916. 61–62.

89 EMELvt, 261. tétel. – Évkönyv 1914. 13.

90 EMELvt, 260. tétel, f. 1–8.

91 Az 1916. december 20-i választmányi ülés jegyzőkönyve, EMELvt, 50. tétel, f. 683v. – A menekített iratok jegyzékei: MOL, K 500 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Egyetemek, főiskolák és középiskolák, 100. csomó, 514–594. Ezt az adatot Vincze Zoltánnak köszönöm.

92 Évkönyv 1914. 17–18.

A háború utolsó hónapjaiban jelentős személyi változások történtek, Erdélyi Pál igazgató 1918. október 1-jével kezdődően egyévi szabadságot vett ki, helyettesévé Gyalui Farkast nevezték ki. Szádeczky-Kardoss Béla nyáron lemondott állásáról, helyébe augusztus 1-től Balogh Ignác addigi gyakornokot könyvtári segédőri minőségben alkalmazták és kezdeményezték a katonai szolgálat alóli felmentését.⁹³ Kelemen Lajos 1918. május 1-től újból a könyvtár alkalmazottja lett, a levéltári osztályra került Veress Endre helyébe. Ő bonyolította le a Budapestre menekített könyvtári és levéltári anyag hazaszállítását kollégája, Ferenczi Miklós és András János laboráns segítségével.⁹⁴

1918 karácsonyán bevonultak Kolozsvárra a román csapatok, az állami és egyesületi intézmények, köztük az egyetemi és múzeumi egyesített könyvtár igyekeztek a lehetőségekhez képest folytatni megszokott tevékenységüket. Minden eshetőségre felkészülve a könyvtár állami tisztviselőinek a Múzeum-Egyesület is megbízást adott munkakörük ellátására, Kelemen Lajost 1919 januárjában kérte fel a levéltár és a kéziratár kezelésére, a fogságból hazatért Valentiny Antalt pedig könyvtárórré nevezte ki március 15-i hatállyal.⁹⁵ Erdélyi Pál 1919 januárjában beadta a rektornak nyugdíjazási kérelmét, márciusban repatriált és Komárom megyei birtokán telepedett le.

IV. 1919–1940

Az impériumváltás során 1919. május 12-én a nagyszebeni Román Kormányzótanács Onisifor Ghibu közoktatásügyi államtitkára útján jelképes erőszak alkalmazásával átvette a kolozsvári egyetemet. Ezzel párhuzamosan került sor a magyar állammal kötött szerződés alapján az egyetem kezelésében lévő múzeumi gyűjtemények átvételére is. Ghibu május 12-én jelent meg a könyvtárban, Gyalui Farkas megbízott igazgató azonban megtagadta az átadást, jelezve, hogy csak az erószaknak enged. Kézrátétellel jelképezett erőszak után megtörtént az átadás, az államtitkár pedig a személyzet helyben maradásáról rendelkezett. Gyalui kifejtette, hogy a könyvtárosok amúgy is kötelességüknek tartják a gyűjtemények őrzését, de a békeszerződés előtt nem fognak esküt tenni a román államnak. E felté-

93 Az 1918. október 16-i választmányi ülés jegyzőkönyve, EMELvt, 50. tétel, f. 713v–714.

94 MOL, K 500, 445. csomó, 154–493/1918. Ezt az adatot Vincze Zoltánnak köszönöm.

95 EMELvt, 3. tétel, 8/1919, 16/1919..

teleket az átvevő bizottság elfogadta, és a könyvtári személyzet fizetését a pénzügy-igazgatóságnál kiutalta.⁹⁶

Eugen Barbul került a könyvtár élére 1920 végén, ő korábban húsz évig a budapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozva szerzett könyvtárosi tapasztalatokat. Mellette Gyalui Farkas töltötte be a technikai igazgatói tisztséget. Ferenczi Miklós, Kelemen Lajos és Valentiny Antal tovább szolgáltak a következő években, szaktudásuk az új vezetés számára is nélkülözhetetlennek bizonyult. Orosz fogságból hazatérve Monoki István 1920. június 18-án foglalta el újra könyvtárosi állását. Nyelvtanfolyamok elvégzése után a könyvtár magyar munkatársai 1924-ben tettek kötelező román nyelvizsgát. Gyalui 1926-ban nyugalomba vonult, Ferenczi Miklós pedig 1933. december 30-án 46 éves korában elhunyt, helyükbe magyar tisztviselőt nem alkalmaztak.⁹⁷

A gyűjtemények tulajdonjogáról és használatuk feltételeiről a román kormányokkal hosszas tárgyalások folytak, a román állam a magyar jogutódjának tekintette magát és továbbra is akadálytalanul használta a táraikat, de bért értük nem fizetett. Ezek során 1926-ban az Egyesület arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar nép- és honismereti jellegű táraikat, a könyvtárat, kéziratárat, levéltárat stb. saját kezelésbe kívánja venni, a munkatársak fizetését az állam hordozná, cserében e gyűjtemények is mindenki számára hozzáférhetőek lennének. Három év múlva az EME tárgyalóbizottsága újabb javaslatot fogalmazott meg, eszerint a könyvtár törzsanyaga és a periodikagyűjtemény jelképes bérért az egyetemi könyvtár használatában maradt volna, viszont saját kezelésbe kívánták venni az ősnymotatvány- és az RMK-gyűjteményt, a kéziratárat (a román és a szláv nyelvű kéziratok kivételével), a halotti beszédek, gyászjelentések, színlapok gyűjteményét és a levéltár kézikönyvtárát.⁹⁸ Végleges megegyezés azonban a húsz év alatt nem jött létre.⁹⁹ Annyit sikerült elérni a könyvtár használata tekintetében, hogy az egyesület bejegyzett tagjai ingyen látogathatták az intézményt.

1919 májusában az átadáskor a Múzeum-Egyesület állománya 176 779 kötetből és 116 585 vegyes nyomtatványból állt. Ezt a következő tíz évben az egyesület alig gyarapíthatta, 1930-ban 186 212 kötet (154 562 könyv, 86 ősnymotatvány, 1983 RMK, 13 767 folyóirat, 9814 hírlap, kb. 2000 térkép és kb. 4000 kézirat) és 120 628 apróbb nyomtatvány (95 222 gyászje-

96 Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. Kv. 2001. 85–86. – György 1941. 243–244. – Tóth Sándor: *Erdély 22 éves rabsága*. Bp. 1941. 210–211. A könyvtárról szóló rész Monoki István információi alapján készült.

97 Kelemen Lajos: *Dr. Ferenczi Miklós (1886–1933)*. EM 1934. 1–6. sz. 3–5.

98 Kántor Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1914-től napjainkig*. EM 1930. 1–3. sz. 6–10.

99 Kiss 2003. 378–379.

lentés, 20 301 színlap, 1228 proklamáció és hirdetemény, 1639 egyleveles nyomtatvány és 2238 vegyes nyomtatvány) szerepelt a leltárban.¹⁰⁰ 1940 nyaráig aztán 5836 kötetet és 2276 vegyes nyomtatványt jegyezhettek be a múzeumi részleg gyarapodási naplójába.¹⁰¹ Szinte kizárólag adományok és az 1930-ban újraindult *Erdélyi Múzeum* folyóirat számaiért kapott cserépéldányok révén növekedett az állomány. 1933-ban például a gyarapodás 350 kötetének több mint fele adomány és cserépéldány volt, 1937-ben pedig a 195 adományba kapott kötetből 69 kötetnyit tettek ki a cserébe kapott folyóiratok. Jelentős csökkenés tapasztalható tehát az adományok mennyiségének tekintetében az 1919 előtti évtizedekhez képest, mivel a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyarság érhető bizalmatlansággal tekintett az állami kezelésben álló múzeumi könyvtárra. Személyes kapcsolatok révén kerültek mégis adományok az állományba, 1933-ban például Kelemen Lajos útján 215 régi gyászjelentés, Kristóf György egyetemi tanár közvetítésével pedig két színháztörténeti kézirat özv. Szentgyörgyi Istvánnétól.¹⁰² Egy év múlva Gyalui Farkas nyugalmazott könyvtárigazgató közbenjárására gazdagodott a könyvtár a kolozsvári színház 1884–1931 közötti műsorjegyzékével, színlapokkal és más színházi nyomtatványokkal.

Az egyesület 1928-tól évi 10 000 lej átalányt biztosított a könyvtárnak, ezt az igazgatóság minden évben elszámolási kötelezettséggel felvette, és elsősorban a múzeumi állomány könyveinek újrakötetésére használta fel.¹⁰³ Barbul igazgató kérésére 1934-ben az egyesület a dotáció mellett 10 000 lej rendkívüli segílyt folyósított a levéltári iratok konzerválására. Ez a munka 1938-tól akadozva folyt a könyvkötő katonai szolgálata miatt. Vásárlásra kevés jutott az átalányból, 1934-ben például csupán 13 művet szerezhettek be vétel útján.

Általában elmondható, hogy a könyvtár igazgatói tiszteletben tartották a múzeumi részleg tulajdonjogát, a könyvtárosok pedig szakszerű pontossággal iktatták az évenkénti nem túl nagy gyarapodást, kényelvű pecsétet nyomva a kötetekre. Ioan Muşlea, aki 1936-ban követte Barbult az igazgatói székben, megindította a könyvek külsejének „romanizálását” a fedelükre ragasztott, a tulajdonjogot is feltüntető helyrajzi számok átragasztásával. Szerencsére az ex librisek és a tulajdonjogot jelző pecsétek eltávolítására nem került sor.

100 Ferenczi Miklós: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és könyvtára*. Erdélyi Helikon 1931. 1. sz. 53.

101 *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráról*. EM 1942. 3. sz. 456.

102 *Titkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1933. évi működéséről*. EM 1934. 155.

103 *A választmány jelentése a közgyűlésnek az EME 1930. évi működéséről*. EM 1931. 1–3. sz. 87.

Bizonyos átszervezéseket is végrehajtottak a könyvtárban, az RMK-gyűjteményt például egy szűk helyiségbe költöztették, hogy helyet biztosítsanak a Gheorghe Sion-gyűjteménynek. Új helyükön szedett-vedett szekrényekbe rakták be a köteteket, egy-egy polcra három sor is került. Később egy új szekrényt kaptak a régi magyar nyomtatványok, így az anyag kétötöd részét sikerült időrendben elhelyezni, és részben megszűnt a két-három soros raktározás.¹⁰⁴ A térképtárat célszerű szekrényeivel együtt a kéziratárba helyezték át, helyébe a köteles példányokat fogadó iroda került. A kéziratár három nagy asztalát a levéltárba vitették fel.

A könyvtár igazgatósága minden évben fogadta az EME könyvtárvizsgáló bizottságát, általában Valentiny Antal helyettes igazgató fogadta az egyesület képviselőit.

V. 1940–1944

A bécsi döntés után a román egyetem vezetősége Valentiny Antalt bízta meg a könyvtár átadásával, Muslea igazgató azonban időhiányra hivatkozva nem vett fel jegyzőkönyvet az átadandó könyvtár állapotáról, de arról biztosította, hogy az egyetemi könyvtár egy részének Szebenbe való költöztetése nem érinti az EME könyvvállományát. Valentiny 1940. szeptember 12-én le is bonyolította az átadást a szintén itthon maradt négy könyvtáros és két segédtisztviselő (Györfő Jenő és Borbély Sarolta) segítségével, majd október 19-én a kultuszminiszter kinevezte az egyetemi könyvtár igazgatójává. Ezzel egyúttal a múzeumi könyvtár vezetője is lett az újra életbe lépő 1895-ös szerződés értelmében.¹⁰⁵

Egy év alatt zajlott le a könyvtár revíziója, amelynek során kiderült, hogy a múzeumi állományból, mégpedig a térképtárból a Kolozsvárra vonatkozó gazdag térképanyag az ígéretek ellenére Szebenbe került, egyéb károsodás azonban nem történt.

Nagyarányú állománygyarapítás indult meg már 1940 őszén, hogy a huszonzét év alatt elmaradt beszerzéseket pótolhassák. Tarcsay Izabella például 693, Szabó T. Attila 500, a Velits-örökösök 263, Vidovszky Ferenc 117, Roska Márton 25 kötetet adományozott a könyvtárnak, jelezve, hogy újjáéledt az EME és az erdélyi magyar társadalom közötti bizalmi viszony. Magánszemélyek ajándékai a következő években is gazdagították a múzeumi gyűjteményeket, 1942-ben gr. Bethlen Györgyné 20, a Genersich család 31, Szabó T. Attila 54, Roska Márton 20, Kelemen Lajos pedig 79 mű-

104 *Titkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1934. évi működéséről*. EM 1935. 65.

105 György 1941. 245–246. – *Jelentések a könyvtárról*. EM 1942. 3. sz. 449–455; *Évkönyv* 1942. 21–26; 1943. 12–15.

vet adományozott, utóbbi emellett 87 aprónyomtatvánnyal és 8 kézirattal szerepel az ajándékozók jegyzékében. Hasonló áldozatkészség révén gyűlt be a könyvtárba 1943-ban több mint 460 ajándékkötet. Seprődi János zenetudós özvegye 1943-ban Szabó T. Attila közvetítésével helyezte letétbe a könyvtárban férje kézírathagyatékát és zenetörténeti könyvgyűjteményét.

Szám szerint még jelentősebbek a különféle intézményi adományok. Gyorssegélyként a VKM már 1940 őszén megszervezte az erdélyi könyvakciót, amelynek keretében a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének erdélyi osztálya gyűjtötte és továbbította a keleti részek könyvtárainak szánt ajándékköteteket. Kolozsvárra az egyetemi könyvtárba „minden 1918–1940 között megjelent s az erdélyi osztály rendelkezésére bocsátott magyar könyvet” eljuttattak, összesen 18 329 kötetben.¹⁰⁶ A Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Széchényi Könyvtár, a magyarországi egyetemek könyvtárjai is állandóan küldtek könyveket.

Újból visszaállt az 1919 előtti kötelezpéldány-rendszer, az ügyészségektől rendszeresen érkeztek a könyvek és a folyóiratok. 1941 novemberében Herepey Árpád könyvtáros és Györbíró Jenő gyakornok 94 ládányi anyagot csomagolt be a budapesti ügyészségen és szállított Kolozsvárra, a következő évben 66 láda (18 569 kötet) könyvvel, 1943-ban pedig több mint 13 500 kötetrel gyarapodott ezúton a könyvtár.

Mivel a magyar állam rendszeresen fizette a bérösszeget a múzeum tárainak használatáért (az 1943-ban megújított szerződés szerint évi 100 000 pengőt), az Egyesület jelentősen megemelhette a gyűjteményeknek nyújtott évi átalányt, így a könyvtár 1941-ben 20 000 pengőt kapott, a rendkívüli államsegélyből pedig újabb 5000-et. E jelentős összeget többek között a folyóiratok hiányos kollekciónak pótlására, valamint hazai és külföldi tudományos munkák beszerzésére fordították. 1943-ban sikerült vásárlás útján dr. Szeremlei Lajos 13 150 kötetes, értékes folyóiratanyaggal is rendelkező könyvtárát megszerezni, amely főként az első világháború utáni magyar és külföldi szépirodalommal, illetve történelmi s természettudományi szakmunkákkal pótolta a múzeumi állomány hiányait.

1940 őszén visszatért Szegedről a kolozsvári könyvtárba Herepey Árpád, majd a következő évben jelentősen kiegészült a könyvtár személyzete, a 65 alkalmazottból kettő az EME-hez nyert kinevezést: Györbíró Jenő és

106 Haraszthy Gyula: *Az erdélyi akció*. Magyar Könyvszemle 1941. 4. sz. 327.

Deák Sára könyvtári gyakornok.¹⁰⁷ Ideiglenesen Ferenczy Sándor régész is a könyvtárban dolgozott. Valentiny Antal igazgató 1942. július 1-én nyugalmába vonult, helyébe Herepey Árpád főkönyvtárost nevezte ki a kultuszminiszter a közös könyvtár élére.¹⁰⁸ Győrbíró Jenő 1943-ban lemondott állásáról és Kézdivásárhelyre távozott, később azonban visszatért a könyvtárba. Borbély Sarolta hatévi gyakornokoskodás és a diploma megszerzése után Herepey igazgató és Kelemen Lajos múzeumi főigazgató ajánlása nyomán 1943-ban múzeumi könyvtárosi kinevezést kapott.¹⁰⁹ Jakó Zsigmond könyvtári segédőrt 1944. augusztus 30-án múzeumi levéltári segédőrré nevezték ki.

A kibővített személyzet nagyarányú rendezési munkákat végzett, 1941 folyamán visszaköltöztette az RMK-gyűjteményt eredeti méltó helyére, a térképtárat viszont a bal oldali íves szárny 1920 után épített emeleti termébe költöztették. Itt bőven volt hely az alapos számbavételre és rendezésre, 1942 őszére a térképtári szekrények célszerű átalakítása után elhelyezték az összesen 5978 darabot számláló gyűjteményt, ebből 2686 térképhez új főlapot készítettek. Mivel a második emeleten őrzött levéltárban is lendületesen folyt a rendezés, 1942-ben sort keríthettek a levéltári és kéziratári jellegű anyag végleges szétválasztására, a korábban külső jegyek alapján a kéziratárban hagyott, de valójában levéltári jellegű bekötött kéziratokat (550 kötet) áthelyezték a levéltárba. Ugyanekkor a levéltár saját kezelésébe vette a munkájához szükséges kézikönyvtárat. A kéziratárban 1941 folyamán az anyag számbavétele folyt a régi leltárak alapján, a következő év elejére már a kutatók rendelkezésére állott az anyag. Elkezdődött a korszerű leíró katalógus összeállítása is. Nem sokáig tartott ez a normális állapot, mivel 1943-ban a háborús veszély miatt a kéziratár, a régi könyvek és a díszművek legféltettebb darabjait gondosan vízhatlan ládába csomagolták, majd 1944 áprilisában biztonságos óvóhelyre, a piarista templom altemplomába szállították részletes jegyzékek kíséretében. A kevésbé féltett darabok a könyvtár pincéjében kialakított óvóhely polcra kerültek, ezek

107 Az Egyetemi Könyvtár munkatársai 1942 augusztusában: tudományos tisztviselők: igazgató: Herepey Árpád; főkönyvtáros: Monoki István; könyvtárosok: Andrásófszky János, Schneller Edit, Széchenyi Sándor; alkönyvtárosok: Róth Jenő, Sajó Géza; I. o. könyvtári segédőrök: Orosz Gábor, Tóth Kálmán, Kessler Ede, Reischel Artúr; könyvtári segédőrök: Entz Géza, Jakó Zsigmond, Jékely Zoltán, Mokcsay Júlia; gyakornokok: Reinbold Ilma, Schridde Éva, Váczy Kálmánné Zachariás Lenke. Tudományos és műszaki segéd személyzet: könyvtári főtiszt: Bartalis János, Bertalan Károly, Csermák Olga, Kéki Béla; Könyvtári tiszt: Orbán Józsefné Balogh Margit, Köpeczi Sebestyén József; I. o. könyvtári segédtiszt: Mihályi Margit, Judik Mária; tudományos segéd munkások: Borbély Sarolta, Gheorghe Frențiu. *A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem évkönyve az 1941–42. tanévrre.* Kv. 1943. 66–67.

108 *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1942. évi működéséről.* Évkönyv 1942. 4. – Az igazgatói házipéntár átadására 1942. július 11-én került sor. EMELvt, 278. tétel, f. 74–75.

109 EMELvt, 167. tétel, f. 208–209.

hozzáférhető maradtak. E lajstromozások és költöztetések erősen igénybe vették a kéziratár és a különgyűjtemények őrét, aztán 1943 őszén az egyetlen szakembert is a könyvtár más osztályára kellett áthelyezni, így a tevékenység csak a kutatók kiszolgálására szorítkozott.

Olvasóforgalom tekintetében az első két tanévről vannak statisztikák, 1940–41 folyamán novembertől márciusig naponta átlagosan 100–150 olvasó fordult meg a könyvtárban, és 1182 kölcsönző összesen 1764 művet vett ki. A következő tanév hónapjaiban 125–190 között mozgott a napi átlag.¹¹⁰ A kéziratárban 1942-ben 35 kutató 497 művet, míg a következő évben 18 kutató 225 manuscriptumot tanulmányozott.

1943-ban került sor az állammal kötött bérleti szerződés megújítására, hosszú hónapokig folytak a tárgyalások a kultuszminisztériummal, majd június 27-én az EME rendkívüli közgyűlése elfogadta a szerződést, a minisztérium pedig az Államkincstár képviselőjében jóváhagyta az egyesület érdekeit messzemenően figyelembe vevő megállapodást. Ennek nyomán Nagy Géza titkár felterjesztést fogalmazott az Államkincstárnak a szerződés 10. pontjában előrelátott eset, a szerződés felbontásának szabályozására vonatkozóan. Eszerint a gyűjtemények fokozatosan kerültek volna vissza a Múzeum-Egyesület kezelésébe, három hónapon belül a Levéltár teljes anyaga és az Érem- és Régiségtárból az ötvösművek a népvándorlástól napjainkig, hat hónapon belül pedig a Könyvtárból a kéziratár, az ősnymtatványok és az RMK-gyűjtemény egyedi példányai.¹¹¹

Sajátos feladatot vállalt fel a könyvtár Magyarország német megszállása után: a kolozsvári zsidóság gettóba kényszerítése nyomán gazdátlanul maradt családi könyvtárakat Nagy Géza egyesületi titkár javaslatára Herepey igazgató letétként fogadta azzal a céllal, hogy a háború befejezése után visszaszolgáltatja tulajdonosaiknak.¹¹²

1944 nyarán a front közeledtével mind az egyetem, mind a Múzeum-Egyesület úgy határozott, hogy nem hajtja végre a kiürítési parancsot. Döntésük helyességét bizonyítja, hogy az egyetem felszereléséből 14 teherautón elszállított anyag (az irattár egy része, műszerek stb.) Keszthelyen megsemmisült, a Kolozsvárott maradt és részben óvóhelyre menekített gyűjtemények azonban sértetlenül vészelték át a bombázásokat és a front átvonulását. Helyben maradt a könyvtár személyzetének nagyobb része is, sőt a nőtlen könyvtárosok, mint például Jakó Zsigmond, az éjszakákat is az épületben töltötték a gyűjtemény védelme érdekében. Herepey Árpád

110 *Beszámoló a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1941–42. tanévi működéséről.* Kv. 1943. 226–227.

111 EMELvt, 255. tétel, f. 35.

112 Benkő Samu: *Nagy Géza, a literátor és művelődésünk mindenese.* Kv. 1991. 22–23. (ETF 209.)

igazgató a front elől Budapestre menekült,¹¹³ Monoki István vette át tőle az intézmény vezetését.

VI. 1944–1950

1944. október 11-én vonultak be a szovjet csapatok Kolozsvárra, szerencsére ostrom nélkül, így az egyetemi és múzeumi könyvtár értékei nem károsodtak az épület kisebb sérülései ellenére. Részben helyükön maradtak a kolozsvári magyar egyetem tanárai és hallgatói is, így december elején megindulhattak az előadások, és ezzel párhuzamosan a könyvtárhasználat. Szovjet katonai nyomás akadályozta meg októberben a Szebenbe menekült román egyetem visszatérési kísérletét, erre majd 1945 júniusában, a Groza-kormány idején került sor.

A Kolozsvárra visszaköltöző román egyetem újra átvette az egyetemi könyvtárat, személyzetét a helyén hagyta, de a Múzeum-Egyesülettel való jogviszony tisztázása most is hosszú folyamatnak ígérkezett. Mindenesetre az EME 1945. április végén tartott válaszmányi gyűlése kimondta, hogy az állammal kötendő bérleti szerződés alapján gyűjteményeit, köztük a könyvtárat az I. Ferdinánd Tudományegyetemnek és a Kolozsvári Magyar Tudományegyetemnek közös használatába adja a tulajdonjog fenntartása mellett, megfelelő bérösszeg fejében. Nagy Géza, a Múzeum-Egyesület főtitkára a Magyar Népi Szövetség május 6-án tartott nagygyűlésének támogatását is megszerezte e határozathoz, a kongresszus szorgalmazta a Nemzetnevelésügyi Minisztériumnál a szerződés megkötését. Bár 1945. július 12-én kinevezték a tárgyalásokat lefolytatandó állami megbízottat Ioan Motaş egyetemi tanár, a bukaresti természettudományi múzeum igazgatója személyében, az ügy végleges rendezése elmaradt, mivel a megbízott sohasem jött el Kolozsvárra. Ami az 1945. június 1-től újonnan alakult kolozsvári magyar tannyelvű Állami Egyetemet illeti, az EME, az erdélyi közvéleménnyel összhangban, a korábbi magyar egyetem jogutódjának tekintette, és tárainak használatát a megszokott módon biztosította.¹¹⁴

Bizonytalan jogi helyzete ellenére a könyvtár – múzeumi feladatainak megfelelően – jelentős erőfeszítéseket tett az 1944 ősztől gazdátlanul maradt könyvtárak, családi levéltárak anyagának megmentésére. Személyezte a nehéz körülmények között is jelentős munkát végzett; Jakab (írói nevén

113 1944 őszen az OSZK térképtárába osztották be, majd a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárának igazgatását vette át. www.omikk.bme.hu/tudtort/29/fejezet-11.html

114 *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai*. EM 1945. 320. – *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzete*. EM 1946. 145. – Benkő: i. m. 23. – Fülöp Mihály–Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Irtak a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Bp. 1998. 266–267.

Bözödi) György könyvtári segédőr például 1944. december 29-e után Marosvásárhely környékén térképezte fel a kastélyok és udvarházak levéltárainak és könyvtárainak elszomorító helyzetét, és kísérletet tett a maradék anyag biztonságba helyezésére.¹¹⁵ E feltáró munka a következő években is folytatódott. 1947-ben az egyesület vette át a kolozsvári Mágnáskaszinó könyvtárát, mivel a Deák Ferenc utcai épületben a Magyar Népi Szövetség rendezkedett be.

Az óvóhelyekről a raktárakba szállították és polcra rakták a gyűjtemények darabjait. 1949-ben a Levéltár anyagát Jakó Zsigmond kezdeményezésére a könyvtárépület második emeletéről a Farkas utcai Bethlen-Nemes-palota hátsó traktusába költöztették. Ezzel a könyvtár jelentős szabad területhez jutott.

1945 elejétől a múzeum tudományos munkatársainak fizetését az állam hordozta, közülük Deák Sára és Győrbíró Jenő könyvtárosi beosztásban dolgozott, Ferenczy Sándor főkönyvtáros állását fenntartották a frontról való visszatértéig.¹¹⁶ Tóth Kálmán aligazgatót az EME megbízta a múzeumi könyvtár felügyeletével, ilyen minőségében készített rövid jelentést 1949 júliusában a gondjaira bízott anyagról: „A törzsgyűjtemény az Egyetemi Könyvtár helyiségében van elhelyezve és az alant felsorolt leltárkönyvekben nyilvántartva: 1) könyvek leltára, múzeumi szerzemény és köteles példányok együttesen 12 kötet, 339 521 mű; 2) régi magyar könyvek leltára 1 kötet, 712 mű; 3) kéziratos könyvtár leltára 1 kötet, 3200 mű; 4) periodika (folyóirat, hírlap) könyvtár leltára 2 kötet, 29 415 kötet; térképtár leltára 1 kötet, 3494 mű. A fentiek felül minden múzeumi tárnak megvan még a külön szak-kézíkönyvtára, melyekről központi nyilvántartás nincs.”¹¹⁷

Ekkoriban már – a számontartáson túl – egyéb befolyása nemigen lehetett az egyesületnek a saját könyvtárára. 1950. február 12-én az EME intézőbizottsága, tudomásul véve a társadalmi szervezetek feloszlását, az állami tulajdonba kerülő gyűjteményeinek, köztük a könyvtárnak a további kezelésében a romániai magyar tudományosság érdekeit is képviselteni kívánta, és erre a Bolyai Tudományegyetemet kérte fel.¹¹⁸

Az Egyetemi Könyvtár a következő évtizedekben általában szabályszerűen kezelte a múzeumi gyűjtemények anyagát, 1954-ben például Tóth Kálmán aligazgató Kelemen Lajost bízta meg a kézirattár anyagán korszerű katalógizálásával. Másfél évig tartó munkája eredményeként a kataló-

115 Bözödi György *jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének*. EM 1994. 1–2. sz. 119–127.

116 EMELvt, 167. tétel, f. 192. – 52. tétel, f. 191, 196.

117 EMELvt, 262. tétel f. 1.

118 *Jegyzőkönyv az EME önkényes megszüntetéséről (1950)*. EM 1991. 1–4. sz. 183.

guscédulák mellett elkészült a kéziratár anyagát népszerűen bemutató kis füzet, a nyugalmazott levéltáros egyik utolsó műve.¹¹⁹

Függelék

Utasítás az Erdélyi Múzeum könyvtárnoka számára, 1860¹²⁰

I. Rendezés és lajstromba szedés

1. § A múzeumi alapszabályok 27. §-ke értelmében első és fő kötelessége lévén a könyvtár rendezése és lajstromba szedése, a könyvtárnok mindennek előtt fogjon hozzá a könyvtár fenntarthatására okvetetlenül szükséges ez alapmunkához, és igyekezzék azt minél rövidebb idő alatt a legcélszerűbben elvégezni, hogy a könyvtárt a lehető leghamarább át lehessen adni a közönségnek használat végett.

2. § A könyvtár rendezésére nézve következő általános elveket tartson szem előtt:

- a) Első kívánalom lévén, hogy a könyvtárban meglévő akármely könyvet vagy kéziratot könnyen és gyorsan meg lehessen kapni, igyekezzék a polcokon a helyet okosan és célszerűen felhasználni. A könyvek kettős sorokban ne álljanak.
- b) Hogy a célszerűség mellett a külsín is illőleg meglegyen, a szakmák szerint már osztályozott könyveket ismét nagyság szerint fogja rendezni.
- c) Mindjárt az első rendezésnél igyekezni fog a könyveket úgy felállítani, hogy későbbben új szerzemények hozzájárulása által a lehető legkevesebb helyváltoztatás váljék szükségessé.
- d) Az egyes lapokból vagy apróbb füzetekből álló kéziratokat (okleveleket) vagy nyomtatványokat (röpiratokat, hivatalos kiadványokat, hirdetések stb.) hasontartalmúság szerint tárcába fogja egyberakni, amelyekben az előbbiek állandóan megmaradnak, az utóbbiak pedig, ha elegendő mennyiségben felgyűltek kötetekbe lesznek egyesítendőek.
- e) Különösen nagy alakú térképgyűjtemények, egyes műlapok és effélék célszerű elhelyezéséről illőleg fog gondoskodni.

119 Kelemen Lajos: *Kézirattári értékeink*. Sajtó alá rendezte B. Nagy Margit. Megjelenés előtt az ETF sorozatában.

120 EMELvt, 251. tétel.

- f) A könyvtárhoz tartozó könyveken, kéziratokon stb. kívül semmiféle idegenszerű vagy idegen tárgyat a könyvtár helyiségében nem fog tűrni.

3. § Mihelyt a könyvtár fel lesz állítva, semmiféle könyv, kézirat vagy a könyvtárhoz tartozó más darab ok nélkül nem szabad hogy másutt heverjen, mint a számára kijelölt helyen.

4. § A felállítás és rendezés után következik a lajstromba szedés, amelyre nézve négy általános és hét részletes lajstrom készítése okvetlenül szükséges. E lajstromok következők:

- a) alaplajstrom;
- b) szaklajstrom;
- c) helylajstrom;
- d) betűrendes kézi lajstrom.

A részletes lajstromok pedig:

- e) kéziratlajstrom;
- f) ősnymatok lajstroma;
- g) ritkaságok és „unicum”-ok lajstroma;
- h) felesleg lajstrom;
- i) szerzemény lajstrom;
- h) hiány lajstrom.

5. § Az *alaplajstrom* az egész könyvtárra terjed ki, és szoros betűrendben felmutatja valamennyi könyvnek, kéziratnak, műlapnak stb. tökélyes leírását. Szerkesztésében a következő vezérelvek követendők:

- a) A szoros betűrend háborítatlan fenntarthatása tekintetéből e lajstrom egyes lapokból kell hogy álljon, amelyek betű szerint egyes tárcákban egybe lesznek gyűjtve.
- b) Egy-egy lapon csakis egy kötet, munka vagy tárca jegyzendő fel.
- c) Ha egy kötetbe vagy tárcába több mint egy munka van egyesítve, az alaplajstromba annyi lap megyen helyette, ahány önálló külön munka van benne, azonkívül még egy lap, amely az egész kötetet vagy tárcát képviseli; ha pedig egy munka több mint egy kötetből áll, az egész csak egy lapot kap.
- d) Könnyebb feltalálhatás tekintetéből kívánatos, hogy minden könyv vagy gyűjteménydarab legalább két lapon forduljon elé, amelyek egyikén a szerző neve, a másikon pedig a cím fő kifejezése legyen a jellemszó.
- e) Az alaplajstrom minden egyes lapján meg kell hogy legyen:

- α) A könyv teljes címe szóról szóra úgy, mint a címlapon áll, a nyomtatvány vagy kézirat helyesírása pontos megtartásával;
- β) A munka kötetszáma és minden kötetnek lapszáma;
- γ) A munkában előforduló ábrák, képek, műmellékletek, térképek stb. száma, tárgya és minősége;
- δ) A munka megjelenési helye, ideje, a kiadó és nyomtató neve, a könyv ritka vagy „unicum” volta;
- ε) A munka kötése;
- ζ) Egy jegyzésben: honnan és mi módon került a könyv a könyvtár birtokába, mi a szerzési ára vagy becsúértéke; végre
- η) A könyv vagy munka helye a könyvtárban szekrény, polc és szám szerint.

Ha a d) pont értelmében ugyanazon munka több mint egy lapon fordul elő, a részletezés csakis egyik lapon szükséges, a többiekben csak hivatkozás kell hogy történjék a főlapra.

6. § A *szaklajstrom* annyi kötetből áll, ahány tudományszakra oszlik a könyvtár gyűjteménye. A könyvtárnoknak e tekintetben feladata az áttekinthetés megcsoportosítása nélkül a lehető legkevesebb szakot állítani meg. Szerkesztése a következő elvek szerint történik:

- a) Minden egyes kötetben csakis a kötet címlapján és hátcímén kijelölt szakhoz tartozó munkák fordulnak elő. Megtörténhetik azonban, hogy vegyes tartalmú munkák több mint egy szak alatt jelenhessenek meg.
- b) Az egyes kötetekben a munkák betűrend szerint jelennek meg, a szerző neve lévén mindig a jellemszó, ahol e nincs tudva, a cím főszava helyettesíti.
- c) A könyvek címei a lajstromban nem fordulnak elő egész részletességgel, hanem csak teljesen jellemző kivonatban, meg lévén jegyezve azonban mégis a kiadás helye és éve, az a körülmény, hányadik kiadás, hogy van-e benne műmelléklet vagy nincs, a kötés minősége, a könyv épsége és tisztasági állapota, ritka vagy unicum volta és végre a könyv helye a könyvtárban.

E körülmények könnyen áttekinthető feljegyzésére tehát a szaklajstrom kötetjeinek célszerűen rovatozottaknak kell lenniük.

7. § A *helylajstrom* egy rovatos kötetben hű képmása az egész könyvtár felállításának és rendezésének, rovatai a következők:

- a) balról három rovat a szekrény, polc és szám számára;
- b) közből egy nagy rovat, amelyben a könyv címe áll jellemző kivonatban;

- c) jobbról három rovat a könyv formája, kötetszáma és ára vagy becsértéke számára.

E lajstromban természetesen a hely szabja meg a bejegyzés rendjét, tehát nincs betűrend.

8. § A *betűrendes kézi lajstrom* a könyvtárnok mindennapi használatára szolgál. Benne a meglévő könyvek címei szoros betűrendben fordulnak elő, egyszer a szerző neve, másodszer a cím főszava lévén a jellemszó, és mindegyikről meg lévén jelölve a könyv helye a könyvtárban és becsértéke. Az új szerzeményekről évenként egy pótlajstrom készül a lajstrom mellé.

9. § Minden egyes könyv táblájának belső oldalára egy fehér lapocska, amelyen a könyv helye a helylajstromban követett jelölés módja szerint felírandó.

10. § Ha valamely kötetben több mint egy munka van egyesítve, a kötet elejébe fehér lapokat kell szükség szerint ragasztani, amelyekben a kötetbe foglalt munkák azon rendben feljegyzendők, amelyben a kötetben egymás után következnek. Éppen így kell tenni azon tárcákkal is, amelyekben egyes kéziratok vagy műlapok vannak egybegyűjtve.

11. § A *kéziratlajstrom* mint részletes lajstrom magába foglalja a könyvtárban őrzött eredeti vagy hiteles másolatú kéziratok leírását. Szerkesztéséhez csak akkor lehet fogni, ha az általános lajstromok már elkészültek. A könyvtárnok különösen nagy érdemet szerezhet magának, ha e lajstromban a kéziratok alapos ismertetését adja, leírván a darabnak nemcsak formáját és terjedelmét a legnagyobb pontossággal és részletességgel, hanem röviden ismertetvén az írás jellemét, korát és a lehető legjellemzőbb kivonatban a darab tartalmát is.

12. § Az *ősnymatok* és általában a régi nyomtatványok lajstroma magában foglalja a nyomtatás feltalálásától egészen 1500-ig megjelent nyomtatványok lajstromát, de a magyar könyvekre nézve ki kell hogy terjedjen az egész 16-ik századra. Minden egyes darabról meg kell hogy legyen mondva, hány lapból áll, teljes-e vagy hiányos, miről szól, hol és ki nyomtatta, mikor jelent meg, azonkívül benne kell hogy legyenek szóról szóra azon fel- vagy utóiratok is, amelyeket a nyomtatás ősidejében a nyomtatók szoktak volt a könyvekre tenni, valamint a netalán benne levő ajánló feliratok is.

13. § A *ritkaságok* és „*unicumok*” *lajstroma* az illető darabok pontos és részletes leírásán kívül még meg kell hogy mutassa, mily okok alapján van az illető darab a ritka könyvek vagy „*unicum*”-ok közé sorozva.

14. § A *felesleglajstrom* magában foglalja mindazokat a darabokat, amelyek több mint egy példányban meglévén, arra használhatók, hogy csere útján érettök oly munkákat lehessen megszerezni, amelyek a könyvtárban nincsenek meg. A könyv rövid, de jellemző leírásán kívül meg kell hogy legyen benne becsára is.

15. § A *szerzeménylajstrom* idősor szerint pontosan feljegyzi a könyvtárba jutott új szerzeményeket, megjegyezvén mindegyikről a szerzés módját, továbbá a vásárlottakról az árt, minőségét és becsárát, valamint a netalán ráfizetett pótlékot, az ajándék vagy hagyomány útján kapottakról a becsárát.

16. § A *hiánylajstrom* nemcsak a csonka munkákat foglalja magában, hanem egyszersmind azon új szerzeményeket is, amelyek még nem jelenvén meg egészen, csak még részben vannak meg, melyeknek részei tehát még bevárandók. Valahányszor egy csonka munka kiegészítése sikerül. Vagy valamely még egészen meg nem jelent munka egy újabb szállítmánya érkezik, azt pontosan fel kell jegyezni a hiánylajstromba.

17. § Mindezen *lajstromok* célszerű szerkesztése a könyvtárnok feladata, és az ő belátására és ügyességére van bízva, hogy úgy rovatoztassa, ahogy az áttekinthetés lehető legkönnyebb volta megkívánja.

II. Hasznosítás

18. § Mihelyt a könyvtár fel van állítva, és legalább egy általános főlajstrom elkészült, a könyvtár a múzeumi alapszabályok értelmében megnyílik a közönségnek szabályszerű használat végett.

19. § A könyvtár könyveinek a múzeum épületén, illetőleg az e célra rendelt olvasószobán kívül való használatára nézve a könyvtárnok szigorúan kell hogy tartsa magát a múzeumi alapszabályok ez iránti határozataihoz és rendeleteihez. Megjegyzendő azonban, hogy encyclopaediai munkák semmi szín alatt sem adhatók ki.

20. § Aki az olvasószobában a könyvtárnoktól könyvet akar kikérni, átad a könyvtárnoknak egy kérőcédulát, amelyen a kívánt könyv címe világosan le van írva, és amelyre a kérő nevét írja alá. A kérőcédulát a könyvtárnok egy avégre rendelt tárcába teszi vevény gyanánt.

21. § Használat után rögtön vissza kell adni a könyvet a könyvtárnoknak, akinek kötelessége a visszaadó szeme láttára a visszavett könyvet azonnal megvizsgálni. Ha nincs benne kár vagy hiány, visszaadja a kérőcédulát, és visszateszi a könyvet a helyére, ha azonban valami kárt vagy romlást vesz észre, az okozott kárt rögtön megtéríteti, és a vett kárpótlás mennyiségét feljegyezvén a kérőcédula hátulsó oldalára úgy adja vissza, a könyvet pedig addig vissza nem teszi a polcra, míg a rajta történt kárt meg nem igazította. Ha a kár olyan, hogy a könyv azáltal haszonvehetetlenné válik, a kártevő köteles az egész könyv, sőt ha ezt valamely nagyobb munkának egy egyes kötete, amelyet külön megszerezni nem lehet, az egész munka árát megtéríteni, a károsított könyv sajátjává lévén.

22. § Ha minden várakozás ellenére oly ember akadna, aki a könyvekben szándékosan kárt teszen, a könyvtárnok nemcsak fel van jogosítva, hanem köteles is a könyvet tőle rögtön visszavenni, és kérőcédulája letartóztatása mellett őtet az olvasószobából kiutasítani. A ily esetet egyszersmind rögtön a választmánynak fel kell jelenteni, hogy a netalán már megtett kár megtérítése iránt intézkedhessék.

23. § A könyvekbe se írónnal, se pedig tintával nem szabad jegyeket csinálni, épp oly kevéssé lapok behajtása által magának helyeket jelölni, azonban meg van engedve helyek jelölése a könyvbe tett papírszeletekkel.

24. § Ha valaki kéziratokból vagy műlapokról másolatokat akar venni, a választmánnytól engedélyt kell hogy kérjen rá, Az utóbbi célra azonban csakis középlágyságú írónt és a szokásos átrajzoló papirost szabad használni.

25. § Miután a múzeumi alapszabályok értelmében az olvasószobában való rendről a könyvtárnok felelős, joga van neki az oly személyeket, akik magaviseletökkel a többi olvasókat háborgatják, rendre utasítani, és ha a rendreutasítás nem használ, az olvasószobából kiutasítani és a választmánynak erről jelentést tenni.

26. § Hogy az olvasni kívánók a múzeumi könyvtárból kapható könyvek iránt jobban tájékozhasssák magokat, a választmány gondoskodni fog egy kivonatos betűrendes szaklajstrom kinyomtatásáról, és amelyhez azután időről időre pótlajstromok fognak megjelenni, amint a könyvtár gyarapodása szükségessé fogja tenni. E lajstrom egy példányát az olvasószobába is közhasználatra kitétetvén.

27. § A könyvtárnoknak még kötelességévé van téve egy külön jegyzőkönyv vitele, amelybe följegyzi mindazon könyvek címeit, amelyeket keresetek és amelyek a könyvtárban nincsenek meg, hogy a jegyzőkönyv alapján ajánlhassa megszerzésöket.

28. § Kötetlen könyveket nem szabad olvasásra kiadni, kivéve tudományos folyóiratok egyes füzeteit, amelyeket azonban a könyvtárnok köteles kiadás előtt saját felügyelet alatt kivágnatni, hogy a kivágás alatt meg ne sérüljenek.

III. Kezelés

29. § A könyvtárnok kötelessége az egész könyvtárt hetenként egyszer alaposan kiporoztatni és megtakaríttatni. Ez alkalommal a polcokat és köteteket megvizsgálja, és a netalán szükségesnek mutatkozó javításokat és tatarozásokat eszközöltetni.

30. § Ha valahonnan régi könyvek jutnak a könyvtár birtokába, azokat nem szabad addig a könyvtárba elhelyezni, amíg jól kiporozva és kitisztítva és ahol szükséges, újra kötve nincsenek.

31. § A tűzvész ellen való biztosításra nézve természetesen első és fő teendő magának a helyiségnek lehető legtűzellenesebb elkészítése, azonkívül azonban a belső kezelésnél is élni kell a szükséges elővigyázattal, és erre nézve:

- a) Se az olvasószobában, sem a könyvtár termeiben senkinek semmi szín alatt se pipázni, se szivarozni nem szabad.
- b) Szabad gyertyával a könyvtárban járni soha sem szabad. Ha a választmány határozatánál fogva esti órák találnának az olvasásra kitézve lenni, célszerűen elhelyezett olajlámpák által való világítástról kell gondoskodni.

32. § A könyvek bekötéséről valamint célszerű tárcák készítéséről a kéziratok számára gondoskodni a könyvtárnok kötelessége, éppen úgy a megrongált kötések vagy tárcák kitatarozásáról. A kötéseknel főleg az egyszerűséget és tartósságot kell szemmel tartani. Díszkötések megrendelése csak a választmánytól történhetik.

33. § A kéziratoknál különös gondot kell fordítani a netalán rajtok levő pecsétek épen tartására. Ezért az ily darabokat erősen beszorítani nem szabad.

34. § A feles darabokat, valamint a csonkákat is, valamint külön szekrényekben is kell tartani. Ha sikerül valamely csonka darabnak kiegészítése, akkor helyet kap a könyvtárban, és az általános lajstromokban is, ami a 17. § értelmében a hiánylajstromban is feljegyzendő. Az oly csonka darabok, amelyek a kiegészítést nem érdemlik meg, a feles darabokkal együtt cserére használandók. Az oly darabok pedig, amelyek csonkán is becsesek, még kiegészítés előtt is helyet kapnak a könyvtárban és az általános lajstromokban is, hogy a netalán lehető kiegészítésekről való gondoskodás meg ne szűnjék.

35. § A könyvtár belkezelésének tisztább áttekinthetése végett a könyvtárnok még a következő jegyzőkönyveket fogja folytatni:

- a) *Könyvtári naplót*, amely magában foglalván a könyvtárban előfordult és az azt illető minden nevezetes esemény leírását, egyszersmind a könyvtár történelmét is fogja ábrázolni.
- b) Rendes lajstromot a könyvtárt illető és a könyvtárnok keze alatt levő minden hivatalos irományokról.
- c) Használatra kiadott könyvek lajstromát, amelyek a választmány rendeletére vagy engedélyére a múzeum épületén kívül való használatra ki lesznek adva. Meg kell hogy legyen benne jelölve a kölcsönvevő neve, címe és lakása, a letett zálogösszeg mennyisége, a kölcsönvett darab pontos és részletes leírása.

36. § A múzeum más gyűjteményei számára megszerzendő tudományos munkák is a könyvtárhoz tartoznak, és eszerint megjelennek az általános főlajstromokban is. De rólok külön jegyzőkönyvet viszen a könyvtárnok. E könyvekről az illető gyűjtemények őrei felelősök mindaddig, amíg a könyvtárba vissza nem szolgáltatják.

37. § Amint valamely könyv, kézirat vagy más efféle darab a könyvtár birtokába jut, rá kell nyomni a könyvtár bélyegét. E bélyeg könyveknél a címlap hátára és az utolsó lap tiszta részére megy. A feles példányokra és csonka darabokra, amelyeknek a könyvtár polcán és az általános főlajstromokban még nincs helyök, nem jó bélyeg.

38. § A könyvlajstromok valamint a könyvtárnok más jegyzőkönyvei és a könyvtár levéltára egy e célra rendelt külön szekrényben fognak állani a könyvtárnok dolgozószobájában.

39. § A könyvtár termeiben a könyvtárnok vagy az őt helyettesítő könyvtári tiszt jelenléte nélkül senkinek és semmi szín alatt bémennie nem szabad; magától világos, hogy a takarítás alkalmával a könyvtárnoknak jelen kell lennie. Felelősségét meggondolván, jól fogja tenni a könyvtárnok, ha a szolgálakat sem bocsátja be magokra a könyvtárba, amíg becsületességéről alaposan meg nem győződött.

IV. Gyarapítás

40. § Az adomány vagy hagyomány útján a könyvtár birtokába jutott darabok átvételekor a könyvtárnok azoknak egy sorjegyzékét, amelyen a könyvek lajstromán kívül az adományozó neve és az adományozás módja, ideje és más feltételei világosan körül vannak írva, átad a múzeum ellenőrének a múzeumi alapszabályok 55. §-kében megírt „Album”-ba való beiktatás végett.

41. § A cserére nézve a következő szabályokhoz tartsa magát a könyvtárnok:

- a) Valahányszor módot talál egy a könyvtárra nézve előnyös csere megejtésére, azt kimerítő és részletesen formulázott indítványképpen terjeszti a választmány eleibe, és ha a választmány jóváhagyja, megejti a cserét.
- b) Cserét a könyvtárnok leginkább csak más könyvtárakkal vagy magánosokkal igyekezzék üzni, antiquariussal csak akkor, ha szembetűnő hátrány nélkül kivihető. Evégre a felesék és csonkák lajstromát azonnal, amint elkészül, szét fogja küldeni mindazon könyvtárakhoz, amelyekkel cserélhetni gondol, és tőlök viszont a hasonló lajstrom közlését fogja kérni.
- c) A könyvtárnok különös érdemet fog magának szerezni, ha eredeti becses kéziratok hiteles másoltatásával oly darabokat fog előállítani, amelyekért más könyvtárak örömezt fognak vele cserét üzni.

- d) Oly csonka darabok, amelyek kiegészítése remélhető, vagy amelyek csonkán is becsesek, a cseréből ki vannak zárva.

42. § A vásárlásra nézve a könyvtárnoknak kötelessége az irodalmi közlönyök közléseit, különösen pedig a könyvtár-árvezetési lajstromokat és a nevezetesebb külföldi antiquariusok lajstromait figyelemmel kísérni, és ezek valamint a 43. §-ben megírt jegyzőkönyv alapján fog a múzeum többi tisztviselőivel egyetértve vásárlási indítványokat terjeszteni a választmány eleibe. Különben még a következő rendszabályokhoz fogja magát tartani:

- a) Oda kell törekednie, hogy a vásárlás a lehető legelőnyösebb feltételek mellett lehessen eszközölhető.
- b) Ha a megvásárolt könyvek megérkeznek, a számlát megvizsgálni és ha helyesnek találta, azt rajta megjegyezni és úgy adni át a titkárnak a kifizetés utalványozása végett.

43. § Akármilyen úton-módon jó valamely könyv a könyvtár birtokába, a könyvtárnoknak kötelessége azt azonnal megvizsgálni, hogy ép-e. Ha valami hiányt veszen észre vásár vagy csere útján jött könyvben, a darabot feltétlenül rögtön visszautasítja, ha adomány vagy hagyomány útján jött, a hiánylajstromba megyen.

44. § A könyvtár számára érkező valamennyi könyv a *szerzeménylajstromba* beírandó a 15. § utasítása szerint. Az alaplajstromba csak akkor megyen bé, ha helyet kapott a könyvtárban, meg van bélyegezve és be van kötve. Ekkor aztán a többi lajstromokba is beírandó.

V. Felügyelet

45. § A könyvtárról és minden hozzátartozóról az 56. §-ben jelöltek kivételével a könyvtárnok felelős, ezért a könyvtár és olvasószobák kulcsai mindig nála állanak. Ha azokat valamelyik alája rendelt egyénre akarja bízni, azt teheti ugyan, de a felelősség azért mindig rajta marad.

46. § Azon esetre, ha a könyvtárnok a választmány engedélyével szünetidejét utazásra használná vagy betegség vagy más fontos oknál fogva huzamosabb ideig nem teljesíthetné tisztét, a választmány célszerűen fog gondoskodni és intézkedni, hogy a közönség ezért a könyvtár használatából ki ne legyen rekesztve.

47. § A múzeumi alapszabályok 48. §-ke értelmében a választmány minden évben egyszer számba fogja venni a könyvtárt a meglévő általános lajstromok szerint.

48. § A könyvtárnok kötelessége levén minden erejét és tehetségét a múzeumnak és különösen az ez utasításban körülírt hivatalos teendők teljesítésének szentelni, e teendőkön kívül nem szabad semmiféle más kötelező foglalatosságot elvállalnia.

49. § Ha haláleset vagy más ok miatt a könyvtárnok személye változik, a választmány gondoskodni fog a könyvtár át- és rendes számbavételéről. Ha ez alkalommal mindent rendben talál, a könyvtárnoknak vagy maradékinak feloldó bizonyítványt ad.

50. § Jelen utasításból két hasonmás készül, amelyek egyike a könyvtárnok kezébe megyen, magát hozzá tartás végett, a másik a könyvtárnok aláírásával az egyleti levéltárba megyen.

Istoria bibliotecii Societății Muzeului Ardelean

Biblioteca a fost prima colecție constituită în cadrul Societății Muzeului Ardelean. Biblioteca personală a contelui József Kemény, împreună cu alte colecții, a ajuns la Cluj deja în august 1857. Astfel, pe data de 23 noiembrie 1859, când a avut loc adunarea generală de constituire a noii asociații științifice, aceasta se putea deja mândri cu o colecție și un bibliotecar provizoriu. Începând cu luna mai a anului 1860, biblioteca a fost preluată de Károly Szabó, care s-a aflat la conducerea acesteia vreme de treizeci de ani, până în 1890, când a survenit decesul său. În momentul înființării, biblioteca deținea 15.439 de cărți, preum și 1083 de manuscrise și diplome, o treime din fondul inițial fiind constituit din colecțiile donate de contele József Kemény. Inițial, biblioteca a funcționat în palatul Bethlen de pe strada Kogălniceanu, fiind mutată în anul 1874 în clădirea vechiului colegiu de pe strada Ion I. C. Brătianu. La sfârșitul primului deceniu de la înființare, fondul bibliotecii s-a dublat datorită numeroaselor donații și a eforturilor susținute ale lui Károly Szabó de a populariza instituția. Încă din primul deceniu de funcționare, putem observa o creionare a celor trei sarcini majore ale bibliotecii: 1. achiziționarea pe cât de completă posibil a surselor istorice și literare scrise din Transilvania; 2. achiziționarea de lucrări de specialitate necesare cultivării științelor; 3. achiziționarea literaturii de specialitate (reviste, manuale, etc.) care să deservească scopurile specifice ale colecțiilor. Acest program va sta la baza funcționării bibliotecii și pe parcursul următoarelor decenii.

În 1872, când a fost înființată Universitatea de Științe din Cluj, Societatea Muzeului Ardelean a pus la dispoziția acesteia biblioteca, păstrându-și însă dreptul de proprietate. Biblioteca Societății și cea a Universității depozitate în același spațiu însă gestionate separat, și-au împărțit în mod rațional sarcinile privind achizițiile. De exemplu, Universitatea și-a asumat achiziționarea lucrărilor științifice europene, în timp ce cărțile și materialele primite cu titlu de depozit legal intrau în fondul bibliotecii Societății. Astfel, cele două biblioteci s-au sprijinit și completat reciproc.

În 1891, Zoltán Ferenczi a preluat conducerea bibliotecii comune, păstrând această funcție vreme de zece ani. Pe timpul mandatului său, biblioteca Societății a funcționat pe baza principiilor exprimate anterior, în vreme ce a biblioteca Universității a înregistrat un progres vizibil. Maniera de gestionare a fondului de cărți și manuscrise a trecut printr-un amplu proces de modernizare. În 1895, biblioteca s-a mutat la primul etaj al aripii estice a noii clădiri a Universității.

În 1899, Pál Erdélyi a preluat conducerea bibliotecii și a dus la bun sfârșit procesul de modernizare inițiat de predecesorul său. De asemenea, Erdélyi a reglementat împrumuturile de carte, a unificat cataloagele, și a creat colecțiile speciale: colecția de manuscrise, biblioteca de carte veche maghiară, și cartoteca. O altă realizare a mandatului său, la care și-a adus aportul consistent, este și construcția noii clădiri moderne supraetajate a bibliotecii Societății și Universității pe strada Clinicilor (fosta stradă Mikó) în perioada 1906–1908. Ca urmare a unei intense campanii de achiziții, fondul de carte al Societății a crescut semnificativ de la 61.308 volume în 1900 la 148.946 volume în 1907. Gestionarea fondului de carte în spațiul de depozitare a fost unificat prin numerele de ordine, ștampilele și marca ex-libris din interiorul cărților semnalau proprietarul acestora, iar materialele ambelor biblioteci erau inventariate separat, fișele cataloagelor gestionate unitar specificând instituția proprietară. Perioada dintre anul 1909 și începutul Primului Război Mondial a coincis cu perioada de maximă dezvoltare a bibliotecii Societății și Universității.

După prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, pe data de 12 mai 1919, Consiliului Dirigent din Sibiu a preluat Universitatea din Cluj și biblioteca acesteia prin intermediul lui Onisifor Ghibu, care ocupa funcția de secretar general al Resortului de instrucție. La sfârșitul anului 1920, Eugen Barbul a fost numit la conducerea bibliotecii, iar Farkas Gyalui a fost numit în funcția de director tehnic. În momentul preluării, fondul Societății Muzeului Ardelean consta din 176.779 volume și 116.585 de alte tipărituri. Acest fond va fi îmbogățit foarte puțin pe parcursul următorului deceniu. Directorii bibliotecii au respectat dreptul de proprietate al Societății.

După Arbitrajul de la Viena, Antal Valentiny a fost numit director al bibliotecii Universității, ocupând în același timp și funcția de director al bibliotecii Societății. În toamna anului 1940 a pornit o intensă campanie de achiziții pentru a suplini lipsa acestora din perioada interbelică. În 1942, Valentiny a ieșit la pensie, locul său fiind luat de Árpád Herepey.

Pe data de 11 octombrie 1944, trupele sovietice au intrat în Cluj, din fericire fără un asediu prealabil. Astfel, valorile bibliotecii Universității și a Muzelului nu au avut de suferit. Locul directorului Herepey, care a plecat la Budapesta, a fost luat de către István Monoki. În ianuarie 1945, biblioteca universitară a fost din nou preluată de Universitatea românească, revenită la Cluj. În continuare, Universitățile Ferdinand și Bolyai au folosit în comun instituția. În februarie 1950, Societatea Muzeului Ardelean, la fel ca și alte instituții, a fost interzisă, iar fondul său de carte cuprinzând mai mult de 350.000 de volume a fost preluat de către stat.

The History of the Transylvanian Museum Society's Library

Among the various collections of the Transylvanian Museum Society, the library was the first to be established. Count József Kemény's library arrived in Kolozsvár in August 1857, along with his other collections, thus, on its statutory meeting held on the 23rd November, 1859, the new scientific society already had at its disposal a collection and a librarian. From May 1860, the library has been administered by Károly Szabó for thirty years, until his death in 1890. On the date of its establishment, the library numbered 15 439 books, as well as 1083 manuscripts and diplomas, about one third of its initial funds having been donated by József Kemény. The library was located in the Bethlen Palace on Farkas street until 1874, when it has been moved to the old college building on Király street. Due to the generosity of Transylvanian society and Szabó's enthusiastic fundraising activity, the library's collections were doubled at the end of the first decade of its existence. During this decade, its triple function has also been outlined, consisting in establishing the most complete collection possible of written documents related to Transylvanian history and literature (the so-called Transylvanica), acquiring modern professional literature necessary for the cultivation of science, and purchasing reading material (journals, manuals, etc.) required by the proper functioning of the scientific departments. The library continued to follow these aims in the next decades.

In 1872, at the founding of the University of Kolozsvár, the Transylvanian Museum Society handed over for use the library, among its other collections, to the University, while maintaining its property rights. The library funds of the Society and of the University were stored in the same room,

yet managed separately, as the two institutions reasonably shared the responsibility for acquisitions, mutually assisting and completing each other. The University assumed to purchase scientific literature from Europe, while legal deposit copies went to the library of the Museum Society.

In 1891, the administration of the joint library has been handed over to Zoltán Ferenczi, whose directorship lasted for almost a decade. The Museum Library remained faithful to the established principles under his management, while the university section of the library made spectacular progress, and the funds benefited from general modernisation. In 1895, the library has been relocated to the first floor in the east wing of the new university building.

Pál Erdélyi took over the management of the library in 1899, and completed some aspects of the modernisation project initiated by his predecessor. He regulated loan procedures, standardized the catalogues, and established special collections: the collection of manuscripts, maps, and the old Hungarian library. The modern library building of two floors at the corner of Mikó street has also been constructed during Erdélyi's direction and with his involvement in the planning process, between 1906 and 1908. As a result of extended and professionally conducted acquisitions, the funds of the Museum Library have grown from the 61,308 volumes in 1900 to 148,946 volumes in 1907. The deposit handling process was fully standardized within a continuous numbering system, bookplates were provided with stamps and ex libris signs to indicate the owner, and the funds of the two institutions were inventoried separately, as the registry files also referred to the owning institution. The period between 1909 and the outburst of the First World War has been the heyday of the University and the Museum Library.

On May 12, 1919, in the course of the regime change, the Romanian Governing Council at Nagyszeben has taken over the Kolozsvár University and the Museum Library through Onisifor Ghibu, the state secretary for education. At the end of 1920, Eugen Barbul has been appointed head of the library, with Farkas Gyalui as technical director. On this date, the collections of the Transylvanian Museum Society consisted of 176,779 volumes and 116,585 miscellaneous prints, which could hardly be augmented by the Museum Society during the following years. The directors of the library have been observant of the Transylvanian Museum Society's property rights.

Following the Vienna Decision, Antal Valentinyi has become director of the university library and, at the same time, also of the museum section. Large acquisitions were made already in autumn 1940 in order to compen-

sate the hiatus of twenty-two years. Valentiny went to retirement in 1942, and was replaced by Árpád Herepey.

On October 11, 1944, Soviet troops marched in the city of Kolozsvár, fortunately without siege, so thus the funds of the University and the Museum Library remained intact. The place of director Herepey, who left to Budapest, was taken by István Monoki. In June of 1945, the Romanian university was relocated to Kolozsvár and has come into the possession of the university library again. Thereinafter, the Ferdinand and the Bolyai University jointly used the library's collections. In February 1950, the Transylvanian Museum Society was banned along with other social institutions, and its library funds of more than 350,000 volumes transferred to state possession.

VINCZE ZOLTÁN

Az Érem- és Régiségtár

*A kettős tár megalkotói, önzetlen jótevői
és hűséges dolgozói emlékének.*

A kortársak az Érem- és Régiségtárat – hasonlóan a többi tárhoz – hol az Erdélyi Múzeum-Egyesület, hol pedig az Erdélyi Országos (Nemzeti) Múzeum gyűjteményeként tartották számon. Mindkét megjelölés jogos volt. Egyik az életre hívó, tulajdonos, fenntartó társadalmi szerveződésre, a másik pedig arra az intézményi keretre utalt, amelyben a tár működött. Története e kettő történetével együtt haladt. Sorsának alakulását az egyesület életét meghatározó belső és külső erők irányították. A létrejöttkor nagyon vegyes értékű tárgyakat tartalmazó gyűjtemény idővel a nagyközönség és a tudomány igényeit egyaránt kiszolgáló, ésszerűen tagozott intézménnyé vált. A tulajdonos Múzeum-Egyesület betiltását követően frissen létesített állami intézmények magjául szolgált, kincsei ma ezek rangját emelik.

A kettős tár megalakulásának, fejlődésének felvázolására, értékei bemutatására a Múzeum-Egyesület 1909-ben rendezett félszázados ünnepségei szolgáltattak alkalmat először. A jubileumi ünnepség résztvevői kezükbe vehették az egyesület múltját, jelen feladatait és törekvéseit taglaló, Kelemen Lajos egyesületi titkár összeállításában megjelent népszerű ismertető füzetet, benne Roska Mártonnak az Érem- és Régiségtár értékeit bemutató írásával.¹ Az Erdélyi Pál főtitkár szerkesztésében megjelenendő díszes emlékalbum régiségtári részének megírása az arra leghívatottabb személyre, Pósta Béla tárigazgatóra várt, az éremtári fejezet elkészítésére a gyűjtemény akkori kezelőjét, Kovács Istvánt kérték fel. Mindkét dolgozat idejében el is készült, de a kedvezőtlen történelmi viszonyok miatt a kötet negyedfél évszázados késéssel és csökkentett tartalommal látott nyomdafestéket, a táraikat bemutató dolgozatok nélkül.² Kovács István írása megsemmisült vagy kallódik, méreteiben szerény kivonatát annak idején közölte a magyar numizmatikusok folyóirata.³ Pósta Béla elveszettnek hitt

1 Roska Márton: *Az Érem- és Régiségtár*. In: Kelemen 1909. 33–39.

2 EME-Ekv

3 Kovács István: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásának 50 éves jubileuma és jubiláris plakettje*. Numizmatikai Közlöny IX(1910). 21–25. (A továbbiakban: Kovács: Jubileum)

dolgozata kéziratára Csetri Elek bukkant rá a közelmúltban, Kelemen Lajos személyes levéltárának hatalmas iratanyagában.⁴ Az 51 félv terjedelmű, gazdag szemléltető anyag (89 kép) közlésével számoló nyomdakész dolgozat a Régiségtár megtorpanásokkal és eredményekkel teljes múltjának hiteles képét, gondjára bízott kincseinek szakavatott értékelését adja. Az említett évfordulós dolgozatok feltétlen hitelét az avatott szerzők adták, akik ismerték a tárlókban, polcokon sorakozó tárgyak mindegyikének életét, belső értékét. A kettős tár építői, életének részesei voltak, életművük az Érem- és Régiségtár épületének maradandó téglája. Jelen dolgozat a nagy elődök munkájának iratokra, közleményekre támaszkodó kiegészítése, szerény folytatása kíván lenni.

Az alapítástól a kisajátításig

A Múzeum-Egyesületet, múzeumát, tárait az 1848–1849-es szabadságharc bukását követő letargikus hangulat fölött úrrá lett élni akarás szelleme, a nemzeti akarat és lelkesedés alkotta meg, úgyszólván a semmiből. Jórészt politikai változásoktól meghatározott, de a társadalmi szerveződésekre általában jellemző mozgalmas életében az újraindulások, kényszerű megtorpanások és drámai küzdelmek rövidebb-hosszabb időszakai váltogatták egymást. A szerveződés, útkeresés kitérőkkel tarkított hőskorát (1859–1899) a szellemi kincsek nagyszerű gyarapodását hozó virágkor követte (1899–1919). Egy ideig a kisemmizés, a felszámolás rémével kellett együtt élnie (1919–1940), de még megérhetett egy rövid életű újjászületést (1940–1944). A háborús fordulat és a berendezkedő diktatúra néhány éves agóniát engedélyezett számára (1945–1950), amelyet a megfellebbezhetetlen tiltás, felszámolás zárt le.

Az eszme megszületése (1842–1859)

Az erdélyi nemzeti múzeum gondolata a reformkor terméke, és megalapítói szeme előtt a testvérhaza évtizedekkel korábban megvalósult testvérintézményének, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapításának példája lebegett. Az elhatározó tett a két rokon aranyosgerendi főúr, gróf Kemény József és gróf Kemény Sámuel érdeme, akik 1842. június 20-án kelt levelükkel – könyvek, kéziratok, ásványok mellett érmekeket és régiségeket is

4 Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár első félszázada*. Kézirat. ROLKmlg, Kelemen Lajos személyes gyűjteménye. nr. 14. (a továbbiakban: Pósta: kézirat.). A kallódó kézirathoz Csetri Elek lekötő szívéssége nyomán juthattam, fogadja érte hálás köszönetemet.

tartalmazó – gyűjteményeiket felajánlották a létesítendő erdélyi múzeum alapjául. A fél éve Kolozsvárott üléselő országgyűléshez intézett alapítólevél másnap történt diétai felolvasása a lelkes felajánlások sorát indította el. Többségük épp régiségek és érmek adományozását ígerte. Június 23-án gróf Esterházy László az édesapjától, Jánostól örökölt és azóta továbbgyarapított éremgyűjteményét ajánlotta fel, amelynek kezelését 5000 forintos alapítvánnyal kívánta biztosítani. Feltételül szabta az alapító nevét viselő gyűjteménynek a létesítendő éremtáron belüli elkülönített kezelését. Szászváros szék főorvosa, Lészay Dániel 1000 darab ókori görög és római, középkor és újkori éremből álló gyűjteményét ajánlotta fel. Goró Lajos őrnagy, királyi hivatalos szerény „fővénysszemmel” kívánta gyarapítani a létesítendő múzeumot. 350 kötetes könyvtárán kívül – benne építészeti, régészeti, művészeti, matematikai tárgyú könyvek, köztük Pompejiben készült metszeteket tartalmazó saját műve – Tiziano Danaéjának művészi másolatát, 450 darabból álló római éremgyűjteményét és egy arany emlékérmét ajánlott fel. 1843 januárjában az országgyűlés átvette Ignaz Reinbold zalatnai sebész ajándékát: a bányavidék római emlékeiről készített rajzait tartalmazó kéziratát (Monumenta romana). Ágotha János szebeni rajztanár I. Ferdinánd császárt, Széchenyi Istvánt és Vörösmarty Mihályt ábrázoló festményeit ajánlotta fel. Az országgyűlés munkálatainak bezárása (1843. február 4.) után az Erdélyi Híradó egy megkésett felajánlásról tájékoztatta olvasóit: Pest vármegye főorvosa, az erdélyi származású Barra István 220 római, magyar és külföldi érme adományozásával kapcsolatos szándékát jelentette be.⁵

Azonban az erdélyi országos múzeum megteremtését kimondó 1842. évi országgyűlési határozat szentesítése – Bécs halogató taktikázása miatt – elmaradt. A Kolozsvárra érkezett néhány felajánlott tárgy éveken át, már-már elfeledve a Főkormányzók helyiségeiben a közönségtől elzártan hevert. A tulajdonosaik megőrzésében maradt nagyszámú tárgy – köztük páratlan értékek – az 1848–1849-i háborús állapotok áldozataként megsemmisült, elkallódott. Az Aranyosgerenden őrzött két Kemény-gyűjtemény egyes darabjait román felkelők pusztították el, Lészay Dániel érmeinek többségét egy beszállásolt cári tiszt hadizsákmányként vette magához. A megmenekült tárgyak a felajánló tulajdonosok birtokában várták kijelölt sorsuk beteljesedését.

A múzeum ügye 1855-ben kelt új életre, amikor ismeretessé vált Kemény József végakarata: gyűjteményeit – köztük régiség- és éremkollekcióit – a létesítendő erdélyi múzeumra hagyja. Átmeneti gondozásukat, ideiglenes letétként, a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve a Magyar Tudományos Akadémián vélte megoldhatónak. Erdélyben maradásukat, az erdélyi

5 Kelemen 1942. 9–18. – Erdélyi Híradó 1843. 3., 7., 12., 15. sz.

múzeum kapuinak megnyitását gróf Mikó Imre adománya tette lehetővé: kolozsvári villáját és kertjét felajánlotta az intézmény otthonául (1856).

Gróf Kemény József 5081 kötet könyvből, 461 eredeti kéziratból, egyéb értékekből álló gyűjteménye 93 régi érmet, 4 felírtos római cserépedényt és további edénytöredékeket is tartalmazott. A tudós gerendi főurat tehát nemcsak a múzeum egésze, hanem egyben az Érem- és Régiségtár alapítójának is tekinthetjük. Adománya széles társadalmi mozgalmat indított útjára. Az első visszhang Torma Károly csicsókeresztúri földbirtokos 1856. április 23-án kelt levelével érkezett Mikóhoz: 379 könyvet, egy arany-, 35 ezüst- és 37 rézérmet, két fehér márvány szobortöredéket és egy rézszoborcskát, 600 ásványt és kövületet, 100 forint alapítói részvényt ajánlott fel, azzal az ígérettel, hogy a jövőben további adományokkal fogja gyarapítani a múzeumot.⁶ Báró Jósika Sámuel egykori kancellár a legnagyobb összegű pénzadomány (10 000 forint) mellett az atyai örökségből reászállt 28 arany-, 57 ezüst- és meg nem nevezett számú rézérmet és emlékérmét ajánlott fel a múzeum javára. Közéleti személyiségek, magánszemélyek (Földváry Mihály, gróf Gyulai Lajos, dr. Ötvös Ágoston, Újfalvi Sándor), köztük a másfél évtized előtti felajánlók (gróf Esterházy László, dr. Lészay Dániel) az elsők között ajánlották fel egy életen át gyűjtött, szívükhöz nőtt régiségeiket, érmeiket. A vidéki megbízottak jegyzékein („alírási ívek”) egyre szaporodtak a nevek és a felajánlások. Az Erdélyi Múzeum-Egylet alakuló közgyűlése (1859. november 23.) több mint 1800 felajánlás érkezett a Mikó vezette előkészítő bizottság címére. A pénzadományokat (kamatozó tőke, évi részvény, egyszeri adomány) és múzeumi tárgyakat felajánló személyek közül több mint 170 régiségeket és érmeiket (is) ígért a múzeumnak. Nagyon sok felajánlás két fontos feltételt tartalmazott: „az Intézet Kolozsvárt, belszerkezete, igazgatása kizárólag magyar legyen, különben hagyomá[ny]sainak az ajánlottak visszavételét fennhagyja” – hangzik báró Jósika Sámuel fogalmazásában és a többi felajánló esetleg más szövegezésben, de azonos tartalommal közölt kikötése. A *Kolozsvári Közlöny* 1856. december 31. és 1858. június 6. között kisebb-nagyobb megszakításokkal 44 közleményben tette közhírré a felajánlásokat.⁷ Utóbb egy *Alírási jegyző könyv*be vezették őket.⁸

1856 végéig a felajánlások mintegy negyede-harmada – a régiségeké és érmeké is – már megtörtént. Decemberben Nagy Miklós tordai polgármester, a múzeum ügyének lelkes támogatója felvetette az egykori Mikóvilla két újabb szárnyal való megtoldásának lehetőségét: ilyenképpen a

6 Kelemen 1942. 19–27.

7 Kolozsvári Közlöny 1856. 27. sz.; 1857. 28–53, 55–56, 58–59, 62, 64–66, 68, 71–72, 84–85, 94, 97, 118, 161. sz.; 1858. 45. sz.

8 EMELvt, 95. tétel, I–II. Később, 1883-ig, ugyanebbe a jegyzőkönyvbe írták az adományokat is. A II. kötetbe minden adományt bevezettek, az I. kötet az előbbi hiányos másolata.

régiségek, a természeti értékek és a könyvek közös otthonukban saját, jól elkülönülő térhez jutnának. A múzeumi együttes „classicus kódarabokkal díszlő kőfallal köröztessék”. Ha elképzelése megvalósul, „úgy nézend le a műkinccsel teljes három szép épület Kolozsvárra, mint három *gracia*, melyeket a nemzet nemes érzete fon körül” – zárta ábrándképnek tűnő javaslatát.⁹

Am ekkorra az Erdélyi Múzeum, valamint Érem- és Régiségtára a dédelgetett álmok köréből immár a megvalósulás küszöbéig jutott. Az első adományok szórványosan már a felajánlások időszakában megérkeztek. Thot István plébános a verespataki római viasztablákkal együtt talált két vászondarabot, néhai Kis Sámuel marosbogáti esperes özvegye „64 darab régi meg újabb kori pénzt”, Polgári Lajos zilahi polgármester a városi tanács ajándékképp a közelmúltban előkerült Anjou-kori éremleret 14 „leg-tisztább nyomatú” darabját küldte el.¹⁰ Gróf Kornis Ferenc és Száva Farkas mezőpaniti ingatlanát ajánlotta fel az adományok átmeneti gyűjtőhelyéül, egyben nyilvántartásukat is vállalta.¹¹ Érthető meggondolásból az adományokat végül is a tervezett múzeum eljövendő székhelyén, Kolozsváron gyűjtötték össze. Őrzésüket – az 1842–1843-as felajánlások kisszámú létbe helyezett tárgyával (nagy részét Goró Lajos hagyatéka) együtt – a Főkormánysház helyiségeiben oldották meg. Átvételüket, nyilvántartásukat Mike Sándor, az erdélyi országos levéltár alkalmazottja (később igazgatója) vállalta. 1857 nyarán Kolozsvárra hozta a Kemény-könyvtárat, amelynek rendezése során a polgárháborús időköt átvészelt érmeket és régiségeket is nyilvántartásba vette.

Az indulás (1859–1862)

Miután az alakuló közgyűlést előkészítő 1859. szeptember 14-i bizottsági ülés felszólította az aláírókat ajánlataik átadására, a vidéki gyűjtők (Lészay Dániel, Szkalla József és mások) sürgették a „felhatalmazást az aláírt dolgok felszedésére”.¹² A küldemények most már gyors egymásutánban érkeztek rendeltetési helyükre. Ötvös Ágoston, Gyulafehérvár történetírói munkásságáról ismert orvosa, a Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésének előestéjén, 1859. november 22-én Kolozsváron látta el kézjegyével korábbi felajánlását megismétlő, részletező adománylevelét, mellyel 416

9 Nagy Miklós: *Tegyük mindnyájan valamit az erdélyi muzeumért*. Kolozsvári Közlöny 1856. 25. sz.

10 EMELvt, 299. tétel, f. 2–4.; 303. tétel, f. 1.

11 Mezőpaniton, 1856. augusztus 30-án kelt levelüket közli Vass József: *Kolozsvári Múzeumunk*. Kolozsvári Közlöny 1856. 7. sz.

12 Kelemen 1942. 30–32. – EMELvt, 2 (iktatókönyv 1872–1913).

értékes, pontosan meghatározott érem és emlékérem, valamint hat régiség és két Heltai-nyomtatvány birtokába juttatta a múzeumot.¹³ A közgyűlésen beiktatott igazgatóválasztmány első ülésén (november 30.) Finály Henrik titkár néhány újabb küldeményről számolt be.¹⁴ Egy Brassóból keltezett levél Orbán Balázs egyiptomi emlékeket tartalmazó adományának közelebbi postázását jelentette be. Brassai Sámuel, a természetrajzi tár őre, az illetékesébe tartozó 31 tárgyat december 31-én jegyezte be, ezért feltételezhető, hogy a Nílus mente mintegy 40 történelmi emléke is akkoriban került a Régiségtár nyilvántartásába.¹⁵

Az évek folyamán tett felajánlások begyűjtéséről, újabb adományozók toborzásáról az „egyleti megbízottak”, „vidékbeli gyűjtők” gondoskodtak. Jól kiépített hálózatuk Sepsiszentgyörgytől (Gróf Kálnoky Dénes) Nagynyeden (Kasza Dániel) át Zilahig (Török István), Vajdahunyadtól (Benedikty Albert) Zalatnán (Szentkirályi Zsigmond) át Kentelkéig (Vályi Nagy Elek) egész Erdélyt átfogta, de szerte Magyarországon (Nagykőrösön Szilágyi Sándor, Pesten gróf Gyulai Lajos), sőt Bécsben (Biró Miklós) is voltak lelkes képviselői az Erdélyi Múzeum-Egyesület ügyének. Ők voltak „az egylet vidéki hivatalos organumai”, „a tagoknak a központtal való érintkezésének közvetítői”. 1861-ben számuk 62-re emelkedett. Sorukban ismert gyűjtők (Kéméndi Váradí Ádám, Lészay Dániel, Ötvös Ágoston, Torma Károly) kezsekedtek a jövőendő Érem- és Régiségtár alapjainak lerakásáról.¹⁶

Gondot okozott a Kolozsvárra érkező adományok átvétele, elhelyezése, kezelése. A megválasztott vezetőség arra kérte a tagságot, hogy – a pénzadományok kivételével, amelyeket a Rhédey-házban székelő Bányai Vitális pénztárnok vett át – „minden egyebet” a választmány elnökének, a Közép utcában lakó Mikó Imrének címezzen. A múzeumi tárgyaknak kijelölt új otthonukban, a Külső-Szén utcai egykori Mikó-villában való elhelyezése az épület szükségszerű átalakításáig nem volt megoldható. A közgyűlésen felvetődött a Farkas utca nyugati sarkán működő Főkormánysházban, illetve az átellenben álló lyceumi épületben való átmeneti elhelyezés gondolata, gróf Bethlen Sándor pedig az utca közepén emelkedő házát ajánlotta fel erre a célra. December 7-i ülésén a választmány az utóbbi elfogadása mellett határozott.¹⁷

A fenntartó Múzeum-Egylet alapszabályzata az Erdélyi Országos Múzeum gyűjteményeinek kezelését egy igazgatóból, (természettári) múzeumőrökből, könyvtárnokból, valamint érem- és régiségtárnokból álló szak-

13 EMELvt, 299. tétel, 13–24, f. 112. – TMLvt, C₁ 1380

14 Kolozsvári Közlöny 1859. 126. sz.

15 Kolozsvári Közlöny 1863. 7. sz. A levelek elkallódtak, tartalmukról az egykori iktatókönyv tájékoztató: EMELvt, 1. tétel, Irománylajstrom 1859–1871.

16 Finály Henrik: *Az erdélyi Muzem-egylet t. cz. tagjaihoz*. Kolozsvári Közlöny 1861. 159. sz.

17 Kolozsvári Közlöny 1859. 120, 126. sz.

mai testületre bízta. Utóbbi megválasztásától az alakuló közgyűlés egyelőre eltekintett.¹⁸ A halasztás oka vélhetően az Esterházy-éremgyűjteménnyel kapcsolatos. A felajánló gróf ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a gyűjteményt kezelő őr megválasztásában a család mindenkor döntő szavazattal rendelkezék. Minthogy 1859-ben az adományozás csak a felajánlás fázisáig jutott, a közgyűlés elnapolta az érem- és régiségtárnok megválasztását, s az érmek és régiségek átvételének, nyilvántartásának gondját átmenetileg a könyvtárnokra hárította. A megválasztott könyvtárnok, Szabó Károly hivatalba lépéséig az érem- és régiségtárnoki teendőket az ideiglenes könyvtárnoknak, Mike Sándornak kellett elvégeznie, aki a folyamatosan érkező adományok átvételén túl arra is szakított időt, hogy a Kemény-hagyaték rendezése során elkülönítse az egykor tekintélyes érem- és régiséggyűjteménynek a könyvek és kéziratok tengerében már-már elvesző maradékát: egyetlen „katulyá”-ba beleférő 77 darab apróságot.¹⁹ Túlterhelése miatt esetenként – például a kolozsvári kaszinó 1224 darabból álló éremgyűjteményének átvételekor (1860. április) – Brassai Sámuel múzeumőr helyettesítette.²⁰

Végre 1860. május elsején Szabó Károly átvette könyvtárnoki, valamint ideiglenes érem- és régiségtárnoki tisztét. A Bethlen Sándor-féle házban elkezdte a rábizott múzeumi tárgyak – véglegesnek nem tekinthető – rendezését, a jövődöbéli Érem- és Régiségtár rendjének kialakítását. A Mike Sándortól átvett érmeknek és régiségeknek a könyvtár és az olvasószoba mellett, a kéziratoknak szánt kis helyiségben szorított helyet. Nehéz feladatra vállalkozott, hiszen folyamatosan érkeztek az adományok.²¹ Elsőként a Főkormánysház épületében működő országos főpénztár helyiségeiben letétbe helyezett korábbi adományoknak kellett helyet biztosítania. Az innen átvett érmek száma 661-re emelkedett, a régiségekének csak pénzben kifejezett értékét ismerjük (300 osztrák forint). Legtekintélyesebbnek Goró Lajos egykori hagyatéka bizonyult: a bejelentést követő rövid idő alatt (a felajánló 1843-ban elhunyt) az érmek száma 648, a régiségeké 43 darabra nőtt.²² A frissen érkezett régiséggyűjtemények legnagyobbika (83 darab) br. Radák István és neje, gr. Rhédei Klára vegyes összetételű adománya volt, és jórészt Herculanumból származó tárgyakat tartalmazott. Báró Splényi Sámuel 20 darabot számláló adománya felerészben római leletekből állott. A kis és közepes adományokból származó számottevő értékek (kevés őskori lelet, római feliratos emlékek, kisszobrok, gemmák, viasztáblák, közép- és újkori fegyverek, ötvösmunkák, történelmi személyiségek ereklyéi)

18 *Az erdélyi múzeum-egylet alakító közgyűlésének jegyzőkönyve.* Évkönyv I. 1859–1861. 22.

19 TMLvt, C₁ 1380.

20 EMELvt, 299. tétel, f. 25.

21 Kelemen 1942. 40. – TMLvt, C₁ 1380 – EMELvt, 1. tétel

22 EMELvt, 1. tétel, 26/1863 – Uo. 95. tétel, 1908, 2659. – TMLvt, C₁ 1380.

megvetették a Régiségtár alapjait.²³ A legnagyobb éremadomány Zathureczky Károly 1341 darabból álló gyűjteménye, amelyet számszerűségében a kolozsvári kaszinó már említett adománya követett (1224 darab, ebből 19 arany), mögötte Lészay Dániel (877 érem, ebből 25 arany), a pápai Zombatfalvi Zombat István (698) adományával.²⁴

Szabó Károly néhány esztendőes ideiglenes érem- és régiségtárnoki működése alatt a kettős tár érezhetően gyarapodott. Megnyugtató kezelése – a könyvtárral együtt – meghaladta egyetlen ember teljesítőképességét. Többszöri sürgetés után végre az 1862. novemberi közgyűlésen az érmek és a régiségek megkapták a maguk teljes hatáskörrel felruházott órét. Ekkorra a régiségtárban őrzött tárgyak száma 628-ra emelkedett. Névleges átadásuk már ekkor megtörtént, de az eljárás jegyzőkönyvi lezárása 1863. július 16-ig váratott magára.²⁵ Az 1862. december 15-én átadott éremgyűjtemény 11 920 érmét tartalmazott, 162 aranyból, 6305 ezüstből, 5160 rézből és 293 más nyersanyagból készült darabbal.²⁶ Kezelőjük ezután – közel négy évtizeden át – a közgyűlésen megválasztott érem- és régiségtárnok, Finály Henrik.²⁷

A szervezés: a Finály-korszak (1862–1898)

Finály Henrik egyike volt Mikó Imre legközelebbi munkatársainak. A múzeumalapítás ügyét felkaroló bizottság a tollvivő szerepét osztotta rá, az 1859. évi közgyűlés pedig a Múzeum-Egyesület titkárává választotta. Az intézményteremtés lelkes, ügyszerető, egyúttal hozzáértő, avatott munkásának bizonyult. Ugyanakkor az Esterházy-gyűjtemény átvételével kapcsolatos tárgyalások során az adományozó gróf ragaszkodott ahhoz, hogy az EME tulajdonába kerülő gyűjtemény kezelését a numizmatika területén otthonos Finály vállalja. Ebben a helyzetben az 1861. novemberi közgyűlés úgy látta helyesnek, ha a titkári, valamint az érem- és régiségtárnoki tisztelet ideiglenesen egyesíti. 1862 októberében Finály a Múzeum-Egylet felhatalmazottjaként Bécsben átvehette a 3778 éremből álló Esterházy-gyűjteményt, egy hónap múlva pedig a közgyűlés – meghagyva titkári megbízatásában – érem- és régiségtárnokká választotta.²⁸ Az átmenetinek szánt határozat életre szólónak bizonyult. A kettős tár kiépítésének ideje,

23 TMLvt, C₁ 1380 – EMELvt, 299. tétel, f. 5–11.

24 EMELvt, 1. tétel, 26/1863.

25 Uo. 299. tétel, 5–11. lap.

26 Uo. 1. tétel, 26/1863.

27 Márki Sándor: *Finály Henrik emlékezete*. In: *Emlékbeszéddek a M. T. Akadémia tagjairól*. IX. Bp. 1899. 289–356.

28 Finály: *Régiség- és éremtárnoki jelentés*. Korunk IV(1864). 29–30. – Az elkallódott vonatkozó iratok tartalmi kivonata az egykori iktatókönyvben: EMELvt, 1. tétel.

az 1862 és 1898 közötti időszak méltán nevezhető az Érem- és Régiségtár Finály-korszakának.

Finály Henrikben a Régiség- és Éremtár – maga következetesen így nevezte a gondjaira bízott kettős gyűjteményt – hivatott irányítójára, gazdájára talált. Folytatta az adományok átvételét, egyúttal felkutatta a gyarapítás hatékonyabb eszközeit. Igyekezett megteremteni az elhelyezés, kiállítás, kezelés célszerű feltételeit, és elkezdte az anyag tudományos feldolgozását.

A volt Mikó-villában folyó belső átalakítás előrehaladtával 1863 júliusában a gyűjtemény zömét beköltöztette a már korábban (1860) kijelölt, délre nyíló terembe. A feliratos köveket az előcsarnokban és a kertben állította fel.²⁹ W. J. Hauck bécsi műszerésznél az érmek kezeléséhez, feldolgozásához elengedhetetlen mérleget vásárolt (1863. május). 1863 júliusában Nagy Jakab puskaműves megjavított, forrasztott, megtakarított néhány fegyvert (kard, lándzsa, puska): az adat az állomány konzerválására utaló legrégibb tudósítás.³⁰

Folyamatosan érkeztek az újabb és újabb adományok. Az 1863-ban elsőként bejegyzett nagyobb adományt – nagyobbára az Erdélyi Múzeum gyűjtőkörétől idegen különlegességek (az ephészoszi Artemiszion, a toledói zsinagóga egy-egy köve, Stuart Mária pecsétjének lenyomatai stb.) – gróf Zichy Jenő tette. Annál jelentősebb értéket képviseltek a Kastaly István marosportusi sóhivatali mázsamestertől, K. Váradí Ádámtól, Torma Károlytól utóbb kapott tárgyak: valamennyi Erdély földjéből előkerült római emlék. Az év legnagyobb éremadományai Egerpataki Kis Károlynak (523 darab) és Érsekújvári Sándor nagyszalontai gyógyszerésznek (117 ezüstpénz) köszönhetőek.³¹

A Régiségtár 1864. esztendei gyarapodása élén két adomány állt. Torma Károly ajándékának (276 darab) java részét alsóilosvai ásatásából származó római emlékek képezték, a fennmaradókat Erdély több pontján gyűjtött ós- és római kori leletek alkották. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók tizedik nagygyűlése (1864, Marosvásárhely) alkalmából rendezett székelyföldi termény- és ipartárlaton kiállított tárgyak egy részét – Szabó Sámuel szervező kezdeményezésére – a tulajdonosok átadták az Erdélyi Múzeumnak. A kollektív adomány révén a Régiségtár 156 darab, a Székelyföldön előkerült, különböző korú emlékekkel lett gazdagabb, az Éremtár részesedése 59 régi pénz. Az esztendőnek az Éremtár javára tett legnagyobb adományai Velics Károlytól (571) és Torma Károlytól (417) származtak. Bárány Apor

29 Finály: *Régiség- és éremtárnoki jelentés*. Korunk IV(1864). 29–30. sz.

30 EMElv, 1. tétel, 83/1863, 106/1863.

31 Uo. 37/1863, 135/1863, 22/1864.

Károly nagyságrendben szerény gyűjteményét a benne lévő ritka aranyérmek tették értékessé.³²

Az Erdélyi Múzeumot az önkéntes adományok rendszere teremtette meg, és az önállósult kettős tár működésének első éveiben a nemes hagyomány továbbélt. Ám fennállt a valós veszélye annak, hogy egyoldalú fenntartása a születő intézményt vállalt hivatásától idegen, kétes értékű különlegességek gyűjtőhelyévé süllyeszti. A múzeumi megőrzésre méltó tárgyak kiválogatásában nem lehetett a lelkes, ám legtöbb esetben szakismeretekkel nem rendelkező vidéki gyűjtőkre hagyatkozni. Finály már korábban, titkári hatáskörében megkezdte az értékes régiségek felkutatását. Őrré választását követően e régészeti kirándulások szervezett keretben, hangsúlyosabb szerepet kaptak. 1862–1863-ban Torma Károly társaságában Észak-Erdélyben – Kolozsváron, Désen, Tordán és környékükön – tett felfedező körutat. Torma indítványa nyomán az igazgatóválasztmány mintegy húsz személyt kért fel a birtokában lévő régiségek múzeumba irányítására.³³ 1863 tavaszán – a vajdahunyadi Benedikty Alberttől nyert értesülés nyomán – Dél-Erdélyben, főképp Hunyad megyében tett útjuk értékes római emlékek megszerzésével járt.³⁴ Ugyanazon év nyarán Finály és Mikó Sebesváron járt hasonló céllal és eredménnyel.³⁵

A gyarapítás új formájaként jelentkeztek a vásárlások. Mellőzve az egyedi beszerzéseket, amelyek némelyike jelentős értékeket juttatott a múzeumba, Finály és Torma dél-erdélyi régészeti kirándulása bizonyult legeredményesebbnek. Vajdahunyadon alapozási munkálatok során előkerült római szobortorzókat, sírköveket, feliratos köveket vásároltak. Déván megtekintették Spányik József sebészorvos vegyes régiség- és éremgyűjteményét, majd az igazgatóválasztmánytól kapott felhatalmazás alapján Finály kiválogatta a tárat érdeklő darabokat. Az üzlet 1865-ben zárult.³⁶ A Múzeum-Egyesület alapszabályából következően a gyűjteménygyarapítás főleg a hazai emlékekre összpontosult. Ezért „a múzeum kitűzött működési terén merőben kívül eső” tárgyakkal, gyűjteményekkel kapcsolatos ajánlatokat az igazgatóválasztmány tapintatosan visszautasította. Tette ezt például az egri Plank Ferenc ajánlatával, akinek 2805 darabból álló, egyébként értékes gyűjteménye egyiptomi, római emlékek mellett Dürer-munkát, 1848-as ereklyéket őrzött.³⁷

32 Uo. 115/1864, 161/1864 (adományok jegyzéke).

33 Torma Károly: *Indítvány az erdélyi múzeum régiségtára ügyében*. Kolozsvári Közlöny 1863. 114. sz. – EMELvt, 1. tétel, 133/1863, 138/1863, 144/1863.

34 Benedikty Albert: *Római régiségek*. Kolozsvári Közlöny 1863. 31. sz. – Torma Károly: *Tizenkét római felirat Daciából*. Évkönyv II. 1861–1863. 129–134. – EMELvt, 1. tétel, 60/1863, 101/1863, 135/1863.

35 Finály Henrik: *Római nyomok Erdély északnyugati részén*. Évkönyv III. 1864–1865. 5–9.

36 EMELvt, 1. tétel, 87/1863, 157/1863, 186/1865, 190/1865.

37 Uo. 143/1864.

1863-ban Finály még tartózkodott az éremvásárlásoktól. „Miután az Erdélyi Múzeum mintegy 15 ezer darabot magában foglaló éremgyűjteménye még csak most jó rendezés alá, és ennél fogva még tisztán nem lehet tudni, mi van meg e gyűjteményben, mi nincs; a Múzeum-Egylet jelenben semmiféle vásárba, későbbre pedig csak olyanba elegendhetik, ahol módja lesz oly darabokat válogatni, amelyek a maga gyűjteményében nincsenek.”³⁸ A következő esztendőől az érmeikkel kapcsolatos ügyletek Finály tevékenységének állandó részét képezték. Talán a Mikó Imrével 1864 januárjában lebonyolított csere volt a legelső: a múzeum 191 duplum ellenében 28 darab római, magyar, illetve külföldi érmehez jutott.³⁹ Az Éremtár hiányos gyűjteményeinek kiegészítése érdekében Finály számos műgyűjtővel és kereskedővel alakított ki egyedi vagy tartós üzleti kapcsolatot. Wagner Frigyesztől 101 arany-, ezüst- és rézérmet vásárolt. A Részó Insel Sándor jegyzékéből kiválasztott mintegy 20 érme kizárólag magyar királyoktól, illetve erdélyi fejedelmektől származik. A Leopold Szuk pesti konzervatóriumi tanárral folytatott levelezés is elsősorban magyar pénzek beszerzését célozta. A pesti David Egger régiség- és éremkereskedővel kialakított kapcsolat az üzletkötések mindegyik válfajára (vásárlás, csere, eladás) kiterjedt.⁴⁰ A vásárok általában adott veretek megszerzésére irányultak. Egyedüli kivételt a nagy érszodorói ezüst pénzlelet (1464 érme) képezett, amely az igazgatóválasztmány döntése nyomán – bár többségében duplumok alkották – csorbíthatatlanul került az Éremtár birtokába.⁴¹

Az első évek tudományos szempontból legértékesebb gyarapodását az egyesület első régészeti feltárása, az alsóilosvai ásatás hozta. Torma Károly – Theodor Mommsen ösztönzésére – 1858-ban kezdte meg a birtoka területén fekvő egykori római castrum kutatását. A következő években saját költségén, 1863-ban Mikó Imre jelentékeny anyagi támogatásával folytatta a munkálatokat. Nagylelkű adománya révén a Régiségtár 245 hiteles római régiséggel és 121 érmmel gazdagodott. Finály véleménye szerint „e gyűjtemény magára egy tudományos kincs, mert régiségtárunkban ez egyedül az, amelynek lelhelyét, találása idejét határozottan és bizonyosan meg tudjuk mondani, és amelynek becsét még különösen az a körülmény emeli, hogy a benne levő darabok mind egy helyről, sőt egy helységről valók”.⁴²

38 Uo. 21/1863.

39 Uo. 2/1864.

40 Uo. 160–161/1864, 80/1865. – Uo. 299. tétel, f. 28, 30, 32, 84, 93.

41 Uo. 1. tétel, 108/1865.

42 Torma Károly: *Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei*. Évkönyv III. 1864–1865. 10–67. – Finály Henrik: *Az erdélyi múzeum régiség- és éremtára*. Korunk Tárczája 1865. 8. 58–60. – EMELvt, 1. tétel 161/1864.

Ugyancsak 1863-ban, dél-erdélyi felderítő útja alkalmával Finály és Torma a vajdahunyadi Szentpéter-hegy két pontján egynapos próbaásatást végzett. A Finály vezette kutatás lehetővé tette a korábbi építkezési munkálatok során előkerült római leletek azonosítását, ám Torma ásatása eredménytelenül zárult.⁴³ Nagy kár, hogy a Múzeum-Egyesülethez köthető, alig megindult régészeti feltárások folytatására csak bő évtized múltán került sor.

A Régiség- és Éremtár önálló életének induló szakasza a gyarapodás, az izmosodás jegyében telt el. A Régiségtárnak az átvételkor nyilvántartott állománya (628 tárgy) hamarosan két-háromszorosára nőtt: 1863-ban 1012, 1864-ben 1452, 1865-ben 1701. Az Éremtárnak az Eszterházy-gyűjteménnyel együtt számított 1862. évi állaga (15 699 érem) 1863-ban 18 052, 1864-ben 18 536 darabra növekedett.⁴⁴ Az önállósult Érem- és Régiségtár gyarapodása nem akadt el, mi több, újabb források bevonásával biztosította a gyűjtemény átgondolt fejlődését. Az alig megszületett intézménynek sikerült elkerülnie a különlegességek halmazának csapdáját, és tudatosan haladt az alapítók által kijelölt úton, amelyen a honismereti és tudományos igényeket egyként kielégítő korszerű múzeummá válhatott.

Az évtized derekán sajnos a növekedés üteme mérséklődött. 1865 végén a Régiségtár állománya 1701, 1866-ban 1895, 1867-ben 2171 tárgyra emelkedett, tehát a gyarapodás évi átlaga 240-re esett. Az Éremtár azelőtt évi ezer fölötti szaporulatának korábban kezdődött meglepő visszaesése (1864-ben 484) folytatódott: 1866-ban 685, 1867-ben 730 volt (1865-re nincs adatunk).⁴⁵ A jelenség a kis és nagy adományok esetében egyaránt megfigyelhető, de utóbbiaknál különösen szembeötlő. Az 1865-ös esztendő egyetlen kiemelkedő adománya K. Várad Ádámtól származott. 350 görög, dák, római, középkor- és újkori pénzből álló éremgyűjteményét, 56 kelta és római bronztárgyat postázott azzal az ígérettel, hogy későbbi időpontban a birtokában lévő római feliratos köveket és téglákat is elküldi.⁴⁶ Torma Károly az 1868-ban talált felírt lelet (körülbelül 5000 darab 15–16. századi ezüstpénz) megmentett maradékából 525 darabot az Éremtárnak ajándé-

43 Finály Henrik: *Egy archaeologiai kirándulás Vajda-Hunyadra és környékére*. Évkönyv II. 1861–1863. 135–141.

44 Finály évi jelentései: Korunk IV(1864). 29–30. sz.; Korunk Tárczája 1865. 8. sz. 58–60. – EMELvt, 1. tétel, 157/1863, 161/1864 (gyarapodási jegyzékek). A gyarapodás adatai, a rendelkezésre álló források függvényében, hol a naptári évre, hol a két közgyűlés közötti – az előzőtől egy-két hónappal eltérő – időszakra vonatkoznak, ezért kisebb eltérések tapasztalhatók.

45 Finály évi jelentései: EMETud 1866–1867. 33–39, 71–74. – EMELvt, 1. tétel, 148/1866, 136/1867 (gyarapodási jegyzékek).

46 EMELvt, 1. tétel, 43/1865.

kozott.⁴⁷ E két adománnyal a nagy felajánlások kora lezárult. A kirajzolódó hanyatlás kezdetét a szerencsés véletlen némileg késleltette. A dél-erdélyi vasútvonal Gyulafehérvár környékén folyó építési munkálatai nyomán 1867–1868-ban az Érem- és Régiségtár, jórészt vásárlás, kisebb részben ajándékozás révén, több mint 200 római emlékkel és 612 egykorú érmével lett gazdagabb.⁴⁸

Az 1860-as évek végén a fokozatos csökkenést ijesztő zuhanás követte. 1869-ben a Régiségtár adományokból és vásárlásokból származó gyarapodása mindössze 31, 1870-ben 77, 1871-ben 181, 1872-ben 43, 1873-ban 51 tárgy volt. Az éremtári szaporulat hasonlóképpen alakult: 1869-ben 220, 1870-ben 368, 1871-ben 398, 1872-ben 325, 1873-ban 429.⁴⁹ Azaz a Régiségtár növekedésének évi átlaga az előző esztendőkhöz képest kimutatható néhány százról a szerény néhány tucatra esett, az Éremtárnál pedig néhány százra, de mindenképpen félezer alá süllyedt.

A megtorpanást furcsamód az egészében kedvező politikai változás váltotta ki. A Múzeum-Egyesületet és alkotását, a múzeumot, a forradalom és szabadságharc bukását követő össznemzeti bénultság fölött győzelmeskedő életigenlés ösztöne, az önkényuralommal való szembenállás parancsa hozta létre. A kiegyezéssel létrejött alkotmányos berendezkedés, Magyarország és Erdély uniójának az új rendszer elemeként történő megvalósulása lefékezte a két nemzeti intézmény megeremlése felé ható erőket. A nagylelkű felajánlások lanyhultak, az önzetlen, bőkezű adományok elmaradoztak. Az elhatalmasodó érdektelenségen átvilágító gyér adományok sorában csupán Torma Károly újabb küldeményei idézték fel a korábbi bőkezű felajánlások emlékét.⁵⁰

A vásárlások nem pótolhatták az elmaradó adományokat. Az Érem- és Régiségtár a múzeum Hamupipőkéjének bizonyult. Részesedése az évi költségvetésből – a könyvtár 1000 és a természeti tár 800 forintjával szemben – mindössze 500 forint volt.⁵¹ Finály eredménytelenül próbálkozott az összeg emelésével, mert az egyesület bevételei elmaradtak a tervezett jövedelemtől. Az erdélyi országgyűlés által 1842-ben létrehozott úgynevezett országház alap elnyerése az anyagi gondok megoldásával kecsegtetett, ám

47 Borbély Sámuel: *A felőri pénzletről, s toldalékul néhány szó régiségeink megmentése érdekében*. Kolozsvári Közlöny 1868. 82. sz. – EMELvt, 302. tétel, f. 5–6.

48 F-y H-k [Finály Henrik] *A Maros-Portuson újabban fölfedezett római régiségek*. Sz I (1867). 202–205. – [Finály Henrik:] *Descriptio numorum antiquorum inter rudera municipii Apulensis mense Septembri anni 1867. erutorum*. Évkönyv VI. 1871–1873. 24–41.– EMELvt, 110/1867, 87/1868.

49 EMETud 1869. 22–29. (Finály jelentése). – EMELvt, 141/1869, 147/1870, 144/1871. – Uo. 299. tétel, f. 42.

50 EMELvt, 136/1867, 147/1870, 144/1871 – Uo. 299. tétel, f. 42.

51 EMETud 1866–1867. 86.

megszerzése többszöri halasztást szenvedett.⁵² Elegendő pénzügyi forrás hiányában az igazgatóválasztmány csereviszony kialakítását kezdeményezte a Magyar Nemzeti Múzeummal.⁵³

A gyarapodás visszaesését mindössze a szűk kiállítási tér mentette. Az egykori Mikó-villa „kerti laknak valóban nagyszerű volt, múzeumnak átalakítva igen természetesen kicsiny” – panaszkolta a központi állami hatóságoknak beterjesztett egyesületi emlékirat, amely célszerű épület kijelölése vagy építési pénzsegély kiutalása érdekében fordult a központi állami hatóságokhoz. Az Érem- és Régiségtár részére kijelölt helyiség pedig valójában csupán „nagyocska szoba” volt, amelyben lehetetlen volt az anyag tudományos elrendezése. Finály véleménye szerint ehhez „kétszer annyi térre volna szükség”, ezért „halaszthatlan szükségessé vált a gyűjtemények helyiségeit minél előbb és megfelelőbb módon szaporítani”.⁵⁴ 1867-ben sikerült elérnie, hogy – biztonsági és megóvási megfontolásból – a téli hónapokban az Éremtárnak és a Régiségtár értékesebb darabjainak az országház egy helyiségében biztosítsanak elfogadható raktári feltételeket. Ez a „kisdud szoba” (Finály), „singgel mért helyecske” (Brassai) a következő évben is a táruk használatában maradt, és a Magyar Történelmi Társulat Kolozsváron tartott első vidéki gyűlésén (1868) biztosította a frissen szerzett marosportusi anyag, az „apulumi gyűjtemény” megfelelő bemutatását.⁵⁵ További szobák elnyerése lehetővé tette a Régiség- és Éremtár teljes anyagának a volt országházba költöztetését. Az ideiglenes szálláshely 1871-ben a gyűjtemények állandó, új otthonává lett, amelyben a Régiségtár három, az Éremtár pedig egy szobát mondhatott magáénak. A benyíló első szobában helyezte el Finály az őskori anyagot, a másodikban az ókori görög és római, a harmadikban a közép- és újkor emlékeit. Az Éremtárnak fenntartott legbelső teremben üveges szekrényekben elkülönítve állította közszemlére az Esterházy-gyűjtemény legértékesebb darabjait, a magyar királyok, az erdélyi fejedelmek pénzeit, végül az emlékérmek gazdag sorozatát. Kedves érmei és kézikönyvei között kapott helyet az érem- és régiségtárnok dolgozóasztala. Finály boldog volt, hiszen a rábizott táruk a kiállítást, raktározást, feldolgozást egyaránt biztosító, elégséges térhez jutottak.⁵⁶

1872-ben úgy tűnt, hogy a múzeum egészének az egyetem kezelésébe történő átadása meg fogja oldani a megkerülhetetlen függő kérdéseket. Az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötött szerződésben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kötelezettséget vállalt arra, hogy a gyűjtemények

52 EMELvt, 86/1869.

53 Uo. 38/1870.

54 EMETud 1866–1867. 79–85.

55 Uo. 1869. 6, 18, 22. – *Visszapillantás a magyar történelmi társulatnak Kolozsvárott tartott első vidéki nagygyűlésére*. *Archaeologiai Értesítő* I (1868). 29–34.

56 Finály: *A régiség- és éremtárnok jelentése*. Kolozsvári Közlöny 1872. 201. sz.

egyetemi használata fejében az állam évi 5000 koronát fizet az egyesületnek, továbbá gondoskodik a gyűjtemények megfelelő elhelyezését biztosító helyiségekről.⁵⁷

Nem így történt. Az egyetem székhelyéül épp az egykori országházat jelölték ki, és ezzel a múzeumi táruk terjeszkedési lehetőségének remélt megnövekedése helyett annak szűkülése következett be. Elegendő tanterem hiányában Finálnak, aki elnyerte a történelmi segédtudományok tanszékének egyetemi tanári tisztét, a Régiség- és Éremtár anyagát újból össze kellett zsúfolnia. Az átgondolt kiállítást fel kellett számolnia, és egyelőre az állomány gyarapításáról is le kellett mondania. Felhagyott a vásárlásokkal, sőt az adományok átvételét is kénytelen volt elhárítani. „Régiségtár nincs”, ideiglenesen sem tudja őket elhelyezni: ezzel az érveléssel tagadta meg az első egyetemi tanév idején felajánlott néhány tárgy átvételét. Jobb megoldás hiányában az adománynak átmenetileg a rektori hivatalban szorítottak helyet.⁵⁸

A pénzügyi és elhelyezési gondok, a társadalmi támogatottság remélt gyökeres javulásának elmaradása miatt az Érem- és Régiségtár gyarapodása megfenneklett. Az első másfél évtizedben tapasztalt hullámzó teljesítmény az egyetemi kezelés idején is megmaradt. Az első esztendőök főként adományokból származó gyarapodásának adatai: a Régiségtárban 1873-ban 51, 1874-ben 137, 1875-ben 287, 1876-ban 57 tárgy, az Éremtárban 1873-ban 429, 1874-ben 1516, 1875-ben 253, 1876-ban 146 érem.⁵⁹ Az ingadozó szaporulat a század végéig megmaradt.

Az adományozási kedvnek a század utolsó negyedében tapasztalható lankadása az egyedi ajándékoknál is megjelent, de mindenekelőtt a nagy adományok esetében volt szembeötlő. Szerény számuk messze a múzeumalapítás éveiben bejegyzetteké mögött marad. Mindkét tárat érintette Torma Károly 1875. évi újabb adománya (262 jórészt őskori régiség, 158 érem),⁶⁰ valamint a Pataki Miklós–Ágotha Anna házaspár végrendelete, amely 369 éremmel és mintegy 60 régiséggel, felerészben fegyverrel gazdagította az Érem- és Régiségtárat (1877).⁶¹ Biró Albert nyugalmazott pénzügyi főigazgató több száz darabból álló kerámiagyűjteményéből 110 edényt hagyott végrendeletileg – egykori iskolája, a kolozsvári római katolikus Lyceum iránti hálája kifejezésekképpen – a múzeumra. Az özvegy, Baumgarten Jozefina jóvoltából az adományozott tárgyak száma végül is közel kétszázra emelkedett (1894).⁶² Néhai Keserű Mózes címzetes püspöknek

57 *A kolozsvári egyetem és az erdélyi muzeum-egylet közt 1872. június 17-kén megkötött szerződés.* Kolozsvári Közlöny 1872. 140. sz.

58 TMLvt, C, 657.

59 EM I(1874). 69–70.; II(1875). 61–64.; III(1876). 56, 88, 103–106, 146, 182.; IV(1877). 31.

60 Finály: *Jelentés a régiség- és éremtárról.* EM III(1876). 103–105.

61 EMELvt, 141/1876, 95/1881, 52/1896.

62 Uo. 299. tétel, f. 51–52. – Uo. 32/1894 – Pósta: kézirat. 46.

az Éremtárba jutott hagyatékát (386 római ezüstpénz) a ritka köztársasági veretek teszik értékesé (1874).⁶³ Gr. Bethlen András eredetileg kiválogatás végett átadott érmeit (376 ezüst-, 347 rézpénz) – semmint „potom áron Eggernek eladnám”, közölte döntését Finályval – a múzeumnak adományozta.⁶⁴

Noha az egyesület pénzforrásai nagyon is korlátozottak voltak, a gyűjtemények mennyiségi és minőségi növekedésében egyre nagyobb súlyt kaptak a ritkán megejtett vásárlások. A gyarapodási grafikon mélypontján (1873) a Marospartuson vásárolt római emlékek képezték a Régiségtár szaporulatának nagyobb részét, az éremtári gyarapodás pedig jórészt két nagy éremlelet (279, illetve 370 darab) megvételének volt köszönhető.⁶⁵

Idővel a tár költségvetése 800 koronára emelkedett,⁶⁶ és a század utolsó két évtizedében megejtett vásárlások a Régiség- és Éremtár tudománytörténeti jelentőségű leletek, gyűjtemények birtokába juttatták. A kimagaslóan eredményes 1879. évben a tár megvette a kolozsgyulai – Torma Károly fogalmazásában – „szerfelett gazdag bronzkori lelet”-et, valamint mócsi párját, továbbá a mojgrádi római leletet (érmek és bélyeges téglák). A 17. századból származó almásnyíresi nagy ezüstlelet (1289 érme, 18 ékszertöredék) megszerzéséhez csekélynek vélt történelmi értéke miatt nem ragaszkodott, ám végül egy évvel később alacsony áron mégis megvette.⁶⁷ Egyébként több nagy éremleletet vagy -gyűjteményt is visszautasított, mert azok kizárólag az Éremtárban már meglévő vereteket tartalmaztak.⁶⁸ A tudománytörténeti fontosságú nagy leletek örvendetesen hosszú sorát a múzeum társadalmi nevelő, egyetemi oktatói hivatásának betöltését szolgáló szerzemény, hat Tanagra-szobrocška másolata szakította meg (1886).⁶⁹ 1881-ben és 1887-ben a Régiségtár, szintén vásár útján, megkapta az Ispánlakán előkerült Hallstatt-kori, hatalmas bronzlelet egy részét.⁷⁰ 1889-ben megvásárolta a szakirodalomban I. apahidai kincs néven elhíresült germán sírleletet,⁷¹ 1891-ben pedig szintén népvándorlás kori (szláv) mihályfalvi párját.⁷² Torma Zsófia gyűjteményének megvételével (1891)

63 Finály: *Jelentés a régiség- és éremtárról*. EM II(1875). 61–64.

64 EMELvt, 116/1881.

65 Uo. 111–112./1873, 138./1874. – Finály: *A régiség- és éremtárról*. EM I(1874). 24, 69–70. – Finály: *Jelentés a régiség- és éremtárról*. EM II(1875). 61–64. – Az utóbbi vásár 1873 decemberében történt, és az őt a következő esztendei jelentésben számolt be róla, ám a szaporulat nyilvántartásában mindkét évnél szerepel.

66 EM V(1878). 48.

67 EMELvt, 18/1879, 135/1879. – Ana Maria Cipăianu: *Din istoricul orfevrăriei transilvănene. Acele de pâr din tezaurul de la Huedin*. Acta Musei Napocensis X(1973). 653–663.

68 EMELvt, 119/1879, 4/1891, 20/1891, 30/1893.

69 Uo. 5/1886.

70 Uo. 155/1881, 105/1887, 139/1887.

71 Uo. 83/1889.

72 Uo. 124/1890, 24/1891, 46/1891, 166/1891.

az Érem- és Régiségtár százéves történelme legnagyobb (több mint 10 000 őskori tárgy) szerzeményének lett a tulajdonosa.⁷³ A Finály-korszak utolsó nagy beszerzése (1897), a küküllővári református templomban talált sírlelet a kora újkori Erdély páratlan ipar- és viselettörténeti emlékeivel tette gazdagabbá a Régiségtárat.⁷⁴

A vásárlások 70–80-as években tapasztalt kénytelen szünetelését a Múzeum-Egylet szegénysége okozta. A sajnálatos pénztelenség ugyanakkor az Érem- és Régiségtár életében egyébként örvendetes fordulatot hozott. A rendkívüli helyzetben a választmány 1875-ben úgy határozott, hogy a tár – Finály megítélése szerint – mindössze három-négy érem vásárlására elegendő évi átalányának „tetemes részét évenként ásatásokra fogja fordítani”. Finály Baróton végzett kutatásai sajnos nem jártak a kívánt eredménnyel: a felásott sírokat előzőleg már feltúrták. Annál hasznosabbnak bizonyult Torma Károly jó évtizeddel korábban félbehagyott alsóilsovai feltárásának 1875–1877. évi folytatása. A barát és munkatárs Finály szerint „eredményei felülmúlták a reményt; egy egész kis múzeumot alkotó sora az érdekes tárgyaknak került ki”.⁷⁵ 1878-ban Torma a Múzeum-Egylet megbízásából Csákyán réz- és bronzkori telepeken ásott, „régiségtárunk díszei közé tartoznak” – jelentette az igazgató választmánynak a néhány napos kutatás nyomán előkerült leletekről.⁷⁶ Jelentésében megfogalmazta az Érem- és Régiségtár jövő programját: „régiségtárunk helyesen megválasztott lelhelyeken tett s rendszeresen eszközölt ásatások által gyarapodhatik leginkább és a tudomány érdekét tekintve legtöbb haszonnal, mivel csak e módon juthat intézetünk összefüggő, egymást kiegészítő és magyarázó régisésorozatokat birtokába”.

Torma Károlynak az Erdélyi Múzeum szolgálatában az úttörőkre jellemző lelkesedéssel és kitartással, a tudomány korszerű elveivel és módszereivel kifejtett munkássága egyike honi régészetünk legszebb és legértékesebb fejezeteinek. Sajnos a fővárosi egyetem archeológiai tanszékére történt meghívásával életműve más tereken teljesedett ki. Az Erdélyi Múzeum-Egylet kebelében elkezdett régészeti ásatások sorában hosszú ideig Herepey Károly nagyenyedi tanárnak a vládházai kora bronzkori halomsíroknál végzett kutatása volt az utolsó (1887).⁷⁷ A magasabb szintű folytatás – Torma budapesti tanítványa, Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájának jóvoltából – a századforduló évében következett be.

73 Uo. 80/1891.

74 Szádeczky Lajos: *A küküllővári sírleletek és falképek*. EM XIV(1897). 286–290. – Uő: *A küküllővári sírleletek és régiségek*. Uo. 293–295. – EMELvt, 41/1897.

75 N. L. [Finály Henrik]: *A b.-szolnokmegyei régészeti ásatások*. Kelet 1875. 243. sz. – EMELvt, 58/1876 (Torma jelentése a választmánynak). – Finály: *Jelentés a régiség- és éremtárról*. EM III(1876). 103–105.

76 EMELvt, 18/1879.

77 Uo. 57/1888.

Az 1900–1901-ben készült leltár szerint az előző négy évtizedben 10 194 tárgy került a Régiségtár birtokába, de a hosszú ideig leltározatlan Torma Zsófia-gyűjteménnyel együtt tulajdonképpen állománya ennek kétszeresére emelkedett. Az Éremtár körülbelül 15 000 érmet mondhatott magáénak. A szakma számon tartotta a kolozsvári Régiség- és Éremtárat: országos és nemzetközi seregszemlékre kapott meghívást. Az 1873-as bécsi világtárlaton bemutatott tárgyai magukra vonták a szakemberek figyelmét. Az 1876. szeptemberi budapesti őstörténelmi kongresszus alkalmából rendezett kiállításra 188 darab kő-, réz-, bronz- és vastárgyat küldött.⁷⁸ Az 1884-ben Budapesten rendezett történelmi ötvösmű-kiállításon 88 remekművel (ékszerek, pecsétek, edények, fegyverek) vett részt.⁷⁹ Az egy év múlva szintén a fővárosban szervezett általános kiállítás látnivalóit másfél száznyi darabbal (őskori kő- és bronzeszközök, római bronz kisszobrok, az ispánlaki népvándorlás kori bronzlelet, kora újkori ötvösremek, majolikák, öltözékek, fegyverek) szaporította.⁸⁰ És kivívott rangjához méltón volt jelen az ezredévi kiállításon (1896, Budapest). A szakemberek dicsőően emlegették a gyűjtemény értékeit. A grazi Otto Benndorf vallomása szerint a római provinciális művészetet tárgyaló tanulmányai számára a legfontosabb forrást épp a kolozsvári múzeum tárgyai szolgáltatták.⁸¹

Sajnos az Érem- és Régiségtár gondjaira bízott tudományos és erkölcsi értékek az érdeklődő nagyközönség és a tudományos kutatás elől jóformán elzárva, méltatlan, szűk helyiségekben összezsúfolva heverték. A Múzeum-Egyesület mindegyik gyűjteménye, de mindenekelőtt az Érem- és Régiségtár régóta elhelyezési gondokkal küszködött. 1882-ben felvetődött a renoválandó Mátyás-szülőházba való költöztetés gondolata, ám az illetékesek az ingatlant múzeumi célra alkalmatlannak ítélték.⁸² Az új egyetemi székház építésének elkezdése a megfelelő helyiségek elnyerésének ígérését hordozta magában. 1898 elején Finály a többször rendezett, költöztetett, átrendezett állományt sebtében áthurcoltatta a Farkas utca déli során álló régi vármegyeház ideiglenes raktárként kijelölt mellékhelyiségeibe. A költözködés befejezésének másnapján, 1898. február 13-án az Érem- és Régiségtár megszervezője, negyedfél évtizedig lelke és gazdája, az utolsó negyedszázad küzdelmeiben kifáradt, reményvesztetté vált Finály Henrik örökre megpihent. Pósta Bélára, az utódra a folytatás, az újjáteremtés

78 EM III(1876). 145, 162, 180–182.

79 EMELvt, 10/1884, 152/1886.

80 Uo. 121/1885.

81 Finály: *A régiség- és éremtárról*. EM I(1874). 69–70.

82 A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete Levéltári Regeszta-gyűjteménye A–I–4–04.744 és következők. Az értékes információt Kerny Teréziának köszönöm.

nem könnyű feladata várt. A Finály-korszak örökét a Pósta-korszak vitte tovább.

A virágkor: a Pósta-korszak (1899–1919)

Pósta Bélát 1899-ben nevezték ki a kolozsvári egyetem frissen szervezett régészeti katedrája nyilvános rendes tanárává. Beiktatásával értelem szerűen az egyetem kezelésében lévő múzeum-egyesületi Érem- és Régiségtár igazgatói tisztét is elfoglalta. A táruk anyagának átvétele (1899. július 3–augusztus 28.) után, az igazgatóválasztmány októberi ülésén tett jelentésében az új igazgató sajnálattal állapította meg, hogy a táruk állapota „rendkívül szomorú, [...] reménytelen”, fenntartása lehetetlenné teszi az Érem- és Régiségtár felvállalt honismertető és tudományművelő hivatásának betöltését. Egyúttal előterjesztette a lesújtó helyzetből való kitörés átgondolt programját, amely felvázolta a pénzügyi források, az alkalmas helyiségek, az állománygyarapítás, a tudományos személyzet biztosításának lehetséges módzatait. Meggyőződéssel vallotta, hogy e teendők megvalósítása az Érem- és Régiségtárat „erős erdélyi központi intézet”-té teheti.⁸³ Induláskor megfogalmazott átfogó, igényes programjából az elkövetkező két évtizedben egy jottányit fel nem adott. Ezért válhatott a Pósta-korszak az Érem- és Régiségtár történetének legeredményesebb időszakává.⁸⁴

A gondok egyike sem volt új keletű: megoldásuk elődje mindennapi törődéseinek is tárgyát képezte. A különbség talán csupán az utód fáradhatatlan küzdőszellemében fedezhető fel. Programja megvalósítása során a Múzeum-Egyesület működésében kialakult több évtizedes beidegződéseket kellett legyőznie, a legfelsőbb kormányzat részéről megnyilvánuló politikai fogantatású ellenérzésekkel kellett szembenéznie. Állandó harcai közepette a döntő fórumokon egyre inkább elszigetelődött, de legközelebbi segítőitársai végig kitartottak mellette. Ezek közül legelső helyen régészeti előadásainak hallgatói, későbbi munkatársai említendők. Nem teljes névsorukból nem hiányozhat Buday Árpád, Kelemen Lajos, Kovács István, Roska Márton neve. A beszerzések, az ásatások, a rendezés, a feldolgozás munkájában feltétlenül számíthatott rájuk. Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája a magyar, de a romániai tudományosság történetének is kiszakíthatatlan része.

83 TMLvt, C, 42.

84 A téma részletesebb kifejtése: Vincze Zoltán: *Pósta Béla (1862–1919)*. In: *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület személyiségei*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kv. 2009. 410–427.

Első győzelmét Pósta akkor aratta, mikor 1901 őszén az Érem- és Régiségtárat beköltöztethette az egyetem új palotájában kijelölt – a tervezettnél kétszer nagyobb – helyiségeibe, ahol két év múlva újra megnyitotta a tárnak a közönség elől már régóta elzárt kiállítását. Egyúttal sikerült kicsikarnia azt az ígéretet, hogy 10–15 éven belül az Érem- és Régiségtár saját újonnan emelt otthonába költözhet. A reményteli várakozás közepette hatalmasan növekedő állomány átmeneti elhelyezése érdekében kiharcolta ideiglenes raktárhelyiségek kibérlését. 1911-ben elérte a belvárosban (Unió, Mátyás király, Farkas utca) szétszórt anyag javának egyetlen ingatlanban, a református kollégiumtól bérelt Bástya utca 2. szám alatti kétemeletes épületben való összpontosítását, ahol – az egyetemen berendezett kiállítás fenntartásával – lehetőségessé vált az állomány egyidejű raktározása és kiállítása. Az Érem- és Régiségtár megálmodott otthonának felépülését sajnos nem érthette meg: az egykor ideiglenes menedéknak hitt sarokház máig a kolozsvári múzeum székhelye.⁸⁵

Az állomány szükségszerű gyarapítása megkövetelte a pénzforrások megújítását, bővítését. 1900-ban az Érem- és Régiségtár különféle egyesületi forrásokból – az előző évek költségvetését meghaladó – 5816 korona kiadást valósított meg, ám ez az összeg vészjóslóan csökkenő irányzatot mutatott. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület – és benne az Érem- és Régiségtár – a magyar államtól a gyűjtemények használatáért folyósított 5000 korona összegén kívül semmilyen segélyben nem részesült. A Pósta kezdeményezésére történt folyamodás (1900) eredményeképpen az egyesület 1905-től állandó rendes állami segélyben részesült. Az Érem- és Régiségtárnak juttatott összeg induláskor 4500 koronát tett ki, és a következőkben folyamatosan növekedett. Emellett nemegyszer rendkívüli segélyt is kapott, 1908-tól pedig erdélyi műkincsek vásárlására évente 15 000 korona további segélyhez jutott. Ilyenképpen az állami dotáció teljes összege 1913-ban 32 000, az 1915–1916-os költségvetési évben körülbelül 38 000 koronára ugrott.⁸⁶ A tekintélyes állami hozzájárulás az állománygyarapítás legfőbb forrásává lett.

Az aggasztóan visszaesett adományozó kedv életre keltése érdekében Pósta kérelemmel fordult az állami és egyházi hatóságokhoz, társadalmi szerveződésekhez: a birtokukban lévő, használaton kívüli történelmi értékeket engedjék át a múzeumnak. Volt ugyan része visszautasításban, de kérésére többnyire pozitív válasz érkezett. A Kolozsvár városi tanács, a helyi Szent Mihály plébánia, az egykori céhek örökébe lépett ipartársulat, Kolozsvár vármegye törvényhatósági bizottsága volt a legelső a megkeresett testületek közül, amely átadta a megőrzésében lévő régiségeket. A kolozsvári szék-

85 TMLvt, C₁ 1783/1–15, 1895/1, 2017/3, 2296/35.

86 Uo. C₁ 1162, 2008/1, 2436/5–6.

helyű intézmények példáját követték az országrész más közösségei (Torda város tanácsa, Erdélyi Római Katolikus Státus) is.⁸⁷ Több egyházközség (szamosfalvi római katolikus, nagyilondai református eklézsia), intézmény (zalatnai magyar királyi főbányahivatal, Országos Szépművészeti Múzeum) letétképpen adta át nélkülözhető értékeit. A mikházi ferences kolostor, a marosvásárhelyi református egyházközség új klenódium, bútordarab ellenében mondott le használhatatlan ereklyéiről. Egyre több magánszemély felszólítás nélkül jött a tárgyazgató segítségére. A tanártársai, a helyi gyűjtők szűk köre után a múzeumgyarapítás a társadalom széles rétegeit aktivizáló mozgalommá nőtt. Az országrészt, sőt az országot bekapcsoló lelkes múzeumpártoló mozgalom legszebb példáját a patikusok mutatták fel, akiknek ajándékai nyomán létrejött Magyarország első gyógyszerészeti múzeuma. A tárgyazgató nemegyszer népszerű tudományos dolgozatoknak beillő levelekben köszönte meg az önzetlen adományokat. Figyelmes eljárásával megteremtette a külső munkatársak (Dersi Biás István marosvásárhelyi levéltáros, Kőváry Ernő vajdahunyadi orvos, id. László Gyula közhalmi igazgató-tanító, Szász Ferenc tanár és mások) kis csapatát, amely egyébként nehezen kinyomozható, kallódó kincsek birtokába juttatta a múzeumot. A legnagyobb, legértékesebb adományok a Múzeum-Egyesület nagy jótevőitől, gróf Kuun Gézától és gróf Wass Ottíliaától származtak.

Szinte lehetetlen az örvendetesen növekedő pénzügyi alapnak köszönhető alkalmi vásárlások hosszú sorának számbavétele. Az üzleti partnerek közül az első hely Adolf Resch brassói ékszerész-műkereskedőt illeti meg. Az Erdélyi Fejedelemség érmészetét taglaló, máig érvényes monográfiájának megírása után éremgyűjteményét eladta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, majd teljes, egyedülálló régiséggyűjteményét megvételre ajánlotta az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárának (1902). Ebből Pósta 1011 tárgyat választott ki, amelyek a közép- és újkori tár különféle gyűjteményeit gazdagították. A Resch-gyűjtemény megvételét a brassói gyűjtővel kötött több kisebb vásár követte.⁸⁸ A régiségkereskedők széles köre kereste a kapcsolatot az Érem- és Régiségtárral, de Pósta nem sok bizalmat táplált irányukban, ilyen jellegű üzletkötéseit a legszükségesebbekre korlátozta. A Régiségtár legdrágább beszerzésére (25 000 korona) – az utóbb nagyrészt hamisítványnak minősült úgynevezett mojrádi lelet megvásárlására – mégis egy ilyen üzlet eredményeként került sor. Ugyanakkor a magyarózdi Wallerstein Manót teljes bizalmába fogadta, több régiség jutott az ő közvetítésével az intézet birtokába.

87 Uo. C₁ 23–25, 32, 35, 394, 572.

88 Uo. C₁ 382, 583–585, 588.

Az Éremtárat gyarapító legnagyobb vásárt a kolozsvári Kovács Ede ékszerész-gyűjtővel kötötte, aki korábban néhány becses adománnyal állt az intézet pártolójának sorába. 1905-ben Árpád- és vegyes házi magyar királyok érméiből álló gyűjteményét (1445 darab) vette meg.⁸⁹ A tárban szégyeniesen képviselt ógörög érmelemlékeit főképp bécsi cégeknél (Egger, Walla) rendelte meg. Kitartó fáradozás eredményeként 1902-ben elérte, hogy az Érem- és Régiségtár elnyerte az ország területén előkerült pénzletek kiválasztási jogát.

A Pósta-korszak gyarapodásának meghatározó forrását azonban nem az adományok és a vásárlások, hanem a régészeti ásatások képezték. Viszonylag szerény pénzügyi befektetést igényeltek, többnyire nagyszámú és mindenekfelett hiteles leletet, történelmi emléket eredményeztek. Az előző korszak örökségében épp ezek a régiségek voltak a leggyengébben képviselve. A világháborús pangás éveit leszámítva másfél évtized leforgása alatt Pósta és tanítványai mintegy 70 ásatást vezettek. Az így szerzett leletek az intézet állományának máig leghitelesebb, legértékesebb darabjai közé tartoznak, a rájuk épülő jelentések, tanulmányok a szakirodalom sokszor idézett munkái között foglalnak helyet. Az időrendben legjelentősebb ásatások helye (zárójelben az év, az ásatás vezetője, a kutatott régészeti objektum): Apahida (1900, Kovács István, kelta temető), Kolozskorpád (1901, Kovács, réz- és bronzkori telep), Marosszentanna (1903, Kovács, gót temető), Mezőbánd (1906–1907, Kovács, bronzkori telep és temető, gepidavar temető), Gyulafehérvár (1907–1913 megszakításokkal, Pósta–Roska Márton–Kovács, a székesegyház sírjai), Porolissum (1908–1914 megszakításokkal, Buday Árpád, római lakóházak), Felsőújvár (1909, Kovács, kora vaskori temető), Marosvásárhely (1909–1910, Kovács, újkőkori telep, szkíta temető, gót-gepida temető), Perjámos (1909–1921 megszakításokkal, Roska, bronzkori telep), Jánosszállás (1910, Kovács, jazig temető), Tordos (1910, Roska, újkőkori telep), Pécska–Szemlak (1910, Roska, bronzkori telep), Kolozsvár (1910–1911, Kovács–Roska–Létay Balázs, Farkas utcai református templom kriptái), Vajdahunyad (1911, Roska, Árpád-kori temető), Csoklovina (1911, Roska, őskőkori telep), Kolozsvár–Zápolya utca (1911, Létay–Kovács, honfoglaló magyar temető), Nándorválya (1911, Pósta–Roska, újkőkori telep), Várfalva (1912, Roska, Árpád-kori temető), Kolozsvár (1912, Buday, római villa rustica), Marosgombás (1912–1913, Roska, szkíta, avar, honfoglaló magyar temető), Marosdécse (1912, Kovács, rézkori temető), Csákgorbó (1913, Buday, római lakóház), Körösbarlang (1913, Roska, őskőkori és rézkori telep), Felsőszőcs (1913, Roska, bronzkori sírok), Marosveresmart (1914, Roska, gepida temető), Szentgerice (1914, Roska, őskőkori leletek). Az Érem- és Régiségtár finanszírozta a Székely Nemzeti Múzeum

89 Uo. C₁ 1008.

AZ ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁR

(László Ferenc) 1912. évi erődsi feltárását, ezért az értékes óskori leletek egy része Kolozsvárra került.

Pósta a rábízott intézetet Erdély reprezentatív történelmi múzeumává akarta fejleszteni. Szorgalmazta, hogy területi illetékessége folytán nyerje el az országrészben sorra kerülő adományok, vásárlások, ásatások elsődlegességi jogát. Sürgette ilyen értelmű szabályrendeletek megfogalmazását, de törekvése csupán elszigetelt eredményeket szült (Kolozsvár város, Csongrád megye).⁹⁰ Intézményvezetői gyakorlatában igyekezett tehát érvényt szerezni hatáskörét meghaladó szándékának. Méltányos cserét ajánlott fel a debreceni múzeumnak, a szegvári Árpád-kori temető leleteit átengedte az illetékes Bács-Bodrog vármegyei múzeumnak (Zombor).

A Régiségtár ő-, ó- és népvándorlás kori csoportjainak gyarapodása zömében rendszeres ásatások révén történt, ezzel szemben a közép- és újkori csoport, valamint az Éremtár főképp az adományoknak és vásárlásoknak köszönhette növekedését. Pósta évi jelentései⁹¹ egyértelműen a növekedés fokozódó üteméről vallanak. Bizonyos régiségtári csoportok gazdagodása új táruk szervezését (gyógyszerészeti, néprajzi) tette lehetővé és szükségessé. Az Éremtár mérsékeltébb mutatójának hullámzó alakulását az érempiac törvényeinek kitett célzott vásárlások indokolják. A háborús esztendőök drámai visszaesését mindenekelőtt az anyagi források elapadása és a személyzet frontszolgálatra magyarázta.

Az Érem- és Régiségtár évi gyarapodása a Pósta-korszakban

Év	Régiségtár	Éremtár
1899	319	481
1900	188	381
1901	679	630
1902	698	1603
1903	2341	466
1904	687	433
1905	689	1559
1906	1292	1040
1907	647	705
1908	2584	1466
1909	1115	726
1910	3023	642
1911	3088	1005
1912	2446	843
1913	8818	1406
1914	3278	265

90 Uo. C, 325, 1469.

91 EM XVII(1900)–XXIII(1906). – Évkönyv 1908–1914. – TMLvt, C, 2436/13, 2583/4.

1915. jan.–1916. jún.	302	1343
1916. júl.–1917. jún.	210	43
1917. júl.–1918. dec.	183	42
Összesen	32 587	15 079

Pósta Béla igazgatói működése alatt tehát a Régiségtár teljes szaporulata – az évi jelentések adatai szerint – 32 587 tárgy,⁹² az Éremtáré pedig 15 079 érem. A Pósta Béla-korszak az Érem- és Régiségtár legeredményesebb korszaka, virágkora. A korábbi és újabb leltározatlan szerzeményekkel (Torma Zsófia-gyűjtemény, Delhaes-éremgyűjtemény, több ásatás leletei stb.) a Régiségtár teljes állománya 1919-ben valójában messze az 50 000 darab, az Éremtáré pedig 30 000 fölé emelkedett. A gyarapodó anyag ismertetése, az intézményben folyó kutatómunka eredményeinek a nemzetközi tudomány vérkeringésébe történő bekapcsolása érdekében Pósta kétnyelvű folyóiratot alapított: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie*. Finály Henrik fiai az édesapjuk emlékére alapított Finály-díjjal ösztönözték a folyóirat számára írt közleményeket.

Az állománygyarapodás háború alatti megrekedése csak egyik ártalmas velejárója volt a viláégésnek. A nagyobb – fájdalmas és pótolhatatlan – csapás a munkatársak elvesztésével érte a táruk igazgatóját. A hadi események csaknem az egész szakmai és segédszemélyzetet elszórták, egyeseket (Létay Balázs, Gulyás János) végképp – a halálba. A rendező, feldolgozó munka szinte teljességgel megállt. Az állomány javának a román hadüzenet után történt Budapestre menekítése a táruk, a kiállítás addig megvalósított rendjét is felforgatta.

A vérzivatar elültével felsejlett a hazatért munkatársakkal történő új-rakezdés kilátása. Ám a román megszállás a rendeződés minden reményét eloszlatta. 1919 januárjában az igazgatóválasztmány – a többi tár igazgatójához hasonlóan – nyomatékosan figyelmeztette Póstát, hogy a magyar állami javak egyre inkább körvonalazódó lefoglalásának bekövetkezése esetén védje meg az Érem- és Régiségtárat: a vele együtt kezelt egyetemi Érmészeti és Régészeti Intézettel ellentétben nem állami, hanem egyesületi tulajdonban van, ezért erőszakos kisajátítása jogellenes. Az egyre ellenségesebbé váló, kilátástalan helyzetben 1919. április 16-án Pósta Béla, e földi világgal együtt, örökre itthagya az intézményt, amellyel húsz év alatt úgyszólván összenőtt, amelyet kitaró munkával, szenvedélyes ragaszkodással az összeomlás küszöbéről a rangos művelődési és tudományos intézmények színvonalára emelt. Korai tragikus vége megkímélte attól, hogy asz-

92 A beszerzési naplók kissé eltérő nyilvántartása szerint 31 857 régiség és 1542 néprajzi tárgy.

szisztálnia kelljen mindennapi törődései feltett tárgyának ellenséges kezekre jutásánál. A két intézmény vezetésével megbízott tanítványnak, Buday Árpádnak jutott a megalázó kötelesség, hogy május 15-én a Ferenc József Tudományegyetem Érmészeti és Régészeti Intézetét átadja a román hatóságoknak. Megbízatásához híven félreérthetetlen fogalmazásban jelentette be: az Érem- és Régiségtár az Erdélyi Múzeum-Egyesület elidegeníthetetlen tulajdona.⁹³

A kisajátítás árnyékában (1919–1940)

A két világháború közötti évtizedekben sikerült megőrizni a táruk egyesületi tulajdonát, de kezelésüket a magyar Ferenc József Tudományegyetem helyébe lépő román I. Ferdinánd Tudományegyetem vette át. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a román állammal és a román egyetemmel fennálló viszonyát a gyűjtemények tulajdonjoga miatti szembenállás, feszültség határozta meg. Az egyesület ragaszkodott a maga teremtette tárukhoz, a berendezkedő új hatalom viszont nem mondott le megkaparintásukról. Az egyesületnek többször is a teljes elkobzás rémével kellett szembesülnie, enyhébb kilátásként pedig a részleges lemondás kényszerűségével kellett számolnia. Az egyetemi szenátus állásfoglalása szerint az egyesület képviselőinek bele kell törődniük abba, hogy a táruk „végleg a kolozsvári egyetem birtokába kerüljenek”. A szakminisztérium a gyűjtemények további bérlésének három lehetséges változatát tartotta elfogadhatónak: az egykori magyar egyetemmel kötött szerződésben foglaltaknál előnyösebb feltételek biztosítása, az örökölt hatályos feltételek fenntartása, illetve az egyesület feloszlata. A jogi akadályok láttán a hatalom adminisztratív döntésekkel próbálkozott: fél évig felfüggesztette az egyesület működését (1925), kísérletet tett az egyesületi tagság nemzetiségi összetételének megváltoztatására (1929).⁹⁴ 1931-ben a román fél a nem magyar vonatkozású gyűjtemények egyetemi tulajdonba való átengedésének ötletével állt elő, és ezt a lehetőséget a következő évtizedben végig napirenden tartotta. Az erőszakos és fondorlatos próbálkozások az egyesület vezetőségének jogkövető ellenállásán rendre hajótörést szenvedtek: a szüntelenül támadó román hatóságok és az állandó védekezésbe kényszerített Erdélyi Múzeum-Egyesület két évtizedes viszonyát a kényes egyensúly jellemezte. A törekény nyugvóponton egyensúlyozó, tisztázatlan viszony vitathatatlan eredményeként sikerült elkerülni az egyesület feloszlata, amely megőrizte a tá-

93 TMLvt, C₁ 2597/3.

94 ROLKmlg, Az I. Ferdinánd Tudományegyetem levéltára, az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei (Arhiva Universității Ferdinand I, Procesele verbale ale Senatului) 1921–1922. 83–90. – Uo. 1927–1928. 191–195 – Uo. 1928–1929. 107–108.

rak fölötti tulajdon- és ellenőrzési jogát, s e jogát rendes évi dotáció juttatásával és rendszeres tárvizsgálattal gyakorolta. Cserében a táruk az egyetem használatában maradtak, az illetékes szaktanárok vezetése alatt, az állam pedig vállalta a megfelelő működés feltételeinek biztosítását. A szaktárcától kapott kezdeti minimális bérleti díj a szenátusi igénylés nyomán 1924-ben 55 000, 1929-ben 100 000, 1930-ban 135 000, 1931-ben 200 000 lej összegű rendszeres évi segéllyé alakult. (A gazdasági világválság miatt az 1931. évi dotációnak csak 45 000 lej összegű első részletét utalványozták.)⁹⁵

Az egyetem és a Múzeum-Egyesület közti feszült viszony döntően meghatározta az Érem- és Régiségtár működését, bár pillanatnyi, szubjektív tényezők lényegesen befolyásolták. Amikor felvetődött a gyűjtemények részleges átengedésének gondolata (1931), az érem- és régiségtári anyag kettéosztásának kronológiai határát a 900. évben, a honfoglalásban jelölték meg: a korábbi anyag átment volna az egyetem végleges tulajdonába, az ezutáni a Múzeum-Egyesület tulajdonában maradt volna. Egyes tervezetek szerint osztozkodáskor az egyesület tulajdonában maradtak volna a magyar nemesi családok, testületek emléktárgyai, de az erdélyi fejedelmek ereklyéi, az építészeti emlékek, az egyházi régiségek, a legjobb állapotban lévő érmek, a szakkönyvtár alapvető munkái kivétel nélkül a román felet illették volna. Az egységes egészet képező múzeumi állag mesterséges megosztása ellen maguk az akkori intézeti vezetők is tiltakoztak. Bár hosszú ideig napirenden maradt, az agyafúrt ötlet hamvába halt.⁹⁶ Emil Panaitescu, az Érem- és Régiségtárat kezelő Ókortudományi Intézet (Institutul de Studii Clasice) akkori vezetője 1932-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel fennálló kapcsolatokat „kifogástalanoknak és méltányosoknak” („corecte și demne”) nevezte.⁹⁷ Az egyesület megbízott tárvizsgálói pedig, bár hangot adtak nem egy kifogásnak (a néprajzi tárgyak, a kerámia padláson történő raktározása, a képek kiállításának elmulasztása), kifejezték a tárukban meghonosított rend fölötti megalégedésüket.⁹⁸

A gyűjteményekkel együtt az egyetem Régészeti és Érmészeti Intézete (Institutul de Arheologie și Numismatică) a Pósta Béla iskolájában nevelkedett csaknem teljes személyzetet átvette. Szüksége volt rá, hiszen a szakemberek és a szolgák az állomány, az intézeti munka, a hagyomány egyedüli ismerői voltak. Az igazgatóválasztmánynak a maga bizalmi emberén keresztül volt beleméltatása a táruk ügyeibe. A nem hivatalos megbízott kényes tisztét Buday Árpád, majd a szegedi egyetemre való távozása (1924) után Roska Márton vállalta. A fordulatot elviselhetőbbé tette az a tény, „hogy

95 ROLKmlg. Az I. Ferdinánd Tudományegyetem levéltára 1430–1921/1922. – TMLvt, C₁ 3265, 3475, 3635, 3655.

96 TMLvt, C₁ 3636, 3651, 4091, 4717.

97 Uo. C₁ 2713.

98 Uo. C₁ 3344, 3629, 3973 – Uo. C₃ 3897A.

az Érem- és Régiségtár élére D. M. Teodorescu professzor személyében jó szakember és megértő, nemes lelkű kolléga került, aki tisztelte új munkatársai fájdalmát, méltányolta tudományos múltjukat s aki alatt a munka is megindulhatott” – emlékezett vissza évek múltán Roska Márton. Ám az 1929-ben történt átszervezés után „olyanok vették át az intézet és a múzeum vezetését, akiknek sem múzeumi nevelésük, sem régészeti iskolájuk nem volt; a türelmet a féktelen türelmetlenség, a rendszeres munkát a kapkodás, a békét a megaláztatások, bántások váltották fel s a régi személyzet lassan kezdett kikopni”.⁹⁹ A román nyelv hiányos ismerete, a nyugdíjkorhatár betöltése, illetve koholt politikai vádak ürügyén az új vezetés rendre megszabadult a Póstatól örökölt személyzet java részétől (Herepei János, Kovács István, Roska Márton). Az Ókortudományi Intézet jellegtelen tartozékává lefokozva az egykori rangos Érem- és Régiségtár arculatát veszítette, a tudomány szolgálatát mindenek fölé helyező munkaszellem helyébe a gyanakvás légköre furakodott.

A kettős – egyesületi és egyetemi (állami) – függés folytán az Érem- és Régiségtár működése két pillérré támaszkodott. Az egyesületi gyűjtemények használatának fejében utalványozott állami segélynek – a hat tár között általában arányosan elosztva – mintegy hatodára számíthatott, de nemegyszer ennél többhöz is jutott. 1925-ben 25 000, 1929-ben 20 000, 1930-ban 22 500 lej állami dotációban részesült, ám 1931-ben a gazdasági válság következtében a szokásos összeg töredékét kapta.¹⁰⁰ A szaporodó egyetemi gyűjtemény és a múzeum-egyesületi Érem- és Régiségtár anyagának jobb elhelyezése érdekében a közoktatásügyi minisztérium 1926-ban kisajátította az időközben gazdát cserélt óvári (Bástya utcai) bérelt épületet, amelyet a következő években új, északi szárnyal bővített.¹⁰¹

A Múzeum-Egyesület rendszeresen felajánlotta hozzájárulását a táruk állományának gyarapításához. Azonban az egyetemmel fennálló rendezetlen viszonyra való hivatkozással nemegyszer visszautasításban volt része (1930, 1931).¹⁰² Az állami segély megvonásakor, a korábbi elutasítást követően, maga az intézet vezetője, Emil Panaitescu kérte a dotáció kiutalását. Ettől kezdve az egyesület rendszeresen folyósította az évi 5000 lej rendes segélyt és az alaptőke (Esterházy-, országház-, aranyalap) változó összegű kamatát, egy esetben pedig rendkívüli segélyt is utalványozott. Bevett szokásától csak egyszer tért el (1935), amikor pénzügyi nehézségek miatt 30 százalékkal csökkentenie kellett költségvetését. Bár ismételten hangsúlyozta, hogy az alapszabálynak megfelelően a segély kizárólag az állomány gyarapítását célozza, mindig beleegyezett abba, hogy az összeget az anyag

99 A szerkesztő [Roska Márton]: *Előljáróba*. Közl I(1941). 3.

100 TMLvt, C, 2959, 3265, 3475.

101 Uo. C₃, 3770.

102 Uo. C₁, 2708, 3449.

konzerválására fordítsák.¹⁰³ A rugalmas, békülékeny hozzáállás minden bizonnyal előmozdította a két intézmény közti együttműködést, de az is igaz, hogy közrejátszott az állomány gyarapodásának vesztes lelassulásában.

A román egyetemi kezelés két évtizedében (1919–1940) az előző hatvan esztendő bármely hasonló tartamú időszakához viszonyítva az állomány-növekedés a legalacsonyabb volt. A beszerzési napló 59 tételében felsorolt régiségek (3328) és néprajzi tárgyak (28) együttes száma alig lépi túl a gyarapodásnak a Pósta-korszak egyetlen évében bejegyzett mértékét. Az 1919. esztendő második felének az állománnyal kapcsolatos egyetlen adata a Wass Ottília-hagyaték költöztetésével kapcsolatos. A 20-as évek bejegyzéseinek többsége a Pósta-korszakból örökölt, utólagosan leltározott adományokat, illetve ásatásokon előkerült leleteket regisztrált, az új adományok, leletek, vásárlások száma szerény. Az ajándékok szegényes sorát a 30-as évek egyetlen és az 1940-es esztendő két adománya zárja.

A korábbi ásatások 1921–1923-ban leltározott anyaga: a Borberek–Merítő-i újkőkori telepen előkerült cserepek, csiszolt kőbalták, csonttár (Roska ásatása, 1913); a Kolozsvár–Rákóczi úti szláv telepen talált edénytöredékek, agyagyöngy (Pósta és Roska, 1908); az alföldi (Nagybecskerek, Orosháza, Titel stb.) feltárásokon előkerült őskori és római leletek (Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottsága letéte, 1909); a nagyiklodi neolitikus telep néhány leltározatlan darabja (Roska, 1903).

Az 1919 előtti, részben újabban leltározott adományok élén gróf Wass Ottília, valamint gróf Kuun Géza hagyatéka áll. Gróf Teleki Domokos erdélyi lelőhelyekről származó, különböző korú emlékeket tartalmazó ajándékát (82 tárgy) Ferenczi Sándor menekítette, az előnyomuló román vonalakon át, Gernyeszegről Kolozsvárra (1918. november 30–december 2.). Borbély Samu unitárius rajztanár félezernyi darabból álló letéte szintén az őskortól az újkorig terjedő változatos anyaggal gazdagította a Régiségtárat. Az alsócernátoni református egyház letéte egy eneolitikus telep emlékeivel, Szokolay István MÁV-főmérnök adománya a maroscsapói szkíta sírok mellékleteivel kedveskedett a múzeumnak.

Az utólag leltározott, örökölt anyag mellett a kevés új ajándék számszerűségében eltörpül, ám néhányuk egyedi értéke felbecsülhetetlen. A legelső adományok – a fáradhatatlan Orient Gyula buzgalmának és dési, szamosújvári, zilahi patikustársai jóindulatának köszönhetően – a gyógyszerészeti gyűjteményt gyarapították.¹⁰⁴ A képtár megkapta az egykori magyar egyetem 13 tanárának arcképét.¹⁰⁵ A kőtár néhány római és reneszánsz emlékekkel, a szobrászati gyűjtemény a Mátyás király-emlékműre kiírt pá-

103 Uo. C₁ 2709, 3694, 3697, 3712, 3714. – Uo. C₃ 3559.

104 Uo. C₁ 2738, 2739.

105 Uo. C₁ 2729.

lyázatra beküldött munkákkal lett gazdagabb.¹⁰⁶ Az ipartörténeti gyűjtemény egy zenélőórával gyarapodott.¹⁰⁷ Két ajándékot tudománytörténeti jelentősége tett nevezetessé. Andrassy Ernő érmihályfalvi orvos ajándékai (1924, 1927) – az ottományi Földvár és Várhegy területén gyűjtött edénytöredékek – nyomán tett ásatások során Roska felfedte a Tiszántúl ismeretlen bronzkori műveltségét. 1928-ban több személy letétként átadta a bányabükki rézlelet 15 baltáját, de egy év múlva már ki is kerültek az Érem- és Régiségtár nyilvántartásából: a Műemlékek Bizottsága Erdélyi Osztálya megváltotta őket az egyetem részére.¹⁰⁸

Régiségkedvelők több esetben értesítették az Érem- és Régiségtárat Erdély különböző pontjain (Bél, Mezőpanit stb.) előkerült leletekről, és sürgették ásatások foganasítását.¹⁰⁹ Pósta tanítványai számos feltárást vezettek, ám ezek anyaga a munkálatokat finanszírozó munkahelyük, a román egyetem Régészeti és Érmészeti Intézetének gyűjteményét gyarapította. Anyagi alapok és engedély hiányában a Múzeum-Egyesület mindössze egyetlen hivatalos ásatást kezdeményezhetett. A Műemlékek Bizottsága Erdélyi Osztályától többszöri kérelmezés után kapott engedély birtokában Herepei János, az egyesület megbízottja 1932. július 3–15. között ásatást vezetett Makfalva, valamint a szomszédos Székelyszentistván és Csókfalva határának több pontján. A kutatás a bronzkortól a középkorig terjedő időkben keltezett településeket azonosított. A munkálatokat a Múzeum-Egyesület pénzelte, így eredményei – egy középkori pallos, egy pisztoly a 17. századból, továbbá két ládányi egyéb régészeti lelet – az Érem- és Régiségtárat gyarapították.¹¹⁰

Roska Márton az egyetemi intézet nevében folytatott ásatásain, gyűjtőútjain szerzett leletek egy részét a Wass Otília-hagyaték eladásra szánt szőnyegeinek árából fizette ki, és nem adta át őket megbízó intézetének. Minthogy egyre kétségesebbé vált az erdélyi magyar kulturális intézmények jövője, elhatározta: „a szőnyegek árából ásatok s az anyagot Magyarországra csempésem, és ott kezdem megteremteni az erdélyi gyűjteményeket” (részlet 1945-ben papírra vetett visszaemlékezéseiből). A Jósászahelyről, Ponorohábáról, Szitabodzáról, továbbá Gyulavarsándról, Ottományról, Székudvarról és több más pontról származó leleteket az őskorba, a középső kőkorbba és a bronzkor utolsó szakaszába keltezte. „Olyan anyagot hoztam be, amelynek hijjával volt a múzeum s ezáltal függetleníteni tudtam az in-

106 Uo. C₁, 2818, 3522, 3804.

107 EMELvt, 6/1923.

108 TMLvt, C₁, 2195.

109 Uo. C₁, 2731, 2732. – Uo. C₃, 1719.

110 Uo. C₁, 3855. – Uo. C₃, 2298, 2703, 2963, 2975, 3062. – EMELvt, 181/1932, 199/1932, 24/1933, 327/1933, 375/1933. – Herepei János: *Jelentés a ... Makfalva ... határában 1932. év július havának 3–15. napjain végzett régészeti kutatásokról*. EM 38(1933). 469–473.

tézeti anyagtól” – írta nem kis büszkeséggel. „Amit szereztem, rendszeres ásatásokból származik, jól megfigyelt, törvények levezetésére megfelelő anyag.”¹¹¹ A mintegy 3500 darabból álló, éveken át féltve rejtgetett gyűjteményt 1942-ben leltározta be az Érem- és Régiségtár anyagába, ezért az 1919 és 1940 közti időszak összesített adataiban nem kapott helyet. Mint ahogy az 1921–1922-ben végre teljes egészében leltározott Torma Zsófiagyűjtemény is, amelynek kiadását tervezte, csak 1942-ben került be a beszerzési naplóba.¹¹²

A gyarapodás szerény mértékét erősítette egy korábban nem tapasztalt jelenség: egyes letétek tulajdonosai, a gyűjtemények jövőjéért való aggodásuk jeleként, visszaigényelték megőrzésre átadott értékeiket. Elsőként gr. Teleki Domokos lépett fel hasonló igénnyel (1919). Az ügy 1932-ben zárult le: a valóban letétként átadott felsőszőcsi leletek visszakerültek a gróf gerneszegi gyűjteményébe, de az 1918-ban adományozott régiségek a múzeum tulajdonában maradtak.¹¹³ 1920-ban a Múzeum-Egyesület elnöksége utasította Budayt, hogy az 1916. évi menekítés alkalmával átvett református és unitárius kegyszereket juttassa vissza tulajdonosaiknak.¹¹⁴ A kolozsvári római katolikus egyházközség 1907-ben letétbe helyezett kleonódiumai egyikét, az 1754-ben készült zománcos aranyozott ezüstkelyhet kérte vissza (1934).¹¹⁵ Az erdélyi római katolikus egyházmegye a harminc évvel korábbi restaurálás alkalmával végzett ásatások során előkerült sírleletek visszaszármaztatását kérelmezte.¹¹⁶

Az Erdély Múzeum-Egyesület vezetőinek a két világháború közti ténykedését, a gyűjtemények megőrzése érdekében folytatott küzdelmét a túlélés reménye táplálta.

Újrakezdés: a Roska-évek (1940–1944)

A második bécsi döntés másnapján (1940. augusztus 31.) rektori körlevél szőlította fel az egyetemi Ókortudományi Intézet igazgatóját, hogy készítse elő az intézet és a múzeum vagyonának evakuálását. A rendelet záradékában figyelmeztette: „A régi rendszertől kapott intézeti vagyon sértetlenül és összecsomagolatlanul a helységben marad”.¹¹⁷ És valóban, az Érem- és Régiségtár új vezetése nem tapasztalt hiányt a gyűjteményekben,

111 EMELvt, 165/1945.

112 Uo. 140/1931, 187/1931.

113 TMLvt, C, 3752/1–14, 3737, 3742.

114 Uo. C₁ 2721.

115 Uo. C₃ 3283.

116 EMELvt, 365/1937, 420/1937, 19/1938, 106/1938.

117 TMLvt, C, 4125, 4126.

ellenben a szeptember 11-én távozó román intézményvezetés magával vitte az 1919 előtt szerzett szakkönyvek egy részét.¹¹⁸

Az újjáéledt Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatói tisztét Roska Márton foglalta el, aki megbízatását a Szegedről visszatért Ferenc József Tudományegyetem ősrégészeti tanszékének nyilvános rendes tanárává történt kinevezésével együtt nyerte el (1940. október 19.). Háromhetes börtönbüntetés és hároméves debreceni önkéntes számkivetés után tért vissza szakemberré formálódásának, közel négy évtizedes archeológusi működésének egykori színhelyére. Mestere, Pósta Béla programjának, harcos lelkének, fáradhatatlan szellemének idézésével indult: „Annnyi nemzeti kincs van felhalmozva az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának különböző gyűjteményeiben, hogy egyetemes kár és nemzeti bűn, ha azokat szakszerűen fel nem dolgozzuk, illetőleg az érdeklődő közönség és szakkörök részére nem tesszük hozzáférhetőkké”.¹¹⁹

Munkája „a rendbetétel jegyében” indult. Elkezdte és 1944-re befejezte az egyesületi és az állami vagyon sok fejtörést okozó, évtizedek óta halogatott szétválasztását. A pincében, padláson siralmas körülmények közt sýnlódó régészeti leletek, köemlékek számára megfelelőbb raktározási feltételeket keresett. Hozzálátott a romlatag textíliák, például a Farkas utcai templom évtizedek óta elhanyagolt sírleleteinek konzerválásához. Elvégezte a rendezetlenül heverő ásatási anyag azonosítását, leltározását. E munkában, de mindenekelőtt az Éremtár átrendezésében számíthatott régi munkatársa, a nyugállományból visszatérő Kovács István szakszerű, fáradságot nem ismerő közreműködésére. Új beszerzési naplók nyitott, amelyekbe bevezette az 1900 óta ideiglenes naplókba, valójában repülő lapokra vezetett adatokat. A Roska és fiatal munkatársai, Entz Géza és ifj. Kós Károly keze nyomát viselő, gondosan vezetett beszerzési naplók mindmáig a múzeumi nyilvántartás nélkülözhetetlen segédeszközei. Átrendezte a kiállítást: teret biztosított addig kallódó (oltárok, orgona), illetve új szerzeményeknek (Zápolya utcai kiemelt sír), megnyitotta a Gróf Kuun Géza- és a Gróf Wass Otília-emlékszobát. Szorgalmazta, sajnos eredménytelenül, a nyugati épületszárny megépítését, illetve új otthon megteremtését.¹²⁰ Az állandósuló légi veszély elhárítására gondoskodott az épület biztonságáról, a legföltettebb régiségeket és érmekeket ládába csomagolva nagyobb biztonságot nyújtó helyiségekben, illetve más épületekben helyezte el.¹²¹

118 Közl. I. 1941. 3–4. – EMELvt, 89/1943.

119 Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről*. EM 1942. 464.

120 EMELvt, 543/1942, 149/1943, 219/1943.

121 Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről*. EM 1942. 460–466. – Uő: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1942. évi működéséről*. Évkönyv 1942. 43–48. – Uő: *Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943. évi működéséről*. Évkönyv 1943. 36–47.

A sokrétű feladat, a hatalmas munka elvégzésében az intézmény igazgatója bizton számíthatott a tapasztalt idős kollégák, egykori Pósta-tanítványok (Kovács István, Duka Péter műszaki altiszt)¹²² mellett, a fiatal munkatársak, jórészt tanítványok, lelkes együttműködésére is. Debrecenből magával hozott tanársegéde, Novák József és a szombathelyi múzeumból érkezett Mozsolics Amália mellé szakértők ifjú nemzedékét nevelte ki. A Pósta Béla alapította kolozsvári régészeti iskola újabb nemzedéke – az említettekén kívül Pálffy Antal, Szabó György¹²³ – az eredményes folytatás ígéretével állt a tudomány, a múzeumügy szolgálatába.

A működést biztosító, egyesületi és állami forrásokból táplálkozó hülámzó, összességében egyre bizonytalanabb pénzügyi háttér magán viselte a háborús pénzgazdálkodás kényszerét. Az 1941-es költségvetésben biztosított évi rendes egyesületi dotáció összege a következő esztendőben 6000 pengővel zsugorodott. A rendkívüli kiadásokra (az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi gyűjteményének megvétele) való tekintettel 1943-ban sikerült ugyan ezt a segílyt 20 000 pengőre emelni, de 1944. szeptember 8-án az elnökség kérte a tárigazgatót: „a lehetőségekhez képest igyekezzék a minimumra csökkenteni a tár kiadásait, egyelőre lemondva arról, hogy a költségvetésben biztosított javadalmat az elnökség teljes egészében a tár rendelkezésére bocsássa”. Az egyesület állami segílyéből az Érem- és Régiségtár 1941-ben 15 000, a következő két esztendőben külön-külön 10 000 pengővel részesedett. A tár teljes költségvetése évente 40 000 és 60 000 pengő között ingadozott.¹²⁴ A költségvetésben előírt összegeket Roska rendkívüli forrásokkal próbálta kiegészíteni, 1944-ben például gazdasági érdekeltségekhez (Gyáripárosok Országos Szövetsége, Magyar Nemzeti Bank, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete) fordult az Érem- és Régiségtár vásárlásainak, ásatásainak támogatása érdekében.¹²⁵

A társadalmi, egyesületi, állami támogatásnak köszönhetően – a mostoha történelmi idők ellenére – az állomány növekedése nem torpant meg, ellenkezőleg: az előző korszakhoz viszonyítva határozott gazdagodást hozott. Ha hihetnénk a beszerzési naplók adatainak (368 tétel, 21 756 tárgy), az 1940 és 1944 közötti időszak a Régiségtár nagymértékű gyarapodását hozta. A csalóka első benyomást az okozza, hogy az általános rendezés részeként Roska nyilvántartásba vette az előző félszázad leltározatlan vagy csak részben leltározott, zömében rendszeres ásatásból, gyűjtésből származó mintegy 15 000 szerzeményét. A nagyobb tételek között szerepel mindenekelelt a Torma Zsófia-gyűjtemény több mint 10 000 tárgya, a Pósta-korszak néhány feltárásának anyaga (Perjámos – 400 darab, Kolozs-

122 EMELvt, 158/1942, 120/1943, 346/1943, 158/1944, 640/1944.

123 Uo. 328/1943, 653/1943, 219/1944.

124 Uo. 71/1943, 223/1943, 241/1943, 27/1944, 521/1944.

125 Uo. 28–32/1944, 3/1945.

vár–Zápolya utca – 100 darab, Marosdécse – 60 darab, Kolozsvár–Kolozsmonostor 152. szám – 800 darab, stb.), a Wass Otília-szőnyegek árából titokban folytatott Roska-féle kutatások rejtegetett eredménye (3 500 lelet). A fennmaradó mintegy 6000 tárgy képezi valójában a friss szerzeményt. A rövid időszak határárei közül 1940-nek csupán a bécsi döntés utáni néhány hónapja vehető tekintetbe, 1945 pedig, a nagy politikai megrázkódtatások kezdő éve, szintén nem kedvezett a múzeumgyarapító törekvéseknek. A szaporodás végeredményben négy háborús esztendőre szorítkozott, ezért jelentős fegyvertényként értékelhető.

A gyarapodás összetételét vizsgálva szembeötlő a kortárs magyar művészet alkotásainak, valamint a néprajzi tárgyakkal a viszonylagos sokasága,¹²⁶ ami halaszthatatlanná tette a Művészeti Tár és a Néprajzi Tár régóta időszerű különválását. A Történeti Tár gyarapodásából kiválik néhány gyűjtemény: Ugron István 169 darab első világháborús jelvénye, a Házsongárdi temető 31 sírköve, az EME 28 régi pecsétnyomója,¹²⁷ és főképp a kolozsvári és a marosvásárhelyi iparmúzeum gazdag kerámiagyűjteménye.¹²⁸ Liszcai Rudolf budapesti hadbíró ezredes nagy értékű barokk gyűjteményének átvételét a háborús események megakadályozták.¹²⁹ A régészeti tárgyú adományok sorából különösen értékesek a sarmasági ezüstlelet (Fröhlich Albin ajándéka), valamint a komárniki és a popováci barlang csontleletei (Balogh Ernő ajándéka). Tudományos szempontból jelentősek a Roska és ifjú munkatársai ásatásai, gyűjtései nyomán múzeumba került leletek. Az Érem- és Régiségtár ásatásai: Körösbarlang–Igricbarlang (1941, vezette Roska és Szabó), Csépán–Kahlenberg (1941. március 7–9., szeptember 24–25., kelta temető), Gyalu–Borzás és Veresmart (1942, Mozsolics, bronz- és római kor), Kolozsvár–Ilona utca 8. sz. (1942, Novák, őskori és római emlékek), Beresztelke (1942, Novák, ős-, római és népvándorláskor), Hordó (1942, Pálffy), Nagyesküllő–Cetate (1943, Roska és Kós, középkor), Doboka (1943, Roska próbaásatása), Kolozsvár–Kalevala utca (1944, szkíta, a Zápolya utcai temető folytatása), Kolozsvár–Bivalytrét (1944. június 26.–július 7., Szabó, kelta sírok), Szeretfalva (1944., Novák, római edénytöredékek), Kozárvár (1944, Novák, kora Árpád-kori temető), Kolozsvár–főtér (1944), Kolozsvár–szamosfalvi repülőtér (1944, Pálffy és Szabó, gót sírok).¹³⁰ Néhány feltárás külső erők bevonásával történt. László Gyula Kolozsvár–Zápolya utcai (1942. szeptember 2–26., honfoglalás kor) és Székely Zoltán csomafáji ásatása az Erdélyi Tudományos Intézet égíse alatt folyt, de anyaga letétként a Régiségtárba került. A porolissumi ása-

126 Uo. 426/1943, 605/1943, 393/1944, 394/1944.

127 Uo. 233/1944.

128 Uo. 229/1942, 369/1942, 541/1942.

129 Uo. 426/1942, 103/1943, 147/1943.

130 Uo. 526/1943, 84/1945.

tásokat (1943, római castrum) az Érem- és Régiségtár kezdeményezte, de vezetésére a nemzeti múzeum segédőrét, Radnóti Aladárt kérte fel. Pohl Béla mérnök gót hagyatékának vélt két sír leleteit hozta be Kardosfalváról, de a tervezett ásásra már nem kerülhetett sor.¹³¹ A tárukban őrzött értékek megismertetése, az intézetben folyó kutatómunka eredményeinek közkinccsé tétele érdekében *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* címen Roska felelevenítette mestere folyóirata, a *Dolgozatok* hagyományát.

A gyarapító, építő, alkotó munka eredményeinek értékét megsokszorozza, hogy megteremtésükre kedvezőtlen háborús viszonyok között került sor. Egyre sűrűsödő felhők árnyéka vetült rájuk, és az erők nagyobb részét megfelelő biztosításuk kötötte le. 1943 tavaszán a fokozódó légi veszély miatt a két emelet helyiségeit elfoglaló kiállítást szét kellett szedni, a tárgyakat a nagyobb biztonságot nyújtó pincébe költöztetni, amelynek ablakait utóbb befalzták, sírkövekkel torlaszolták el. A legfélétebb régiségeket (több mint 1000 darab), érméket (4648 darab) három céhládba csomagolva, azokat pedig egy-egy tölgyfa ládába zárva Budapestre menekítették. 137 festményt három hengerre csavarva az óvóhelyen helyeztek biztonságba. Szerencsére Kolozsvár 1944. június 2-i bombázása elkerülte a múzeumot, az épület mindössze csekély károsodást szenvedett, és a gyűjteményeket nem érte veszteség. A szükségóvóhely előirányzott létesítésére azonban már sem pénz, sem elegendő idő nem jutott.¹³² Az ostromot szerencsésen elkerülő várossal együtt a szovjet katonai megszállás az Érem- és Régiségtártól is pótolhatatlan emberi áldozatokat követelt. Október 14-én egy szovjet katonai járőr az intézet több fiatal munkatársát munkaszolgálatra, fogságba hurcolta, ahonnan a kolozsvári régészeti iskola nagy ígérete, Pálffy Antal, valamint Szilveszter Péter altiszt nem tért vissza.¹³³ A román közigazgatás 1945. márciusi visszaállítása a háborús pusztítástól alighogy megmenekült Érem- és Régiségtárat újból a jövő bizonytalanságával szembesítette. Az újjászűletés ígérete délibábnak bizonyult.

Küzdelem a megmaradásért (1945–1950)

A történelmi helyzet drámai fordulatai közepette az Érem- és Régiségtárnak végeznie kellett hivatásából adódó mindennapi munkáját, és meg kellett találnia az egyre kétségesebbé váló jövő felé vezető út, a fennmaradás lehetőségét.

131 Uo. 390/1943, 526/1943, 84/1945.

132 Uo. 184/1943, 247/1943, 371/1943, 336/1944, 84/1945.

133 Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Kv. 1994. – EMELvt, 567/1944.

1945. március 15-i átiratában Roska Márton a táraknak a békeidők hangulatát idéző munkarendjéről számolt be: „a rendezés folytatása, a gyűjtemények karbatétele, a még be nem leltározott anyag beleltározása, és amennyiben lehetőség kínálkozik, az ásatások folytatása”.¹³⁴ A megcsapant személyzettel már 1944 őszén megkezdték az ós- és római kori gyűjtemény felállítását, a következő esztendőben pedig megtörtént a kiállítás teljes helyreállítása, amelyet 1945–1946-ban a középs- és újkori kőtár alapos átrendezése követett.¹³⁵ A Wass-hagyaték és a kőtár darabjainak folytatólagos leltározásával, hitelesítésével kapcsolatban jelentette Roska: „Az 1859–1945 közti többi rendezetlen dolgot, tudomásom és emlékezetem szerint rendeztem”.¹³⁶ Az átszervezés rendjén a Régiségtár leltárában levő 24 céhládát átadták az egyesület levéltárának. Az Éremtár hatalmas anyagának rendezése mellett Kovács István arra is szakított időt, hogy meghatározza magángyűjtők, az udvarhelyi Urmánczy István és Fejér gyulafehérvári bankigazgató kollekcióját.¹³⁷

A nagy politikai megrázkódtatások nem kedveztek a múzeumgyarapító törekvéseknek. A gyűjtemények szaporulata az Érem- és Régiségtár története folyamán soha nem volt ilyen szegényes. A beszerzési napló 1945-ben bejegyzett közel 900 tárgyának zöme Kovács István Monostori út 204. szám alatti feltárásából (1912) származott. A tulajdonképpeni gyarapodás mintegy 100 darab, jórészt őskori ajándékokra szorítkozik (Horváth István író, Alexandru Culcer orvos, Tulogdy János, Gunda Béla egyetemi tanárok adománya). Roska tikosi feltárásának mintegy 100 lelete a debreceni egyetem letéteképp került a Régiségtárba. Ideiglenes letétként rövid ideig az intézet őrizte br. Bánffy Albert és gr. Teleki Ádám bútorokból, festményekből, iparművészeti munkákból álló vagyontárgyait.¹³⁸ 1945-ben a Néprajzi Tárból nem volt szaporulat, az Éremtár pedig mindössze 47 papír- és fém-pénzzel gyarapodott. 1946-ban a Régiségtár állománya egyetlen tárggyal növekedett: a VI. 7818 leltári számmal látták el, de a beszerzési naplóba nem vezették be.¹³⁹ Az 1948-ban kapott négy történelmi zászló csupán kölcsönképpen, konzerválás és kiállítás céljából került a városházáról a múzeumba.¹⁴⁰ A két legutolsó adat már csak a gyarapítás szándékáról tudósít. Gr. Bánffy Miklós, aki korábban a Múzeum-Egyesületet kérte fel bonchidai gyűjteményei felügyeletére, 1949-ben felajánlotta a pusztításból megmaradt értékeit (bútorok, szarvasgancs). Októberben a Múzeum-Egyesület

134 EMELvt, 79/1945.

135 Uo. 84/1945, 28/1946.

136 Uo. 165/1945.

137 Uo. 28/1946.

138 Uo. 55/1945, 76/1945, 28/1946, 27/1948.

139 Uo. 165/1945, 7/1946.

140 Uo. 25/1948.

jegyzék kíséretében kérte a helyi néptanáctól a régi sírkövek kőtárba menekítését.¹⁴¹

A megfeszített, igényes munka elvégzésére az Érem- és Régiségtárnak megfogytakozott személyzet állott rendelkezésére. A magyar egyetem tan- és segédszemélyzetébe besorolva, javadalmazásáról a magyar, 1945 márciusától a román állam gondoskodott.¹⁴² 1944 őszén a Művészeti Tár vezetését Entz Géza múzeumi őr, a Néprajzi Tárét ifj. Kós Károly díjtalan gyakornok vette át.¹⁴³

1945 márciusában Roska Márton lemondott az egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetének vezetői tiszttel együtt járó tárigazgatói megbízatásáról: „Idegeim megkoptak, egészségi állapotom különben sem a legjobb, a románok felé vörös posztó vagyok, a saját tanszékem ellátása is nehéz kötelességet ró reám”. Korábban kiszemelt kartársát, László Gyulát javasolta a maga helyére. Az egyetem átszervezéséig még helyén maradt, de 1946. szeptember 13-án lemondott igazgatói megbízatásáról, „s ezzel, 45 év után, megszűntnek tekintem múzeumegyesületi tagságomat is” – zárta az elnökségnek címzett tömör üzenetét.¹⁴⁴ Lezárult életének az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálatában eltöltött, megbecsülésben, tudományos eredményekben gazdag, de keserű tapasztalatoktól sem mentes hosszabbik szakasza. A fennmaradó, ugyanennyire ellentmondásos másfél évtizedet egy második magyarországi önkéntes száműzetésben töltötte el.

A Múzeum-Egyesület vezetősége nem várta tehetetlenül, hogy az erőszakpolitika áldozatává válják. A tárigazgatók és szakosztályelnökök 1945. április 16-i értekeletén csatlakoztak a tudományos kutatás Jakó Zsigmond által kidolgozott tervezetéhez, amely épp azt célozta, „hogy a tudományos szervezés feladatát ne más, hanem az EME lássa el s így biztosítsa a szakszerűséget”. Roska Márton fogalmazásában: „Az EME eddigi saját munkaterét kívánja tovább művelni s önállóságából nem adhat fel semmit.”¹⁴⁵ Az elnökség körirata (1945. június 4.) felszólította a tárigazgatókat, hogy a román egyetem visszatérése és az egyetemi intézetek várható átadása esetén hangsúlyozzák ki: „...az I. Ferdinánd Tudományegyetemnek átadandó egyetemi intézetben az egyetem állományával együtt, de külön leltározva helyezték el és kezelik az Erdélyi Múzeum-Egyesület Múzeumának [...] múzeumi anyagát, valamint különböző tárgyait és felszereléseit. Kijelentem, hogy az EME tulajdonát képező gyűjtemények és tárgyak átadására nincs felhatalmazásom”. A nyilatkozatnak deklarálnia kellett, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület „tudományos gyűjteményeit, az Állammal méltányos

141 Uo. 4. tétel (iktatókönyv 1942–1950).

142 Uo. 91/1945, 106/1945.

143 Uo. 84/1945.

144 Uo. 165/1945, 21/1946.

145 Uo. 96/1945.

feltételekkel kötendő bérleti szerződés alapján, teljes tulajdonjoga megtartásával, az I. Ferdinánd Tudományegyetem és a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem közös rendelkezésére és kezelésébe bocsátja”.¹⁴⁶

A következő években az önállóság megőrzésére való törekvés, a magyar és a román tudományosság egyöntetű szolgálata – a megmaradás biztosítékai – képezte a táruk működésének alapelvét. Válságos pénzügyi helyzete ellenére a Múzeum-Egyesület elküldte a múzeumi anyag karbantartását szolgáló, egyúttal a tulajdonjog fenntartását jelképező segélyt.¹⁴⁷ László Gyula és Constantin Daicoviciu egyképpen megkapta az intézeti munkához feltétlenül szükséges beszerzési naplókat.¹⁴⁸ 1946-ban a második emeleti termekben román–magyar képzőművészeti kiállítás nyílt.¹⁴⁹ 1948-ban a Múzeum-Egyesület ideiglenes vezető testülete, az időközi bizottság, közkeletű nevén múzeumi hetes bizottság, elhatározta a megszakadt konzerváló munka újraindítását, a táruk korszerűsítését célzó általános munkaterv kidolgozását. Az Entz Gézának és Virgil Vătăşianunak, László Gyulának és Mihail Macreának eljuttatott felkérések a kolozsvári magyar és román tudományos kutatás kedvezőbb lehetőségeinek megteremtését szolgáló javaslatok együttes kidolgozására szólítottak fel.¹⁵⁰

Sajnos a Múzeum-Egyesület igyekezete nem találkozott a diktatúra felé haladó romániai politikum szándékával. A demokratikus nyilatkozatok mögött egyre érezhetőbbé vált az erdélyi múzeum nemzeti jellegének megváltoztatására, a Múzeum-Egyesület kismérséklésére való törekvés. A román egyetem 1945 augusztusában visszatért Ókortudományi Intézete az óvári épület legnagyobb részét lefoglalta, a múzeumi, egyben magyar egyetemi személyzetnek csupán két szobát hagyott.¹⁵¹ Az 1949-es esztendő a tárukra váró államosítás előkészületeinek jegyében telt el. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület feloszlásával javai, köztük a táruk gyűjteményei, gazdát cseréltek: a kommunista vezetés alá került román állam birtokába jutottak.

Az EME első négy évtizedének (1859–1899) lezárulásakor az Érem- és Régiségtár 10 194 régiséget és mintegy 15–20 000 érmet mondhatott magáénak. Az első világháború végére a leltározott régiségek száma körülbelül 42 000-re emelkedett, az érmeké pedig megkétszereződött. 1940-ig a Régiségtár állománya alig növekedett (46 000), az éremtáré pedig megtorpant. Az 1940-es évek első felében a háborús viszonyokat meghazudtoló

146 Uo. 120/1945.

147 Uo. 37/1948.

148 Uo. 72/1947, 125/1947, 29/1948.

149 Uo. 28/1946.

150 Uo. 9/1948.

151 Uo. 28/1946.

erősödés következett be, de a rövid időszak legfőbb érdeme az évtizedeken át elfektetett anyagok rendezése, leltározása: a termés betakarítása volt. A második világháború végén a gyarapodás megszűnt. Kilenc évtizedes fennállása alatt az Érem- és Régiségtár az egymást követő erdélyi civilizációk több mint 70 000 tárgyi emlékét, továbbá körülbelül 30 000 érmet mentett meg a pusztulástól, őrzött meg a jövő számára. Értékmentő, értékteremtő munkája történelmi tett volt.

Tárak, csoportok, gyűjtemények

Az Érem- és Régiségtár felépítése igyekezett lépést tartani az állomány folyamatos bővülésével, egyre változatosabb összetételével. Rövid ideig tartó ideiglenes érem- és régiségtárnoki működése alatt Szabó Károly bevezette az érme- és régiségek önálló nyilvántartását. Ezt a rendszert – biztonság rá az évi jelentések sora – Finály is fenntartotta. A régiségek termek és szekrények szerinti nyilvántartásában felfedezhető a nyersanyag, rendeltetés, korok szerinti nyilvántartás alap gondolata. A századfordulón¹⁵² a Régiségtár anyaga hat csoportra oszlott: őskori, antik, népvándorlás kori, középs- és újkori, kegyeleti, néprajzi. A középs- és újkori csoport nagyon gazdag és változatos anyagán a fegyvertár, az ékszertár, az ipartörténeti gyűjtemény, az építészeti és szobrászati gyűjtemény, a kosztúmtár, a képtár osztozott. Pósta Béla vezetése alatt a néprajzi csoport külön leltárral rendelkező tárrá szerveződött, és létrejött a gyógyszerészeti gyűjtemény. Az Éremtárban a múzeumi és az Esterházy-gyűjteményt külön kezelték. Az 1943-as átszervezés nyomán az Érem- és Régiségtár helyét három önálló tár vette át: a Történeti Tár, a Művészeti Tár és a Néprajzi Tár, de tekintettel a rendkívüli, háborús viszonyokra, egyelőre mind a három Roska Márton vezetése alatt maradt.¹⁵³

Őskori csoport

A legrégebbi történelmi korszakok emlékei iránti érdeklődés – a kontinens több tájegységéhez hasonlóan – Erdélyben is viszonylag későn bontakozott ki. A kedvező változás a Régiségtár állományán is lemérhető: az első évek gyér jelentkezésével szemben a 19. század végén a mintegy

152 TMLvt, C, 42.

153 Az alábbi tájékoztató a tár fenti tagolását követi, de eltekint a jelen kötet más dolgozataiban bemutatott gyűjtemények ismertetésétől. Az egyes tárgyak leírásának forrását, amennyiben erre külön utalás nem történik, a beszerzési naplók képezik.

10 000 tárgy negyede már az őskort képviselte. Sajnos elenyészően kevés volt a szervezett ásatás alkalmával felszínre került emlék (Torma Károly – Csáky, Herepey Károly – Vláháza). Többségük szórványlelet volt, sokuk leletkörülményei ismeretlenek voltak, nagyon gyakran az adományozó személyét is homály borította. Finály nem volt régész, leltározásukat nyersanyaguk, a tárlókban elfoglalt helyük alapján végezte el. Tudományos számbavételük Pósta Béla érdeme, aki tanítványai csatasorba állításával a nyersanyag alapú osztályozást korszak- és lelőhely szerinti beosztással társította. Azonosításuk, leírásuk, elemzésük, besorolásuk, „keresztlevelük” kiállítása mindenekelőtt Roska Márton érdeme. Mindmáig haszonnal forgatható repertóriumában a Régiségtár minden darabja helyet kapott, ezzel pedig bekerült a tudományos kutatás vérkeringésébe.¹⁵⁴

A 19. század végéig Magyarország területéről nem kerültek elő kétségkívül a *paleolitikum* (őskőkor) idejébe keltezhető emlékek, ezért a múzeumok, a kolozsvári Érem- és Régiségtár polcairól is hiányoztak. Gyökeresen megváltozott a helyzet, miután a miskolci szórványlelet alapján Herman Ottó határozottan állította (1893), Kadić Ottokár Szeleta-barlangi ásatásai (1906-tól) pedig cáfolhatatlanul igazolták az ősköri ember Kárpát-medencei jelenlétét. A további kutatások előkészítése céljából Pósta Béla Egyiptomból, Roska Franciaországból és Dániából származó leleteket szerzett a Régiségtár részére, majd az intézmény megkezdte a rendszeres feltárásokat. Roska csoklovinai ásatásai (1911) „az első, stratigraphiaiilag pontosan feltárt” erdélyi ősköri leleteket eredményezték. A valódi „csontbazar”-nak bizonyult barlangból rengeteg *Ursus spelaeus*-csont és számtalan eszköz – kovakőből, jáspisból pattintott vakarók, pengék, csont dárdahegy – került az Érem- és Régiségtárba.¹⁵⁵ A körösbarlangi Igric-barlangban végzett feltárás (1913) a csoklovinainál is gazdagabb leletanyagot hozott, amelyet egy barlangi medve teljes csontváza koronázott. Az 1942-ben folytatott ásatás további leleteket eredményezett. Az első világháború előtti béke utolsó napjaiban Roska Szentgericéről vakarót, állatcsontokat hozott a Régiségtárba. A két háború között Erdély más pontjain (Baszarabásza–Brotuna, Bikszád, Fegyver, Jószáshely, Magyarársárd, Ponorohába, Prevalény, Szitabodza, Zarándpataka, Zimbró) végzett felszíni gyűjtés és ásatások tovább szaporították az ősköri gyűjteményt. Az Ókortudományi Intézet hivatalos ásatásaiból származó leletek az egyetemi gyűjteménybe kerültek, de a Wass Ottília-szönyegek árából szerzett darabok a múzeum-egyesületi Régiségtárat gyarapították. Roska úgy osztotta el az anyagot, hogy a

154 Roska Márton: *Erdély régészeti repertórium I. Őskor*. Kv. 1942 (a továbbiakban: Roska: Repertórium).

155 Uő: *A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban*. Dolg III(1912). 201–249. – Roska: Repertórium. 62–64.

két gyűjtemény egymástól független, egységes sorozatokat alkosson.¹⁵⁶ Az újabb leletek a középső és felső paleolitikumnak (moustieri, aurignaci kultúra) az első ásatások során feltárt anyagát a korábbi alsó paleolitikumból és a mezolitikumból származó tanúságaival gyarapították a Régiségtárat. Az Erdély egész területéről származó hatalmas leletanyag lehetővé tette a raktáron heverő, feldolgozatlan korábbi szórványleletek, nemkülönben a Torma Zsófia-gyűjtemény paleolitikus emlékeinek azonosítását. Az immáron közel egy évszázada gyűrűző szakmai vitáktól függetlenül bizony állítható, hogy az Érem- és Régiségtár az erdélyi paleolitikum egyedülálló gyűjteményét teremtette meg.

Az Érem- és Régiségtár első korszakában érkezett adományok között voltak a *neolitikumba* (*újkőkör*) sorolható csiszolt, átfűrt kőbalták, amelyek némelyikének lelőhelye is ismert volt (Borzás, Girolt, Markod stb.). Az egykorú kerámia viszont hiányzott. Az áttörést a több mint 10 000 darabból álló Torma Zsófia-gyűjtemény megvásárlása hozta meg (1891).¹⁵⁷ Az anyag nagyobb része a Maros menti Tordos őskori telepéről származott, amelynek lakóit akkoriban Erdély legrégebb népességeként emlegettek. A szásvárosi régésznek a települést a homéroszi Trójával rokonította, majd pedig – az ékírásra emlékeztető képirásos jelek alapján – az Európába érkező mezopotámiai kultúra egyik állomásának vélte. Tekintettel az európai szakkörökben megnyilvánuló érdeklődésre, a Magyar Tudományos Akadémia a gyűjteményt befogadó intézmény igazgatóját felkérte az anyag feldolgozására és közlésére. Pósta Béla a gyűjteményt az Érem- és Régiségtár őskori csoportjának „mindenesetre legtekintélyesebb része”-ként emlegette, ám tanulmányozása közben kétségei támadtak az anyag hitelessége, valódi értéke tekintetében. Megbízásából Roska hitelesítő ásatást végzett a telepen (1910), majd a kutatást kiterjesztették a rokon jellegű Nándorvályára (1911), ahonnan szintén kerültek leletek a gyűjteménybe. Pósta az intézmény külső munkatársától, Aurel Filimontól további tordosi és nándorvályai leleteket vásárolt (1911). Évtizedek múltán Roska vaskos kiadványban tette a kutatás számára hozzáférhetővé Torma Zsófia gyűjteményét.¹⁵⁸ A kolozsvári Régiségtárban összegyűlt hatalmas anyag alapján a későbbiekben megfogalmazódott az észak-balkáni Vinča-kultúrával egytestvér tordosi műveltség fogalma. Roska korábbi (1903) nagyiklói feltárásai – fél

156 EMELvt, 165/1945.

157 Uo. 80/1891 (a szerződés).

158 Pósta Béla: *Tordosi ásatásaimról*. Archaeologiai Értesítő XXX(1910). 435–436. – Martin Roska: *Stațiunea neolitică dela Turdaș*. Publicațiile Muzeului județului Hunedoara III–IV(1927–1928). 14–38. – Uő: *Az ősrégészet kézikönyve II. Az újabb kőkör*. Cluj–Kv. 1927. 404–410. – Uő: *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Kv. 1941.

évszázaddal későbbi felújításuk nyomán – alapot szolgáltatottak e régészeti műveltség egy további csoportjának azonosításához.

A kolozsvári régészeti iskola kutatásaival egy időben László Ferenc, a Székely Nemzeti Múzeum őre Erősdön egy olyan neolitikus kultúra telepét ásta meg, amelynek hordozói az Ukrajnától Háromszékig terjedő hatalmas területet lakták (Tripolje–Cucuteni–Erősd-műveltség). Pósta Béla felismerte e kutatások jelentőségét, az 1912. évi ásásokhoz anyagi támogatást nyújtott, és így a leletek egy része a kolozsvári múzeumba került.¹⁵⁹ A tordosi műveltség kezdetei a mezolitikumig nyúlnak vissza, az erődsi hagyatéka pedig átmegy az eneolitikumba. Az Érem- és Régiségtár újkőkori anyaga tehát az őskor három nagy korszaka közti kapcsolatok tanulmányozásának kitűnő forrásait őrzi.

Az Érem- és Régiségtár őskori anyagának rendszeres ásások révén szerzett legelső emlékei az *eneolitikumból*, illetve a *rézkorból* származnak. Torma Károly csákyai feltárásai pattintott vakarók, csiszolt és átfűrt kőszközök mellett fenyőág- és lencsedíszű kerámiát eredményeztek.¹⁶⁰ Hasonló leletek kerültek elő Kovács István kolozskorpádi ásatásán.¹⁶¹ Utóbbiak alapján Roska kezdeményezte, hogy az eneolitikum erdélyi régészeti műveltségét nevezzék Kolozskorpád I. kultúrának. Javaslatát a szakma nem fogadta el: a déli eredetű népesség hagyatéka Coțofeni kultúra néven nyert polgárjogot. Herepey Károly vládházai ásatása a Kárpátok karéján kívülről érkezett népesség, a kőszekrényes sírok népének halmos temetkezéseiből származó leletekkel gyarapította a Régiségtárat. Kovács István Marosdécsén a szintén keleti eredetű okkersírok népének 15 sírját tárta fel. A leletek többsége Kolozsvárra, egy sír mellékletei a nagyenyedi kollégium régiségtárába kerültek. A pattintott és csiszolt kőszközöket még használó, de a rézfeldolgozásban otthonos, a koponyalékelést ismerő, sajátos temetkezési szokásokat gyakorló (részleges zsugorítás, okker használata) kis közösség leletanyaga Erdély rézkorának sajátos színfoltját, páratlan szigetét képezi. A temető eredeti helyzetben kiemelt két sírja ma is vonzza a múzeum látogatóit.¹⁶² A kor fémművességének magas színvonaláról tanúskodó rézcsákányok különféle változatai, főképp szórványleletként, szép számban kerültek a Régiségtárba. A bányabükki rézbalták egyedülálló csoportjához tartozó emlékek többségét ugyan átadták az egyetemi intézet gyűjtemé-

159 László Ferenc: *Ásatások az erődsi őstelepen*. Dolg V(1914). 279–417.

160 EMELvt, 18/1879.

161 Kovács István: *A korpádi őskori telep*. Dolg IV(1913). 1–17.

162 Št. Kovács: *Cimitirul eneolitic dela Decia Mureșului*. Anuarul Institutului de Studii Clásice I(1928–1932). 89–101. – Kovács István: *A marosdécsői rézkori temető*. Közl IV(1944). 3–21.

nyének, de 1944-ben a Marianum leánygimnázium letéteképpen egy példány újból az Érem- és Régiségtár birtokába jutott.¹⁶³

Az őskori emlékek közül legelsőként a látványos bronzműves remekek váltották ki a gyűjtők érdeklődését és kerültek utóbb múzeumokba. A szaktudomány fejlődése nyomán kiderült, hogy e tárgyaknak valójában csak töredéke *bronzkori*. Az Érem- és Régiségtár korai szerzeményei közül ilyeneknek bizonyultak például a nagyercsei égetett temetkezésekből kikerült övrészletek, csüngők. A bronzkorba keltezhető az 1878-ban talált mócsi, az érkávási (1902), a papfalvi (1906) gyűjtéléses lelet, az egyébként kora vaskori felőri, ispánlaki lelet pedig bronzkor végi tárgyakat is tartalmaz.¹⁶⁴ A Régiségtár azonban az ásatásoknak köszönhet legtöbbet. Kovács István Apahidán (1900), Buday Árpád Felsőszentmihályfalván bronzkori települést tárt fel. Roska 1913-as felsőszőcsi hitelesítő ásatásáról rézkorinak vélt égetett temetkezések mellékleteit hozta a Régiségtárba. A szaktudomány ma a temető létrejöttét a Dél-Erdélyben honos bronzkori Wietenberg-műveltség északi kisugárzásával magyarázza. Roska telepásatásai a bronzkor több régészeti kultúrájának azonosításához vezettek. A bánági Perjámos–Pécska-műveltség névadó településein végzett példás feltárások nyomán lehetőségessé vált az alföldi bronzkor kronológiájának felállítás. A két ásatás anyaga nagyobbrészt a temesvári és az aradi múzeum tulajdonába került, de a kolozsvári Érem- és Régiségtár is részesedett belőle.¹⁶⁵ A két világháború között Roska a kolozsvári egyetem megbízásából további alföldi feltárásokat vezetett. Az ottományi Várhegyen és a gyulavarsándi Laposhalmon előkerült anyag alapján sikerült meghatározni a Tiszántúlon és szomszédos területein kialakult régészeti műveltség sajátosságait. A székudvari ásatással az észak-balkáni Vattina-kultúra Maros menti felhatolását igazolta. Az utóbbi munkálatokat az egyetemi intézet megbízásából, de részben a Múzeum-Egyesület pénzén végezte, ezért – az őskori kutatásokhoz hasonlóan – itt is a leletek egy részét az Érem- és Régiségtár gyűjteményébe sorolta. Leltározásukra szintén csak 1942-ben keríthetett sort, ezért feldolgozásuk nem kerülhetett be az épp ekkor megjelent repertóriumába.¹⁶⁶

163 Roska Márton: *A kettős, ellentett élű vörösréz-csákány stratigrafiai helyzete Erdélyben*. Archaeologiai Értesítő XLII(1928). 48–53. – Uő: *A bányabükki rézlelet*. Folia Archaeologica XI(1959). 25–35.

164 Roska: Repertórium. 86–87, 111–112, 184, 191 – Ion Horatiu Crişan et alii: *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*. [Cluj] 1992. 280.

165 Roska Márton: *Ásatás a perjámosi Sánczhalmon*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő VII(1913). 81–122. – Uő: *Ásatás a perjámosi Sánczhalmon*. Uo. VIII(1914). 73–104. – Uő: *Ásatás a pécska-szemlakai határban levő Nagy Sánczon*. Dolg III(1912). 1–73.

166 Roska: Repertórium. 103, 215, 271.

A *korai vaskor (Hallstatt)* kezdetére jellemző úgynevezett villanova urnák régiségtári jelenléte ugyan szerénynek mondható, de ösztönzőleg hatott a későbbi kutatásokra. Évtizedek múlva Ferenczi Sándor Hidegzsamoson ezekre hagykozva ásta meg az Erdélyben elsőként kutatott kora vaskori földvárat. Több szórványlelet tanúskodik a kor magas színvonalú erdélyi fémművességéről (bardóci aranygyűrű, rigmányi madaras bronzcsüngő, kistoronyi vasbalta), de a mesterség valós keresztmetszetét a bronz raktárleletektől kapjuk (Erdőszentgyörgy, Felőr, Felsőújvár, Hidalmás, Ispánlaka, Kolozsgyula, Ördöngösfüzes). A különböző típusú balták, sarlók, vésők, edények, csákányok, kardok, lándzsacsúcsok, a mellettük talált bronzrögök nagy mennyisége a bronzművességnek a mindennapi életben elfoglalt kiemelkedő helyéről és magas színvonaláról tanúskodnak. A némelyikükben előforduló vasnyomok kétségtelenné teszik keltezésüket.¹⁶⁷

Az egykor kelet felől érkezett szkíta népesség emlékei szinte kivétel nélkül a 20. század elején kerültek a Régiségtárba. Van közöttük néhány szórványlelet (Noszoly: kard, Torda: bronztükör), de többségük hiteles temetkezés-feltárásból származik. Piskiről és Maroscsapóról építkezések alkalmával szédült sírok mellékleteit (vastőr, bronztükör és más ékszerek) szerezte meg a múzeum. Annál jelentősebbek a rendszeres ásatások során megismert temetők, amelyek nem csupán holt tárgyakat eredményeztek, hanem elősegítették az egykori társadalom életének rekonstruálását. A marosvásárhelyi, felsőújvári és maroscsapói szkíta, illetve szkíta kori temetők anyaga teljes egészében a kolozsvári Érem- és Régiségtárat gazdagította.¹⁶⁸

A *késői vaskor (La Tène)* műveltségét meghonosító kelták régiségtári emlékanyaga nem nagyszámú, ám annál jellegzetesebb. A fejlett vas- és bronzművesség termékei, a fazekaskorong használatának erdélyi kezdeteit tanúsító edények egyaránt megtalálhatók benne. A szórványleletek között egyedi tárgyak is vannak (Aranyosgerend: vadkan bronz kisszobra, Szind: vaszabla). A kelták telepeit nem ismerjük, emlékeik kivétel nélkül hamvasztásos temetkezésekből kerültek ki. Roska Márton Balsán (Szabolcs vármegye) két sírt tárt fel, egyikük szekértemetkezés volt. Hasonló sír megmentett maradványai Székelykeresztúrról jutottak a Régiségtárba. Gr. Teleki Domokos egy oláhszilvási sír vasból készült mellékleteit (sisak, kard, lándzsa, sarló, kés, fibula) helyezte letétbe. Az erdélyi kelták legjelentősebb emlékhelye az apahidai temető. 21 sírját Kovács István tárta fel (további közel ötven

167 Uo. 75, 86–87, 91, 105, 111–112, 131–132, 216–217.

168 Uő: *Skytha sírok Piskiről*. Dolg IV(1913). 233–251. – Kovács István: *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető*. Dolg VI (1915). 226–325. – V. Vasilev: *Date noi despre necropola de incineratie de la sfârșitul primei vârstă a fierului, descoperită la Uioara de Sus*. Thraco-Dacica XX(1999). 181–188. Köszönöm a szerzőnek, hogy figyelmemet az elkallódottnak vélt leletekre irányította.

sír anyagának sorsa bizonytalan), a nagyszámú mellékletet a múzeum legismertebb kincsei között tartják számon: vasból vagy bronzból készült fegyverek (kétélű kard, nyílhegy, lándzsahegy, kés), eszközök (olló, zabla), ékszerek (fibula, tojás alakú karperec), korongolt agyagedények.¹⁶⁹

A szkíta temetők feltárása közben Kovács és Roska felismerte, hogy a mellékletek között talált edények „a villanova-hallstatti periódus elprovincialisálódott emlékei”, valójában a dák kultúra legsajátabb elemei, a szkíta-dák együttélés bizonyosságai. Ezért e temetők némelyikét óvatosan szkíta koriaknak nevezték. A felsőújvári sírmellékleteket elemző mai kutatás a temetőt a kora vaskori trák-dák népesség hagyatékába sorolja. A Kr. e. 1. században keltezett kolozsi, sarmasági ezüstlelet (nyaklánc, karperecek, fibulák) darabjai viszont a dák fémművességben érvényesülő kelta hatást tükrözik. Az Érem- és Régiségtár a vaskori kultúrák együttélését, kölcsönhatását tanulmányozó kutatás alkalmas terepe.¹⁷⁰

Ókori csoport

Erdély történelme okán e csoport tárgyainak zömét a római emlékek alkotják, de elvéve néhány korábbi civilizáció tanúi is eljutottak az Érem- és Régiségtárba. Legnagyobb közülük az egyébként szerény *egyiptomi gyűjtemény*, amelynek megalapozását Orbán Baláznak köszönhetjük, gyarapításáról pedig ismert (Adler Samu kolozsvári ékszerész, gr. Bethlen Gergely, Kőváry Ernő vajdahunyadi orvos) és ismeretlen adományozók, valamint vásárlások gondoskodtak. Legszebb darabjai a bronz istenszobrok (Iszisz, Horusz, Ápisz), az istenségek szent állatait (macska, bagoly, ichneumon, ragadozó madarak, teknősbéka) ábrázoló fa, márvány, bronz kisszobrok. Legnagyobb számban (21) képviseltek az újbirodalom idejéből és a késői korból származó, nagyobbreszt fajanszból készült, múmia alakú halotti szobrok (*usebti*), amelyeknek felén alig tanulmányozott hieroglif írásos szövegek olvashatók. Az ép íbisz- és krokodilumúmiák mellett emberi múmiáknak többnyire csak tartozékai (bronzszem, farkar, a testet borító kartonázs töredéke) vannak a gyűjteményben. Az egyetlen sértetlen emberi múmia Back Fülöpnek köszönhető (1909). Az Orosdi-Back áruházlánc kairói igazgatója kezdeményezte az első (és egyetlen) osztrák-magyar feltárást a Nílus országában (1907). A közép-egyiptomi Gamhud Ptolemai-osz-kori temetőjéből kikerült múmiák többségét bécsi, budapesti, krakkói

169 Kovács István: *Az apahidai őskori telep és La Tène temető*. Dolg II(1911). 1–69. – Roska Márton: *Kelta sírok s egyéb emlékek Balsáról*. Dolg VI(1915). 18–48. – Uő: *A kelták Erdélyben*. Közl IV(1944). 1–2. 53–80.

170 V. Vasiliev: *i.m.* – I. Glodariu: *Tezaurul dacic de la Șarmășag*. Acta Musei Napocensis V(1968). 409–417. – Roska: Repertórium. 131. – Ion Horatiu Crișan et alii: *i.m.* 155.

múzeumoknak adományozta. A kolozsvári példány múmia alakú fakoporsóban nyugszik.¹⁷¹

A görög gyűjtemény kevés eredeti tárggyal büszkélkedhet. Ezek legértékesebbje két bronztárgy, amely adományképp jutott az Érem- és Régiség-tárba: egy korinthoszi típusú sisak, valamint egy víztartó edény, *hüdris*.¹⁷² Előbbit Marosújváron, utóbbit a Tisza medrében találták (Bene, Bereg vármegye). A Kárpát-medencei törzseknek a görög világgal fenntartott kapcsolatairól tanúskodnak. Az eredeti kerámia darabjainak java gróf Kuun Géza hagyatékával került a múzeum tulajdonába. A szerény gyűjteményt a magas világpiacon árák miatt hozzáférhetetlen eredeti emlékek néhány másolata egészítette ki (Tanagra-szobrok).

A mindössze kilenc tárgyat tartalmazó *etruszk gyűjtemény* a különlegességek közé tartozik. Téglás Gábor vásárolta őket Veii-ben, az etruszk világ egykori központjában. Agyagból készült, emberi testrészeket, belső szerveket ábrázoló fogadalmi tárgyak, amelyeket egykor az egészség fölött örökdő istenek szentélyében helyeztek el.¹⁷³

A római gyűjtemény egyidős a Múzeum-Egyesülettel, hiszen Kemény József gyűjteményének a pusztítást átvészelt darabjai között római tárgyak is voltak. További gyarapodására, összetételének alakulására meghatározó volt Torma Károlynak az egyesület munkájába való bekapcsolódása. Mintegy 1800 darabot összesítő többszöri adományának java (1200 tárgy) a római korból származik. Gyűjtőútjai, ásatásai a kialakult állomány rendszeres gyarapítását, a dáciai provinciális élet hű tükrének kialakítását szolgálták. Évtizedek múlva egykori budapesti tanítványa, Posta Béla folytatta, a maga tanítványaival, az építkezést. Viszonylag kis anyagi és szellemi ráfordítást igénylő villaásatásokkal kezdte, majd Buday Árpád révén a porolisumi feltárások megkezdésével felvette a dáciai limeskutatások már-már elejtettnek vélt fonálát. 1943-ban Roska Márton kezdeményezésére és a fővárosi Radnóti Aladár közvetlen közreműködésével az Érem- és Régiség-tár immár harmadik nemzedéke kapcsolódott be az erdélyi provinciális régészet ígéretes vállalkozásába. A rendszeres kutatómunka, adományokkal és vásárlásokkal kiegészítve, az erdélyi római emlékek egyik leggazdagabb gyűjteményét hozta létre.

171 TMLvt, C1 1380 – Schilling Lajos: *A választmány jelentése az egyesület 1909 évi működéséről*. Évkönyv 1909. 8. – *Antichități egiptene în colecțiile din România. Catalog de expoziție*. Cluj-Napoca 1988. – Miron Ciho: *Figurine funerare egiptene antice din muzeele transilvănene*. Acta Musei Napocensis XXIV–XXV(1987–1988). 459–464. – Gaboda Péter: *Gamhudi ásatás, 1907*. In.: *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése*. Bp. 2002. 46–47.

172 Posta Béla: *A benei bronz hydria*. *Dolg* V(1914). 17–37.

173 E. Crișan: *Ex voto-uri anatomice de la Veii în Muzeul de Istorie Cluj*. Acta Musei Napocensis VII(1970). 489–497.

A használati tárgyak sorában nagyon sok az építőanyag (tégla, fűtőcső, mozaiktégla, tetőcserép). A katonai egységek nevének rövidítését hordozó bélyeges téglák (LEG V MAC, LEG XIII GEM, COH IIII HISP, ALA SILIANA stb.) elősegítik a Daciában állomásozó hadsereg felépítésének tanulmányozását (katonai egységek, állomáshely, rangok, származás). A gyártó cég nevét viselő feliratos mécsesek (FORTIS, SEXTI stb.) a kereskedelmi utak, az áruforgalom rekonstruálásához nyújtanak segédkezet. A villaásatások révén földműves-, kovács- és asztalosszerszámok jutottak a Régiségtár birtokába.

A bronzművesség különféle rendeltetésű termékei között kiemelt helyet foglalnak el a kisszobrok. Többségük sajnos torzóban maradt fenn. Az istenábrázolások egykor feltehetőleg házioltáron álltak. Alsóilosvai ásatásán Torma Károly két szobrot talált. A frígiai süveget viselő, babérkoszorús alakot megtalálójá Marsnak vélte, újabb kutatás a homlokára helyezett éggömb miatt Jupiter Dolichenusszal azonosítja. A másik alak szoborcsoport töredéke: diadémot viselő bacchánsnő. Ez jelenkori kutató „a műfaj Dáciában talált legsikerültebb művészi alkotásai” között tartja számon. Párja, egy diadémos fejtorzó, a Kemény-gyűjtemény darabjaként került a Régiségtárba.¹⁷⁴ Az egykori Potaissa területén előkerült Venus-szobor megszerzését bejelentő Pósta Béla elismerte ugyan, hogy a kisszobor „nem szobrászati remek”, de hozzátette: „művészi szépség dolgában az Alsó-Pannonia és Dácia területéről előkerült szobrok közül egyik sem” éri utol.¹⁷⁵ Gegő József adományát, a Mezőszentmártonból származó, ülve játszó pufók gyermeket (Érosz?) ábrázoló szobrot a leltári bejegyzés szerzője „igen szép mű”-nek találta; talán import munka. A Porolissumban talált, fiatal magisztrátust megjelenítő kisszoborral egyetemben a hiteles, művészi emberábrázolás szép példája. Az állatábrázolások kivételesen éppen maradt példája egy Reschtől vásárolt oroszlánszobor.¹⁷⁶

A monumentális bronzszobrok legjelentősebbjei az 1943-as porolissumi feltárások alkalmával kerültek napvilágra és jutottak a Régiségtárba: Caracalla császár lovasszobrának hét töredéke és az anyacsászárné, Iulia Domina mellszobra. Az alkotások minden bizonnyal a birodalmi főváros

174 Torma Károly: *Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei*. Évkönyv III. 1864–1865. 57–58. – Dan Isac: *O reprezentare a lui Iuppiter Dolichenus de la Ilișua*. Acta Musei Napocensis VIII(1971). 571–576. – C. Pop: *Reprezentări bacchice romane în Transilvania*. Uo. VII(1970). 151–161. – Uő: *Din nou despre reprezentările dionysiace din Dacia*. Uo. X(1973). 595–603. – Uő: *Bronzuri figurate romane în Muzeul de istorie al Transilvaniei*. Uo. XX(1983). 467.

175 *Múzeum-egyleti közgyűlés*. EM XVIII(1901). 300. – Buday Árpád: *Vénus-szobor régiségtárunkban*. EM 26(1909). 146–153.

176 C. Pop: *Statuete romane de bronz din Transilvania*. Acta Musei Napocensis XVII(1980). 108–109.

valamelyik neves műhelyében készültek a katonacsászár 214-es dáciai látogatásának emlékére.¹⁷⁷

Az ékszerek – fibulák, gyűrűk, fülbevalók, karperecek, hajtűk – többsége szórványleletként, adomány vagy vétel formájában került a Múzeum-Egylet tulajdonába. Az Érem- és Régiségtár mintegy 80–90 fibulát őrzött, de számbavételükre csupán a közelmúltban került sor.¹⁷⁸ A gyűjtemény mintegy háromnegyede a fennállás első évtizedeiben került a múzeumba. Szinte valamennyinek tudjuk a lelőhelyét – 26 Miciárról, 10 a két Apulum-ból, 9 Porolissumból származik –, de általában a leletkörülmények pontos ismerete nélkül. Néhány ezüst- vagy vaspéldány kivételével szinte mind egyiket bronzból öntötték. Típusuk változatos: van közöttük bűtyökdiszes, korong, számszeríj alakú, lemezfibula stb.

Kevés gyűrű vészelte át sértetlenül a két évezredet. Minden bizonnyal Potaissárról került Borbély Samu gyűjteményébe, onnan pedig hagyaték-ként a Régiségtárba az *VT(ERE) F(ELIX)* (Viseld boldogan) feliratú aranygyűrű. Adományként jutott még a korai időkben a múzeumba az egykori Miciából a *QVARTINE VIVAS* (Quartinus, sokáig élj) feliratot viselő, fibularugóból átalakított ezüstgyűrű, amelyet egyes kutatók a dáko-román kontinuitás bizonyítékaként emlegetnek.¹⁷⁹

Az egykor gyűrűkbe vagy más ékszerekbe foglalt, ám foglalatukat vesztett gemmák és kámeák száma meghaladja a félszázat. Zömük az egykori Micia területének a dél-erdélyi vasút építésekor történt átvágásával került napvilágra, és jutott – Kémény Váradi Ádám, Lészay Dániel és más gyűjtők adományaként – a múzeumba. A többbit egykor Porolissum, Potaissa és más helységek lakói viselték, az adományozók névsorában ezúttal is felfedezhető Torma Károly neve. Többségükbe istenek, más mitológiai személyek, fantasztikus lények alakját vészték. Csaknem valamennyi megerősíti a kutatóknak a drágakövésés 2. századi hanyatlásáról kialakult általános véleményét: a megmunkálás minőségének hátrányára a megrendelők és a vésnők a drágakő vagy féldrágakő belső értékét részesítették előnyben. A közelmúltban megejtett mikroszkopikus vizsgálat megállapította, hogy nagy többségük nyersanyaga keleti, indiai eredetű, feldolgozásukra a birodalom valamelyik nagy központjában kerülhetett sor. Néhányukról viszont kiderült, hogy a nyersanyagul szolgáló féldrágakövet a Torockói-hegység-

177 Uő: *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*. Uo. XV(1978). 142–147.

178 Sorin Cocîș: *Fibule romane la Muzeul de Istorie a Transilvaniei*. I–II. Uo. XXII–XXIII(1985–1986). I/1. 527–535.; uo. 26–30(1989–1993). 269–290.

179 N. Vlăsa: *Două noi piese paleocreștine din Transilvania*. Uo. XIII(1976). 217–218. – *Inscripțiile Daciei Romane*. Adunate de Ioan I. Russu et alii (a továbbiakban: I.D.R.). III/3. 206.

ben bányászták, tehát feldolgozásuk minden bizonnyal helyben, egyelőre azonosítatlan dáciai műhelyben történt.¹⁸⁰

Néhány egyedi rendeltetésű, ritkán előforduló tárgy fokozott mértékben növelte a római gyűjtemény értékét. Ezek közé tartozik három viasztábla, amely a Múzeum-Egyesület fennállása első éveiben jutott adományképpen a régiségtár állományába. Tartalmuk szerint Kr. u. 131-ben, 162-ben és 164-ben kiállított kötelezvények. Verespataki bányákban rejtőztek többedmagukkal, 1854–1855-ben bukkantak rájuk, és különböző közgyűjteményekbe kerültek.¹⁸¹ Torma Károly alsóilosvai ásatásának talányos lelete egy agyagmaszk. A kifejezéstelen arc kizárja színpadi kellékképpen való értelmezését: talán valamilyen vallásos szertartásnál használták.¹⁸² A porolissumi ásatások első évének kiemelkedő eredménye volt egy katonai diploma két töredéke, a Pannoniából Dáciába, a gyalui castrumba átvezényelt *ala Siliana* egyik veteránjának elbocsátó levele.¹⁸³ Csákgorbórról, br. Jósika Samu ajándékképpen jutott a Régiségtárba a szakirodalomban addig ismeretlen P. Corcolonius szemorvos bélyegzője. Az akkoriban egyetlen ismert hasonló rendeltetésű dáciai emlék egy bécsi múzeum birtokában volt.¹⁸⁴

A kőtári emlékek között, rendeltetésük szerint, legtöbb a síremlék (medalionos családi sírkő,¹⁸⁵ szarkofág, *aedicula*) és a fogadalmi oltár. A díszítőelemként alkalmazott szobrok, domborművek sorában, érthető okokból, az istenábrázolások dominálnak. Meglepő, hogy a római panteon főistene, Iupiter alig van jelen. A Dáciában egyébként legelterjedtebb trónoló típus (*Verospi*) két példányának egyike Drágról került Kolozsvárra. Szürke márványból faragott, a természetesen alig alacsonyabb szobrot első leírója „durva művű” munkának nevezte.¹⁸⁶ Annál több példánya és típusa van a Hercules-szobroknak, ami – a félisten változatos hatáskörének ismeretében – nem meglepő.¹⁸⁷ A kőtárban a római hitvilág csaknem valamennyi iste-

180 L. Țeșosu-David: *Gemele și cameele din Muzeul arheologic din Cluj*. In: *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*. București 1960. 525–534. – Virgil Ghiurca: *Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*. Acta Musei Napocensis 31(1994). I. 223–230.

181 Finály Henrik Lajos: *Az erdélyi bányákból került viasztáblák és az ósrómai folyóírás*. Évkönyv I. 1859–1861. 75–88.

182 Ioana Hica-Cimpeanu: *Din colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei – Donația Torma Károly. O mască de lut din zona Ilișua–Cristești Ciceului*. Acta Musei Napocensis XX(1983). 755–762.

183 Buday Árpád: *Porolissumból*. EM 26(1909). 26–34.

184 Buday Árpád–Jánó Béla: *Római kori szórványos leletek Erdélyből*. Dolg IV(1913). 252–264.

185 Schober Arnold: *Római sírkövek Daciából*. Dolg II(1911). 275–287.

186 D. Isac: *Contribuții la iconografia religioasă a Daciei romane. Iuppiter „Verospi”*. Acta Musei Napocensis XI(1974). 61–79.

187 Mihai Bărbulescu: *Cultul lui Hercules în Dacia romană*. Uo. XIV(1977). 173–194.; Uo. XV(1978). 219–233.

nének kőbe faragott alakja (Aesculapius, Apollo, Cybele, Dionysos, Mithras, Saturnus stb.) helyet kapott. Talán a vallási szinkretizmus megnyilvánulása az a Gyaluról került vitatott ábrázolás, amelyen a kőfaragó Apollo attribútumát, a lantot helyezte a trák lovasisten (?) kezébe.¹⁸⁸ A jelenség az egykori Napocán talált Priapus-domborműnél is tetten érhető: szokásos jegyein (gyümölcssel tele kötény, hangsúlyos nemiszerv) kívül Iupiter attribútumai (villámnyaláb, sas) is jelen vannak.¹⁸⁹ A szobrok többsége magán hordozza a provincializmus jegyét, de az adományok között van néhány ismeretlen eredetű, igazán sikerült alkotás, amelyet minden bizonnyal itáliai műhelyben faragtak. Ezek közé tartozik a Kuun Géza hagyatékából származó márvány Olympiai Iupiter: a lényéből fakadó fenséges nyugalom a praxitelészi mintára emlékeztet. A korábban Nemes Ödön gyűjteményét díszítő, majd Kovács Ede ajándékképpen a Régiségtárba jutott, sajnos töredékes Vulcanus–Iupiter–Iuno hármás domborművét a finom, plasztikus megoldás emeli a többi istenábrázolás fölé.¹⁹⁰

Forrásértékük miatt a kőemlékek sorában kiemelt hely illeti meg a feliratokat. Többségüket Torma Károly fedezte fel, illetve ismertette elsőként, és közléseit átvette a *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL). Néhányuk a provincia közigazgatásával kapcsolatos elsőrendű tudósításokat tartalmaz. 1862-ben Kolozskarán a száz évvel korábban az egykori Ulpia Traiana Sarmizegethusáról odakerült felirat szövegét másolta le. Az igazgatóválasztmány a következő évben kérte a kő átadását, de arra csak 1901-ben került sor. Tartalma miatt Torma a dáciai római feliratok „egyik gyöngyének” nevezte. A három Dácia provincia tanácsa (*concilium provinciarum Daciae trium*) állította Kr. u. 241-ben III. Gordianus császár tiszteletére. A három önálló tartomány közös kormányzati szervének egyértelmű megnevezése eldöntötte a traianusi Dácia felosztásának korábról ismert 12 felirat nyomán csupán sejtett, éppen ezért vitatott kérdését (CIL III 1454).¹⁹¹ Finály és Torma vajdahunyadi leletmentő ásatása alkalmával került, több szobor társaságában, az Érem- és Régiségtár birtokába a Publius Furius Saturninus, Dacia Superior helytartója (159?–162) tiszteletére emelt feliratos kő (CIL III 1412). Eredetileg minden bizonnyal a provincia székhelyének fórumát díszítette. P. F. Saturninus rövid ideig konzuli teendőket is ellátott, s ezzel együtt a tartomány is magasabb besorolást kapott: konzuli provin-

188 Dan Isac–Alexandru Diaconescu: *Aspecte ale artei provinciale romane la Gilău*. Uo. XVII(132–134).

189 Buday Árpád: *Szórványos rómaiakori emlékek Erdélyből*. *Dolg VII*(1916). 1. 27–133. – Uő: *Rómaiakori kőemlékeinkből*. *Dolg VII*(1916). 2. 71–99.

190 C. Pop–Cristian Găzduc: *Piese sculpturale inedite în Muzeul de istorie a Transilvaniei*. *Acta Musei Napocensis* 26–30(1989–1993). I/1. 301–309.

191 Torma Károly: *Dacia felosztása a rómaiak alatt*. *Évkönyv II*. 1861–1863. 108–114. – I.D.R. III/2. 80. – EMELvt, 133/1863.

cia lett.¹⁹² Torma érdeme, hogy számos észak-dáciai felirat ismertetésével a tartománynak ezt a mostohán kezelt részét is bevonta a kutatásba. Alsókosályról Iupiternek, Nemesisnek állított fogadalmi oltárok szövegét közölte, majd gondoskodott a Múzeum-Egyesületnek való átadásukról (CIL III 821, 825). Tormának köszönhetően a porolissumi feltárások előtt fél évszázaddal tudomást szereztünk a katonaváros amfiteátrumáról: közölte azt a Porolissumból került feliratot, amely a Hadrianus idején emelt épület későbbi helyreállításáról számol be (CIL III 836). Alsóilosvárról közölte a legtöbb feliratot, több éven át végzett ásatása szívéhez nőtt gyümölcseit, amelyeket egytől-egyig a Múzeum-Egyesületnek adományozott. A fogadalmi oltárok közt vannak Aesculapius, Apollo, Epona, Fortuna, Iupiter, Liber pater és Libera, Mars, Nemesis közbenjárását megköszönő feliratok. Számos sírkő – sajnos nagyon töredékes – szövegét adta közre. A fogadalmi oltárokat, síremlékeket a *cohors I Britannica*, illetve az *ala I Tungrorum Frontoniana* katonái, családtagjaik állították. Ez a két egység látta el a castrumhoz tartozó határszakasz védelmét (CIL III 786–829).¹⁹³

1911-ben a kőtár több fogadalmi oltárral gyarapodott. Teofil Tulea ajándéka, egy Szentkirályon talált fogadalmi oltár, Septimius Severus és két társuralkodó fia, Caracalla és Geta egészségéért mondott köszönetet Iupiter Dolichenus hadistennek. A hálaadó felirat valamikor a három császár közös uralma idején (209–211) készült, de pár év múlva a két utóbbi nevét kivésték a kölapról. Az eljárás a kettejük közti hatalmi harc miatt kimondott szenátusi ítélet (*damnatio memoriae*) következménye volt. Csomafájáról meglepően gazdag leletet vásárolt az Érem- és Régiségtár: az egykor itt állott *villa rustica* gazdája, egy veterán centurio és fia által Apollo, Fortuna, Hercules Magusanus, Iuno, mindenistennek és -istennők tiszteletére emelt hat fogadalmi oltárt. A tudományos világ Buday Árpád révén vett tudomást az intézmény 1911. évi feliratos szerzeményeiről. (Székely Zoltán 1943-as csomafáji ásatása Silvanus-felirattal toldotta meg a telep korábbi hozadékát.)¹⁹⁴ Az utolsó nagy szaporulat 1914-ben következett be, amikor a zalatnai állami bányavállalat, egyebek között, hat feliratos követ helyezett örök letétbe az Érem- és Régiségtárnál.¹⁹⁵

192 Torma Károly: *Tizenkét római felirat Daciából*. Évkönyv II. 1861–1863. 129. – I.D.R. III/2. 93. – Ioan Piso: *Publius Furius Saturninus*. Acta Musei Napocensis IX(1972). 463–471.

193 Torma Károly: *Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei*. Évkönyv III. 1864–1865. 35–53.

194 Buday Árpád: *Pótlások a C.I.L. III. kötetéhez*. Dolg II(1911). 260–274.

195 Uő: *Római kori emlékeinkből*. Dolg VII(1916). 2. 71–81.

Népvándorlás kori csoport

A Kárpát-medence egy évezreden át egymást érő néphullámainak régészeti azonosítása máig sok buktatót rejteget. Hangsúlyosan így volt ez száz évvel ezelőtt. Torma Károly a Szilágynagyfalu határában emelkedő fél-száznyi halom egyikének feltárásakor (1879) előkerült leleteket őskoriaknak vélte, és Pósta is így leltározta be őket a Régiségtárba. Egyesek, főképp a vastörök jelenléte miatt, határozottan a szkítáknak tulajdonították az egész régészeti együttest. Később világossá vált, hogy népvándorlás koriak és egy keleti szláv népcsoport régészeti hagyatékát képezik.¹⁹⁶ A bizonytalanság mértékét jelzi, hogy 1912-ben Pósta példátlan összeget áldozott az úgynevezett mojgrádi leletért, pedig egykor népvándorlás korinak vélt darabjairól mára kiderült, hogy egytől-egyig hamisítványok. Az 1889-ben talált és egy esztendő múltán megvásárolt gepida fejedelmi sírlelet, az úgynevezett I. apahidai kincs kivételesen szabatosabb keltezése az *OMHARVS* feliratú gyűrűnek volt köszönhető. Egyébként 1944-ben a Régiségtár újabb gyűrűtöredékhez jutott, amely a majd 1968-ban előkerülő II. kincssel hozható összefüggésbe.

Érthető a bizonytalansággal párosuló óvatosság, amely arra készítette Póstát, hogy az elvétve érkező szórványleleteket egyszerűen népvándorlás koriakként jegyezze be. Nem túl hosszú soruk, a lelőhellyel és a vásárlás esztendejével: egy pár kengyelvas és egy nyílhegy (Hari, 1902), arany karperec (1903), aranyozott ezüstfibulák és arany fülbevalók (Völc, 1905), aranyékszer (Gyulafehérvár, 1905), ezüstcsat (Szamosjenő, 1906), a II. szilágysomlyói kincs négy töredéke (1918). Többségüket később gót, ma általában gepida emlékeknek tekintik. A hari leleteket Roska a honfoglaló magyarok emlékeiként közölte, az avarok hagyatékába való utalásuk ma egyértelmű.¹⁹⁷

A 20. század eleji temetőfeltárások a kor emlékeinek ugrásszerű növekedését eredményezték. A jánosszállási kis jazig szarmata temető leletei biztosan azonosítható, a múzeumból addig teljesen hiányzó csoporttal gazdagították a Régiségtárat.¹⁹⁸ A többi ásatás a gyarapításon túl egyúttal hozzájárult az egyes vándornépek régészeti hagyatékának szétválasztásához. A marosszentannai temető lemezfibulái a gótok kelet-európai régészeti kultúrájának (Csernyahov-Marosszentanna) erdélyi összetevőjére irányították a szakma figyelmét, azonosították e nép hosszú európai vándorútjának erdélyi állomását.¹⁹⁹ A két germán népesség, a rokon gó-

196 Erdély története. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1986. I. 185–187.

197 Roska Márton: *A hari (Hiria, Alsó-Fehér vm.) honfoglaláskori sírlelet*. Közl IV(1944). 1–2. sz. 98–99.

198 Kovács István: *A jánosszállási jazig temető*. Dolg V(1914). 109–120.

199 Úó: *A marosszentannai népvándorláskori temető*. Dolg III(1912). 250–367.

tok és gepidák olyannyira hasonló hagyatékának egyetlen régészeti ponton, a marosvásárhelyi temetőben történt szétválasztásával Kovács István elvégezte az eljövendő kutatások alapozását. A mezőbándi – mindmáig a legnagyobb feltárt és közölt gepida temető – és a kisebb marosveresmarti temető anyaga a gepida kultúra ritka kincsházává tette a kolozsvári Régiségtárat. A leletek egyben a gepida–avar érintkezés, együttélés bizonyítékai.²⁰⁰ A marosgombási szkíta és honfoglaló magyar sírok közé ékelte avar temetkezéseket Roska Márton tárta fel.²⁰¹ Az első világháború előtti évtized ásatási eredményeinek őrzőjeként az Érem- és Régiségtár lehetővé tette a népvándorlás erdélyi jelenségeinek megismerését és kutatását. Az 1940-ben kezdődött rövid újraindulás mindössze néhány gótnak vélt, valójában gepida sír megásására volt elegendő (Kolozsvár–Kardosfalva, Kolozsvár–Szamosfalva, 1944).²⁰²

A honfoglaló magyarság legelső erdélyi emlékeit Herepey Károly marosgombási ásatása hozta napvilágra, és a nagyenyedi Bethlen Kollégium régiségtárában őrizték őket. A kolozsvári Régiségtár hasonló emlékei Pósta Béla átgondolt kutatási programjának eredményeként kerültek közgyűjteménybe. 1911-ben a kolozsvári Zápolya utcában Kovács István és Léty Balázs a honfoglalók nemzedékének jórészt elpusztított temetőjéből nyolc megmaradt sír mellékleteit vihette be a Régiségtárba. 1941–1942-ben László Gyula a lelőhely közelében további sírokat ásott meg, egyiküket pedig *in situ* kiállította a múzeumban (1943). 1911-ben és 1912-ben Roska Márton Vajdahunyadon és Várfalván Árpád-kori temetőket tárt fel, amelyek kezdeti a honfoglalás korába voltak visszavezethetők. 1912–1913-ban, folytatva Herepey marosgombási kutatásait, honfoglaló magyarok szkíta és avar sírokba mélyített további tíz temetkezését tárta fel. A fenti és más leletek kora és földrajzi elhelyezkedése alapján Roska megfogalmazta azt a feltételezést, hogy az erdélyi honfoglalás, Erdély birtokbavétele a Keleti-Kárpátok szorosain át, a Maros és a Szamos völgye mentén történt.²⁰³ A felsorolt feltárások teljes anyaga az Érem- és Régiségtárba került, megtekinthető és tanulmányozható.

200 Uő: *A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La Tène izlésű temetkezés, népvándorláskori temető*. Dolg IV(1913). 265–429.

201 Kurt Horedt: *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*. Cluj 1958. 87–89, 93–100.

202 Ștefan Ferenczi: *O nouă descoperire din epoca migrațiilor în cartierul Cordoș al Clujului*. In: *Orașul lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*. București 1960. 193–204.

203 Kovács István: *A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető*. Köz II(1942). 1. 85–118. – László Gyula: *A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető*. EM XLVII(1942). 578–584. – Roska Márton: *Árpád-kori temető Vajdahunyadon*. Dolg IV(1913). 166–198. – Uő: *Árpád-kori temető Várfalván*. Dolg V(1914). 125–187.

Közép- és újkori csoport

A Régiségtár legváltozatosabb anyagát mondhatta magáénak, ezért nyilvántartása több kisebb tárba való sorolását tette szükségessé: fegyvertár, ékszertár, ipartörténeti gyűjtemény, építészeti és szobrászati gyűjtemény, kosztümtár, képtár, gyógyszerészeti gyűjtemény.

A *fegyvertár* szerény állománya mindössze bő 200 tárgyat számlált. Az első korszak és a Pósta vezetése alatti időszak körülbelül fele-fele arányban osztozott rajta: az előbbi adományok, az utóbbi ajándékok és vásárlások révén vette ki részét a gyarapításból. Az adományok többsége egyedi jellegű volt, de volt néhány olyan is, amely több fegyverrel bővítette a tár állományát (br. Henter József, Klir János stb.). Számszerűségében legjelentősebbnek kétségtávon kívül a Pataki Miklós–Ágotha Anna házaspár hagyatéka tekinthető, amely egymaga 34 fegyverrel járult a tár bővítéséhez.

Árpád-kori fegyver alig néhány került a Régiségtárba, az Anjou-kortól kezdve azonban minden történelmi korszak, évszázad hadi eszközei bőségesen képviseltették magukat. A kardok (pallos, vérttörő), buzogányok (csillagos, gerezdes, láncos), harci bárdok, lándzsák, sarkantyúk, sisakok, vérték, sodronyingek, lószerszámok (nyereg, kengyelvas, patkó) egész sorozata alakult ki. Pósta kimerítő tanulmányban mutatta be a tár Mátyás-kori fegyvereit (sisak, vért, kard, lópáncélzat),²⁰⁴ majd ló és lovas teljes felszerelésben való kiállításáról gondoskodott. Toldi Miklós állítólagos fegyverzete, Bethlen Gábor címeres töre, az 1848–1849-es szabadságharc néhány fegyvere a gyűjteménynek kegyeleti jelleget is kölcsönzött. A magyar fegyverkovácsok munkái mellett az európai (J. Potocki herceg lengyel–litván címeres szabalyája, francia dragonyos vértje és sisakja, német lovaskard, porosz puska) és török (jatagán, handzsár, kerek pajzs, derviscsakány) hadviselés emlékei is helyet kaptak. A lőfegyverek és tartozékaik sorában a puskák, pisztolyok, lőportartók (bölényszarvból, elefántcsontból, rézből) hosszú sorát néhány ágyú (hegyi, mozsár) és ágyúgolyó (az 1705-ös szibói, az 1849-es újverbászi csatából) tette változatossá. A polgári életben használt fegyverek között legrégebb Kolozsvár ajándéka, a város hőhérpallosa, amelyhez néhány díszkard (gyöngyház, ezüst, réz berakással, bőr és bársony bevonatú hüvellyel, főképp a Pataki–Ágotha hagyatékból), vadászfegyver csatlakozott. Enyeter Ferenc ezredes a magyar királyi csendőrség 1907-ben kivont felszerelésének sorozatát (kard, karabély, szurony, tölténytáska, derékszíj) adta ajándékba.

204 Pósta Béla: *Mátyás-kori emlékek az „Erdélyi Múzeum-Egylet” Érem- és Régiségtárában*. In: *Mátyás király emlékkönyv*. Szerk. Márki Sándor. Bp. 1902. 280–301.

Az ötvösműgyűjtemény (ékszertár) gyarapodása hosszú ideig a leglassúbbak közé tartozott. A Múzeum-Egyesület negyedszázados fennállásának évében, 1884-ben rendezett budapesti történeti ötvösmű-kiállításra ugyan 88 tárgyat küldött, ám ezek jelentékeny hányada ókori emlék volt, a közép- és újkori erdélyi ötvösművészet képviselőiben, az apró ékszereket nem számítva, alig néhány serleg, kancsó és pohár vett részt a tárlaton. Erre az elszomorító, épp ezért tarthatatlan állapotra utalt Pósta Béla, amikor hivatali működése kezdetén leszögezte: „az Erdélyi Országos Múzeum Régiségtára éppen abban a legszegényebb, amiben múltunk leggazdagabb volt”.²⁰⁵ Fáradozása eredményeképp rövid idő múltán az intézmény az erdélyi ötvösművesség reprezentatív gyűjteményét mondhatta magáénak.

Sajnos a viselet kiegészítésére hivatott tulajdonképpeni ékszerek (fülbevaló, nyaklánc, gyöngy, násfa, gyűrű, karkötő) tekintélyes hányadának eredete kétséges, régiségkereskedők közvetítésével jutott a múzeumba, ezért történeti értéke csökkent (mócsi lelet – 1899 stb.). Annál becsebbek a sírfeltárások során előkerült darabok. Ezek közé tartoznak Patócsi Zsófiának a radnóti református templom földjéből előkerült arany karikagyűrűje (1566), lányának és unokájának a küköllővári templom sírjaiban megmaradt 17. század eleji ékszerei, Székely László fejedelmi tanácsos 17. század végi csatjai, ruhadíszei a kolozsvári Farkas utcai templomból.²⁰⁶ Az 1879-ben vásárolt almásnyíresi ezüstlelet női ékszereit (hajtűk, vállfűződísz stb.) Bethlen Gábor pénzei kelteznek.²⁰⁷

A világi és egyházi rendeltetésű aranyozott ezüstedények gyűjteményének sokszor idézett darabja az úgynevezett Bocskai-kancsó. Kétségkívül 17. századi munka, de az oldalán és fedelén látható Bocskai-címer később került rá, 1859-ben pedig egy lóverseny győztesének nevét vésték be. Egy 1709-ben készült kis kupára a későbbi történetíró, Cserei Mihály és hitvese, Kun Ilona nevét és címerét metszette a névtelen ötvösmester. Néhány darabnak a mesterét is ismerjük. Pósta nem fukarkodott a pénzzel, amikor igazi értékek megszerzéséről volt szó. A művészettörténeti kutatásban Reschner-kupaként emlegetett edényért 12000 koronát áldozott, ami az 1907-es év legnagyobb kiadását jelentette, 1912-ben pedig hasonlóan nagy összeget fizetett az úgynevezett Nalánczi-kehelyért. Az előbbit gr. Barcsay Domokostól, az utóbbit a dévai református egyháztól vásárolta. Mindkettő a kora újkori erdélyi ötvösművészet legnagyobb alkotója, Sebastian Hann

205 Uő: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. EM XX(1903). 347. – EMELvt, 10/1884.

206 Magdalena Bunta: *Tezaurul de la Cetatea de Baltă*. Acta Musei Napocensis XII(1975). 219–235. – Uő: *Obiecte de podoabă din inventarul unui mormânt descoperit la Cluj*. Uo. XVIII(1981). 501–504.

207 EMELvt, 10/1884, 121/1885, 152/1886.

mesterremeke.²⁰⁸ Az európai ötvösművészet képviselőjében augsburgi és boroszlói termékek járultak hozzá a gyűjtemény rangjának emeléséhez.

Az Érem- és Régiségtár bekapcsolódott abba az értékmentő mozgalomba, amely egyházi kegszereink megmentésére, a nemzetközi műkincske- reskedelem hálózatába jutásuk meghiúsítására törekedett. Előnyös árak felajánlásával, cseretárgyak felkínálásával próbálta meggyőzni a szorongatott pénzügyi helyzetbe jutott egyházközségeket örökölt kincseik múzeumba juttatásának előnyeiről. A katolikus egyházi kegszerek szerény korábbi gyűjteménye (ereklyetartók) ilyenképpen értékes darabokkal bővült. A mikházi és a vajdahunyadi ferences kolostor, a vajdahunyadi református egyház 16–17. századi katolikus kelyhei vásár, a kolozsvári és a szászfe- nesi plebániák klenódiumai (aranyozott ezüstkelyhek, szentségtartó, töm- jéntartó, füstölő) lettként kerültek a Régiségtárba. A 20. század elején anyagi gondok, építkezési tervek nagyon sok református egyházközséget (Abrudbánya, Avasújváros, Déva, Gyalakuta, Homoródszentmárton, Ho- moródszentpál, Kóbor, Ludvég, Málnás, Nagyteremi, Páva, Piski, Vajasd, Vajdahunyad) késztettek arra, hogy úrasztali kelyheit, tányérjait az Érem- és Régiségtárnál váltsa át pénzre.²⁰⁹ Elégtétellel jelenthette Pósta, hogy az értékes szerzeményeknek köszönhetően a régiségtári kiállítás „az erdélyi kelyheknek fejlődését a 14. század végétől a 18. század végéig nemcsak hogy szinte hiány nélkül feltünteti, de az egyes stílusperiódusok körén belül fel- lépett egészen sajátos helyi változatokra is nagyon tanulságos felvilágosí- tásokat nyújt”.²¹⁰

Az *ipartörténeti gyűjtemény* a csoporton belül a leggazdagabb, legválto- zatosabb állományt mondhatja magáénak. Ide tartoznak mindenekelőtt a céhemlékek, továbbá az egyes mesterségek termékei.

A céhes élet tárgyi emlékei az erdélyi városok legféltettebb ereklyéi közé tartoztak, amelyekhez ragaszkodtak, nem szívesen mondtak le róluk, a vidéki múzeumok, gyűjtemények legsajátabb régiségei voltak. Természe- tes tehát, hogy a kolozsvári székhelyű Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtá- rában a helybeli céhek tárgyi tanúi voltak túlsúlyban: az arany- és ezüst- műves, az asztalos, a csizmadia, az építőiparos (ács, kőfaragó, kőműves), esztergályos, fazekas, fésűs, kádár, könyvkötő, a magyar és német szabó, szíjgyártó, takács céh emlékei. Kivételesen néhány más erdélyi magyar, il- letve szász város, sőt az ország nyugati szélén települt Somorja céhes élete is képviseltette magát. A testületi tulajdont, jelképeket őrző céhládák több példánya volt jelen, továbbá pecsétnyomók, behívótablák, persely, ezüst- kulcs, ezüst-, ón-, cserép-, faedények (kannák, serlegek, poharak), a felsza-

208 Viorica Guy Marica: *Sebastian Hann*. Cluj 1972. 150, 170.

209 Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, az Igazgatótanács levéltára, I. 30/1903. té- tel, a református egyházközségek kegszereinek adásvételével kapcsolatos iratok.

210 Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. Évkönyv 1910. 37.

badult legények, inasok felavatásakor használt ezüstkورونا, bizonyítvány, zászlók, temetési fáklya bádogtokja. A mesterség gyakorlása közben használt szerszámok és egyéb kellékek körét kőfaragó véső, öntőminta, könyvkötő készlet, mintarajzok képviselték.

Az Érem- és Régiségtár az egykori erdélyi mesterek hozzáértésének megannyi bizonyosságát őrzi. A tartós nyersanyagokkal dolgozó fémmegmunkálók legnagyobb családja, a kovácsok hozzáértését mezőgazdasági eszközök, különféle szerszámok, háztartási felszerelések bizonyítják. Szép-érzékűkről vasalt céhládák sora és műfajában legrégebb erdélyi emlékünkhöz, a vasasszentgyezyi református templom vasalt ajtaja (15. század) tanúskodik.²¹¹ A harangöntők szakértelmét tanúsító munkák jelentős hányada az első világháború ágyúöntő históriájának lett az áldozata. Az Érem- és Régiségtárnak köszönhető, hogy a szentháromsági református egyház, feliratában a római és arab számjegyeket vegyesen alkalmazó, 1484-ben öntött harangja, egy 1541-ben készült párja és néhány más társuk nem osztozott sorsukban.²¹² Utóbbi érdekessége, hogy a kolozsvári harangöntő dinasztia leszármazottja, Andrásófszky Efraim révén jutott a múzeumba. A bronzművesség e ritka emlékeinek sajnos gyér jelenlétét a 16–18. századi mozsarak sorozata igyekezett ellensúlyozni. Ezzel szemben a Régiségtár gazdag tárháza volt az egykor háztartásokban, szegényebb ekléziákban oly gyakran előforduló ónedényeknek.

Az agyagművességi termékek között van néhány batizi, herendi, holicsei edény, de az erdélyi habán kerámiából alakult ki a legtekintélyesebb gyűjtemény. A kutatás e sorozatnak Biró Albert hagyatékából, Adolf Resch gyűjteményéből, egyéb adományokból és vásárlásokból származó mintegy 80 darabját azonosította. A szebbnél szebb fajansz és egyéb mázas edényeknek, kályhacsempéknek legrégebb darabja (1634) az újkeresztelők közösség erdélyi letelepedésének korából származik.²¹³ A porumbáki fejedelmi uradalom üvegútáinak, a későbbi sepsibükszádi és feketeerdői műhelyeknek negyedszáznyi színes és színtelen üvegedénye tanúskodik az erdélyi gyökerekkel rendelkező mesterségnek az európai üvegművesség áramkörébe kapcsolódásáról.²¹⁴

A kolozsvári Szent Mihály-, illetve a küküllővári református templomból került gótikus szekrény és templomi székek az asztalos remekművek csodával határos módon megmaradt példái. A Reschtől vásárolt dél-erdélyi szász asztalok, a nyárádszentlászlói unitárius templom ajtaja a reneszánsz

211 Entz Géza: *Három régi ajtószárny az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában*. KözI IV(1944), 112–113.

212 Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődmedencéi*. Kv. 2002. 357–358, 383. – EMELvt, 124/1876.

213 Bunta Magda: *Az erdélyi habán kerámia*. Buk. 1973.

214 Bunta Magda–Katona Imre: *Az erdélyi üvegművesség a századfordulóig*. Buk. 1983.

felé mutató átmeneti ízlés tanúságai, a marosvásárhelyi és a radnóti református egyházközségtől szerzett festett asztalok az érett reneszánsz stílusában fogantak. A barokk és a klasszicizmus ízlésvilágában született bútorok sorát a Petelei István, gróf Kuun Géza, gróf Wass Ottília hagyatékából származó íróasztalok, szekrények követik. Teleki Mihály kancellár reneszánsz ízlésű karosszékének (Teleki Sándor adománya) bőrdíszmű rátétei,²¹⁵ egy kolozsvári tímárműhelyben készült topán (1755) a bőrfeldolgozó szakmákban tevékenykedő mesterek tudását dicsérik. A hangszerek szerény gyűjteményét néhány billentyűs (orgona, virginál, zongora), fúvós (angolkürt, fagott, fuvola, havasi kürt, okarina, tilinkó, töröksíp) és vonós hangszer (guzlica) alkotja.²¹⁶ Az órák között van álló- és díszes falióra, faóra, napóra és zenélőóra.²¹⁷

Különleges hely illeti meg a Pósta céltudatos múzeumgyarapító munkája nyomán létrejött török szőnyeggyűjteményt, amely az úgynevezett erdélyi szőnyegek több típusát képviseli (duplafülkés, imaszőnyeg, Usak, Lotto stb.). Egy részüket műkereskedőktől vásárolta, másokat egyházközségek adományozták (szenterzsébeti evangélikus, kovásznai református egyház) vagy adták el (bibarcfalvi, magyarbükkösi, maroscsapói református egyház).²¹⁸

Rajka Péter mezőgazdasági gépmintái, Martin Lajos repülő szerkezete, amelyek az örökösök jóvoltából kerültek a múzeumba, a jelenkori technikának a tudománnyal kialakult egyre szorosabb együttműködésére figyelmeztetnek.

A *kosztümtárak* tárgyai jelentős hányadán más tárákkal, gyűjteményekkel kellett osztoznia, hiszen az ékszerek, fegyverek, kegyeleti tárgyak nyilvántartása azokhoz tartozott. A viselettörténeti gyűjteményt alkalmi adományok, vásárlások, véletlenszerűen előkerült sírleletek alapozták meg, történeti értékkel fejlődését a rendszeres sír- és kriptafeltárásoknak köszönhetette. Egyik legelső ilyen adomány (1867) a szilágyssomlyói római katolikus egyházközségnek köszönhető: egykor a templom földjébe ástott sírból előkerült nemezsüveg. A marosszentkirályi református templom megbolygatott kriptájából 17. századi vendéghajfonat, gyöngyös pártá jutott a Régiségtárba, a feldúlt bánffyhungyadi kriptá széthordott értékeiből keleti selyemből szabott teljes női felsőruhát sikerült megmenteni, az aranyoslónai Jósika-kripta 18–19. századi ruhakészleteit a család a múzeum-

215 Viorica Gabriela Pop: *Colecția de mobilier din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei*. Cluj-Napoca 1994. – Melinda Mitu: *Ebenistica Europei Centrale în Transilvania*. Cluj 2006.

216 Anamaria Ardos–Ștefan Lakatos: *Instrumente muzicale ale Muzeului de Istorie Cluj*. Acta Musei Napocensis III(1966). 257–270.

217 Alexandru Ardos: *Un ceas muzical din Muzeul de Istorie a Transilvaniei*. Uo. XIX(1982). 643–652.

218 Ștefan Ionescu: *Erdélyi oszmán szőnyegek*. Róma 2007.

nak adományozta. A viselettörténeti nyereséggel járó rendszeres és alkalmi feltárások sorát a geryeszegi, kutyfalvi, küköllővári,²¹⁹ marosvásárhelyi munkálatok egészítik ki. A gyulafehérvári székesegyházban és a kolozsvári Farkas utcai templomban végzett rendszeres feltárás páratlan leletegyütteseket eredményezett, amelyek letétként kerültek az Érem- és Régiségtárba, ahol megkezdődött preparálásuk. A Szent Mihály-székesegyházban feltárt 33 sír leletei az Árpád-kortól a barokkig terjedő fél évezred egyházi és világi viseletének rekonstruálásához nyújtanak segédkezet. A Farkas utcai templom félszáznyi temetkezése a 16–18. századi főúri és polgári öltözék elemeinek gazdag tárházát nyújtotta. A kegyeleti jellegű leletek között van Apafi Mihály kiskorú gyermekei és Bánffy György gubernátor († 1708) dolmánya, süvege, számtalan más ruhadarab.²²⁰

A viselet díszeként, kegyeszerek tartozékeként (úrasztali terítő), a mindennapi élet kellékeként (ágy- és asztalnemű) vagy éppenséggel történelmi ereklyére (Barcsay Ákos fejedelem nyeregtakarója) alkalmazva a hímzések az ünnep- és hétköznapiok bearanyozását szolgálták. Az Érem- és Régiségtár több száz darabból álló, vásárlás, ajándékozás (például a székelyvajai református egyháztól) vagy letét (a kolozsvári Szent Mihály plébániától) útján szerzett hímzésgyűjtemény birtokába jutott. Az anyag zöme sírfeltárások eredménye, és a 17–18. századból, az erdélyi hímzés fénykorából maradt ránk. Reneszánsz és barokk, helyi hagyományok és keleti, nyugati hatások, életszerű és stilizált elemek találkozása jellemzi. A hímzések alapanyaga többnyire lenvászon, másodlagosan kender, selyem, bársony, ritkán bőr, a hímzőszál selyem, arany, ezüst.²²¹

A *gyógyszerészeti gyűjtemény* a foglalkozása körébe tartozó régiségekhez szenvedélyesen ragaszkodó szakember ügyszeretetének szülötteként mindössze néhány év alatt jött létre. A legelső adományt 1902-ben jegyezték be, a gyűjtemény java 1908-ban már összeállt, de 1922-ig elszórtan még érkezett néhány ajándék.

Orient Gyula csetneki gyógyszerész, majd a kolozsvári egyetem vegytan katedrájának tanársegéde 1898-ban kezdte meg a régi patikák emlékeinek gyűjtését. Pósta óvatosan fogadta a lelkes fiatalembernek a magán-

219 Doina Boroş-Catalina Vajda: *Reconstituirea unei bonete din sec. XVI aparținând Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*. Acta Musei Napocensis 37–38(2000–2001). II. 375–376.

220 Pósta Béla: *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei*. Dolg VIII(1917). 1–155. – TMLvt, C₁ 2665/8.

221 Ana Maria Cipăianu: *Broderii de tip oriental în colecția de textile a Muzeului de Istorie al Transilvaniei*. Acta Musei Napocensis XVII(1980). 735–751. – Uő: *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII–XVIII*. Uo. XXI(1984). 735–757. – Uő: *Broderii baroce în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*. Uo. 26–30(1989–1993). II. 151–167. – Ana Maria Szőke [Uő]: *Meșteri broderi și operele lor*. Uo. 35–36(1999). II. 324–342.

gyűjtemény kereteit túllépő országos múzeummal kapcsolatos terveit, de a lelkesedéssel párosuló kitartás nyomán gyorsan szaporodó gyűjtemény látványa rövidesen feloldotta kezdeti tartózkodását. Pártfogásába vette a kezdeményezést: biztosította a szállítások anyagi fedezetét, a kiállítás hiányos berendezésének kiegészítését. Az ország mintegy 40 patikájából származó tárgyak szinte kivétel nélkül adomány, kis részük letét formájában került az Érem- és Régiségtárba. A legnagyobb adományt (90 tárgy) az Oroszlánhoz címzett temesrékási gyógyszerész tulajdonosa, Bononi Károly tette (1905), akit sorrendben Kudor Lajos (vingai Segítő Mária), Stenner Frigyes (brassói Arany oroszlán), Velits Károly (tordai Arany szarvas), Ternajgó József (újaradi Szentháromság), Scharbert Lajos (modori Arany csillag) követett. Származási helye szerint legtöbb régiséget a történeti Erdély adta, amelyet a Felvidék, az Alföld, a Dunántúl követett. Teljes joggal nevezte létrehozója a gyűjteményt Magyar Gyógyszerészeti Múzeumnak.

A mintegy ezer tárgyból álló gyűjtemény első otthona a Bástya utcai épület földszintjén volt. Az ideiglenes kiállítás bejáratának két oldalán az orvoslás antik istenei, Aesculapius és Hygea alakját hordozó címtábla fogadta a látogatót. A 18–19. századi patika hangulatát idéző terem berendezésének legértékesebb darabja egy Nagyszebenből, az országrész legrégebb patikájából érkezett 16. század eleji fiókos állvány volt, rakva korabeli állványedényekkel. Az edények között volt habán, holicai fajansz, erdélyi üveg, de külföldi munka is. A gyógyszerkészítésnél használt laboratóriumi felszerelés tartozékai között (mérlegek, mozsarak, lombikok, tégelyek, fajsúlymérő, sajtoló) egy vasretorta egykor a Gábor Áron ágyúinál használt gyutacs adalékát gyártotta. A 18–19. századbéli kézikönyvek sorát két kéziratot emlékeztette ki: Velits Sámuel 1776-ban Baján keltezett, pergamenre írt gyógyszerész oklevele, valamint Mauksch Tóbiás kolozsvári gyógyszerész marosvásárhelyi patikáját öröklő gyermekei részére írt instrukciói (1793).²²²

A *kegyeleti csoport* a magyar történelem nagy alakjaihoz, sorsfordító eseményeihez kapcsolódó ereklyék nagyszerű gyűjteménye. Az önálló Erdélyi Fejedelemség virágkorát idéző emlékek élén Bethlen Gábor nyerge és töre, valamint öccse, István tarsolya áll. A két Rákóczi Györgyre egy pecsétnyomó emlékeztet, Rhédey Ferencre jegygyűrűje. Erdély 17. század derekán elindult romlásának tragikus sorsú államférfiától Barcsay Ákos nyeregtagaróját, Kemény János aranyozott rézkengyelét, Béli Pál tatár fogságból hazahozott bilincset, Teleki Mihály karosszékét, Thököly Imre puskája csövét őrzi a Régiségtár. Legtöbb emléktárgy a két hatalmas bi-

222 Orient Gyula: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának gyógyszerészeti gyűjteménye*. Dolg IX(1918). 217–303.

rodalom között egyensúlyozó utolsó fejedelemtől, Apafi Mihálytól maradt: pipa, habán borospalack, zenélőóra, ekevas és ösztöke, az ebesfalvi kastély szélzászlaja. A Régiségtár végezte el az almakeréki kriptában talált Apafi-ereklyék preparálását. A kuruc szabadságharcra Rákóczi Ferenc függőbölcsője, I. Rákóczi György zászlótöredékének felhasználásával készült zászló, a zsidói csata helyén talált ágyúgolyó, Pekri Lőrinc pecsétnyomója, a nagyságos fejedelem rodostói házának egy faragványa emlékeztet. 1892-től a kolozsvári 1848–49-es Országos Ereklye-Múzeum volt a forradalom és szabadságharc emlékeinek hivatott őrzője, ezért az Érem- és Régiségtár állományában lévő tárgyak zöme az előző évtizedekben tett adományokra szorítkozott. Az egyenruhák, fegyverek, pecsétnyomók, zászlók egész sorozata alakult ki. Néhány ereklye szellemi értékét emeli egykori tulajdonosuk személye (gróf Batthyány Lajos első sírjából származó címer, Gábor Áron szivartárcája, gr. Mikes Kelemen történetírója, Móga János havasi kürtje, raboskodó honvédek barkácsmunkái). Bem tábornok népszerűségét igazolja, hogy a relikviák sorában több is az erdélyi hadsereg főparancsnokának személyes tulajdona volt (hőmérő, lovaglóstor, pecsétnyomó, pipa, szemüveg). Nem sorolták ugyan ebbe a csoportba, de a művelődéstörténet számos apró emlékének is valójában itt a helye (Bolyai Farkas Gausstól kapott pipája, Kővári László pecsétnyomói stb.).²²³

A Múzeum-Egyesület jótévedőinek adományait, hagyatékát, emléktárgyait szintén a kegyeleti csoportban tartották nyilván. 1909-ben a Múzeum-Egyesület alapítójának, gróf Mikó Imrének a könyvtárban őrzött hagyatékából 305 tárgy (bútor, utazóláda, asztali készlet, ruha stb.) került át az Érem- és Régiségtár kezelésébe. Pósta egy „kegyeleti zúg”-ban való elhelyezésüket tervezte. Gr. Kuun Géza mintegy 800 tárgyat felőlelő hagyatéka (őskori leletek, ógörög kerámia, zömében Miciából származó római tárgyak, az orientalista tudós érdeklődési körébe tartozó kínai és indiai iparművészeti tárgyak) több részletben jutott az Érem- és Régiségtárba, de leltározására csak 1929 táján került sor. Az emléktárgyak többsége az egykori marosnémeti kastély hangulatát idéző emlékszobában kapott helyet.²²⁴ A kegyeleti csoport legnagyobb gyűjteményét (több mint 1200 tárgy) Wass Ottília grófnő hagyatéka képezi. A gyűjtőszennedéllyel megáldott arisztokrata hölgy a kolozsvári Fő téren álló házat és műtárgyait végrendeletileg az Erdélyi Múzeum-Egyesületre hagyta (1911). Halálakor (1917) az Érem- és Régiségtár vette át a gyűjteményt, amelynek jellegét különböző korok iparművészeti tárgyai adják, legszebb darabjai pedig a bútorok. Pósta Béla kifejezte reményét, hogy a múzeum majdan megépülő hajlékában a hatal-

223 Melinda Mitu–Ovidiu Muntean: *Rememorând revoluția. 1848–2008. Remember the revolution. 1848–2008.* Cluj-Napoca 2008.

224 Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról.* Évkönyv 1907. 44. – Uő: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról.* Évkönyv 1910. 41.

mas anyag elhelyezését több szoba fogja szolgálni. Meg kellett elégednie egyetlen helyiséggel.²²⁵ Voltaképpen az emléktárgyaknak ebbe a csoportjába tartoznak az Erdélyi Múzeum-Egyesület több ezer jótevőjének ereklyéi, portréi, személyes hangú adománylevelei, az Érem- és Régiségtár dolgozóinak a gyarapodás krónikáját megörökítő megannyi kézírata.

Az *Éremtár* két teljesen külön kezelt gyűjteményt őrzött: az Esterházy- és az úgynevezett múzeumi gyűjteményt. Az előbbi az alapító Esterházy László 1842-ben felajánlott, azóta szaporított gyűjteményével volt azonos, és 1862-ben történt átadásakor 3778 darabot tartalmazott. Az állomány páratlan emlékérem-gyűjteményt tartalmazott, de ókori és magyar éremkészlete is kiemelkedő volt. A további bővítés jogát fenntartó kikötésnek megfelelően a család nemsokára egy éremmel szaporította az állományt, de ezzel a gyarapítás meg is állt: az Esterházy-gyűjtemény zárt kollekció maradt. Az alkalmatlan őrzési feltételek miatt a következő évtizedekben alig 193 darabbal szegényedett.

Az úgynevezett múzeumi gyűjtemény felölelte a Múzeum-Egyesületnek tett összes többi éremadományt. Finály általi átvételekor, 1862 novemberében állományában 11 920 érem volt. 1863-ban ez a szám 14 273-ra, 1864-ben 14 757-re emelkedett. 1866-ban Finály befejezte a gyűjtemény rendezését és leltározását. Számításai szerint 1859-től 1866 szeptemberéig a gyűjteménybe – szinte kizárólag adományozás révén – 19 993 érem érkezett. A feles, kopott, elcserélt, eladott darabok levonása után a besorolt állományban 11 975 érem maradt. Ókori volt ebből 4028 (3550 római, 478 egyéb), közép- és újkori 7947 (1915 hazai, 6032 külföldi). Adományok, vásárlások, cserék útján a következő évtizedekben a gyűjtemény, mérsékelten bár, de tovább növekedett.

1899-ben, az *Éremtár* átvételekor Pósta Béla a két gyűjtemény együttes állományát 15–20 000-re becsülte. (A szabályos átvétel elmaradt.) A további gyarapítás érdekében állandó gyakorlattá tette a vásárlásnak elődje által csak alkalmasszerűen használt módozatát: 1902-ben elnyerte az állami éremleletek kiválogatási jogát, azaz a Magyar Nemzeti Múzeum és a fővárosi egyetem után a kolozsvári *Éremtár* is részesülhetett az ország területén talált leletekből. E vásárlások hatalmas előnye abban állt, hogy a kiválasztott érméknek csupán fémértékét kellett megtéríteni.²²⁶ A gyűjtemény 1903 és 1913 közötti gyarapodásának mintegy felét (5212 érme) a 109 éremleletnél jutányos áron megejtett kiválasztás biztosította. Az *Éremtár* kitűnő ismerője és kezelője, Kovács István adatai szerint 1909-ben a

225 Kántor Lajos: *Czegei Gróf Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője*. Kv. 1938. (ETF 96.)

226 Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. EM XX(1903). 346.

teljes állomány körülbelül 30 000 darabot számlált. Ebből a múzeumi gyűjtemény 6403 ókori, 7460 hazai, 11 828 külföldi érmét és több mint 2000 emlékérmét, a továbbra is elkülönítve kezelt Esterházy-gyűjtemény pedig változatlanul 3779 érmét és emlékérmét mondhatott magáénak.²²⁷

Úgy tűnik, hogy a két világháború közötti évtizedekben az állomány változatlan maradt. Az 1940 és 1944 közötti gyarapodás szerénynek mondható, annál fontosabb, hogy Kovács István és ifjú munkatársai tudásának, önfeláldozó munkájának köszönhetően megtörtént a teljes anyag minden igényt kielégítő rendezése. A második világháború végi budapesti menekítést és a két évtizeddel később történt visszaszállítást követően az éremtár osztozott a testvérgyűjtemény, a Régiségtár sorsában: tekintélyes anyagát az átszervezett román állami múzeum szerény állományába olvasztották.

Az Éremtár kezelői a pusztá gyarapításon túl az állomány összetételének állandó javítására, az egyes éremcsoportok közötti egészséges egyensúly megteremtésére törekedtek.

Az éremtári állomány összetételében az ógörög érmészet emlékeit kiemelt hely illette volna meg. „Alapjául kell hogy szolgáljon minden értelmesen fejlesztett éremtárnak” – vallotta Pósta Béla.²²⁸ Márpedig az alig néhány tucatnyi érmet számláló gyűjtemény – Pósta sarkított fogalmazásában – „nyomorúságos állapot”-ba jutott. Fokozottan így volt ez előde idején. Tudományos és muzeológiai érvek egyaránt indokolták e csoport hangsúlyozott fejlesztését. Finály legelső vásárlásai épp az itt tapasztalható hiányt próbálták pótolni. Az 1867-es világkiállítás megtekintése érdekében tett párizsi útjára vitt 93 feles érméért a Rollin-gyűjtemény 70 görög érméjét (18 ezüst, 52 réz) hozta haza cserében.²²⁹ A nyomasztó pénztelenség miatt áthidaló megoldáshoz is folyamodott: a nagy magángyűjteménnyel rendelkező Rosos Miklós zirci ügyvédől 248 görög érme lenyomatát szerezte meg (1872).²³⁰ Kezdeti szerény vásárlások után 1911-ben Pósta 70 darab, a következő két esztendőben 69, illetve 63 görög érmét vásárolt. A beszerzések ugyan nem oldották meg a bajokat, de érezhetően megjavították a görög gyűjteménynek az éremtár egészében elfoglalt helyét.

Összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt a római gyűjtemény. 1864-ben a teljes éremtári állomány mintegy negyedét kitevő 3669 ókori érme zömét római köztársasági és főképp császárkori érme alkotta. Az itt is fennálló hiány mértékét jelzi, hogy az 1867-es marosportusi lelet 612 ezüstérméje közel felének nem volt meg az éremtári párja. Az akkori vásárlással bekövetkezett minőségi javulás arányait eléggé mutatja, hogy 53 szerze-

227 Kovács: Jubileum. 22–23. A legutolsó adat hitelessége kétséges, hiszen a 19. század végén az Esterházy-gyűjtemény 193 darabja elveszett, elsikkasztották. TMLvt, C₁ 42.

228 Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár jelentése*. Évkönyv 1912. 36.

229 EMETud 1866–1867. 73.

230 EMELvt, 299. tétel, f. 34.

mény a korabeli éremhatározókból is hiányzott. Múzeumba mentésük az egyetemes tudományt szolgálta. Az átgondolt vásárlások, a nagy adományok – K. Váradi Ádám, Szóts József adománya, Keserű Mózes hagyatéka – olyannyira javítottak a gyűjtemény helyzetén, hogy az 1870-es évektől Finály egyre több felajánlott éremleletet utasított vissza. Így tett például az Éremtárban már meglévő darabokból álló, 205 római érmét tartalmazó cserbeli ezüstlelet esetében (1875). A Pósta-korszak legnagyobb szerzeményei a vajdahunyadi éremleletből kiválogatott 53 érme (1904), a báró Jósika Aladár adományának részét képező 188 érme (1907), a kisapoldi éremleletből kiválasztott 205 denarius (1911).

Tudományos és nemzeti töltetű üzenete volt annak, hogy a kolozsvári székhelyű Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeként az Éremtár a *magyar*, mindenekelőtt az *erdélyi* érmeles termékeinek gyűjtését, őrzését és feldolgozását tekintette legfőbb hivatásának. Mert az induláskor észlelt helyzet nem volt bátorító. Az 1864. évi állapotról szóló jelentés szerint a múzeumi gyűjtemény 14757 darabjából mindössze 1564 volt a magyar (és erdélyi) érmelek száma. Az Árpád-házi érmekről szólva pedig Finály keserűen jegyezte meg: „a különben nagyon gazdag Esterházy-gyűjtemény éppen e tekintetben szegény”.²³¹ Nem meglepő tehát, hogy az igazgató választmány különös gondot fordított a hazai gyűjtemény gyarapítására, és 1864-ben csak ennek érdekében történtek vásárlások. Sikerült is elérni, hogy az egyetlen Ottó kivételével minden magyar királynak bár egy-két pénze ott sorakozott az Éremtár polcain. A következő évek vásárlásainál is a hazai gyűjtemény gyarapítása és kiegészítése volt a mérvadó.²³² Szembeszökő szaporulatot hozott az 1868-as felőri pénzlelet megszerzése, amely 317 darab 15–16. századi magyar és 5 erdélyi pénzt juttatott az Éremtárba. A javulás mértékét jelzi, hogy egy idő után Finály eltekintett magyar érmeleket (is) tartalmazó több nagy éremlelet (szászrégeni és felőri – 1891, lövéri – 1892) megvásárlásától: nem tartalmaztak az Éremtárból hiányzó darabokat. A vásárlásoknak és adományoknak köszönhetően 1905-ben Árpád-házi királyaink pénzeinek száma megközelítette a 300-at, a vegyes háziaké pedig 373-ra ugrott. A további gyarapítás indította Póstát hivatali ideje legnagyobb éremvásárlásának megkötésére. 1905-ben megvette Kovács Ede kolozsvári kereskedő és gyűjtő 1445 középkori magyar érméből álló gyűjteményét, amely az Árpád- és a vegyes házi királyok 779, illetve 666 érméjét tartalmazta. A gyűjtemény csupa olyan darabból állott, amely addig hiányzott az Éremtárból, néhányuk pedig unikumnak bizonyult.²³³

231 Finály Henrik: *Az erdélyi múzeum régiség- és éremtára*. Korunk Tárczája 1865. 8. sz. 58–60.

232 EMEtud 1866–1867. 39, 73.

233 Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár 1905. évi állapotáról*. EM XXIII(1906). 64–65.

Az 1870-es években megfogalmazott mértékadó szakvélemény szerint „Erdély érmészete kidolgozása a Kolozsvárt székelő múzeum gyűjteménye mellőzésével lehetetlen”.²³⁴ Negyedszázad elteltével Pósta nem volt ilyen elégedett, bár az erdélyi érmek megszerzésére irányuló törekvése hozott némi kezdeti eredményt (1902-ben 28, 1903-ban 14 darab). Elkésérítette, hogy az erdélyi érmek egyre élénkülő nemzetközi piacán a szerény költségvetéssel működő Érem- és Régiségtár versenyképtelen. „Csupa szakszerűen kiválógatott jó anyag, csak az az egy nagy hibája van, hogy miután legnagyobbbrészt a leletekből való vásárlásra vagyunk utalva, éppen az a csoport igen gyenge gyarapodású, amely bennünket legközelebb érint, ti. az erdélyi” – panaszkodott az 1908. évi gyarapodásról beszámoló jelentésében.²³⁵ Ám ha a szaporulat megnyugtatónak nem, örvendetesnek mégis mondható. Míg az Éremtár önálló működésének kezdetén a magyar és erdélyi érmek a múzeumi éremgyűjteménynek még tíz százalékát sem érték el, az ötvenedik évforduló táján ez a részesedés körülbelül 25–30 százalékra emelkedett.

Megszervezése idején az intézmény gondozásában lévő *emlékérmek* nagy többsége külföldi eredetű volt. Egy 1867-es kimutatás szerint az Esterházy- és a múzeumi gyűjtemény együtt 798 érmet őrzött (3 arany, 162 ezüst, 326 réz, 307 más anyagból). A magyar vonatkozásúak jó része a Habsburg-ház dicsőítését szolgálta. Kiemelt fontosságú volt hát a magyar múlt nagy alakjait, eseményeit felidéző művek beszerzése. Ezt szolgálta a Torma Károlytól adományozott Kazinczy- és Liszt-érem (1864), a kolozsvári közsínház átadásának ötvenedik évfordulójára készített emlékérem Páll Sándor hagyatékából került példánya (1892), dr. Szabó Dénes adományának a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseire emlékeztető sorozata (1901), Szent László, Mikes Kelemen, Semmelweis Ignác, a politikai, kulturális, tudományos élet más személyiségeinek szentelt emlékérmek vásárlása, adományozása. Beck Ö. Fülöp, Reményi J. műveinek megvétele egyértelműen az újjászülető magyar éremművészet népszerűsítését, támogatását is szolgálta.²³⁶ Két szerzemény az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítóinak szóló köszönet, hódolat jegyében született. 1909-ben Finály Henrik fiai az Éremtárnak ajándékozták az édesapjuk emlékére vert érem egy-egy ezüst-, illetve bronzpéldányát. Az Éremtárnak jutott a Múzeum-Egyesület ötvenedik születésnapjára készült emlékérem egyik arany-, egy-egy ezüst- és bronzverete, valamint bronzmintája és vas verőtöve őrzésének megtisztelő kötelessége. Ifj. Vastagh György művének két lapjáról

234 Finály Henrik: *A régiség- és éremtárról*. EM I(1874). 69–70.

235 Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. Évkönyv 1908. 47.

236 EMELvt, 69/1867, 39/1901, 103/1909 – Uo. 299. 10, 36–38, 45, 48–50. lap. – Livia Călian-Maria Magdalena Jude: *Catalogul medaliilor napoleoniene din Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*. Cluj-Napoca 1995.

az erdélyi múzeum első hajlékának képe, illetve a két nagy alapító: gróf Kemény József és gróf Mikó Imre arcmása tekint a szemlélőre.²³⁷

Az állomány a 150. évforduló évében

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárának egykori törzsgyűjteménye ma a több átszervezésen átesett állami történelmi múzeum, az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei) állományának része. Magját képezi egy több százezres állomány, amely fennállását az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Országos Múzeum alapításától eredezteti. Az intézményvezető elődöknek a kiállítótermek bejáratánál néhány évvel ezelőtt elhelyezett képcsarnoka élén gróf Mikó Imre, Finály Henrik, Pósta Béla, Roska Márton fényképei sorakoznak, mögöttük D. M. Teodorescu, Emil Panaitescu, C. Daicoviciu arcképével. A raktári polcok őrzik az Érem- és Régiségtár kilencven év alatt összegyűjtött kincseit, a legbecsesebbek a kiállítótermek díszei. Az intézmény hatalmasra duzzadt személyzete vigyázza, kezeli, feldolgozza, kiállításokon tárja a nagyközönség elé a megörökölt tudományos értékeket, történelmi ereklyéket. Az Érem- és Régiségtár fél évszázada átvett állománya sokszorosára duzzadt, új részlegekkel bővült. A kolozsvári múzeumi hálózat fejlesztése során az állomány egyes csoportjai részt vállaltak néhány új intézmény (Erdélyi Néprajzi Múzeum, Művészeti Múzeum) megalapozásában.

Ám az 1950 után megtett lépések csaknem mindegyike a kommunista diktatúra árnyékában történt, és a jó szándékú fejlesztések is erőszakkal párosultak. A gyógyszerári gyűjtemény örvendetes szaporodása, eszményi otthonra találása a tulajdonjog megsértésével, a patinás Mauksch-Hints patika államosításával, más gyógyszerárak felszerelésének kisajátításával társult. Az állami kezeléssel, a gazdátlansággal együtt járó tisztviselői felelőtlenség megmentettnek hitt kincseket hagyott veszendőbe menni. Az elkallódott értékek hosszú sorából álljon itt Torma Károly adományainak mintegy 300 darabja, Apafi Mihály habán borospalackja. Eredeti helyzetükben kiemelt leletek – a felsőújvári kora vaskori temető kettős sírja, a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető sírja – a bűnös gondatlanság áldozataivá váltak. Az állami szintre emelt rablás a Ceaușescu-diktatúra évtizedeiben élte virágkorát. Hatalmas erkölcsi és anyagi áldozatok árán szerzett becses emlékek (az I. apahidai kincs, Patócsi Zsófia síremléke, Sebastian Hann-művek stb.) váltak egyik napról a másikra – az alapítók kifejezett rendelkezése ellenére – fővárosi intézmények büszkeségeivé. A lakájszellem egy központi intézményben szerette volna látni az egyiptomi

237 Kovács: Jubileum. 24–25.

gyűjteményt, holott az ország összes többi hasonnemű emléke együttvéve sem érte el amannak méreteit. És a parancsuralom évtizedeiben hiányzott a társadalmi szerveződés, amely a hasonló jogtiprások ellen felemelte volna szavát. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet 1950-ben törvényen kívül helyezték.

1990-ben újjáalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely másfél évszázaddal ezelőtt megteremtette az Érem- és Régiségtárat, és kilencven éven át gondoskodott gyarapításáról, a rábízott kincsek megóvásáról. Ezt szándékszik tenni ezután is: teljesíteni vállalt hivatását. Ám kötelességének teljesítése feltételezi a jogaiba, tulajdonjogába való visszahelyezést. Ez a szükségszerűség nem éremtani és nem régiségtani kérdés. A jogorvoslat a történelmi igazságszolgáltatás kívánalma.

Colecția de numismatică și antichități

Colecția de numismatică și antichități e de o vârstă cu Societatea Muzeului Ardelean, fondatorul ei, și cu Muzeul Național al Transilvaniei care i-a oferit cadrul instituțional. A fost creat în 1859, în vremea regimului absolutist habsburgic instaurat după înfrângerea luptei de eliberare de la 1848–1849, ca expresie a dorinței de libertate, a conștiinței naționale a societății maghiare din această regiune istorică. În primii ani (1859–1862), vremelnice, îngrijirea donațiilor a fost asigurată de Károly Szabó, bibliotecarul societății. Meritul organizării aparține lui Henrik Finály, care, alături de funcția de secretar al Societății, și-a asumat și rolul de custode al colecției de numismatică și antichități (1862–1898). În urma unei sistematice activități de investigare a urmelor istorice din Transilvania, a cumpărăturilor chibzuite, colecția, născută din donații spontane, a pornit pe drumul la capătul căruia urma să devină o instituție cu adevărat științifică. Săpăturile arheologice conduse de Károly Torma au avut darul de a crește procentul pieselor autentice. În 1872, păstrându-se dreptul de proprietate a Societății, colecțiile au fost cesionate spre folosință Universității Francisc Iosif. Mulțumită conducerii chibzuite a lui Béla Pósta, anii 1899–1919 au devenit perioada de înflorire a colecției. Profesor al nou-înființatei catedre de arheologie a universității, Pósta a format o pleiadă de discipoli (Árpád Buday, István Kovács, Márton Roska și alții) care au condus o serie de săpături și au început prelucrarea materialului intrat în colecție. Prin revista bilingvă a colecției (*Dolgozatok – Travaux*), lumea științifică a luat cunoștință de activitatea desfășurată de școala arheologică clujeană. După primul război mondial, administrarea colecțiilor a fost preluată de universitatea română care a preluat moștenirea universității maghiare. Autoritățile române ur-

măreau naționalizarea colecțiilor societății, dar încercările lor s-au soldat cu eșec. Societatea și-a apărat dreptul de proprietate, însă dezvoltarea colecțiilor a cunoscut o perioadă de stagnare. În anii 1940–1945, administrarea colecției a fost preluată de universitatea maghiară reînnoită de la Seghedin și, sub conducerea lui M. Roska, a cunoscut o reînnoire. Din cauza condițiilor de război, creșterea a fost moderată, însă întregul fond muzeal a fost inventariat, rearanjat. La acea dată, colecția de numismatică și antichități dispunea de aproximativ 70.000 de piese și 30.000 de monede. În 1950, Societatea Muzeului Ardelean a fost interzisă de regimul comunist, iar colecțiile ei au intrat în administrarea statului. Fondul colecției de numismatică și antichități a devenit nucleul nou-înființatei instituții de stat (astăzi Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), iar sub regimul Ceaușescu cele mai valoroase piese au intrat în posesia unor instituții din București. Restabilirea drepturilor Societății Muzeului Ardelean constituie o necesitate juridică și istorică.

The Collection of Coins and Antiquities

The Collection of Coins and Antiquities is coeval with its establisher, the Transylvanian Museum Society, and with the provider of its institutional framework, the Transylvanian National Museum. This collection has been initiated in 1859, during the absolutist period that followed the War of Independence from 1848–1849, as an expression of the unceasing aspiring for freedom and of the identity consciousness characteristic for the Hungarian society from this historical region. Donations were handled temporarily by Károly Szabó, the librarian of the Museum Society (1860–1862). The establishment of the double collection is the merit of Henrik Finály, who has assumed, along with his duties as secretary, the office of attending the collection (1862–1898). He was the one who initiated the development of a stock resulting from a Transylvania-wide quest for lost antiquities, deliberate acquisitions and occasional donations into a proper scientific collection. His closest collaborator was Károly Torma, who has made an important contribution to raising the proportion of genuine relics by way of his exemplary excavations. In 1872, the newly established Ferenc József University took over the responsibility of managing the collections, without harming the property rights of the Museum Society. The double collection experienced its heyday during the directorship of Béla Pósta (1899–1919). As chairman of the Department of Archeology at the University, Pósta has educated outstanding students (Árpád Buday, István Kovács, Márton Roska, and others), who shouldered the work with the collections (professional excavations, processing of the results). The scientific

community came to know about the exigent research conducted in the Kolozsvár school of archaeology through the bilingual journal edited by the institute (*Dolgozatok – Travaux*). After the First World War, the handling of the collections went to the Romanian university which appropriated the Hungarian heritage. Romanian authorities attempted to nationalize the Transylvanian Museum Society's collections, still their attempts have failed one after another. While the Museum Society succeeded to secure its property rights upon the collections, their expansion has begun to stagnate. Between 1940 and 1945, the double collection was placed under the curatorship of the Hungarian university relocated back from Szeged, and experienced its renaissance during the directorship of Márton Roska. Due to war circumstances, few new acquisitions were made, yet all items in the collection have been inventoried. On this date, the Collection of Coins and Antiquities consisted of about 70,000 antiquities and 30,000 coins. In 1950, the communist regime has abolished the Transylvanian Museum Society and took its collections under state control. The funds of the Coins and Antiquities Collection formed the nucleus of the Transylvanian Museum of National History which was later established, and even institutions from Bucharest have had their share of its most valuable treasures during the Ceaușescu regime. Consequently, the restoration of the re-established Transylvanian Museum Society's property rights imposes itself as a historical and legal necessity.

MIHÁLY MELINDA

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület középkori és kora újkori kőtára

Gyűjteménytörténet¹

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület középkori és kora újkori kőtára az Érem- és Régiségtár szerves részeként alakult ki, majd fejlődött a Kárpát-medence reneszánsz polgári építészetének egyik leggazdagabb, mára megközelítőleg 500 faragványt számláló gyűjteményévé. Mivel a kőtár története szorosan összefonódik az Érem- és Régiségtár történetével, kialakulásának kezdeteit lehetetlen pontos időhöz kötni. A Múzeum-Egylet törzsgyűjteményeit főként őskori és római kori régészeti leletek, Erdély közép- és kora újkori jelentősebb személyiségeihez kapcsolódó emléktárgyak, valamint az Orbán Balázs által adományozott egyiptomi gyűjtemény alkotják.

Elsődleges, a legkorábbi adományokat felsorakoztató leltáraiban, a Szabó Károly által évenként, 1860-ban, 1861-ben és 1862-ben összeállított kimutatásokban egyetlen, ma azonosíthatatlan középkori faragvány található.²

A kőtár Pósta Béla igazgatósága idején kezdett egyértelműen elkülönülni az Érem- és Régiségtár többi gyűjteményétől. Pósta külön fejezetet indított a múzeum életében: a gyűjtemény tetre kész, energikus gazdája az egyetem új, 1901-ben elkészült épületének alagsorában berendezte a múzeum első restaurátor műhelyét és első kiállításait, melyeket négyteremnyi, különálló egységbe szerveztek, ekképpen a félföldszinten kapott helyet a római és a középkori kőtár, a földszinten az egyiptomi, az újkori,

- 1 Kolozsvár faragott emlékeinek első szemrevételezéséről, lajstromozásáról, a 19. század végi várfal- és lakóházbontásokból kikerült számos faragvány megmentésére tett kísérletekről részletes képet nyújt Kerny Terézia: *A kolozsvári múzeum középkori kőtára. Kutatástörténeti áttekintés*. EM 2002. 3–4. sz. 70–75. (A továbbiakban: Kerny 2002.).
- 2 (Szabó Károly): *Kimutatása a régiségeknek és szobroknak, melyek 1860. év novemb. 1-sőéig az erdélyi orsz. múzeum-egylet régiségtárába beadattak*. Kv. 1860 – Uő: *Kimutatás az 1861-ik év novemberétől az 1862-ik év novemberéig az erdélyi múzeum régiségtárába beadott régiségekről, szobrokról és képekről*. Kv. 1862.

a római és népvándorlás kori gyűjtemény, a fegyvergyűjtemény, a kolozsvári céhes tárgyak és a viseletek. A kiállítások megnyitására 1903. május 29-én, a tanévzáró napján került sor. Szintén Pósta Bélának köszönhető az első kiállítás-vezető megjelentetése is, akárcsak a szakképzett személyzet alkalmazása.³

A számtalan epigráfiai ritkaságot is felölelő római kőtár faragványainak bemutatásánál főként az olvashatóság volt a szempont, így a római faragványokat az egyetem alagsorának egyik legjobban megvilágított termében helyezték el, mely keleten, az akkori Színház utca felől húzódott. A közép- és kora újkori kőtár faragványai, valamint néhány olyan római kori faragvány, melyek nem fértek el az első teremben, az alagsor azon kevésbé megvilágított, félföldszinti helyiségében kaptak helyet, melynek ablakai északra néztek. Helyszűke miatt több faragványt az udvaron voltak kénytelenek felállítani.⁴

Pósta kiállítási koncepciója a berlini Pergamon Museum és a párizsi Musée Trocadéro rendszerét követte.⁵ Ugyanez a tendencia jellemezte a főváros valamennyi jelentősebb múzeumát is. Rómer Flóris, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának Pulszky Ferenc által kinevezett őre 1873 nyarán kérvényezte a magyar szobrászat legjelentősebb alkotásait bemutató gipszmásolat-gyűjtemény felállítását. Rómer a Régiségtár egyik alkalmazottját, Molnár Viktort a minisztérium támogatásával a bécsi iparművészeti múzeumba küldte, hogy megtanulja a gipszöntés mesterségét.⁶

Pósta Béla a középkori kőtárban a Musée Trocadéro, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum mintájához igazodva Erdély közép- és kora újkori építészeti és szobrászati emlékeinek minél teljesebb bemutatására törekedett, így a felállított kőemlékeket a hiányzó alkotások gipszmásolataival próbálta meg kiegészíteni az egységes kép kialakítása végett.⁷ Rómer Flórishoz hasonlóan Pósta a múzeum állandó gipszöntőjének alkalmazásáról is gon-

3 Pósta Béla születésének százados ünnepé 1862–1962. Az előszót, életművének méltatását, naplószerű feljegyzéseinek bevezetését írta és a kéziratot sajtó alá rendezte Banner János. Bp. 1962. 14. – Roska Márton: Az Erdélyi Múzeum érem-és régiségtára. Szépművészet III(1942). 99–101.

4 Pósta Béla: *Kőemlékek felállítása az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Múzeumi és Könyvtári Értesítő I/1907. 1. füzet 138. (A továbbiakban: Pósta 1907.) – Gerecse Péter: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. In: *Magyarország műemlékei. II.* Szerk. br. Forster Gyula. Bp. 1906. 429–437. – Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. 173. (A továbbiakban: Balogh 1985.)

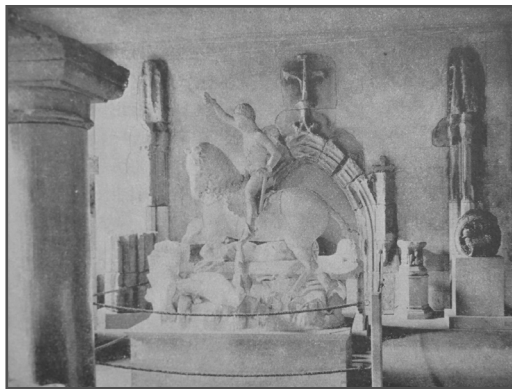
5 Pósta 1907. 139.

6 Szentesi Edit: *Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában. I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye*. Művészettörténeti Értesítő 55(2006). 34. (a továbbiakban: Szentesi 2006.).

7 Pósta 1907. 145.

AZ EME KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI KÖTÁRA

doskodott, 1913-ban kérvényezte, hogy a bölcsészeti kar Szeszák Ferenc szobrászművészt nevezze ki a képtárhoz fizetés nélküli gyakornoknak.⁸

A középkori kőtár 1907-ben

A kőfaragványok elhelyezésében Pósta szintén a Nemzeti Múzeumot követte, a hagyományos téglafalazású talapzatok helyett szürkére festett fenyőállványokat és talapzatokat készíttetett. Mivel a kőtár nagy részét ajtó- és ablakkeretek alkották, szem előtt tartva továbbá azt is, hogy „a szépművészeti szempont legyen az uralkodó”, a faragványoknak csak a megmunkált, faragott oldalát mutatta be, így a kereteket kettesével csoportosítva, egymásnak háttal, a padlóhoz rögzített fenyőgerendák mellé állította fel. A középkori kőtár egyes faragványait eredeti funkciójuk, elhelyezésük rekonstruálásával állította fel, mivel „a műemlék kövei csak az archaeologust lelkesítik, de a tömeget hidegen hagyják, ellenben a rekonstruált műemlék, ha művészileg szép, a legegységesebb hatást gyakorolja”. A többit a helyszűke miatt az ablakokkal szemben, a fal mellett helyezték el, figyelembe véve azt a szempontot is, hogy hozzáférhetőek legyenek a kutatás számára.⁹ A korszerű kiállítástechnikai módszerekkel létrehozott kiállításokat ma talán csak tanulmányi raktáraknak tekinthetnénk, viszont saját korában ez is modernnek számított, amikor Magyarországon hasonlókkal még csak a Szépművészeti Múzeum rendelkezett.¹⁰ Kelemen Lajos 1909-es beszámolójából viszont arról értesülünk, hogy a középkori és kora újkor kőtárát már zárva tartották a túlszűfolttság miatt.¹¹

8 Vincze Zoltán: *Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában*. EM 64(2002). 1–2. sz. 37. – Kerny 2002. 77.

9 Pósta 1907. 146.

10 Uo. 147. – Kerny 2002. 77.

11 Kelemen 1909. 38.

A kőtár első beszerzései az 1899-től, Pósta Béla igazgatóságának első évétől rendszeresen vezetett leltárkönyvek alapján folyamatosan követhetőek. Az elsők között, adomány révén jutott a kőtárba kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom két gótikus záróköve,¹² egy 16. századi kőoroszlán és Gerendi Erzsébet síremléke az erzsébetvárosi Apafi-kastélyból,¹³ valamint két Kolozsvár-címeres kőhasáb a város egykori erődtésének falából, a városi tanács ajándékaként.

A múzeum 1901-ben szerezte meg vétel útján Markas Sándortól egy nyíláskeret töredékét, mely Kolozsvár Főterén, az egykori református státusház bejáratával szemben, a fővezeték lerakása alkalmával, az Európa kávéház és Reményik kereskedő boltja között került elő. A 12. századi töredék valószínűleg a Szent Mihály-plébániatemplom első építkezéseihez kapcsolódik. Szintén 1901-ben vásárolta meg a múzeum a kolozsmonostori Kálvária-templom egykori hajójának nyugati kapuzatát,¹⁴ a marosszentkirályi református templom 1900-ban lebontott hajójának és szentélyének faragványait, valamint a középajtai református templom helyreállításakor előkerült késő gótikus kapukeret-töredékeit.¹⁵

*A Wolphard–Kakas-ház
1541-es ajtókerete*

Az 1901-es év legjelentősebb beszerzései kétségkívül az 1894-ben lebontott Wolphard–Kakas- és északi szomszédja, a Bogner–Gellyén-ház faragványai voltak. A két épület lebontása valóságos faragványadományozó mozgalmat indított el, viszont a teljesen öszekavarodott faragott kövek éveken keresztül az udvaron kallódtak, az idő viszontagságainak kitéve. Pósta Béla Lechner Jenőnek címzett levelében 1916-ban arról panaszkodott, hogy „az ún. Báthory-házból és annak szomszédjából kikerült emlékeket midőn én idejöttem, garmadába rakva találtam a múzeum akkori udvarán. Azután állíttattam össze őket, de azt, hogy melyik darab való az

12 TMLvt, C₁ 32 és C₁ 35. A múzeum levéltárából származó iratokért egykori történelemtanároknak, Vincze Zoltánnak tartozom köszönettel.

13 EMELvt, 2. tétel, 196/1899. Az EME levéltárából származó iratokért szintén Vincze Zoltánnak tartozom köszönettel.

14 EMELvt, 2. tétel, 172/1901.

15 TMLvt, C₁ 279.

egyik, melyik a másik épületből, csak az irodalmi források részletes áttanulmányozása után lehetne – esetleg – megmondani. Nálunk azok, mint a Szathmáry-házból valók, együtt szerepelnek, mivel Szathmáry aranyművestől – a ház akkori tulajdonosától – együtt kerültek a múzeumba”.¹⁶ A két lakóház múzeumba szállított reneszánsz ajtó- és ablakkeretei, kandallói, záró- és gyámkövei a középkori kőtár legtekintélyesebb és leglátványosabb gyűjteményévé váltak. A faragványok összegyűjtésében óriási szerepe volt Pákei Lajosnak, a város akkori főépítészének, aki a megmentett anyagot az általa helyreállított Mátyás-szülőházban szándékozott bemutatni, a Kolozsvári Történeti Múzeum keretében. Minthogy az épületet az Erdélyi Kárpát Egyesület és annak néprajzi gyűjteménye foglalta el, terve meghiúsult. Pákei lelkes közreműködése a továbbiakban is számos reneszánsz kőemlék összegyűjtésében mutatkozott meg, azokat a faragványokat pedig, amelyek különböző szervezési gondok miatt nem kerülhettek be a múzeum állományába és közterületeken heverték, beépítette saját, Majális utcai villájának homlokfalába.¹⁷

A Wolphard–Kakas-ház egyik kandallója

1901 októberében Pósta Béla közbenjárására a gyulafehérvári székesegyház későbbi helyreállításait irányító Möller István építész megállapodott Reichenberger József budapesti műöntővel, hogy készítse el a kolozsvári múzeum számára a gyulafehérvári Hunyadi-síremlékek gipszmásolatát. A másolatok hamarosan el is készültek, Reichenberger már novemberben értesítette Möllert arról, hogy a másolatok készen állnak, de mivel Hunyadi László síremlékének csak egy lapját és a Kendi-címert készítette el, az eredeti árból elenged 60 koronát. A gipszmásolatokat Reichenberger 1902 áprilisában küldte el Kolozsvárra.¹⁸

16 Uo., C₁ 2460/3.

17 Kerny 2002. 74.

18 Reichenberger a síremlékek darabját 150 koronáért vállalta el. TMLvt, C₁ 284, C₁ 284a, C₁ 323, C₁ 324.

Pósta Bélának a Ferenc József unitárius püspökkel 1899 és 1902 között folyt hosszas tárgyalások után sikerült megszereznie a Belmagyar utcai unitárius házak reneszánsz nyíláskereteit is. Egyik levelében az ügyet azal próbálta megsürgetni, hogy a faragványokra a múzeumon kívül már magánszemélyek is igényt tartanak, mivel „elvonatnak tulajdonképpeni rendeltetésüktől csak azért, hogy magánemberek kedvtelésének játékaivá legyenek”.¹⁹ Az egyház eredeti tervei között az új unitárius kollégium történeti-filológiai múzeumának létrehozása szerepelt, itt kívánták kiállítani a faragványok nagy részét. Miután a terv meghiúsult, a következő év decemberében az Egyházi Képviselőtanács határozata alapján a kollégium átengedte a faragványokat, cserébe a Régiségtár duplumaiért.²⁰

A Régiségtár első, 1903-ban megjelent vezetőjének kiadásáig az alábbi jelentősebb tárgyakal gyarapodott a gyűjtemény: a Szent Mihály-plébánia-templom mellett előkerült gótikus pillérmű, a tordaszentlászlói református templom keresztelődencéje, egy 15. századnak keltezett Krisztus-szobor,²¹ a kolozsvári Teleki-házból származó oszlopfő és lábázat, az óvári Basta-ház 1553-as ajtókerete, egy 1663-as, feliratos kőhasáb a városfalból, felőri Nápolyi György sírköve 1642-ből, egy 1635-ös kútkáva szegélyköve a Mátyás-ház mellől, valamint a Szent György-szobor és a két Hunyadi gyalafehérvári síremlékének gipszmásolata.²²

A következő években is folyamatosan gazdagodott a kőtár gyűjteménye. 1904-ben vásárolták meg a lebontott nagyteremi református templomból származó Sükösd György síremlékét és a templom déli ajtókeretét. Erdély legkorábbi reneszánsz faragványa, Geréb László erdélyi püspök töredékes címerkőve két évvel később, Gallus Viktor gyalui lakos telkének kerítésfalából való kibontását követően került a kőtár gyűjteményébe.

A kolozsvári Monostor utca 3 sz. alatti reneszánsz ház magyar feliratos kerettöredékei 1907-ben, Rehling és Spáda kolozsvári építészek adománya révén jutottak a múzeumba. Ugyanezen évben a város tanácsa a múzeumnak adományozta a tanácsház falából kibontott három faragványt, a Híd utcai kaputorony 1477-es, a Magyar utcai kaputorony 1794-es és a Híd utcai kőhid 1692-es emléktábláját.

A Kálvária-templom 1902-es helyreállításakor kibontották a jezsuita rend egykori kápolnájának homlokfalát díszítő faragványokat. A Gazdasági Akadémia komlószárítójaként szolgáló épületből kibontott tizenegy feliratos és címeres építési emléktáblát 1909-ben szállították a múzeumba, előtte évekig a templomkertben, a földön heverték.

19 TMLvt, C, 43.

20 Uo. C₁ 45, C₁ 302 és C₁ 631. sz. irat.

21 Véleményünk szerint a Krisztus-szobor a 18. században készülhetett.

22 Pósta Béla: *Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Kv. 1903. 53–54. (A továbbiakban: Pósta 1903.)

Szintén 1909-ben került a kőtárba Bogáti Klára sírköve is, a radnóti református egyház örökletéteként, a sírból kikerült ékszerekkel, textíliákkal együtt.

1909 augusztusában kezdődtek el a levélváltások Püspöky Miklós, a Fő tér 20. sz. alatti ház tulajdonosa és Pósta Béla között. Miután Püspöky beépíttette új ingatlanába a reneszánsz lakóház egykori ebédlőjének ajtaját, egy zárókövet és három kisebb faragványt, felajánlotta a múzeumnak, hogy amennyiben egy héten belül elszállítják a megmaradt faragványokat, „teljesen ingyen az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak” adja át, ellenkező esetben „mint értéktelen köveket” elhordatja. A későbbi levélváltásokból viszont arra derül fény, hogy Püspöky meggondolta magát, és már csak fizetség ellenében volt hajlandó átadni a faragott köveket. A faragványok körül kiéleződött vita végül Pósta Béla gúnyos, támadó hangnemű újságcikkének megjelenését követően rendeződött valamelyest: Püspöky 1910 áprilisában átadott a múzeumnak pár faragványt, a többi viszont még évekig a háza előtt, az utcán hevert.²³

A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara megépítése alkalmával 1910-ben lebontották az egykor Magyar utcai kaputorony közelében álló Máriaffy-házat és a mellette húzódó várfalszakaszt. A bontásból számos emléket, Martinus Schindler 1583-as, füles keretbe vésett sírfeliratát, egy 15. századi lőrést, a gyilokjáró egy tartókonzolját, valamint több tucat pecsétes téglát szállítottak a múzeumba.

A Farkas utcai református templom Lux Kálmán által 1911-ben elkezdett restaurálását megelőző régészeti ásatás számos faragott sírkőlapot, valamint a sírboltokhoz tartozó értékes sírmellékletet hozott napvilágra. A hajóban és a nyugati portikuszban feltárt tíz síremléket később a múzeumban helyezték el letétként.²⁴

Miután az 1848-as eseményeket követően Haller Gábor és Bocskay Ilona szarkofágját a biztonságos megőrzés végett átszállították a fehér-egyházi kastélyból a helyi református templomba, a nedves levegő miatt rohamosan pusztulni kezdett a kőanyaga, így az egyház a Haller család leszármazottainak beleegyezésével 1910-ben eladta a síremléket a múzeumnak 1000 koronáért.

A következő években bejött adományok révén szintén folyamatos gyarapodás jellemezte a kőtárat, 1911-ben dr. Szabó Mihály ajándékként a gógváraljai református templom építését keltező feliratos téglát, 1914-ben a dévai református egyház adományait, a lebontott templomból származó gótikus építészeti töredéket és egy 16. századi konzolt, 1915-ben Hirschler

23 Pósta Béla: *Hogyan mossák a hollót fehérre*. *Ellenzék* 1910. április 10. – TMLvt, C₁ 1309 és C₁ 1311.

24 Sándor Imre: *A kolozsvári Farkas utcai református templom régi sírkövei*. *Dolg* 1913. 1. sz. 199–216. (A továbbiakban: Sándor 1913a.)

József kolozsvári római katolikus főesperes-plébános örökletétjeként pedig a szamosfalvi keresztelődömcént vezették be a Régiségtár leltárkönyveibe. Szintén 1915-ben sikerült megszereznie a múzeumnak az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa útján a kövesdi református templom kapukeretének 1535-ös szemöldökkövét és 1537-es szentségtartó fülkét. Miután a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Erdélyi Nemzeti Múzeumnak is felajánlották megvételre a faragványokat, Pósta Bélának, felismerve a két faragvány jelentőségét, a Magyar Nemzeti Múzeum által felajánlott 600 koronát túllicitálva, 700 koronáért sikerült megvásárolnia a Múzeum-Egylet számára.

Az első világháború után a beszerzések évekig szüneteltek. A kőtár továbbra is az egyetem épületének alagsori termeiben maradt bezsúfolva, olyannyira, hogy már 1909-től elzárták a látogatók elől, annak ellenére, hogy korábban a Múzeum-Egylet számos bérházat vett igénybe az egyre terebélyesebbé váló táruk részére.²⁵

A hatalomváltást követően az Érem- és Régiségtár irányítását Pósta egyik kedvelt tanítványa, Roska Márton régész, míg a tár felügyeletét az újonnan létrehozott Román Régészeti és Numizmatikai Intézet vette át.

1932-ben Ferenczi Sándor és Duka Péter átszállították a középkori és reneszánsz kőfaragványokat a múzeum Bástyá utcai új épületébe, ahol tíz teremben, a kapualjban és az udvaron helyezték el őket. A kevésbé látványos és töredékes faragványok a pincében lévő raktárakba kerültek. Ferenczi és Duka kiállítása a Pósta Béla három évtizeddel korábbi elképzeléseit és Pákei Lajos rekonstrukciós rajzait követte, céljuk a kronologikus vagy tematikus rendezéstől eltekintve szintén az átfogó kép kialakítása, az egykori belső terek hangulatának visszaadása volt.

1936-ban a román állam a Pákei-villát megvásárolta és helyreállította a Pszichológiai Intézet számára. A mozdítható faragványokat, az egykori Hensler-ház három reneszánsz ajtókeretét és két kerettöredéket ekkor szállították a múzeumba.

Észak-Erdély visszacsatolása után a kolozsvári múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum fiókmúzeumává, a munkatársai annak alkalmazottaivá váltak. Az új rendszerben új kolléga, a Budapestről Kolozsvárra költözött Entz Géza vállalta fel a kőtár rendezését és további gyarapítását. Ezekben az években múzeumi munka új lendületet kapott, 1942-ben, Roska Márton igazgatósága idejében nekiláttak a múzeumi anyag rendezésnek és leltározásának,²⁶ így számos faragványt vettek lajstromba *Eddig be nem leltározott emlékek* címen. Ezekről a már évek óta a kőtárban hanyódó,

25 Kelemen 1909. 38.

26 Roska Márton: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára*. Szépművészet III(1942). 99–101.

leltárszám nélküli darabokról semmilyen, a származás helyére vagy az adományozóra vonatkozó információval nem rendelkeztek. A nagy mennyiségű anyag feldolgozása nyilván nagy kavarodást is eredményezhetett, hiszen számos olyan faragványt bejegyeztek a leltárkönyvbe, melyek már pár évtizeddel korábban egyszer már bekerültek a nyilvántartásba.²⁷

A Házsongárdi temető rendezése alkalmával az erősen sérült, régi sírköveket a temetőgondnokság a temető északkeleti sarkában lévő raktárba szállíttatta kiselejtezés céljával. Az *Erdélyi Fiatalok* című lap kezdeményezésére hatvan fiatal önkéntes lemásolta a sírfeliratokat, melyeket az *Ellenzék*, a *Keleti Újság* és a *Patria* nevű lapok közöltek. Ezekből a jórészt 17. századi ereszes sírkőlapokból 1942-ben harmincegyet sikerült a múzeumba menekíteni, ahol évekig az udvaron, védett helyen, a falak tövében álltak, onnan kerültek később a raktárba.

1944 októberétől a Régiségtárat újra a Román Egyetem Klasszikus Tanulmányok Intézete kezelte. A következő évtől ismét elkezdődhetett a kőtár rendezése Entz Géza vezetésével. A kőtár általa megtervezett, új kiállításában az áttekinthetőséget, a kronológiát, a közös provenienciájú darabok egységes csoportosítását, valamint a válogatást, a kiállításra kevésbé alkalmas anyagok raktári elhelyezését tartotta szem előtt.²⁸

1950-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületet föloszlatták, a múzeum igazgatását a kolozsvári Akadémiai Fiók felügyelete alá rendelték, tárait és kiállításait zárolták. Gyűjteményeit, főként az antik anyagot és a római kőtárat kizárólag csak az egyetem használta oktatás céljára.

Entz Géza még az utolsó pillanatban, 1949–1950 között fölmérte a kőtár valamennyi emlékét, de az értékes anyag kiadására már sohasem kerülhetett sort.

27 Az Érem- és Régiségtár beszerzési naplója, Eddig be nem leltározott köemlékek, 1942. szeptember 21.: két gótikus zárókő a Szent Mihály-plébániatemplom egykori szentélyéből, a Basta-ház két 16. századi ablakkerete, Mathias Werner kolozsvári ötvös kőtáblája 1698-ból, Johannes Rau címere 1643-ból, a Jósika család címere, egy ablak és két ablakeret töredéke a kolozsvári egykori domonkos kolostorból, Bernardus Pictor kolozsvári házának 1514-es kapuzemöldökköve, az ún. Püspöky-ház egykori főhomlokzatának töredékesen fennmaradt székérkapuja és három ablaka 1571-ből, egy 16. századi, rácsos ablak a Bogner–Gellyén-házból, a tordaszentlászlói református templom keresztelomedencéje, Apafi Mihály 15. századi síremléke a marosvásárhelyi egykori ferences templomból, a tövisi római katolikus plébániatemplom sírkőtöredékeinek gipszmásolata, Mannino Pecti (1499), Mikola Ferenc és János (1471), Gyerő Tamás (1500 körül), Seres János (1579), Berkenyesi Istvánka (1595) és Ilona asszony (1533) síremléke a Farkas utcai református templomól, egy 13. századi kapuszárkó Kolozsvárról(?), SS monogramos, 1599-es szemöldökpárkány az egykori Unitárius Kollégium helyén elbontott házak egyikéből, a segesvári vártemplom keresztelomedencéjének gipszmásolata és Gerendi Erzsébet 1567-es sírkőlapja az erzsébetvárosi Apafi-kastélyból.

28 Kerny 2002. 81–82.

A kőtár ismertetése

A kőtár ismertetését két nagyobb tematikus csoport, az épületdíszítő faragványok és a síremlékek köré szerveztük, ezen belül sorakoztattuk fel kronologikus sorrendben a kőtár legjelentősebb erdélyi faragványait, illetve faragványcsoportjait. A fejezetek végén külön kiemeltük a korszakokra jellemző jelentősebb kolozsvári faragványokat is.

Épületdíszítő faragványok

Román kori emlékek. A kőtár román kori faragványainak nagy részét a Kolozs és Maros megyei falusi templomokból származó kőanyag teszi ki. A marosszentkirályi református templom faragványai az épület hajójának s szentélyének lebontását követően kerültek a múzeum állományába. Az egykori építmény hatágú rózsablaka, félköríves résablaka és pálcátagos kapukeretének töredékei a 13. századi falusi romanikus építészet jellegzetes emlékei.²⁹

A Szentpáli család egykori magyarszentpáli kegyúri templomának diadalív oszlopője apotropikus, alakos ábrázolásával tűnik ki a kőtár román kori faragványai közül. A félgúla alakú oszlopője alsó peremét félpálca, felső peremét lemez határolja, az általuk közrezárt felület geometrikus, sakktáblaszerű háttér, amelyen egy pálmafát körülvevő halak és egy sematikus, félig fekvő helyzetben ábrázolt, meztelen női test alakja látható. Az enyhén sérült felületű, bal felső sarkában töredezett oszlopője a 13. század első felében készült.³⁰

A szamosfalvi keresztelőmedence

A szamosfalvi Szent Erzsébetnek szentelt római katolikus templomból származik Erdély egyik legkorábbi és díszítését tekintve egyik legérdekesebb keresztelőmedencéje. A vaskos, kehely alakú keresztelőmedence négyzetes, felső felén rézsúsen szűkülő talapzata szintén négyzetes törzset és egy kerek medencét, kuppát támaszt alá. A 13. század második felére

29 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. IV. Pest 1870. 185. – Pósta 1903. 53. – Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kv. 1994. 62. (A továbbiakban: Entz 1994.)

30 Entz Géza: *Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században*. Kv. 1946. 7–9, 16, 17, 23. (A továbbiakban: Entz 1946.) – László Gyula: *Várázslat egy középkori falusi templomunkban*. Kv. 1947. 57. – Vătăşianu, Virgil: *Arta feudală în ţările române*. I. Buc. 1959. 162–163. (A továbbiakban: Vătăşianu 1959.)

keltezett keresztelőmedence törzsét csillagsor, a törzs és a kupa közti átmenetet fonatdísz, a kupa alsó felét ívsor díszíti.³¹

A kőtár késő román kori téglái közül a gogánváraljai református templomból származó nagy méretű, feliratos téгла érdemel említést. A téгла egyik oldalának teljes felületét borító, majuszkulás felirat szerint az ottani egyházat a Szent Szűz tiszteletére építették. A felirat betűtípusa a téglát és ennek alapján a gogánváraljai templomot is a 14. század elejére keltezi.³²

Palmettás kerettörődék

A kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom román stílusú előzményéhez köthető az a kerettörődék, melynek két homlokfalát tokból kinövő, erősen stilizált leveles indák, a harmadik oldalát horonnyal és félpálcával tagolt, rézsúsen szűkülő profil tagolja. A faragványtörődék a kalocsai első székesegyház egyik párkánydarabjával mutat rokonságot, így valószínű, hogy a magyarországi 11–12. századi korai romanika egy késői, 13. századi párdarabjával állunk szemben.³³

Gótikus faragványok. Az erdélyi gótikus építészet emlékeit a Múzeum-Egylet kőtárában két kapukeret, egy szenteltvíztartó, egy keresztelőmedence, valamint számos kisebb építészeti töredék képviseli.

Az egykori nagyteremi református templom csúcsíves záródású, déli kapukeretét hornyok által közrefogott körtetagos és felül egymást keresztező pálcatagos profilozás díszíti. A töredékesen megőrzött kapukeret a 15. század végén készült.³⁴

A kőtár egyetlen szenteltvíztartójának származási helye ismeretlen. A faragvány szerkezete a kehelyformát követi, nyolcszögű talapzaton nyugszik, törzse és medencéje hengeres. Törzsét négy fülkébe faragott, mélydomborműves ábrázolás tölti ki, egy tárcsapajzsba komponált bika, két

31 Esterházy János: *A szamosfalvi egyház*. Archaeologiai Közlemények VII (1868). 147, 2. ábra – Entz 1946. 12–14, 16, 17, 23, 24 – Vătăşianu 1959. 167, 169, 435. – Entz 1994. 56. – 34. kép.

32 Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kv. 1996. 41–42. (a továbbiakban: Entz 1996.).

33 Entz 1994. 40. Bár a román nyelvű szakirodalom a töredéket 4–6. századi kopt faragványnak tartja, az a tény, hogy a faragvány a Szent Mihály-plébániatemplom mellett került elő, valamint 11–12. századi, román kori analógiái ezt a feltevést megcáfolják. Virgil Vătăşianu: *Un relief medieval enigmatic*. Acta Musei Napocensis V. 1968. 143–151.

34 Orbán: *i. m.* IV. 47.

széttárt szárnyú angyal és valószínűleg a fiait saját vérével tápáló, fészekben álló pelikán. Az egyik angyal alatti mezőbe vésett, gótikus évszám a szenteltvíztartót 1492-re keltezi. A megváltást jelképező ábrázolásokat a talapzat felső felén a gonoszra utaló gyík domborműve ellensúlyozza.³⁵

Szintén ismeretlen a származási helye annak a késő gótikus, tölgylevelekkel díszített, sokszögű párkánynak, melynek felső felét a reneszánsz stílus jelenlétét hirdető akantuszlevélsor zárja le. A sokszögű párkány egy kehely alakú szószékkosár zárópárkánya lehetett.

A 20. század elején lebontott tordaszentlászlói református templomból származik egy 15. századi, nyolcszögű, díszítetlen keresztelőmedence felső fele.³⁶

Egy kisebb, 15. századi párkánytöredék a dévai református egyház ajándékeként került a kötár gyűjteményébe. A faragvány egy késő gótikus, mérművekkel díszített építmény sarkának párkánya lehetett, melyen későbbi bekarcolások olvashatók.

A kolozsvári és Kolozsvár környéki gótikus faragványok közül a Szent Mihály-plébániatemplom két boltzáróköve és a templom melletti parkban talált pillérköteg, a domonkos kolostor faragványai – ablakkeretek, bordák, zárókövek –, a város erődítésének 1477-es építkezését keltező emléktábla és a kolozsmonostori bencés apátság nyugati kapuzata érdemel feltétlenül említést.

A Szent Mihály-plébániatemplom két boltzáróköve az épület szentélyének eredeti gótikus boltozatához tartozott, melyeket a barokk boltozat megépítésekor váltottak ki. Az első zárókő homloklapján domborított felirat olvasható, mely a szentély boltozatát 1498-ra keltezi. A rövidített, tükörben faragott felirat félpálcával keretezett mezőben, szintén félpálcá tagozattal „vonalazott”, több vízszintes regiszterre osztott mezőben olvasható. A tükörfaragás minden valószínűség szerint egy sablont fordítva használó, írástudatlan kőfaragó munkája lehet. A második zárókövet Jézus szimbóluma, a keresztes zászlót tartó Isten báránya-dombormű díszíti. A Szent Mihály-plébániatemplomtól északra, a templom cintermének parkosítása közben került elő az a nyolcszögű, gótikus pillér, melynek törzséhez három hálós és egy sima

A Szent Mihály-plébániatemplom
záróköve

35 Pósta 1903. 53.

36 EM 19(1902). 307. – Pósta 1903. 53.

oszlopszékre metsződő féloszlop csatlakozik. A 14. századi pillér valószínűleg az egykori Szent Jakab-kápolnához köthető.³⁷

A középkori kőtár gótikus faragványai között található a kolozsmonostori Kálvária-templom egykori hajójának nyugati kapuzata. A rendkívül bonyolult szerkezetű, díszes kapu csúcsíves záródású, csúcsában átmetező körte- és hengertagos profilozással és kereszttrózsával. A kapunyílast magas, többszintes fiatornyok fogják közre. A levéldíszes és állatfejes gyámokra támaszkodó, ívsoros törzsű fiatornyokat a kapuhoz hasonlóan kereszttrózsák zárják le.³⁸

A kolozsmonostori Kálvária-templom egykori hajójának kapuzata (részlet)

Kolozsvár egykori erősítéséből számos olyan faragvány került a Múzeum-Egylet állományába, melyek eredetileg a várfalakat, a kaputornyok vagy a kőhidak homlokfalát díszítették. A legkorábbi az egykori Híd utcai kaputorony 1477-es, gótikus évszámmal vésett építési felirata.³⁹

Reneszánsz faragványok. A kőtár leglátványosabb és legtöbb faragványt számláló gyűjteményét kétségkívül az erdélyi, és főként a kolozsvári polgári reneszánsz építészet faragott emlékei alkotják. A gyűjtemény magába foglalja Erdély első reneszánsz építkezéseinek szórványosan megőrzött emlékeit, a gyalui püspöki vár Geréb-címerét, Erdély legszínvonalasabb re-

37 (Pósta Béla) EM 18(1901). 303. – Pósta 1903. 53.

38 Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Kv. 1935. 9. (a továbbiakban: Balogh 1935.) – Entz 1996. 34, 35. ábra – Kovács András: *Kolozsmonostor, Kálvária-templom*. Kv. 1997. 16. (Erdélyi Műemlékek 27.)

39 *Kolozsvár leírása 1734-ből*. Szerk. Péter Pál. Kv. 1944. 24 – Nagyajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár köfalai körül*. Nemzeti Társalkodó 1840. 45, 4. kép – Jakab Elek: *Kolozsvár története világosító rajzai*. Pest 1870. X. tábla (a továbbiakban: Jakab Rajzok) – Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. EM 1944. 297; 3. kép – Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Szerk. B. Nagy Margit. Buk. 1982. 125.

neszánsz szentségtartó fülkáját, a reneszánsz Kolozsvár számos lakóházának ajtó- és ablakkereteit, kandallóit, boltozattartó gyámjait és záróköveit, valamint a város erősítésének több kora újkori emléktábláját.

Geréb László püspök gyalui címerköve

A gyalui püspöki várban Geréb László erdélyi püspök megrendelésére készültek el Erdély első reneszánsz jegyeket viselő faragványai, melyek közül Geréb püspök címerköve, egy Szent Mihály-domborművet ábrázoló törpepillér, valamint egy vájatos konzolpár került a kőtár gyűjteményébe. Geréb László erőtől duzzadó, a gótikus faragásra jellemzően dekoratív, ágaskodó oroszlánt ábrázoló címerpajzsát két töredékes, meztelen puttó tartja. A címer ötágú, nyitott koronából jobbra ágaskodó, koronás oroszlán plasztikusan megfaragott mellképét ábrázolja. A címerkő erősen sérült, hiányzik alsó és felső fele, egyszerű, lemezzel tagolt párkányának nagy része és a címerpajzs talprésze is. Talán a legtöredékesebbek a címertartó puttók, alakjuk nagy része hiányos, arcuk csonka. A Geréb-címerkő legközelebbi párhuzama a budai királyi palota kora reneszánsz faragványai között találjuk meg, kompozíciója és a plasztikusan megformált címertartó puttói révén a szakirodalom Erdély legkorábbi reneszánsz faragványaként tartja számon.⁴⁰

Szintén a Múzeum-Egyesület gyűjteményét gazdagította Erdély egyik legjobb színvonalú reneszánsz szentségháza, mely egy reneszánsz szemöldökpárkánnyal együtt a kövesdi református templomból származik. A szentségtartó a klasszikus reneszánsz szentségházak szerkezetét követi, melyet egy félköríves oromzattal lezárt téglalap alakú falifülke alkot. A kannelúrák pilaszterekkel keretelt fülke belsejét a tér mélységét érzékeltet-

40 Balogh 1935. 58. – Balogh 1939. 564. – képe: 566. – Balogh 1943. 232. – Balogh 1985. 263. – Vătăşianu 1959. 611. – Szász Anikó: *Gyalu, várkastély*. Kv. 2002. 3. (Erdélyi Múemlékek 33.)

tő, perspektivikus építészeti belső tér tölti ki, mely oldalfalainak mélységét egy-egy keskeny, félköríves záródású falifülke, járófelületét kockás padló, mennyezetét rozettás díszű kazettás mennyezet térbeliséget érzékeltető, domborműves képe tölti ki. A mennyezetben a Szentlélek galambjának kitért szárnyú alakja ereszkedik alá. Az érzékletesen megkomponált belső tér kompozícióját némiképpen az oldalfalak fülkéi zavarják, melyeket nem térben, hanem előlnézetben ábrázolt a kőfaragó. A szentségház kagylódíszes oromzatában egyik kezében a nyitott bibliát tartó, másik kezét áldásra emelő Krisztus-mellkép domborműve látható. Az oromzat csúcsát és sarkait egy-egy akrotérion hangsúlyozza. Az akrotérionok közti üres mezőket a szentségházat 1537-re keltező évszám tölti ki. A fülke alatt megrendelője, csúcsi Tomori Miklós monogramja és bojtokban végződő szalagra helyezett címere látható. A szentségházat egy erősen sérült felületű kerub támasztja alá a szárnyaival.

A kövesdi szentségház
(1537)

A kerub feje teljesen megsemmisült, mindössze a Tomori-címert átölelő szárnyai maradtak meg épségben. Szintén a kövesdi templomból származik egy Tomori-címeres nyílászkeret szemöldökköve, melynek füles keretbe vésett reneszánsz nagybetűs felirata a keretet 1535-re keltezi.⁴¹ A keret és a szentségház faragásának kivételesen jó minősége minden bizonnyal megrendelőjük jól kiépített kapcsolatrendszerének köszönhető, ugyanis Tomori Miklóst a források 1526-ban fogarasi, 1534-ben már budai várnagyként, majd 1537-ben a kolozsmonostori apátság gubernátoraként említik.⁴²

A kolozsvári reneszánsz építészeti első keltezett emléke Bernardus Piktor egykori Híd utcai házához köthető. A lakóház egyetlen megmaradt eleme egyik kapujának 1514-re keltezett architrávja.⁴³ Az egyetlen kőhasábból kialakított architráv alsó felét kímás és lemezek közé ékelt félpálcatagos, a

41 Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Kv. 1943. 265, 158–160. kép.

42 Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. Bp. 1990. 4165, 4465, 4508. – Mikó Árpád: *Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagelló-kori Magyarországon*. Művészettörténeti Értesítő 54/2005. 3–4. 205–244. – [P.] Kovács Klára: *Un grup de inscriptii renascentiste din Transilvania secolului al XVI-lea*. In: *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*. 2. Cluj-Napoca, 2006. 140–150.

43 Balogh 1935. 19 – Balogh 1943. 62, 85, 257 – Balogh 1985. 184 – Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I. Pest 1870. 608–609 – Jakab Rajzok. VIII – Kelemen 1982. 140. – Kovács 2003. 9.– Sebestyén, Gheorghe–Sebestyén, Victor: *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. Buk. 1963. 87. – Vătășianu 1959. 619.

szárkövek irányában lefelé forduló profilozás, széleit a megrendelő nevét és a készítés évét tartalmazó, vésett felirat díszíti. Az architráv frízében voluták által szegélyezett füles keretben számos rövidítést és betűösszevonást tartalmazó, szépen komponált reneszánsz nagybetűs felirat annak állít emléket, hogy a keret Szapolyai János vajda idejében, a Dózsa György-féle felkelés leverését követően készült.

A Fő tér keleti során álló Wolphard–Kakas-ház faragványait a kőtár egyik legszínvonalasabb és legnagyobb tételszámú emlékegyütteseként tartjuk számon. A város egyik legjelentősebb reneszánsz lakóházának faragványai az épület 1894-ben történt részleges lebontását követően kerültek a Múzeum-Egylet gyűjteményébe. A házból összesen ötvennégy köemlék származik: három ajtó- és három ablakkeret, egy ablakkeret szemöldökpárkánya, két kandalló, negyvenegy gyámkő és egy zárókő.⁴⁴ A több ízben bővített, szepített épület legkorábbi emlékei egykori főhomlokzatának emeleti ablakai, melyek közül kettőt Wolphard Adorján, Kolozsvár utolsó római katolikus plébánosának lőfőpajzsba faragott papi címere (1534), a harmadikat a család másik, unokaöccse által is használt, nyilakkal átlőtt szívet ábrázoló címere díszít (1536). A három széles fesztávú ablak azonos tagolású: a profilált könyöklőpárkányos nyílásokat a szárkövekre átforduló profilozás, reneszánsz nagybetűs, vésett feliratos fríz és gazdagon profilált szemöldökpárkány jellemzi. Mindhárom ablak könyöklőpárkánya és keresztosztói hiányzik.

A ház legszebb kapukerete a földszinti ebédlőbe készült 1541-ben, szintén Wolphard Adorján megrendelésére. A festés nyomait őrző ajtókeret a klasszikus reneszánsz kapuzatok szerkezetét követi: a kannelúrás díszű szárkövekre címeres, fonatdíszes architráv, feliratos fríz és profilált szemöldökpárkány támaszkodik. Az architráv középtengelyében Wolphard Adorján apáti kalappal bővített papi címere látható. A golyvázott frízet plasztikusan faragott maszkok domborművei, a szemöldökpárkány tagozatait fogsorfríz, tojásléc és akantuszlevélsor hangsúlyozza. A rendkívül elegáns, szép arányú ajtókeret részletkidolgozásában is egyedülálló az erdélyi emlékanyagban. Ennek az ajtókeretnek a színvonalát talán csak az a kolozsvári keret közelíti meg, mely több mint ötven évvel később készült a pénzváltó Filstich Péter Fő téri lakóháza számára.

44 Jakab 1870. IV, V. tábla – EM 1896. 509. (Finály Henrik) – Pósta 1903. 53. – Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*. Genealogiai Füzetek 1913. 58–59. (A továbbiakban: Sándor 1913b.) – Balogh 1935. 20, 21 – 38, 39, 44. kép – Balogh 1943. 260; 150, 153, 168. kép – Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. EM 1944. 2. sz. 299; 7. kép, X, XI. tábla. – Kovács András: *Csillagképek és épületplasztika. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez*. *Ars Hungarica* 19(1991). 157–165. – Uő: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben. 1541–1720*. Bp.–Kv. 2003. 30–38. – Uő: *Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben*. Bp. 2007. 201–216. (Múltidéző zsebkönyvtár) – Mikó: *i. m.* 205–244. – [P.] Kovács Klára: *i. m.* 140–150.

A Wolphard–Kakas-ház két további ajtókerete Adorján unokaöccse, az asztrológus és kétszer is Kolozsvár főbírájává választott Wolphard István megrendelésére készült. Az első, 1579-es ajtókerete valamelyik földszinti helyiségben lehetett, készítését vélhetőleg az 1541-es keret ihlette. A feltűnően rossz arányú ajtókeret kannelúrás féloszloppal díszített szárkövei aránytalanul magas, triglifes-maszkos díszű architrávot és mesterjeggyel megjelölt, feliratos frízet támasztanak alá. A keret szemöldökpárkánya hiányzik. A mesterjegy a város legnevesebb kőfaragójára, szécsi Seres Jánosra, esetleg a fiaira utal. A keret gyenge minősége, valamint az a tény, hogy az idős kőfaragó halálának évében készült, arra enged következtetni, hogy ezt az ajtókeretet valószínűleg kevésbé tapasztalt fiai készíthették. A ház két évvel későbbi, 1581-es ajtókerete, mely az emeleti vestibulumot díszítette, egyértelműen más kőfaragómester munkájának tulajdonítható. A szép arányú, klasszikus felépítésű nyílászkeret szárköveit oroslánfejes oszlopszékre faragott, dór féloszlopok tagolják, triglifes és Wolphard-címeres architrávját, valamint feliratos frizét profilált szemöldökpárkány zárja le.

A fentiekől merőben különböző típus a ház 1590-es ajtókerete. A rusztikás díszű szárköveken gyémánt- és csillagdíszes kazettákkal és a szélein egy-egy sután megfaragott maszkkal ékes architráv és profilozott szemöldökpárkány nyugszik. A keret szerkezete termódosulásra vagy egy esetleges rossz szerkesztésre utal: a fríz hiányában a kőfaragó itt a feliratot a szemöldökpárkány alsó felén kialakított keskeny sávba volt kénytelen felfesteni.⁴⁵ A Kakas István által rendelt keret a ház udvari homlokzatának eredeti helyén lévő, szintén rusztikás szárkövű Kakas-címeres ajtókeretének párdarabja.

Az épület mindhárom múzeumba került kandallóját Wolphard István készítette. A két nagyobbik, sokszögű kandallópárkány szintén sokszögű kürtőt támasztott alá, a párkányok falba süllyesztett széleit faragott gyámok támasztották alá. Mindkét kandallópárkány hármasságú tagolású, egyikükön a reneszánsz nagybetűs, vésett feliratos sáv fölött Wolphard István monogramjával megjelölt triglifes-rozettás fríz és egyszerű, keskeny párkány húzódik. Volutaszerűen kiképzett gyámjainak oldallapját tulipánok díszítik. Valamivel egyszerűbb díszítésű a másik sokszögű kandalló párkánya. A félpálcával két vízszintes sávra osztott frízet itt is egyszerű párkány zárja le. A kandallót rozetták, négy- és hatszirmú virágok, stilizált liliomok és a Wolphard István által használt családi címer díszíti. A kandalló gyámjai hiányoznak. A harmadik faragvány egy fülkeszerűen kialakított, falba süllyesztett tüzelő külső kőkerete lehetett. Az egyszerű felépítésű keret kan-

45 Festett felirattal a kolozsvári reneszánsz emlékműanyagban csak a Wolphard–Kakas-ház szomszédjában, a Bogner–Gellyén-házban találkozunk.

nelúrás szárkövekei feliratos frízet és tagolt párkányt támasztanak alá. A keretet felirata 1582-re keltezi.⁴⁶

*A Wolphard–Kakas-ház
egyik záróköve*

A Wolphard István által megkezdett zodiákus termet özvegyének második férje, Kakas István fejezte be. A terem boltozatát a saját címerét ábrázoló zárókövel díszítette, majd az eredeti tervet leegyszerűsítve a megmaradt gyámköveit befalaztatta az emelet egyik helyiségébe. Ez utóbbi gyámkövek az emelet modern kori átalakításakor a kőtárba kerültek. A reneszánsz címerpajzsba faragott, a Vízöntőt és a Nyilast ábrázoló gyámokat akantuszleveles párkány koronázza. Szintén a Wolphard–Kakas-házból származik egy bocskoros, dudás gyermek alakjával

díszített gyámkő, valamint harmincnyolc egyszerű, lépcsőzetesen tagolt gyámkő is.

A Fő téri Bogner–Gellyén-ház faragványai déli szomszédjához, a Wolphard–Kakas-ház hasonlóan szintén az épület 19. század végi bontását követően kerültek a Múzeum-Egylet gyűjteményébe, ekkor a kora újkori kőtár három kapukerettel, egy kandallóval, két gyámkővel és néhány keret töredékeivel gazdagodott.⁴⁷ Két kapukeret a 16. század harmadik negyedében készült, így bizonyosan idősebb Bogner Imréhez, a harmadik, valamint a töredékek egy része a fent említett azonos nevű rokonához, a többszörösen Kolozsvár főbírájává választott Bogner, alias Gellyén Imréhez köthető. A két korábbi kapukeret kimagaslóan jó minőségű munka. Az 1569-re keltezett keret szárköveit ma üres, egykor talán festett reneszánsz címerpajzsos oszlopszék és felfelé elkeskenyedő, sokszögű gyűrűkkel két szakaszra osztott féloszlop díszíti. A féloszlop törzsét akantuszlevelek, fejezetét rozetták ékesítik. A keret szárkövének belső sarkán, valamint az architráv alsó szegélyén plasztikus faragású, kúszóleveles faágas fríz fut végig. A keret golyvázott frízében bojtos végű szalagra helyezett reneszánsz címerpajzsos megrendelő monogramja látható. A kapukeretet erősen kiugró, golyvázott párkány koronázza, melynek profiljait tojásléc, asztragal- és akantuszlevélsor borítja. A keretet a fríz golyvázott széleire festett évszám 1569-re keltezi. A ház második kapukerete az előzőhöz hasonló szerkezetű: szárköveit

⁴⁶ Jelenleg a bukaresti Román Nemzeti Történelmi Múzeumban található.

⁴⁷ Pósta 1903. 53, 54. – Sándor 1913b. 70. – Balogh 1935. 47. kép – Balogh 1985. 152–153.

oroszlánfejes kopogtatóval díszes oszlopszék és kompozit fejezetes pilaszter tagolja, melynek törzsét mélyített tükörbe faragott olaszkoszorú tölti ki. A két keret párkánya azonos tagolású. Frizében Bogner Imre lófőpajzsba faragott címere látható, melyet egy-egy sárkányon lovagló, szárnyas puttó vesz közre, a fríz golyvázott szélein egy-egy gömbre támaszkodó puttó alakja áll. A két keret esetében megfigyelhető hasonló vonások arra utalnak, hogy e második keret is a 16. század harmadik negyedére keltezhető. Szintén a kapukkal egy időben készült a Bogner-ház BE monogramos gyámköve is, melyet a monogram melletti, domborított évszám 1568-ra keltez. A

A Wolphard–Kakas-ház egyik gyámköve

harmadik ajtókeret a két korábbtól eltérő szerkezetű. A keretnek mindössze triglifés és rozettás metopéjű, közepén EB monogrammal díszített architrávja maradt meg, mely kompozit fejezetes, kannelúrás pilaszterekkel díszes szárköveken nyugszik. Az architrávot kolozsvári analógiái szintén a 16. század harmadik negyedére keltezik, lapos faragású, aránytalanul tagolt, vaskos szárkövei valószínűleg egy másik, 17. századi kerettől származnak. A Bogner-ház kandallókerete a Wolphard–Kakas-ház harmadik kandallójához hasonlóan fülkeszerű tüzelő kerete lehetett. A keretet összefüggő, rozettás fríz veszi körül és fogsorízzel, tojásléccel és akantuszlelésorral díszes, profilált párkány zárja le. A tüzelő kerete kiemelkedően jó minőségű faragása alapján a 16. század 60-as éveire keltezhető. Szintén a Bogner–Gellyén-házból származik az az 1623-ra keltezett, nyilazó alakot ábrázoló címeres faragvány, mely egy tört szemöldökű nyílászkeret architrávjának középrésze lehetett.

A Fő tér északi során állt egykor a város neves, nyitott padlásterű kereskedőházainak egyike. A Bácsi és a München család közös tulajdonában álló épületet Bácsi Péter építtette át 1571-ben, ekkor készült faragványai közül főhomlokzatának szekérkapuja és három ablaka, két ajtókerete és öt baluszter a ház 1909-es lebontása után a kőtárba került.⁴⁸ Az egyenes lezárású és félköríves nyílású szekérkapu szárköveinek csak felső fele maradt meg, az alsó felét Kelemen Lajos már a 20. század elején egy kolozsi telken látta.⁴⁹ A szekérkapu kannelúrás pilaszterekkel tagolt szárkövei profilált

48 Balogh 1934. 145. – Balogh 1944. 301, 18, 19, 20. és 29. kép.

49 Kelemen 1982. 133.

architrávot, reneszánsz kapitálissal vésett feliratos frízt és fogsorfrízzel tagolt párkányt támasztanak alá. Az architráv közepét bojtos végű szalaggal dekorált, reneszánsz címerpajzsba faragott BP monogram, a frízt kerek,

*A Bogner–Gellyén-ház
1569-es ajtókerete*

babérkoszorúval övezett tárcsán három egymásba kapaoszkodó, ruhátlan férfi alakja díszíti. A szekérkapuval egy időben készülhettek a főhomlokzat triglifes és BP monogramos frízű, kannelúras szárköveken nyugvó ablakai, valamint egy hasonló szerkezetű, triglifes frízű és szintén kannelúras szárkövű ajtókeret is, a belső helyiségek egyikéből. A ház második ajtókerete az előzőektől eltérő típus, egyszerű, profilált szárkövein profilált architráv nyugszik, melynek középtengelyében lépcsőzetesen tagolt gyámköre emlékeztető dombormű látható. A Bácsi-ház harmadik ajtókerete az épület másik társtulajdonosához, a München család valamelyik tagjához köthető. A szintén egyszerű szerkezetű ajtó-

keret azonos profilozású szárköveit és architrávját fogsorfrízzel hangsúlyozott szemöldökpárkány zárja le. Az architráv közepét a München család reneszánsz címerpajzsba faragott monogramja ékesíti. Az épület további faragványai, illetve töredékei a ház egykori árkaodos udvari folyosójának lehettek a törpepillérekre támaszkodó tartóelemei. Az öt balluszter közül négy sima törzsű, közepükön gyűrűvel két szakaszra osztott, az ötödik felületét halpikkely minta borítja.⁵⁰

A Óvár Kispiaacának északi során állt Basta-ház egykori főhomlokzatának képét 19. századi fényképfelvételek rögzítették. A felvételekről ismert háromosztatú reneszánsz ablakkereteit, valamint két ajtókeretet a ház 1902-es lebontása után a múzeum kőtárába szállítottak.⁵¹ A két azonos ablakkeret szárköveinek és szemöldökpárkányának folytonos profilozása a szárköveken megtörik, a kereteket fogsorfrízzel kiemelt párkány zárja le. Az ajtókeretek egyike az ablakokkal egykorúnak mutatkozik, ugyanaz a profil kereteli, felső felén szintén fogsorfríz fut végig, párkánya hiányzik. A ház

50 Ez utóbbi, halpikkelymintás balluszter a Pákei-villa udvarán található.

51 Pósta 1903. 54. – Balogh 1944. 293–303. – Balogh 1985. 167; 88, 91. kép. – Pósta 1903. 53–54. – (Pósta Béla) EM 18/1901. 303.

utca felőli helyiségéből származik egy feltűnően gazdagon tagolt ajtókeret, melynek szárköveit gyűrűkkel több szakaszra osztott, felső felén csavart törzsű, vaskos arányú féloszlop tagolja. A keret feliratos szemöldökkövén bojtos szalaggal dekorált lófpajzsban az ajtókeret megrendelőjének HI monogramja és készítésének éve, 1553 olvasható. Az akantuszlevélsoros párkánnyal két szakaszra osztott, golyvázott szemöldökkövet profilált, tojásléces és akantuszlevélsoros párkány koronázza. A Basta-ház 1553-as ajtókerete és későbbi párdarabja, a Bogner–Gellyén-ház jóval egyszerűbb, letisztult szerkezetű, 1568-as kapukerete valószínűleg felvidéki minták alapján készülhetett.⁵²

A Basta-ház 1553-as ajtókerete

Benedictus Hensler ötvösmester egykori, Híd utcai házából, három teljes reneszánsz ajtókeret és egy pilaszterpár származik. A két korábbi keret hasonló szerkezetű, a kannelúras díszű féloszloppal, illetve pilaszterrel díszes szárköveken keskeny párkánnyal két szakaszra osztott szemöldökkő nyugszik, melyet profilált szemöldökkpárkánnyal zár le. Mindkét keret frízét latin nyelvű szentencia, az 1585-ös, illetve az 1586-os évszám és a HBR monogram ékesíti. Az 1586-os keret golyvázott frízének széleit tolldíszes maszkok töltik ki, az 1585-os keret érdekessége az architrávjának lófpajzsán megjelenített bajszos és kétfelé fésült szakállú férfiportré. Az 1586-os keretet készítője TLZ monogramos mesterjeggyel jelölte meg. A harmadik ajtókeret az előzőktől eltérő típus: a rendkívül elegáns, szép arányú keretet tört szemöldök zárja le. A kapuszemöldök frízét egymás alá csúsztatott lemezekhez hasonló motívumot tölti ki, melynek középpontjában egy tengelye körül derékszögben megforgatott füles keretben a megrendelő HB monogramja látható. Az ajtókeret erősen kiugró, profilált szemöldökkpárkány zárja le. A kaput legközelebbi, tört párkányú párhuzamai a 17. század első évtizedeire kelteznek.

A Monostor utca 3. sz. alatti, egykori Naláczy-házából származik a kőtár egyetlen magyar nyelvű felirattal díszes ajtókerete. A keret egyszerű felépítésű, oszlopszékre támaszkodó, kannelúras pilaszterrel ékes szárkövei-

52 A két keret a bártfai városháza emeleti termeinek ajtókereteivel mutat közeli rokonságot.

A Hensler-ház egyik ajtókerete

re feliratos, szélein rozettákkal díszített fríz és profilált szemöldökpárkány támaszkodik. A keretet felirata 1586-ra keltezi. Szintén innen került elő annak a nyíláskeret architrávjának a töredéke is, melynek megrendelőjét lófőpajzsba faragott NI monogramja és az ötvösmesterségre utaló kehely-domborműve alapján Entz Géza Nagybányai János ötvösmesterrel azonosította.⁵³

A Közép utca 13. sz. lakóházából egy PS monogramos nyílás 1552-es szemöldökpárkánya és egy triglifes-rozettás, közepén üres címerpajzssal díszes ablakszemöldök került a Múzeum-Egyesület kőtárába.⁵⁴ Mindkettő nagyon szépen faragott, jó arányú töredék, a felirat szépen formált, reneszánsz nagy-

betűkkel vésett, érdekessége az évszám írásmódja, melyben a 50-es számot öt tízes számjegy helyettesíti: MDXXXXXII.

A kolozsvári késő reneszánsz építészet egyik jellegzetes emléke Újhelyi Gábor ötvösmester házának ablaka, melyet a szakirodalomban a neves kidei kőfaragó, Sipos Dávid nevéhez kapcsolnak. A profilált könyöklőpárkányos keretet szintén profilált szemöldökpárkány zárja le, keretét késő reneszánsz indadísz borítja. Az architráv közepén reneszánsz címerpajzsban az ablak megrendelőjének, Újhelyi Gábor ötvösmesternek GU monogramja, a keret készítésének 1724-es éve és a megrendelő mesterségére utaló kehely domborműve látható.⁵⁵

Kolozsvár egykori erődítésrendszeréből már a 19. század végétől kezdve számos sírfeliratot és emléktáblát mentettek át a Régisírtárba.⁵⁶ A várfalból származó sírfeliratok a kőtár legegyszerűbben kivitelezett emlékei, Martinus Schindler, valamint Keresztszegi Erzsébet és családja 1583-as vé-

53 Balogh 1934. 145; 139. kép – Balogh 1935. 22; 44. kép – Balogh 1940. 545; 539. kép. Entz Géza jegyzeteit Lövei Pál művészettörténésznek köszönhetően sikerült átnézniem, amiért ezúton is köszönettel tartozom. A cédulaanyag jelenleg a budapesti Művészettörténeti Kutatóintézet adattárában található.

54 EM 1934. 155.

55 Kelemen 1982. 77–79. – Balogh 1934. 155. – Balogh 1935. 32; 79. kép.

56 Letavay Sándor: *Jegyzetek Bocskay István E. F. szerencsés Péntek napja eránt, s néhány Erdélyi Főlliratok*. Tudományos Gyűjtemény 1818. V. 135. – Nagyajtai Kovács István: *Vándorlások Kolozsvár várfalai körül*. Nemzeti Társalkodó 1840. II. 45, 80, 4. kép – Jakab *Rajzok*. X. tábla – (Pósta Béla) EM 17(1900). 241. – Pósta 1903. 54. – Balogh 1935. 22; 46. kép – Balogh 1944. 297; 3. kép. – Balogh 1944. III/3. kép.

Kolozsvár-címet ábrázoló kőhasáb a városfalból

sett sírfeliratát füles keret, Begreczi Bálint és felesége, Vacey Márta 1607-es emlékére készült feliratot egyszerű, mélyített tükör övezi. Szintén a városfalat díszítette két 16. századi Kolozsvár-címeres, azonos kialakítású emléktábla, melyeken a babérkoszorúval övezett városcímet a kőlap szélein egy-egy féloszlop, valamint az erre támaszkodó asztragalosz és akantuszlevélsorral díszített párkánnyal keretelik. A város erődítésének további emlékei az egykori Monostor utcai kaputorony külső homlokzatának 1663-as, szélein kannelúras pilaszterekkel tagolt emléktáblája, a Híd utcai egykori kőhíd építési felirata 1692-ből, egy Báthory Kristóf- és egy II. Rákóczi György-korabeli építési emléktábla. A Báthory-kori, nyújtott téglalap alakú építési tábla alsó felét vésett felirat tölti ki, felső felén rövid, göndör hajú, hosszú tunikát viselő angyalpár a Báthory család ovális, volutákkal díszes címerpajzsra faragott címerét fogja. Az emléktábla feliratát füles tábla keretezi. Táblánk esetében a fülek nem az oldallapok középmagasságában, hanem a tábla felső szegélyének a szélein találhatók. Az emléktábla figurális ábrázolásainak alacsony színvonala, a felirat füles táblájának megoldása kevésbé gyakorlott kőfaragóra utal.⁵⁷ Számottevően jobb minőségű munka a várfal Rákóczi-kori emléktáblája. A három kőhasábból álló emléktábla felső egyharmada II. Rákóczi György kannelúras féloszlopokkal keretelt, fejedelmi címerét, alsó kétharmada a füles keretbe vésett, szépen kiserkesztett, reneszánsz nagybetűs feliratot tartalmazza. Az emléktáblát az előzőhöz hasonlóan szintén utólagos színezés borítja.

Barokk emlékek. A kolozsvári kora barokk emlékek egyik érdekes csoportját alkotják a kolozsmonostori egykori jezsuita kápolna homlokfalából kibontott építési emléktáblák. A tizenegy táblából álló kompozíció közép-pontjában Perényi Katalin címeres építési táblája állt, melyet négy erde-

57 Sándor 1913b. 33–35.

*Perényi Katalin címerköve
Kolozsmonostorról*

lyi fejedelem, Báthory István, Rákóczi Zsigmond, Rákóczi György, Bethlen Gábor, valamint I. Lipót császár levelekkel övezett kártusba foglalt táblája vett közre. Ez utóbbi táblák az uralkodók nevét és a rend kolozsmonostori ingatlanainak építéséhez vagy magához a rendhez fűződő viszonyára utaló megjegyzéseket tartalmaznak, ekképpen emelik ki azt, hogy Báthory István és Rákóczi Zsigmond adományaikkal, Rákóczi György beleegyezésével, majd Bethlen Gábor a további szépitéssel, „nemesítéssel” járult hozzá az építkezésekhez, vagy képletesen a rend bővítéséhez. A Lipót császárra vonatkozó megjegyzés erősen rongált, mindössze nevének monogramja betűzhető ki.

Az uralkodók félkörívben elhelyezett kártusai alatt egy sorban feliratos táblák sorakoztak, melyek közül négy az uralkodókra vonatkozó, dicsőítő szövegeket tartalmaz. Az emlékcsoport keltezése Perényi Katalin töredékes felirata alapján az 1690-es évek elejére tehető, melynek legkésőbb 1693-ig, Perényi Katalin halálának évéig mindenképpen el kellett készülnie. Az utolsó felirat modern kori, a kápolna 1807-es helyreállításának állít emléket, így a kompozíció utólagos kiegészítéseként került a homlokzatra, amire az is utal, hogy a korábbi, falba mélyesztett tábláktól eltérően ez kiugrott a falazat síkjából.

Szintén Kolozsmonostorról, a Kálvária-templomból származik a megostorozott Krisztus töredékes szobra. Krisztus alakjának a feje, teste és lábainak a combközépig érő szakasza maradt meg, arca szinte teljesen megsemmisült. A körplasztikát hátulról az ágyék magasságában enyhén előreugró, egyszerű párkányos pillér támasztja meg. A szobor a megostorozott Krisztust jellegzetes testtartásban ábrázolja, felsőteste enyhén oldalra dől, feje előrecsuklik, hosszú, hullámos hajfürtjei az arcába hullnak. Az izmos, fiatal, vérző férfitestet sebek barázdái borítják, szakállas, bajuszos arcának megmaradt töredékei beesett, elgyötört arcot sejtetnek. Krisztus testének élethű ábrázolása, az ágyékkötő plasztikus redőzése a szobrot a kolozsvári barokk szobrászat kiemelkedő darabjái közé emeli.⁵⁸

58 EM 19(1902). 307. (Pósta Béla) – Pósta 1903. 53.

Szintén töredékes a kőtár Nepomuki Szent János-szobra, mely a kolozsvári Tímár utcai zsidó hitközség épületének helyén került elő.⁵⁹ A jellegzetes viseletben, reverendája fölött karingben és fején birétummal ábrázolt, félig csukott szemű szent alakja alacsony, négyzetes talapzaton emelkedik. Hiányoznak a szobor alkarjai és keresztje, arca és öltözkének alsó redői több helyen töredezettek, csorbultak. A kereszt rögzítési helyét a szent karingjén két csaplyuk bemélyedése jelzi. A szobor megmaradt részletein a test elegáns tartása, gazdag, plasztikus redőzésű öltözete, karingének csipkés szegése, nyújtott, átszellemült arcának szépen kidolgozott vonásai e művet a 18. századra keltezik.

A megostorozott Krisztus szobra

Síremlékek

A Múzeum-Egyesület kőtárának egyik legkorábbi síremléke Apafi Mihály emlékét őrzi. A sírkölap a marosvásárhelyi egykori ferences kolostor templomából származik, és Kelemen Lajos révén került a helyi református temetőből a Régiségtárba. A töredékes, hét darabból összeillesztett, több helyen gipsszel is kiegészített sírkölapot erősen kiugró, gótikus minusz-kulás feliratos keret szegélyezi, belső mezejében az Apafi család sugarak között kardot ábrázoló címere látható, melyet magas faragású, plasztikus cafrangok öveznek. A síremlék az 1470-es évek elején készülhetett.⁶⁰

A Farkas utcai református templom helyreállítása során a Mikola Ferenc és János (1471), Mannino Pecti (1499), Gyerő Tamás, Seres János (1579), Berkenyesi Istvánka (1595), Bek Kata és fia, Literatus Márton (17. század vége), Ilona asszony (1633), Csepregi Mihály (1704), Pataki István (1775) síremléke, valamint két 17. századi sírkőtöredék került a Régiségtárba.

59 Entz Géza kéziratos cédulái.

60 Keöpeczi Sebestyén József: *A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere*. Kv. 1928. 10. (ETF 13.) – Entz 1996. 96, 115; 185. kép – Tonk Sándor: *Marosvásárhely–Vártemplom*. Sepsiszentgyörgy 1994. 5–6. (Erdélyi műemlékek 7.)

A templom két legkorábbi, gótikus síremléke Mikola Ferenc és János,⁶¹ valamint Mannino Pecti síremléke (1499).⁶² A Mikola-sírkőlap korai, 1471-es keletzése arra utal, hogy korábbi lehet a templomnál, és más helyről, valószínűleg az óvári templomból hozhatták át. Mivel Mikola Ferenchez köthető az óvári domonkos templom helyreállítása és a kolostor megépítése, melyre 1442-ben, királyi kiváltságlevélben kapott engedélyt, valószínű, hogy eredetileg ott kaphatott nyugvóhelyet. A két síremlék szerkezete és díszítése több hasonlóságot mutat: a gótikus minuszkulás köriratos kerettel szegélyezett, álló téglalap alakú sírkőlap belső mezejének középrészét az elhunytak címere tölti ki, melyet erősen stilizált növényi motívumok vesznek körül. Mindkét sírkőlap lapos faragású. Bár felépítésében és megmunkálásában mindkét sírkőlap a gótikus síremlékek egy-egy jellegzetes példája, a Mikola-sírkő jelentősége korai reneszánsz jegyek megjelenésében rejlik. A köriratos keretének sarkait egy-egy szépen megkomponált reneszánsz rozetta tölti ki, keretének részsűjét szintén jellegzetesen reneszánsz motívum, az asztragal sor emeli ki. A fenti síremlékekhez hasonló szerkezetű a Mikola-nemzetség egy másik tagja, Gyerő Tamás síremléke,⁶³ melynek mezejét a stilizált növényi motívumok közé komponált Gyerőfi-címer díszíti, átmetsződő pálcataggal övezett keretét viszont már a korai humanista kapitális betűtípussal vésett felirat díszíti.⁶⁴

A Farkas utcai templomból származó többi nyolc síremlék többnyire a helyi reneszánsz kőfaragóműhely funerális munkáinak egy-egy jellegzetes példája. A sírkőlapok nagy része álló téglalap alakú, keretükben vagy belső, mélyített mezejükben az elhunyt címere, a mesterségére utaló jelvény vagy egy-egy szimbolikus ábrázolás, valamint a mező többi kétharmadában az elhunytira emlékező felirat található. Kivételt képez Berkenyesi Istvánka 1595-ös, fektetett téglalap alakú síremléke,⁶⁵ melynek belső mezejében volutákkal díszes reneszánsz címerpajzsba faragott, szívből kinövő tulipántó elhelyezése arra utal, hogy a síremléket eredetileg álló helyzetben kívánták felállítani. A sírkőlap belső mezejébe vésett sírfelirata viszont csak fekvő

61 Sándor 1913a. 201–204. – Balogh 1943. 261–262.

62 Sándor 1913b. 25–26. – Sándor 1913a. 202–205; 2. kép – Vernei-Kronberger Emil: *Magyar középkori síremlékek*. Bp. 1939. 43. – Balogh 1943. 262. – Entz Géza–Kovács András: *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei*. Szerk. Kovács András. Bp.–Kv. 1995. 94. – Sándor Imre a síremlék erősen roncsolt, töredékes köriratában olvasható nevet Manino Pecti-ként oldotta fel: Sándor 1913a. 204–205. A síremléket 1974-ben a bukaresti Román Nemzeti Történeti Múzeumba szállították egy időszakos kiállításra, azonban sok más tárgyhoz hasonlóan azóta sem került vissza Kolozsvárra.

63 Sándor 1913b. 9–10. – Balogh 1935. 19; 35. kép – Balogh 1943. 262–263. – Balogh 1985. 44, 189.

64 A síremlék Mannino Pecti síremlékéhez hasonlóan szintén a bukaresti Román Nemzeti Történeti Múzeumban található.

65 Sándor 1913a. 211–212 – Sándor 1913b. 60–62. – Balogh 1985. 190–191. – Entz–Kovács: *i. m.* – Balogh 1985. 51, 52, 118, 190–191, 221, 320.

helyzetben olvasható. A mesterjeggyel is ellátott síremlék vagy tervmódsulásnak, vagy a kőfaragó tapasztalatlanságának példája lehet. A gyűjtemény egyik legismertebb sírkőlapja a kolozsvári kőfaragó iskola legtekintélyesebb tagjának, az 1579-ben elhunyt szécsi Seres János kőfaragónak állít emléket.⁶⁶ A töredékesen fennmaradt sírkőlap durva felületűre lecsonkolt kerete téglalap alakú, mélyített mezőt övez, melynek alsó felében szépen komponált, szabályos kapitális betűs felirat olvasható. Felső felében mélyített, négyzet alakú mezőben Seres János szívbe faragott monogramja látható, melyet reneszánsz címerpajzson helyeztek el. A címerpajzsot indák és kis méretű tulipánok keretezik. A sírkőlapot a mester fiai faragták.

A Házsongárdi temetőből összesen harmincegy síremlék származik, melyből kettő koporsó alakú, a többi huszonkilenc ereszes kőhasáb. A legkorábbi Boncidai Gergely ötvös céhmester és főbíró 1600-ban készült koporsó alakú sírköve. Az erősen sérült felületű, törött szélű síremlék egyik hosszú oldallapján szépen kiserkesztett, reneszánsz kapitálissal vésett, hatsoros disztichon emlékezik meg az elhunytáról.⁶⁷ Hasonló szerkezetű a későbbi, 1633-ban készült H. Andorkó és fiai tumbája is. A sírkő hosszanti oldalán a sírfelirat és az elhunytak babérkoszorúval övezett, reneszánsz címerpajzsba vésett monogramjai, HA, HI, HT és HP olvashatók.⁶⁸ A kőhasáb alakú síremlékek eredetileg a földbe ágyazva, függőleges helyzetben álltak, stabilitásukat alsó egyharmaduk durva felületű kiszélesedése biztosította, előlapjukat enyhén előreugró, tetőszerűen csúcsosodó ereszek védték az időjárás viszontagságaitól. Ez a típus továbbélt a 19. század elején is. A kőhasábok előlapjának alsó felét többnyire a reneszánsz nagybetűvel vésett felirat borítja (egyetlen kivételt ismerünk, ahol domborított: Szatmárnémeti Mihály felesége és leánya 1697-es síremlékén⁶⁹), majd legfelül, közvetlenül az eresz alatt laposdomborműves ábrázolás, az elhunyt babérkoszorúba vagy címerpajzsba foglalt címere, mesterségére utaló jelvénye, halálfej, IHS, vagy ritkábban az elhunytak egész alakos ábrázolása foglalt helyet.

A Házsongárdi temető legérdekesebb kora újkori síremlékei kétségkívül az alakos ábrázolásos emlékek. Ebből a típusból négyet menekítettek át a Múzeum-Egylet Régiségtárába, melyek Gritti András Borbála nevű leánya (1622),⁷⁰ Mészáros Tömösvári György két leánya (1646),⁷¹ Szécsi Seres István három gyermeke (1646),⁷² valamint özvegy Bogdányi Mihályné

66 Sándor 1913a. 208–211. – Balogh 1935. 21. – Jakab *Rajzok*. XXIV.

67 Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*. Bp. 1988. 50–57.

68 Uo. 149–161.

69 Uo. 396–400.

70 Uo. 84–90.

71 Uo. 250–256.

72 Uo. 265–275.

Jenei Anna és unokái (1716, 1717, 1722) számára készültek.⁷³ Az elhunytak egész alakos ábrázolásai kivétel nélkül alacsony színvonalú kőfaragó munkák, értékük főként a korszakra jellemző viselet bemutatásában rejlik. Szinte mindenik síremléken a befont és fülük mellett rögzített copfű, pártát viselő kislányok hosszú, bő, derékban szűkített, spanyolgalléros ruhában jelennek meg. Az egyetlen kislány inget és hosszú, bokáig érő, gombsoros, vállán kiszélesedő dolmányt visel. Az alakokat többnyire csípőre tett kézzel ábrázolták, a kislányok többnyire egy-két szál virágot, a kislány pedig könyvet tart a kezében. A legkésőbbi, 18. századi alakos ábrázolásos síremléken az unokáit átölelő, elhunyt nagymama viselete már eltér az előzőektől, bő, buggyantott ujjú inggel, bő, hosszú, csipkés szélű szoknyával és fűzött, mélyen kivágott mellénnyel ábrázolták.

A küküllővári református templomból származik Erdély egyik legismertebb késő reneszánsz síremléke, mely Bebek Györgyné Patócsy Zsófia számára készült. A szarkofág alakú síremlék fedőlapján az elhunyt lapos domborműves fekvő alakja látható, a szarkofág hosszabb oldallapjain hármas tulipántövek sorakoznak, rövidebb oldallapjain a füles keretbe vésett sírfelirat, illetve a Patócsy család címere látható. Patócsy Zsófiát a kőfaragó magas gallérú, derékban szűkített, hosszú ruhában, hosszú fátyollal fedett, szögletes fejfedővel, összekulcsolt kézzel ábrázolta. Az eredetileg festett síremléket ifjabb somlyói Báthory István, a lengyel király unokaöccse állíttatta anyósának. A szarkofág valószínűleg kolozsvári kőfaragó munkája, párkányainak kidolgozása János Zsigmond és Izabella tumbáinak hasonló részleteihez hasonlít.⁷⁴

Gerendi Erzsébet emlékét egyszerű, négyzetes kőlap őrzi, melyen az elhunyt babérkoszorúval övezett címere és a füles táblára vésett sírfelirat látható. A síremléket gazdag levéldísz ékesíti: a gyűrűkkel átkötött babérkoszorú által behatárolt mező felületét, a csúcsos címerpajzs és a füles tábla hátterét csaknem teljes egészében akantuszlevelek borítják. Szintén akantuszlevelek burkolják a címerpajzs talpát és a füles tábla peremét is. A sírtábla sarkait egy-egy saroklevél tölti ki. Az erzsébetvárosi Apafi-kastélyból származó sírkőlapot felirata szerint az elhunyt özvegye, Apafi Gergely állíttatta 1567-ben.⁷⁵

73 Uo. 463–466.

74 A szarkofág jelenleg a bukaresti Nemzeti Történelmi Múzeum kőtárában van kiállítva. Balogh 1934. 148, képe: 140. – Balogh 1935. 21. – Balogh 1940. 560, 655. – *A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig* I. Szerk. Balogh Jolán–Garas Klára–Dercsényi Dezső–Gerevich László. Bp. 1961. 356. (Mikó Árpád).

75 *Apaffy-emlékek az Erdélyi Múzeum-Egylet régiségtárában*. EM 16(1899). 7. sz. 483. – Szádeczky Lajos: *Erzsébetvárosi történelmi emlékek*. EM 16(1899). 6. sz. 399–402. – (Pósta Béla) EM 17(1900). 240–241. – Pósta 1903. 54. – Balogh 1980. 37. – Balogh 1985. 245.

Haller Gábor és Bocskai Ilona szarkofágja (1608)

A fehéregyházi református templomból származik Haller Gábor és felesége, Bocskai Ilona 1608-as szarkofágja,⁷⁶ mely eredetileg a templom közepén, a szószék előtt, a hajó hossztengegyében állt, feliratos oldalával a szentély felé. A szarkofág fedőlapjának közepén Haller Gábor babérkoszorúba foglalt címere, a fedőlap szélein egy-egy füles keretbe vésett felirat található. Az egyik felirat az elhunyt dicsérő jelzőkkel kísért nevét, az alsó szarkofágot készítettető fiainak nevét tartalmazza. A síremlék hosszanti oldalapjait kehelyből kinövő, vaskos növényi indák borítják, a rövidebb oldalakon az elhunyt feleségének növényi indák közé foglalt címere és sírfelirata látható. A szarkofágot asztragalosz-, tojásléc- és akantuszlevélsorral díszített, profilált lábazati és szemöldökpárkány veszi közre.

Az erdélyi késő reneszánsz síremlékszobrászat egyik legérdekesebb típusa Sükösd György 1632-ben készült szarkofágja, mely eredetileg az egykori nagyteremi református templom szentélyének északi falánál, Sükösd György epitáfiuma alatt állt.⁷⁷ A síremlék egy szarkofágból és egy háromszög alakú timpanonnal lezárt sírfeliratból tevődik össze. A szarkofág fedőlapján az elhunyt páncélba öltöztetett, fekvő alakja, melléhelyezett kardja, buzogánya, lábainál pedig két kis méretű, fekvő oroszlán csonkjai – a körvonaluk, hosszú karmokban végződő lábfejük és bojtos farkuk – láthatók. Az elhunyt testének pihenést sejtető pozícióban való ábrázolása a csendes elszenderedést sejteti. Sükösd György testének anatómiailag helytelen arányai, végtagjainak irreális helyzete viszont enyhén groteszk képet eredményezett: a holttest egy kinyújtott és egy térdben hajlított lábbal fekszik, jobb karja párnára hajtott fejét támasztja, bal barja behajlított jobb térdén nyugszik. Bár felsőteste és csípője szemből látható, lábait, lábfejait a kőfara-

76 Balogh 1934. 148, 155.

77 Orbán: *i. m.* IV. 47–48. – Kelemen Lajos: *A nagyteremi Sükösd család*. Genealogiai Füzetek III(1905). 105. – Balogh 1934. 152, 154. – Balogh 1935. 25–26; 61. kép – Balogh 1940. 560–562. – Marica, Viorica–Toca, Mircea: *Renașterea artistică. Istoria Clujului*. Cluj 1974. 168. – Sebestyén, Gheorghe–Sebestyén, Victor: *Arhitectura Renașterii în Transilvania*. Buc. 1963, 74. – Sabău, Nicolae: *Metamorfoze ale barocului transilvan*. I. Cluj 2002. 17–18.

gó már oldalról, profilból ábrázolta. A fedőlapon, Sükösd György alakja mögött elrejtve Diószegi Péter, a síremléket készítő kolozsvári kőfaragómester vésett szignója olvasható: hoc monume(n)/ tvn extrvxit/ petrvs diosze/ gi clavdi(o)polit/ anvs a(nno) d(omini) 1632. A szarkofág előlapján a három keresztény erény, a Hit, Remény és Szeretet és egy negyedik erény, az Igazságosság lapos domborműves alakja látható. Az erényeket ülő helyzetben ábrázolt női alakok testesítik meg, mindegyikük jellegzetes attribútummal jelenik meg, Fides kelyhet és keresztet, Spes horgonyt, Caritas két gyermeket, Iustitia mérleget és kardot tart kezében. Az alakok rendkívül gyenge minőségű faragványok, mindenkik mellett az őket jellemző pár soros felirat olvasható. A síremlék oldallapjain az idő múlására és az elmúlásra utaló ábrázolások kaptak helyet, bal oldalt egy fiatal és egy idős, szakállas angyal Sükösd György babérkoszorúval övezett címerét veszi közre, jobb oldalt a Halál jelenik meg kaszás, nyílhegyeket tartó csontvázként. Ez utóbbi jelenetet homokóra és a csontváz körül szétszórt, lábszárcsontra helyezett koponyák egészítik ki. Az alakokat feliratos mondatszalag és a kőlap szinte teljes felületét kitöltő, az elmúlásra utaló felirat keretezi. A szarkofág fölött emelkedik a füles keretbe, reneszánsz nagybetűkkel vésett, Sükösd Györgyöt dicsőítő sírfelirat, melyet egy-egy sematikusán ábrázolt, lándzsát tartó, páncélos katona tart. A kompozíciót háromszögű timpanonnal keretezett Sükösd-címer koronázza, melyet az elhalálozás évének évszámai és az elhunyt névbetűi zárnak közre. A timpanon profillozását akantuszlevélsor és guttaszerű fríz borítja. A szarkofág gazdagon profilált lábazatát akantuszlevélsor és fonatdíz, fedőlapjának profiját akantuszlevél sor és fonatdíszes-gyöngyosoros kis méretű ballusztort idéző fríz díszít. A síremléken több helyen festés nyomai észlelhetők. A szarkofágot fedőlapjának szélén, élszedett keretben olvasható felirata alapján Borsvai Erzsébet állíttatta az 1631. március 24-én negyvenhét évesen elhunyt Sükösd György emlékére.

Sükösd György síremléke (1642)

Szintén a Múzeum-Egyesület gyűjteményében található egy 17. századi török síremlék is, mely a kolozsvári Hosszú utcában került elő. Az enyhén keskenyedő henger alakú síremlék homlokoldalán karéjokkal lezárt mező-

ben török nyelvű, domborított felirat olvasható. A feliratos mezőt hat vízszintes lemeztag osztja több regiszterre.

Középkori gipszgyűjtemény

A kőtár szerves részének tekinthető a Régiségtár gipszgyűjteménye, melyet Pósta Béla igazgató hozott létre a 20. század elején. Mivel Pósta a Magyar Nemzeti Múzeumhoz hasonlóan Erdély szobrászati emlékeiről minél teljesebb képet próbált nyújtani, a hiányzó, jelentős emlékeket igyekezett másolatokkal pótolni. A másolatok jelentős részét Reichenberger József „professzionátus gipszöntő”, a korszak legismertebb magyarországi gipszöntője, az 1894-es millenniumi kiállításra öntött gipszmásolat gyűjtemény megalkotója készítette el. Reichenberger József készítette el többek között az esztergomi Bakócz-kápolna rekonstrukciójához szükséges összes másolatot, a gyulafehérvári székesegyház számos 13. századi faragványának és domborművének, a Lázói-kápolna kapujának, tíz jáki kapuszobornak, néhány zsámbéki faragványnak, a pozsonyi városháza, a koronázó templom, a Fő téri Miksa-kút, a brassói Fekete-templom különböző faragványainak másolatait, a vajdahunyadi lovagterem elemeiről készült öntvényorozatot és mintegy 125 síremlék másolatát az ország különböző pontjairól. A Pósta Béla által rendelt másolatok többnyire síremlékekről készültek, 1902-ben vásárolta meg a gyulafehérvári székesegyház Hunyadi-síremlékeinek másolatát, majd a tövisi plébániatemplomból a Zay család egy tagja (1471) és Dengelegi Pongrácz János síremlékének (1477) gipszmásolatait.⁷⁸ A gipszgyűjtemény egyik legkorábbi darabját, a Kolozsvári Márton és György Szent György-szobrának másolatát I. Ferenc József császár adományozta a múzeumnak. Jóval később, 1910-ben készült el a segesvári hajdani domonkos templom bronz keresztelőmedencéjének gipszmásolata, Lehoczky András intézeti laboráns munkájának köszönhetően.⁷⁹

Fostul lapidariu al Societății Muzeului Ardelean

Lapidariul medieval și premodern al Societății Muzeului Ardelean a fost constituit ca parte integrantă a Secțiunii de Numismatică și Antichități, devenind ulterior una din cele mai bogate colecții ale arhitecturii urbane renașcentiste din bazinul Carpatic. Lapidariul s-a dezvoltat în special

⁷⁸ Pósta 1903. 53. – Szentesi 2006. 1–94.

⁷⁹ TMLvt, C₁ 1422, C₁ 1449 és C₁ 1465.

prin intermediul achizițiilor și donațiilor de mai mică anvergură, la care se adaugă un număr mai consistent de monumente provenite de pe urma săpăturilor arheologice sau, mai rar, a demolării unor clădiri. Perioada mandatului de director a lui Béla Pósta a fost un punct de cotitură pentru lapidariul medieval. Pósta a organizat inaugurarea primei expoziții speciale a lapidariului într-una din sălile aflate la demisolul clădirii Universității. De asemenea, tot lui i se datorează și publicarea primului ghid al colecției. După Primul Război Mondial, achizițiile au stagnat, iar în urma schimbării de regim, conducerea Secțiunii de Numismatică și Antichități a fost preluată de arheologul Márton Roska, unul din discipolii preferați ai lui Pósta, în vreme ce supervizarea colecțiilor a fost transferată în sarcina noului Institut Român de Numismatică și Antichități. În 1932, sculpturile de piatră medievale și renescentiste au fost transferate în noua clădire a muzeului de pe strada Constantin Daicoviciu (fosta stradă Bástyá), fiind depozitate în zece săli, în gangul porții, precum și în depozitul amenajat în pivniță. Începând cu octombrie 1944, Colecția de Antichități a intrat din nou sub gestiunea Institutului de Studii Clasice din cadrul Universității Românești. În următorul an a început reamenajarea lapidariului sub direcția lui Géza Entz. În 1950, Societatea Muzeului Ardelean a fost desființată, administrarea acesteia a fost preluată de filiala Cluj a Academiei, iar colecțiile și expozițiile acestuia au fost sechestrare. Colecțiile sale, în special materialul antic și lapidarul roman, au fost folosite exclusiv de Universitate în procesul de instruire.

Prezentarea lapidariului se va face prin intermediul a trei grupuri tematice majore, și anume elementele sculpturale decorative, monumentele funerare, și mulajele de ipsos medievale. Prezentarea include și o listă cronologică a celor mai semnificative sculpturi și grupuri sculpturale din Transilvania.

The Stone Collection of the Transylvanian Museum Society

The Mediaeval and Early Modern stone collection of the Transylvanian Museum Society evolved as an organic part of the Coins and Antiquities Collection into being one of the richest collections of Renaissance civic architecture in the Carpathian Basin. The collection grew by way of acquisition and donation, sometimes including more numerous pieces resulting from the demolition of buildings or archaeological excavation. The directorship of Béla Pósta marked a turning point in the history of the Mediaeval stone collection. He was the one to open the first professional exhibition of stone collection in one of the basement rooms of the university and to publish the first exhibition catalogue of the collection. After the First World

War, the acquisitions stopped for years, then, following the regime change, the administration duties of the Coins and Antiquities Collection were delegated to archaeologist Márton Roska, and the custody of the collections was transferred under the authority of the newly established Romanian Institute of Archaeology and Numismatic. In 1932, the Medieval and Renaissance stone carvings were rehoused to the new museum building on Bástya street, and installed in ten of the saloons, the gateway, the courtyard and the basement. From November 1944, the Antiquities Collection was attended by the Institute for Classical Studies of the Romanian University. Next year, the rearrangement of the stone collection began under the direction of Géza Entz. In 1950, as the Transylvanian Museum Society has been dissolved, the administration of the museum was handed over to the Kolozsvár department of the Romanian Academy, and its collections and exhibitions were closed down before the public. These collections, especially the Antique funds and the Roman stone collection, were exclusively used as didactic material by the university.

The description of the stone collection consists of three main thematic divisions: the decorative carvings for buildings, the honorary monuments, and the mediaeval gypsum collections, containing a presentation of the most important carvings and groups of carvings from Transylvania.

NAGY-TÓTH FERENC

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának megalakulása és gyűjteményei

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület sikeres megalakulásának fontos tényezője volt – Mikó Imre és ügybuzgó körének kiválóságai mellett – a széles körű társadalmi támogatottság. Bod Péter akadémiai eszméje (1760) irodalom és irodalmi kör hiányában maradt visszhangtalan. Batthyány Ignác Tudós Társaság alakítási szándéka (1785) a tudományokkal rendszeresen és állandóan foglalkozó személyek gyér volta miatt nem lett eredményes.¹ A tudományok művelésének terjedését akkoriban nagyon gátolta azok idegen nyelvűsége (amely egyébként ma is fenyeget). Ezzel is (legalábbis ennek kizárólagosságával) szakítani szándékozott a létesülő Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Alapítói reményei és elvárásai szerint „ha múzeumunk lesz: a tehetséges ifjú, a lelkész, a tanár, a hírlapíró, az irodalom férfia, a tudomány és művészet valamennyi barátja és művelője lelend magának forrást, honnan ismereteit gyarapítsa; eszközöket, mik által tehetségeit kifejtse, tért, hol magát kitüntesse”.² E széles körű értelmi közösség, amelynek jelentős része nyugat-európai egyetemi képzettségű volt, igényelte és alkalmilag művelte is a tudományokat. Abban az időszakban csaknem minden föld-birtokos élenjáró tudományművelőnek számított. Kubinyi Ágoston, aki maga is szenvedélyes természetkutató és gyűjtő volt, jogosan állapította meg 1856-ban, hogy „az erdélyi arisztokrácia számos évek óta vezére a magyar tudományosságnak, elannyira, hogy a tudományok szeretetében, terjesztésében s ezek ápolásában sokaknak például szolgálhat”.³ Sokoldalú, elismert tudós, szaktekintély volt a legkülönbözőbb tudományágak gyűjteményét az egyesületnek felajánló gr. Kemény József is, aki „leveleiben

1 Kelemen 1909. 1–71.

2 Mikó Imre: *Szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében*. EM 1931. 4–6. sz. 21.

3 Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen 2005. 151–199.

vagy valamilyen tudományos adat után érdeklődik, vagy pedig valamilyen tudományos kérdésről, kutatásról számol be”.⁴ A tudományokat művelő vagy pártoló erdélyi nemesség jó része (Apor, Bánffy, Barcsay, Béldi, Bethlen, Bornemissza, Esterházy, Kemény, Kendeffy, Lázár, Mikó, Teleki, Ugron) tette ki az összesen 896 részvényes többségét már az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulása idején. Csak a későbbi évtizedekben lettek tagokká kisiparosok (asztalos, kőfaragó, szobafestő) és kereskedők is.

Az alapító és az érdekelt tényleges tagság társadalmi összetételéből következik az az elmélkedésre érdemes történelmi tanulság, hogy míg az Erdélyi Múzeum-Egyesület teljesen önkéntes alapon, ügybuzgalomból keletkezett, addig az Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA – a Román Irodalom és a Román Népművelés Erdélyi Egyesülete) sokkal céltudatosabban alakult meg, s az elkövetkezőkben jóval eredményesebben működött. Kitartó mozgósító munkával „tartományi szövetségeket (különítményeket) és községi ügynökségeket (működési köröket) szervezett [...], hogy közelebb legyen a néphez [...], hogy magába foglalja a tömegeket s végül lappangó politikai jellege a művelődés által győzedelmeskedjen”.⁵

Társadalmi eredetüktől függetlenül a tudományművelők nem hivatásból, hanem ösztönös elhivatottságból foglalkoztak kutatásokkal. Néhány hivatásos tudományművelő csak a szakosztályok megalakulása, majd számosabb csak a Kolozsvári Tudományegyetem megalapítása (1872) után lesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében is.

Nagy megvalósítása a megalakult Múzeum-Egyesületnek, hogy az Erdély-szerte magánosan alkotó tudományművelőket európai szintű eredményeket kidolgozó, ígéretesen fejlődő szervezetbe fogta össze, a rendszeres tudományos kutatások kereteit megalapozta, a természettudományok magyar nyelvű művelését kifejlesztette. Tudományágazatok szerinti közelebbi vagy távolabbi célok nem voltak meghatározva (különben ma sincsenek!), csak állandó jellegű bűvárlatként az ország természeti kincseinek a feltárása s a tudományok művelése volt előírva. A Kolozsvári Tudományegyetem megalapításáig (1872) valamely szűkebb tudományterületre szakosodott és arra tartósan elkötelezett kutató (tudományművelő, tudós) ritkaság volt akkoriban. Inkább csak természeti érdekességek (a növények nagy változatossága, a madarak vándorlása, ásványok-közetek sokfélesége és előfordulása – amolyan *scientia amabilis*) ragadta meg a művelt elmék képzeletét, érdeklődését. Pedig kutatnivaló időszerű kérdések-feladatok, ismétlődő természeti válságok (emberi, állati, növényi járványbetegségek, szakszerű

4 Gazda Ferenc: *Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése*. EM 1943. 1. sz. 146–184.

5 Grecu, Victor: *ASTRA 1861-1950, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. 125 de ani de la înființare*. Sibiu 1987. 1–15.

földművelés, gyümölcsstermesztés, állattenyésztés, ipari nyersanyagok feltárása) gyakoriak voltak. Meglehető, hogy a legelső múzeum-egyesületi előadás, a *Rómaiak nyoma Erdély északi részében* (Torma Károly) igen érdekes volt, lettek volna azonban fontosabb és hasznosabb megtárgyalnivalók is bőven.

A megalakulás alkalmával gerjedt lendületnek is tulajdoníthatóan bőségesen gyűlt muzeális anyag, és annak leltározása és rendezése egyidejűleg ösztönzőleg hatott a tudományművelésre is, melynek eredménye a szakelődások igényében jelentkezett. Olyannyira, hogy az egyesület létrejöttje után egy hétre az első választmányi ülésen bizottság alakult meg annak megtervezésére, hogy „mi módon lehetne a tudományos üléseket a legcélszerűbben folyamatba tenni, s kik volnának azok a tudományos szakférfiak, kiket a választmány az alapszabályok 47. §-a értelmében kinevezhetne, hogy felolvasásokat tartsanak”.⁶ Ennek a bizottságnak a javaslatára a választmány az határozta: „ha az értekezések száma annyira nő, hogy előadásukat egy ülésen el nem végezhetni, az egyneműek egy gyűlésre sorozandók; jelesen egyszer a természeti, máskor a történeti s vele rokon tudományok ülései tartatnak”.⁷ E határozattól számítható a különálló szakosztályok létesítésének kezdete. A szakosztályok megalakításának jelentősebb eseményei azért lényegesek, mert bár a működés élénkebb és lanyhább szakaszai ellenére mégis folytonos volt, a szervezet végleges kialakulásában az egyesülettől való elszakadásig menő törekvések is előfordultak. A működés és szervezés nem volt mindig kedvező összhangban. A szakosztályok megalakulása eredményezte a gyűjtemények szakszerűbb értékesítését a begyűjtés, nyilvántartás, rendezés és a tanulmányok közlése terén.

További haladást jelentett, amikor 1860. február elsején a szakosztályokhoz tartozó tudományokat is megjelölték. E szerint a természettudományi szakosztályba tartoznak: természettan (fizika), légtüneménytan (meteorológia), vegytan (kémia), földtan (geológia), ásványtan (mineralógia), fűvészet (botanika), állattan (zoológia), csillagászat (asztronómia). Jellemző a szakosodás akkori felfogására (netalán a szakember hiányára?), hogy a földrajzot a történelmi szakosztályhoz sorolták; hogy a földtanból különvették az ásványtant; hogy a növénytanban, nagy múltja ellenére, csak a fűvészetet látták; és hogy az orvostudomány meg a matematika hiányzik.

A természettudományi szakosztály első különálló ülését 1861. január 9-én tartották, amikor is Hauchard József *A sóbánya sóhulladékok szikso-gyártásra való felhasználása* c. értekezését mutatták be. Brassai Sámuel ol-

6 Évkönyv 1861–1878, 1906–1915.

7 Uo.

vasta fel a dolgot, és hozzászólásában meg is jegyezte, hogy „semmi újat se hoz Debreczeni Márton ebbéli törekvéséhez képest”. A rákövetkező hét választmányi ülésén még jobban pontosították a különválást, megállapodva, hogy a történelemtudományi szakosztály a hónap harmadik, a természettudományi pedig a negyedik szerdáján tartja majd „felolvasó” üléseit. Ezeknek alapján terjedt el az a vélekedés, hogy az egyesületnek „már alakulása óta voltak szakosztályai”. Ez azonban csak részben fedti a valóságot, ugyanis a szakosztályoknak „nem volt külön szervezete s életük működésükben, a tudományos üléseken nyilvánult meg”.⁸ Kezdetben a szakosztályok tagjait is választmány nevezte ki, s csak két év múltán, 1861. február 13-án óta bízták a tagok szabad akaratára. Ennek meg is lett a kedvező hatása, ugyanazon a gyűlésen hét új tag jelentkezett a természettudományi szakosztályba. Hiányosságai dacára ez a szervezési forma érvényesült 1879-ig.

A kiegyezés (1867) után lazult az önkényuralom nyomása, és szabadabb lett a művelődés. Megoszlott az értelmiségi szakemberek érdeklődése, minek következtében lanyhult a múzeum-egyesületi tevékenység. A Kolozsvári Tudományegyetem megalakulása (1872) után azonban felélénkült, igényesebbé, rendszeresebbé vált. „Az a szép és kielégítő siker, melyet az egyesület feladata egyik ágában, a múzeumalapításban már eddig elért, nemcsak jogosítja, hanem némileg kötelezi is az egyesületet arra, hogy kezdje el a fősúlyt lassanként áthelyezni feladata másik, nem kevésbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására.”⁹

Az egyetem megalapítása és tanárainak elkötelezett tudományos tevékenysége adta meg az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek azt a kutatói-akadémiai szellemiséget, mely a szakosztályok teljesebb önállóságához vezetett. „Igazában ekkor kezdődött meg az egyesület szakosztályainak kialakulása.”¹⁰ Ez megmutatkozott a gyűjtemények rendszeresebb fejlesztésében és feldolgozásában, nemkülönben azok ismeretterjesztő bemutatásában is.

A tudományegyetem tanárainak munkához való hivatásos (elhivatott) viszonya alapján különbözött a Múzeum-Egyesület tudományművelőinek szabadabb, mintegy önkéntes hozzáállásától. Különbözött annak megszervezése is. A Kárpát-medence más-más tájairól származó, esetleg eltérő műveltségű egyetemi értelmiség nagyobb távlatú tudományos igényeit már nem elégítették ki a Múzeum-Egyesület kemény küzdelmek árán megszerzett, a Habsburg-hatalom által engedélyezett, Erdélyre szabott célkitűzései. „Az EME-nek és az egyetemen tudományművelői idegenül és

8 Kelemen 1909. 1–71.

9 *Finály Henrik főtitkári jelentése 1878-ról.* EM 1879. 4. sz. 112–118.

10 Szabó T. 1942. 3–64.

hidegen álltak egymás mellett.”¹¹ A különböző okokból eredő felfogásbeli különbségek nemhogy kiegyenlítődték volna, hanem egy ideig még fokozódtak, s végül is elszakadáshoz vezettek; 1876. január 8-án a Múzeum-Egyesülettől különválva megalakult a Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat (120 taggal és két elnökkel). Ennek ellenére az EME továbbra is megtartotta a két szakosztályát (orvos-természettudományi és történeti), sőt újonnan hozta létre a természettudományi szakosztályt 1878. június 22-én. A különvált Orvostudományi „Társulat” csak az alapszabály módosítása után tért vissza az EME-be 1884 áprilisában és fogadta el az egyesület szakosztályi szervezési rendszerét. A módosított Alapszabály (1883) csupán laza függést szabott meg az egyesülettől, „mindenik [szakosztály] csaknem úgy tekintette magát, mint egy önálló és független testület”.¹²

A sok idővesztéssel járó szervezés ellenére az 1879–1883-as éveket igen eredményeseknek minősítették: „az EME természettudományi szakosztályának alig volt még egymás után következő 5 éve olyan termékeny, mint 1879–1883 évek időszaka”.¹³ A szervezési bonyodalmak ellenére a tudományos feltárói és ismeretterjesztői tevékenység változó irányzatokkal és lelkesedéssel folytatódott. Főleg a gyűjtemények gyarapodtak jelentősen. Olyannyira, hogy nem csak számbavételük és rendszerezésük, esetleg feldolgozásuk okozott gondot, hanem sokkal inkább szakszerű megőrzésük, tartósításuk. A táruk nagy helyiséghiánnyal küzdöttek. Ezt a szorítást különösen megsínylette a növénytár. „A táruk mindinkább államsegélyre voltak utalva s az állammal 1895-ben megújított szerződés szerint most már az egyetem megfelelő intézeteivel kapcsolatban államilag kinevezett igazgatók állottak. Helyiségeikről az államnak kellett volna gondoskodni, de ez szerződéses kötelezettségét egyre halogatta s minden tár helyszükséggel küzdött. A régi igazgatók rendre újakkal cserélődtek ki, akik nagyobb intézetek körében, szélesebb látókörben növekedve, fejlesztették és modern színvonalra akarták állítani gyűjteményeiket.”¹⁴ Különösen sokat tett e vonatkozásban Richter Aladár (1868–1927), a növénytan és Apáthy István (1863–1922), az állattan professzora.

A folytonosan szerveződő-építkező, korszerűsítésre törekvő intézetek közül talán a növénytaninak volt a legviszontagságosabb a sorsa. A Mikó-villából eleinte csak a folyosón, majd a park egykori intézői lakásában jutott hely a növénytan gyűjtemények számára. Később az igazgatósági épületben, aztán a volt Főkörmányszék (Gubernium) helyiségeiben, ezután a Farkas utcai régi színház termeiben, majd az újonnan elkészült közpon-

11 Balogh Ernő: *A Természettudományi Szakosztály története*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése*. Szerk. György Lajos. Kv. 1937. 37–88.

12 Finály főtitkári jelentése 1883-ról.

13 Balogh: *i. m.* 37–88.

14 Kelemen 1909. 1–71.

ti egyetemi épületben talált igen szoros elhelyezést. Eközben a Növénytár igazgatói (Brassai Sámuel, Kanitz Ágost, Istvánffy Gyula, Richter Aladár, Borbás Vince) is gyakran váltakoztak. Richter Aladár váratlan nyugdíjaztatását követően a tudományegyetem Növénytani Tanszék professzori és azzal együtt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Növénytani Szakosztálya elnöki tisztségének betöltésére 1913 szeptemberében Páter Béla kapott kinevezést. Egy év múlva a zaklatott helyzetű Növénytárat sikerült rendeznie.

A Múzeum-Egyesület 1913. évi jelentésében Páter Béla arról számolt be, hogy a Herbáriumot a Majális utca 28. szám alatti új botanikus kert Davida-féle épületébe költöztették át; 4 nagy szobába, 34 szekrényorsóból álló 75 vörösfenyő szekrénybe, melyeket még 1906-ban Richter Aladár rendelt meg. Akkor összesen 40773 herbáriumi ívet számoztak be, de sok maradt még beszámozatlan, és évenként még gyarapodott is a gyűjtemény. Ekkor került ide Erdély gazdag és igen változatos növényvilága ismerete szempontjából a nagyra értékelt Baumgarten-féle herbárium is. Ennek a gyűjteménynek és létrehozójának megérdemelt méltatásából sajnálatosan mindig kimaradt a megvalósulás feltétele; az, hogy J. Chr. Baumgarten (1765–1843) erdélyi kormányzók (Bánffy György, Teleki Sámuel) és magyar földbirtokosok (Wesselényi Miklós, Bethlen Katalin, Haller János, Thoroczkai Pál) támogatásával járta az országot. A sokat hányattatott, 6776 herbáriumi lapból álló gyűjteményt, sok utánajárással, 1900-ban Richter Aladár szerezte meg, és 1913–1914-ben Páter Béla rendezte véglegesen.¹⁵ Páter Béla tevékenységének köszönhetően szűnt meg a Növénytár sokévi szétagoltsága, hányattatása. Utódja, Györfly István méltatása szerint „dr. Páter Béla igazgatóságának ez az egyetlen ténye is megérdemli, hogy a Növénytár mindig hálával gondoljon vissza igazgatására”.¹⁶

Az állammal 1895-ben megújított szerződés értelmében az egyesület a Mikó-kertet átengedte az egyetemnek intézeti (klinikai, kémiai, állattani) építkezések céljaira, azzal a megígért feltétellel, ha „az állam a tulajdonjog átengedése viszonzásául köteles lesz akkor a Múzeum-Egyletnek egy olyan önálló épületet, vagy könnyűszerrel önállóvá tehető épületrészt teljes tulajdonjoggal feltétlenül birtokába adni, amelyben a Múzeum könyvtára és gyűjteményei a Múzeum tudományos és közművelődési céljainak megfelelő módon elhelyezhetők és felállíthatók lesznek”.¹⁷ A Mikó-kert ekkor már, Mikó Imre meghagyásához hűen, szakszerűen kialakított fűvészkert volt. Az egyetemi építkezések, melyeket minden bizonnyal a millenniumi nevezetes évforduló is ösztönözhetett, alkalmatlanná tették céljainak teljesítésére. Az állam által megígért feltétel (új botanikus kert és könyvtár) csak jó évtized múlva teljesült, s akkor már a Múzeum-Egyesület kevés hasznát él-

¹⁵ A Növénytár jelentése az 1913. évről. Évkönyv 1913.

¹⁶ Évkönyv 1861–1878, 1906–1915.

¹⁷ Szabó: i. m. 3–64.

vezhette. De az állammal akkor megkötött szerződés szerint mind a Majális utcai új Botanikus kert a benne levő Davida- és Holdampf-féle épületekkel, valamint az Egyetemi Könyvtár is az Erdélyi Múzeum-Egyesületé!

Az államilag kinevezett tárigazgatók révén a szakosztályok elkülönülése annyira fokozódott, hogy a gyarapodott gyűjtemények nem az egyesület céljait, hanem a tanszékek tudományos munkáját szolgálták. A méltánytalanságot Apáthy István és Erdélyi Pál tette nyilvánvalóvá, s a két külön elvet követő tudósok „egy évtizedes küzdelme után végre 1906-ban meg egyeztek az EME munkásságának, célkitűzéseinek új megfogalmazásában. Az akkor alkotott alapszabályok szerint az egyesület visszatért az alapítási elvekhez, azaz 1. fenntartja a múzeumot, 2. szakosztályaiban és kiadványaiban feldolgoztatja a múzeum gazdag anyagát és 3. műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot”.¹⁸ Az ekkor elfogadott alapszabály négy szakosztályt határozott meg, melyek lényegében jelenleg is érvényesek. Ettől kezdve, tehát 102 éve különálló a Természettudományi Szakosztály!

Az 1906-os végleges újrászervezés után a Természettudományi Szakosztály gyűjteményei az egyetem illető tanszékeinek megfelelő táraihoz (Növény-, Állat-, Ásvány- és Kőzettár) kerültek, a tanszékvezetők lévén a tárigazgatók is. A gyűjtemények rendezése, nyilvántartása néhány szakember munkáját igényelte. Része volt ez az egyetemi oktatásnak és kutatómunkának is.

Erdélynek az anyaországtól való elszakítása (1918) után egy időre lehetetlenné, majd szigorúan ellenőrzötté és korlátozottá vált a magyar nyelvű tudományművelés, kutatás és ismeretterjesztés. A természettudományi intézetek (Tudományegyetem, Mezőgazdasági és Orvostudományi Intézetek, Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztálya) tudományos gyűjteményeinek saját kezelése megszűnt, a szakemberek nagy része eltávozott, az anyanyelvű művelődés korlátozottá és ellenőrzötté vált, az anyagi támogatás teljesen elmaradt. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület névlegesen még létezett ugyan, de a Természettudományi Szakosztály tárainak gyűjteményei teljes egészükben az elsajátított Kolozsvári Tudományegyetem birtokába kerültek, s a trianoni végzet után a román hatalom fejlesztésüket lehetetlenné tette, sőt eltulajdonításukra törekedett. Ebben a válságos helyzetben 1920. december 5-én még megtartottak egy rendkívüli közgyűlést, amelynek megválasztott 26 tagú vezetőségében Páter Béla is helyet kapott és mindvégig tagja is maradt a vezetőségnek. Eredeti tudományos kutatási munkák kezdeményezésére azonban még várni kellett. A tudományos ismeretterjesztés is csak 1923-tól kezdődhetett el, s ebben Páter Bélának jelentős szerepe volt. Kor-, sors- és egyesületi munkatárs,

18 Uo.

Balogh Ernő 1937-ben az EME 75. évfordulójára készített beszámolója szerint „neki köszönhető a népszerűsítő előadások fellendülése”.

Gyűjteményektől, kísérletezésre, tudományos vizsgálatokra alkalmas természeti alapanyagoktól, berendezésektől és laboratóriumoktól megfosztva alapvető, eredeti alkotások létrehozására csekély lehetősége volt az itthon maradt erdélyi magyar természettudományokat művelő szakembereknek. A Gyergyószentmiklóson 1939. augusztus 27–29-én megrendezett vándorgyűlésen Jósika János elnöki megnyitó beszédében a gyűjtemények helyzetét és fontosságát ekképpen összegezte: „A gyűjteményekkel kapcsolatos feladatunkat, amíg az állammal való viszonyunk nem rendeződik, nem tudjuk kellőképpen teljesíteni”. Ez éppen így érvényes ma is!

A Növénytár herbáriumi összállaga 1918-ban 267 548 lapból állt.¹⁹ Az elidegenített egyetem türelmetlen elsajátítási zaklatásainak egyik következménye 1931. március 10-én az a rendelkezés volt, mely megtiltotta a Múzeum-Egyesület Herbáriumának külön nyilvántartását. Ettől kezdve a számozás 419 750-el kezdődött, „mely szám az egyetemi leltár és az erdélyi múzeumi leltár végösszegének összeadásából áll elő (vagyis 259 366 Múz. + 160 384 Egy.)”.²⁰ Az 1942. évi december 31. választmányi jelentés szerint „az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytára herbáriumi gyűjteményeinek végleges állaga 269 961 szám”.²¹ „Leltár hiányában nem állapítható meg, hogy mely darabok képezik az EME, ill. az Egyetem tulajdonát.”²² Ehhez még hozzáadandó Soó Rezső 50 000 lapra becsülhető saját herbárium, melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak adományozott.

Hasonló helyzetben volt és van az Állattár, valamint az Ásvány és Kőzettár gazdag gyűjteménye is.

1945-ben az Általános Növénytan Tanszéken (Farkas u. 1. sz.) a következő leltári tárgyakat írták össze:

Képek (festmények):.....	19 db,
Virágmodellek:.....	89 db,
Termésmodellek:.....	64 db,
Herbárium:.....	313 lap,
Maggyűjtemény:.....	77 készítmény (üveg),
Növénykészítmények:.....	47 db,
Más modellek:.....	67 db,
Levelezőlapok:.....	16 db. ²³

19 Soó Rezső: *Jelentés a Növénytár 1943. évi működéséről*. Kézirat.

20 Nyárády E. Gyula: *Az Egyetemi Herbárium mai állapota. 1942. jan. 14.* Kézirat.

21 Nyárády E. Gyula: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytárának 1942. évi december 31-ei állapotáról*. Kézirat.

22 Soó Rezső: *Jelentés a Növénytár 1943. évi működéséről*. Kézirat.

23 EMELvt, az Egyesület iratai 1945. V.

És ki tudja, mi minden kallódik még? Jakó Zsigmond az 1990. október 27-i közgyűlés elnöki megnyitó beszédében aggódva, sürgetőleg emlékeztetett arra, hogy „a Múzeum-Egyesület gyűjteményei az egész magyar népnek olyan jelentős örökségét alkotják, hogy azok csak a Magyar Nemzeti Múzeummal és a Széchényi Könyvtárral mérhetők össze”.²⁴

Mivelhogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület természettudományi gyűjteményei a kolozsvári egyetem tulajdonában vannak, visszaszerzésükre semmi esély sincs, amíg meg nem alakul az önálló erdélyi magyar tudományegyetem! Akkor lesz időszerű a Benkő Samu által szorgalmazott követelés: „a hamvaiból 1990-ben feléledt EME-vel minél előbb meg kell egyezni a gyűjtemények tulajdonjoga tárgyában [ti. az egyetemnek]”.²⁵

Constituirea și colecțiile Secției de Științe Naturale din cadrul Societății Muzeului Ardelean

Intelectualitatea transilvană de la mijlocul secolului al XIX-lea, având interese foarte diverse, era pasionată și de cultivarea științelor, însă acestea se desfășura într-un cadru neorganizat. Ulterior, acești savanți individuali au fost organizați într-o secție distinctă a Societății Muzeului Ardelean. Funcționarea efectivă a Societății s-a realizat prin intermediul secțiilor organizate pe domenii științifice.

Procesul de detașare a secției care includea și științele naturale a început la scurt timp (31 decembrie 1859) după înființarea Societății (23 noiembrie 1859), însă secția a devenit pe deplin funcțională abia după o serie îndelungată de schimbări organizatorice. Inițial, secția nu a beneficiat de o conducere proprie, ci doar de un președinte de secție, iar până la data de 13 februarie 1861, membrii săi au fost numiți tot de către comitetul director. După înființarea Universității de Științe din Cluj (1872), independența Secției a devenit mai accentuată. Însă cadrele Societății Muzeului nu au reușit să satisfacă cerințele profesorilor pentru o cultivare a științelor pe baze profesionale. Astfel, în 1876 aceștia au înființat Societatea de Medicină și Științe Naturale din Cluj tocmai pentru a-și asigura mai bine perspectivele. Această Societate a avut un statut cu adevărat independent față de Societatea Muzeului Ardelean. Însă SMA nu a renunțat la cultivarea științelor naturale, și în 1883 a reorganizat Secția, acordându-i o independență sporită prin modificarea Statutului.

24 Jakó Zsigmond: *Elnöki megnyitó beszéde*. Az 1990. október 27-i közgyűlésen. EM 1991. 1–4. sz. 184.

25 Benkő Samu: *Elnöki megnyitó beszéde*. Az 1999. június 5-i közgyűlés iratai. EM 1999. 1–2. sz. 166–171.

În ciuda problemelor organizatorice, secția de științe naturale a Societății Muzeului a înregistrat cel mai mare progres în perioada 1879–1883. Colecțiile s-au îmbogățit în mod considerabil, iar spațiile de depozitare au devenit neîncăpătoare, în special în cazul colecției de botanică și zoologie. Conform contractului reînnoit cu statul în 1895, SMA a cedat Universității grădina Mikó cu condiția construirii unor institute (zoologie, chimie, clinici). Statul a numit directori în fruntea fiecărei colecții. Însă această situație a creat din nou disparități între cele două instituții. Doar în 1906, după un deceniu de rivalizare, s-a ajuns la o înțelegere privind reîntoarcerea Societății la principiile sale fondatoare. Din acest moment putem discuta despre o Secție a Științelor Naturale cu adevărat independentă.

Colecțiile Secției împreună cu directorii acestora au trecut la catedrele corespunzătoare din cadrul Universității. Organizarea și inventarierea colecțiilor a necesitat munca unor specialiști. De asemenea, aceasta a fost parte a educației și cercetării universitare.

În 1918, ierbarul Colecției de Botanică conținea 267.548 de file, iar în 1942, conform raportului comitetului director, aceasta conținea 269.961 de file, însă din lipsa unui inventar, nu a fost posibilă delimitarea clară a proprietății Societății de cea a Universității. Aceeași situație poate fi întâlnită și în cazul colecțiilor de zoologie și mineralogie.

The Establishment and the Collections of the Department for Natural Sciences of the Transylvanian Museum Society

Cultured and possessing varied interest, Transylvanian intellectuals from the middle of the 19th century engaged themselves almost instinctively in the cultivation of the sciences. These solitary researchers have been organized into a scholarly community by the Transylvanian Museum Society. The actual functioning of the Society followed the structure of specialised divisions corresponding to scientific fields.

First steps towards establishing the department comprising the natural sciences have been made soon after the Museum Society's founding, still the department has only begun functioning properly after several organizational changes. Originally, the department did not have its own board of directors, but only a president conducting the proceedings, and its members were also appointed by the central committee. The strengthening of the department received new impetus with the founding of the University of Kolozsvár (1872). Some professional pretences advanced by the university professors were, however, not entirely met by the possibilities which the Society offered. In order to secure their scientific prospects more thoroughly, they have founded, in 1876, the Kolozsvár Society for Medical and

Natural Sciences, practically as an independent institution from the Transylvanian Museum Society. Still, the Museum Society did not renounce to the idea of engaging natural scientists, modifying its statutes in order to ensure greater independence to the department (1883).

In spite of administrative difficulties, the years between 1879 and 1883 were the most productive for the Natural Science Department of the Transylvanian Museum Society. The scientific collections were considerably extended (particularly the botanical and zoological collections) as the Department nearly ran out of storage room for them. According to its contract with the state, renewed in 1895, the Museum Society conveyed the Mikó Garden to the University in order that research institutes (for zoology and chemistry) as well as clinics could be built. Directors were appointed by the state to the head of the collections. Great misbalance has arisen again between the two institutions, and only after the rivalry of a decade, in 1906, did they agree to revert to the founding principles of the Society. This is the date that marks the establishment of a separate department for science of the Transylvanian Museum Society.

The collections of the Society's Department for Natural Sciences have been transferred to the according departments of the University, their respective chairmen serving also as directors of the collections. Several specialists were needed for the management of the collections, which has become a part of the didactic and research activities at the university.

The herbarium contained 267,548 specimens in 1918, and 269,961 according to the committee report from 1942, although, in lack of inventory, the properties of the Transylvanian Museum Society could not be separated from those of the University, as is the case with the zoological and mineralogical collections.

KISS ANDRÁS

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története¹

A szakirodalom joggal gyökereztetni az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulását magának a múzeumnak a megalapításából, ez utóbbi viszont szükségszerű következménye volt annak, hogy gr. Kemény József és unokatestvére, Sámuel az 1841–43. évi országgyűlés folyamán, 1842. június 21-én írásban kinyilatkoztatták: 5000 kötetet meghaladó könyv- s több ezer darab kézirat-, valamint oklevélgyűjteményüket felajánlják „egy Nemzeti Múzeum alapjául”. A felajánlást örömmel fogadó országgyűlés 1843. január 16-án törvénycikkbe is foglalta, hogy „a művelődés előmozdítása, a haza díszének emelése végett Kolozsvár szabad királyi városában országos

- 1 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület százötven éves jubileumi kiadványainak megszervezésekor a Múzeumi Levéltár történetének megírását Jakó Zsigmond saját feladatának tekintette. Ez nem csak azért volt természetes, mert a Múzeumi Levéltár korszerű megszervezői és irányítói közül már csak ő élt, hanem azért is, mert szakmai igénnyel, hozzáértéssel 1942-ben ő írta meg a levéltár történetét (Jakó 1942.). Akárcsak nagy elődjének, Kelemen Lajosnak, a levéltár élete részévé vált. Utolsó napjaiig nem mondott le arról a szándékáról, hogy kiteljesíti 1942-beli munkáját addig a végzetes időpontig, amikor a pártállami zsarnoki rendszer törvénytelenül megszüntette az Erdélyi Múzeum-Egyesület működését és elkobozta a levéltárat. Betegen, tántoríthatatlanul szembeszegült a gyilkos kórral, gyűjtötte az adatokat, ki akarta egészíteni eddigi eredményeit. Ellenállását végül is a betegség letörte, a tervezett műből csak a levéltár teljes anyagának a jegyzéke készült el. Ezt függelékként ennek a munkának a végén közlöm. Annak a feladatnak, hogy a bekövetkezett szomorú esemény után én állítsam össze a levéltár történetét, a rendelkezésemre álló rövid idő alatt úgy kívánok eleget tenni, hogy a levéltártörténet kezdeti szakaszát 1942-ig Jakó Zsigmond idézett alapvető munkájára építem. Egyébként az ő beleegyezésével ezt az eljárást követtük Wolf Rudolfal, az újjászületett Erdélyi Múzeum-Egyesület – sajnos már szintén néhai – egyik alapemberével is, amikor a kolozsvári Állami Levéltár megalakulásának hetvenötödik évfordulójára kiadott emlékkönyvben, a szerkesztők felkérésére megírtuk a múzeumi levéltár történetét (*Arhiva Muzeului Ardelean 1842–1950*. In: *Din istoria arhivelor ardelenne – 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj*. Red. Drăgan, Ioan–Dordea, Ioan. Cluj-Napoca 1995. 109–136.).

Múzeum felállítása határoztatik”, ám a felterjesztett törvénycikk uralkodói szentesítése – a lennebb ismertetett okokból – elmaradt.²

A kontinentális szellemi élet szétágazó érrendszerének köszönhetően, amely megszakíthatatlanul behálózta Erdélyt is, a közt, a nemzetet szolgáló hasonló nemes cselekedetek addig sem voltak ismeretlenek ezen a tájon. A felvilágosodás térhódításának köszönhetően, főleg a rendi társadalom bomlása folyamán, illetve megszűnte idején, Erdélyben a rendi nációk sorában is már jelentkeztek az egyes kultúremberek által hozzáértéssel és gondosan összegyűjtött szellemi javak közszolgálatába állításának esetei a tudományszervezés, a szakszerű kutatás érdekében. Ebben a folyamatban a tudományszervező gróf Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök fáradságot és anyagiakat nem kímélő igyekezettel az évek során felhalmozott felbecsülhetetlen értékű könyvtárát szánta arra, hogy az érdemes kutatók merítsenek belőle tudást, szélesítsék műveltségüket, látókörüket. Az általa Gyulafehérvárott létrehozott könyvtár, a Batthyaneum 1794 óta ugyanabban az épületben, a könyvtárrá kialakított egykori trinitárius templomban szolgálta alapítója szándékait, „napjainkban pedig az európai régi könyvkultúra múzeumaként páratlan művelődési intézmény országunkban”.³

Batthyányhoz hasonlóan járt el gróf Teleki Sámuel, a Teleki Téka alapítója. 1800. október 10-én Váradolasziban kelt végrendelet-kiegészítésében „nagy költséggel, szorgalmatossággal, fáradsággal szerzett, és ezután szerzendő” könyveit, néhai felesége „magyar könyvgyűjteményét”, valamint „mineralogica collectio”-ját hitbizományi örökségként hagyja maradékira, „a tudományoknak nemzetemben s hazámban előmozdításokra.” Végakaratában intézkedik, hogy Marosvásárhelyen az „e végre készült épületben”

- 2 ENMLt, Kéziratgyűjtemény (A továbbiakban: Kéziratgy.) 45. sz. *Követi tudóstás. 1842.* 7–8. A felajánlás közölt szövege a *Tudóstításban* így egészül ki: „kézirat- és eredeti oklevélgyűjteményüket, ugyancsak Kemény Sámuel és gróf Gyulay Lajos ásvány-, Doboka vármegye szolgabírája Kolosvári Pál könyvgyűjteményüket ajánlják fel”. – Gróf Mikó Imre Szózata az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása érdekében a *Kolozsvári Közlöny* 1856. március 31-i és április 10-i száma *Erdélyi Múzeum* című mellékletében. (A továbbiakban: Mikó: Szózat.) – Közli Kántor Lajos: *Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása érdekében*. EM 1931. 4–6. sz. 182–200. – Új kiadása az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításának 150. jubileumi évében Egyed Ákos és Kovács Eszter összeállításában megjelent *Gyűljanak meg közöttünk is új oltárai az ismereteknek. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai* című kötetben. Kv. 2009. 35–50. (A továbbiakban: Egyed–Kovács 2009.) A Szózatot ebből a kötetből idézzük. – Kelemen 1909. – Szabó T. 1942. 15–22. – Jakó 1942. 4.
- 3 Jakó Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és tudományszervező*. EM 53(1991). 76–99. – Uő: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Buk. 1976. 295–296. (A továbbiakban: Jakó 1976.) – A magyar tudományszervezés igényes történeti összefoglalása: V. Windisch Éva: *Kovachich Márton Görög és a magyar tudományszervezés első kezdetei*. Sz 102(1968). 1–2. sz. 90–144.

miként igazgassák és nyissák meg a közönség előtt nagy értékű könyvtárát.⁴

Nem hiányzott a közössége és hazája előmenetele érdekében tett felajánlás a szász rendi náció kiválóságai részéről sem. A gubernátori tisztséget is viselt Samuel von Brukenthal volt az, aki nem csupán államférfiúi alkalmasságával szolgálta a közt, hanem műgyűjtőként és bibliofilként is sorra intézkedett, hogy gyűjteményei nyilvánossá váljanak és a kutatást szolgálják. Műgyűjteményét már 1790-ben megnyitotta a közönség számára, ezzel megalapozva a róla elnevezett nagyszebeni múzeumot. A Brukenthal Múzeum ma már egymilliót meghaladó értékei közül többek között a hazai kézművesség története számára egyedülálló az erdélyi ötvösművészek alkotásaiból összeállt gyűjtemény. Ezt követően pedig 1821-ben könyvtárként megnyitotta ritkaságokkal gyarapított könyvgyűjteményét, és a múzeum állományába került levéltári gyűjteménye is, amelynek első oklevele 1233-ban kelt, a gyűjtemény zöme azonban Brukenthal hivatali tevékenységének idejéből származott.⁵

A Kemény grófok gyűjteményfelajánlása a köz javára más jellegű volt, mint a fentebb említettek. Az utóbbiak esetében a szellemi javaikat a nyilvánosság számára megnyitók gyűjteményeinek mennyisége, kialakult egysége által önmagukban önálló működésre voltak képesek, amit az tett lehetővé, hogy addigi tulajdonosaik egyúttal intézményalapítóként gondoskodtak a gyűjteményeiknek otthont adó épületről, a kezelést biztosító kuratóriumról, a fenntartáshoz szükséges anyagiakról. Kemény József és Sámuel felajánlása viszont nem indokolta a saját intézményalapítást, viszont már abban a későbbi korban történt, amikor a magyar nyelvterületen a reformkorban megindult szellemi erjedés már a társadalom bevonását igényelte mind az intézményalapításokhoz, mind azoknak fenntartásához. Egy-egy hasonló intézményalapításhoz vezető gesztus beilleszkedett a kor mentalitásába azáltal, hogy a felajánlás jövőbeli cselekedetekre ösztönözte a társadalmat, követőkre, támogatókra talált, és végül is a eszme, a cél megvalósításához, illetve a felajánlott javak megőrzését, kezelését, fenntartását és nem utolsósorban tudományos, művelődési értékesítését biztosító társadalmi intézmény, társaság vagy egyesület jövőbeli megalakulásához vezetett. Ebben a folyamatban a társadalom bevonása a nemzeti intézményrendszerek létrehozásába elkerülhetetlenné vált. Ezt tanúsítják például a vármegyei levéltárakban őrzött, ebben a korban az egymást követő, akár a vármegye közönségéhez, akár más vármegyékhöz, törvényhatóságokhoz egy közös társadalmi cél megvalósítása érdekében intézett felhívá-

4 Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kv. 1997. 440–442. – Vö. Jakó 1976. 296–297.

5 Vö. Kiss András: *Források és értelmezések*. Buk. 1994. 211–217, 388–389. (A továbbiakban: Kiss 1994.)

sok, átiratok. Ezeknek tárgya lehetett akár már létrejött, akár létesítendő nemzeti intézmények társadalmi támogatása vagy egyéb irányú megsegítése. Csak példaképpen említjük a Magyar Tudós Társaság támogatása iránti felhívásokat, a Nemzeti Múzeum könyvállományának gyarapítását vagy a Nemzeti Színház felépítését szorgalmazó és pártoló vármegyei határozatokat. A társadalom által kifejezett áldozatkészségnek a megnyilvánulása mellett ugyanakkor valamennyi határozatot, felhívást átszövi az a napjainkig érvényes cél is, hogy ezeknek a nemzet felemelkedését szolgáló intézményeknek a támogatása által a magyar nyelv terjesztését, művelését, csiszolását is szolgálják.

Természetesen az egész kontinensen a kor szellemi áramlata által különböző időpontokban és fokozatokban felélesztett igény a felemelkedést szolgáló tudás, a honismeret iránt nem csak az erdélyi magyarságot hatotta át. Következésképpen a szellemi javak kezelésének, a szervezett kutatás támogatásának és eredményei közzétételének szándéka, országos intézmények híján vagy amiatt, hogy a hatalom ridegen elzárkózott az ilyen irányú kísérletektől, akárcsak a kontinens más tájain, Erdélyben is létrehozta a haladást, művelődést, tudományos munkát szolgáló társadalmi szervezeteket. Például a szász írástudók körében már a 18. század végén, a felvilágosodás hatására megfogant saját honismereti szervezetük megalapításának terve, ami végül is 1840-ben valósult meg. Akkor jött létre a *Verein für siebenbürgische Landeskunde*, amelyhez, kiadványaihoz a szász tudományosság annyi értékes eredménye fűződik.⁶ Más időpontban, amikor erre megteremtődtek a lehetőségek (bár a tervezések és kísérletek, akárcsak a *Verein* esetén, messze a múltba nyúltak vissza), 1861-ben az erdélyi románság is megalapította művelődési egyesületét *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* névvel (rövidítve ASTRA). A következő évben pedig elhatározta az egyesület könyvtárának megalapítását.⁷

Az előmenetelt, tudományosságot, művelődést biztosító társadalmi egyesületek megalapításának igénye az erdélyi magyar társadalom részéről sem hiányzott. Bár a Kemény grófok felajánlását követően egy országos múzeum megszervezésének gondolata egy időben sarjadt ki a gazdaság élet, elsőként a mezőgazdaság és állattenyésztés előmozdítását szolgáló szervezet létrehozásával, ez utóbbit – mivel a hatalom a birodalmi érdekek szempontjából ezt nem ítélte veszélyesnek – Erdélyi Gazdasági Egyesület névvel már 1844-ben sikerült megalapítani. Ez az EGE, majd EMGE néven ismert társadalmi egyesület egy évszázadon át nagy érdemeket szerzett az

6 Herbert, Heinrich: *Geschichte des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XXVIII(1898). 139–236.

7 Kántor Lajos: *Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az ASTRA megalakulásában és korai működésében*. Kv. 1940. (ETF 116.)

erdélyi magyar gazdálkodás fejlesztésében, és egyike lett a történelmi magyar társadalmi alapegységeinknek.

A Kemény grófok által felajánlott gyűjtemények, valamint a hozzájuk hasonlóan múzeumi tárgyak, szellemi javak felajánlásaival őket követők gesztusai nyomán természetszerűen fakadt egy országos múzeum létrehozásának a terve. Ez azonban a hatalom elutasító magatartása és a szász náció aggályoskodásai miatt nem valósulhatott meg olyan akadálymentesen, mint az EGE esetében.⁸ A magyar társadalom kedvezően fogadta ugyan a múzeumalapítás gondolatát, és kész volt a Kemény grófok példáját értékes felajánlásokkal követni, azonban az országgyűlési viták a múzeum megalapításának lehetőségéről, annak jellegéről elhúzódtak, és az érdemi döntést megghiúsította a közben kitört 1848–1849-es forradalom és szabadságharc bukása. Ezt követően pedig a császári abszolutizmus évekig lehetetlenné tette a múzeumi tervezet újraélesztését. Az évek múlásával ennek több – a császári abszolutizmus akaratától független –, egymást követő esemény egybejárása adott megújult lendületet és tette lehetővé a ki nem hunyt szándék megvalósítását.

Ezek közül az első Kemény Józsefnek 1855. szeptember 11-én bekövetkezett halála és ezzel végrendeleti intézkedéseinek hatályba lépése volt. Végakarátában ugyanis Kemény József úgy rendelkezett, hogy az 1841/43. évi országgyűlésen felajánlott értékes gyűjteménye szálljon a Kolozsváron létesítendő országos múzeumra, ennek létrejöttéig azonban a hagyaték megőrzését a pesti Magyar Nemzeti Múzeumra bízta. Az intézkedés végrehajtása azonban veszélyeztette volna az eredeti szándék megvalósítását, egyrészt azért, hogy a gyűjtemény elkerülhetett Erdélyből, másrészt amiatt, hogy a császári hatalom szándékos (félre)értelmezése szerint nem a Kolozsvárra szánt, hanem egy szebeni országos múzeumba juthatott volna.⁹ A múzeumi gondolat megvalósulásában második meghatározó mozzanat az volt, hogy a válságos időkben a múzeumalapítás gondolata mellett már 1842-ben elkötelezett gróf Mikó Imre állt a múzeumi mozgalom élére. Személyében olyan főúr vállalta a terv megvalósítását, aki mind tárgyalóképességével, mind azért, hogy nagy elődei, Batthyány Ignác, Teleki Sámuel, Festetich György, Széchényi Ferenc, Széchényi István grófok példájára, anyagilag is kész volt áldozatot hozni az ügy érdekében, a siker reményével tevékenykedett. Ugyanakkor maga köré tudta toborozni azokat, akik hozzá hasonlóan készek voltak támogatni a múzeum létesítését. E körben folytatott többrendbeli beszélgetések és tárgyalások eredményeként megérlelődtek a múzeum megalapításának konkrét tervei. A múzeum létrehozása érdekében Mikó Imre gróf 1856. március–áprilisban, az akkor

8 Mikó: *Szózat.* 46–47. – Kelemen 1909. 4–8. – Kántor: *i. m.* 5–7. – Szabó T. 1942. 18–22.

9 Mikó: *Szózat.* 44–46, 48. – Kelemen 1909. 8.– Kántor Lajos: *i. m.* 6. – Szabó T. 1942. 24.

indult *Kolozsvári Közlöny* mellékletében, az *Erdélyi Múzeumban* fordul az erdélyi magyar társadalomhoz. Ebben ismerteti a cél érdekében megtett utat, az elért eredményeket, és vázolja a jövőbeli feladatokat. A történeti kutatásokban járatos, nagy műveltségű főúr megalapozott indoklása szerint azért van szükség az általa és hívei által javasolt intézményre, hogy „Erdély magyar népiségének koncentrált Múzeuma s azzal egybekötött némi tudományos tűzhelye legyen; minden jók által érzett szellemi szükség, a magyarság fennmaradásának, további nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non*-ja, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke, megalkotása közös kötelessége, a legközelebbi idők, sőt tán éppen napok feladata”. És amint erről már szóltunk a társadalom támogatása iránti felhívásokat illetően, Mikó Imre is hangsúlyozza, hogy az anyagiak mellett a hazai tudományosság, művészet, társadalmi műveltség szilárdságát, hitelességét egyedül a „nemzeti irodalom s ez által kifejtett, kitisztított, meghatározott s biztos alapokkal bíró hazai nyelv” éltetheti. A saját múzeum szükségességét és létrehozásának lehetőségét abban látja, hogy a felemelkedés érdekében „egy tudományos tűzponttal kell nekünk bírni, melynek körébe vonulnak a haza értelmesebbjei, hova összegyűjtjük nemzeti kincseinket, lefolyt nemzeti életünk, régi történeteink örökbecsű maradványát...” Mikó kitért a múzeumalapítást gátló magatartásokra, ezeknek okaira, valamint a hiányokra is, és ami az egész múzeumi mozgalomban új volt, ezek orvoslására gyakorlati megoldásokat kínált. A felajánlott múzeumi tárgyak, könyvek, gyűjtemények és egyéb forrásértékű darabok mennyiségéből az áhított múzeum anyaga elméletileg ugyan már összeállhatott, viszont ezeknek elhelyezése megfelelő helyiség hiányában megoldatlan gondot okozott. E hiány pótlására Mikó Imre a gróf Teleki Józseftől megvásárolt Külső-Szén (Clinicilor) utcai kertjét s azon álló, általa befejezett és múzeumi célokra átépített épülettel együtt az alapítandó múzeumnak ajánlotta és ajándékozta. (Később ebben a kertben épült fel a klinikai telep, a Mikó-villa néven ismert épület pedig – Mikó mellszobrával együtt – a régi fűvészkertben áll.) A múzeumalapítás elé tornyosuló másik nagy akadályt a hatalom magatartása jelentette. Különböző ürügyekkel, mint például a múzeum neve, illetve jellege, a bécsi udvar elutasította az alapítás jóváhagyását.

A múzeum alapítását reálisan mérlegelve Mikó Imre kompromisszumos megoldást talált: ne az oly konok ellenállásba ütköző múzeumalapítás jóváhagyását kérjék a hatalomtól, hanem egy olyan társadalmi egyesületét, amelynek keretében megszervezhetik a múzeumalapítás előfeltételeit és kezdeményezhetik működésének jóváhagyását. Ekkor születik meg a múzeum keretintézménye, az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrehozásának gondolata. Ennek lehetőségét Mikó abban látta, hogy a birodalom városa-

iban már működtek hasonló egyesületek. Hozzátehetjük, hogy Erdélyben a honismereti célok érdekében – más feltételekkel és lehetőségekkel – már létrejött az említett *Verein für siebenbürgische Landeskunde*. Természetesen a hatalom ennek a tervnek a megvalósítása elé is számos akadályt gördített, de Mikó Imre tárgyaló és kompromisszumkészsége lépésről-lépésre előre vitte az ügyet.¹⁰

Az erdélyi magyar társadalom csak hittel és érvekkel vehette fel a harcot a központi hatalommal, de nem támaszkodhatott olyan erőre, amely annak ellenállását megtörhette volna. A hatalmi ellenállás szilárdságát azonban egy világpolitikai esemény ingatta meg. Az egykori Szent Szövetség egyik megingathatatlan tünő tagját, a Habsburg-birodalmat 1859. június 24-én súlyos vereség érte a solferinói csatában. Ezt megelőzően a Habsburg-birodalom és Franciaország közötti nagyhatalmi konfliktusban III. Napóleon – a szokásos nagyhatalmi recept alkalmazásával – igyekezett megerősíteni és táplálni a Habsburg-ellenes magyar emigrációt. Ennek a hatása megéreződött a birodalom periférikus részeiben is, amennyiben a hatalom részéről is megteremtette a kompromisszumkészséget. A hatalom és Mikó tárgyalásai végül is azt eredményezték, hogy 1859. november 23-án Kolozsvár székhellyel megalakulhatott az *Erdélyi Múzeum-Egylet*.¹¹ Az egylet célja mind az első, 1859-beli, mind az 1869-es szabályzata szerint Kolozsváron „egy Országos Múzeumot állítani és ott állandóul megalapítani”. Ez megfelelt a Mikó Imre *Szózatában* meghatározott célnak. Közvetlenül az egylet megalakulása után, az igazgatóválasztmány első felolvasó ülésén a Szabályzatban – a hivatalosságnak megfelelő – tömören megfogalmazott egyesületi célt Mikó így értelmezi: „1) ...kinyomozni, egybegyűjteni az Erdély történelmi és természettudományi ismerésére tartozó adatokat; 2) azok feldolgozása által a nemzeti öntudatot ébren, az irodalmi erőket és érdekeltséget munkásságban, következőleg a nemzet erkölcsi erősségét szükség- és időirányos növekedésben tartani.”¹² Az 1883-ban módosított alapszabályban a cél meghatározása már a létrejött múzeum és a Ferenc József Tudományegyetem 1872-ben történt megalapításával megváltozott körülményekhez igazodik, és így hangzik: „Az egylet célja a Kolozsvárt létesített és az m. kir. Ferenc József Tudományegyetemmel kapcsolatban álló országos múzeum fenntartása és továbbfejlesztése...” Az 1905-ben alkotott alapszabály – amely az akadémiai elv, illetve a múzeumi elv híveinek mintegy évtizedig húzódo közismert vitájának lezárásaként született meg – hosszú időre érvényesen már így határozza meg a célt: az „1859-ben Kolozsvárt megalapított Erdélyi Nemzeti Múzeum fenntartása, továbbfejlesztése, gyűjteményeinek tudományos földolgozása, a tudományok művelése,

10 Egyed-Kovács 2009. 33–50.

11 Kelemen 1909. 10–13. – Kántor: *i. m.* 6–7. – Szabó T. 1942. 26–30.

12 Egyed-Kovács 2009. 90.

a honismeretnek és általában a magyar tudományosságának előmozdítása”. Ebben az alapszabályban rögzítik véglegesen az Erdélyi Nemzeti Múzeum elnevezést, kristályosodik ki és fejeződik ki először az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységében a táruk anyagának *tudományos feldolgozása*, az egyesület *tudományos jellege*, ami hangsúlyozottan a múzeumi elv prioritását tükröz. Ebben a fejlődési szakaszban indul meg az a folyamat is, amely eredetileg a könyvtárba elhelyezett levéltári gyűjteményeket Erdély egyik leggazdagabb történeti forrásbázisaként ismert *levéltárrá* fejleszti.¹³

Az önálló múzeumi levéltár kialakulása azonban egy hosszabb folyamat eredménye, akárcsak gyűjteményjellegének átalakulása korszerű gyűjtőlevéltárrá. Kezdetől fogva hosszú időn át özönlöttek a felajánlott múzeumi tárgyak, könyvek és kéziratok, tárolásuk szabályozásakor azonban az egyesület a levéltárat nem tekintette önálló részlegnek. Az alapszabályok a levéltári anyag őrzőhelyeként és kezelőjeként a könyvtárat jelölték ki a következő megfogalmazásban: „A Múzeum főbb részei lesznek könyv-, régiség és éremtár, természetrajzi gyűjtemények és fűvészkert”. Viszont a könyvtár összetételét majd csak az 1905-ben átszerkesztett alapszabály határozza meg: „A gyűjtemények a következők: A) Könyvtár: nyomtatványok, hírlapok, kéziratok és oklevelek gyűjteménye.” Sőt, az említett alapszabály azt is rögzíti, hogy „az állammal kötött szerződés értelmében a könyvtár igazgatója a Kolozsvári Tudományegyetem könyvtárának őfelségétől kinevezett igazgatója”.¹⁴ Tehát a könyvtárigazgató nem az egyesület által választott, esetleg ajánlott szak-tisztségviselő, az pedig, hogy a levéltári anyag őrzése és kezelése szervesen az Egyetemi Könyvtárhoz kötődött, azt is jelentette, hogy lényegében a könyvtáron belüli kézírattári anyagnak tekintették. Ezért szervezésében, kezelésében nyilvánvalóan a könyvtári, pontosabban kézírattári szemlélet érvényesült, összetételét illetően pedig levéltári gyűjtemény jellege volt.¹⁵ Mindezt a Múzeumnak felajánlott levéltári anyagnak a más múzeumi tárgyak sokaságához viszonyítva csekély mennyisége, jellege és az induláskor – még a Múzeumi Levéltár gyűjtőköréhez tartozó levéltárképzők körében is – uralkodó levéltári szemlélet alakította így.

A Múzeumnak tett felajánlásokról az egyesület megalakulásától kezdve vezetett aláírási jegyzőkönyvek első két kötetében, 1883-ig a mintegy 4100 tételből a könyvek, kéziratok, érmék, ásványi és régészeti leletek mellett elenyészően kevés a levéltári anyag. A Kemény grófok ismeretes 1842-beli felajánlásán, amely – egyéb múzeumi tárgyak mellett – magában foglalja

13 EMELvt, Igazgatási iratok 51. tétel Alapszabályok 2, 10, 18, 35. – Vö. Kelemen 1909. 16. – Szabó T. 1942. 24, 34–42. – Kiss 2003. 374–375.

14 EMELvt, Igazgatási iratok 51. tétel Alapszabályok 2, 45, 53.

15 Jakó 1942. 4.

ugyan a Kemény József,¹⁶ illetve Kemény Sámuel¹⁷ nevén jelenleg is külön egységként nyilvántartott levéltári gyűjteményüket, és az ugyancsak ma is külön egységként fennmaradt, Mike Sándortól később felajánlott levéltári gyűjteményen¹⁸ kívül, a kisebb számú felajánlott oklevél vagy iratanyag – esetenként egy-egy darab – mind gyűjteményjellegű volt. Ami azt jelenti, hogy nem egy-egy levéltárképzőtől származó, szervesen összefüggő levéltári egységet alkottak, hanem a kor szemlélete szerint összegyűjtött különböző provenienciájú, fontosnak vagy érdekesnek vélt iratokból, oklevelekből álltak össze. „Fontosnak”, „érdekesnek” tartották rendszerint a királyok, fejedelmek által kibocsátottakat, a nevezetes eseményekre vonatkozókat, vagy mert a gyűjtőnek volt szüksége rájuk történeti kutatásaihoz.

A levéltár lassú kialakulásának és gyarapodásának okait kutatva elkerülhetetlennek véljük, hogy vessünk egy pillantást arra, milyen korlátok között alakulhatott ki annak gyűjtőköre, és milyen befolyása volt a kor levéltári szemléletének a gyűjtőkör levéltárképzőire.

- 16 EMELvt, Igazgatási iratok 95. tétel. Aláírási jegyzőkönyv I. 1, (A továbbiakban: Aláírási jk.) A bejegyzés szövege: „Néhai g. Kemény József gyűjteményével átjövendő 5081 kötet könyv, 461 darab eredeti kézirat-gyűjtemény, 79 darab földabrosz, 93 darab régi érem, 1.–ötven külön részű nagy átlás, b. Bedeus történelmi sat. atlása. Arneht táblái a cs. kir. Pénz- és régiségtár arany, ezüst emlékeiről. 2 láda kézirat magától a nagynevű gróftól. 1 láda hírlap, más egy láda címergyűjtemény. Egy a magyar birodalom történetéhez tartozó fel- és legöngyölhető átlás. 4 római feliratú cserépedény és néhány kőedény töredék...” – Gyűjteményét Kemény József, az elkötelezett, szakmai tudással rendelkező történetkutató tudatosan válogatta össze. Joggal állapítja meg a gyűjteményt ismertető jeles közép-korkutatónk, „hogy Kemény József a kéziratosság korának nemcsak Erdélyben, hanem az egész magyar történettudományban a legeredményesebb forrásgyűjtője volt...” A nagyon értékes gyűjtemény eredeti oklevelekből, másolatokból és sajnos, néhány hamisítványból áll. Ez utóbbiakat az erdélyi kenézségeket megszállottan kutató Kemény – nem egyedülállóan a hasonló megszállottak között – maga „szerkesztette” meg feltételezései igazolására. Természetesen ez mit sem von le páratlan forrásgyűjtői tevékenységének és az Erdélyi Nemzeti Múzeum javára példamutatóan önzetlenül felajánlott értékeinek méltó megbecsüléséből. L. *Erdélyi Okmánytár – Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1997. 19–20. (A továbbiakban: CDTrans). – Vö. Francisc: *Pall: Diplomatica latină cu referire la Transilvania*. In: *Documente privind istoria României*. Introducere vol. II. București 1956. 237.
- 17 Aláírási jk. I. 795.sz. : „Kemény Sámuel 1841/3 országgyűlésen tett múzeumi ajánlásán kívül, mely néhány atyja g. Kemény Sámuel és testvére Miklós s a felajánló saját könyv- és kézirat-gyűjteményéből áll, jelenleg még 10.000 úrbéri kötelezvényt”. – A Kemény Sámuel gyűjteményt illetően l. CDTrans 18–19.
- 18 Aláírási jk. I. 549. sz. „Mike Sándor 272 darab nagy becsű hazai történelmet tárgyazó könyv- és kézirat-gyűjteményét, ezen felül mindannak, mi a gróf Kemény József gyűjteményéből hiányzik, kiegészítésére a nála levőket felajánlja.” Jellemző a kézirtartári szemléletre, hogy a három fenti felajánlás levéltári anyagát is kéziratnak minősítették, köztük a Kemény József gyűjtemény eredeti középkori okleveleit is.

Erdély területén sem a rendi korszakban, sem a monarchia idején nem alakult ki az állami levéltári rendszer. Az ország levéltárának a gyulafehérvári káptalan, a kolozsmonostori konvent és partiumi viszonylatban a váradi káptalan hiteleshelyi levéltárát jelölték ki. Itt őrizték az országos érdekű iratokat: az országgyűlési határozatokat, az adókra, a dézsmára és a kvártára, a harmincadra vonatkozó elszámolásokat, utasításokat, regestrumokat. A monarchiában ezeknek gyűjtőkörét és levéltári anyagát, immár országos viszonylatban, a Magyar Országos Levéltár vette át. A magyar jogrendszerben már a középkortól meggyökeresedett közigazgatási és törvénykezési autonómia szellemében a helyi törvényhatóságoknak (vármegyéknek, szász és székely székeknek, kerületeknek) saját önálló levéltáruk volt, akárcsak a törvényhatósági jogú városoknak és más jellegű településeknek, egyházi intézményeknek, tudományos testületeknek.¹⁹ Következésképpen a Múzeumi Levéltár gyűjtőköre csak a fent említett köz- és egyházi intézményi levéltárképzők gyűjtőkörén kívül alakulhatott ki. Ebben a helyzetben iratbegyűjtéseit a magán-levéltárképzők irattermelésére terjeszthette ki, elsősorban a magyar családi és személyi levéltárakra, gyűjteményekre, valamint a társadalmi egyesületek és egyéb testületek levéltáaira. Viszont éppen ezen a gyűjtőkörön belül érvényesült leghosszabb ideig az az írásbeliség meghonosodása óta uralkodó levéltári szemlélet, amely az oklevelekben a szerzett kiváltságok, szabadságok, jogok, javak biztosítékát látta, ezért ezeket valóságos féltve őrzött kincsként zárták el mások elől. Ez a felfogás éltette azt a féltést, amely még az atyafiságos viszonyban lévők szeme elől is elzárta a jogvédelmi „fegyvertárat”, ezáltal viszont komoly akadályt gördített a levéltári anyagot történeti forrásként értékelő szemlélet érvényesülése elé.²⁰ Ez utóbbi szemlélet a hivatalosság részéről először a 18. századi levéltárrendezések során vetődött fel. A levéltárrendezéseket a központi hatalom ugyan nem a történeti források feltárása, hanem a közigazgatási gépezet jobb működése érdekében rendelte

19 Vö. *Approbatæ Constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. P. II. t. 10. art. 4, t. 12. art. 2, P. III. t. 2. art. 9, t. 4. art. 1, t. 12. art. 1. – Jakó Zsigmond–Radu Manolescu: *A latin írás története*. Bp. 1987. 132. (A továbbiakban: Jakó–Manolescu 1987.) – Kiss András: *Kelemen Lajos, a levéltáros (Helye az erdélyi levéltártörténetben)* A Marosvásárhelyen megjelenő Kelemen Lajos-kötet számára készült kézirat (A továbbiakban: Kiss: kézirat.). – Kiss Andrei: *Scurt istoric al arhivelor din România*. A tervezett, de meg nem jelent román levéltári kézikönyv (Tratat de arhivistică) egyik fejezetének kézírata.

20 Ez a szemlélet ugyan a családi levéltárak kedvezményezettjei körében élt legtovább, de érvényesült az ország javaira vonatkozó iratanyagot őrző kamarai levéltárra is. Így a már akkor hosszabb ideig ebben a levéltárban dolgozó, akkor már országosan elismert, történeti forrásokat feltáró, közlő, intézetet szervező Kovachich Márton György kutatóként nem használhatta a Kamara levéltári anyagát. L. V. Windisch Éva: *Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a 19. század elején*. Levéltári Közlemények 37(1966). 68–69. – Vö. Kiss 1994. 202.

el, de felveti a régi oklevelek (történeti források) iránti érdeklődést is.²¹ Az oklevelek jogvédelmi rendeltetésének értékelése nyilvánvalóan elenyészett a kiváltságokra épült rendi társadalom megszűntével, de azt követően az elhúzódó örökösödési, zálog- és úrbéri perekben a kedvezményezetteknek még hosszabb ideig szükségük volt a bizonyító erejű oklevelekre.

Ha levéltári anyagot gyérebben is ajánlottak fel a múzeumnak – azt is gyűjteményekként vagy kis számú vegyes provenienciájú, esetleg egyedi iratokként –, a felajánlott könyvek és egyéb múzeumi tárgyak már induláskor túllépték a Mikó-villa befogadóképességét. A helyszűke enyhítésének orvoslására a választmány megbízásából az elnök és gróf Bethlen János felkérésére gróf Bethlen Sándor felajánlotta a múzeumnak, hogy kész ingyen a szükséges ideig szállást adni a begyűlt tárgyaknak. Ezt a választmány 1859. december 31-i ülésén köszönettel el is fogadta, de mivel aggályok merültek fel, „hogy vajon elég biztonságban lesznek-e a múzeum becses kéziratai és eredeti oklevelei az ideiglenes szálláson”, végül is csak a könyvek ottani elhelyezését határozta el. A kéziratokat és eredeti okleveleket illetően pedig a gróf Lázár Miklósból, gróf Teleki Domokosból, Mike Sándorból és a titkárból álló bizottságot küldte ki, hogy gondoskodjék olyan „biztos helyről, ahová a múzeum féltő kincseit teljes megnyugvással el lehetne helyezni”. 1862. november 7-én pedig úgy döntött, hogy a kéziratokat helyezték el az Érem és Régiségtár helyére.²²

Megalakulása után az egyesület első intézkedései közé tartozott, hogy kidolgozza a könyvtárosnak szóló utasítást.²³ Ebből a rendezést és nyilvántartást szolgáló szabályzatból világosan kitűnik, hogy a levéltári anyagot a szabályzat megszerkesztői a könyvtár kézirati állagához tartozónak tekintették. Ugyanis a kéziratáron belül megkülönböztetnek két külön tárolást és kezelést igénylő csoportot. Az egyik „az egyes lapokból vagy apróbb füzetekből álló kéziratokat (okleveleket)” foglalja magába, a másik a „nyomtatványokat (röpiratokat, hivatalos kibocsátványokat, hirdetéseket stb.)”. Az első csoport darabjait – ide tartozik a levéltári anyag – tárgyak szerinti irattartó egységekben, ún. „tárcákban” helyezték el, a nyomtatványokat viszont bekötötték. Figyelemre méltó, hogy az utasítás előírja a „könyvtárban őrzött eredeti vagy hiteles másolatú” anyag lajstromozását. Ez alkalommal a kézirat leírásának tartalmaznia kell a ma ismert regeszták

21 Vö. Illésy János: *Az erdélyi levéltárak 1770–ben*. Sz 38(1904). 438. – Kiss 1994. 24.

22 EMELvt, Levéltári iratok, 3/1859, 2/1862. sz. Ez a sorozat úgy keletkezett, hogy 1942-től Jakó Zsigmond az Egyetemi Könyvtár irattárából a levéltárat illető kiemelt eredeti iratok mellé legépellette és hitelesítette a korabeli jegyzőkönyvekből a Levéltárra vonatkozó szövegrészeket, illetve iratokat. Vö. Jelentés 1944-re. 87. – Bethlen Sándornak a felajánlás idején a Bel-Farkas utca 10 (79) szám alatt volt háza. Bodányi Sándor: *Szabad királyi Kolozsvár város házbirtokosainak névsora, melyet új házszámozás szerint a régi házsámok használata mellett összeállított ...* Kv. 1869. 4.

23 L. e kötetben a könyvtár történetéről szóló tanulmány mellékletében.

elemeit is. Ugyanakkor előírja annak biztosítását, hogy az oklevelek pecsétjei ne rongálódjanak.²⁴

Könyvtárnoknak Szabó Károlyt választották meg, aki az 1859. december 31-i választmányi ülés jegyzőkönyve szerint közölte, hogy elfogadja és elfoglalja tisztségét.²⁵ Szabó Károly ekkor még Nagykőrösön tartózkodott, ezért a választmány 1860. január 4-én úgy határozott, hogy a kézírattárat és az oklevélgyűjteményt a könyvtárnok megérkezéséig addigi helyén hagyják. Ezt követően 1860-tól évekig hasonló műveletekkel folyik a szervezési munka. Január 13-án id. gróf Teleki Domokos alapítványi nyilatkozatban kijelentette, hogy munkássága során összegyűlt kéziratgyűjteményét az Erdélyi Nemzeti Múzeumra hagyja, másnap pedig a választmány a gróf Kemény Sámuel által ajándékozott könyvek és kéziratok összeírását vette tudomásul. Augusztus 1-jén szekrényt vásároltak a levéltár számára. November 22-én a választmány elé került a könyv- és kézírattárról, másnap pedig az egyesület levéltáráról készített jelentés. December 5-én egy 1375-ből való eladásra ajánlott írás megvásárlását utasították vissza, 31-re pedig elkészül a kimutatás az év folyamán beérkezett adományokról. 1862-ban a levéltári anyag újabb gyűjteménnyel, Ötvös Ágoston hagyatékával gazdagodott.²⁶ Szabó Károly, a könyvtártudomány terén és forrásközléseivel érdemeket szerzett bibliográfus lelkiismeretesen követte az utasítás előírásait, a levéltári anyag beérkezéséről értesítette a választmányt, évente jelentést tett a kézírattár és levéltár állapotáról, valamint az egy-egy év alatt beérkezett kézírattári és levéltári anyagról. Az utasítás szellemében, szabadidejében időrendbe rakta az oklevélgyűjteményt és elkészítette, majd közölte az oklevelek regesztáit 1540-ig. Szándékában állott a Kemény József, Sámuel, valamint Mike Sándor gyűjteményének lajstromozása is, de 1890-ben bekövetkezett halála megakadályozta szándéka véghezvitelét.²⁷

A könyvtár kézírattárában őrzött levéltári anyagnak állandó gyarapodása ellenére változatlanul megmaradt gyűjteményi jellege, és aszerint is kezelték, bár 1877-ben már ott őriztek egy, a levéltár tulajdonképpeni gyűjtőköréhez tartozó levéltárképzőtől származó irategyüttest, nevezetesen a kolozsvári ötvös céh levéltárát (l. Függelék 31. sz.). A Magyar Nemzeti Múzeum ugyanis az említett évben a céh irataiból kért kölcsön. 1884 áprilisában pedig gróf Esterházy János letétbe helyezte az Esterházy család általa előzetesen időrendbe rakott levéltárát (l. Függelék 39. sz.) Tehát a könyvtár a mesterségesen létrehozott levéltári gyűjteményektől eltérő, szerves egységet alkotó levéltári anyaggal gazdagodott. Ezt az anyagot már nem

24 EMELvt, Levéltári iratok 1/1859. sz.

25 Uo. 4/1859. sz.

26 EMELvt, Levéltári iratok 1–8/1860. sz, 5. sz.

27 Szabó Károly: *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata*. Történelmi Tár 1889. 523–554, 728–752. 1890. 103–129, 428–359. – Jakó 1942. 5.

lehetett a régi módszerrel kezelni, és iratait nem lehetett az egység feldarabolásával egy-egy gyűjtemény valamelyik sorozatába beszorítani.²⁸

Szabó Károly halála után 1891-től 1899-ig a könyvtár új igazgatója, Ferenczi Zoltán vette át a kéziratár kezelését. Működése idején egy azonos provenienciájú levéltári anyagnak a kéziratárba való bekerülésével újabb lépés történt a levéltári jelleg kirajzolódása felé. Ugyanis 1896. április 9-én beszállították Görcsönből a könyvtár kéziratárába a Wesselényi család levéltárát. Igazgatói és publikációs teendői mellett Ferenczi Zoltán időt szakított arra is, hogy e levéltár anyagát időrendbe rakja.

A két főúri családi levéltár bekerülése a gazdag gyűjteményjellegű levéltári anyag mellé jelezte ugyan a fejlődés irányát, de a forrásanyag tárolását és kezelési módszerét illetően nem változtatott a könyvtári-kéziratári szemléleten. Az, hogy az alapszabályok is elmulasztották a levéltárnak önálló gyűjteménnyé való minősítését, „kihatott a tudományos köztudatra is”. Ennek megfelelően Franz Zimmermann a magyarországi és erdélyi levéltárakról a 19. század végén megjelentetett összesítő kimutatásában a kolozsvári levéltárak sorában nem említette meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát, hanem annak már szépen gyarapodott anyagát az Egyetemi Könyvtár állományaként tüntette fel. De még 1909-ben is Kelemen Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetét és tárait ismertető munkájában – a valóságnak megfelelően – a levéltárról a könyvtár ismertetésének keretén belül szólt.²⁹ A kutatás viszont már ismerte a gazdag forrásanyagot, és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet tekintette a történeti forráskutatás intézményes letéteményesének. Már megalakulása után két esztendővel az Erdélyi Honismereti Társulat az erdélyi országgyűlési törvénycikkek összegyűjtését és kiadását indítványozta az egyesületnek, a választmány pedig határozatot hozott az előmunkálatokat illetően. Megindult a levéltári anyag szervezett kölcsönzése is. Jóformán minden 19. században megindult jelentősebb forrásgyűjtemény és kiadvány szerkesztője – személyesen vagy valamelyik tudományos intézmény útján – az egyesülethez folyamodott anyagért. A Magyar Nemzeti Múzeum a kolozsvári ötvöscéh irataiból, Szilágyi Sándor a Kemény gyűjteményből kölcsönzött. Szilágyi mint az erdélyi országgyűlési emlékek (EOE) közismert sorozatának szerkesztője országgyűlési cikket kért a sorozat számára. A budapesti Egyetemi Könyvtár Tagányi Károly részére kölcsönzött iratokat, 1896-ban pedig a szervezők a millenniumi kiállításához kértek levéltári anyagot. Ugyanebben az évben az erdélyi forráskiadás kiváló úttörőjének, Franz Zimmermannak kölcsönadott oklevelekről évi kimutatás készült, Gergely Samu pedig Teleki Mihály levelezésének ter-

28 EMELvt, Levéltári iratok 1, 4/1884. – Vö. Jakó 1942. 5.

29 Zimmermann, Franz: *Ueber Archive in Ungarn. Ein Führer durch ungarländische und siebenbürgische Archive*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde Neue Folge XXIII/1891. 691–694. – Kelemen 1909. 29–31.

vezett kiadása végett folyamodott levéltári anyagért. De innen kölcsönzött a Magyar Tudományos Akadémia útján a millenniumi vármegyei és városi monográfia sorozathoz ennek szerkesztője, Borovszky Samu is, akárcsak Szádeczky Lajos. 1899-ben és 1900-ban Ferenczi Zoltán, a könyvtár volt igazgatója már Budapestről kér iratokat az általa rendezett Wesselényi család levéltárából, Karácsony Jánoshoz hasonlóan.³⁰

Az Egyetemi Könyvtár igazgatásában 1900-ban az eltávozott Ferenczi Zoltánt Erdélyi Pál követte. Kiváló szervező, könyvtárvezetői érdemei elévülhetetlenek, és 1911-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkáráként érzelmileg is kötődött az egyesülethez. Bár szervezésileg a nevéhez fűződik a kéziratár és a levéltár szétválasztása,³¹ ami által megnyílt a lehetőség egy korszerű gyűjtőlevéltár kialakításához, ez utóbbi megvalósítója nem Erdélyi, hanem Kelemen Lajos lett, akit fiatal tanárként 1902-ben neveztek ki segédkönyvtárossá a könyvtárba. Következésképpen pályáját a levéltári anyag „szomszédságában” kezdte, és hosszú évekig kellett várnia, míg hivatalosan is rábízta a levéltárat, ami akkor már rendíthetetlen munkája látható eredményként életművévé vált.³²

A levéltár önálló működésének biztosítására Erdélyi Pál elengedhetetlennek látta egy levéltárnoki állás létesítését. Ezért 1901-ben Veress Endre dévai főreáliskolai tanár berendelését terjesztette fel a levéltárnoki teendők ellátására. A javaslattal a minisztérium nem értett egyet, és a kincstári bölcsesség útvesztőiben a berendelés késett. Ezért Erdélyi különvéleményt nyilvánítt, és ezt felterjesztette mind az illetékes Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak, mind az egyetem rektorának. Végül is a felterjesztés után két esztendőre, 1903-ban Veress berendelték levéltárnokként szolgálattételre az Egyetemi Könyvtárhoz.³³ Veress nevét a szakirodalom főleg mint termékeny forráskiadóét ismeri. A Múzeumi Levéltár gyűjtőköréből származó levéltári anyag rendszerezésére és folyamatos átvételére olyan levéltárosra lett volna szükség, aki jól ismeri a levéltárképzők – elsősorban az erdélyi családok – történetét és termelt iratait. Hiszen már 1902-től a levéltári gyarapodás örvendetesen megindult. Tekintélyes mennyiségű és értékű levéltárak kerülnek a kéziratárba. 1902. április 18-án Gerenden a Kemény-kastélyban a Múzeumi Levéltár számára megmentették az ott hányódó levéltári anyagot, Montbach Sándor pedig szeptember 9-én felajánlotta letétül a báró Jósika család magyarfenesi levéltárát. A gyarapodás a

30 EMELvt, Levéltári iratok 1/1861, 1–2/1884, 1–2/1886, 1, 5, 7, 11, 15/1896, 9., 14., 16/1899, 1, 2/1900. sz.

31 Gyakorlatilag a kéziratár és a levéltár szétválasztása Veress Endre 1903-ban történt ki-nevezését követően 1904-ben valósult meg, a levéltárat illető iratok iktatói pecsétjének pedig ez a felirata: Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. L. Jakó 1942. 6. – EMELvt, Levéltári iratok 3/1902. sz.

32 Vö. Jakó 1942. 5–6. – Kiss: kézirat.

33 EMELvt, Levéltári iratok 14/1901.

következő évben is folyt, ugyanis március 11-én gróf Bánffy György letétbe helyezte családja nemzeti levéltárát, és Kolozs vármegye kezdeményezésére megindult a törvényhatósági levéltárakból kiselejtezett iratoknak felajánlása a Múzeumi Levéltárnak. Mindez Veress Endre 1903. május 23-án megtörtént kinevezése előtt.³⁴ Nincs rá adatunk, de – főleg a következő években történtek alapján – feltételezzük, hogy a fentebb említett levéltári anyag begyűjtésében része volt Kelemen Lajos segédkönyvtárosnak, aki a levéltári anyag „szomszédságában” – amint ezt a Franklin Társulatnak írja – napi kilenc órát dolgozott. Feltevésünket az is alátámasztja, hogy – még Veress Endre kinevezése után is – ha levéltári jellegű szakmunkáról volt szó, őt küldték ki az iratanyag állapotának és értékének megállapítására. Ilyen esetben jelentésben számolt be véleményéről, és rendszerint további kapcsolatot tartott a levéltár birtokosával. Meghatározó szerepét a Múzeumi Levéltárnak korszerű gyűjtőlevéltárrá fejlesztésében levelezése és naplójegyzetei is bizonyítják. Például az 1908-ban általa átvett Berzenczey-levéltár ügyében 1906 és 1908 között 11 levelet ír Berzenczey Domokosnak. Emellett pedig, levelei tanúsága szerint, már akkor kezdetét vette személyes „levéltári kutatószolgálat”.³⁵

Veress Endre mint a Múzeumi Levéltár első levéltárosa mindenekelőtt teljesítette az Erdélyi Pál által megjelölt feladatot. Már 1904 folyamán elvégezte a levéltár és a kéziratár szétválasztását, ezt követően pedig a levéltári anyagnak a levéltáron belüli tagolását. Ennek keretében a következő csoportokat alakította ki: oklevelek törzsgyűjteménye, eredeti és egykorú másolatú oklevelek, újabb kori oklevélmásolatok és kivonatok, nyomtatott oklevelek 1711-től, címeres és rangemelő oklevelek, céhiratok, családi levéltárak. Viszont a kéziratárban maradtak gróf Kemény József kéziratgyűjteménye, gróf Kemény Sámuel kéziratái, Mike Sándor gyűjteménye, az országgyűlési irományok, a kéziratok törzsgyűjteménye, kódexek.³⁶ Elismerésre méltó, nehéz munka volt az összekeveredett vagy hibásan egybeosztott állagok szétválasztása, amit lelkiismeretesen elvégzett, de mindezt könyvtári-kézirattári szemlélettel. Ezzel magyarázható, hogy a levéltári anyag levéltári vagy kézirattári besorolásában nem a levéltári egység tartalma, hanem külső sajátosságai döntöttek abban, hogy az a kézirattárba vagy a levéltárba kerüljön. Ennek megfelelően a kötetbe gyűjtött iratok, il-

34 Uo. 14/1901, 3, 5, 12/1902, 1, 6, 11/1903. sz. – Vö. Jakó 1942. 6.

35 *Kelemen Lajos levelezése 1898–1962*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sas Péter. Megjelenés előtti kézirat 32, 47, 48. 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57. sz. A 32, 50 és 53. sz. levelek kivételével a többi Kálnoki Kis Tamás *Kelemen Lajos II.* című irásából került a tervezett gyűjteményes kiadásba (Levéltári Szemle 1975. 2–4. sz. 399–425. A továbbiakban: Kálnoki Kis 1975.). Ez úton is köszönöm Sas Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kötet kéziratát. – EMELvt, Levéltári iratok 24, 31/1903. sz.

36 Jakó 1942. 6.

letve a jegyzőkönyvek nem a levéltárba kerültek, az azonos levéltárképző szerv által termelt iratok mellé, hanem a kéziratárba.

Ugyanennek a szemléletnek hatására fogant meg benne annak a cédulakatalógusnak a terve, amin sokat dolgozott. Különböző színű, a korszerű nyomdatechnika segítségével készült igényes kivitelű cédulái négy szekrényt töltöttek meg, amelyek a kortársak és közvetlen utódok véleménye szerint nem váltották be a reményeket a kutatás megkönnyítését illetően. (Cedulakatalógusa kifinomultabb változata volt a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában bevezetett és szintén alkalmatlannak bizonyult cedulakatalógus-rendszernek.³⁷) A Veress által elképzelt cédularendszerben kicéduláznak „minden 1541-ig, tehát Erdélyország kialakulásáig terjedő oklevelet, tekintet nélkül tartalmára, másodsor pedig rendezzük és feldolgozzuk az 1690-ben önállóságát veszített erdélyi fejedelemség 150 évéből való fejedelmi leveleket s ebből a korszakból kiválogatott fontosabb köz-történeti, vallásügyi, gazdasági és művelődéstörténeti iratokat... Párhuzamosan halad ezzel az 1541 utáni korszak anyagának feldolgozása, úgy a Törzsgyűjteményben, mint a családi levéltárakban, míg a feldolgozásra és cédulázásra nem eléggé fontos iratok – az egyes gyűjteményeken belül – időrendi limbus csomagokba tételnek.” Az elképzelt rendszer világosan tükrözi Veress gyűjteményi szemléletét. Az 1541-ig terjedő erdélyi középkori oklevelek kivételével ő környezetükből kiszakított, fontosnak vélt iratok rendezésére és cédulázására gondolt, ugyanakkor figyelmen kívül hagyta az akkor már rohamosan gyarapodó családi levéltáraknak a gyűjteményektől eltérő szerkezetét. Nem Veress érdemeit kívánjuk vitatni, de eddigi ismereteink alapján úgy véljük, nem volt levéltáros alkat. Nem találtunk arra utaló adatot, hogy érdekelt volna a Múzeumi Levéltár gyűjtőköréhez tartozó, kallódnak kített levéltári anyag sorsa és begyűjtése. Viszont közvetlenül Kolozsvárra történt berendelése után – az iktatókönyv tanúsága szerint – élt a lehetőséggel, hogy az akkor már a történetkutatás által elismert Múzeumi Levéltár munkatársaként és az akkor a monarchián belül nagyon jól működő cserekapcsolatokat igénybe véve, évente többször is különböző helyekről és intézményektől levéltári anyagot kérjen történetírói és forrásközlő munkásságához. Ezek a munkaterületek vonzótták, viszont munkásságának értékelése nem a levéltártörténet, hanem a tudománytörténet feladata. Szerette munkáinak az igényes kivitelezését (jó minőségű karton, papír, korszerű nyomdatechnika). Kelemen Lajos még 1922. szeptember 4-én Benczúr Gyulánénak írott levelében is felrója Veress Endrének, hogy gróf Mikó Imre hat kötetre tervezett levelezéséből a feleségével, gróf Rhédey Máriával váltott levelezését tartalmazó első kötet kiadása azért hiúsult meg, mert Veress addig válogatta a papírt, míg a nyomdai

37 Uo. 7–8.

árak drágulásával a készülő kötetből csak egy ívet nyomtathattak ki.³⁸ Az, hogy levéltárosnak eleve nem Kelemen Lajost nevezték ki, egyik példája annak a gyakori esetnek, amikor a kincstári észjárás képtelen kiválasztani két értékes személy közül azt, aki *alkalmasabb* egy bizonyos munkaterület feladatainak ellátására.

Ez az *alkalmas* személy pedig Kelemen Lajos lett volna. Alkalmassága szilárd pilléreken állt: a) alaposan ismerte a Múzeumi Levéltár gyűjtőköréhez tartozó anyagot, annak levéltárképzőit, őrzőhelyeit, állapotát, veszélyeztetettségi fokát; b) kapcsolatot tudott teremteni a levéltárképzőkkel és fáradhatatlan utánjárással, levelezéssel készítette elő a levéltári anyag átvételét; c) élvezte a levéltári anyag birtokosainak bizalmát, amit csorbítatlan erkölcsi hitelével érdemelt ki.³⁹

Az említett gyűjtőkörhöz elsősorban a kimeríthetetlen bőségű, változatos összetételű családi, személyi levéltárak, levelesládák, iratok tartoztak. Ezek főleg összetételükben, szerkezetükben, rendezettségükben különböztek az intézményi levéltáraktól, de különböztek egymástól is.⁴⁰ Mint általában a kiváltságok és nem közjogi szabályozások által biztosított jogokkal és javadalmakkal élő közösségek, a családok is féltve őrizték jogbiztosító okleveleiket, akárcsak a városok és egyes egyházi intézmények. Ennek megfelelően a legrégebbi okleveleket ezekben a levéltárakban őrizték meg. Az említett jogbiztosító oklevelek (adomány- és kiváltságlevelek) körül alakultak ki aztán levéltáraik is. A családi levéltárak említett összetettségének több oka volt. Például a bizonyos tisztségeket viselők – a középkori gyakorlat szerint – saját levéltárjukban őrizték a tisztségüknek megfelelően hozzájuk került közjogi jellegű iratokat is, és azok ottmaradtak. Viszont annak a gyakorlatnak eredményeként, amely szerint a birtok, birtokrész elidegenítése során (elzálogosítás, eladás, házasságkötés, örökösödés stb.) az elidegenített jószággal együtt az új birtokozóhoz kerültek az illető jószágot illető iratok is, egy-egy családi levelesládába más famíliák iratai is bekerültek. Ez történt például akkor, amikor Kemény János a Jósika Gáborral 1634-ben kötött egyezségét követően megszerezte az eredetileg a Gerendiek tulajdonában

38 Kálnoki Kis 1975. 416. – Veress Endre levéltári anyag kölcsönzése során került a levéltárba a Sennyei-család 13–19. századi iratokat tartalmazó gazdag levéltára. Az első világháború utáni főhatalom-változás nem tette lehetővé visszaszolgáltatását, de 1940-t követően a levéltár tervbe vette a cseréjét erdélyi anyagot tartalmazó más Magyarországon őrzött levéltárral.

39 Kelemen Lajos személyét illetően l. Szabó T. Attila: *Kelemen Lajos élete és munkássága*. In: Kelemen Lajos: *Művészettörténeti Tanulmányok*. I. Buk. 1977. 7–32. – Jakó Zsigmond: *Kelemen Lajos*. In: *Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bp. 1997. 417–531. (A továbbiakban: Jakó 1997.) – Csetri Elek: *Kelemen Lajos*. In: *Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kv. 2009. 243–282. – Kiss: kézirat.

40 A családi levéltárak általános jellemzése: Jakó–Manolescu 1987. 134.

lévő Gerendet.⁴¹ De hasonlóképpen bekerülhetnek egy családi levéltárba kihalt családok vagy rokonságba került családok levéltárai vagy levéltárrészei is. Egy-egy főúri levéltár ilyen jellegű összetettségére jó példa a Jósika család hitbizományi levéltára vagy a Wass család cegei levéltára.⁴²

Rendezettségüket illetően is különböztek a családi és személyi levéltárak az intézményiektől, de közöttük is jelentős eltérések tapasztalhatók. A törvényhatósági levéltárakban a 18. század második felében – főleg a közigazgatás és törvénykezés gördülékenyebb működése érdekében, de már bizonyos tekintettel az iratok történeti forrásértékére is – megindult egy szervezett rendezési folyamat. A családi levéltárak esetében komoly rendezésekkel csak főúri családok levéltárai esetében találkozunk. Ezek a nagy múltú családok nem csak jogvédő irataik tárházát látták levéltáraikban, hanem családjuk történetének, családtagjaik fontos közéleti szerepének forrásait is, tehát bizonyos fokig a rendezésben érvényesült a történeti szemlélet. Az említett levéltári rendezéseknek során, a levéltári anyag könnyebb használhatósága érdekében segédletek (elenchusok, repertóriumok, mutatók) is készültek.⁴³

A Múzeumi Levéltár gyűjtőköréből a családi és személyi levéltárak jövőbeli megmaradásának és az utókorra történő áthagyományozásának volt a legnagyobb veszélyeztetettségi foka. Ugyanis miután 1848/49-ben megteremtődtek a polgári társadalom kialakulásának feltételei, a jogbiztosító oklevelek gyakorlati értéke megszűnt. Az úrbéri perekben még felhasználták őket, de aztán padlásokra, melléképületekbe kerültek. A folyamat folytatásaként a birtok bérlők, más esetekben új tulajdonosok kezébe került, és a családi iratokhoz fűződő csekély érzelmi kapcsolat is megszűnt, amely megmaradásukat biztosíthatta. Ez történt a már említett Gerenden az ott őrzött Kemény-levéltárral. A kastély előbb Spanochi gróf tulajdonába került, tőle pedig Győrffy Gyula országgyűlési képviselőhöz. 1902-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület már a kastély padlásán hányódó Kemény-féle levéltári anyagról értesült, és intézkedett megmentése érdekében. Szádeczky Béla múzeumi segédőr kiszállt a helyszínre és jelentést is készített a tapasztaltakról, de úgy tűnik, nem sikerült az egész anyagot megmentenie, mert 1907-ben Kelemen Lajos tett jelentést a Gerenden talált Kemény-leve-

41 ROLKmlg, A Kemény-család csombordi levéltára I/ 116, 197 b, c, d, f, 222. sz. II/137, III/79, 8, IV/70, 94, 145, X/712, 716, 730, 745, 748, 751, 752, 753, 754, 756, 758, 760, 780, 769, 804, XV/1202.

42 L. Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1943. évi működéséről*. Kv. 1944. 6–11. (A továbbiakban a Jelentések rövidítése: Jelentés 194...-re/ra.) – W. Kovács András-Valentiny Antal: *A Wass-család levéltára*. Kv. 2006. 137–139.

43 Például ilyen levéltárrendezés folyt a cegei gróf Wass-család levéltárában is. L. W. Kovács-Valentiny: *i. m.* – A Függelékben közölt, Jakó Zsigmond által összeállított fondjegyzékben a „regisztrum” megjegyzés arra utal, hogy a levéltárnak a család által végeztetett rendezésekor lajstrom vagy mutató is készült.

lekről.⁴⁴ Annyira szétszóródtak az iratok, hogy a kolozsvári Állami Levéltár még az 1970-es években is vásárolt Gerendről származó Kemény-iratokat. Tehát a társadalmi átalakulások következtében az a veszély fenyegette éppen a Múzeumi Levéltár gyűjtőköréhez tartozó értékes történeti forrásokat, hogy ha nem sikerül begyűjtésük a levéltárba, akkor ebek harmincadjára vagy úgynevezett gyűjtők kezébe kerülnek.⁴⁵

Az említett gyűjtőkör anyagát és leselkedő veszélyeztetettségét egyedül Kelemen Lajos segédkönyvtáros ismerte, amit ötévi könyvtári szolgálat alatt a hivatalosság képtelen volt méltányolni, noha ő volt az is, aki alacsony beosztása ellenére „saját hatáskörben” eljárta a családi és személyi levéltárak megmentése és begyűjtése érdekében. Ez a hivatali mellőzés késztette arra, hogy 1907-ben lemondjon könyvtári állásáról és a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanárként folytassa életútját. Ugyanabban az évben, amikor a *Genealogiai Füzetek*ben megjelent az írása az éppen az ő fáradozásainak eredményeként már kialakulóban lévő, általa elképzelt erdélyi magyar levéltárképzők gyűjtőlevéltáráról.⁴⁶ Ennek a levéltárnak a további felépítését és rendeltetését így képzelel el említett írásában: „az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára hatalmas erdélyi magyar levéltárrá nő meg, melyben összesímulnak a nemzet minden rétegének emlékei”.⁴⁷ A fogalmazás egyszerű és pontos. A mai, előszeretettel félreértelmező világban azonban világossá kell tenni, hogy megfogalmazás nem „sugall” szeparatizmust vagy kirekesztést. Egyszerűen azt jelenti, hogy a magyar társadalom levéltárképzői iratainak

44 EMELvt, Levéltári iratok 5/1902, 34/1907. sz.

45 Ezeknek az úgynevezett gyűjtőknek a kezén egy ideig még megmaradtak a megszerzett iratok, de ha nem ők, utódjaik többnyire pénzzé akarták tenni a „gyűjteményt”, ezért azok egyben vagy részletekben antikváriumokba vagy más gyűjtők kezébe kerültek, de nem egyszer az antikváriumok melletti kukákba. Voltak azonban szerencsésebb esetek is, például a Iulian Martian által létrehozott gyűjteményé. Mint a közös hadsereg tisztje, hadgyakorlatok során nem egyszer mentette meg a különböző kastélyok, udvarházak elhagyatott zugaiban, melléképületeiben kallódó iratokat, többek között a már említett gerendi Kemény-kastélyban hányódókat (l. az előbbi jegyzetet). Becsületére válik azonban, hogy gyűjteménye megőrzéséről gondoskodott azáltal, hogy közgyűjteményben helyezte el, nevezetesen a naszói Határőr Múzeumban, ahonnan a kolozsvári Állami Levéltárba került. Vö. Szabó T. Attila–Jakó Zsigmond: *Jelentés a naszói volt Határőr-Múzeum levéltáráról*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Besztercén 1943. szeptember hó. 5–7. napján tartott tizennyolcadik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Szerk. Bíró Vencel. Kv. 1944. 163–164.

46 Ez a levéltár a valóságban már létezett, de az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1905-ben megújított alapszabályainak megszerkesztői elmulasztották önálló gyűjteménnyé minősíteni és a levéltárat továbbra is a könyvtár részeként tüntették fel.

47 Kelemen Lajos: *Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum*. *Genealogiai Füzetek* V(1907). 2 (50.) sz. 13–15. – Jakó 1942. 5. – Jakó 1997. 423–423. – Vö. Kiss: kézirat.

helye az erdélyi magyar társadalom által ezzel a céllal létrehozott Múzeumi Levéltárban van, ahol természetesen bárki által szabadon kutathatók.⁴⁸

A levéltár egyik terme

Amire a kincstári hivatalosság nem talált módot, nevezetesen hogy Kelemen Lajos levéltárosként váltsa valóra terveit, megoldást talált az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Ugyanis akkor már a kolozsvári Unitárius Kollégium tanáraként megválasztották az egyesület titkárnak. Ebben a minőségében hivatalosan is eljárhatott a Múzeumi Levéltár gyűjtőköréhez tartozó forrásanyag megmentése, esetenként levéltárba szállítása végett. Ő pedig élt ezzel a lehetőséggel, egyéb tennivalói mellett a levéltári munka volt tevékenységének kiemelt fontosságú területe. Ekkor vált elválaszthatatlanná Kelemen Lajos életútjának története a Múzeumi Levéltár fejlődésétől. Másrészt pedig ezen az életúton elérte azt, ami nem sok embernek jutott osztályrészül az erdélyi magyar társadalomban: neve azonosult a *levéltáros* fogalmával. Titkári kinevezésének évében (1908) jelentős fordulat áll be a Múzeumi Levéltár anyagának tárolásában. Abban a millennium táján elkezdődött folyamatban, amely az állami, törvényhatósági, tudományos és művelődési intézményeknek otthont adó épületek megépítésével megteremtette Kolozsvár nagyvárosi, polgári arculatát, 1908-ban elkészült az Egyetemi Könyvtár épülete is. A korszerű, rendeltetésének megfelelő, jó tagolású épületben, amelyhez hasonló akkor alig volt található a kontinensen, a táruk egyetemi használatáról az állammal kötött szerződés értelmében helyet kapott a levéltári anyag is. Ami a begyűjtést szorgalmazó

48 Ezt a szemléletet elfogadta a mind ez ideig legsikerültebb, 1925-ben alkotott román levéltári törvény is: *Legea pentru organizarea Arhivelor Statului din 1925*. Monitorul Oficial nr. 123. I. 15 iulie 1925. Ez 8. szakaszának második bekezdésében a nemzeti kisebbségek és felekezetek már létező levéltárainak biztosítja a törvény idején létező önálló szervezetüket, az Állami Levéltár főigazgatójának felügyelete alatt.

fáradozások eredményeként annyira felduzzadt, hogy a könyvtár egész második emeletét elfoglalta. Hátrahagyott iratai tanúsága szerint a beköltöztetési műveletben Kelemen Lajos is részt vett. Sőt a Múzeum-Egyesület megalapításának ötvenedik évfordulóján a táruk ismertetésekor részletesen beszámol a levéltár elhelyezéséről.⁴⁹ A nagy költséggel kialakított levéltári termek lenyűgöző látványt nyújtottak. A falak mentén kiépített vaspolcon álló tűzmentes fémdobozok biztos tárolói voltak Erdély történeti forrásai egy csoportjának, a körbefutó galériák pedig lehetővé tették, hogy mind a földszintről, mind a galériákból a levéltári anyag legfeljebb karnyújtási magasságban elérhető legyen. A galériák mellvédjén Erdély kiemelkedő családjainak címerei, portrék sorakoztak, az egyes termek közepén pedig szép kivitelű tárlókban díszes oklevelek és pecsétlenyomatok gyönyörködtették a látogatót. A mai levéltárak egyik legfőbb gondja, a tárolóhelyek minél gazdaságosabb térkihasználása akkor és itt még fel sem merült. Mint annyi más téren, itt is a monarchia örökkévalóságának szemlélete uralkodott, a raktárak a tudomány és kultúra megbecsülésének elegáns kiállítótermeinek tűntek. A lendületes begyűjtő munka eredményét már biztonságos raktárak őrizték, tehát következő lépésként elkezdődhetett a levéltári anyag rendezése, amit egyetemi hallgatók közreműködésével kívántak elvégezni. Ennek azonban véget vetett az első világháború.⁵⁰

A távozó Veress Endre helyére a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1918. március 22-én Kelemen Lajost szolgálattételre beosztotta az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárához.⁵¹ Akkor már jórészt összeállt életműve: az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. Ezt nem levéltárosként valósította meg, hanem „pályaszérlő”, segédkönyvtárosként, majd egyesületi titkárként. Sajtóban közölt felhívásokkal, a vakációra hazamenő diákok segítségével, de mindenekelőtt személyes meggyőzéssel, levelezés útján. Levelezése és naplójegyzetei az erdélyi levéltártörténet és Kelemen Lajos „egyszemélyes intézményi” tevékenységének páratlan gazdagságú forrásaivá váltak. Naplójáról, amelyek nem csak a levéltár-, hanem az erdélyi társadalomtör-

49 Kelemen 1909. 29–31. – Jakó 1942. 8. – A 18–19. század fordulóján végzett ügyetlen városrendészeti intézkedésekkel ellentétben, amelyeknek áldozatul estek nemcsak a városfalak, hanem az impozáns kapuk és jórészt a tornyok meg a bástyák is, az említett korszerű városkép kialakítása sikeres volt, a megépített középületek pedig maradandók. Az új vármegyeháza, a klinikai telep, az egyetemi épületek és az elhanyagolt egykori Trencsin téren emelt középületek mindenben megfeleltek a városi intézmények működtetésének, úgyannyira, hogy a főhatalom változása után az új román államnak egyetlen középületet sem kellett emelnie. A Fótéren pedig a templomot körülvevő, oda nem illő építmények lebontásával, illetve máshova helyezésével, majd a Mátyás szobor felállításával gyönyörű tér alakult ki, maga a templom pedig teljes szépségében kibontakozva monumentális hátteret biztosított a szobornak. Az utca menti lombos fák keretében páratlan levegős rálátás nyílt az egykori „theatrumra”.

50 Jakó 1942. 8.

51 Kálnoki Kis Tamás: *Kelemen Lajos. I. Levéltári Szemle* 1974. 423.

ténet forrásai is, kiemelten intézkedik 1941-ben készült végrendeletében.⁵² A családi levéltárak birtokosaihoz intézett leveleire már utaltunk. Ezekben nem csupán a levéltári anyag letétbe helyezését kéri, hanem – esetenként – részletezi az átadás lebonyolítását és az egyéb tennivalókat. De nem ritka az olyan levél sem, amelyben korholólag ír az átadást elodázókról, elmulasztókról és magatartásuk miatt a levéltárt ért károsodásokról.⁵³

Levéltári munkaeszközök

Amikor Kelemen Lajos került életműve, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának élére, a magyar gyűjtőlevéltárról 1907-ben kifejezett elképzelése már jórészt megvalósult. A levéltár kialakulási folyamatában azonban – szintén Kelemen Lajosnak köszönhetően – ennek gyűjteményi jellege is megváltozott. A gyűjteményjellegű, mesterséges egységekből álló anyagot felváltotta a szerves egységben kialakult levéltárak/fondok iratanyaga, ami megfelelt az idők folyamán kialakult levéltári rendszerezési, rendezési elvnek. Ugyanis a kontinens nyugati felén a bonyolult, mindig szubjektív indíttatású tematikai egységek egyre inkább fékezői voltak a kutatásnak. A francia levéltári szakirodalomban meghirdették a *respect du fond* elvét, amelynek szempontjai azonosak voltak a más területeken kialakult *proveniencia* vagy *regisztratúra* elvével. Ennek az volt a lényege, hogy a levéltárképző működése során keletkezett iratok kialakult természetes egységét nem szabad megbontani, mesterséges egységekre szabdalni vagy megcsonkítani. Azonban a magyar levéltári hálózat sajátossága – amiről már szoltunk – nem igényelte azzal a nyomatékkal a kérdés megoldását, mint a nyugati államokban. Itt ugyanis állami levéltári hálózat hiányában a levéltári anyag zömét a törvényhatósági levéltárak őrizték. Ezek esetében viszont a 18. század második felében megindult levéltárrendezések során nem bontották meg mesterséges egységekkel a levéltárak szerves össze-

52 L. Sas Péter: *Kelemen Lajos végrendelete*. Korunk 2009. 7. sz. 64–65.

53 L. a 33. jegyzetet.

függését – még ha kialakítottak is tárgyi sorozatokat –, a rendezés során készített elenchesok, repertóriumok pedig biztosították az iratok visszakeresését. Erdélyben ebből a szempontból még kedvezőbb volt a helyzet, mert az utólagos rendezésekkel egyidejűleg, 1772-ben a törvényhatóságoknál bevezették az iktatórendszert, ezáltal pedig létrejöttek az iratokkal egyidejű segédletek, az iktatókönyvek, mutatók, amelyek megkönnyítették a tájékozódást az egyre szaporodó iratokban. A megoldás keresése csupán néhány gyűjteményjellegű gyűjtőlevéltárban merült fel. Ezzel magyarázható, hogy a proveniencia-elv begyűrzése a magyar levéltári szakirodalomban aránylag későn, csak a múlt század harmincas éveiben történt meg.⁵⁴

Eredetileg, a Kelemen Lajos nevéhez fűződő begyűjtések megindulásáig, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára is ilyen gyűjteményjellegű levéltárnak tekinthető. Kelemen Lajos nem volt elméleti alkat. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy követte volna a proveniencia elvét tárgyaló idegen nyelvű szakirodalmat. Mégis a levéltári anyag alapos ismerete és kutatási gyakorlata rávezette arra, hogy teljes forrásértéke a levéltárképző által létrehozott irategyüttesnek akkor van, ha nem bolygatják meg annak szerves összefüggéseit. Ő – amennyiben tehetette – nem vett át szerves egységükből kiragadott „fontos” és „érdekes” iratokat, hanem csak teljes levéltárakat, könyv alakú összeírásaikkal, jegyzőkönyveikkel és mutatóikkal együtt. Ilyenformán Kelemen Lajos tájainkon a proveniencia- vagy regisztratúra-elv gyakorlati úttörőjévé vált.⁵⁵

Levéltári anyag rendezés előtt

A felbecsülhetetlen értékű forrásanyag összegyűlt ugyan, megkezdődhetek volna a rendezések és a segédletkészítés, de ezek igen lassú ütemben folytak. A kutatás zavartalanul ment tovább, de ezt – segédletek hiányában – Kelemen Lajos páratlan emlékezőtehetsége és fáradhatatlan levelezése

54 L. Varga Endre: *A proveniencia elve*. Levéltári Közlemények XVI(1938). 14–44.

55 Vö. Jakó 1942. 6–7. – Kiss: kézirat.

biztosította. A vesztes első világháború után pedig bekövetkezett a főhatalom-változás, amely új helyzetet teremtett a levéltár életében.

A román egyetem érvényesítette a jogelődjének biztosított jogokat és átvette a feladatokat, de az 1905-ös múzeumi alapszabály mulasztása miatt a Múzeumi Levéltár a román egyetemi könyvtár igazgatójának vezetése alatt, a könyvtár egyik részlegeként működött tovább, anélkül, hogy a Múzeum-Egyesületnek bármilyen jellegű beleszólása lehetett volna ennek kinevezésébe. Ugyanakkor a levéltárnak a könyvtártól független, önálló tárként való minősítésének elmulasztása nem tette lehetővé, hogy az a román levéltári törvény adta lehetőségekkel éljen. Igaz ugyan, hogy adott státusában az Egyetemi Könyvtár második emeletén fényűző raktári lehetőségekkel rendelkezett, de ugyanakkor a szász társadalomnak, az említett törvény adta lehetőségeket kihasználva (jogi státusának évekig húzódó tisztázása után), sikerült berendeznie Romániában az első korszerű levéltárat. Abban, főleg a Gündisch-házaspárnak köszönhetően, megvalósították a Zimmermann teremtette levéltári iskola eredményes továbbélését.⁵⁶

Szerencsére a Múzeumi Levéltár kezelője továbbra is Kelemen Lajos maradt. A magyar társadalomnak az Egyetemi Könyvtár mint új állami intézmény iránt megrendült bizalma fékezte ugyan a levéltári anyagok további letétbe helyezését, illetve a letétbe tevők családi, személyes irataik átadását, ha mégis sor került ilyesmire, azt kifejezetten Kelemen Lajos személyéhez kötötték. A levéltár kezelőjének azonban sokasodtak a teendői. Keserűen írt erről 1926. január 2-án Lukinich Imrének, nem mulasztva el kritikáját múltbeli támogatottságát illetően sem: „De itt most kevesünknek kell végezni azt a sokat, amit eddig sokan se végeztek. A levéltárban egyedül vagyok. S ha megírom, hogy közel félmillió anyagnál minden szolgálatot én végzek, azzal már itteni elfoglaltságom körvonalait is eléggé megírtam.”⁵⁷ A főhatalom-változás után sok zaklatásnak kitett Erdélyi Múzeum-Egyesület történetében reményeket keltett az, hogy az 1929-ben kormányt alakító Nemzeti Parasztpárttal sikerült tárgyalásokat kezdeni a múzeumi táruk bizonytalan helyzetének rendezésére. Elkészült egy kompromisszumos terv is, amelynek értelmében az Erdélyi Múzeum-Egyesület átengedi az egyetemnek természettudományi tárait, viszont saját tulajdonába tarthatja a nemzeti jellegűeket, így könyv- és kéziratárát (ezen belül levéltárát), valamint a régiségtár magyar anyagát. A következő, Nemzeti Liberális Párt által alakított kormány azonban nem folytatta a tárgyalásokat, de ennél is kevesebb megoldást lehetett válni az 1938-ban kezdődő, a szilvakék egyenruhába bújtatott érdek- és szakmai képviselők látványos

56 Vö. Jakó Zsigmond: *Az erdélyi szász levéltárügy két évtizede*. Levéltári Közlemények XVIII–XIX(1940–41). 549–554.

57 Kálnoki Kis 1975. 420. – Vö. Jakó 1942. 8–9. – Kiss: kézirat.

mutatványai mögött a hatalmat korlátlanul gyakorló királyi diktatúrától. Így a második bécsi döntést követő főhatalom-változásig a táruk ügye rendezetlen maradt.

Kelemen Lajos „egyszemélyes intézményi” tevékenysége a két világháború közötti kisebbségi létben értékelődött fel teljes mértékben. Ő volt az a feltétlen bizalmat kiérdemelt személy, akihez levéltári ügyekben lehetett fordulni. A levéltár kezelése és a kutatók alapos tájékoztatása, segítése jórészt segédletek nélkül, pusztán közismert emlékezőtehetségét használva, példa nélküli levéltártörténetünkben. Ekkor bizonyosodott be, hogy az általa elképzelt „nagy nemzeti levéltár” csupán a levéltárképzők viszonylatában volt magyar, de a tudományos kutatás erkölcsiségének szigorú betartásával ő is, a levéltár is *mindenkinek* rendelkezésére állt. Méltóknak és méltatlanoknak egyaránt. Külön tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hány kutatót – köztük olyanokat, akik maradandó nevet érdemeltek ki alkotásukkal – segített tájékoztatásaival, tanácsaival, azzal, hogy felhívta a figyelmét egy-egy történeti forrásra. Ennek az egyszemélyes kutatószolgálatnak leghitelesebb forrása saját levelezése. Egy 1954. február 12-i elkezdett levelében mintegy mérleget készített munkásságáról és – nem minden keserűség nélkül – arról, hogy tervezett munkáiból „elaprózott” életében és „eltékozolt” munkaideje miatt mit mulasztott el megírni.⁵⁸ Kelemen Lajos hiányérzetének egyik fő okozója az általa ellátott „egyszemélyes kutatószolgálat”. Levelezésében többször is megemlíti, hogy élete jórészt (tájékoztató jellegű) levelezéssel telt el. Gidófalvy Istvánnak 1955. június 1-jén írt levelében második gimnazista kora óta élete folyamán megírt leveleinek számát több mint ötezerre teszi, ami mintegy 6 ládányi anyag. De nem marad el levelezésének értékelése sem: „ezeket az Erdélyi Múzeumnak szántam volt, mert elég sok értékes anyag van benne, de azért is, mert ezek tanúi annak, hogy életem egy tekintélyes ideje mibe fulladt bele. Míg mások könyveket írtak, addig én leveleket írtam, adatokat és útbaigazításokat másoknak, 100 százalékban ingyen és bérmentve”.⁵⁹ Kétségtelen, hogy történetírásunknak nagy vesztesége az, amit Kelemen Lajos nem írt meg. Fiatalkori tervei a hivatalosság szúklátóköriúsége miatt feneklettek meg, és kérdéses, hogy a mulasztást mai szakemberek pótolhatják-e. De ha értékelni kívánjuk egyszemélyes intézményi tevékenységét, amely biztosította a Múzeumi Levéltár működtetését és jó hírének gyarapítását, és a mérleg serpenyőjébe helyezzük azt az értékes és hiteles tudomány-, művelődés- és társadalomtörténeti forráseggyütttest is, amit levelezésével hagyott az utókorra, ezzel a maradandó művel szembeesülve a ma levéltárosa megkockáztatja azt a „kárhozatos” értékelést, hogy Kelemen Lajos ezzel többet

58 Gidófalvy István: *Önéletrajz*. Közzéteszi Sas Péter. Kv. 2005. 196–201.

59 Uo. 146.

alkotott, mint azt tehetné volna elmaradt írásaival, amelyeket az ő szellemi örökösei még többnyire pótolhatnak. Ugyanis az jórészt Kelemen Lajosnak és az általa működtetett Múzeumi Levéltárnak köszönhető, hogy az oda beosztott új munkatárs a magyar tudományos közvélemény értékelését fejezte ki, amikor kijelentette, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum „a kolozsvári egyetemmel karöltve, felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeivel együtt, az erdélyi magyar tudományos kutatás legfőbb műhelye volt”.⁶⁰ Ami pedig levelezését illeti, ilyen méretű hiteles forrásanyaggal tudomásom szerint ez ideig társadalmunk nem rendelkezik, és méltó értékesítése a jövő feladata.

1936-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület részéről Szabó T. Attila személyében Kelemen Lajos munkatársat kapott a levéltári rendezési munkához. A fiatal munkatárs rövidesen a rendezésnél magasabb szintű munkákkal, levéltár-ismertetésekkel, a Wesselényi-levéltár és a Bornemissza-levéltár két különböző jellegű bemutatásával jelent meg a magyar levéltári szakirodalomban,⁶¹ hogy aztán egy életen át hozzáértéssel és kitartással rója milliós nagyságrendű céduláira a levéltári anyag felbecsülhetetlen értékeit. Ezekből született meg nagy műve, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, amely pótolhatatlan munkaeszközzé vált nem csak a magyar nyelvészeti kutatásoknak, hanem egyidejűleg gazdag levéltári tematikai mutatóvá és – idézve vagy idézetlenül – Erdély történelmének állandó adattárává.⁶² Az ugyanebben a munkafolyamatban gyűjtött helytörténeti céduláiból a kolozsvári vonatkozásúakat fia használta fel.⁶³

1936-ban Kelemen Lajost nyugdíjazták, helyébe a kolozsvári Állami Levéltár állományából David Prodan nevezték ki. A kinevezés szabályszerű volt, legfeljebb a kisebbségi státusba került magyar társadalom felé kinyilvánított udvariassági gesztusként illett volna erről a levéltári anyag tulajdonosával, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel konzultálni. A kijelölt személy viszont – ritka példaként az ilyen kívülről történt kinevezések esetén – alkalmas volt feladatai elvégzésére. David Prodan a vérbeli történetkutatók közé tartozott, aki egész életét levéltárakban töltötte. Kutatásai fő tárgya az erdélyi román jobbágyság története volt, amit – a rendiség szerkezetének mellőzésével – jóformán azonosított a román nép történetével. Viszont ennek a tematikának leggazdagabb forrásait a Múzeumi Levéltár családi levéltárai őrizték. Ma már történelmileg igazolt tény, hogy David Prodan korrekt, szakmailag kifogástalan módon kezelte a levéltárat. Kelemen La-

60 Kiss András: *Jakó Zsigmond és a levéltárak*. In: Kiss 2003. 51. (A továbbiakban: Kiss 2003. *Jakó*)

61 *A Wesselényi levéltár és 16. századi magyar levelei*. Levéltári Közlemények XVI(1938). 205–235. – *A Bornemissza levéltár*. Levéltári Közlemények XVII(1939). 238–254.

62 I–VII. Szerk. Szabó T. Attila; VIII–XI. Vámszer Márta; XII. Kósa Ferenc, Fazakas Emese, Zsemlyei János. Buk.–Bp.–Kv. 1975–2005.

63 Szabó T. Ádám: *Élő múlt. Mutatvány Kolozsvár magyar szó-, személy helytörténeti tárából Mátyás király korától napjainkig*. Bp. 1992.

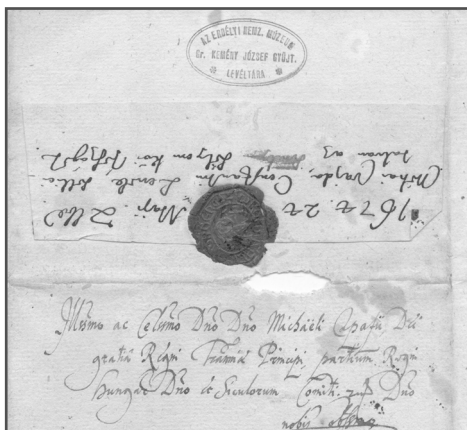
jost azonban kötelességérzete továbbra is a levéltárba parancsolta, amit a David Prodannal kialakított jó viszonya lehetővé is tett. Folytatta „egyszemélyes kisebbségi intézményi munkásságát”, ennek keretében pedig különböző családok és személyek rábízta a Múzeumi Levéltárnak szánt irataikat, amiket ő gondosan megőrzött és a második bécsi döntés után át is adott a levéltárnak.⁶⁴

A magyar társadalomban az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntést követő főhatalom-változás nyilvánvalóan új reményeket ébresztett, és természetes módon keserűséggel töltötte el a román társadalmat. A levéltár életében azonban – akárcsak más kisebbségi intézményekében – új lehetőségek nyíltak meg, új alkotó folyamatok kezdődtek. Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgatói rangban visszatért a levéltár élére. Egyidejűleg fiatal munkatársakat neveztek ki, ami lehetővé tette, hogy elkezdődhessen a begyűjtött levéltári anyag rendszerezése és rendezése, valamint a hiányzó segédletek elkészítése. Ezzel végeredményben lezárult a Múzeumi Levéltár történetének egy, az erdélyi magyar magánlevéltárképzők anyagának a megmentési, begyűjtési szakasza, amit Kelemen Lajos neve fémjelez.

1941 júniusában kialakult a levéltár saját személyzeti állománya, miután Deák Imrét allevéltárosként, Jakó Zsigmondot pedig segédőrként levéltári szolgálatra osztották be. Utóbbi a történetkutatás és képzés területén méltó elismerést kiérdemelt Mályusz-szemináriumban képzett medievista kutatóként nemcsak jól ismerte a levéltárak világát, de Kolozsvárra már a Magyar Országos Levéltárban elsajátított korszerű levéltári elmélettel és gyakorlattal felvértezve érkezett, és a Múzeumi Levéltár első magasan képzett levéltárosa lett. A többi fiatal levéltári munkatárs közreműködésével elkezdődött a mennyiségileg és értékben is kiemelkedő erdélyi magyar magán-gyűjtőlevéltár korszerűsítése, s ezzel a Múzeumi Levéltár történetének új szakaszába lépett.

Mindehhez új szemléletre és munkamódszerekre volt szükség. A valóság viszont az, hogy a levéltár gyűjtőköréhez tartozó levéltárképzők strukturális felépítését, anyaguk változatos összetételét, egyszerűen a családi és személyi levéltárak szövevényes anyagát nagyon jól kellett ismernie annak, aki ezen a téren eredményes újítást tűzött ki céljául. Igazából Kelemen, a nyugdíjból visszahívott főigazgató volt az egyetlen, aki mind a családi levéltárak iratanyagának nagyságrendjével, mind ennek az anyagnak a forrásértékével tisztában volt. Emberi nagyságára jellemzően, a lezárult levéltári szakasz megszemélyesítőjeként, nem hogy nem gördített akadályt az újítások elé, hanem minden tudásával, tapasztalatával és – tegyük hozzá – bölcsességével a fiatalok megújítási törekvései mellé állt. Joggal állítják

64 Jakó 1942. 11. – Jakó 1997. 325. – Kiss: kézirat.

A levéltár tulajdonospecsétje egy Apafi Mihálynak címzett levélen (1672)

tehát a Múzeumi Levéltár történetének ezeknek az éveiről, hogy „Kelemen Lajos és a pályája elején álló Jakó Zsigmond jelentették az állandóságot és következetes szakmai vonalat az új szemléletű levéltári munka valóra váltásában és a megkezdettek teljesítésében.”⁶⁵

A Múzeumi Levéltár új fejlődési szakaszának megalapozásához elkerülhetetlen volt, hogy az azt végrehajtó levéltári szakemberek számba vegyék és mérlegeljék az elődeiktől örökölt eredményeket, felmérjék a gyűjtőkörhöz tartozó és már begyűjtött levéltári anyag állapotát, és ami a legfontosabb, önállóan határozzák meg teendőiket. Ezt a feladatot az 1942-ben allevéltárnokká előléptetett Jakó Zsigmond végezte el *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai* című elaborátumával, amely Erdélyben elsőként mérte fel korszerűen a levéltárvédelem múltját és jelölte ki a jövőbeli irányt a korszerű levéltári szemlélet gyében.⁶⁶

A munka az erdélyi levéltárak helyzetének és a Múzeumi Levéltár gyűjtőkörének felmérése után állapítja meg a jövőbeli teendőket. Magáévá teszi az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Kelemen Lajos által megfogalmazott *nemzeti levéltár* jellegét, amit a gyűjtőköréhez tartozó levéltárképzők határoznak meg. Jakó a gyűjtőkör körülhatárolását, ezen belül pedig a levéltárképzők azonosítását a részletesen ismertetett akkori és tervezett országos levéltári hálózat keretein belül végzi. A Múzeumi Levéltár gyűjtőköréhez tartozó iratképző kategóriákon belül egyes fontos levéltárképzőket tételesen is megnevez, nem mulasztva el levéltári anyaguk értékelését sem. Figyelemre méltó annak az új levéltári szemléletnek a megjelenése is, amely a politika-, művelődés- és művészettörténeti források mellett hang-

65 Kiss-Wolf: *i. m.* 120. – Kiss 2003. – Kiss: kézirat.

66 Jakó 1942.

súlyozottan foglalkozik a gazdasági iratok levéltárképzőivel és azok anyagának értékelésével, vázolja azt is, mennyiben járulnak ezek hozzá történetírásunk akkori szürke vagy fehér foltjainak a megvilágításához, illetve eltüntetéséhez. Mindezt természetesen a magyar jellegű iratképzőkre és levéltári anyagukra korlátozva. Ezek nyomán lehetővé vált, hogy az örvendetesen megindult, a levéltárat újabb jelentős forrásanyaggal gazdagító levéltár letétek mellett – a Kelemen Lajos által áthagyományozott eljárását követve – figyelemmel lehessen kísérni a még át nem adott levéltári anyag sorsát, valamint meg lehessen győzni az anyag birtokosait, hogy irataikat adják be a levéltárba.⁶⁷

A jövő feladatai között különös erőpróbát vetített előre a rendszerezések és rendezések elvégzése. Ezeket három irányban kellett elvégezni: a felgyülemlett, nagy mennyiségű reponenda anyag helyretételével, a már régebben átvett levéltári egységek végleges rendjének kialakításával és az új letétek rendszerezésével, rendezésével. Különösen nagy gondot okozott a – jórészt a személyi állomány hiánya, az egyszemélyes intézménnyé szűkülés miatt – felgyűlt, nagy mennyiségű, a kutatók által használt, de helyre nem tehetett reponenda anyag. A gyakran jelzet nélküli, különböző provenienciájú iratmennyiség mind a rendezések véglegesítését, mind a kutatásokat fékezte. (Ez utóbbiak folyamatosságát azonban az új szakasz megkezdéséig, sőt utána is Kelemen Lajos bámulatossága emlékeztethetése biztosította, aki még ebben a hatalmas halmazban is el tudott igazodni.) Viszont már a rendszerezési és rendezési munkálatok megkezdésekor fel lehetett mérni, hogy a reponenda anyag helyretétele hosszú utat vesz igénybe és nagyobb létszámú szakembergárdát igényel. A ma levéltárosa azonban mind az említett munkálatoknak jövő feladatait vázoló részében, mind az azt követő évi jelentésekben elégtétellel fedezi fel, hogy a rendszerezési és rendezési műveletek megtervezésekor mennyire kiemelkedik a kutatási érdekek elsőbbsége. Annak – a sajnos gyakran feledésbe merülő – szemléletnek a jegyében, amely szerint minden levéltári művelet végső célja a kutatás szolgálata, hogy a keresett irat könnyen és kezelem nélkül kerülhessen a kutató asztalára, az említett rendszerezési és rendezési munkálatokat úgy készítették elő, hogy a kutatás akadálytalanul folytatódhassék. Nagyon reálisan felmérték, hogy az anyagiak és a munkatársak hiánya nem teszi lehetővé, hogy belátható időn belül a reponenda iratok véglegesen helyükre kerüljenek. Ezért a lehetőségekhez alkalmazott módszert dolgoztak ki. Első lépésként azt a célt tűzték ki, hogy az említett iratok eredeti levéltári egységükbe kerüljenek, anélkül, hogy az időigényes végleges helyretevést is elvégezték volna. Így áttekinthetőbbé vált az adógi irathalmaz, és könnyebben is lehetett hozzáférni a keresett irathoz.

67 Uo. 12– 18. – Vö. Kiss–Wolf: *i. m.* 122–124. – Kiss 2003. *Jakó*. 55.

Mindehhez egyetemi hallgatók ideiglenes alkalmazásával új munkaerőket kellett bevonni a rendezési műveletekbe és megfelelő munkateret kellett biztosítani. Az utóbbi érdekében az egyik raktártermet ideiglenesen rendezővé alakították át. Mivel pedig a kutatás megkönnyítése változatlanul megtartotta elsőségét, a kutatóterem kézikönyvtárát kiegészítették a huszonkét év alatt ide el nem jutott új szakkiadványokkal, és az igényeknek megfelelően korszerűsítették.⁶⁸

A Múzeumi Levéltár 1942-ben feltérképezett munkatervének megvalósulásáról a továbbiakban az évi jelentések tájékoztatnak. A következő három év jelentései az erdélyi magyar levéltári szakirodalom folyamatos kiadványaivá váltak.⁶⁹ A jelentések a személyi és dologi ügyek tárgyalása és a szükségszerű adatokon túlmenően a gyarapodásokról, a rendezési munkálatokról szólva, mintegy számot vetve az erdélyi levéltárelméleti irodalom lemaradásával, a levéltárképzők társadalmi súlyát és szerepét, termelt irataik forrásértékével összefüggésben vizsgálva olyan példákkal illusztrálják egy-egy levéltár kialakulását, amelyek alkalmasak az új levéltári szemlélet és gyakorlat kialakítására, anélkül, hogy az előadottak oktatói hangot ütnének meg. A Kelemen Lajos által – teljes levéltárak átvételével – úttörőként empirikus módon már alkalmazott proveniencia-elvvel a jelentésekben már elméletileg megalapozottan találkozunk. Már a levéltári anyag átvételénél érvényesül a *respect du fond* elve, de ez még szembetűnőbb a Múzeumi Levéltár életében újként megjelenő rendezési folyamatban. Egy-egy nagyobb, örökösödések, házasságok, zálogosítások következtében kialakult szövevényes rokonsági kapcsolatú és birtokállományú család esetében a jelentés valósággal anatómiai módszerrel veszi bonckés alá és mutatja ki a különböző eredetű rokonsági és birtokösszefüggéseket. Példa erre a báró Jósika család hitbizományi levéltárának rendezési elveit és folyamatát bemutató rész.⁷⁰ A szerves egységet alkotó levéltár elve érvényesült akkor is, amikor egyes iratfajták sajátos jellege miatt a kutatás és a nyilvántartás érdekében kiemelnek ugyan a levéltárból bizonyos darabokat, de ezeket továbbra is a látszólag megbontott levéltár részeként kezelik és tartják nyilván. Ez történt például a középkori – 1541-nél régebbi kibocsátású – oklevelekkel. Az oklevelek kiemelése gondosan előkészített terv szerint történt, mind az eredetiek, mind a későbbi oklevelekben átír-

68 Jakó 1942. 18–19. – Sajnos, a háborús nehézségek és bekövetkezett változások lehetetlenné tették az amúgy is hosszú távra tervezett irat-helyreteleket. A „reponenda-kór” áthagyományozódott, sőt ismét elterebélyesedett. A személyhez kötött, jó memóriára alapozott „segédlet” még Kelemen Lajos után is működött az ugyancsak ragyogó emlékezőtehetségű Dani János személyében, de távoztával ez is megszűnt. Az új kezelők számára állandó gondot okoz a reponenda anyag, amelynek megszüntetése természetesen lassan halad előre.

69 Jelentés 1942-re. – Jelentés 1944-re.

70 Jelentés 1942-re. 27–28. – Jelentés 1943-ra. 6–11.

tak esetében. A kiemelt középkori oklevelek a proveniencia szerinti levéltár részei maradtak, de külön iratcsoportként eredet szerinti levéltárunk élére kerültek. A levéltárban pedig eredeti helyükre – ahonnan kiemelték őket – utalólapokat helyeztek el, amelyek a kutatót az oklevélnek a középkori anyagban elfoglalt időrend szerinti helyére irányítják. (Ez különösen fontos volt azoknak a kora újkori okleveleknek az esetében, amelyek több átírt középkori oklevelet tartalmaztak.)⁷¹ Megkezdődhetett a megbontott levéltárak régi rendjének visszaállítása is. Ebben a műveletben a levéltári „gyermekbetegségek” két gyakori esete várt felszámolásra. Az egyik a mesterségesen, általános időrendben helyezett iratsorozatok kialakítása volt, idetartoztak – többek között – a jórészt időrendben őrzött missilis-levelek. Az új rendezés során ezeket egy-egy levéltáron belül írójuk és címzettjük/címzettjeik szerint csoportosították időrendbe.⁷² A másik orvoslásra váró feladat a könyvalakjuk miatt kéziratnába utalt könyv alakú iratok eredeti helyükre levéltári anyagként történő besorolása és nyilvántartása volt. Ez utóbbi azért okozott nehézségeket, mert a könyvtár részlegeként működő levéltár rendezési szemlélete gyakran szembekerült a könyvtári-kézirattári szemlélettel. A kérdés megoldása érdekében a műveletek megkezdésének évében készült jelentés a korszerű szakirodalom fényében megvilágítja a kéziratnári és a levéltári anyag közti különbséget, és meghúzza a kétfajta írásos emlék közötti határvonalat. A műveletek befejezéséig a kéziratként kezeltokről készült jegyzékekkel kívánták a levéltári egységet és a kutatást szolgálni. A jegyzékeket pedig annak a levéltárnak az anyagában helyezték el, ahova a kéziratnak vélt anyag valóban tartozott. Az eredeti levéltári rend helyreállításával ismét használhatóvá váltak egyes levéltárak elenchesai, repertóriumai, ami szintén a kutatási lehetőségeket javította.⁷³

A levéltárnak – élve az anyagi lehetőségekkel és felmérve a feladatok elvégzésére alkalmas munkaerők szükséges létszámát – már 1942-ben sikerült megfelelő képzettségű szakemberekkel kiegészíteni, illetve bővíteni személyi állományát. Kelemen Lajost ugyan 1942-ben nyugdíjazták, de a minisztérium, kifejezve a levéltári ügyekben iránta megnyilvánuló bizalmat, továbbra is őt bízta meg a levéltár vezetésével. Miután Deák Imre allevéltárnokot áthelyezték a budapesti Széchényi Könyvtárba, gondoskodni kellett a szaktisztviselői létszám kiegészítéséről. Ez viszont nem az egyesület, hanem az Egyetemi Könyvtár hatáskörébe tartozott, abból a visszas helyzetből kifolyólag, amelyben a levéltár az Egyetemi Könyvtár által kezelt Múzeumi Könyvtár részlegeként működött. Szerencsés választással azonban levéltári szolgálatra Entz Géza könyvtári segédőrt, a későbbi neves művészettörténészt, illetve a heraldikus Köpeczi Sebestyén Józsefet

71 Jelentés 1942-re. 32–33. – Jelentés 1943-ra. 13.

72 Jelentés 1942-re. 26–27.

73 Jelentés 1942-re. 31–32.

osztották be. Entz Gézát viszont 1943-ban kinevezték az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti és Művészeti Tárához, helyébe szintén állandó tisztségviselőt neveztek ki Árvay József, a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár későbbi szomorú sorsú vezetője személyében. Mellettük ideiglenes megbízású tanárjelöltek vettek részt a rendezési és rendszerezési munkákban. 1943. december 5-én pedig az elkötelezett levéltári szaktisztviselő, Jakó Zsigmond könyvtári segédörnek allevéltárnokká való előléptetési javaslatát Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató felterjeszti az Egyesület igazgatóválasztmányának.⁷⁴

A rendszerezési és rendezési műveleteken túl a levéltár a korszerű segédletek és a levéltári anyag ismertetését elősegítő magasabb szintű levéltári kiadványokra is gondolt. A Múzeumi Levéltár ismertetése úttörőjének Szabó T. Attila tekinthető,⁷⁵ ezúttal azonban alkalom adódott hosszú távra tervezett folyamatos munkálatokra. Ezen a téren új lehetőségek nyíltak a középkori oklevelek tervszerű regesztázására is, amihez a levéltárnak sikerült megnyerni Valentiny Antal ny. könyvtárigazgató közreműködését is. A középkori oklevelek regesztáinak levéltár-ismertetéssel együtt történő közzétételére a levéltár az *Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára* címmel saját kiadványsorozatot indított. Az egyesület törvénytelen megszüntetéséig a sorozatban Jakó Zsigmond és Valentiny Antal szerkesztésében az 1. számú kiadvány *A torockószentgyörgyi Thorockay család levéltára* címmel jelent meg 1944-ben Kolozsvárott. A következő kiadványban a Wass-család cegei levéltárának középkori okleveleiről készült regesztákat szándékoztak kiadni, a regesztázás el is kezdődött, de a bekövetkezett szerencsétlen történeti fordulatok megghiúsították a kézirat befejezését. A kiadvány ezért már az újraalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület által újraindított sorozat 3. köteteként jelent meg.⁷⁶

74 Jelentés 1942-re. 36. – Jelentés 1943-ra. 4. – EMELvt, 5. tétel Főigazgatói iktatókönyv 11/1943. sz.

75 L. a 61. jegyzetet.

76 L. a 42. jegyzetet. – A sorozat második kiadványaként Venczel József: *Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára* címmel Kolozsvárt 2002-ben jelent meg. Szerkezete és tartalma eltér a sorozat többi, középkori oklevelek regesztáit tartalmazó kötetektől. A munka ugyanis a levéltár csomónkénti ismertetése mellett mellékként három lajstromba foglalja az ifjabb Wesselényi Miklós naplóit és naplószerű feljegyzéseit, egy összevont időrendi kimutatást közöl levélmásolati könyveiről, valamint egy áttekintést levelezési anyagáról. Végül ismerteti Wesselényi munkáinak, beszédeinek, naplóinak és levelezésének kiadására vonatkozó javaslatát. Venczel Józsefnek a második világháború után hányatott sors jutott osztályrészül, és amikor az etatista hatalom elindította az önálló társadalmi egyesületek, intézmények felszámolási folyamatát, a Levéltár munkatársaként dolgozott. Múzeum-egyesületi viszonylatban ő volt az egyik áldozata ennek az úthengerszerűen zajló folyamatnak. A sorozatban megjelentetett munkát ezért kegyeleti megemlékezésnek is tekinthetjük annak az Egyesületnek a részéről, amelyet hűséggel és tudással szolgált.

A levéltár kötelességének tekintette, hogy figyelemmel kísérje azon erdélyi levéltárak sorsát és ismertesse értékeiket, amelyek nem tartoztak államanyáéhoz. Ennek jegyében az *Erdélyi Múzeum* hasábjain Jakó Zsigmond egy sorozat beindítását kezdeményezte *Beszámolók az erdélyi levéltárak jelenlegi állapotáról* címmel, elsőként pedig a kolozsvári Szent Erzsébet Aggház, ezt követően pedig Nagy Jenő csíkszentmártoni közjegyző levéltárát ismertette. Hasonló feladatokat látott el a beszercei vándorgyűlés alkalmával a vidék levéltárait számba vevő Levéltári Bizottság is (tagjai: Entz Géza, Jakó Zsigmond, Kopasz Gábor, Szabó T. Attila).⁷⁷

A korszerű levéltári szemlélet gyakorlatba ültetésének folyamatából nem maradt ki a levéltári források biztonságát, a kutatást megkönnyítő új technikai eljárások igénybevétele sem. Megkezdődött a levéltári anyag lefényképezése és a felvételek gyűjteményének, az úgynevezett Leica-gyűjteménynek a létrehozása. A terv szerint a negatívok nem csupán az erdélyi középkori anyag és a háborús pusztításoknak kitett értékes források felvételén történő biztosítását szolgálták, hanem a Budapesten párhuzamosan végzett felvételek elkészítésével megkímélték volna a kutatót, hogy a fővárosba kelljen utaznia kutatni. Így sikerült már a közeledő hadműveletek előtt lemezre venni Dés, Beszterce város és Beszterce-Naszód vármegye, valamint a kolozsmonostori konvent Kolozsvárt őrzött középkori anyagát.⁷⁸

A jelentések, a tervezett és elvégzett munkák biztató jövőképet vetítettek az olvasó szeméi elé, ehhez a rendszeres, időigényes, szakemberek által vezetett tevékenységhez azonban biztosítani kellett a szükséges feltételeket. Ez viszont nem a levéltár munkatársain múlott. A minden értéket elpusztító háború kíméletlenül beleszólt a társadalmak életébe. A 19. század végi és 20. század eleji nemzetközi egyezményekkel kezdődően kialakuló hadviselési jogszabályok (harcjog) kiemelten biztosítani kívánták a polgárság jogainak és értékeinek védelmét.⁷⁹ A második világháború eseményei ellenben azt bizonyították, hogy a hadviselő felek számára mindez írott malaszt maradt. A levéltár munkatársai reálisan ítélték meg a helyzetet, érthető hát, hogy az 1943. év munkálatai az iratanyag biztonságba helyezésének jegyében zajlottak. A levéltári anyag egy részét a már elkészült óvóhelyre vitték le, illetve a Jelentés szavaival élve: „Különleges biztonságot igénylő anyagunkból hét ládányit választottunk ki és adtuk át megőrzés végett az

77 Jakó Zsigmond: *A kolozsvári Szent Erzsébet Aggház levéltára*. EM 48(1943). 106–109. – Uő: *Jelentés Nagy Jenő csíkszentmártoni közjegyző levéltáráról*. EM 49(1944). 1–2. sz. 268–278. – *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület beszercei vándorgyűlése alkalmából kiküldött Levéltári Bizottság működéséről*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Besztercén 1943-ban tartott vándorgyűlésének emlékkönyve*. Kv. 1944. 150–165.

78 Jelentés 1943-ra. 19–20. – Jelentés 1944-re. 102–103.

79 Vö. Buza László: *A nemzetközi jog tankönyve*. Bp. 1935. 363–400.

illetékeseknek.”⁸⁰ Miután 1944. március 19-én a náci Németország haderői megszállták az országot, a levéltári anyag veszélyeztetettsége fokozódott. Mivel pedig az Egyetemi Könyvtár óvóhelyein nem tudtak már annak helyet biztosítani, a levéltár – Visegrádi Lajos kegyesrendi házfőnök megértő jóváhagyásával – a forrásanyagot a piaristák Egyetem utcai templomának száraz és biztonságos kriptájába helyezte el. Ebben a műveletben, kerülve azt, hogy a lakosság és a megszállók felfigyeljenek a mentésre, négy történelem szakos tanárjelölt, Bodor Irén, Erdei Aranka, Faragó Irma és Simon Katalin vett részt önkéntesen. A levéltár megkísérelte biztonságba helyezni a deportált zsidók lakásából is az ottmaradt irat- és könyvanyagot, de részben munkaerőhiány – akkor folyt saját levéltári anyagának a mentése –, de főleg a Pénzügyigazgatóság magatartása meg a zsidó javak kezelési módja megghiúsították ezt a tervet.⁸¹

1944-ben, még a szovjet megszállás előtt a Múzeumi Levéltár életében lényeges változások történtek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatóválasztmánya elhatározta a Múzeumi Könyvtár és a Múzeumi Levéltár különválasztását. A folyamat már 1941-ben megindult, amikor az új alapszabály tervezetében ceruzával feltüntették, hogy a levéltár a könyvtártól különálló gyűjtemény. Végül is az 1943-ban elkészült végleges szövegben a következő megfogalmazás került: „I. A táruk a következők: A. Könyv- és kéziratár, B. Levéltár.” A Belügyminisztériumhoz felterjesztett alapszabályt illetően a minisztérium 1944. július 1-én 153642/1933. VII. b. számú leiratában közölte, hogy a miniszter látta az alapszabályok szövegét, amelyben

80 Jelentés 1943-ra. 9. – Feltehetően ezek voltak azok a ládák, amelyeket a háború befejezése és már az Erdélyi Múzeum-Egyesület törvénytelen megszüntetése után a Magyar Országos Levéltár hiánytalanul visszajuttatott a feladónak. A feladó viszont 1943-ban nem lehetett más, mint a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, amelynek kéziratárához akkor a levéltár tartozott. A visszaküldött anyagban volt Gyulay Lajos naplójának egy része és több, különféle családi levéltárból, például a Wesselényi-családéból származó középkori oklevél. Az eredeti helyükre történő, a levéltári szemlélet szerinti természetes visszahelyezés helyett azonban a szűklátókörű kincstári felfogás érvényesült. A címzésre hivatkozva és a „mi leltárunkban szerepel” kifogással, az Egyetemi Könyvtár nem adta át az anyagot az Akadémiai Könyvtárnak, amely akkor a Múzeumi Levéltárat kezelte. 1974-ben pedig, amikor törvény szerint az akkori Állami Levéltárnak joga és kötelessége lett volna átvenni a könyvtárakban őrzött levéltári anyagot, a műveletet lebonyolító akkori vezetőség, tudatlansága és „kéz kezét mos” politikája alapján, elmulasztotta az anyag helyretevését eredeti egységébe. Hasonló tudatlanság nyilvánult meg akkor is, amikor az Akadémiai Könyvtártól átvették a Múzeumi Levéltárat. Ebben az esetben az átadóknak sikerült érvényesíteniük azt az elavult szemléletet, amely szerint a könyv alakú iratokat kéziratnak kell tekinteni, és többek között az egységes Kemény József gyűjteményből a könyv alakú levéltári anyag a könyvtárnál maradt. Ennek következményeként az azonos provenienciájú forrásokat a kutató kénytelen lett különböző helyeken keresni. Vö. Csetri Elek–Miskolczy Ambrus (szerk.): *Gyulay Lajos naplói. I. 1848–1849*. Bp. 2003. 7. 1. sz. jegyzet.

81 Jelentés 1944-re. 89–91.

változtatásokat tart szükségesnek, és ezekhez megjegyzéseket fűzött. Erdemben tehát a levéltár ettől az időponttól önálló tárnak tekinthető.⁸²

A személyi állomány terén is jelentős változásokat hozott az 1944-es válságos esztendő. Kelemen Lajos véglegesen nyugdíjba vonult, de az Egyesület választmányának kérésére továbbra is részt vett a levéltár ügyeinek intézésében. Egyidejűleg a Kelemen Lajos tanítványának és hűséges munkatársának tekintett Szabó T. Attila egyetemi nyilvános rendkívüli tanárt a választmány levéltári igazgatónak, az 1943-ban allevéltárnokká előléptetésre felterjesztett Jakó Zsigmond egyetemi könyvtári segédőrt I. osztályú levéltári segédörnek nevezte ki. Ezekkel a határozatokkal a levéltár önállósulási folyamatában megszűnt az a visszás állapot is, hogy munkatársait az Egyetemi Könyvtár igazgatója nevezze ki. Szabó T. Attila 1944. szeptember elseji hivatalba lépését követően pedig lezárult a Múzeumi Levéltár korszerű, önálló nemzeti levéltárrá válásának eredményes és ígéretes korszaka, a munkatársakra pedig a megmaradásért és a levéltári anyag megmentéséért folytatott nehéz küzdelem várt.⁸³

A levéltárba még be nem került értékes iratanyag és művelődési javak biztonságba helyezése már augusztusban megindult, de a front közeledése, a székelyföldi polgári lakosság ellen elkövetett erőszakosságok, valamint a tordai harcok hírére szeptemberben megindult menekülési áradat nyomán gazdátlanul maradt, illetve veszélyeztetett levéltári és kultúrértékek megmentése nehéz feladat elé állította a levéltár munkatársait, akik ennek lehetőségeik mértékében eleget is tettek. Ekkor került be a levéltárba a Sombory család levéltártöredéke, valamint a már szétdőlt családi arckép- és fényképgyűjtemény egy része. Ugron István szétszórt személyi levéltárát a kifosztott lakásából menekítették ki, a felbecsülhetetlen művelődéstörténeti értékű Reményik Sándor-hagyatékot pedig légítamadások közepette Donát úti villájából szállították be.⁸⁴

Aztán elérkezett a végkifejlet kezdete. A náci gyilkos etatizmus kiszorításával, a nyugati nagyhatalmak cinkos összekacsintása mellett Kelet- és Közép-Európa nagy része a nemzetköziség álarcát viselő és maszlagoló hamis jelszavakat hangoztató, valójában a cári Oroszország nagyhatalmi törekvéseit megvalósító másik gyilkos etatista nagyhatalom, az akkor Szovjetunióknak nevezett állam uralma alá került. A szovjet hadsereg által megszállt országok távlati sorsát kezdetben teljes valóságában még nem mérte fel a társadalom. A mindent előzőnlő áramlatban még nem voltak tisztán kivehetők a zsarnoki államszerkezet valódi céljai és működése. Az emberek megkíséreltek élni a lehetőségekkel, miután már keresztültaposott rajtuk a front, és megpróbálták folytatni életmenetüket. A levéltár egy

82 EMELvt, Igazgatási iratok. 51. tétel Alapszabályok. 646. – Jelentés 1944-re. 86–87.

83 Jelentés 1944-re. 87.

84 Uo. 91. – Az 1944-ben bemenekített levéltári anyag tételes felsorolását l. a mellékletben.

könyvtári beosztottal bővült munkaközössége gyakran veszélyes körülmények között megkísérelte a gyűjtőköréhez tartozó levéltári anyagot bementeni a levéltárba mind Kolozsvárról, mind vidékről, pontosabban Bonchidáról (Sebestyén József), Koronkáról, Nyárádszentbenedekről, Gernyeszegről, Sáromberkéről, Marosvásárhely-Udvarfalváról, valamint más székelyföldi településekről (Jakab – írói nevén Böződi – György), Sárközújlakról (Jakó Zsigmond). Az alig átvonult front maga mögött hagyott bizonytalanságai, zűrzavarával és gyakran a dermesztő hideggel dacolva, ezeket a szakembereket csupán a források értékének megbecsülése, kötelességérzetük és írástudói felelősségük vezérelte. Nem számíthattak sem jutalmazásra, sem előléptetésre, sőt az eluralkodott terror és rettegés még azt is lehetlenné tette, hogy a munkájukról szóló jelentéseket a levéltár 1944-es Jelentéséhez kapcsolva a következő évben a szokásos módon közlétegyék. Ezek csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraéledése után, 1994-ben jelenhettek meg.⁸⁵ (A levéltárpusztításokat illetően azonban a történelmi valóság az, hogy a szovjet katonák feldúlták ugyan a magánkézben levő levéltárakat és könyvtárakat, elvittek bizonyos értékeket, de a bekövetkezett pusztítás részben a helyi lakosság, részben a közigazgatás élére került, feladatukra és döntéshozatalra alkalmatlan párfunkcionáriusok „eredményes” művének tekinthető. Proletkultos jelszavak jegyében dobatta Kolozs vármegye levéltárát a vármegyeház nedves pincéjébe az ideiglenes bizottság elnöke és alelnöke, Közép-Szolnok, Kraszna és Szilágy vármegye levéltárát pedig a megye élére helyezett volt Kolozs megyei elnök, mindkét esetben azzal az ürüggyel, hogy a levéltár rendeltetésszerű helyiségeiben kantint kell működtetni a „dolgozók” számára. Hasonló felfogással tüzelték el Dés város 17. századi jegyzőkönyveit ugyancsak a kantin konyhájában, és az említett szemlélet jegyében dobatták a Marosba a bányakincstári levéltár sőügyi részlegét Marosújváron.⁸⁶)

Bár a vészhelyzet közeledtére számos előjel figyelmeztetett, a levéltár munkatársai tovább végezték munkájukat. Visszavitték eredeti őrzőhelyükre a piarista kriptába mentett anyagot, Jakó Zsigmond pedig már 1944. november 16-a és 1945. december 3-a között megszerkesztette jelentését

85 *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából. Jakó Zsigmond, Sebestyén József, Böződi György jelentései 1944–45-ből.* EM 56(1994). 1–2. sz. 85, 115–127. – Kiss 2003. *Jakó*. 58–59. – Kiss: kézirat. – Az 1945-ben a levéltárba bekerült iratanyagot illetően l. a Mellékletet.

86 Kiss 2003. *Jakó* 58–59. – Kiss: kézirat. – Jellemző a szovjet megszállás utáni vezetés magatartására Kolozsvár város levéltára egy részének a sorsa. Ugyanakkor, amikor a Múzeumi Levéltár a piarista templom kriptájába menekítette levéltári anyagát, a város hasonlóan járt el levéltára 18. századi iratainak egy részével. Ezeket Mátyás király szülőházának – sajnos nyirkos – pincéjébe vitette. A front átvonulása után azonban sorsára hagyták ezt a levéltári anyagot, amelynek fraktúr iratkötegei téglalakú, összeragadt penészes masszaként kerültek végül az Állami Levéltárba. Szerencsére a Levéltári Főigazgatóság új restauráló osztályán sikerült az iratokat megmenteni.

a levéltár további teendőiről és az anyag szükséges rendszerezéséről, ami szintén csak 1994-ben jelenhetett meg.⁸⁷

Az ekkoriban elkezdődött tisztogatási – akkori szóhasználattal purifikálási – ámokfutásnak mindenki áldozatul eshetett, főleg azok, akik „rossz ágyból” születtek. Ebben a folyamatban az Erdélyi Múzeum-Egyesület két áramlat között sodródott. Az egyik a hatalom részéről elindított, minden önálló testület, intézmény, saját munkájával önmagát és családját fenntartó személy, illetve ezek gazdasági háttérének felszámolására irányult. A másikat a veszélyeztetett intézményeknek a túlélést célzó akciói jelentették.⁸⁸ Ez utóbbi jegyében hagyta el Jósika János a Múzeum-Egyesület elnöki székét, az a Jósika János, aki Szilágy vármegye főispánjaként az 1944. március 19-i német megszállás elleni tiltakozásul, a bevett közjogi szokást követve, lemondott tisztségéről. Legális tisztújítás eredményeként az egyesület elnökségébe gróf Bánffy Miklóst és Tavaszgy Sándor teológiai tanárt, a neves filozófiai szakírókat választották be, és új tagok kerültek be az igazgatóválasztmányba is. Természetesen az egyesület túlélése érdekében lebonyolított tisztújítás sem volt elegendő a felszámolási folyamatot már előkészítő hatalom számára, ennek megfelelően a pártirányítású magyar nyelvű sajtó az új, „elfogadható” tagok megválasztását is porhintésnek minősítette. A nagy lendülettel megindított felszámolási folyamat a szovjet pártállam e téren negyedszázados, „eredményesen” alkalmazott gyakorlatát követte és tapasztalatait alkalmazta. Kisebb-nagyobb eltérésekkel ez a folyamat ugyanígy ment végbe az egész megszállási övezetben. A magyar társadalom esetében is már jól kitaposott utat követve jártak el például Márton Áron, Korparich Ede, Bethlen György és Inczédy-Joksmann Ödön ellen is. A pártsajtó bértollnokainak az volt a feladata, hogy a közvélemény előtt a célba vett személy közéleti hitelét beszennyezzék, lerombolják és különböző hazug, konstruált vádakkal mintegy igazolják a bekövetkező hatalmi lépéseket. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület esetében ilyen személyi jellegű támadás érte az egyesület két kiemelkedő tagját: Balogh Artúrt és György

87 Jakó Zsigmond: *Pro Memoria az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában szükséges intézkedésekről*. EM 56(1994). 1–2. sz. 105–114.

88 Az Egyesület ellen indított felszámolási folyamatról sajnos nem rendelkezünk egyesületi elsődleges forrásokkal. A ROLKmlg az EME kérésére rendezett egyesületi irattárat készséggel a rendelkezésünkre bocsátotta, iratanyagából azonban hiányzanak a válságos éveket illető jegyzőkönyvek és iratok. A zsarnokság eltüntette „műve” nyomait. Nem tudunk a felszámolásban érintett személyek hiteles visszaemlékezéseiről sem. Így csak másodlagos, főleg a sajtóból származó forrásokat használhatunk. Ebből jelenleg csak a pártállam által rendelt szennyes sajtóhadjáratról alkothatunk képet, de a felszámolásban részesek bizonyos cselekedeteinek háttéréről, céljáról nem. Következésképpen az elmondottak is jórészt hipotézisek, amelyek addig érvényesek, amíg egy-egy megállapítást illetően nem bukkan elő új, azt kiegészítő vagy cáfoló adat. Egyébként is jelen írásunk a felszámolás folyamatát csupán vázlatosan ismertetheti. Ennek hiteles források alapján történő feltárása a jövő feladata.

Lajost. Balogh esetében a nagy tudású, nemzetközileg elismert és komoly külföldi szakmai kapcsolatokkal rendelkező nemzetközi jogászt akarták eltávolítani a közéletből, György Lajost illetően pedig a támadás nemcsak a Múzeum-Egyesület egyik vezető egyénisége ellen irányult, hanem az egyetemen megfellebbezhetetlen tekintélyt kivívott tanár ellen is.⁸⁹

A személyi támadásokat követően az egyesület ellen indult meg a hajszja. Az újságcikkeket olvasva a valódi helyzetet ismerő kutató olyan méltatlan támadássorozattal kerül szembe, amelyben a bértollnokok elvetemültségénél talán csak az összehordott hamis vádak ostobasága nagyobb. Ilyen című cikkekkel akarták lejáratni az egyesületet: *Egyetlen munkástagja sincs az Erdélyi Múzeum-Egyesület legnépesebb szakosztályának* (Bocskói Viktor); *Válaszúton az Erdélyi Múzeum-Egyesület; Eltávolították az Erdélyi Múzeum-Egyesület reakciós vezetőit.*⁹⁰

A felszámolási eljárásokat a pártállam rendszerint úgy rendezte meg, hogy azt „társadalmi érdekből” és természetesen az érintett közösség „akaratából és javára”, belülről indítsák meg. Ahol nem volt megfelelő számú hangadó és döntéshozatalra képes belső emberük, gondoskodtak arról, hogy létrehozzanak egy, a párt utasításait végreható testületet. Ezt történt az Erdélyi Múzeum-Egyesület esetében is. A magyar társadalmi egyesületek, művelődési intézmények elleni csatára 1947. június 23-án Balogh Edgár adta le a kürtjelet *Szellemi csatára a megújulásért* című, a *Világosság*-ban megjelent cikkében. Ezt december 25-én követte a *Hét nyilatkozat az újjáéledő Erdélyi Múzeum-Egyesületről* ugyanott, majd 1948. június 23-án a lap közölte: *Hetes bizottság vette át az EME vezetését.* Az történt ugyanis, hogy június 19-én az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatóválasztmánya a Magyar Népi Szövetség nyomására más tisztségviselőkkel együtt lemondatta Bánffy Miklóst és Tavaszy Sándort. Az elnökség hatáskörét pedig – minden törvényes alap nélkül, az alapszabályok felrúgásával – egy úgynevezett „hetes bizottság” vette át, amelynek a tagság és választott testületei részéről semmiféle megbízatása nem volt (tagjai: Balogh Edgár, Csögör Lajos, Gaál Gábor, Jakó Zsigmond, László Gyula, Szabédi László és Török Zoltán). A bevett régi pártállami fondorlatos gyakorlatot követve, ebben a tulajdonképpeni „felszámoló testületben” a feltétlen megbízható „pártkatonák” mellett megjelentek társadalmunk által tisztelt, hitelesnek elismert személyek is. A bizottságban olyanok is szerepeltek, akiknek igencsak kevés közük volt az egyesülethez. A „pártkatonák” ugyan parancsra tüzeltek, de nem mindegyikük adott le célzott lövést. Nem ismerjük a bizottság tagjaira nehezedő nyomást, valamint pontos szerepüket se, és azt sem, hogy – ne-

89 A támadások részletes ismertetését illetően I. Antal Árpád: *György Lajos életműve*. Kv. 1992. 43. (ETF 213.)

90 Uo. 36–37. – Kiss 2003. 384–385.

vük felhasználásán kívül– volt-e egyáltalán szerepük. Ezért nem marasztalhatjuk el testületileg a bizottságot a bekövetkezett felszámolásért. E sorok írójának személyes meggyőződése – ismerve Jakó Zsigmond ragaszkodását a levéltárhoz és a felszámolás után is a múzeumi eszmét továbbéltető magatartását –, hogy ő a levéltár érdekében fogadta el a hetes bizottsági tagságot. Mindentől függetlenül azonban ennek a testületnek minden intézkedését az egyesületre és tagságára nem kötelezőnek, jórészt egyéni akcióknak kell tekintenünk.

A forró gesztenyét a parázsból kikaparó macska szerepét úgy tűnik, a jobb sorsra érdemes Balogh Edgár kapta vagy vállalta, aki légvárai tartóságában bízva annyi kárt tett a magyar társadalom művelődési ügyeiben. Ő volt az, aki Nagy Géza volt egyesületi főtitkárnak már az egyesület ellen indított rágalomhadjárat idején kijelentette, hogy ő „feladatul kapta, hogy teremtsen rendet az EME körül”. Nem nehéz kitalálni, hogy kitől kapta a feladatot, de lényegét csak a bekövetkezett eredményből, a magántestületek és intézmények likvidálásából ismerjük. A „rendteremtés” jellegét jelezte az is, hogy az *Erdélyi Múzeum* 1947. évi, Kelemen Lajos hetvenéves születésnapja alkalmával készült számot az „illetékesek” papírzúzába küldték.⁹¹

Nyilvánvaló, hogy a fentiek ismeretében senkire sem kötelező magánlevélnek kell tekintenünk Balogh Edgárnak az „ideiglenes bizottság” nevében a Román Tudományos Akadémiához intézett beadványát, amelyben azt kérte, hogy a Múzeumi Levéltárat vegye át az Akadémia. Gaál Gábor, Emil Isac és David Prodan akadémiai tagok kaptak megbízást, hogy véleményezzék a javaslatot, közülük egyedül David Prodan volt jártas levéltári ügyekben. Véleményükben kiemelték a levéltár értékét, valamint Jakó Zsigmond kiváló szakképzettségét, de az ügyben csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület felszámolása után született döntés.⁹²

Magánakciónak kell tekintenünk a levéltárnak Jakó Zsigmond által megszervezett átköltöztetését is a Farkas utca 8. sz. alá. Akkor ezt többen is így fogták fel, és bizonyos feszültséget is okozott. Nem tudjuk, mi készítette Jakó Zsigmondot erre az akcióra, de feltételezzük, hogy megsejtette, mit vetít előre az ősi felekezeti iskolák 1948-as kíméletlen felszámolása és a művelődési javak elrendelt leltározása. Valószínűleg úgy vélte, hogy a tulajdonos, özvegy báró Huszár Pálné gróf Nemes Polixéna által már 1947 decemberében az egyesületnek adományozott Farkas utca 8. szám alatti palotában, saját épületrészben inkább megóvhatja a levéltárat, mint egy

91 Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. 1944. augusztus 24–1953. április*. Szeged 1991. Kézirat. – Benkó Samu: *Nagy Géza, a literátor és művelődésünk mindenese*. Kv. 1991. 26. (ETF 209.) – Antal: *i. h.* – Kiss 2003. 384–385.

92 Drăgan, Ioan: *Zsigmond Jakó – A report on the Archives of Oradea in 1949*. Colloquia. Journal of Central European History Vol. XIII. 2006. no. 1–2. 306, 315. Ezúton köszönöm meg a szerzőnek a lehetőséget, hogy betekintést engedett forrásaiba.

állami intézményben, az Egyetemi Könyvtár épületében. Jakó nem tudta megmenteni a levéltárat az elkobzástól, de a következő évek történései őt igazolták. Mivel az egyesület működésének hatalmi megszüntetése (1950) után a levéltárat saját helyiségében vette át az Akadémiai Könyvtár, megővta a levéltári anyagot a szétszóródástól, átcsoportosításoktól vagy egyszerűen az elkallódástól. Az oda beosztott akadémiai szakmunkatársak magatartása pedig lehetővé tette, hogy a levéltár az ott már külső kutatóként dolgozó régi egyesületi tagok (Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Pataki József) körül felnevelődjék az az új kutatónemzedék, amely továbbvihette az általuk képviselt múzeumi eszmét, valamint mesterségbeli tanításukat.⁹³

De sem Jakó, sem más nem tudta megmenteni a levéltárat. Az etatizmus gőzhengere ugyanis minden magánjellegű testületet, intézményt megsemmisített, a központi akarat kíméletlen érvényesítésével az állampolgárokat subditusszá, kiszolgáltatott alattvalókká süllyesztették. Ennek jegyében egy igazságügyi minisztériumi határozatra hivatkozva minden társadalmi, közösségi polgári egyesület, testület működését megszüntették. Ezt az intézkedést, javainak birtokbavételével együtt, 1950. február 12-én hozták az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudomására. Ez a 86311/2059. számú határozat azonban nem csak jogelméleti szempontból kifogásolható, hanem egyszerűen hatálytalan és nem kötelező érvényű, mert a jogállamokban általánosan kötelező joggyakorlat szerint nem tették közzé a Hivatalos Közlönyben.⁹⁴ Sőt, amikor 1990 után az Erdélyi Múzeum-Egyesület bírósági úton kérte az említett határozat hatálytalanítását, mind az Igazságügyi Minisztérium, mind az Állami Levéltár írásban közölte, hogy iratanyagukban ilyen határozat nincs. Ezek szerint az Erdélyi Múzeum-Egyesületet egy nem létező „jogszabályra” hivatkozva szüntették meg és kobozták el javait. Ezzel a levéltár történetének az a szakasza is végére ért, amelyet a túlélésért folytatott eredménytelen küzdelem jellemezett. Nem a történetírás feladata a jövő lehetőségeit vizsgálni, de azt a reményünket most is kifejezhetjük, hogy a jogállamiság létrejötté, amelynek egyik fontos ismérve a jogsérelmek orvoslása, lehetőséget nyújt arra, hogy a józan tárgyalások alapján a levéltár további működési szakasza is megnyíljon.

93 Vö. Kiss 2003. 385. – W. Kovács–Valentiny: *i. m.* 6. – Kiss András: *Jakó Zsigmond (1916–2008)*. EM 70(2009). 3–4. sz. 96.

94 Kiss 2003. 385–386.

Függelék

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának fondjegyzéke (1949. évi állapot)⁹⁵

Összeállította

JAKÓ ZSIGMOND

Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével

- I. Apaffi Mihály fejedelem udvartartási iratai (1859), 29 doboz (1630–1681). Időrendben.
- altorjai br. Apor cs lt (Apor Péterrel kapcsolatos iratok) (1903), 5 csomó (1678–18. sz.). Időrendben.
- tövisi br. Bálintitt cs lt (1913), 5 csomó (1322–19. sz.). Rendezett, regisztruma van.
- nyárádszentimrei Balogh cs lt (1903), 1 doboz (1681–1838). Időrendben.
- losonci gr. Bánffy cs nemzetségi lt (1903), 254 csomó (1228–1900). Lajstromozva 90 csomó. – Rendezetlen 12 csomó. – 37 karton doboz. – 6 kötet regisztrum és 2 kötet index.
- losonci Bánffy cs rokonsági lt (benne más kisebb fondok mellett iktári Bethlen, gyulakuti Lázár, Kemény, borosjenői Székely cs lt) (1903), 183 csomó (1320–1900), 39 csomó gazdasági irat, rendezetlen.
- losonci Bánffy Farkas főkincstartó (1724–1794) és utódainak ági lt (1903), 83 csomó + 47 folio kötet hivatali irat, 4 lajstromkönyv és 2 indexkötet. (16–18. sz.). Nagyobb része rendezve.
- váradi és micskei Baranyi cs lt (1948), 18 csomó (18–19. sz.). Rendezetlen.
- albisí Barthos cs lt (1903), 3 doboz (1648–1853). Időrendben.
- pókafalvi Becski cs lt (1942), 5 doboz (1588–1900). – 1 lajstromkönyv. Időrendben.
- uzoni Béli cs bodolai lt-nak töredéke (1944), 4 csomó (18–19. sz.). Rendezetlen.
- uzoni Béli cs mezőméhesi lt-nak töredéke (1930), 9 csomó (1325–19. sz.). Rendezetlen.
- malomfalvi Benedek cs levelei (1903), 1 csomó (1694–1866). Időrendben.
- bernátfalvi Bernáth József levelezése (...), 1 doboz.
- görgényszentimrei Berzenczey cs lt (1908), 23 csomó (16–19. sz.).

95 A fond neve után zárójelbe tett évszám a levéltárba kerülés évét jelzi, ha ezt nem sikerült rekonstruálni, a zárójelbe négy pont került. A fondjegyzékben szereplő rövidítések: cs = család; lt = levéltár, levéltára, vm = vármegye.

Regisztrum.

- csíktusnádi Betegh cs lt (1942), 8 csomó (18–19. sz.). Előrendezve.
- bethleni gr. Bethlen cs bolkács-zsidvei lt (1912), 5 doboz (1612–1810). Időrendben.
- bethleni gr. Bethlen cs keresdi lt (1945), 57 csomó (1349–20. sz.). 1 regisztrum. – Lajstromozva 12 csomó. – Rendezve a többi.
- iktári Bethlen cs lt (Bánffy cs rokonsági lt-ban) (1909), 93 csomó lajstromozva, 60 csomó gazdasági irat ideiglenes rendezésben. – 13 regisztrum.
- bethleni gr. Bethlen Ferencné levelezése (1918), 2 doboz (1820–1830). Rendezett.
- bethleni gr. Bethlen Györgyné személyi lt (1947). Rendezve.
- bethleni gr. Bethlen Miklós kancellár iratai, töredék (1918), 1 doboz (1690–1700). Időrendezett.
- lécfalvi Bodor cs lt (1910), 8 csomó (19. sz. első fele).
- Bonchidai uradalom gazdasági lt (1941), 5 láda (18–19. sz.). Rendezetlen.
- aranyosrákosi Borbély Sámuel iratgyűjteménye és levelezése (1915), 6 csomó (1445–1900).
- kászoni br. Bornemissza cs lt (1910), 45 csomó + 15 doboz (16–19. sz.). Rendezett. Ismertetése: Levéltári Közlemények 17/1939. 238–254 (Szabó T. Attila).
- kászoni br. Bornemissza Adél személyi lt (1941, 1944), 6 láda. Rendezetlen.
- kászoni br. Bornemissza Károly gyűjteménye és személyi lt (1910), 12 csomó (1800–1900) + 2 doboz (1667–1850) + 1 folyóméter bekötött levelezés. Rendezett.
- Buzogány György letéte (1942), 2 doboz (18–19. sz.). Időrendben.
- Céhek lt-i Désen: mészárosok (1930). Időrendben.
- Céhek lt-i Kolozsváron: asztalosok (1878), borbélyok (chirurgusok, 1943), fazakasok (1911), fűűsök (1902), kádárok (1900), kerékgyártók (1902), könyvkötők (1902), kötélverők (1900), mészárosok (1942, 1944), ötvösök (1877), magyar szabók (1905), német szabók (1908), szíjgyártók (1900), szappanosok. Időrendben.
- Céhek lt-i Marosvásárhelyen: borbélyok (chirurgusok, 1906), csizmadiaák (...), szabók (1905), 6 csomó (1603–1839). Időrendben.
- Céhek lt-i Szamosújváron: szűcsök (...), szabók (1905). Időrendben.
- Céhek lt-i Szászvároson: szűcsök (...). Időrendben.
- Céhek lt-i Szebenben: szűcsök (...). Időrendben.
- Céhek lt-i Vajdahunyadon: fazakasok (...). Időrendben.
- Céhek lt-i Zilahon: csizmadiaák (...). Időrendben.
- Címeres nemeslevelek gyűjteménye (1905), 23 fémdoboz, több mint 250 db (1418–1835).

- székelyudvarhelyi Czikmántori cs levelei (1923), 1 doboz (19. sz.).
Időrendben.
- Csákány cs levelei (1941), 1 doboz.
- kászonimpérfalvi Csutak cs levelei (1880), 1 doboz (1591–1867).
Időrendezett.
- Daday cs lt (1940), 3 csomó (18–19. sz.). Időrendben.
- Dési (régebben dési Szabó) cs lt (1920–1930 között), 5 csomó (1340–
19. sz.).
- makfalvi Dósa cs levelesládája (1930 körül), 7 csomó (1511–19. sz.).
Rendezve, lajstromozva.
- makfalvi Dósa Elek (1803–1867) személyi lt (1926), 6 csomó (19. sz.).
Rendezve.
- mezőbándi Egerházi cs levelesládája (1910), 10 doboz (1624–1858).
Időrendezett.
- Erdélyi Irodalmi Társaság irattára (1942), 5 csomó (1888–1928) és
iktatókönyv. Időrendben.
- Erdélyi Kárpát-Egyesület lt (1946), 2 csomó (1891–1946). Rendezetlen.
- Erdélyi Magyar Dalosszövetség lt (1947), 1 csomó. Időrendben.
- Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület irattára (1942), 36 láda, kb. 360
csomó (1853–1937) + 2 folyóméter iktató. Rendezve, mutatókkal.
- Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület lt (1946), kb. 300-400 cso-
mó (1885–1946). Rendezett, iktató- és mutatókönyvekkel.
- Erdélyi Méhész Egyesület iratanyaga (1942), 10 csomó (1881–1941).
Rendezett.
- Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökségi irattára (....), kb. 15-20 csomó
(1859–1939). Rendezett.
- Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi
Szakosztályának lt (1943), 2 csomó (1861–19..), jegyzőkönyvek is.
Rendezett.
- Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztá-
lyának lt (1943), 1 csomó (1920–19..).
- Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának lt
(1943), 1 csomó (1929–19..).
- Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának lt
(1943), 1 csomó (1930–19..).
- 1848/1849 Ereklje Múzeum lt gyűjteménye (1946), 15 csomó.
Rendezetlen.
- galántai gr. Esterházi cs lt töredéke (....)
- galántai gr. Esterházi cs erdélyi (cseszneki) ágának lt (1884), 5 csomó
(1299–1840). Időrendben.

- Farkas Lajos (1841–?) egyetemi tanár személyi lt (1945), 3 csomó. Rendezett.
- nagykedei Fekete cs lt (1902), 5 doboz (1622–1901). Időrendben.
- hilíbi Gál cs levelesládája (1912), 9 csomó (1377–19. sz.). Rendezett.
- hilíbi Gál-gyűjtemény (1912), 30 + 18 csomó (18–19. sz.). Rendezett.
- hilíbi Gál János (1799–1891) forrásgyűjteménye Erdély történetéhez (...), 8 folio kötet.
- kállovai és bencenci Gámán Zsigmond iratai (1910), 11 csomó (19. sz., úrbéri ügyek).
- Gáspár János (1816–1892) személyi lt (R. Berde Mária ajándéka, 1944), 3 csomó. Rendezve.
- kisgeresdi Geresdi cs levelei (1911), 1 doboz (1564–19. sz.). Időrendben.
- Gergely Samu történész (1845–1935), egyetemi tanár személyi lt (1942), 3 csomó. Rendezett.
- Gondoskodó Társaság kolozsvári lt (1945), 3 csomó (1825–19. sz.). Rendezett.
- Gyallay-Papp Domokos (1880–1970) író személyi lt (1945), 20 csomó. Rendezett.
- érsekújvári Gyarmathy Zsigmondné (1845–1910) etnográfus személyi lt (1911), 8 csomó.
- marosnémeti és nádaskai gr. Gyulay cs lt (benne az osdolai gr. Kuun és a Sulyok cs lt) (1905), 48 csomó (1239–1900). Ismertetése: Századok 21/1887. (Vándorgyűlés), 50–71 (Szilágyi Sándor).
- nagyváradi Sarkantyús-Gyulay Richárd genealógiai gyűjteménye (1919), 41 doboz (5 folyóméter).
- nagyváradi Sarkantyús-Gyulay Richárd lt (1919), 9 doboz (1436–19. sz.).
- Halász Ignác nyelvész, egyetemi tanár (1855–1901) személyi lt (1943). Rendezett.
- gr. Haller cs balázstelki lt-nak maradványa (...), 1 kisebb ládányi (1399–18. sz.).
- lemhényi Hankó, dálnoki Weress és Topler cs levelesládája (vétél 1930 körül), 10 csomó (18–19. sz.)
- vajai Harkó cs levelesládája (1906), 6 doboz (1607–1868). Időrendben.
- Hatfaludi cs lt-nak Erdélyben maradt töredéke (1944)
- borosjenői Hegyesi Vilmos (1854–1887) személyi lt (1910), 2 csomó és 1 doboz (19. sz.). Rendezett.
- Helikoni írók levelezése (Berde Mária ajándéka, 1944). Rendezett.
- sepsiszentiványi br. Henter cs lt (1912), 11 csomó (1486–19. sz.), lajstromozva 6 csomó, 20 fasc. + 1 regisztrum.
- Hítel szerkesztőségének lt (1944), letét.

- kézdiszentléleki Hodor Károly (1796–1881) történetíró levéltára (benne az osdolai Vass és Vajda cs lt) (1942), 3 láda. Előzetes rendezésben.
- kövesdi br. Huszár cs levelei (1909), 5 csomó. Rendezett.
- Ikonográfiai gyűjtemény (108 db arcképfestmény).
- nagybaconi Incze cs levelei (1906), 1 doboz (19. sz.). Időrendben.
- nagyváradi Inczédi cs levelei (1906), 1 doboz (1571–1856). Időrendben.
- csíkmadéfalvi Istvánfi cs levelei (1910), 2 doboz (1820–1880). Időrendben.
- branyicskai br. Jósika cs hitbizományi lt (benne a szentlászlói Kamuti lt és szamosfalvi Mikola cs lt) (1941), 253 csomó (1283–1916). – 3 regisztrum. – Lajstromozva 53 csomó, rendezve 47 csomó.
- branyicskai br. Jósika cs magyarfenesi lt (1903), 55 csomó (1501–20. sz.). Rendezve, de nincs lajstromozva.
- várfalvi Kádár József gyűjteménye Szolnok-Doboka vm monográfiájához (1943), 2 csomó.
- szentlászlói Kamuti cs lt (a Jósika cs hitbizományi lt-ban) (1941), 60 csomó (1283–18. sz.). Rendezett, elenchussal, indexszel.
- kőrői és pókafalvi Kathonay cs levelei (1904), 5 doboz (1555–1870). Időrendben.
- nagyernyei Kelemen Benjámin (1792–1883) személyi lt (1944–1945), 2 csomó. Időrendben.
- nagyernyei Kelemen Lajos erdélyi családtörténeti gyűjteménye (1944), 823 cs adatai.
- nagyernyei Kelemen Miklós-féle iratok (1915), 3 doboz (19. sz. első fele). Időrendezett.
- magyargyerőmonostori br. Kemény Anna pusztakamarási lt (1903), 4 csomó. Időrendben.
- magyargyerőmonostori br. Kemény cs csekelaki lt (1946), 10 csomó. Rendezve.
- magyargyerőmonostori br. Kemény cs kolozsvári lt (1946), 8 csomó (17–19. sz.). Birtokok szerint rendezve.
- magyargyerőmonostori br. Kemény cs malomfalvi lt (1903), 28 csomó (1320–19. sz.). Rendezett, de nem lajstromozott.
- magyargyerőmonostori br. Kemény Györgyné lt (1903), 8 doboz (1490–1846). Időrendezett.
- magyargyerőmonostori br. Kemény József (1795–1855) történeti forrásgyűjteményei (1841), 32 fémdoboz, 352 kötet másolat, 20 000 eredeti oklevél (13–19. sz.).
- magyargyerőmonostori br. Kemény Sámuel oklevélgyűjteménye (1841), 12 csomó + 62 folio-kötet.

- gr. Kendefi cs malomvízi lt (1948), 8 csomó (16–18. sz.). Birtokok szerint rendezve.
- Keresztlevelek, esketési és halotti bizonyítványok gyűjteménye (1943), 2 csomó (1853–1909). Csoportonként időrendezve, lajstrommal.
- Kidei kismemesi családi gyűjtemények (1943), 4 doboz (1478–1890). Rendezett, családonként.
- zilahi Kiss cs lt (1943), 1 doboz (1674–19. sz.). Időrendben.
- Kincstári (thesaurariatusi) levéltárból selejtezett iratanyag (1903), 18 doboz (1722–1870). Időrendben.
- Kispál cs lt (1942), 7 csomó. Rendezett.
- Klein, Karl Kurt (1897–1971) egyetemi tanár személyi lt-nak töredéke (1944), 5 csomó. Rendezetlen.
- szatmári Kócsi cs lt (1943), 3 doboz (19. sz.). Időrendben.
- Kolozs vármegye lt-nak selejtezett anyaga (1903), 33 csomó (1760–1868). Időrendben.
- Kolozsmonostori uradalom lt (1907–1942), 20 csomó (1800–1868).
- Kolozsvári Gazdasági Egyesület irattára (1944), 20 csomó (1886–1923), iktatókönyvvel.
- Kolozsvári Kereskedő Társaság iratai (1942), 1838–1885. évi jegyzőkönyvek szerint rendezve.
- Kolozsvári Magyar Színház régi lt (1944–1945), 20 csomó (19–20. sz.) + 1858–1879. évi jegyzőkönyvek.
- Kolozsvári Református Kollégium régi lt (1944), 115 csomó (17–19. sz.) és 2 folyóméter könyv. Rendezetlen.
- Kolozsvári Tízesszervezet irattára (1945), 100 csomó (20. sz.). Rendezetlen.
- Kolozsvári Zenetársaság levelei (1943), 2 csomó (1888–1942). Időrendben.
- kóji Komáromy cs levelesládája (1911), 3 csomó (1326–19. sz.). Időrendben.
- komjátszegi Komjáthszegi cs levelei (1918), 1 doboz (1750–1858). Időrendben.
- nagysolymosi Koncz József (1829–1906) levelezése és gyűjteménye (1941), 6 csomó (1453–1848) + 1641 db levél. Rendezve és lajstromozva.
- Konstantinus cs (fogarasföldi) levelei (1905), 2 doboz (1695–1899). Időrendben.
- borosjenői gr. Korda cs lt (a Bánffy cs rokonsági lt-ban) (1903), 33 csomó + 1 regisztrum. – Rendezve 12 csomó. – 12 csomó gazdasági irat rendezetlen.
- göncruszkai gr. Kornis cs lt (1912), 104 csomó (1329–1850) + 8 kötet regisztrum.– Lajstromozva 46 csomó. – Rendezve 47 csomó.

- egri Kovács cs levelei (1905), 1 doboz (1630–1893). Időrendezett.
- mezőbándi Kovács cs levelei (1905), 2 doboz (1608–1820). Időrendezett.
- Kovács Dezső (1866–1935) írói hagyatéka (1944), 1 láda, 5 csomó. Rendezve.
- Könyv alakú kéziratos kötetek (18–19. sz.), 11 folyóméter.
- Könyvvizsgáló Hivatal (Cenzúra) iratai (1908), 1 csomó (1790–1795). Rendezett.
- újtordai Kővári László (1820–1907) személyi lt (1909), 9 doboz. Rendezve.
- Kristóf György (1878–1965) egyetemi tanár személyi lt (1947), 5 doboz (20. sz.). Rendezett.
- osdolai gr. Kuun cs lt (a Gyulay cs lt-ban) (1905).
- gyulakuti Lázár cs lt (a Bánffy cs rokonsági lt-ban) (1909, 1944). 48 csomó (1357–19. sz.).
- gyulakuti Lázár cs lt (a bonchidai uradalom lt-ban) (1909, 1945), 103 fasc. töredékei.
- szárhegyi gr. Lázár cs megyesfalvi lt (benne a kilyéni Székely cs lt) (1903), 68 doboz + 32 csomó + 77 fasc. (1407–1870) + 3 regisztrum. Rendezett 17 doboz.
- Lázár cs sófalvi lt töredéke (1947), 1 doboz. Időrendben.
- gr. Lázár Miklós (1819–1889) történetíró forrásgyűjteménye és személyi lt (1890), 5 csomó. Rendezett.
- przemisli Lengyel cs levelei (1910), 1 doboz.
- Lyceum nyomda irományai (1908), (1790–1900).
- homoródszentmártoni Lokodi cs lt (1914), 7 doboz (1663–20. sz.). Időrendezett.
- Lugosi István személyi lt (1905), 1 doboz (1848–1849). Időrendben.
- Magyar Népközösség irattára (1942), 50-60 csomó. Iktatókönyv szerinti rendben.
- Magyar Párt irattára (1942), 60 csomó (1924–1938) + 1 folyóméter jegyző- és iktatókönyv.
- Magyar Szövetség lt (1942), 1 csomó (1920–1924). Időrendben.
- Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottmányának jegyzőkönyvei (....). 1 csomó (1868–1872).
- Magyar Tudományegyetem tanácsi lt (1947), 250 csomó (1872–1918) és 30 folyóméter jegyzőkönyv, index.
- Magyar Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának lt (1947), 100 csomó (1872–1918) és 10 folyóméter anyakönyv, index.

- Magyar Tudományegyetem Természettudományi és Matematikai Karának lt (1947), 80 csomó (1872–1918) és 10 folyóméter anyakönyv, index.
- Márkos Elek és neje: Török Anna letéte (1941), 2 doboz (1627–1803). Időrendben.
- Marosvásárhelyi Református Kollégium letétei (1906), 14 csomó (16–19. sz.). Rendezendő.
- Marosvásárhely város lt-ból selejtezett iratok (1903), 8 csomó (18–19. sz.). Rendezendő.
- Martin Lajos (1827–1897) egyetemi tanár, feltaláló személyi lt (1943), 1 csomó. Időrendben.
- tinkovai Matskási cs lt (1912), 21 csomó (1352–19. sz.). + 1 regisztrum. – Lajstromozva 6 csomó.
- altorjai Mike Sándor (1795–1867) guberniumi levéltáros forrásgyűjteménye Erdély történetéhez (1868), 3 fémdoboz irat, 81 + 10 kötet.
- altorjai Mike Sándor guberniumi levéltáros oklevél-, perirat- és genealógiai gyűjteménye, 17 kötet.
- hídvégi gr. Mikó cs lt (benne a Rhédei cs lt) (1911), 153 csomó + 76 doboz (1326–20. sz.), 33 csomó lajstromozva.
- hídvégi gr. Mikó György-féle lt töredéke (....)
- szamosfalvi Mikola cs lt (a Jósika cs hitbizományi lt-ban) (1941), 10 csomó. Lajstromozva.
- Minorits Károly ügyvéd iratai (....), 2 csomó (19. sz.). Rendezetlen.
- Mikrofilm-gyűjtemény (Leica-felvételek), 15 000 + 7500 db.
- marosgezsei Mohai cs levelei (1910), 2 doboz (1509–1870). Időrendben.
- Molnár Sándor zeneszerző személyi lt (1944), 5 csomó. Rendezetlen.
- abrudbányai Nagy cs levelei (1907), 2 doboz (18–19. sz.). Időrendben.
- branyicskai Nagy Lipót személyi lt (1909), 8 doboz (1840–1860). Időrendben.
- káli Nagy Istvánné letéte (1908), 1 doboz. Időrendben.
- kövendi Nagy cs levelesládája (1911), 5 doboz (1600–1845). Időrendben.
- hídvégi gr. Nemes cs lt (1918), 25 csomó (1252–19. sz.). Rendezetlen.
- kolozsvári Némethi cs levelei (1913), 1 doboz (18–19. sz.). Időrendben.
- Nyomtatott oklevelek gyűjteménye (1906), 214 doboz (1711–....). Időrendben.
- Oklevélhasonmások gyűjteménye (1942), 25 csomó, 7340 db. (13–19. sz.).
- Oklevélmásolatok és -kivonatok gyűjteménye (1907), 15 csomó.
- lengyelfalvi Orbán cs levelei (1912), 2 doboz (1588–1810). Időrendben.
- lengyelfalvi br. Orbán Balázs (1830–1890) történetírói gyűjteménye (1870), 2 doboz. Időrendben.

- Ötvös Ágoston (1811–1861) történeti forrásgyűjteménye (1862), 2 doboz. Időrendben.
- pákói Pákei cs lt (1918), 8 csomó (18–19. sz.). Rendezve.
- tarcsafalvi Pálffy cs lt (1905), 23 doboz (1564–1902). Időrendezett.
- tarcsafalvi Pálffy Mihály iratgyűjteménye (1904), 11 doboz (1687–1891). Időrendben.
- bencédi Pap cs levelei (1903), 1 doboz (18–19. sz.). Időrendben.
- marsinai Papp cs levelei (1903), 1 doboz (18–19. sz.). Időrendben.
- Pásztortűz szerkesztőségének 1940–1944. évi iratai (1945), 2 doboz. Rendezett.
- sárospataki Pataki cs lt (1942), 18 csomó (17–19. sz.). Rendezett.
- sárospataki Pataki Jenő (1857–1944) orvostörténeti gyűjteménye (1945), 20 doboz. Rendezett.
- Pecsetgyűjtemény, 12 doboz.
- pécsújfalusi Péchy cs sárközüjlaki lt (1945), 15 csomó (17–19. sz.). Birtokok szerint rendezve. Ismertetése: Századok 23/1889. 522–531 (Szádeczky Lajos).
- Pécsi Lajos személyi lt (1943), 3 csomó. Időrendben.
- széplaki Petrichevich-Horváth cs lt (benne a felsőmagyarzsuki Suky cs lt) (...)
- klopotivai Pogány cs lt (1915), 4 csomó (18–19. sz.). Rendezve
- Reményik Sándor (1890–1941) írói hagyatéka (1944), 2 kisebb láda.
- kisbudaki Rettegi cs lt (1908), 6 csomó (1539–19. sz.). Rendezve.
- kisbudaki Rettegi cs kolozsvári lt (1944), 9 csomó (1275–19. sz.). Birtokok szerint rendezve.
- kistrédei Rhédei cs lt (a Mikó lt-ban), kb. 20 csomó (1325–19. sz.). Rendezve.
- kistrédei Rhédei cs lt-nak töredéke (1949), 1 csomó. Időrendben.
- Romániai Magyar Népközösség irattára (1944), 1 szekrény. Rendezetlen.
- csíkszentdomokosi Sándor cs lt (1904), 21 doboz. Rendezett.
- pókai Sárosi cs lt (1904–1906), 20 doboz (1570–1859). Időrendezett.
- kissenyeyi Sennyey cs lt (1910), 49 csomó (1261–19. sz.). Rendezve. – 3 regisztrum. Ismertetése: Századok 7/1873. 242–265 (Bunyitay Vince).
- kissolymosi Simó cs levelei (1943), 1 csomó (1509–1561). Időrendben.
- Somlyai cs lt (1947), 2 csomó (18–19. sz.). Időrendben.
- magyarnagyzsombori Sombory cs lt-nak töredéke (1920 után), 426 db, 8 dobozban (1530–1850).
- felsőmagyarzsuki Suky cs lt (a Petrichevich-Horváth cs lt-ban) (1911), 24 csomó (1295–18. sz.). Rendezett.

- Szabó T. Attila (1906–1987) egyetemi tanár családi levelei (1943). Időrendben.
- Szabó Károly (1824–1890) egyetemi tanár levelezése (1920), 2272 db, 6 dobozban. Jegyzékelve.
- Szamosújvári fegyház irattárának töredéke (1943), 2 doboz (1791–1871).
- szenttamási és örményszékesi Szalánczi cs levelei (1910), 1 doboz (18–19. sz.).
- Szászfenesi róm. kat. egyházközség levelei (…), 1 csomó. Időrendben.
- Szász Gerő (1831–1904) író levelezése (1943), 2 doboz. Levélírókként rendezve.
- Szászvárosi iratok gyűjteménye (1907), 7 doboz (1600–1848). Rendezett.
- Szatmári cs levelei (1914), 1 doboz (19. sz.). Időrendben.
- aranyosrákosi Székely cs levelei (1905), 1 doboz (1758–1867). Időrendben.
- aranyosrákosi Székely Elek ügyvédi és személyi lt (1907), 3 csomó (19. sz.). Rendezendő.
- borosjenői Székely cs lt (a Bánffy cs rokonsági lt-ban) (1903), 6 csomó (16–18. sz.). Lajstromozva.
- Szentegyházasoláhfalu község levelei (1941), 2 doboz (16–18. sz.). Időrendben.
- sepsiszentiványi Szentiványi cs lt (1943), 7 csomó (1397–19. sz.). Rendezett.
- zágoni br. Szentkereszthy cs lt (1912), 25 csomó (16–19. sz.). Ideiglenesen rendezve.
- piskárkosi Szilágyi cs levelei (1948), 20 csomó (19–20. sz.). Rendezetlen.
- br. Szilágyi Sámuel († 1771) bécsi protestáns ágens erdélyi forrás-gyűjteménye (1944), 59 folio kötet.
- Szomorújelentések gyűjteménye (1906), 630 doboz, 115 000 db. (16–20. sz.).
- széki gr. Teleki cs gemyeszegi lt (1945), 80 csomó (16–20. sz.). Rendezetlen.
- széki gr. Teleki cs kendilónai lt (1906), 126 csomó és 312 doboz (1351–1870), 30 000 missilis. + 2 regisztrum. – Lajstromozva 28 csomó.
- széki gr. Teleki cs kővárhosszúfalusi lt (1942), 141 csomag (17–19. sz.) + 1 regisztrum. Lajstromozva 60 csomó, rendezendő 81 csomó.
- széki gr. Teleki cs sáromberki lt (1945), 100 csomó (15–20. sz.). Rendezetlen.
- széki gr. Teleki Domokos (1810–1876) tudományos gyűjteménye és személyi lt (1876), 33 doboz. Rendezve.
- széki gr. Teleki Sándor (1821–1892) emigrációs lt (1948), 1 csomó. Időrendben.
- Térképgyűjtemény.

- nagyercsei gr. Toldalaghi cs koronkai lt (1906), 70 csomó (1268–1880), 22 500 irat. Ismertetése: Századok 21/1887. (Vándorgyűlés), 71–87 (Szabó Károly).
- nagyercsei gr. Toldalaghi cs nyárádszentbenedeki lt (1945), 5 csomó + 6 doboz (17–19. sz.). Ideiglenesen rendezve.
- csicsókeresztúri Torma cs lt (1941), 25 csomó (1507–1918) + 1 elenchus. Rendezve.
- torockószentgyörgyi Thorotzkay cs lt (1907), ? csomó, 21 fasc. (1257–1848). Rendezve. Ismertetése: Jakó Zsigmond–Valentiny Antal: A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára. Kv. 1944. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1.)
- Tósoky Mária letéte (1943), 1 doboz (1641–19. sz.). Időrendezett.
- törökfalvi Török cs lt (1942), 1 csomó (18–19. sz.). Időrendben.
- Török Bertalan gyűjteménye (1920 után), 20 doboz (1310–1849). Rendezve.
- Törzsgyűjtemény (1859–19..), 23 fémdoboz (1251–....). Időrendben.
- Tunyogi cs lt (1942), 1 csomó (18–19. sz.). Időrendben.
- ábránfalvi Ugron cs lt (benne a köröstarcsai Weér cs lt) (1926), 15 csomó (16–19. sz.). Előzetes rendezésben.
- ábránfalvi Ugron István személyi lt (1944), 20 csomó (19–20. sz.). Rendezetlen.
- mezőkövesdi Újfalvi cs lt (1910), 6 csomó (1539–1870). Időrendezett.
- Unio kolozsvári szabadkőműves páholy lt (1944), 2 csomó (20. sz.). Rendezetlen.
- Urbaria et conscriptiones-gyűjtemény (1944), 5 folyóméter kéziratos kötet.
- csernátoni Vajda cs levelesládája (1909), 5 doboz (1531–1800). Időrendben.
- Vályi Gyula (1855–1913) egyetemi tanár személyi lt. (1948), 2 csomó. Időrendben.
- osdolai Vass cs lt (Hodor Károly lt-ban) (1942), 20 csomó (18–19. sz.). Jegyzékelt.
- vécsei br. Vécsey cs sárközújlaki lt (1945), 80 csomó (1296–19. sz.). Rendezetlen. Ismertetés: Századok 23/1889. (Vándorgyűlés), 117–126 (Fejérpataky László).
- Végrendelet- és okmánygyűjtemény (1943), 2 csomó (1853–1909). Lajstromozva.
- Világháborús levelezésgyűjtemény (1914–....), 8 csomó. Levelezők szerint rendezett.
- disznajói Vita cs lt (1947), 3 csomó (17–20. sz.). Időrendben.

- cegei gr. Wass cs lt (1914), 22 csomó (1230–1870) + 2 regisztrum. – Rendezve 16 csomó. Ismertetés: Valentiny Antal–W. Kovács András: A Wass család cegei levéltára. Kv. 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.)
- cegei gr. Wass Otília személyi lt (1917), 19 csomó (18–19. sz.). Rendezett.
- köröstarcsai Weér cs lt (az Ugron cs lt-ban) (1928), 6 csomó (18–19. sz.). Előzetes rendezésben.
- kövendi Weress cs levelei (1910), 3 doboz (1597–1910). Időrendben.
- hadadi gr. Wesselényi cs drági lt (1949), 4 csomó (14–18. sz.). Időrendben.
- hadadi gr. Wesselényi cs hadadi lt-nak töredéke (1940), 30 csomó (16–19. sz.). Rendezetlen.
- hadadi gr. Wesselényi cs kolozsvári lt-nak töredéke (1946), 2 csomó (18–19. sz.). Rendezetlen.
- hadadi gr. Wesselényi cs zsidói (göröcsöni) lt (1896), 90 fémdoboz (78 fasc., 20 000 db missilis, 3 folyóméter kötet) (1263–19. sz.). Ismertetések: Levéltári Közlemények 16/1938. 205–235 (Szabó T. Attila). – Venczel József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. Kv. 2002. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 2.)

A felsorolt fondok összessége 5692 standard csomóra becsülhető. A levéltár kézikönyvtára több mint 3000 kötetet számlált.

Irodalom:

- Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. Kv. 1942. (ETF 138.)
- Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről*. Kv. 1943. (Klny. az EM 1943. 1. számából)
- Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1943. évi működéséről*. Kv. 1944. (Klny. az EM 1944. 1. számából, az EME 1943. évi évkönyvéből és az EME besztecei vándorgyűlésének emlékkönyvéből).
- Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1944. évi működéséről*. EM 1994. 1–2. sz. 86–105.

Constituirea și istoria Arhivei Muzeului Național al Transilvaniei

Constituirea Arhivei Muzeului Național al Transilvaniei coincide cu înființarea Muzeului, aceasta din urmă fiind însă consecința firească a faptului că în 1842, contele József Kemény împreună cu nepotul său Sámuel au donat Societății Muzeului, pe lângă biblioteca personală, și o însemnată colecție conținând mii de manuscrise și diplome. Colecțiile lor au ajuns la Cluj în 1857, astfel că Asociația Muzeului Ardelean, înființată în 1859, a ajuns să păstreze o cantitate semnificativă de material arhivistic în cadrul bibliotecii sale.

Constituirea Arhivei Societății Muzeului într-o instituție de sine stătătoare a fost rezultatul unui proces mai îndelungat, precum cel de transformare a statutului său din colecție în arhivă de colectare. Încă de la început, pentru o vreme îndelungată, un număr impresionant de noi diplome și manuscrise a pătruns în colecțiile arhivei, însă în momentul reglementării depozitării acestora, Asociația nu a considerat arhiva ca pe o secțiune de sine stătătoare, desemnând biblioteca drept spațiu de depozitare și gestionare a materialului. Din acest motiv, în privința organizării și gestionării acestuia a prevalat, în mod evident, concepția colecției de manuscrise, însă în privința compoziției, materialul avea caracterul unei colecții de arhivă. Materialul constând din diplome și acte nu alcătuia o unitate arhivistică coerentă provenind de la vreo instituție creatoare de arhivă, ci era alcătuit din diplome și acte, care erau considerate importante sau relevante în conformitate cu concepția din epocă și care proveneau din diverse surse. Începând cu anul 1877, biblioteca s-a îmbogățit cu fonduri de arhivă care alcătuiau o unitate arhivistică coerentă, precum documentele de breaslă sau arhiva familiei Eszterházy, care erau diferite față de colecțiile arhivistice alcătuite în mod artificial. Acest tip de fonduri nu mai putea fi gestionat după vechea metodă. În 1896, un nou pas a fost făcut în direcția conturării caracterului de arhivă de colectare odată cu includerea unui fond arhivistic de proveniență similară (arhiva Wesselényi) în colecția de manuscrise. Procesul de separare a colecției de manuscrise de arhivă, petrecut în 1902, se datorează eforturilor lui Lajos Kelemen, care a jucat un rol decisiv în transformarea Arhivei Muzeului într-o arhivă de colectare modernă. El a încurajat achiziționarea arhivelor familiale și personale din Transilvania.

În 1909, Arhiva ocupa întregul etaj doi al noii clădiri datorită volumului uriaș de material pe care ajunsese să îl depoziteze. În 1918, Lajos Kelemen a devenit în sfârșit colaboratorul oficial al arhivei. Până în acel moment, colecția de documente conținând unități arhivistice alcătuite artificial fusese înlocuită cu fonduri/arhive organizate coerent, în conformi-

tate cu principiile moderne din domeniu. Foarte probabil, Kelemen nu a preluat documente scoase din unitatea organizată de care aparțineau, ci doar arhive complete împreună cu registrele, procesele-verbale și opisurile acestora. Astfel, el a devenit la noi precursorul principiului provenienței sau registraturii.

Schimbările profunde de după Primul Război Mondial au generat o nouă situație în viața Arhivei. Sub conducerea directorului român al Bibliotecii Universitare, Arhiva a funcționat ca o secțiune a acesteia. Lajos Kelemen și-a păstrat funcția de custode al acesteia. Activitatea sa în calitate de „instituție individuală” în perioada interbelică a avut un ecou însemnat în viața comunității maghiare. Gestiunea arhivei, precum și informarea temeinică și asistența acordată cercetătorilor, realizată aproape fără niciun fel de ajutor, ci doar folosindu-se de proverbiale sa capacitate de memorie, reprezintă o realizare fără precedent. Atunci s-a demonstrat că arhiva Societății Muzeului era maghiară doar în privința creatorilor de arhivă, însă a stat la dispoziția tuturor prin respectarea strictă a principiilor deontologice ale cercetării.

În 1936, Lajos Kelemen a ieșit la pensie, locul său fiind luat de istoricul David Prodan, iar din partea Societății Muzeului Ardelean a fost cooptat Attila T. Szabó pentru munca de organizare din cadrul Arhivei.

Arbitrajul de la Viena a adus noi modificări în activitatea Arhivei. Lajos Kelemen a revenit în funcția de director general al Societății și al Arhivei, iar în 1941, a fost constituit personalul propriu al Arhivei, avându-i în componență pe Imre Deák (arhivist adjunct) și Zsigmond Jakó (custode adjunct). Kelemen, împreună cu tinerii săi colaboratori, a început modernizarea voluminoasei și valoroasei arhive maghiare de colectare. Noua concepție arhivistică a pus accent atât pe sursele politice, culturale și de istorie a artei, cât și pe cele economice provenind de la instituții creatoare de arhive. Dincolo de operațiunile de organizare, Arhiva a editat și ghiduri moderne pentru cercetători. Implementarea concepției arhivistice moderne a implicat și microfilmarea materialului documentar și constituirea unei colecții de fotografii.

În 1943–44, documentele de arhivă au fost depozitate într-un spațiu sigur. În vara anului 1944, Arhiva a devenit o secțiune de sine stătătoare în cadrul colecțiilor Societății și din punct de vedere organizatoric. După apropierea frontului, colectivul Arhivei a încercat să salveze materialul arhivistic aparținând ariei sale de colectare. În 1949, Zsigmond Jakó a transferat Arhiva în palatul Bethlen, situat pe strada Mihail Kogălniceanu (fosta stradă Farkas) nr. 8. În 1950, în urma desființării abuzive a Societății Muzeului Ardelean de către autoritățile comuniste, Arhiva a fost preluată de Fi-

liala Cluj a Academiei Române, funcționând în continuare sub denumirea de „Arhiva Istorică” în fostul sediu până în anul 1974.

Ultima parte a studiului conține catalogul fondurilor Arhivei Muzeului Național al Transilvaniei, întocmit de Zsigmond Jakó.

The Establishment and Subsequent History of the Transylvanian Museum Society's Archives

The establishment of the Transylvanian Museum Society's Archives is coeval with the founding of the Museum itself – on its turn, a necessary consequence of the donation offered to a Transylvanian Museum in 1842 by the Baron József Kemény and his cousin Sámuel, consisting of their respective libraries, as well as of their vast manuscript and diploma collections. These collections arrived in Kolozsvár in 1857, and, consequently, the Transylvanian Museum Society, established in 1859, could safeguard a considerable amount of archival material in its library.

The Archives as such were established as a result of a longer process, during which they have become a modern archive from being a mere collection. The diplomas and manuscripts streamed into the collection for a long time after the beginning, yet the Museum Society did not regard the archives as a separate division, and assigned to the library the task of preserving and managing the archival records. Thus, the administering principles of manuscript archives prevailed in the management and handling of this collection, which had an archival character according to its composition. The corpus of donated diplomas and manuscripts did not constitute an organic archival body organized by an archivist, but was composed of various documents which were considered significant or interesting, collected according to the general practice of the period. After 1877, the library has been enriched by a coherent archival corpus different from the former, artificially amassed collections, viz. guild documents and the archives of the Esterházy family. However, this material could not be attended with the same methods. In 1896, as further archival material of the same origin, the Wesselényi archives, has been included in the manuscript collection, the latter assumed still more the character of a proper archive. In 1902, Lajos Kelemen, who has made a defining contribution to the development of the Museum Archives into a modern archive, began his work on the separation of the manuscript collection from the archives. He was also the one to initiate the project of collecting Transylvanian family and personal archives.

MURÁDIN JENŐ

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára

Előzmények és följajánlások

Az EME gyűjteményei között az önállóságra csak nagy későre jutott *képtár* története maradt a leginkább föltáratlan. Nem született egyetlen olyan tanulmány sem, amely a kezdetektől átfogta volna a képtári gyűjtemény alakulását, hányatott sorsát, kényszerű osztódását. Valóságos (vagy virtuális?) jogutódáról, a Bánffy-palotában székelő kolozsvári Művészeti Múzeumról szóló bemutatások, a többnyire katalógusokhoz vagy albumokhoz írt előszavak azért annyira szegényesek, mert a föltárásoknak ezt a gyökerekig ható feladatát soha nem végezték el, vagy nem is tartották fontosnak.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásának százötvenedik évfordulója kínálja most az alkalmat, hogy ezt a mulasztást pótolni lehessen. A vizsgálódások érdemi részei az előzmények áttekintése mellett az 1859 és 1919 közötti hat évtizedre, majd a bécsi döntést követő négy esztendőre terjednek ki, mialatt a gyűjtemény, mint az EME Érem- és Régiségtárának tartozéka, vagy annak nagykorúsított, nyilvánossá lett képtára gyarapodott és fejlődött. Bemutatása olyan formán történik, hogy a gyűjteménynek az erdélyi képzőművészeti élethez kapcsolódó szorosabb vagy lazább összefüggéseire is fény derüljön.

A föltárást mindenekelőtt levéltári források segítették. Az Erdélyi Történelmi Múzeum irattárában megmaradt terjedelmes dokumentumgyűjtemény, amely elsődlegesen Pósta Béla és Roska Márton gyűjteménykezelői és intézményvezetői munkásságáról ad számot, a képtáralakulás történetébe is betekintést enged. Fontos adatokkal szolgál az Érem- és Régiségtár, illetve a Képtár 1899–1919 és 1940–1945 közötti gyarapodásáról és hánytatott sorsáról. Tárgyszerűen ezt kísérik végig a múzeumi törzskönyvek (gyarapodási naplók), melyek esetről esetre feltüntetik a megvásárolt,

ajándékba kapott vagy letétbe átutalt művek sorsát. Hozzáférhetőségéért ezúton mondok köszönetet Mitu Melindának, az Erdélyi Történelmi Múzeum igazgatójának és eligazító tanácsaiért Vincze Zoltán történésznek.

Miután az EME levéltára sok éves elzártság után 2008–2009-től kutathatóvá lett, több olyan dokumentum bukkant föl, amely a képtári gyűjtemény keletkezésére és gyarapodására vetett fényt. Ilyenek a korai évekre vonatkozó Alírási jegyzőkönyvek (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Fő Jegyzőkönyve), az EME Irománylajstroma (iktatókönyve) és az ezek nyomán kikérhető iratok. Eligazító jellegű a Ferenczi Zoltán könyvtárigazgató által összeállított leltár (1898–1899) és nyomtatásban az 1903-as és 1913-as kiállítási katalógus.

Ami a történeti előzményeket illeti, az EME más gyűjteményeinek keletkezéséhez hasonlóan az 1841–43-as erdélyi országgyűlésen elhangzottakat kell figyelembe venni. Habár általános érvényű az, hogy lelkes följajánlásokat nem mindig követték tettek, a múzeumi gondolat ekkor rögzült tartósan az erdélyi társadalom tudatában. Kemény József és Kemény Sámuel nagylelkű ajánlata mellett Gyulay Lajos, Újfalvy Sándor, továbbá Kováts Miklós erdélyi püspök, Goró Lajos mérnökkari őrnagy ígérte tárgyi vagy pénzbeli megajánlását a múzeum számára. Igencsak érdekes olvasmány a diéta jegyzőkönyvét kiegészítő *Beszédvár*, melyet a gyorsíró Hajnik Károly tett át nyomtatott szövegbe.¹ Egyértelmű, hogy a magyar és székely küldöttek valóságos tényként értelmezték a múzeum létrejöttét, melynek csak formalitása lett volna az uralkodó jóváhagyása. Többen már a megfelelő székhelyen gondolkodtak, s azt, az ügy nagyságához méltóan, a Bánffy-palotában képzelték el. Csakhogy a szász delegátusok ellenállásán (akik nem akarták a közös költségeket vállalni) és a bécsi kancellária gyanakvásán elbukott a múzeum terve. Az az intézmény, melyet pedig előzékenyen V. Ferdinánd nevére kereszteltek volna.

Visszatérve a diéta munkálataira, Goró Lajos följajánlását idézzük, mely a jövődöbeli képtár alakulását is érintette. Goró az országgyűlés követeként 1842. december 30-án szólalt föl:

„Tisztelt Karok és Rendek!

A közjó és haszon előmozdításáért forrón buzgó gróf Kemény József és Sámuelnek, kis hazánk oltárára mint elsőket, tiszteletet gerjesztő és művelődést sugárló nagyszerű áldozatuk következtében már országosan megalapított múzeum számára [...] bátorkodom én is egy fővényszemet [...] tisztelettel ajánlani [...] úm. 1-ször *Wanderungen durch Pompeji* című munkámat 20 metszett rajzzal, in folio pompás példányban; e mellett még 350

1 *Beszédvár. Záradékul az 1841/2-dik Országgyűlési Jegyzőkönyvhöz*. Szerkeszti és kiadja Hajnik Károly. I–II. Kv., III. Pest.

darab – német, angolus, magyar, francia és olasz válogatott könyveket, többnyire az architektúráról, mathezisről és szépmesterségekről.

2-szor. A halhatatlan Tizián híres Danae-jának vagy aranyesőjének egy nápolyi igen nevezetes festő által készített másolatát olajos festékben; mintegy hat láb hosszúságú, öt láb szélességű. – Ennek eredetije Velenczében Palazzo d’Oro-ban van, melyért az angolok temérdek summát ígértek, de maig sem kaphatták meg.

3-szor. 450 római eredeti pénzgyűjteményemet.

4-szer. Egy – mintegy 40 darab császári aranyat nyomó – tiszta arany monetát [...]

Mindezen csekély ajándékokat oly móddal vagyok bátor ajánlani, hogy az említett kép és könyvek halálom után adassanak által.”²

Goró Lajos mérnökkari őrnagy az 1843-as év végén Szebenben elhunyt. Főljánlásának sorsa, melyről Kelemen Lajos is említést tett,³ sokáig homályban maradt. Azt biztosan tudtuk, hogy a könyomatokkal gazdagon díszített Pompeji-albuma az EME gyűjteményében (ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban) megmaradt. A Tiziano-másolat hollétének kiderítéséhez nem segített az EME-képtár 1913-as tárgymutatója, mely nem tüntette föl a művet. A múzeumszervező Pósta Béla 1903-ban összeállított tárlatvezető leltárjegyzékében viszont tételelesen benne van („Tizian után Danae”).⁴

Az 1841–43-as országgyűlésen foglalták jegyzőkönyvbe Ágotha János (1808–1880) főljánlását is. A biedermeier kor irodalmában nem ismeretlen székelyudvarhelyi származású festő és rajztanár a távoli Szebenből követte a Kolozsváron tartott diéta munkálatait. Levelét az 1843. január 28-i ülésen olvasták föl:

„Az erdélyi országos múzeumnak létrejött dicső megalapításával én is bátorkodom ezennel magam csekély munkáim gyűjteményéből a főbket, mint szorgalmam zsengeit, művészeti legrágább kincseimet az édes hazának legmagasztosb oltárára fölnyújtani, úgymint: dicső Ferdinánd király, Széchenyi István gróf nagy hazafi és Vörösmarty Mihály első rendű magyar költész olajban festett mejjképeit.”⁵

2 *Az Erdélyi Nagyfejedelemség s hozzá visszakapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló Rendeinek [...] országgyűlésökről készített Jegyző-könyv.* Kv. 1841. 569–570.

3 Kelemen Lajos: *Művészeti adatok az Erdélyi Múzeum-Egyesület irománytárában.* Művészet XI(1912). 218–227. (A következőken: Kelemen 1912.)

4 *Útmutató az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtárában.* Összeállította Pósta Béla. Kv. 1903. 57. (A továbbiakban *Útmutató* 1903).

5 *Az országgyűlés Jegyzőkönyve...* 662.

E képek sorsát, Ágotha János hagyatékát a múzeumi katalógusokban még körülményesebb nyomon követni. A diétán tett följajánlásokról szóló kisebb tanulmány⁶ megjelenése után éppen a képtár történetének mélyebb föltárása hozott napfényre biztosabb adatokat. A Vörösmartyt ábrázoló festmény tételelesen szerepel a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban levő képek lajstromában, mely összeírás az 1989-es változásokig zárolva volt a kutatók előtt. Gyalui Farkasnak a költő ismeretlen leveleit közlő 1927-es írását ez a kép illusztrálja. A reprodukció alatti képaláírás minden kétséget eloszlat: „Festette Székelyudvarhelyi Ágotha János 1837-ben. Eredetije az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonában”.⁷

Gyalui forrásközlő írására a tudós történész és levéltáros, Kelemen Lajos már a nyomdai előkészületek során fölfigyelt. A folyóiratszámnak amolyan „lapzárta utáni” utolsó oldalán még helyet tudtak szorítani azonnali reflexiójának is. Rövid, tömör írásában kifejtette, hogy Ágotha, Barabás Miklós környezetében Pesten dolgozva festette meg a költő Vörösmarty portréját. Erre utal konkrétan az olajkép bekarcolt jelzése is: *Festé Ágotha, Pesten 1837*. Ez a mű és a Széchenyi-portré is – erősítette meg Kelemen – bekerült a közel két évtized múltán megalakult Erdélyi Múzeum gyűjteményébe. Utóbb viszont arra is fény derült, hogy a festmény már 1860-ban elkülönült a gyűjtemény többi darabjától; a Bel-Farkas utcai Bethlen-házban otthont találó EME-könyvtár olvasótermét díszítette. Megjegyzendő, hogy Ágothának egy tájképe is a képtárat gazdagította, *Verestoronynál a régi kapu maradványa* címmel.

Kelemen Lajos megható szavakkal méltatta a földhözragadt nyomorúságtól csak rajztanári szolgálata révén szabadult festő nagylelkű felajánlását, a nemzeti ügy iránti töretlen hűségét. „Az lett a sorsa – írta –, mint kitűnő kortársának, Simó Ferencnek. Erejét felőrlötte a tehetségtelenek tanításával járó vesződés, elszűrkitette a robotoló foglalkozás. [...] Hajtsuk meg fejünket emléke előtt. Ő nem csak művész, hanem az első erdélyi magyar képtár alapvetője is.”⁸

Ha teljességgel szokatlannak tűnt is, hogy mintegy húsz esztendővel a diétai följajánlások után még számon lehetett kérni az említett tárgyi és pénzbeli hozzájárulásokat, az erre utaló kifejezett akaratot az Erdélyi Múzeum-Egylet 1859-es alapszabályaiban találjuk. Követelményként mondták ki, hogy az egyesület „összegyűjti azon ajánlatokat, amelyek még régebben, jelesen pedig az 1841/3. erdélyi országgyűlés alkalmával egy Kolozsvárott

6 Murádin Jenő: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtári gyűjteményének történetéhez. EM 2007. 1–2. sz. 93–97.

7 Gyalui Farkas: *Újfalvy Sándor emlékirataiból és levelezéséből. – Vörösmarty Mihály ismeretlen levelei*. Pásztortűz 1927. 1. sz. 7–10.

8 nks. [Kelemen Lajos]: *Székelyudvarhelyi Ágotha János. Pásztortűz 1927. 1. sz. 24.*

felállítandó múzeumra tétettek”.⁹ Mikó Imre koncepciója, következetessége, személyes példaadása is erre adott ösztönzést.

A képtáralapítás előzményeihez tartozik Szathmári Pap Károly (1812–1887) följajánlása 1857-ből. A kolozsvári születésű, de Bukarestben megtelepedett neves festő és fényképész, a múzeumalapításnak hozzá is eljutott lelkesítő előkészületeire reflektálva, saját jelentős gyűjteményét ajánlotta föl a megszületendő intézménynek. Úgy gondolta, hogy visszaköltözne Erdélybe, ha gyűjteményei átengedésével múzeumigazgatói állást kapna, és rokonainak – amennyiben hivatalát egészségi állapota miatt nem tudná folytatni – „csekély nyugpénzt” biztosítanának. Mikó Imrének írt levelében, melyet 1912-ben Kelemen Lajos tett közzé,¹⁰ részletezi gyűjteménye értékeit: „Csak a képekről jegyzem meg, hogy eredeti képeim vannak. Titian, Correggio, Parmeggianino, Perugino, Caracci, Salvator Rosa, Carlo Dolce [Dolci], Michel Angelo da Caravaggio, Guido Reni, Dominichino, Murillo, Tiepolo, Van Dyck, Hemskerck, Dürer, Kranach sat. sat. s ujj festőtől, olajba, aquarellbe, pastellbe. Sok évek kellene hogy lefolyjanak, míg valaki ily képekre akadhat.”¹¹

Aligha kétséges, hogy inkább másolatokról és olasz, német, spanyol, németalföldi kismestereknek a nagyok manírjában festett képeiről van szó. Ám a névsor így is imponáló. Ma már közismert, hogy az ilyen jellegű művek is felértékelődtek a múlt időben. Látnunk kell azt is, hogy e műtárgylista milyen meglepő mértékben fedi le az EME-képtár kezdeti alapgyűjteményét képező Bánffy Dénesné-féle hagyatékot, melyről a későbbiekben szó lesz. A két gyűjtemény nagyjából azonos időben keletkezett. Párhuzamoságaikból az következtethető ki, hogy a 19. század második harmadától, illetve derekától ilyen művekhez lehetett hozzájutni viszonylag elfogadható áron nyugat-európai utazások során.

Szathmári meghívására nem került sor, és így gyűjteménye sem jutott az EME birtokába. Bár Mikó Imre válaszlevelét nem ismerjük, nyilvánvaló, hogy az erdélyi közéletben már járatlan, sokak előtt ismeretlen festő, kinek múzeumszervező gyakorlata sem volt, nem jöhetett komolyan számításba.¹² Az EME igazgató-öréne 1859-ben Brassai Sámuel választották meg.

Magyarországról már az Erdélyi Múzeum megalakulása után érkeztek följajánlások. Közülük kettőnek a sorsa érdekesebb, melyekről szintén Kelemen Lajos forrásföltárása tudósított. A festő Kiss Bálintról és Ferenczy István szobrász testvéröccsének ajánlatáról van szó.

9 Az Erdélyi Múzeum-Egylet szabályai. Kv. 1859. 3.

10 Kelemen 1912.

11 Uo.

12 Murádin Jenő: Szathmári Pap Károly. Kv. 2003. 81.

Kiss Bálint (1802–1868) „akadémiai képíró”, a pesti Magyar Nemzeti Múzeum képtárának őre 1861. november 3-án keltezett levelében Mikó Imrének küldte el több év alatt készült olajfestményeinek nyomtatott lajstromát. Kérése az volt, hogy ezeket a műveket, melyeket még néhány más képpel is kiegészített, az Erdélyi Múzeum szerezzze meg vagy aláírások révén vásároltassa meg. Nagyonbbrészt történelmi tárgyú kompozíciós munkákról volt szó, melyekkel Kiss Bálint a történelmi romantika eszményeihez igazodott. Az EME-nek azonban a gyűjtemények gyarapítására oly kevés pénze volt, hogy az ajánlatot komolyan számításba sem vették. Másrészt Kiss Bálint száraz, szikár festésmódját a Pesti Műegylet kiállításain is bírálattok érték. Festészete korábban közömbösen hagyta az EME alapítása körül bábáskodó gróf Gyulay Lajost is, aki családi képgyűjteménye gyarapítására rendszeresen látogatott pesti kiállításokat és műtermeket. „Kis Bálintnak 12 nagy történelmi képe van most kiállítva a Horváth Kelemen házában – jegyezte föl naplójában 1858. február 23-án. – [...] Már láttam festményeit Műtárlatban, de megfeledkeztem azokról, nagy benyomást nem tehettek reám, különben emlékeznék azokra. Vajon a meghaltak közül melyik festésznek lelke szállott az ő testébe.”¹³

Nem került be az Erdélyi Múzeum gyűjteményébe a klasszicizmus úttörő magyar szobrászának, Ferenczy Istvánnak két büsztje sem, melyre 1873-ban kaptak ajánlatot. Ferenczy József, a szobrász öccse, kassai református esperes ajándékozta volna az egyesületnek Wesselényi Ferenc nádor és Széchy Mária mellszobrait, melyek hazai (ruskikai) márványban készültek. Az EME választmánya az év július 7-én köszönettel elfogadta az ajándékot és az egyesület titkárát, Finály Henriket bízta meg a válaszadással. A szobrok azonban Kolozsvárra soha sem érkeztek meg, végül is a budapesti Szépművészeti Múzeum birtokába kerültek.¹⁴

Bánffy Dénesné hagyatéka, családi képgyűjtemények

Az 1859-es év őszén, az Erdélyi Múzeum-Egylet létrejöttékor számba vették az addig beérkezett adományokat, s azt a Közjegyzőkönyv szerinti rögzítésben a tagság november 23–26. gyűlése elé terjesztették. A 15 ezer könyv, 1083 kézirat, pénzek, érmék, valamint régészeti tárgyak mellett a „vegyes tárgyú adományok és ígéretek” lajstromában szerepeltek „képek,

13 Murádin Jenő: *Barabás Miklós és pályatársai gróf Gyulay Lajos kéziratos naplóiban*. *Ars Hungarica* 2005. 2. sz. 297–304 [302].

14 Kelemen 1912.

földabroszok” és „szobortöredékek”.¹⁵ „A múzeum tárgyait – írta az elindulás gondjairól Kelemen Lajos – több mint harmadfélezer kéz hordta össze és adta ajándéku, a lehető legtarkább vegyületben.”¹⁶ Kezdetben valamilyen csoportosításról és válogatásról lehetett csupán szó (nem is minden tárgy volt múzeumi érték), mert az elhelyezés gondja mindjárt az elején rájuk nehezedett. Nyári villáját Mikó Imre ugyan még 1856-ban följajánlotta a múzeumnak, de az épületen a szükséges „megigazítást” el kellett végezniük. Ybl Miklós már tervet is készített a nyári lak múzeummá formálására, de végül az előnyösebb árat ígérő Kagerbauer Antal kolozsvári építész kapott megbízást az átalakításra. Az építkezések elhúzódtak, így csak 1864-ben lehetett a villában a gyűjtemények egy részét elhelyezni. Ekkor már külön vált a könyvtár, az Érem- és Régiségtár, valamint a természeti gyűjtemények tára. Addig, gróf Bethlen Sándor jóvoltából, a Farkas utcai palotájában rendelkezésükre bocsátott ingyenes helyiségekben tárolták a gyűjteményeket.

A képtár, amely csak Bánffy Dénesné hagyatékával vált számba jöhető egységgé, a gyűjteményszervezés adminisztratív rendje szerint mindig is az Érem- és Régiségtárhoz tartozott. Az örökös helyszűke azonban szükségmegoldásokat kívánt. Kezdetben a könyvtár olvasószobájában találtak helyet az érdemlegesebb művek kifüggesztésére. Majd csak azután következett az első átrendezés, hogy az Érem- és Régiségtár is berendezkedett a Mikó-villában. Ekkor a képek nagy része átkerült a tárlók feletti üres falakra. Maradt azonban a könyvtárban is annyi festmény, amennyi az olvasótermet (vagy termeket) hangulatossá tette, díszítette, vagy amely irodalmi vonatkozása miatt kívánczolt oda.

Mivel a kezdeti időkben, 1860 májusától Szabó Károly (1824–1890) a könyvtár mellett ideiglenesen az Érem- és Régiségtár vezetésére is megbízást kapott, az ő nyilvántartásai adtak számot a gyarapodásokról. Szabó, a tudós könyvtáros a rá annyira jellemző lelkiismeretességgel és pontossággal sosem mulasztotta el, hogy a könyvtári jelentésekbe beépítve a képtár helyzetéről is beszámoljon. Ilyenformán neki köszönhetjük a korai évekről számot adó statisztikákat. „Képgyűjteményünk tavaly – mondta az EME 1861. november 25-i közgyűlésén – 15 darabra ment, alapja ez évben 5 adományozótól 6 darab olajfestménnyel szaporodott, melyek közül különösen kiemelkedő Dow Gerhard¹⁷ németalföldi festő tölgyfára festett »Agg

15 A Közjegyzőkönyvnek a gyűjteményekre vonatkozó adatait a IX. számú tétel rögzítette. Idézi Jakab Elek: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet alakító gyűlése*. Budapesti Szemle 1859. XII–XIII. füzet 349–376.

16 Kelemen 1942. 40.

17 Helyesen Dou Gerritt (francia névváltozatban Gerard) holland arckép- és zsánerfestő (1613–1675).

nő«-je,¹⁸ mely valódi műbecsű darabot Fogarasi Mihály címzetes püspök öméltóságától volt szerencsénk nyerni.”¹⁹ Majd a következő évben: „Külön hely nem léte miatt olvasószobánk falaira szorított képeink száma összesen [...] 28 darabra szaporodott.”²⁰

Szabó Károly havonta rendszeresített rovatot indított az időszaki sajtóban, a *Kolozsvári Közlönyben*, ahol az EME tárainak gyarapodásáról adtak számot. E közlések a felajánlási kedvet ösztönözték, és ma figyelembe veendő forrásai a kutatásnak. Csak a kiegyezést követő eufóriában váltak rendszertelenné e beszámolók, mintegy jelzésként a társadalmi érdeklődés irányváltásának. A rovatszerű helyzetjelentések azután 1874-től, az *Erdélyi Múzeum* folyóirat megjelenésével indultak újra. Ezt azonban már Finály Henrik szerkesztette.

A klasszika-filológiai műveltségű Finály Henrik (1825–1898) 1859-től a század végéig töltötte be az EME titkári tisztségét, és Szabó Károlytól átvéve, az 1860-as évek derekától felügyelte az Érem- és Régiségtárat. Nyelvészeti-régészeti-történeti érdeklődése mellett empátiával viszonyult a művészetekhez is. Jóllehet a múzeumi rendszerezés nem tartozott az erősségei közé (olyan értelemben, ahogyan ezt Pósta Bélánál látjuk majd), sok éves munkájának érdemei elvitatathatlanok. Ő vette át és helyezte el a Mikó-világban Bánffy Dénesné végrendeleti hagyatékát, láthatóvá téve a fölszaporodott képtári gyűjteménynek legalább egy részét.

E hagyaték kérdésének történeti megközelítése a képtáralakulás egyik sarkalatos pontja. A különös az, hogy a hagyakozás pusztá tényén kívül a részletek mindmáig homályba veszttek. A felderítés nehézségei a közvetlen források hiányából adódtak.

Gróf Bánffy Dénesné szül. canstadi báró Schilling Johanna (1790–1865) gyűjteményének keletkezéséről közelebbit nem tudunk. Annyi mindenképp figyelemre méltó, hogy az erdélyi kastélyok történetének föltárásában úttörő munkát végző Biró József öt tartotta Brukenthal Sámuel után a családi képeken kívüli műgyűjtéshez leginkább vonzódónak.²¹

A vizsgálatok szála a Bánffyak családi kapcsolatai révén gombolyítható föl. Gr. Bánffy Dénes (1776–1854) császári és királyi kamarás, akárcsak apja, a gubernátor Bánffy György, bécsi főúri nővel kötött házasságot. Schilling Johanna²² így került Erdélybe, fönntartva férje életében és azután

18 A festményt, mely valószínűleg másolat, később *Burgonyát hámozó asszony* címmel említették, illetve reprodukálták.

19 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. Kolozsvári Közlöny 1861. december 5. 192. sz. 773–774.

20 Szabó Károly: *Könyvtárnoki jelentés*. Kolozsvári Közlöny 1862. december 11. 171. sz. 687–688.

21 Biró József: *Erdélyi kastélyok*. Bp. [1943]. 95–96.

22 Keresztneve más helyütt Jozéfa (Kempelen Béla), illetve Jeanette (Biró József) változatban fordul elő.

is bécsi lakását. Ez a kettős kötődés segítette hozzá, hogy gyűjteményét, megbízottai révén folyamatosan gyarapítsa. Ragaszkodott a család minden értékéhez. Kitartóan visszakövetelte például férjének 1848-as emlékiratait, melyet Bécsben a rendőrség elkobozott. Végül is annak impurumát sikerült elrejtve megmentenie.²³

Az 1822-ben elhunyt Bánffy György gubernátor, végrendekezése szerint, négy fia közül Dénes a mezőségi Örményesen kapta meg örökségét. Így rendezkedett be a család a ma is meglévő mezőörményesi udvarházban. Fölváltva laktak itt, illetve Bécsben, és gyakran megfordultak Bonchidán és Kolozsváron.

A képgyűjteményét szenvedélyesen gyarapító Bánffyné Schilling Johanna rokonszenvennel figyelte az Erdélyi Múzeum létrehozására tett erőfeszítéseket, a Kemény József példáját követő följajnlásokat. Korántsem véletlen, hogy az EME megalakulása után az igazgató tagok sorába választották.²⁴ Nem volt ez, persze, semmiféle gyakorlati közreműködéssel járó tisztség, csupán a pénzbeli adományt honoráló megtisztelő titulus, mint ahogy azt az igazgató tagok igencsak hosszú névsora bizonyítja.

Élete alkonyán özv. Bánffy Dénesné végrendeletileg gondoskodott arról, hogy bécsi lakásában levő festményeinek mintegy félszáz darabja és könyvtára az EME tulajdonába kerüljön. Elhunytáról (1865. október 22.) a család gyászjelentéssel értesítette gróf Mikó Imrét, az EME elnökét.²⁵ A végrendelekről és a gyűjtemény hazahozataláról az EME ismét hozzáférhetővé lett levéltárában bukkantak elő dokumentumok. Ezek első közlése miatt tartjuk szükségesnek szöveghű idézésüket.

Az első hivatalos értesítés 1866. április 2-án érkezett.

„Méltóságos Választmány!

A múlt év október 22-én Bécsben elhalálozott méltóságos gróf Bánffy Dénesné, született canstadi Schilling Johanna bárónő hátra hagyott és a bécsi cs. Országos Törvényszék által tárgyalás alá vett végrendeletében a kolozsvári Nemzeti Múzeumról is megemlékezett; az ide ·/· alatt hajtott végrendeleti kivonat szerint nagybecsű könyvtárát egészben, s képgyűjteményéből 50 darabot még életében kijelölve s a rámakba ragasztott ezen jegyzékkel „az erdélyi Museumé” megkülönböztetve hagyományozván; mivel Bécsben a leltár fel vétetett, s a szállítás folyó hó 24-én fel hagyatik, igen szükségesnek tartom a mélt. Választmányt ezen ügyben oly kéréssel

23 A különben konzervatív szemléletű gr. Bánffy Dénes Bécsben betegen élte át a forradalom eseményeit. Francia nyelven irt emlékeit Haynau bukása után szerkesztette egybe. A rendőrség elől megmentett első fogalmazás után a kéziratot, magyarra fordítva Marczali Henrik a Budapesti Naplóban (1889) folytatásokban tette közzé.

24 EMETud 1866–1867. 1868. 113.

25 A gyászjelentés az ENMLt, Szomorújelentések-gyűjteményében megmaradt (56349 sz.).

értesíteni, méltoztat intézkedni, hogy kinevezendő biztossal a' hagyatéki tárgyak átvételéről és azok leszállításának módjáról gondoskodjék.

Kolozsvárt Ápril 2-án 1866.

Simon Elek orsz. ügyvéd, mint gróf Bánffy Dénesné végrendeletének végrehajtója”²⁶

Gyors válaszában Finály Henrik Biró Miklós bécsi udvari titoknokot kéri föl (gr. Mikó Imre láttamozásával) az ügyek gyakorlati lebonyolítására. Ez a levél és a német nyelvű meghatalmazás (Vollmacht) 1866. április 4-i keltezésű. Idézése nem kíván különösebb hozzáfűznivalót.

„Néhai gróf Bánffy Dénesné végrendeletének egyik végrehajtója T. Simon Elek orsz. ügyvéd úr arról értesítvén az igazgató válaszmányt, hogy a néhai grófné múzeumunknak 50 db. olajfestvényt, amelyeket még életében ő maga jelölt ki, azon kívül néhai ipja gr. Bánffy György és gr. Széchenyi István egy-egy arcképét hagyományozta, egyszersmind arra szólította fel a válaszmányt, hogy miután a grófné bécsi szállását folyó hó 24-kén ki kell üríteni, gondoskodjék, hogy egy e végre meghatalmazott biztos által e festvényeket átvétesse és elszállíttassa.

Az igazgató válaszmány már több ízben tapasztalván Méltóságod hazafi készségét, ez úttal is bátorkodik Méltóságodhoz fordulni, kérvén, hogy egyetértve Herbert Károly orvos-tudor úrral a kijelölt képeket gondosan elpakoltatni és a kellő elővigyázat mellett a lehetőleg jutányosan Kolozsvárra elszállíttatni szíveskedjék, Méltóságod számára és igazolása végett ide mellékelvén egy formaszzerű felhatalmazást.

Egyúttal intézkedni fog az igazgató válaszmány, hogy az e megbízás teljesítésére megkívántató költségek fedezésére Méltóságodnak Bécsben kellő hitelt nyisson, melyről külön tudósítást fog két vagy három nap alatt Méltóságodhoz juttatni.”²⁷

Egy másik iratban ugyancsak Finály mond köszönetet (1866. május 15-i keltezéssel) Szongott János magyarörmény „szállító kereskedőnek” Bécsben, valamint a Berlitzer és Blum váradi szállító cégnek „a múzeum iránt tanúsított azon nagylelkűségeért, amellyel a néhai gr. Bánffy Dénesné által a múzeumnak hagyományozott képtár szállítását Bécsből Kolozsvárra minden szállítási mellékdíjak felszámítása nélkül eszközölni szíves volt”.²⁸ A szállítmány egyébként április végén „11 db. nagy chisztenekbe”²⁹ érkezett meg 180,35 forint szállítási költséggel.

Itthon Finály Henrik személyes hangú beszámolója tudósított a gyűjtemény hazahozataláról és értékéről: „Múzeumunknak van már kicsiny bár, de igen becses és csinos kis képtára. Ugyanis néhai gróf Bánffy Dénesné,

26 EMELvt, 57/1866.

27 Uo.

28 EMELvt, 76/1866

29 Kaszten (ném.) láda, szekrény.

szül. canstatti báró Schilling Johanna úrhölgy, a ki lelkes és hő vonzalmát férje után nyert új hazája iránt még sok más alkalommal is oly szépen és fényesen tanúsítá, Bécsben elhalálozván, azokból a sok ízléssel és nem kevesebb költséggel egybeszerzett olajfestvényekből, amelyek életében laka termeit díszítették, ötvenegy válogatott darabot hagyományozott múzeumunknak.”³⁰

Továbbkövetve a beszámolót fölvezetődik előttünk Kolozsvár képtárának archetípusa, berendezésének és helyének pontos megjelölésével. „Ez az ötvenegy darab olajfestvény, amely között számos sikerült másolat mellett, nem egy becses eredeti is létezik, megtoldva a múzeum olvasó szobájában ideiglenesen felfüggesztve volt képek szebbjeivel, csinos elrendezéssel fel vannak függesztve a múzeum [a Mikó-villa] épületének földszinti jobb oldali, vagyis keleti termében, a nem nagyon magas csiga- és rovarszekrények felett megmaradt üres falakra, és egy igen becses és csinos kis gyűjteményt alkotnak, amely méltó magva és alapja lehet egy talán idővel létrejövő képtárnak.”³¹

Idekívánkozik a Bécsből hazakerült gyűjtemény szám szerinti bizonytalanságának kérdése. A végrendeletre való hivatkozás 50 plusz 2 festményt említ. Finály beszámolójában 51 képről van szó. A későbbi adatok, így az 1913-as képtári katalógus 59 műről tesz említést. Ez utóbbi adat ment át azután a köztudatba és ismétlődik az EME-képtár keletkezésével kapcsolatos írásokban. Finály nem leltározta föl és nem iktatta be a hagyatékot képcímek és származás szerint. Ilyenformán maga a hagyatéék is csak hozzávetőleges biztonsággal különíthető el a korai gyarapodások anyagától.

A múzeum tárait hetente háromszor látogathatták. A behatóbban érdeklődők, kutatók, kérésre és időpont egyeztetéssel a zárva tartás napjain is megtekinthették a teljes kollekciót.

Bánffy Dénesné adománya ösztönzőleg hatott a képtárfejlesztés lassan kibontakozó ügyére. Mint a Mikó Imre életre keltette intézmény valamennyi tára, most már a gyarapodó képgyűjtemény is a társadalmi együttérzésre és erkölcsi normára épített. Biztosítékot nyújtott már az 1859-es elindulásakor az értékek megőrzésére, a följánlók szándékainak tiszteletére. Tétélesen mondatott ki: „Amint ki-ki alapítványát teendi, úgy fog az örök időkre kezeltetni.”³²

A kérdés az, honnan, milyen forrásból származtak az adományok. A 19. századnak majdnem a végéig a kastélyokból, udvarházakból kikerült képek és szobrok képezték a följánlott művészeti tárgyak nagyobb részét. Ezek majdnem kizárólag portrék voltak. A biedermeier korban ugyanis és

30 *Jegyzőkönyv az Erdélyi Múzeum-Egylet 1867. februárius 11. és 12. napjain tartott évi rendes közgyűléséről.* EMETud 1866–1867. 18.

31 Uo.

32 Jakab: *i.m.* 363.

még sokáig ez volt az elfogadott, igényelt és meghonosodott alkotói műfaj. Nemesi otthonokban divatos lett a családi *ősgalériák* felújítása. Vándorfestők sora járta az erdélyi vidékeket is. Feladatuk volt a családfát mintegy illusztráló régi képek megtisztítása, helyreállítása és újak festése a befogadó familiák tagjairól. Lyka Károly múlthatatlan érdeme, hogy sok évi munkával fölkutatta és ismertté tette ezeket a vándorfestőket, és róluk életrajzi adatokat közölt.³³

Erdélyben Kissolymosi Simó Ferenc, Bölöni Sikó Miklós, a szebeni Neuhäuser család tagjai és mindenekelőtt Barabás Miklós munkássága köthező leginkább a nemesi ősgalériák fölújításához és kiegészítéséhez. De még a náluk egy nemzedékkel fiatalabb Kőváry Endre is vállalt pályája kezdetén ilyen megbízatásokat. A felsoroltak mindegyike valamilyen vonatkozásban képviselve volt az alakuló kolozsvári képtárban.

A kastélyokból és udvarházakból az ősgalériák rendjébe nehezen illeszkedő művek kerültek múzeumba, olyanok, melyek sokszor nem is a család tagjait ábrázolták. Festmények kerültek az Erdélyi Múzeum gyűjteményébe gróf Mikó Imre, gróf Gyulay Lajos, báró Nopcsa Ferenc hagyatékából (az örökösök ajándékeként), gróf Bethlen Károly, báró Radák Istvánné és a báró Wesselényi család fölajánlására, és kifejezetten végrendeleti úton, mint Újfalvy Sándor esetében. Utóbbi az egyik igen korai adomány az EME létrejöttének kezdetén. Az emlékiró erdélyi birtokos nemes a kolozsvári Nemzeti Színháznak és az alakuló múzeumnak hagyományozott jelentős értékeket. Ötezer forintos adománya mellett könyvei, muzeális értékű tárgyai, családi festményei jutottak az EME gyűjteményébe. Álljon itt 1865. március 13-án kelt végrendeletének ide vonatkozó néhány sora: „Kiszolgáltatandók még a következő portékáim. Először is a kolozsvári magyar Múzeum számára a Kisfaludi Sándor olajba festett, tőle magától nyert képet. Boldogult nőmet a gázsravatalon, Sikó által levett képet...”³⁴

A színre lépő-megerősödő polgárság a századforduló felé haladva maga is egyre gyakrabban ajándékozott a múzeum gyűjteményeinek. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor magukról a festőkről, főleg a lassan közösséget alkotó kolozsvári művészekről sem, akik reprezentációjukhoz nem akarták ezt az alkalmat sem elszalasztani. A Kolozsvári Normál Rajzoda tanárának, Simó Ferencnek nemcsak a saját munkái kerültek be a gyűjteménybe, hanem utólag növendékeinek rajzaiból is több darab. Képek és szobrok jutottak a képtárba különböző utakon Sikó Miklóstól,³⁵ Gáti (Gáthy) Istvántól,

33 Lyka Károly: *A táblabíróvilág művészete*. Bp. 1922.

34 *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai*. Sajtó alá rendezte Gyalui Farkas. Kv. 1941. 421.

35 Az idős festő, Bölöni Sikó Miklós (1818–1900), mintegy végrendelekésként halála előtt egy hónappal ajánlotta föl 1866-ban készült *Őnarcképét* az EME gyűjteményének. Marosvásárhelyről keltezett levele az EME alelnökének címezve, 1900. április 2. EMELvt, 79/1900.

Melka Vincétől, Barabás Miklóstól, Szamosy Elektől, Sárdi Istvántól, Kőváry Endrétől, majd Veress Zoltántól, Merész Gyulától, illetve a szobrász Züllich Rudolftól és Szeszák Ferenctől.

Mindezek ellenére a gyarapodás – évekre elosztva – igencsak lassúnak, vontatottnak mutatkozott. A Bánffy Dénesné-donációt súlyban, értékben a szórványos megajánlások nem tudták ellensúlyozni. Ezen a helyzeten csak az 1902-ös, majd hangsúlyosan az 1913-as magyar állami letétek változtattak.

Az egyetem szolgálatában

Az 1872-ben megalakult Kolozsvári Tudományegyetem, mely egy év-tized múltán az uralkodó, Ferenc József nevét vette föl, hangsúlyosan alapozott arra, hogy használatba veheti az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményét, könyvtárát, levéltárát, régészeti-történeti szemléltető anyagát, természettani tárait. Így jött létre az egyetemalapítás évében az a szerződés, melynek értelmében az egyesület megtartotta önállóságát, de gyűjteményeit az egyetem kezelésébe adta, melynek használata fejében az állam 5000 forint évi bért fizetett.

Új alapokra helyeződött tehát a gróf Mikó Imre által megálmodott és életre keltett intézmény. A bérleti szerződésnek kétségkívül előremutató, ösztönző hatásai voltak, de előre nem látható, eltérítő mozzanatai is kimutathatók. Az egyetemi státussal összefüggően az EME életében az akadémiai gondolat került előtérbe, míg a gyűjteményfejlesztés és múzeumi alapú rendszerezés egészen a század elejéig háttérbe szorult. Minden reménykedés ellenére elmaradt a gyűjteményeket befogadó múzeum fölépítése. Nem történt előrelépés az ügyben a bérleti szerződés 1895. évi megújítása után sem. Az otthontalanság és szétszórtság pedig gátját állította a korszerű múzeumi fejlesztésnek. Ez az Érem- és Régiségtárhoz tartozó képtárra ugyanúgy, vagy talán még inkább vonatkozott. Pontos látteleletét írta le a mindvégig fönnálló helyzetnek sok évvel később és kellő történeti rálátással a jogász Tusa Gábor, kifejtve, hogy Mikó Imre szándéka szerint: „az oszlopok jól meg voltak alapozva. Csak az oszlopokat összekötő boltozat maradt el”.³⁶

Az egyetem működése feltételezte, hogy a bérelt múzeumi gyűjtemények hozzáférhetőek legyenek és minél közelebb kerüljenek az oktató munkát biztosító épületekhez. Kezdetben a Kolozsvári Tudományegyetem csak egyetlen önálló ingatlannal rendelkezett szabadon, ahol az orvosi és jogi karok kivételével tartósan berendezkedhetett. Ez az egykori guberniumi

36 Tusa Gábor: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesületről*. Erdélyi Helikon 1937. 10. sz. 717–726.

székhely (korábban a jezsuita ó- és újkollégium) állami középületként működő épületegyüttese volt a Farkas és az Egyetem utca sarkán. Miután a Főkormánysház megszűnt, majd a királyi biztosság is elhagyta az épületeket, az EME gyűjteményei közül két szakaszban az Érem- és Régiségtár költözött át ide, majd rövidesen a könyvtár is. Utóbbi a közeli gr. Bethlen Sándor-féle házból szállította át egyre gyarapodó könyvgyűjteményét. Új székhelyét a Szabó Károly vezette könyvtár 1874 szeptemberében foglalta el, egy fedél alatt egyesítve a megalakult Egyetemi Könyvtár gyűjteményét is.

Mindezeknél azért időztünk el, mert a szintén átköltözött képtár nagyobb részt, legalábbis a kiállított műveket illetően, a könyvtár termeiben kapott helyet. Anélkül, hogy a gyűjtemény kikerült volna az Érem- és Régiségtár felügyelete alól, a festmények elhelyezésére sokkal megfelelőbbek voltak a könyvtár termei, látogatott olvasószobái. A festményekkel felékesített könyvtár a Király utca felé néző épület ötablakos földszinti szárnyán működött, egészen az 1890-es években kezdődött nagyszabású egyetemi építkezésekig.

Közben az EME-től bérbe vett Érem- és Régiségtár az egyetem keretében megalakult Érmészeti és Régészeti Intézettel szoros kapcsolatban állt az oktatás és kutatás szolgálatába. Mindkettőt a mindenkori tanszékvezető professzor igazgatta. Ezt a tisztséget több mint huszonöt éven át Finály Henrik töltötte be, aki egyben az EME titkári teendőit is ellátta. E hosszú időszakot az EME-vel kapcsolatosan jogosan szokták *Finály-korszak*nak is nevezni.

A neves nyelvész és történész az akadémiai irányzat felé terelte a Múzeum-Egyesület működését. Tudományos műhelyt, kutatási keretet és közlési fórumot látott benne, sokkal inkább, mint tárgyi-értékmegőrző múzeumot. Fölfogása, mellyel akkor számos pályatársa egyetértett, a 19. század utolsó évtizedeire is érvényes maradt. Csak azután következett az éppen ellentétes irányú változás, amelyet leghatékonyabban az intézet és gyűjtemény élén Finály utóda, Pósta Béla érvényesített.

Tartozunk azonban Finály Henrik emlékének azzal, hogy árnyaltabban ítéljük meg e kérdésben vallott álláspontját. Az semmiképpen sem igaz, hogy szobatudósi attitűddel viszonyult volna az EME szervezeti működéséhez vagy kezdeményezéseihez. Ellenkezőleg, egyszemélyes intézményként vállalta föl az egyesület minden gondját és baját. Művészeti kérdésekben is tájékozott volt. Ő szervezte és irányította gróf Mikó Imre szobrának, br. Vay Miklós alkotásának fölállítását, mellyel méltó módon ünnepelheték meg az EME alapításának harmincadik évfordulóját.³⁷ Otthonos volt kora művészeti kérdéseiben is. Őt választották meg az 1885-ös budapesti Országos

37 Murádin Jenő: *Szobor a kertben*. Korunk 2006. 10. sz. 46–54.

Kiállítás kolozsvári „előbizottsága” vezetőjének, annak a nagy visszhangú esemény egyik rendezőjének, amely egyebek mellett Kalotaszeg művészeti felfedezését hozta meg számunkra.

Másrészt való igaz, hogy a gyűjteményszervezői-tárvezetői feladatok eléggé távol álltak tőle. Így az Érem- és Régiségtár és a képtár ügyeivel többnyire annyiban foglalkozott, hogy a gyarapodásokról az évenkénti közgyűléseken titkári beszámolóiban számot adott róla. „Átvette ugyan gondozásra a Múzeum-Egyesület érem- és régiséggyűjteményét – írta róla a régész Ferenczi István –, ám szellemi segédszemélyzet hiányában és egyetlen, félállásos kisegítő altiszt segédletével inkább csak az értékesebb tárgyak megóvására, semmint a gyűjtemény további bővítésére és hozzáférhetőségének megvalósítására gondolhatott. Így azután Pósta Béla az Érem- és Régiségtár kincseinek átvételekor azokat szobácskába zsúfolva, közhasználatra hozzáférhetetlenül találta.”³⁸

Egyik oka volt ez annak, hogy a képtár ügyeiről is a század végéig terjedő közel három évtizedben alig-alig kapunk hírt.

A feltűnően lassú gyarapodást a titkári jelentésekből és az *Erdélyi Múzeumban* közölt *Adományjegyzékekből* lehet több-kevesebb biztonsággal, de távolról sem kimeríthetően nyomon követni:

„Lukács Jánosnétől két metszett rézlap” (1877)

„Bagoly Sándor mérnöktől egy régi olajfestmény” (1877)

„Züllich Rudolftól 3 drb. bronz” (1878)

„Petőfi életnagyságú fejr. márvány mellszobra” (1878)

„Gróf Bethlen Károlytól Gr. Mikes Kelemen arcképe a II. Rákóczi Ferenc korából” (1881)

„Gróf Batthyány Lajos 1848-ki miniszterelnök életnagyságú mellszobra” az Andrásófszky testvérektől (1881)

„14 drb. olajfestményű arckép keret nélkül” és „2 kis olajfestményű tanulmány” aranyos keretben a Pataki Miklós-féle hagyatékából (1881)

„Néhai gr. Mikó Imre ajándékából két szobrocska, Apollo és Venus, fehér carrarai márványból” (1882)

A képtári gyarapodás gyöngyszeme a művészileg és dokumentumértékében egyaránt kiemelkedő Mikes Kelemen-portré. A Mikes-ikonográfiában jószerint ismeretlen mű mindmáig nem kapott kellő méltatást és művészettörténeti elemzést. Teljesen érthetetlen az is, hogy a mai Kolozsvári Művészeti Múzeum inkább csak válogatásszerű állagjegyzékében³⁹ még helyet sem kapott. A Pataki Miklós hagyatékából bekerült 14 kép az aradi

38 Ferenczi István: *Pósta Béla, a múzeumszervező tudós*. EM 1999. 1–2. füzet, 56–63. [59–60].

39 *Muzeul de Artă Cluj-Napoca – Catalog patrimonial*. Cluj-Napoca 1976.

vértanúkat és a Pesten kivégzett Batthyány Lajos miniszterelnököt öröktette meg.

A képgyűjteményt alkalomadtán másolatok készítésére vagy tanulmányozásra kolozsvári művészek látogatták. Példa van arra, hogy Pestről vettek kölcsönbe képet, elsősorban dokumentumértéke miatt. „Szerdahelyi Kálmánné Prielle Cornelia kérésére a válaszmány kiadatta a néhai Kántorné arczképét, amelyet egykor a kérelmező adott volt a múzeumnak – olvasható az 1877. évi közgyűlés titkári jelentésében –, hogy az egykor ünnepelt színésznő szobrának mintául szolgáljon.”⁴⁰ Az EME alapszabályai ezt megengedték, de valóban csak a válaszmány írásos jóváhagyásával.⁴¹

A képtárnak erről a 19. századi korszakáról a legérdekesebb beszámoló a művek egy részének restaurálásával kapcsolatos. Erre a munkára Finály egy éppen kínálkozó alkalmat megragadva adott megbízást. A történet az 1889-es évre vezet vissza. Azon az őszön Kolozsáron járt a Düsseldorfban tanult, majd Pesten megtelepedett Moretti Rezső (1855–1920) restaurátor és festő. Magánrendeléseket kapott⁴² és a Szent Mihály-templom Maulbertsch-oltárképét restaurálta, melyet akkor még Tiepolo művének tartottak.⁴³ Így jutott el az EME képtárába, átvizsgálva a gyűjtemény régebbi festményeit. A Múzeum-Egyesület külön meghívására jött október derekán másodszer Kolozsvárra, hogy munkába vegye a képeket. Lényegében inkább csak tisztításról volt szó, és egy olyan mű helyreállításáról (Murillo utánzója: *Keresztelő Szent János*), amely falemezre volt festve és színeha gyottan, darabokra esve hevert egy sarokban. E kezdeményezésről a román művészettörténész, Coriolan Petranu is említést tett egy tanulmányában, megjegyezve, hogy a Moretti által munkába vett képek nagyrészt a Bánffy Dénesné hagyatékából kerültek ki.⁴⁴ Magyar festők munkái közül Moretti Deák Ferenc 1874-ből keltezett portréját, Than Mór alkotását újította föl.⁴⁵

Így született azután, a restaurátor munkáját követve, talán a legelső, látóleletet nyújtó beszámoló, amely a gyűjtemény akkori állapotát bemutatta, nem fukarkodva a kritikai megjegyzésekkel. „Vajha a múzeum igazgatósága e helyreállítással egyidejűleg azon mesterek neveit is konstatáltatná (amennyiben ez lehetséges), akikről képeket bír a múzeum – olvasható a szerző nélküli írásban –, s ezt jó katalógus híjában valami más módon adná a látogató tudomására. Mert a mostani állapotban tréfás dolgok történhet-

40 Finály Henrik: *Titkári jelentés*. Évkönyv 1877. 73.

41 *Az Erdélyi Múzeum-Egylet szabályai*. 14.

42 Szamosi János kolozsvári egyetemi tanár Markó-képeit újította föl.

43 A templom mellékoltárának képéről csak jóval később állapította meg Biró József, hogy Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) osztrák festő korai alkotása.

44 Petranu, Coriolan: *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. București 1922. 56.

45 Moretti 72 festmény megtisztításáért, illetve felújításáért az EME vezetőségétől két részletben, 1030, illetve 350 forint honoráriumot kapott. EMELvt, 70/1890.

nek meg a múzeum képeivel. Emlékezünk egy pár év előtti esetre, mikor egyik jeles festőművészünk látogatta meg a képtárt, s egy öreg felvigyázó, nem tudva, kivel beszél, szolgált neki magyarázatokkal. A Rafaelekkal, Michelangelókkal, Rubensekkel csak úgy hajigálózott. A festő tréfás hangulatba habarodott, s mégegyszer újból sorra kérdezte a festők neveit. S akkor az idéztük jeles mesterek más-más festőinek nevezettek ki a derék felügyelő által, a látogató nagy derűtségére.”⁴⁶ A munkák szünetében Moretti megfestette a képtár vezetője, Finály Henrik portróját, mely a család tulajdonában maradt.⁴⁷

Utak a képtárszervezés felé

Az 1898. február 13-án elhunyt Finály Henriket Pósta Béla (1863–1919) követte az egyetem régészeti tanszékének élén. Katedráját 1899. szeptember 1-jén foglalta el, és a kialakult intézményi rend szerint reá hárult egyben a képtárat is magába foglaló Érem- és Régiségtár vezetése. Ezzel kezdetét vette a gyűjteményfejlesztésben Pósta Béla-korszaknak nevezett kerek húsz esztendeig tartó termékeny időszak. Ezalatt az Érem- és Régiségtárból ténylegesen *múzeum*, a képtári gyűjteményből pedig valóságosan *képtár* alakult. Pósta Béla működésének, a kolozsvári régészeti iskola megteremtése mellett, ez az intézményalapító munka a legnagyobb érdeme.

Mindez együtt járt a szemléletváltást követelő összecsapásokkal, melyek eredményeként az EME intézményi működésében a *múzeumi* jelleg került előtérbe. A viták 1905-re zárultak le, amikor új alapszabályok szentesítették a változásokat. A múzeumi gondolat győzelmében Apáthy Istvának, Erdélyi Pálnak, Pósta Bélának volt különösen nagy része. Ez a korszerűség irányába tett jelentős lépés emelte át az EME egész működési struktúráját az új eszmék jegyében beköszöntő huszadik századba.

Az alföldi származású, kecskeméti születésű Pósta Béla hamar kiismerete magát az erdélyi viszonyokban. Komolysága, mellyel feladataihoz fogott és tapintata segítette át a beilleszkedés nehézségein. Az EME választmánya előtt 1899-ben tartott programadó fölszólalásában nem követte el azt a hibát, hogy a táruk költöztetése utáni lehetetlen állapotot ecsetelve, a kialakult helyzetért hivatali elődjét vádolta volna. A hangsúlyt a jövőre, a lehetőségek fölívázolására helyezte.⁴⁸

46 *Moretti képrestaurátor*. Kolozsvár 1889. október 11. 236. sz. 2.

47 Bede Jób: *Régi képekről*. Kolozsvár 1889. október 24. 247. sz. 1–2.

48 Beszámoló az EME választmányi gyűlésén. Kézirat. TMLvt, Pósta Béla iratai C₁ (A továbbiakban TMLvt, P.B. C₁ jelzet alatt) 42.

Vissza kell térnünk itt – az események sorát követve – az egyetemi építkezésekkel járó költözködésekre, melyek a képtárat is érintették. Az egyetem mai impozáns épülete 1893 és 1902 között, három fázisban épült meg, a régi kollégiumi épületek lebontásával, illetve azok helyében. A Régiségtárat a képgyűjtemény raktári részével pár évre a Farkas utca túloldalán lévő egykori vármegyeház helyiségeibe (a Bethlen-ház tőszomszédságában levő épületbe) zsúfolták össze. Elsőként a könyvtár, a benne kiállított képekkel foglalhatta el a Színház utcával (ma Em. de Martonne) párhuzamosan felépült és 1895-ben átadott keleti szárny első emeletét. Azután a Régiségtár is visszatérhetett, és kisebb átrendeződést követően szintén a keleti szárnyban kapott helyet.

A könyvtár visszaköltöztetése és helyiségeinek berendezése dr. Ferenczi Zoltán (1857–1927) irányítása alatt történt meg. Ő követte Szabó Károlyt a könyvtár igazgatói székében. A régi, bolthajtásos, sötét és nedves szobák helyébe magas, világos termeket kaptak, igaz, már akkor kevesebb teret a szükségesnél. Ferenczi itt rendezte be, a könyvekkel társítva a Képtár látható részét. Följegyzései szerint, melyek 1898–1899-ből maradtak fenn, jószerint a teljes gyűjteményt láthatóvá tette. Utolsó bejegyzése szerint (1899. június 3.) öt festmény kivételével – mint írja – „valamennyi képet a könyvtár helyiségében felaggatva bemutattam”.⁴⁹

Akárhogyan számítjuk, ennyi festményt csak úgy lehetett elhelyezni, hogy valósággal kitapétázták vele a szabad falsíkokat. Nem volt ebben semmi rendszer, de a filológus és könyvtárszervező Ferenczi úgy gondolta, mindenképpen jobb a műveket láthatóvá tenni, mint raktárak sötétjében tartani.

Ez idő alatt történt meg az őrségváltás a régészeti tanszéken és a hozzá tartozó táruk irányításában. Pósta Béla saját koncepcióját, a korábbiaktól eltérő felfogását érvényesítette. Önálló egységként bemutathatóvá, látogathatóvá kívánta tenni a tárukat.

Így született meg – tényleges múzeumi elrendezésben – az érdeklődők előtt is nyitva álló Érem- és Régiségtár és mellette a képtár. Újdonság volt, hogy a látogatókat nyomtatott katalógus igazította el a termekben. Négy évig tartó munka eredménye volt ez, miközben értékük szerint válogatták össze a kiállítandó tárgyakat, bútortatot terveztek és rendeltek, korszerű tárlókat állítottak be.

Hosszas huzavona után az Érem- és Régiségtár, valamint a képtár megkapta az új egyetemi épület Király és Színház utcai sarkán az alagsort, illetve a földszint négy termét. Itt rendezte be Pósta Béla munkatársaival,

49 Dr. Ferenczi Zoltán följegyzései a könyvtárban elhelyezett festményekről (1898. április 6., május 31., illetve 1899. június 3-i keltezéssel) TMLvt, P.B. C₁ 2652/3.

Buday Árpáddal, Kovács Istvánnal és Roska Mártonnal az Érem- és Régi-segtárat, és „az intézeten kívül álló” Péterfi Tibor segítségével a képtárat.

Összesítésük szerint a megnyitásig még beérkezett néhány jelentős adománnyal 200 körül volt a festmények és a gyűjteményt kiegészítő metszetek tára. Ezekről az EME közgyűlésein tartott beszámolókból lehet közelebbit megtudni. A történész Szilágyi Sándor (1827–1899) Farkas utcai emléktáblájának leleplezése idején jutott el a család adománya a képtárnak. „Szilágyi Sándor halála után – olvassuk Pósta Béla jelentésében – családja múzeumunknak ajándékozta id. Szilágyi Ferenc és neje, Szilágyi Ferenc és Szilágyi Sándor (e kolozsvári híres írőcsalád három nemzedékének) pasztell és olajfestményű arcképeit.”⁵⁰ Tulajdonába jutott a képtár ugyanakkor Kölcssey Ferenc olajfestményen megörökített portréjának és egy 18. századbeli elefántcsontra festett arcképnek. 1901-ben dr. Barra István neves kolozsvári orvos arcképét és az 1848–49-es magyar szabadságharc mártírjainak 13 metszett lapból álló portrészorozatát kapták meg. Utóbbiakat Sonnenfeld Zsigmondné ajándékozta a képtárnak, a kolozsvári születésű Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter közbenjárására.⁵¹

A rendelkezésre álló termek berendezésére 1902 nyarán visszavették a könyvtári helyiségekben addig elhelyezett képeket.⁵² Pontosabban nem az egészet, mert tíz kép átengedésére megállapodásra jutottak a könyvtár élére 1900-ban kinevezett új igazgatóval. A kiváló szakember, Erdélyi Pál (1864–1936), aki tizennyolc évig állt az intézmény élén, mindvégig ragaszkodott hozzá, hogy mind a Farkas utcai épületben, mind az 1909-ben átadott Szent György téri új Egyetemi Könyvtárban az igazgatói és hivatali szobák falát értékes, lehetőleg az irodalommal és kultúrtörténettel összefüggő képek díszítsék. Így kölcsönözték és tartották vissza gróf Mikó Imre, Mikes Kelemen, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Kazinczy Ferenc, Debreczeni Márton, Kölcssey Ferenc, E. Kovács Gyula képmásait.⁵³ Talán volt ebben valami ragaszkodás is a könyvtár történeti múltjához. A Vörösmarty-kép (Ágotha János, 1837) és az eposzíró Debreczeni Mártonnak, *A kióvi csata* szerzőjének portréja (Rudolf Bayer, 1818) már 1860-ban, Szabó Károly működése kezdetén az EME-könyvtár olvasótermébe került. Utóbbi kép gr. Mikó Imre ajándékaként jutott a gyűjteménybe,⁵⁴ akit behatóan foglalkoztatott ez a különös sorsú, bányászati szakértőből, Vörösmarty hatására költővé avanszált ember irodalmi pályája.

50 *Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése*. EM 1900. 4. sz. 232.

51 *Erdélyi Múzeum-Egyleti közgyűlés*. EM 1902. 6. sz. 308.

52 Elismervény az átvételről, 1902. augusztus 4. TMLvt, P.B. C₁ 2652/1.

53 Kimutatás a könyvtárban elhelyezett képekről, 1902. augusztus 4. TMLvt, P.B. C₁ 2652/2.

54 György 1941. 207–246 [223].

A rendszerezésben fölértékelődött gyűjteményegyüttes az Erdélyi Országos Múzeum Érem- és Régiségtára néven többszöri halasztás után 1903. május 29-én nyílt meg az említett helyiségekben. Ezt a dátumot a magyar és román szakirodalmi utalások is úgy tartják számon, mint a régészeti múzeum és a képtár alakulásában tett igen fontos lépést.

A képtár két termet foglalhatott el, összesen 147 mű bemutatásával. Kihasztnálták a folyosók nyújtotta tereket is. Ezek egy részén „az újabb kori szobrászati emlékek és emlékmásolatok” kaptak helyet.⁵⁵ A zsúfoltság így sem volt elkerülhető. A szervezők azonban ragaszkodtak hozzá, hogy a kezdettől fogva begyűlt képek egy része, a gróf Bánffy Dénesné-féle hagyatéék és az újabb szerzemények is bemutatásra kerüljenek. A rendelkezésükre álló két terem közül az elsőben nagyrészt a magyar tárgyú művek, a másodikban a külföldiek, olasz, németalföldi, illetve német eredetű alkotások kaptak helyet. A gyűjtemények nyomtatott *Útmutatóját* Pósta Béla írta és szerkesztette.⁵⁶ Ennek külön fejezete foglalkozik a képtárral, beleértve a tárgymutatót. Bevezetőjében Pósta Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulását hangsúlyozta, aki „nem csak hogy a jelen helyiségeket az egyetem eredeti építési terveitől eltérőleg bővebben bocsátotta az intézet rendelkezésére, hanem számos egyéb dologban is kegyes volt azt hathatós támogatásban részesíteni”.⁵⁷ Ez az első állami letétre ugyanúgy vonatkozott, melyről a következőkben szó lesz, mint a pénzügyi támogatásra. A minisztérium 1901-ben 2000 korona dotációt utalt ki számukra, amit azután újabb sürgetésre 1904-től 3000, majd 3500 koronára emeltek.⁵⁸ Ebből, bár szerényen, vásárlásokra is tellett, meg a további elképzelések megvalósítására. A képtár megnyitása és órarend szerinti nyilvánossága közéleti eseménynek számított. Ráirányította az Erdélyrészi Szépművészeti Társaságban tömörült alkotók figyelmét is. „Képtárunkat másolás végett – olvasható az EME közgyűlésének 1903-ra szóló jelentésében – hat festő 19 esetben vette igénybe.”⁵⁹ Az egyetem épületében látogathatóvá tett Érem- és Régiségtárat, illetve képtárat egy önálló múzeum megszervezése útján Pósta csak az első lépésnek tekintette. Éppen tíz év kellett azonban még ahhoz, hogy más keretek között és magasabb szinten a tervek egy része valóra váljék. Mindehhez „a múzeumszervező tudós Pósta Béla” – ahogyan a régész Ferenczi István nevezte – az erdélyi társadalom

55 Pósta Béla: *Egyetemi Érmészeti és Régészeti Intézet és az EME érem- és régiségtára*. In: *Emlékkönyv – A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen annak orvosi és természettudományi intézetei*. Bp. 1903. 60–64.

56 *Útmutató* 1903.

57 Uo. 4.

58 Vincze Zoltán: *Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában*. EM 2002. 1–2. sz. 25–44.

59 *Az Erdélyi Múzeum-Egyetel közgyűlése*. EM 1904. 4. sz. 230.

növekvő kultúrigényére és empátiájára is támaszkodott, melynek ösztönző megnyilatkozásaiban maga is tevékeny részt vállalt.

A társadalmi támogatás

A művészetek iránti érdeklődést és közvetve a képtári gyűjtemény méltóbb hasznosításának kérdését a millenáris idők, a századforduló mozgalmas eseményei élenkítették föl.

Erdély szellemi központjában, Kolozsváron a legimpozánsabb millenáris mű, a Mátyás-szobor megrendelése és 1902-es fölavatása tartotta ébren a polgárság figyelmét. A pályaműveket zsűrizése előtt bárki megtekinthette és véleményt mondhatott róluk. A historizmus művészetének élvonalbeli alkotói, Stróbl Alajos, Zala György jöttek el a bírálatra, a város megismerte és megszerette a nyertes mű kivitelezőjét, a Kolozsvárra mind gyakrabban látogató Fadrusz Jánost. A szoboravatáskor, mely az egész város ünnepe volt, először gyulladt föl Kolozsvár főterén a generátorokkal gerjesztett villanyfény. Ugyancsak villanyvilágításnál lehetett megnézni a szoboravató ünnepségre rendezett nagyszabású képzőművészeti kiállítást a sétatéri korcsolyapavilonban.

Fogas kérdés elé állította a várost és magyar vezetését az a gond, hogy milyen témát válasszanak a millenáris történelmi festménypályázatra, és főleg, hogy kit bízzanak meg vele.⁶⁰ A több elképzelés közül a legindokoltabbra, az unió kimondására esett a választás, az 1848-as erdélyi diéta főlemelő mozzanatára, a kompozíció központi jelenetében a már vak Wesselényivel. Olyan festőt, kolozsvári művészt viszont nem találtak (főleg a nagyarányú elvándorlás miatt), aki ilyen igényű feladatra vállalkozhatott volna. Végül is egy műcsarnoki festőre, Roskovic Ignácra esett a választás, aki viszont súlyosbodó szembaja miatt a nagyméretű művet soha nem fejezte be.

Nagy eseménye volt az erdélyi művészeti életnek az angol Walter Crane látogatása az 1900-as év októberében. A szecesszió ihlető mestere Kalotaszeg népművészetének hasznosítására hívta föl a figyelmet. Egy nappal a Gyarmathy családnál történt nevezetes bánffyhunyadi vendégeskedése előtt Crane végiglátogatta a kolozsvári műtermeket, ahol látnia kellett – bár angol udvariassággal ezt nem mondta ki – a magára hagyatottságot, elszigeteltséget, konzervatív viszonyokat.

Ilyen erjesztő körülmények segítették az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (ESZT) működését és az Erdélyi Múzeum-Egyesület ráirányuló figyelmét, mely az első állami letét Kolozsvárra irányítását eredményezte.

60 *Millenniumi képtárgyak Kolozs vármegye történetéből*. EM 1895. 1. sz. 51–55.

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság az 1899-es év legvégén alakult meg Kolozsváron. Céljait az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak címzett (1900. január 24-én kelt) levelükben fogalmazták meg. Feladatuknak vallották a szépművészetek iránti társadalmi érdeklődés fölébresztését, az ízlésnevelést, a művészi alkotómunka értékeinek tudatosítását a fővárostól messze eső vidéken.⁶¹ Még az alakulás évében dr. Széchy Ákos⁶² indítványára kimondták, hogy bemutatkozó kiállításukat Fadrusz Mátyászobrának fölvatására időzítik. A társaság érdeme, hogy erre az eseményre készülve (az épületet tervező Pákei Lajos meghívásával) átalakították a sétateri korcsolyacsarnok emeleti traktusát, működésképesévé téve ezzel Kolozsvár első „műképcsarnokát”, mely a Kós Károly tervezte sétateri Műcsarnok megnyitása után is (1943) még sokáig szolgálta az erdélyi képzőművészetet, kiállításoknak és a főiskolai oktatásnak biztosítva teret.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Pósta Béla személyében a kiállítás előkészületei idején kapcsolódott be a társaság munkájába. Az 1902. október 12-én megnyílt tárlatra magyarországi és erdélyi művészek munkáiból gyűjtöttek egybe tekintélyes kép- és szoboranyagot. Fölmerült az a gondolat, hogy a tárlat védnökéül Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert hívják meg.⁶³ Pósta fölismerte a lehetőséget, hogy ez a meghívás, protokolláris hangsúlyán túl, rendkívüli lehetőséget nyújt a képtár ügyeinek előmozdítására. Ez annak fényében látható át igazán, hogy maga Wlassics kezdeményezte állami letétek elhelyezését vidéki magyarországi városokban. Így azután, amikor 1902. szeptember derekán küldöttség utazott Budapestre, hogy a minisztert a kiállítás megnyitására és annak védnökéül meghívja, egyben az EME kérése is előterjesztésre került. Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1902. szeptember 16-i gyűlésén ezt az elgondolást tételesen is megfogalmazták: „A küldöttség a kultuszminiszternél állami képvásárlást is akar kieszközölni az Erdélyi Múzeum-Egylet képtára részére, mely képtár lábbaállítására a Szépművészeti Társaság kitűzött célja.”⁶⁴

A küldöttség a Wlassicscsal folytatott beszélgetés után K. Lippich Eleket, a minisztérium művészeti ügyosztályának nagy befolyású vezetőjét kereste föl, aki az országos ügyekben, a vidéket érintően is, köztudottan igen járatos volt.

61 Murádin Jenő: *Erdély művészete a XIX–XX. században. Művelődéstörténeti vázlat*. Korunk 1993. 9. sz. 42–51.

62 Széchy Ákos dr. polgári iskolai igazgató, az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság pénztárnoka.

63 Wlassics Gyula (1852–1937) jogász, politikus, 1895 és 1903 között, három egymást követő kormányban is vallás- és közoktatásügyi miniszter.

64 *A szépművészeti társaság gyűlése*. Újság 1902. szeptember 16. 255. sz. 3.

Wlassics és Lippich is megjelent október 12-én a Mátyás-szobor fölavatásán. A kolozsvári képzőművészeti kiállítást a miniszter nyitotta meg. Már ezt megelőzően azonban 2000 korona egyszeri segélyt utalt ki a tárlatot szervező Erdélyrészi Szépművészeti Társaságnak, és intézkedett a képtár ügyében is. Nem a kiállításon történő vásárlásokból juttattak az EME-nek, hanem országos múzeumi gyűjteményből, állami letétet irányítottak át Kolozsvárra. A tíz festményt az Országos Képtár anyagából választották ki, mely akkor már a Szépművészeti Múzeum hatáskörébe tartozott. A válogatásban az intézmény igazgatójának, Kammerer Ernőnek volt döntő szava.

A miniszter az EME titkára, Szádeczky Lajos budapesti tartózkodása alatt írta alá a letétről szóló döntést 1902. szeptember 27-én, és értesítette erről a Múzeum-Egyesület vezetőségét. Az 59519. számú minisztériumi leirat Pósta Béla hagyatékában megmaradt,⁶⁵ és arról mint a várost érintő jelentős eseményről a sajtó is részletesen beszámolt. Alább a leirat teljes szövegét közöljük:

„Az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgató választmányának
Kolozsvár.

A Mátyás király lovasszobrának leleplezése alkalmából közelgő nagyszabású országos ünnep s az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság rendezésében készülő képzőművészeti kiállítás nyilván hirdetik, hogy Kolozsvár társadalma az ő lelkes közreműködési törekvései közt figyelmét, érdeklődését és tevékenységét immár a képzőművészetre is kiterjesztette.

Örömmel üdvözlöm ezt a szép jelenséget, melyet alkalomul kívánok fölhasználni arra, hogy az Erdélyi Országos Múzeum műtárgyainak anyagából egy szépművészeti közgyűjtemény kialakítására részemről az első lépést, kezdésül és buzdításul megtegyem.

Oly célból tehát, hogy az Erdélyi Országos Múzeumban levő műtárgyak csoportjának fejlesztéséhez hozzájárulhassak, az állam tulajdonában lévő képzőművészeti tárgyak közül az alább felsorolt 10 festményt letétképpen ezennel átengedem:

Mihalik Dánieltől »Tájkép« olajfestmény;
Zemplényi Tivadartól »Búcsus asszony«, olajfestmény;
Ujváry Ignácztól »Az utca« olajfestmény;
Karlovsky Bertalantól »Az ifjuság«, olajfestmény;
Ligeti Antaltól »Olasz tájkép«, olajfestmény;
Packa Ferencztől »De szeretnék páva lenni«, olajfestmény;
Bosznay Istvántól »Téli napsugár«, olajfestmény;
Poll Hugótól »Temető«, pasztell;
Glatz Oszkártól »Alkony«, olajfestmény;
Kacziány Ödöntől »Nagypénteki vízió«, olajfestmény.

65 TMLvt, P.B. C, 1635/2.

Midőn e műtárgyak gondos megóvására, rendszeres kezelésére és nyilvános elhelyezésére, nemkülönbén pedig a révükön alakuló művészeti gyűjtemény-csoport fejlesztésére a Múzeum-Egylet figyelmét felhívom, megjegyzem, hogy a festmények hivatalos átvétele végett közvetlenül az Orsz. Képtár igazgatóságához kell fordulnia.

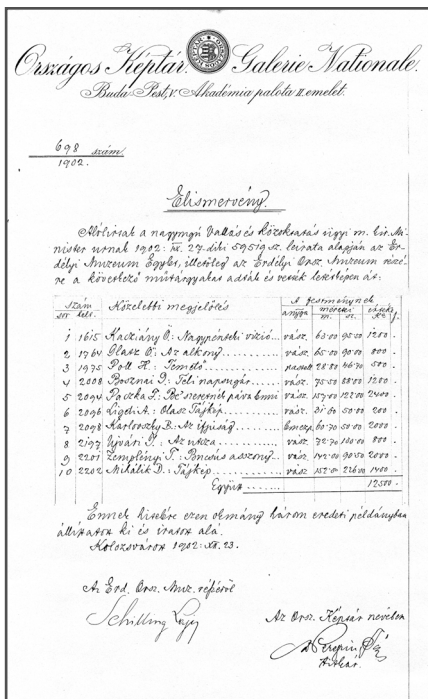
Budapesten, 1902. évi szept. hó 27-én.

Wlassics. sk.”

A szintén fönmaradt átadási-átvételi jegyzőkönyv szerint⁶⁶ a 12 500 korona értékre becsült festmények 1902. december 23-án érkeztek Kolozsvárra. (Érdekes viszont, hogy egyelőre nem kerültek be a 1903. május 29-én megnyílt képtári alapkiállításba.)

Az országos figyelem mindenképpen kedvező fénybe állította az átszervezés alatt álló képtár ügyeit. Másrészt az együttműködés a művészeti élet mindig bonyolult közösségi szerveződéseivel korántsem volt folyamatos. Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1903-ban még megrendezte második kiállítását, de az egyesület azután csendben elsorvadt. Amennyire követni lehet, 1904-ben adott hírt magáról utoljára.

Pósta Béla figyelme egyelőre másfelé irányult. A Szent Györgyszobor másolatának kolozsvári fölállítását szorgalmazta. Ez már annyiban is összefüggött az Érem- és Régiségtár működésével, hogy az uralkodó, Ferenc József a múzeumnak ajándékozta a prágai Szent Györgyszobor gipszmásolatát.⁶⁷ Pósta az EME 1902. évi közgyűlésén méltatta az ajándékozás gesztusát, hangsúlyozta, hogy gyűjteményi gipszmásolataik tára „egy rendkívül értékes és Erdélyre nézve első rangú fontosságú da-

Értesítés az 1902-es állami letétről

66 TMLvt, P.B. C, 2635/3.

67 Tulajdonképpen két gipszöntvényről van szó, melynek egyikét a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum kapta, a másikat az EME múzeumi gyűjteménye. Ez utóbbi 1901 novemberében, az uralkodó főudvarmesteri hivatala útján érkezett meg Kolozsvárra és kapott állandó helyet a kőtárban.

rabbal” gyarapodott.⁶⁸ Bár az 1904 szeptemberében felavatott térszobor nem erről a másolatról készült, hanem a budapesti Halászbástya számára öntött másodpéldány került Kolozsvárra, a múzeumi gipszöntvény a kőtár állandó kiállításának közelről megtekinthető, mintegy „megtapintható”, vonzó darabja lett mindmáig.⁶⁹

A Haller Károly polgármester és Pósta Béla kezdeményezésére megvalósult kolozsvári térszobor fölállítása a város urbanisztikai fejlődésében hangsúlyos jelentőséggel bírt. Megkezdődött a Szent György névre átkelesztett, korábban Arany János tér rendezése, hogy a Mikó-kerti klinikák kezdő sorával szemben a nyugati oldalon helyet kapjon az EME könyvtári gyűjteményét is magába foglaló impozáns Egyetemi Könyvtár.⁷⁰

Magáa a könyvtár is vonzotta a képfőlajánlásokat. Tudunk olyan donációról, mely kifejezetten a könyvtári termék díszítését célozta meg, illetve a kéziratár metszetgyűjteményét gazdagította. A legértékesebb adományok között említendők a Dósa Elek hagyatékából származó művek. Dósa Elek jogtudós (1803–1867), 1848-as kormánybiztos gróf Mikó Imre közeli barátja volt. Egykori dolgozószobájának képeit leánya ajándékozta az EME könyvtárának 1915-ben. Egy akvarell néhai Dósa Elek apját, Dósa Gergelyt ábrázolja, több könyomat pedig Széchenyi Istvánt, Wesselényi Miklóst, Kazinczy Gábort, a jogász Szász Károlyt örökítette meg.⁷¹

Magának az EME-képtár alakulásának történetét a Wlassics-féle letét elhelyezése mellett néhány újabb adomány, illetve vásárlás segít továbbszöni. Még az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1902-es kiállításáról került az EME gyűjteményébe Veress Zoltán *Szamarak padja* című nagyméretű, 193 x 300 cm-es vászna.⁷² A festmény helyet kapott a képtár 1913-as állandó kiállításán, de egy alkalommal előhozta a raktárból a kolozsvári Művészeti Múzeum is. Példázata volt egy elmúlt kor letűnt divatjának.

Még a gyűjtemények újabb átköltöztetése, az 1913-as képtári alapkiállítás előtről származnak azok a beadványok, melyekben az Érem- és Régiségvár igazgatója a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot ostromolta fölbukkant értékes művek megvásárlása végett. 1910-ben Telepy Károly festőművész hagyatékából ajánlották föl az EME-nek Munkácsy Mihály *Honfoglalásának* színes vázlatát. Az eladó, dr. Kondor Ferenc jogügyi taná-

68 Erdélyi Múzeum-Egyleti közgyűlés. EM 1902. 6. sz. 308.

69 A szobrász Kolozsvári-Szeszák Ferenc 1913-ban arra kapott megbízást Markovits Manó Csanád megyei főispántól, hogy a szobor kicsinyített mását, több példányban, nemes anyagba öntve elkészítse. Mi lett a tervből, nem derül ki. Csupán a múzeumi irattárban megmaradt levelezés őrízte meg az elképzelések és anyagszámítások részletezését. Kolozsvári-Szeszák Ferenc levele Pósta Bélához. TMLvt, P. B. C, 1937/4.

70 Murádin Katalin–Murádin Jenő: *A Szent György-szobor Kolozsvár városrendezési tervei-ben*. Műemlékvédelem 2004. 6. sz. 385–390.

71 *Dósa Elek képei az EME-ben*. Újság 1915. július 29. 203. sz. 4.

72 *Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság*. Ellenzék 1902. október 15. 237. sz. 3.

csos Budapestről írt a kép ügyében Pósta Bélának, 20 000 korona értékre becsülve a műcsarnoki kiállításról már ismert képet.⁷³ Pár hónap múlva Than Mór és Barabás Miklós műveinek megvásárlásához kértek minisztériumi segítséget.⁷⁴

Új fejezetet nyitott a művészeti étellel és a képtár társadalmi hasznosításával kapcsolatosan az 1909-es év tavaszán az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képzőművészeti Szakosztályának megalakulása. Az a laza társbérleti együttműködés, amely Pósta személyén át az Erdélyrészi Szépművészeti Társasággal szövődött, hozott ugyan eredményt (az első állami letét létrejöttét és magánfőlajánlásokat), de mint már erről szó esett, a szervezet hosszabb távon nem volt életképes. Most olyan egyesülés létrejötté körvonalazódott a leginkább érdekelt képzőművészek és közéleti támogatóik kezdeményezésére, amelybe az Erdélyi Múzeum-Egyesület nem kívülről kapcsolódott be, hanem alakulásától kezdve maga állt az élére.

A kérdés voltaképpen úgy hangzott: hogyan emelhető föl vagy legalábbis közelíthető Kolozsvár nagy múltú színházi kultúrájának szintjéhez és iskolavárosi rangjához a mostoha sorsú erdélyi képzőművészet.

A gondokat, igényeket és elvárásokat széles társadalmi konszenzussal a városháza nagytermében 1909. május 9-én tartott ülésen vitatták meg. Így született az a nagyobb nyilvánosságot kapott *Felhívás*, amely már az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képzőművészeti Szakosztályára hivatkozva fogalmazódott meg. Néhány gondolat a cselekvési programból: „Nyissuk meg Erdélyt a magyar művészet számára!” – „Az t akarjuk, hogy festőinknek, szobrászaiknak biztos otthont teremtvén az erdélyi részekben, közülük minél többen tartózkodjanak a mi városainkban és falvainkban.” – „Szolgálni akarunk a műpártoló közönségnek is.”⁷⁵ A május 20-án kelt *Felhívás* aláírói: dr. Apáthy István, dr. Pósta Béla egyetemi tanárok, dr. Eszterházy László városi főjegyző, Kovács Dezső, az Erdélyi Irodalmi Társaság titkára, dr. Endes Miklós királyi törvényszéki bíró, Folyovich János városi aljegyző, dr. Pálffy József ügyvéd, Gámán Dezső bankhivatalnok, Förstner Tivadar szakiskolai tanár, Pápai Sándor mérnök, Ács Ferenc, Benjámín Herman, Csermely János, Edvy Gyula, Sándorházi Béla, K. Sebestyén József festőművészek, Soós Vilmos, Szeszák Ferenc szobrászok.

Az elvárások persze messze meghaladták a lehetőségeket. Az erdélyi képzőművészet ügyeinek irányítására, gondjaik átvállalására az EME nyújtotta keretek alkalmatlannak bizonyultak. A szakosztály élére nem került olyan ember (mint egy más korban, a helikoni védnökséggel alakult Barabás Miklós Céh esetében Kós Károly), aki kellő nyitottsággal, empátiával és

73 Dr. Kondor Ferenc levele Pósta Bélához. Budapest, 1910. január 9. TMLvt, P.B. C₁ 1169.

74 TMLvt P.B. C₁ 426.

75 *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Képzőművészeti Szakosztálya*. Erdélyi Lapok 1909. június 1. 246–247.

szervező készséggel bírt volna. De a képtár ügyében más volt a helyzet. Az előkészítő tárlatokat 1911-től a szakosztály szervezte és a múzeumi alapkiállításon nyilvánossá lett képtári gyűjtemény létrejötte is az ott kifejtett munkában hozta meg gyümölcsét.

Munkatársak a Bástya utcai térfoglaláshoz

A gyűjtemények elhelyezése az egyetem épületében csak átmeneti megoldásnak számíthatott. Annyira szűkösek voltak az ott rendelkezésre álló terek, hogy rövidesen a város különböző részein lerakati helyeket kellett bérelniük. Sokáig élt a remény egy önálló múzeum fölépítésére. Fölmerült az a gondolat is, hogy a tervezett Egyetemi Könyvtárral egy telken kapjon helyet az Érem- és Régészeti Intézet, illetve annak múzeuma és képtára. Ám ez az út is járhatatlannak bizonyult. Miután az ígéretekből kifogytak, és a pénzügyi kiutalások az építkezésre végleg elmaradtak, Pósta Béla a bérleti megoldás mellett döntött. Beadványában, melyet 1911 januárjában az illetékes minisztériumok elé terjesztett, az Óvárban levő, Bástya utca 2. szám alatti kétemeletes épületet jelölte meg, mint amely „Kolozsvárt ma egyetlen olyan épület [...] amelyet kellő átalakítás után intéztünk céljaira felhasználhatunk”.⁷⁶

A klasszicista stílusú épületet a 19. század elején Petrichevich-Horváth Dániel, az erdélyi színjátszás nagy támogatója építtette. A családtól vásárolta meg Rucska János, a módos kolozsvári ügyvéd, aki azután a Református Kollégiumra hagyta. Tőlük szerezte meg a múzeum számára Pósta Béla tartós bérletként, a szerződés szerint 1911. október 1-től. Hátra volt még az épület átalakítása, bebútorozása és az átköltözés. Így bontakozott ki az a koncepciózus terv és elképzelés, amely tárgyi valóságában teremtette meg az Erdélyi Nemzeti Múzeumot, alapjait rakva le mai utódintézményeinek is. Történt mindez az EME eredeti, Mikó Imre által megfogalmazott céljaival teljes összhangban.

A Bástya utcai ház, melyet 1925-ben a román állam megvásárolt az egyetem részére, ma is a múzeum otthona, míg a képtár, hosszú hanyatlatás után a Bánffy-palotában rendezkedett be, abban a nagyszerű műemléképületben, melyet már az 1841–43-as országgyűlés idején az Erdélyi Múzeum számára kívántak megszerezni.

Visszatérve az események időrendjéhez, még el sem kezdődött az óvári épület átvétele, amikor Pósta Béla 1911-ben az EME igazgató választmányára elterjesztette egy fiatal munkatárs, a festő Merész (Müller) Gyula alkalmazásának kérését. A január 18-án, Kelemen Lajos titkár aláírásával hitelesí-

76 Vincze: *i. m.* 28–29.

tett jóváhagyás Pósta ajánló jellemzését, illetve indoklását tette magáévá, amikor az állásra jelöltet „tehetségére és tanultságára való tekintettel az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak lekötni óhajtván” a képtár tiszteletbeli őrévé nevezte ki.⁷⁷

Fiatal, tette kész, akadémiai képzettségű és képzőművészeti tájékozottsággal bíró munkatársat kapott így Pósta Béla, akinek munkaköre a képtár berendezésére irányult. Mintegy öt évig (1911–1916) tartott ez a gyümölcsöző együttműködés, és ez az idő a festő pályájának is fontos állomása lett. Személyével kiemelten foglalkoznunk kell, mert a múzeum szolgálatában végzett munkája a képtár születésének döntő éveire esett.⁷⁸

A brassói szász eredetű, de magyar kultúrájú Müller Merész Gyula (a későbbiekben csak Merész Gyula) jómódú polgári családban született Kolozsvárt 1888. május 16-án.⁷⁹ Rajztehetségére Nagy Gyula, az Unitárius Főgimnázium rajztanára figyelt föl. Így került a budapesti Képzőművészeti Főiskolára, ahol a névsorok szerint 1906 és 1910 között végzett tanulmányokat. Bár Ferenczy Károly csak egy fél évig tanította, leginkább a nagybányai mester szemlélete és képalkotása hatott reá. Ferenczy biztatására ment Párizsba tanulmányútra. Hazatérve a kolozsvári egyetemen rajzlektori állást kapott, és itt került személyes jó kapcsolatba Pósta Bélával, Cholnoky Jenővel, Buday Árpáddal. Mindössze huszonhárom éves, amikor Pósta bevonja képtárszerző terveibe, maga mellé veszi, az őt annyira jellemző munkatársi-közösségalapító karizmával.

Merész Gyula jelenléte végig kimutatható a két világháború közötti magyar művészeti életben, azonban mindig – talán szemléleti konzervativizmusa miatt – csak az élvonaltól messze eső szinteken. A középszernél jobb művei között van korai *Őnarcképe* és *Böhm Károlyról*, a kolozsvári egyetem neves filozófiatanáráról festett portréja, valamint néhány kompozíciós műve. Kolozsvárról kapott indíttatása későbbi képtémáiban is követhető. Mint más munkatársak esetében is, Pósta módját találta, hogy „tiszteletbeli képtárőrét” valamiképpen honorálja. Erkölcsi és közvetetten, kerülő utakon anyagi jellegű volt ez a támogatás.

Múzeumi terveket előrevetítve Pósta Béla az „EME első képkiállítását” Merész Gyula festményeinek bemutatásával szervezte meg. Helyszínnek a nem sokkal korábban (1909. május 18-án) fölavatott Egyetemi Könyvtár választották, pontosabban az impozáns kiállítótermet, mely eleve sok érdeklődőt vonzott. Az 1911. december 3-án megnyílt kiállítást Förstner Ti-

77 TMLvt, P.B. C₁ 1788.

78 A kevés számú és igencsak szűkszavú román szakirodalmi utalások is említik nevét az EME-képtár 1913-as katalógusa kapcsán. (*Muzeul Național de Artă Cluj – Galeria Națională*. Prefațată de Livia Drăgoi. Cluj [1998] 8.)

79 A festő rokona, Müller Ádám szíves közlése szerint (2006. október 9.) a család evangélikus vallású volt; leszármazottainak egy része házasság révén lett unitáriussá.

vadar, az idősebb kolozsvári pályatárs, a régészeti gyűjtemény rajzolója és Schilling Lajos egyetemi tanár, szakosztályi elnök értékelte.⁸⁰ A tárlaton a festő kolozsvári és párizsi képei is helyet kaptak.

Miután a Bástyá utcai épületet mint bérlők birtokba vehették, a múzeum ügyeiben intézkedő Pósta Béla kétszobás, műteremnek is használt lakást biztosított benne a festő számára az épület északi szárnyának végében. Müller Merész Gyula kapott megbízást ugyanakkor arra, hogy a képtár számára kijelölt második emeleti traktus teremsorának bejáratánál egy falsíkot monumentális méretű festménnyel díszítsen. Ez a kép – a Hunyadiak korát idéző jelenet – fogadta az érdeklődőket, az alapkiállítás vagy az EME képzőművészeti szakosztályának időszaki tárlatait megtekintő közönséget. A 2 x 8 méteres (!) hatalmas kép, túlélve minden viszontagságot, élénk színeit megőrizve ma is látható.

A „kolosszális vászon”, ahogyan egy korabeli leírásban olvasható,⁸¹ megtévesztően falképnek hat. A valóságban vászonra festett kompozíciós mű, melyet a lépcsőház félkör alakú falára ragasztottak. Csupán a hollóscímeres keretdísz került *al secco* fölrakással magára a falra. Pósta szabad kezet hagyott a festőnek, a témát csak annyiban határozta meg, hogy „a magyar nemzet történetéből egy erdélyi vonatkozású jelenetet” ragadjon ki. Így esett a festő választása az Arany János-balladában, a *Mátyás anyja* verssoraihoz megörökített képre, amint a levelet elrabló hollótól próbálják zsákmányát visszaszerezni. A hangsúlyosan szecessziós fogantatású képen végtelenbe vesző táj bontakozik ki, a Cserna-patak Vajdahunyad vára alatti hosszan elnyúló völgyével. Bizonyos, hogy a festő helyszíni tanulmányokat végzett itt a kép megfestése előtt, fennmaradt vázlatai ezt igazolják. Ismerte azonban korábban is a vidéket, melyet diákkorában egy nyáron át gyalog barangolt be.⁸²

A festmény bal oldalán két korhű öltözetű magas női alak látszik, mögötte solymász és vizslákat vezető csatlós s egy kétségbeesetten integető gyermek. Jobb oldalon fák árnyékából egy vadász alakja bukkan elő, főlhúzott íjjal. Minden tekintet a magasba röppenő hollóra irányul, mintegy összefogva ezáltal a kompozíciót. A valórös fényfoltok és a sűrű csererdő türkizes lombja Ferenczy Károly műveinek hatását mutatja.⁸³

Pósta Béla kifejezett ösztönzésére Merész Gyula újabb külföldi tanulmányokkal gazdagította tapasztalatait. Múzeumvezető igazgatója azt várta el tőle, hogy tájékozódjék a nyugati képtárszervezés gyakorlatában. Így járta

80 *Az EME első képkiallítása*. EM 1911. 6. sz. 343–345.

81 Persián Kálmán: *Képzőművészeti élet Kolozsvárt*. Ellenzék 1912. augusztus 26. 192. sz. 1–2.

82 Uo.

83 Murádin Jenő: *Szecessziós hollótörténet – Müller Merész Gyula „faliképéről”*. Magyar Művészeti Fórum 1998. I. évf. 2. 70–71.

végig 1912-ben Prága, Drezda, Berlin, Amszterdam, Rotterdam képtárait. A következő évben több hónapos itáliai utazása következett. Rómában, Firenzében, Velencében nézett meg képtárakat, múzeumokat, miközben tájképek, főleg városképek sorát festette.⁸⁴ Hazatérve a festő 1913 októberében az olasz út terméséből műtermi kiállítást szervezett a múzeum épületében levő otthonában.

Mindezt megelőzve azonban az év tavaszán megnyílt a képtár, melynek szervezésében igencsak hangsúlyos része volt az 1916-ig Kolozsvárt élő Merész Gyulának.

Munkatársainak megválasztásakor Pósta más művészeket is a múzeum tevékenységi körébe vonzott. Közülük a szobrász Szeszák Ferenc (1881–1919) érdemel kiemelt figyelmet. A szülővárosát később nevében is feltüntető alkotó, Kolozsvári-Szeszák Ferenc nagy reménysége volt az erdélyi művészetnek. Nevéhez olyan vállalkozások fűződtek, mint a kolozsvári Nemzeti Színház homlokzatának egykori szobrai, Jósika Miklós és id. Wesselényi Miklós másfél embermagasságú alakjai (1906), valamint a nagyszalontai Arany János-szobor (1907), melyet Stróbl Alajos terve nyomán készített.

Szeszák a kolozsvári Református Kollégiumban kapott alapozás után⁸⁵ városi ösztöndíjjal iparművészetet tanult, majd a budapesti Mintarajziskolában, illetve a Stróbl-féle mesteriskolában (1903–1907) végezte főiskolai tanulmányait. Stróbl műhelyéből egy időre Párizsba ment, ahonnan hazatérve, megbízatásai nyomán gyakran megfordult Kolozsváron is. Még akadémiai növendékként bekapcsolódott az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság munkájába; részt vett 1903-as kiállításukon. Pósta már ekkor megkedvelte a kitartó, mindig bizakodó alkatú szobrászt, akit nem tántorítottak el a pályázatokon tapasztalt igaztalan mellőzései. Számolt a részvételével; nem véletlen, hogy 1909-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület képzőművészeti szakosztályának tagjai között találjuk.

Azután hogy a Bástya utcai épület átalakításai nagyjából megtörténtek, Pósta Béla az új múzeumi székhelyen az EME második képzőművészeti kiállítását kezdeményezte. Az 1912. december 12-én megnyílt tárlaton Szeszák Ferenc szobraiból és a pár éve Budapestre áttelepedett kolozsvári festő, Veress Zoltán⁸⁶ képeiből láthatott a közönség. A kiállítást a képtár őröként Merész Gyula rendezte és ugyanő tartott tárlatvezetést is. A már

84 Egy Rómából, 1913. június 13-án Pósta Bélának írt levele példázza, milyen hálatelt érzéssel viseltetett mentora iránt, mennyire szoros volt a hozzá fűződő kapcsolata. TMLvt, P.B. C₁ 1918.

85 A kollégiumban „privátitanítója” az iskola neves tanára, Kovács Dezső volt.

86 Veress Zoltán (1868–1935) müncheni képzettségű akadémista festő, a neves fotográfus, Veress Ferenc fia. Főleg életképeket festett és néprajzi témákat dolgozott föl. Kapcsolatai szülővárosával, Kolozsvárral, Budapestre költözése után sem szakadtak meg teljesen. Több munkája az EME képtárába került.

ismert forgatókönyv szerint dr. Schilling Lajos szakosztályi elnök mutatta be a kiállítókat.⁸⁷ Szeszák tizenöt plasztikai alkotásával jelentkezett, köztük portrékkal és domborművekkel. A kolozsváriak itt ismerhették meg közelebbről szecessziós ízlésű művészeti törekvéseit, érett formaképzését. Szeszák egyike lett a Házsongárdi temető leggyakrabban foglalkoztatott szobrászainak. Szobordíszes-domborműves sírköveiből több is megmaradt.

Kolozsvári-Szeszák Ferenc szobrász, restaurátor, Pósta Béla munkatársa (fényképfelvétel, 1915)

Pósta elsődlegesen restaurátornak kívánta Szeszák Ferencet megnyerni.⁸⁸ Feladatának szánta a kőtár rendben tartását és a képtár szobrászati műveinek gondozását, és emellett, mint látni fogjuk, önálló alkotások megrendelésénél is számolt vele. „Töreksem arra – írta Dézsi Lajosnak, a kar dékánjának 1913. december 11-én –, hogy legalább kellő gondozásban részesüljön a gyűjtött anyag, és amennyire lehet, hozzáférhetővé váljon. Evégből sikerült kolozsvári Szeszák Ferenc szobrászművész urat megnyernem arra, hogy vállalja el legalább oly módon, hogy fél esztendő Kolozsváron tölt, sculpturális gyűjteménytárunknak gondozását és rendben tartását [...] Az egyetlen, amit

nyújtani képesek vagyunk e nagy szolgálatért, egy laboratórium, amelyben a szükséges karbantartási munkák elvégzése mellett a művész magának is dolgozhatik. [...] Minthogy azonban intézetünk gyűjteményének egyes darabjaival csak intézetünk hivatalos kötelékébe tartozó egyéniség foglalkozhat, szükséges, hogy ő az Érmészeti és Régészeti Intézet gyakornokának megválasztassék, természetesen minden fizetés nélkül, és mint ilyen hivatalos esküt tegyen, mert e nélkül közgyűjteménybe nem bocsátható.”⁸⁹

A formaságok megtörténte után Szeszák 1914 júniusában költözött le Budapestről Kolozsvárra és foglalta el műtermét és egyben szerény lakását a múzeum épületének udvari földszinti szárnyában. A restaurátori munka mellett a fiatalon elhunyt szobrász életének különösen termékeny korszaka lett ez a néhány év. A tüdőbetegek lázas sietségével dolgozott, minden megbízatásának eleget téve.

87 Az EME második képzőművészeti kiállítása. EM 1912. 6. sz. 377–378.

88 TMLvt, P.B. C₁ 2196/2.

89 TMLvt, P.B.C₁ 1937/1-a.

Azonkívül, hogy 1915-ben a Kolozsvár főterére nyíló Deák Ferenc utca elején fölállították a Kárpátok őre című világháborús szobrát (talán legvitatottabb és mindjárt a hatalomváltozáskor, 1919 áprilisában elpusztított emlékművét), műtermének teljes tárgyi gazdagságával lépett a nyilvánosság elé. Miként korábban Merész Gyula, ő is a múzeumi-műtermi kiállítás lehetőségével élt. Rövid katonai, népfelkelő szolgálata előtt szervezte meg egy hétig nyitva tartó tárlatát (1915. március 7–14.), melyet dr. Haller Gusztáv, a város polgármestere nyitott meg. Egészen újszerű installációval a terem közepére Rezik Károly karikatúraszobrát állította, amint a neves előadóművész gondolkája fölé hajol. Körülötte a portrék és emlékműtervek sokasága: Vilmos császár és Hindenburg, egy hatalmas homlokú, szakállas Marx-szobor társaságában, a pályakezdő író, Nagy Lajos, a színésznő Retegi Margit, továbbá Lavotta Rezső, Várkonyi Mihály, Kürthy József, Aurel Isac és Emil Isac portrészobrai, Létay Balázs képmása, Gyarmathy Zsigáné és Gyalui Farkasné síremléke.⁹⁰

Az említett művek közül témánkhoz kapcsolódva Szeszák két alkotása igényel különösebb figyelmet: a Gyarmathy-szobor és Létay Balázs portréja. Az 1910-ben elhunyt Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka, Kalotaszeg népművészetének egyik első fölfedezője és a vidék népművelője az EME gyűjteményei számára hagyományozta páratlan értékű tárgyi és írásos örökségét. Hálája jeléül Pósta Béla „Kalotaszeg nagyasszonyának” szánt egész alakos szobrát rendelte meg Szeszák Ferenctől. A szobor gipszmintája került a kiállításra, majd elkészült kőbe áttett változata is. Fölállítására (talán síremléknek szánt elhelyezésére?) azonban soha sem került sor. A múzeum új urai a háború után a kolozsvári Botanikus kert végébe száműzték, ahol ma is látható.

A fiatal Létay Balázs elkötelezett régésként került a múzeumhoz, ahol lelkiismeretességével és munkabíráásával vívta ki a közösség megbecsülését. Pósta Béla messzire mutató terveket szötti vele kapcsolatban. Őt tartotta legalkalmasabbnak arra, hogy a gróf Zichy Jenő elképzelése nyomán körvonalazódó magyar Keleti Intézet asszirológus kutatója legyen. Ilyen értelemben folytatta Létay tanulmányait Londonban, ismerkedve a British Museum gyűjteményeivel is. A világháború kitörésekor, az angol hadba lépés előtti napon tért haza és jelentkezett frontszolgálatra. 1914. augusztus végén a galíciai fronton egy bevetéskor elesett. Munkatársainak megbízásából portréjának gipszmintáját Szeszák Ferenc készítette el és mutatta be a fentebb említett kiállításon. Gyűjtés indult, hogy Szeszák a szobrot Bu-

90 A Szeszák-kiállításon. Újság 1915. március 9. 67. sz. 3.

dapesten bronzba öntesse, de a háborús viszonyok között erre már aligha nyílt lehetőség.⁹¹

Nem valósult meg az a terv sem, melyre Pósta ötletére és biztatására Szeszák Ferenc vállalkozott. Horváth Ignácnak, az 1848-as szabadságharc hőségének kívántak szobrot állítani a kolozsvári Bocskai téri parkban. 1915-ben, amikor a terv körvonalazódott, javában tartott a háború, és az idősödő múzeumigazgató, egy más kor embere, nem érzékelte az idők változását. A historizmus szobrászatát oly sokáig éltető 48-as kultusz a másfajta veszélyek dimenzióiban teljességgel kiüresedett már.

A korszakzáró 1914. évben Pósta mintegy összegezését nyújtotta egy levelében munkatársai értékelésének. „Ki kell itt még emelnem, hogy Merész Gyula, az Erdélyi Nemzeti Múzeum képtárának teljesen ingyenes őre, és annak a művészi életnek, amelynek megteremtésén fáradozom, a festészeti szakban nálunk a lelke, éppen úgy, mint a szobrászatban a szintén teljesen ingyen működő Szeszák Ferenc.”⁹²

Állami letétek és a képtár megnyitása

Azok a kitartó erőfeszítések, melyek nyomán Kolozsvárt múzeumot és képtárat készültek nyitni, országos szinten is visszhangot keltettek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak már az egyetem ügyein és a szubvenciók fölhasználása révén is rálátása volt mindezekre. Figyelemmel követték a kolozsvári fejleményeket – akárcsak a marosvásárhelyi és aradi képtár alakulását – az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum igazgatói és vezető munkatársai. Pósta Béla Kammerer Ernővel és Térey Gáborral, majd Petrovics Elekkel tartott fenn közvetlen kapcsolatot vagy érintkezett levelezés útján. A Wlassics által kezdeményezett vidéki letétek elhelyezése újabb ösztönzést kapott a világháborút közvetlenül megelőző években. Előnyben részesültek azok a városok, melyek nagy anyagi áldozattal, kifejezetten a közművelődést szolgáló kultúrpalotákat emeltek (Arad, Marosvásárhely), vagy más épületet, de mindenképp saját tulajdonú ingatlant vettek birtokukba. Utóbbi esetre Torda-Aranyos vármegye mutatott példát, a tordai egykori Sókamara ház („Fejedelmi ház”) műemlék épületének renoválásával és átalakításával. Mindhárom említett város 1913-ban állami letétből kapott képgyűjteményt.

91 Vincze Zoltán: *Létay Balázs, a magyar asszirológia legszebb reménye*. In: *Aranyos-vidék magyarsága*. Szerkesztette Keszeg Vilmos és Szabó Zsolt. Kv. 2006. 306–317.

92 Pósta Béla levele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, 1914. szeptember 4. TMLvt, P.B. C. 2240/106.

Kolozsvár esete kissé összetettebb képet mutatott. A Bástyá utcai bérelt épület átvételével egy időben az ilyen irányú szándékok földérintésére indultak tapogatózó kísérletek. Mind a minisztérium, mind a Szépművészeti Múzeum nyitottnak mutatkozott a kolozsvári igények iránt. Kammerer Ernő és K. Lippich Elek még 1912 tavaszán nagyvonalú ígéretet tett Budapesten Pósta Bélának arra, hogy 120–150 magyar festő szám szerint 200 képéből álló kollekciót helyez letétbe az új otthonát elfoglaló képtár számára. Bizakodásra adott okot a kapcsolatok más síkú alakulása is. Az 1912 márciusában megnyílt nagyszabású római nemzetközi kiállításra a Szépművészeti Múzeum kölcsönkérte Ligeti Antal *Olasz tájkép* című festményét, amely még a Wlassics-féle letétből 1902-ben került Kolozsvárra. Ezt a képet az év augusztusában úgy juttatták vissza, hogy minisztériumi rendelkezésre az Erdélyi Országos Múzeum képtára számára megvásárolták és leküldték Körösfői-Kriesch Aladár emblemikus képét, a *Templomozás Kalotaszegen* című nagyméretű (143 x 92,5 cm-es) alkotását.⁹³ Amikor viszont Pósta Béla október végén Budapestre küldte Merész Gyulát, hogy a képtár alaprajzát és tűzbiztonsági védelmét bemutatva a képek kiválogatásánál segítse,⁹⁴ Kammerer váratlanul elhárította a kérést. Arra hivatkozott, hogy a letétet mégis a fölépült kultúrpalotáknak szánja. Ez hideg zuhanyként hatott. Póstát annyira bántotta az elutasítás, hogy tőle szokatlan módon a sajtónak is nyilatkozott róla: „Tizenöt éve munkálkodom azon, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület égisze alatt nagyszabású múzeumot kapjon Kolozsvár – mondta. – Az volt az intencióm, hogy ne csak Budapestről hozunk le kiállításokat, amelyeknek hatása illuzórikus, hanem állandó műkiállítás foglalja magába a szobrászat, festőművészet és iparművészet kiváló alkotásait.”⁹⁵

A Szépművészeti Múzeum igazgatója, Kammerer közben újragondolta elutasító álláspontját, és november 7-én munkatársát, Rózsaffy Dezsőt küldte Kolozsvárra a konfliktus elsimítására. Így született a döntés, hogy Kolozsvár mintegy félszáz festményt kap ideiglenes letétbe, amit közelebbről el is küldenek.⁹⁶ A kedvező döntés meghozatalában Fraknoi Vilmosnak, a nagy tekintélyű történésznek, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőjének is része volt.⁹⁷ A vallás és közoktatásügyi miniszter 1913. január 8-án kelt 17 6412/912. számú leirata alapján a Szépművészeti Múzeum anyagából 50 festményt és grafikai lapot választottak ki 182 020 korona

93 Kammerer Ernő 1487/1912-es számú értesítése az Erdélyi Országos Múzeum címére, Budapest, 1912. augusztus 7.

94 TMLvt, P.B. C₁ 2127/4.

95 *Kétszáz kép körül*. Újság 1912. november 8. 266. sz. 3.

96 Pósta Béla levele Kammerer Ernőhöz, 1912. december 8. TMLvt, P.B. C₁ 2117/6.

97 Pósta Béla levele Fraknoi Vilmoshoz, 1916. október. TMLvt, P.B. C₁ 2431/6.

AZ ERDÉLYI-MÚZEUM EGYESÜLET KÉPTÁRA

összértékben.⁹⁸ A műtárgylista több klasszikus magyar művész alkotásáról ad számot (id. Markó Károly, Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Madarász Viktor, Zichy Mihály, Mészöly Géza, Paál László, Székely Bertalan, Mednyánszky László), mellettük ott vannak a kor műcsarnoki festészetének ismert alakjai (Kacziány Ödön, Márk Lajos, Pállik Béla, Hegedűs László) és néhányan a nagybányaiak közül (Iványi Grünwald Béla, Glatz Oszkár). A válogatásban részt vevő dr. Térey Gábor, a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának vezetője jóvoltából került be a gyűjteménybe több 16–18. századi európai (olasz, német, németalföldi, osztrák) festő műve vagy másolata, de például Kupeczky János nagy értékű képe is, a nevezetes Sobieski-portré.

A nagy értékű letét összeállításáról, Kolozsvárra történt elszállításáról és egyben a képtár megnyitásának előkészületeiről Rózsaffy Dezső levelei tudósítanak. Ő volt segítségével az alakuló képtárnak Kolozsváron és Marosvásárhelyen is. A festő, kritikus, művészeti író, Rózsaffy Dezső (1877–1937) a Szépművészeti Múzeum munkatársaként szerzett tapasztalatot a képtárrendezésben. E különös sorsú és pályájú alkotó – Vayer Lajos jellemzésével, „pictor doctus” – a muzeológia és könyvtárszervezés kérdéseiben egyaránt otthonosan mozgott.⁹⁹

Rózsaffy dr. Térey Gábor megbízásából tájékozódott a kolozsvári viszonyokról, és Merész Gyulával közösen gondolták végig a képtár látványtervét. Pósta Bélához és munkatársához, a régész Buday Árpádhoz írt, még az 1912-es év végén kelt két leveléből idézünk itt részleteket.

221. szám
1913.

Elismervény

Alkotókat ezennel díszeltem, hogy a nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi min. kir. kincst. utal. 1913. évi január 1-án kelt 17468/1913. sz. magas levelén alapján az Orsz. Magyar Nemzeti Múzeum allagatából az Erdélyi Múzeummal átengedtem állami letétül az alábbi festményeket és grafikai lepeképeket, illetőleg másolatokat.

Sor Növényi Szám	Névelési megjegyzés	anyaga	szélessége	magassága	terület
1	Jacobs Brunack (1772-1853): A három csapás	fa	75	25	6000
2	Hans Pfeffmann (c. 1660): Szt. Péter a kőföldön	fa	60	40	1000
3	Stroganov Mihail, sz. Szergej (1790-1848): Róka	vászon	85	115	3200
4	Stroganov Szergej (1777-1866): Szt. Péter, Péter	vászon	65	50	800
5	A. Krosztin, Andrejovics (1819-1870): Páris	vászon	110	90	2000
6	Jacobson János (1805-1888): Egy férfi képe	vászon	90	80	2000
7	Kucza György (1811-1870): Bachus és szüzei	vászon	60	30	500
8	J. de Sikora, la. János (1805-1840): Óreg ember képe	vászon	70	60	300
9	Vayer János (1877-1900): A páris	vászon	70	100	600
10	J. de Sikora, la. János (1805-1840): Olvasó	fa	30	40	1200
11	Kupeczky János (1807-1900): Sobieski János lovagló király	vászon	80	60	2400
12	Ernst Rózsaffy (1877-1937): Szent Péter	vászon	50	60	1000
13	J. de Sikora (1805-1840): A kút	vászon	95	80	480
14	Thomson János (Regler 1800): Benedek	vászon	60	40	200
	Székely				12000

Az 1913-as állami letét az EME képtára számára (a dokumentum részlete)

98 A műtárgylista a kolozsvári múzeum levéltárában megmaradt (TMLvt, P.B. C, 2669/2.). Az átadási-átvételi elismervény, melyet dr. Térey Gábor, illetve dr. Pósta Béla írt alá, anynyit jegyez meg, hogy az 50 műből Barabás Miklós *A zöld fa* című festményét tartották vissza.

99 Vayer Lajos: *Rózsaffy Dezső (1871-1937)*. Művészettörténeti Értesítő 1978. 1. sz. 84-86.

Rózsaffy Dezső, a képtár művészeti tanácsadója és rendezője (fényképfelvétel a Rózsaffy-hagyatékból)

„A Kolozsvárra szánt anyag összeállításával elkészültünk, és a képeket egy-két héten belül, ha Méltóságod úgy kívánja, küldhetjük. Őszintén mondom, igen szép kollekciónak állítottunk össze. [...] Egyre nézve vannak aggályaim. Egy pár nagy vásznat hozunk. [...] Ezeket felhengerelve szállítjuk. De hogyan fog történni a földszintről az emeletre való szállítás? A csigalépcsőn lehet-e majd fordulni ilyen nagy, 5½ m hosszú hengerrel? És odaönn hogyan bújtatjuk be az ajtón? Én azt hiszem, hogy a dolog lehetséges; ha másképpen nem, hát valami csigaszerkezet segítségével lehet fölvenni a nagy darabokat. Kérek ez iránt szíves értesítést, valamint arra nézve is, van-e akasztó szerkezet alkalmazva a termekben.”¹⁰⁰

Valamivel később Buday Árpádhoz: „Egyet kérünk, hogy a helyiségeket addig is *állandóan fűteni* méltóztassanak, nehogy a nyirkos téli levegő a műtárgyoknak megárhasson. A szállítmány érkezéséről távirati értesítést fogunk kérni, hogy emberünkkel leutazhassam, és az átadás és átadás hivatalosan megtörténhessen. A képek akasztását, keretek összeállítását szakavatott embe-reinkkel mi szoktuk intézni, akik e munkához szokva vannak, és azt kellő gyorsasággal végzik.”¹⁰¹

Az ötvendarabos állami letétet 1913. február 17-én indították útnak Budapestről „vasúti bútorszállító kocsiban”.¹⁰² A Bástya utcai épület emeleti részén ezalatt minden készen állott a rendezésre. Tizenkét termet szántak a képtár befogadására, az egyes termek falait különböző színre vagy színárnyalatra festve. „Nagy örömöm van a kolozsvári kollekciónak – írta Rózsaffy Dezső Pósta Bélának február 28-án –, magam sem hittem volna, hogy olyan jól fog sikerülni a kettős anyag összeolvasztása.”¹⁰³ Marosvásárhelyre utazva Rózsaffy ismételen megállt Kolozsváron¹⁰⁴ és egy-két változtatást javasolt Merész Gyulának. Szolgálatait Pósta azzal honorálta, hogy megvásárolta Rózsaffy *Primulák* és *Lila kendő* című festményeit, melyeket a

100 Rózsaffy Dezső levele Pósta Bélához. Keltezetlen [1912. december]. TMLvt, P.B. C₁ 2177/1a.

101 Rózsaffy Dezső levele Buday Árpádhoz. Budapest, 1912. XII. 21. TMLvt, P.B. C₁ 2177/2a.

102 TMLvt, P.B. C₁ 2196/4.

103 Rózsaffy Dezső levele Pósta Bélához. Budapest, 1913. február 28. TMLvt, P.B. C₁ 2216/2/a-b.

104 A marosvásárhelyi Kultúrpalota számára kiválasztott 68 műalkotást 1913. július 6-án adta át a városnak Térey Gábor és munkatársa, Rózsaffy Dezső. Maga a képtár (Rózsaffy Dezső és Demeter Róbert rendezésében) 1913. október 1-jén nyílt meg.

képtár alapkiállításán a 9. teremben helyezték el.

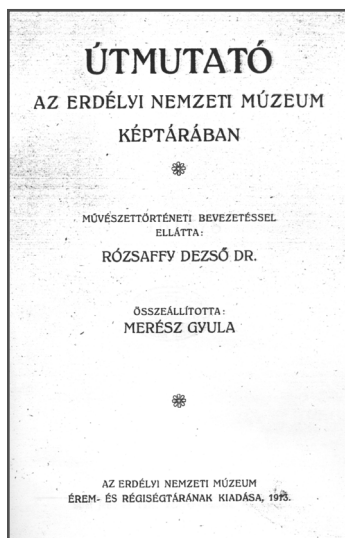
A már korábban említett február 28-i levelében Rózsaffy Dezső arra tett javaslatot a múzeum igazgatójának, hogy a tervezett kiállítási katalógushoz előszót írna. „Ez egy kis művészettörténeti tanulmány volna – fűzte hozzá –, amelyhez illusztrációul szolgálnának a kiállított képek.”¹⁰⁵ Ez a szöveg valóban népszerűsítő kísérője lett a képtári alapkiállításnak. Hitelesnek és maradandó értékűnek viszont inkább csak a magyar festészetet bemutató rész mondható. A „nyugati piktúrát” illetően állításai merészek, ellenőrizhetetlenek. Ehhez nyilván nem érthetett, de a gyűjtemény régi képeit mélyreható vizsgálattal azóta sem tanulmányozta senki. Két évtizeddel később a román művészettörténész, Virgil Vătășianu a reneszánsz és barokk képeket másolatoknak mondja vagy nagy mesterek utánczóinak tulajdonítja.¹⁰⁶

Rózsaffy bevezető szövege a többszöri sürgetés ellenére sem készült el időre. Így a katalógus nem lehetett kész a megnyitóra; csak az év derekán került ki a nyomdából. Szerkezetét tekintve három részből áll: egy rövid áttekintőből, melyet Pósta Béla írt a képtár alakulásáról, Rózsaffy hosszabb *Bevezetőjéből* és egy műtárgyjegyzékből, melyet néhol a festők életrajzi adatai kísérek.¹⁰⁷ A katalógus minden hiányossága ellenére fontos dokumentuma a képtárnak. Termek szerint követhető benne, hogyan nyert elhelyezést a válogatás az EME képgyűjteményéből és a letétek anyagából összesen 166 festmény. A rendezés koncepcióját mutatja, hogy az első teremben az erdélyi festészet régebbi mesterei és általában erdélyi tárgyú művek kaptak helyet, utána sorban az olasz, német és nématalföldi eredetű képek, majd a magyar festészet klasszikus és élő alkotói következtek.

105 L. a 103. jegyzetet.

106 Vătășianu, Virgil: *Colecțiile de artă de la Institutul de Studii Clsice din Cluj*. Boabe de Grâu 1933. nr. 1. 1– 17. – Bírálataban a neves román művészettörténész azt is felrója, hogy mind az 1903-as, mind az 1913-as katalógusban nem egy név következetesen elírva jelenik meg: Canaletto helyett Canaletti, Dolci helyett Dolce, Lotz mestere, Karl Rahl helyett Roll. Ezek viszont a műtárgylistában fordulnak elő és nem Rózsaffy elírásai.

107 *Útmutató az Erdélyi Nemzeti Múzeum Képtárában*. Művészettörténeti bevezetéssel ellátta Rózsaffy Dezső dr. Összeállította Merész Gyula. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának kiadása, Kv. 1913. (A továbbiakban: *Útmutató* 1913.)

*Útmutató (katalógus)
az EME-képtár 1913-as
alapkiállításáról*

A képtár ünnepélyes megnyitóját az EME 1913. évi közgyűlésének napjára, március 30-ra időzítették. Dr. Lechner Károly egyetemi tanár, az egyesület alelnöke mondott megnyitó beszédet. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumot gr. Esterházy Kálmán főispán képviselte. Ezután Merész Gyula képtárőr mutatta be az alapkiállításra válogatott gyűjteményt.¹⁰⁸

Békeidők alkonya

A világháború kirobbanását megelőző szűk másfél esztendőben a képtár látogatottságáról, grafikai gyűjteményük gyarapodásáról és két időszak kiállításáról kapunk hírt, melyeket az EME védnökségével szerveztek.

Igen tekintélyes grafikai gyűjteményéhez ugyancsak a Szépművészeti Múzeum révén, annak közvetítésével jutott hozzá az EME képtára. A századelőn elhunyt Reiner Zsigmond hatalmas gyűjteményéből ugyanis a budapesti intézmény csak azt tartotta meg, ami kollekciójukból hiányzott. A többi a gyűjtő testvére, dr. Reiner János mint adományt az EME-nek utaltatta át. Ez még az 1910-es év elején történt, a gyűjtemény azonban csak 1913. április 12-én érkezett meg Kolozsvárra. Budapestről ládába csomagolva vasúton küldték el a 847 darab (!) grafikát. A kísérő leírás, mely a Szépművészeti Múzeum irattárában megmaradt, csak egy címlistán tünteti föl a Kolozsvárra juttatott grafikai gyűjteményt. Ezen sem a szerzők neve, sem egyéb leírás (technika, méret) nem szerepel.¹⁰⁹ Így az azonosításukra kísérletet sem lehet tenni. Időszaki kiállításokra ezekből, míg a képtár az EME birtokában volt, egyszer sem került sor.

Merész Gyula érdeme, hogy a képtári alapkiállítás, a mozdítatlan műzeumi gyűjtemény mellett az akkori kortárs képzőművészet alkotói friss termésének bemutatására is kísérlet történt. Erre ösztönözhettek az évtized végén a MIÉNK és a Művészház budapesti egyesületek nagy visszhangú erdélyi kiállításai, mintegy jelezve az újító művészeti mozgalmak iránti érdeklődést. Az 1913-as év végén szervezett tárlatra magyarországi és erdélyi művészek kaptak meghívást. Ferenczy Károly megnyerése egy vidéki kiállításra nem mindennapi teljesítmény volt. A nagybányai kolóniaalapítók mestere, a budapesti Képzőművészeti Főiskola nagy tekintélyű tanára elismertségének csúcán kivételesen vállalkozott ilyesmire. Merész Gyula viszont tanítványa volt, és kitartó szívóssággal ragaszkodott a részvételéhez. Körösfői-Kriesch Aladárnak, a gödöllői művésztelep vezetőjének meggyőzéséhez már nem kellett semmiféle diplomácia. Merész Gyula meghívó le-

108 Az EME képtára. Újság 1913. április 2. 78. sz. 3.

109 Elismervény a grafikai gyűjtemény átvételéről. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum irattárában 635/1913.

velére válaszolva a rendelkezésre álló falfelület iránt érdeklődött, majd sorait az alábbi megjegyzéssel zárta: „Engem Kolozsvárhoz annyi személyes, drága hála fűz, hogy már azért is szívesen küldöm le dolgaimat!”¹¹⁰ (Kriesch Aladárt és feleségét kiterjedt rokoni kör kapcsolta Erdélyhez; a festő gyakran vendégeskedett édesanyja testvérbátyjánál, Abt Antal kolozsvári egyetemi tanár családjánál.)

Kolozsvárról az egykori Hollósy-tanítvány, Ács Ferenc, az impresszionizmus erdélyi úttörője és a később külföldre távozott Benjámín Herman kapott meghívást. Budapesti születésű volt, de Kolozsvárt és Szegeden dolgozott a főleg akvarellfestőként ismert Láposy Hegedűs Géza.

A tárlat nagyszámú képét csak úgy tudták elhelyezni, hogy a képtár termeiben vászonfalakkal takarták le a nehezen mozdítható nagyméretű képeket, Munkácsy, Lotz, Zichy műveit. Az 1913. november 12-én megnyílt kiállítást Merész Gyula méltatta. Beszédét arra a szimbolikusnak látott mozzanatra fűzte föl, amely a múzeumi képeket és általában az elmúlt korok művészetét a korszerűséget kereső modern művészettől elválasztja. „És mikor Ferenczy első képét felakasztottam, az egyes festészeti korok létűnésének megkapó képét láttam naiv megtestesülésben – mondta. – Láttam a sok-sok vászonfalat az emberiség művészeti fejlődésének stádiumai közt.” Majd ismét csak Ferenczy műveire utalva: „Talán sokan megütődnek a most kiállított képek tárgyain, vagy legalább bizonyos idegenszerűséget tapasztalnak bennük. Két artista fehér trikóban, kékes háttér előtt, merev, egyenes tartásban, vagy egy kövér birkózó háta, melytől kis feje alig látszik, egy hátán minden kellem nélkül fekvő női akt, egy delejes nézésű, puha mozdulatú nő stb.”¹¹¹

Ez az esemény mint kultúrtörténeti tett – a 20. századi modern művészet térhódításának egyik epizódja a keleti végeken – jószereint feledésbe ment. Kezdett eltakarni mindent a nagy világégés előjátéka, a Balkán-háborúk fűtötte feszültség.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltári fondjában megmaradt Ferenczy Károly és Pósta Béla levélváltása. A képtár számára szeretnék volna megszerezni Ferenczynek egy képét, tekintettel jelenlétének fontosságára. A drágább *Női portréra* nem tellett, de *Virágok* című 1911-ben festett 63,8 x 54,4 cm-es olajfestményét, a két csendélet egyikét sikerült megvásárolni.

110 Körösfői-Krisch Aladár levele Müller Merész Gyulához. Gödöllő, 913. okt. 24. TMLvt, P.B. C₁ 2206/29.

111 Az EME harmadik képzőművészeti kiállítása. EM 1913. 6. sz. 426–430. – Egy Merész Gyula által aláírt átvételi elismervény szerint Ferenczy Károly nyolc olajfestményt küldött a kiállításra, cím szerint a következőket: *Leányarckép*, *Birkózók*, *Női akt*, *Hegyi tanya*, *Csendélet*, *Csendélet*, *Hármas arckép*, *Anyja gyermekkel*. (TMLvt, P.B. C₁ 2206/30.) Körösfői-Kriesch Aladár szintén nyolc festményével volt jelen.

Igaz, a 800 koronás vételárat Pósta elnéző sorai mellett („noi siamo poveri Christiani”) csak az 1914. évi javadalmukból fizethették ki.¹¹²

Teljesen más indítékú volt az EME védnökségével szervezett utolsó időszaki képtári kiállítás 1914 tavaszán. Ezzel a visszatekintő jellegű tárlattal a pár évvel korábban elhunyt Melka Vince (1834–1911) emléke előtt kívántak tisztelegni. Rudolf trónörökös udvari festője, a cseh származású Melka Erdélyben telepedett le, a kolozsvári művészközösségnek lett megbecsült tagja. Mint a legképzettebb, kiváló rajzkészségű és komponáló tehetségű festőt tartották számon. Portrémegrendelések sorát kapta közületektől és egy alkalommal az EME-től is. 1904-ben az Érem- és Régiségár vezetője tőle rendelte meg az egyesület nagy támogatója, az elhunyt Wesselényi Béla képmását, amely azután a képtár első termében kapott helyet. A festő ismerői összegyűjtötték a szétszóródott műveket, számba vették a gyűjtőket (Péterffy Zsigmond egymaga 160 képet ajánlott föl). Merész Gyula képtulajdonosokkal levelezett. Így gyűlt össze a képtár két termét megtöltő kiállítás, amelyet 1914. április 26-tól május 11-ig tekinthettek meg.¹¹³

Tervbe vettek egy Gyárfás Jenő-emlékkiállítást is. Pósta személyesen kereste föl a „sepsiszentgyörgyi remetét”, majd levélben is buzdította.¹¹⁴ A tárlatra azonban már nem kerülhetett sor.

A világháború a *műsák és fegyverek* szindrómájával bénultságra ítélte a múzeumot és a képtárat. Munkatársaikat mozgósították, többen a frontvonalba kerültek. Még súlyosabbá vált a helyzet az 1916-os román hadüzenettel. Bár a Kárpátok hágóin át Erdélybe betörő román hadsereg nem jutott túl messzire, közgyűjteményeink kiürítő parancsot kaptak. Ennek eleget téve 161 ládányi anyagot szállítottak el Budapestre; csak a gipszöntvények és szobrok 70 ladába kerültek becsomagolva.¹¹⁵ A fővárosban Betegh Miklós kormánybiztos hangolta össze és ügyelte fel a végrehajtás egész folyamatát. Így indították útnak 1916. november végén a Kirschner és Weil cég bútorszállító kocsijain a múzeum legértékesebb anyagát.¹¹⁶ Az Érem- és Régiségár gyűjteményei ideiglenesen a Magyar Nemzeti Múzeum raktáraiba kerültek, a képzőművészeti alkotások a Szépművészeti Múzeumba.

A szállítmányok ugyan visszaérkeztek de csak nagy későre. Pósta Béla 1918. május 14-én értesítette az igazgatóválasztmányt a hazaszállítás lebonyolításáról, illetve a költségek kiegyenlítéséről.¹¹⁷ A bizonytalan háborús helyzet miatt a ládák sokáig kicsomagolatlanul állottak.

112 Pósta Béla levele Ferenczy Károlyhoz, 1913. december. TMLvt, P.B. C, 2206/35 a-b.

113 *Melka Vince képeinek kiállítása*. Újság 1914. április 5. 79. sz. 5. – *Melka Vince-emlékkiállítás*. *Ellenzék* 1914. április 27. 94. sz. 3.

114 Pósta Béla levele Gyárfás Jenőhöz. 1914. április 14. TMLvt, P.B. C, 2331.

115 Petranu: *i. m.* 60–62.

116 TMLvt, P.B. C, 2431/11.

117 EMElv, 83/1918.

Ilyen változások között vált meg Merész Gyula, a képtár őre tiszteletbeli állásától. Nehéz szívvel hozta meg ezt a döntést, de a múzeum működés-képtelensége és a bizonytalan jövő rákényszerítették erre a lépésre. A festő 1916 novemberében előbb Budapesten, majd a Somogy megyei Babócsán telepedett le.¹¹⁸ Pósta Béla nagyvonalúságát és munkatársa iránti háláját mutatja, hogy 1918 tavaszán – a képtárnak háborús összeomlás előtti utolsó vásárlásaként – Merész Gyula egyik festményét (*Kandalló mellett*) 4000 koronáért vásárolta meg.¹¹⁹

Későbbi rálátással – akár mai szemmel – nehezen érthető, mennyire elképzelhetetlennek tartotta a magyar közvélemény és a politikum a vesztes háborúból fakadó óriási területveszteségeket, esetünkben egész Erdély és a hozzátartozó részek elcsatolását. A kolozsvári képtárnak 1918 nyarán Petrovics Elek (a Szépművészeti Múzeum 1914-ben kinevezett igazgatója) nagylelkű ajánlással új ideiglenes letéket ígért. Július 15-én kelt levelére Pósta Béla augusztus 30-i válaszában két terem 100,4 négyzetméternyi falfelületét ajánlotta föl a festmények fogadására.¹²⁰ Ugyanez történt Marosvásárhely esetében is. A Kultúrpalota képtára számára Petrovics 1918. június 13-án 12 festményből álló újabb letéket juttatott el.

A múzeumi gyűjtemények letéti anyagának menekítése az összeomlás és az őszirózsás forradalom idején sokkal kaotikusabban és csak részben sikerült. Éppen a képtárt illetően bukkant föl döbbenetes levéltári dokumentuma a késő szándékoknak, kapkodó lépéseknek. A Szépművészeti Múzeum őre, dr. Pogány Kálmán az utolsó pillanatban érkezett Kolozsvárra, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 235603/1918-as rendelete értelmében az állami letéteket vagy legalább azok egy részét elszállítsa. Húsz festményt és rajtot válogatott ki. Ezek egy része a Térey Gábor által odaitélt „nyugati anyagból” származott, illetve magyar festők (Paál, Zichy, Liezen-Mayer, Ligeti, Karlovszky, Zemplényi, Paczka) művei voltak. A festményeket kiszedték a keretekből, hogy kevésbé feltűnő legyen a szállítás. A kolozsvári átvételről szóló *Elismervény* ugyanis 1918. december 27-i keltezésű,¹²¹ miközben a román csapatok már december 24-én bevonultak a városba.

118 Bódi Ferenc: *Merész Gyula*. Kaposvár [1939]. – Sümeği György: *Egy elfelejtett somogyi festő*. Somogy 1971. 2. sz. 42–47.

119 1918. április 26-i vétel.

120 Petrovics Elek levele Pósta Bélához, 1918. július 15. TMLvt, P.B. C₁ 2574/1; Pósta válaszevele, 1918. augusztus 30. uo. 2574/3.

121 *Elismervény* dr. Pogány Kálmán aláírásával, 1918. december 27. TMLvt 229/1918. iktatószám alatt.

A hús festmény szerencsésen visszaérkezett Budapestre.¹²² Egy további szállítmány viszont már elakadt. Erre vonatkozik a művészettörténész Virgil Vătăşianunak a kiürítésről szóló megjegyzése. Az utolsó transzportot – mint írta – „az útból fordították vissza az előnyomuló román hadsereg katonái”.¹²³

A bénultság kora

A kisebbségi lét erdélyi irodalmából jól ismertek azok a küzdelmek, melyek az EME fönntartására irányultak. Az egyesület önmaga árnyékaként működött tovább, majd csak egy évtized múltán, az 1930-as évek kezdetétől kapott újabb erőre és fejtett ki a kisebbségi létben páratlanul eredményes munkát. Múzeumának gyűjteményei viszont idegen kézre kerültek. Hozzáférhetőségük inkább elméleti lehetőség maradt, amit jogi csűrés-csa-varással huszonkét évig fönntartottak.

Pósta Béla halála után Buday Árpád kapott megbízást a múzeum vezetésére, de ez csak átmeneti, mindössze egy hónapig tartó felügyelet volt. A román Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent) 1919. május 12-én erőszakosan átvette az egyetemet, és a gyűjtemények élére a karok román tanárait nevezték ki. Magukat a táarakat, beleértve a múzeumot és képtárat nem lehetett közvetlenül állami tulajdonba venni, mert azok egyesületi alapításúak voltak, és nem a magyar állam tulajdonát képezték. Egész Erdélyben egyébként valamennyi közgyűjtemény egyesületi, megyei, városi vagy egyházi intézmény volt, állami egy sem akadt közülük.¹²⁴ Arra hivatkozni, hogy a román egyetem automatikusan megörökölte elődjének az EME-vel kötött szerződését, jogi képtelenség volt. Hivatkozásnak azonban mindenképpen bevált, mert az egyesület az évekig tartó tárgyalások és látszategyezkedések során sem tudta tulajdonjogát még elméletben sem érvényesíteni.

A gyűjtemények egykori munkatársainak egy része időközben elvándorolt vagy elhunyt, akik állásukban maradtak, mintegy megtúrteként, alig érvényesíthették akarataikat. A város őszinte részvételével kísérték a Házsongárdi temetőbe 1919 februárjában a tüdőbajban elsorvadt szobrászt, Kolozsvári-Szeszák Ferencet. Ravatalánál Pósta Béla búcsúztatta a szeretefoszlott álmok és remények feletti megható fájdalommal: „Azok az esz-

122 A vakmerő vállalkozásnak a szakirodalomban is nyoma maradt. Szabó Júlia tanulmányában olvasható: „1918-ban Pogány, élete kockáztatásával szállítja Kolozsvárról Budapestre a Szépművészeti Múzeum képeit.” (*Pogány Kálmán, tudománytörténetünk elfelejtett alakja*. In: *Művészettörténet – tudománytörténet*. Bp. 1973. 204.)

123 Vătăşianu: *i. m.* 6.

124 Köblössy Béla: *Múzeumaink sorsa*. *Ellenzék* 1922. november 12. 256. sz. 11. – Buday Árpád: *Múzeumaink múltja és jelene*. *Pásztortűz* 1922. 46. sz. 577–581.

mények, amelyekért Te és mi lelkesedtünk, az immár a hátad mögött álló múltban sem voltak különösebben dédelgetettek – mondta –, és ma már még arra a csepp szeretetre se igen tarthatnak számot, ami eddig mégis csak kijutott nekik”.¹²⁵

Két hónappal később, 1919. április 16-án Pósta Béla halálának híre rendítette meg a repatriálás vagy maradás között vergődő magyarságot. Ő még megérhette a tisztességet, hogy a még létező magyar egyetem lépcsőházi csarnokából kísérhették utolsó útjára. Mint a shakespeare-i királydrámákban, együtt pusztult el a művel. Halálával egy korszak zárult le az erdélyi muzeológia történetében.

A román államhatalom képviselőiben kinevezett intézményvezetők a már csak elméletileg létező képtárat továbbra is meghagyták az Érem- és Régiségtár szervezeti keretében. Voltaképp azonban nem tudtak mit kezdeni vele. A festmények, köztük a magyar állami letérből ittmaradt művek az inkább raktárhoz hasonlító termekben éveken át kicsomagolatlanul álltak. Tárgyukban, jellegükben, alkotóik személyében a művek nagy része annyira magyar volt, hogy közönség elé vinni nem kívánták, ugyanakkor az EME-nek visszaadni sem akarták. Az EME vezetői állandó ellenőrzéssel próbálták elejét venni, hogy a táruk meg ne csonkíttassanak. György Lajos főtitkár, Kántor Lajos igazgató és a tisztikar tagjai mindent megtettek, hogy az egyetemnek egykor bérbe adott gyűjtemények feletti tulajdonjogukat legalább ezekkel a szemrevételezésekkel kifejezésre juttassák. Nemesyszer azonban kiutasították őket, és a hivatalosságok nem is válaszoltak a tiltakozó beadványokra.

Az ismételt memorandumok nyomán a kormány Zenobie Päclişanut, az egyházi kisebbségek ügyeivel foglalkozó kultuszminisztériumi vezérigazgatót küldte Kolozsvárra az EME-vel való tárgyalásokra. Az álláspontokat azonban nem lehetett összeegyeztetni. A román állam végső soron a gyűjteményeknek az egyetem tulajdonába való átvételét szorgalmazta, azzal a bizonytalanul leszögezett elvi engedménnyel, hogy az EME a tisztán magyar jellegű tárgyakat, levéltári anyagot, könyveket megtarthatja. Ezzel szemben a Múzeum-Egyesület vezetősége kifejtette, hogy „saját kezelésbe kívánja venni a könyvtárat, okmánytárat és a régiségtárból a népvándorlás korától kezdődő időre vonatkozó részét, valamint a képtárat és éremtárat”.¹²⁶ Három év múltán, 1929. március 17-én Päclişanu újabb tárgyalásra érkezett, kifejtve a kormány 1928. június 22-i átíratában közölt feltételeinek „maximumát”. Válaszul erre, az EME – a képtárra vonatkozólag – annyi engedményt tett, hogy a gyűjtemény „általános művészeti

125 Szeszák Ferenc temetése. Kolozsvári Hírlap 1919. február 21. 39. sz. 3.

126 Kántor Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái*. Kv. 1930. 17. (ETF 23.)

részét” (tehát nem magyar anyagát) hajlandó lenne bérbe adni.¹²⁷ Ezzel azután be is zárult minden kapu.

Igencsak zavarólag hatott viszont, hogy Erdély szellemi központjának, Kolozsvárnak tíz év óta nincsen képtára, miközben más városok érdemleges gyűjteményekkel rendelkeznek. Így született a megoldás a Cioflec-képtár létesítésére és megnyitására.

Virgil Cioflec, a neves műgyűjtő és szépíró barátjával, Sextil Pușcariuval, a kolozsvári román egyetem nyelvészprofesszorával beszélte meg a fölmerült gondokat, egy nyilvános képtár alapításának lehetőségét. Ilyenformán került Kolozsvárra Cioflec igen színvonalas gyűjteménye, mely mai napig része a város Művészeti Múzeumának. A kolozsvári egyetem szenátusa 1929. június 10-i ülésén meglelégedéssel nyugtázta Cioflec fölajánlását. E szerint a műgyűjtő és mecénás 13 Grigorescu-, 19 Luchian- és 22 más mű átadását vállalta 3 millió lej ellenében, mely összeget (illetve annak kamatait) az adományozó szintén művek vásárlására kívánta fordítani.¹²⁸ Ehhez a gyűjteményhez Anastase Simu parlamenti képviselő, politikus, a bukaresti Simu Múzeum alapítója nyolc festménnyel és metszetekkel, a kultuszminisztérium három, a belügyminisztérium egy festménnyel járult hozzá. Így összesen 125 festmény és rajz, két metszet és három szobor került elhelyezésre a Bástyá utcai épület két kisebb és egy nagy termében.¹²⁹

A Cioflec-képtár (Pinacoteca „V. Cioflec”) 1930. június 26-án nyílt meg. Katalógusát 1933-ban a művészettörténész Virgil Vătășianu állította össze.¹³⁰ A gyűjtemény az I. Ferdinánd király nevét viselő kolozsvári román egyetem tulajdonát képezte, és a Bástyá utcában működő Klasszika-Filológia Intézet felügyelete mellett mint nyilvános múzeumi képtár működött. Kétségtelenül igen színvonalas anyaggal szolgálta a román művészet népszerűsítését. Amit viszont furcsának találhatunk, az Erdélyi Múzeum-Egyesület ugyanott levő anyagából egyetlen művet sem válogattak be. Erdélyi román művész is csupán kettő (Sava Henția, Atanasie Demian) kapott helyet a termekben.

A hányódó régi képtári gyűjtemény felett Virgil Vătășianu tartott szemlét. Észrevételeit – köztük néhány ma is megszívlelendőt – hosszabb tanulmányban foglalta össze.¹³¹ Szóba került, hogy a múzeum udvari szárnyának megépülésével (1931) a képtár középkori és újkori részlegét hozná létre, melyben az intézmény tulajdonába került szárnyas oltárok is helyet

127 Uo. 18.

128 *Fondația Virgil Cioflec. 1929/30. 15/5 iratcsomó. Másolatban a kolozsvári Művészeti Múzeum irattárában.*

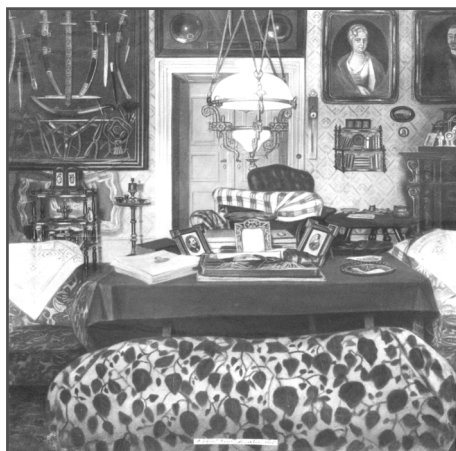
129 Rus, Alexandra: *Istoricul donației „Virgil Cioflec”*. Revista Muzeelor 1970. 2. sz. 111. – A gyűjtemény Cioflec halálakor (1948) 325 művet számlált.

130 *Pinacoteca „V. Cioflec”*. Cluj 1933.

131 Vătășianu: *i. m.*

kapnának. Vătășianu épp arra kapott megbízást Ștefan Bezdechitól, az intézet igazgatójától, hogy a korábbi gyűjtemény anyagáról katalógust készítsen. Ez azonban valamiért elmaradt.

A bécsi döntésig eltelt huszonkét esztendő alatt az EME múzeumi kép-gyűjteménye semmivel sem gyarapodott. Ha volt is indíttatás néha a magyarság részéről az adományozásra, maguk az EME vezetői beszéltek le a jó szándékúakat a felajánlásokról, mivel minden remény szertefoszlott a Képtár tulajdonjogának visszaszerzésére.¹³² Csupán arra volt egy-két példa, hogy „intézményen kívüli” vásárlások történtek az EME nevében, olyan vételek, melyek akkor nem kerültek be a múzeumi leltárkönyvekbe és máshol tárolták. Így vásárolták meg a grafikus Papp Lajos hat rézkarcát 1925-ben.

*A marosnémeti kastély dohányzója, szénrajz, 1905
(az Erdélyi Történelmi Múzeum gyűjteményéből)*

Külön vizsgáldást igényel a gróf Wass Otília, illetve özv. gróf Kuun Gézáné Kemény Vilma hagyatéka, mely az első világháború végén került a múzeum birtokába. A szabályos nyilvántartásba vételüket akadályozó viharos időkben sorsuk máig tisztázatlan kérdéseket vet föl. Kettejük hagyatéka a gróf Gyulay Lajos-féle gyűjtemények egy részére is kiterjedt, melyek rokonai alapon, örökségképpen maradtak rájuk. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévedőjeként mindig hálával emlegetett Wass Otília grófnő 1917. március 5-én hunyt el. Végrendelkezése szerint, melyet 1911. június 13-án Gidófalvy István közjegyző előtt hitelesített, Mátyás király tér 10. szám alatti házát (ma a Főtér 11. szám alatti egyemeletes műemléképületet), annak

132 Dr. Kántor Lajos titkári jelentése az Erdélyi Múzeum.Egyesület 1941. évi működéséről. EM 1941. 1–2. sz. 73–79.

ingóságaival és műgyűjteményével együtt az EME-re hagyományozta.¹³³ Rendelkezését nagyon átgondolva özv. Kuun Gézánét kérte meg „a vele való meghitt barátság révén”, hogy a tárgyak kiválasztásában segítségére legyen.

A végrendelet kihirdetése után az EME válaszmánya Pósta Bélát kérte föl a leltár elkészítésére. Munkájában a múzeum igazgatóját közvetlen munkatársa, dr. Buday Árpád és Czillich Bertalan könyvtáros segítette. Ez a számbavétel 4072 tételben 57 számozott, sorköz nélküli gépelt oldalt tett ki. Fölmérésük eredményéről Pósta 1917. május 12-én értesítette Erdélyi Pál főtitkárt,¹³⁴ de a kézirat mindmáig nem került elő. Ebből a jelentésből idézte viszont id. Kántor Lajos, az EME titkára sok évvel később (1938-ban) a minket közelebbről érintő leírást. „A leltározott anyagból egy igen kicsi őskori és egy még kisebb antik régészeti csoport vonatkoztatható az Érem- és Régiségtárra. Sokkal gazdagabb a kép- és rajzgyűjtemény és főképpen a fényképek gyűjteménye, amely egész kortörténete az erdélyi társaságnak, az örökhatározó életében az előkelő erdélyi társadalomnak csaknem minden számottevőbb tagja képviselődik benne.”¹³⁵

Hasonlóképpen körülményes pontosan meghatározni özv. Kuun Gézáné örökségének az EME-t illető részét. A tudós történész és nyelvész Kuun Géza halála után (1905) az özvegy marosnémeti otthonukból felköltözött Kolozsvárra, átengedve öccsének, Kemény Józsefnek az elhagyott kastélyt és birtokot. A költözéskor Déván vonatra tett szállítmányban Kuun Gézáné számos berendezési tárgyat és személyes emléket, köztük művészi és iparművészeti alkotásokat vitt magával, melyek teljes mértékben őt illették,¹³⁶ és ezekkel ékesítette Kolozsvárt a Bocskai tér 3. szám (ma Bocskai/Avram Iancu tér 15.) alatti emeletes házáat. Ezek között olyan képek is lehettek, melyek még gróf Gyulay Lajos képtári hagyatékából származtak. A marosnémeti kastélyt ugyanis Gyulay Lajos építtette át és lakta 1869-ben bekövetkezett haláláig, amikor is ottani öröksége unokaöccsére, Kuun Gézára szállt.

Miként Wass Otilia – férje után közvetlen rokona –, végrendeletében ő is nagylelkű adományozója lett az EME-nek. Elhunytá után (1917 októberében) a még 1912-ben fogalmazott végrendeletének közzététele szerint az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek szánta „a marosnémeti kastély »Ereklyeszobában« levő összes képeket és tárgyakat, az ebédülőben levő régi porcelánszekrényt”, „hasonlóképpen a Kolozsvárt levő azon ingó tárgyakat,

133 EMELvt, 88/ 1917.

134 Kelemen Lajos *Gr. Kuun Gézáné és az EME c. feljegyzései*, 1917. X. EMELvt, 170/1917.

135 Kántor Lajos: *Czegei gróf Wass Otilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője*. EM 1938. 1. sz. 85–106.

136 Kuun Gézáné: *Emlékezés gróf Kuun Gáza otthonára*. Kv. 1909.

melyeket még életemben mint a múzeumnak átadandókat meg fogok jegyezni”.¹³⁷

Mindezen értékek tételes nyomon követését csak részben teszik lehetővé a rendelkezésünkre álló dokumentumok. Olyan időkben kerültek a múzeum birtokába, amikor még Budapestről sem tértek vissza a ládába csomagolt tárgyak és képek. Később, az 1940-es évek elején Roska Márton igyekezett a leltári naplókát kiegészíteni. De ezek sem tüntetnek föl mindent. Eligazító értéke van Entz Géza 1946 januárjában beterjesztett jelentésének. Ennek egy kitétele az elmaradt törzskönyvi nyilvántartásra utal. „Beleltárazásra vár, s erre részben elő is van készítve: br. Bánffy Dénesné képtára mely gyűjteményünk magja [...] Felszínen kell tartani a Wass Otília-féle örökség folytatólagos leltározását is.”¹³⁸

E kitérő után visszakanyarodva a történelmi korszakhatár idejére, azt lehetett tapasztalni, hogy az újabb világegés előestéjén állandó fenyegetettség lebegett az EME gyűjteményei felett. Kárpátalja visszafoglalásától, 1939 tavaszától kezdve elszállításukat, biztonságosabb helyre való menekítésüket fontolgatták. Ugyanez ismétlődött még konkrétabban a bécsi döntést követő napokban. Végül is a Régiségtár és képtár is nagyrészt a helyén maradt. Leginkább az intézményi könyvtár csonkult meg, értékes kiadványokkal és kézikönyvekkel lett szegényebb.

Ismét az EME birtokában

A második bécsi döntéssel 1940 ősztől Észak-Erdélyben néhány évre berendezkedett magyar államhatalom elsődleges célja volt a kolozsvári egyetem újjászervezése és ezzel párhuzamosan a régió kultúrtörténeti hagyományait szellemiségében és gyűjteményei tárgyi valóságában őrző Erdélyi Múzeum-Egyesület munkásságának újraélesztése. Erkölcsi és anyagi támogatást nyújtottak ehhez, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése nyomán az egyesület 1941-ben évi 100 000 pengő rendes és 30 000 pengő külön államsegélyt kapott a gyűjtemények gyarapítására. Számíthattak a központi anyagi forrásokra még a háború súlyosra fordult idejében is. Ugyanilyen megértően viszonyult gondjaik iránt a városvezetés is, élén dr. Keledy Tiborral, Kolozsvár művészetpártoló polgármesterével. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum új igazgatója, Roska Márton

137 Gidófalvy István jelenlétében felolvasott közjegyzői okirat (végrendelet) EMELvt, 170/1917.

138 Entz Géza: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Néprajzi és Művészeti Tárának 1945. évi működéséről*. Kv. 1946. január 4. EMELvt, 28/1946.

most már rendes fizetést adhatott munkatársainak, újabbnak és régieknek, köztük az állásukban megtartott románoknak.

Az erdélyi örmény származású Roska Márton (1880–1961), a kiváló régész, debreceni önkéntes száműzetéséből tért haza Kolozsvárra, miután politikai üldöztetése során kétszer is megjárta a román börtönöket. Pósta Béla egykori munkatársa volt, és az 1940. október 19-én Szegedről visszatért kolozsvári magyar egyetemen ugyanazokat a tisztségeket töltötte be, mint nagyra becsült tanítómestere. Múzeumvezetői munkássága során – ahogyan Vincze Zoltán róla szóló tanulmányában írta – „egészséges emberi és munkahelyi kapcsolatok honosodtak meg”. Elfogulatlanságára jellemző, hogy „román beosztottaival Roska csakis anyanyelvükön beszélt”.¹³⁹

Az 1941-es év első feléig a sorsukra hagyott, siralmas állapotban talált táruk rendezése, állagmegóvása volt a vezetőség elsődleges feladata.¹⁴⁰ Ezt együtt végezték az Érem- és Régiségtár, valamint a képtár tárgyainak leltározásával. Roska fontosnak tartotta a képtár megnyitását, mert ez ismét vonzóvá tette a látogatók előtt a Bástyá utcai múzeumot. Erről maga adott számot az *Erdélyi Múzeum* hasábjain közzétett, az 1941-es évre vonatkozó jelentésében: „Mindenekelőtt a II. emeleten a művészettörténeti anyagot rendeztük át. Alig voltunk vele készen, jött a légi veszély, s az elsőtűtítés. Le kellett szerelnünk az egészet, s biztosabb helyre kellett elraktározunk. Év vége felé, amikor megszűnt a közvetlen veszély, mindent újracsináltunk.”¹⁴¹

A történetek háttérének megértéséhez hozzátartozik, hogy a képtárrendezés éppen abban a kritikus pillanatban történt meg, amikor Kassa bombázásával (1941. június 26.) és a Szovjetunió elleni magyar hadba lépéssel úgy tűnt, ellenséges légitámadás érheti a lakosságot és fenyegeti a kultúrértékeket. A rendelkezések kötelezővé tették az óvó intézkedések végrehajtását.

A veszély elmúltával, a front távolodásával a képtári gyűjteményt újra kiállították, és látogathatóvá tették. Berendezése más volt azonban, mint 1913-as első megnyitásakor. Az állami letétek egy része visszakerült Budapestre, a Nagyszébenbe költözött román egyetem a Cioflec-gyűjteményt is elszállította. Bár erről pontos leírás nem maradt, bizonyos, hogy a román

139 Vincze Zoltán: *Roska Márton, a kolozsvári régészeti iskola nevelője és vezetője*. Honismeret 2005. 5. sz. 7–16.

140 Roska Márton már kinevezésének pillanatában, mint 1940. október 21-én Debrecenből kelt levele bizonyítja, beleélte magát a rá váró feladatok sokaságába. Kéri az EME elnökségét, hogy foglalkozzék addig is „az egyes gyűjteménycsoportok darabonkinti átvételének kérdésével, mert ez a leltári átvétel nem történt meg a Pósta Béla halálával, nem a román impérium átvételekor és a megboldogult Buday Árpád eltávozásakor sem. Ezt most okvetlenül pótolni kell”. EMELvt, 349/1940.

141 Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről*. EM 1942. 3. sz. 450–464. [460].

múzeumszervezők által is megbecsült szárnyas oltárok, középkori vagy barokk egyházi emlékek látványosabb kiállító térhez jutottak.

Kiállításra került a 16. század derekáról származó székelyzsombori szárnyas oltár, amely mindmáig díszé, beléptetője a kolozsvári képtárnak, a Bánffy palotában székelő Művészeti Múzeumnak is. A Székelyföld és Szászvidék határán fekvő faluból 1909-ben az EME tulajdonába került nagyszerű művészi alkotás értékét korán fölismerték. Az Érem- és Régiség-tár vezetőségének szorgalmazására még abban az évben Beer József, a Szépművészeti Múzeum kiváló konzervátora újíttotta föl.¹⁴² A szenterzsébeti barokk oltárt 1908-ban vásárlás útján szerezték meg. Oltárok, illetve oltárképek kerültek a múzeum birtokába a kolozsvári Szent Mihály-templomból (még 1903-ban), illetve Csíksomlyóról. Ezek mellett a képtári termekben helyet találtak az egyházi hímzéseknek, miseruháknak. Olyan rejtett kincsei kerültek elő ezáltal a múzeumnak, melyek korábban raktárakban szunnyadtak.

A képtár ilyen irányú fejlesztését ösztönözte az 1941-ben rendezett nagyszabású *Erdélyi Művészeti Kiállítás*, melyet a kolozsvári egyetemen alapított művészettörténeti tanszék vezetője, Felvinczi Takács Zoltán szervezett. Az Egyetemi Könyvtár termeiben rendezett és az erdélyi művészet majd minden vonatkozására kiterjedő, 400-nál több alkotást felsorakoztató kiállítás az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagából is kölcsön vett műveket.¹⁴³

A múzeum vezetősége még jóval a képtár megnyitása előtt termeiben helyet adott a Magyar Képzőművészek Egyesülete csoportosulás tagjainak. Ez a Barabás Miklós Céhvel szemben álló szervezet 1940 derekán szervezte meg kolozsvári tárlatát.¹⁴⁴ Közösséget megosztó föllépésük éles vitákat váltott ki. A képtár viszont nagyszámú kortárs művészeti alkotást kapott a résztvevők ajándékaként.

Ennél messzemenően jelentősebb volt 1942 tavaszán a Kolozsvári Művészeti Hetek programja, melyben a múzeum is részt vállalt. A magyarországi és erdélyi művészek alkotásaiból szervezett nagyszabású tárlat (VI. Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás) közel kétszáz festményének és szobrának bemutatására a múzeum termeiben került sor. A tanulmányokat is magába foglaló mintaszerű katalógus¹⁴⁵ mellett a tárlatvezetésekkel is népszerűsített kiállítás nagyszámú látogatót és vásárlót vonzott. Mindehhez a háttértámogatást az intézmény kiegészítő személyzete, illetve Roska Márton munkatársai biztosították. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának 1942-es működéséről írt jelentésében Roska külön is kiemelte a rendezvény jelentőségét és képtári gyarapodásukra szolgáló hasznát. „Mű-

142 Róth Viktor: *A székelyzsombori és szenterzsébeti oltárok*. EM 1910. 1. sz. 9–21.

143 *Erdélyi Művészeti Kiállítás, 1941*. (katalógus Felvinczi Takács Zoltán előszavával.) Kv. 1941.

144 *A „Magyar Képzőművészek Egyesülete” kiállításának tárgymutatója*. Kv. 1940.

145 *Művészeti Hetek*. Kv. 1942. Katalógus.

vészeti csoportunk nem csak vételekkel gyarapodott – hangsúlyozta –, hanem a kolozsvári bankok által adományozott 1820 P. összeg erejéig eszközölt vásárlásokkal is. Múzeumom a Művészeti Hetek rendelkezésére állott hónapokon keresztül úgy helyiségeivel, mint személyzetével és fájdalomosan kellett látnom, hogy mindenki vásárol, csak a múzeum áll az anyagi nincstelenség miatt megkötött kezekkel. Ezt értette meg dr. Tarján Pál úr, a Magyar Nemzeti Bank kolozsvári fiókjának nemes lelkű igazgatója, aki a fenti összeget hozta össze, amiből megvettük Edvi Illés Aladár *Istállósarok*, Krusnyák Szt. István és Krizsán Március című képeit, valamint Gy. Szabó Béla 4 fametszetét.¹⁴⁶ Itt jegyezzük meg, hogy Krizsán János festménye, a *Március* a nagybányai mester életművének kiemelkedő alkotása, amely a mai kolozsvári képtár alapkiállításának is egyik látványos darabja.¹⁴⁷ Valamivel korábban, az 1941-es év során a múzeum két nagy értékű Barabás Miklós-festménnyel és egy újabb Sikó Miklós-képpel gazdagodott.

A régész Roska Márton művészeti ügyekben gyakorlati tanácsokat kapott a korszak Kolozsvárt működő jeles művészettörténészeitől, Entz Gézáttól, László Gyulától és Felvinczi Takács Zoltántól. Nyitott volt minden kezdeményezésre. Mint a múzeum beszerzési naplói tanúsítják, igazgatósága alatt olyan méretű vásárlások történtek, melyek példa nélküliek az intézmény egész történetében. A rövid, de mozgalmas és termékeny korszaknak a frontátvonulást követő dermedtség, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesület betiltásához vezető támadások sora vetett véget.

Románia háborúból való kilépése (1944. augusztus 23.) után a szovjet hadsereg közeledtével az erdélyi közgyűjtemények kiürítési parancsot kaptak. Ennek során nem egy esetben súlyos veszteségek érték a Budapestre vagy még tovább szállított értékeket. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum esete volt erre a legszemléletesebb példa, a múzeum tárgyai a zalaegerszegi pályaudvaron, bombatámadás nyomán, egy lőszerszállító szerelvény közelében porrá égtek.

A honvéd főparancsnokságtól 1944. szeptember 2-án érkezett meg az EME gyűjteményeit is érintő rendelet. Az egyesület vezetősége már jóval korábban óvóintézkedéseket tett a táruk (így a levéltár) védelmére, és arra készültek fel a Bástya-utcai épületben is. A kiürítésről azonban hallani sem akartak. Talán szemük előtt lebegett az EME alapszabályának még 1859-ben megfogalmazott tétele: „A Múzeumot Kolozsvárról soha elmozdítani nem lehet”.¹⁴⁸

146 Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéről 1942. évi működéséről*. Kolozsvár, 1943. jan. 23. EMELvt, 70/1943.

147 Olaj, vászon, 111 x 100 cm., j.j.l. Krizsán János Nagybánya. Kolozsvári Művészeti Múzeum, ltsz. MA – 144.

148 Szilágyi: *i. m.* 363.

Az EME 1946-os utolsó közgyűlésén Tavasz Sándor ügyvezető alelnök november 8-i felszólalását rögzítő jegyzőkönyvben olvasható az akkori drámai döntést és nem kevés bátorságot kívánó helytállás tömör összefoglalója. „Beszédében ismertette azokat a körülményeket, amelyek között az elnökség 1944. szeptember 2-án nyilvánosan megtagadta az Erdélyi Nemzeti Múzeum kiürítését, megóva ezzel a múzeumot egy esetleges, a Székely Nemzeti Múzeuméhoz hasonló pótolhatatlan károsodástól.”¹⁴⁹

A frontátvonuláskor történeteket egy-két írásos dokumentum és visszaemlékezések rögzítették. Roska Márton gondoskodott róla hogy az első és második emeletet teljesen kiürítsék. Leszállították a raktárakba a teljes kiállítási anyagot, még a szekrényeket és a könyvtár egy részét is. A kijelölt tárvizsgáló bizottság (dr. Kántor Lajos, Orosz Endre) 1945. március 9-i jelentése szerint „az épületet ért károsodáson kívül, mely aránylag szintén csekélynek mondható, a gyűjteményeket nem érte háborús károsodás”.¹⁵⁰ Az 1944-es év októberében egy szovjet járőr a Bástyia utcai múzeumban tartózkodó öt munkatárs közül Pálfy Antalt és Szabó Györgyöt munkaszolgálatra hurcolta. Onnan – az uráli munkatáborból – csak Szabó György tért haza.¹⁵¹

A Kolozsváron átvonuló front és a kedélyek lecsillapodása után a múzeum vezetősége a munka folytatására kívánt berendezkedni. Lépések történtek a tárgyak teljes számbavételére. Feltehetően ekkor történt meg a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban levő művészeti alkotások fölleltározása is Kelemen Lajos irányításával. Roska és munkatársai lépéseket tettek az alapkiállítások helyreállítására.

A helyzet azután változott meg, hogy a román egyetem 1945. június 23-án Nagyszebenből visszatért Kolozsvárra. Föllépésük agresszivitásával egyre világosabban körvonalazódott a magyar intézmények visszaszorításának, majd kisajátításának tendenciája. Az 1945-ös évről szóló múzeumi helyzetjelentés ezt az adott körülmények között is egyértelművé tette. „A Kolozsvárra visszatért Ferdinand tudományegyetem régészeti és klasszika-filológiai tanszéke augusztus hó folyamán költöztek be a múzeum épületébe, lefoglalván annak legnagyobb részét lakás, irodahelyiség és könyvtár céljaira. Ennek következtében jelenleg csupán két szoba maradt meg használatunkban.”¹⁵²

149 *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület közgyűlését...* EM 1946. 1–4. sz. 148.

150 A tárvizsgáló bizottság jelentése a Történeti-, Szépművészeti- és Néprajzi tárról. EMELvt, 84/1945.

151 A szovjet hadsereg bevonulása után elkezdődött razziák során a fegyveresek október 14-én hatoltak be a múzeum épületébe, ahonnan az említettekén kívül Szilveszter Péter altisztet is magukkal hurcolták. EMELvt, 84/1945.

152 EMELvt, 28/1946.

Roska Márton szeptemberben Budapestre távozott. Helyét Entz Géza vette át, aki valamilyen *modus vivendit* próbált találni a múzeum épületét birtokba vevő román vezetéssel.

A koalíciós idők átmeneti évei mégsem teltek eseménytelenül. A múzeum tárai elsősorban régészeti leletekkel gyarapodtak, de birtokukba került a szétdúlt kastélyok néhány értékes művészeti tárgya, bútora, a városházán és a vármegyeházban levő éppen „időszerűtlen” festmények, vagy például az egykori mágnás kaszinót díszítő képek és teljes könyvtárak. A kaszinó Deák Ferenc utcai épületében ugyanis a Magyar Népi Szövetség rendezkedett be. Ugyanúgy került hozzájuk az 1944–1945-ös év telén „ideiglenes letétképpen” br. Bánffy Albert és gr. Teleki Ádám lakásainak művészi és történeti értékű berendezése, bútorok, képek, szobrok, kerámiák.¹⁵³ Minden bejövő tárgynál érezhető a jövőt illető óvatosság. Az átvételi iratok „használatra adott” tárgyokról, „ideiglenes letétről” vagy „további megőrzés céljából” átadott értékekről szólnak.

A szürkülő időkben a magyar egyesületekre egyre nagyobb nyomás nehezedett. Az EME ismételten mostohára fordult sorsáról Nékám Sándor budapesti magyar követ bizalmas jelentése rögzített adatokat.¹⁵⁴ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület ellen 1947-től indított lejárató kampány után az egyesületet a jogi személyiségeket megszüntető 86311/1949-es igazságügy-minisztériumi határozattal feloszlatták.¹⁵⁵ Egy tollvonással vették el egyben valamennyi gyűjteményét, anélkül, hogy erről bár átadási-átvételi jegyzőkönyv született volna.

Képtár a történelem sodrásában

„Azok között a falak között, amelyek a Kolozsvári testvérek emlékét őrzik, rendeltetése van a művészetnek. [...] Valamikor meg kell írni ezt a művészettörténeti fejezetet, alaposan, annak rendje és módja szerint. Valószínű, hogy evégből rekonstrukcióra lesz szükség. Már most meg kell szervezni hozzá az adatgyűjtést. Kolozsvár városának, művészetpártoló vásárlások révén, van valamelyes képanyaga. Van az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is. Ki kell egészíteni a meglévő anyagot az 1920–1940 közötti évek képzőmű-

153 Teleki Ádám azután visszavonta a letétet és 1945 nyarán tárgyait a múzeumból elszállította.

154 *Nékám Sándor bukaresti magyar politikai képviselő jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület helyzetéről (Bukarest, 1946. október 26.)*. In: *Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Szerk. Fülöp Mihály és Vincze Gábor. Bp. 1998. 264–267.

155 *Jegyzőkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület önkényes megszüntetéséről*. EM 1991. 1– 4. sz. 183.

vészeti termésével és állandó képtárat, múzeumot kell létesíteni a számára. [...] Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan, illetve részben annak alapján kerül sor a szakszerű művészettörténeti feldolgozásra, majd a maga idején.”¹⁵⁶ Mintha csak a mának üzent volna az esszéíró, költő és kritikus Maksay Albert a budapesti *Szépművészet* folyóirat 1942-es erdélyi számában. A képzőművészet kérdéseiről is gyakran megszólaló Maksay az elmúlt időkről szorgalmazott számvetést és keresett válaszokat a jövőre nézve. Akkor úgy tűnt, lehetőségek nyílnak a kibontakozásra.

A képtárról azonban a frontátvonulást követően hosszú évekig szó sem esett. Ugyanakkor a múlt földolgozására még a szervezés újrakezdésénél is kevesebb lehetőség nyílt. A raktárak hozzáférhetetlenné váltak, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára kutathatatlaná lett. Csak a mostani évforduló látszik oldani a tiltások egy részét.

Amire e tanulmány vállalkozhatott, a múlt föltárása volt, az EME birtokába került művek földerítése. Annak nyomon követésére viszont, hogy hányatott sorsában a gyűjtemény milyen fogyatkozásokat szenvedett, hogyan osztódott intézmények között, mi az, ami belőle ténylegesen látható, még csak bizonytalan eredményeket hozhat.

Az EME képtára, bár korai alapítású volt, mint láthattuk, csak későre jutott el a múzeumi társbérletet megőrző nyilvánossághoz. Ennek elsődleges okát abban kereshetjük, hogy a gyűjtemények használatát bérlő egyetemi karoknak nem volt különösebb szükségük rá. Kolozsvárnak csak a húszas évek derekán nyílt képzőművészeti főiskolája. Művészettörténeti képzés az 1940-es évek elejétől indult, majd önállósága annak is évtizedekre megszünt.

Az az elképzelés, hogy a képtár hosszabb távon és hatékonyan kapcsolódjék be a képzőművészeti szervező munkába, kétséges vállalkozás volt, nálunk és másutt is. Bár ilyen igények megfogalmazódtak, de éppen akkor – a két világháború között –, amikor Kolozsvár képzőművészete a legélénkebb föllendülést mutatta, az EME már nem rendelkezett a gyűjteményével. Valamivel később a Kós Károly tervei szerint 1943-ban megépült sétatéri Múcsarnok és a Méhkas Diákszövetkezet ennél sokkal ösztönzőbbnek bizonyult.

A képtár vásárlásai az 1920-as és 1930-as években elmaradtak. A román intézményvezetés figyelme erre egyáltalán nem terjedt ki. Roska Márton igazgatósága alatt javult a helyzet, de a kortárs élő képzőművészet akkor is csak kevés teret nyert a gyűjteményben. A képtár többnyire inkább magánkollekciók értékesebb darabjait vásárolta meg, s ez alapvető muzeális jellegéből természetesen adódott így. A város képgyűjteménye, me-

156 Maksay Albert: *Kolozsvár magyar művészeti élete 1919–1942*. *Szépművészet* III(1942). 5. sz. 121–126.

lyet Maksay Albert említett, dr. Keledy Tibor jóvoltából gyarapodott. Ezek a művek többségükben láthatóak is voltak a polgármesteri hivatal vagy más közintézmények teremfalain. Sorsuk követhetetlen, de jó néhány darab biztosan a kolozsvári Művészeti Múzeum gyűjteményébe jutott. Ezek az úgynevezett „akadémiai alapból” 1971-ben kerültek a Bánffy-palotába berendezkedett képtár birtokába. Közöttük sok olyan mű is volt, raktárszerűen az akadémiai fiókintézet épületébe zsúfolva, melyeket Erdély-szerte a kifosztott kastélyokból, a munkatáborokba hurcolt vagy kényszerlakhelyre telepített egykori tulajdonosoktól gyűjtöttek be.

Az EME képtárának *magyar anyaga* volt az értékesebb és erőteljesebb. Ezt a gyűjteményt jól ismerő Virgil Vătăşianu professzor is hangsúlyozta.¹⁵⁷ Különösen a 19. századra vonatkozatható ez az értékítélet, annak fényében, hogy az erdélyi gyűjtést fölerősítették a magyar állami letétek. Olyan művek rejtőznek a mai képtár Bánffy-palotabeli raktárában, melyek sok év óta nem kerültek kiállításra, és a magyarországi kutatók számára is megeléggel szolgálnak.

A magyar művek között a biedermeier kor erdélyi alkotóinak jelenléte hangsúlyos, melynél korábbi művek csak ritkábban fordulnak elő. Utóbbiak között kiemelkedő értékű a *Kolozsvári gazdag sörfőzőné* rokokó ízlésű, 18. századi portréja, ismeretlen festőtől. A biedermeier kor művészeinek képviselete azért annyira erőteljes, mert a nemesi családok följajlásából elsődlegesen ilyen stílusú képek gazdagították a gyűjteményt. Simó Ferenc, Sikó Miklós, Bergman Antal, Barabás Miklós művei képviselik a nemzeti festészet megújuló vonulatát.

A nemzeti romantika korának művészete főleg a grafikai anyagban követhető nyomon; az 1848–1849-es események fölidézését, a neoabszolutizmus korának hangulatát tükrözték. Azután szinte mindent elfedtek az akadémista festészet ízlését követő művek, a historizmus korának portrészorozatai, tájképei és többnyire zsáneres ízű kompozíciós témái. Az a késő naturalista festészet, melyet a nagybányai művésztelep alkotói honosítottak meg, az impresszionizmus felé mutató átmenettel, csak alig néhány művel (Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Réti István, Glatz Oszkár és a kolozsvári Ács Ferenc) van jelen a gyűjteményben. Ennél korszerűbb alkotásokat azután már csak elvétve találunk a megvásárolt vagy adományozott képek között. Hangsúlyosabb viszont az etnografizáló festészetnek a jelenléte, mely Erdélyben jószerint külön vonulata a szecesszióval kezdődő korszaknak. Alkotói természetesen nem csak erdélyiek, hanem az itt dolgozó, e régióhoz lélekben és művészetben egyaránt szorosan kapcsolódó művészek. Az állami letétből ittmaradt művek között számos olyan alkotás van (Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Mészöly Géza, Mednyánszky

157 Vătăşianu: *i. m.* 15.

László, Körösfői-Kriesch Aladár, Koszta József), melyeket nem nélkülözhet a korszakot vagy alkotóit föltérképező művészettörténeti kutatás.

Ha összevetjük ugyanakkor az EME kolozsvári képtárát a marosvásárhelyi Kultúrpalotában Bernády György korában létesült gyűjteménnyel, a különbség szembeötlő. Kolozsvár nagyobb számú művel rendelkezett (köztük olasz, német, osztrák és németalföldi képekkel), de a vásárhelyi képtár válogatottabb és színvonalban egységesebb képet mutatott. Mindkettő azonban az erdélyi kultúra számon tartott és maradandó értéke.

És itt térjünk vissza a kérdésre, hogyan alakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtárának sorsa az elmúlt fél évszázadban. A törvénytelen kisajátítás után mintegy két évvel, az 1951. március 19-éről keltezett 46-os számú városi tanácsi rendelettel hozták létre Kolozsváron az állami keretek között működő képtárat.¹⁵⁸ Alapját az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteménye és a visszatért Cioflec-gyűjtemény képezte. Jó néhány hónapnak kellett eltelnie azonban, míg az igazgatói teendőkkal megbízott Ditrói Ervin és munkatársai a számukra 1951 decemberében kiutalt, ám belső tereiben lepusztult épületet elfogadható állapotba hozták. Az Unió utcai Redutot kapták meg, az egykori Vigadót, ahol a történelem sorsszerű útkeresztveződései nyomán az Erdélyi Múzeum alapítását az 1841–1943-as diétán elhatározták és ahol 1859-ben az EME ünnepélyes alakuló ülését tartották.

Közben a Bástyá utcai székházban működő Történelmi Múzeum átadta az EME képeinek jelentős részét. Az átadás nem egyszerre történt. Egy nagyobb gyűjteményt 1952-ben utaltak át, majd 1964-ben és 1971-ben ismét átirányítottak műveket. Mindemellett a múzeum megőrzött olyan alkotásokat, melyeket a várostörténet szempontjából fontosnak tartott. Ezek egy része ma a múzeum reneszánszkori kőtárában látható. A képtár birtokába jutott számos kép és régi bútor 1971-ben, a már említett akadémiai alaptól. Ezeket Alexandra Rus, a múzeum munkatársa, majd igazgatója vette át és szállíttatta el, de már egy más helyszínre, a Bánffy-palotába.

A képtár alapkiállítását a Redut hat termében 1952. augusztus 21-én nyitották meg. Azonban nem maradtak itt sokáig, mert a helyi vezető szervek egyezkedése nyomán a Művészeti Múzeummá alakult intézmény számára kiutalták a sokkal reprezentatívabb és a város főterén álló Bánffy-palotát. A késő barokk épületet 1956-ban bocsátották a képtár rendelkezésére, és a restaurálás első fázisa után az emeleti traktuson berendezett alapkiállítást 1959. augusztus 19-én nyitották meg. Az 1963-as év őszén ideiglenesen a középkori Bethlen-bástyába költöztették a képtárat, ahonnan a palota teljes helyreállítása után, 1965-ben jöhettek vissza. Ekkor már fokozatosan a teljes épületet birtokba vehették. Így jöhetett létre a hazai művészetet bemutató alapkiállítás mellett az épület földszintjének öt termében berende-

158 A kolozsvári Művészeti Múzeum irattárában.

zett „nyugati osztály”-nak is nevezett Egyetemes Művészeti Részleg (Secția universală). Témánk szempontjából ez utóbbi mozzanat különösen fontos, mert sok év után itt kerültek ismét nyilvánosság elé az EME gyűjteményének raktárba utalt értékei. Művek sorakoztak a falakon a Bánffy Dénesné hagyatékából és az 1913-as letétből is. Mellettük pedig ott voltak a magyar (pontosabban a magyarországi) művészet klasszikus mestereinek művei, köztük az addig fölcsavarva állott monumentális Munkácsy-kép. Mindez a „nyugati osztályba” sorolva megmosolyogtató, képtelen kompromisszum volt. De jó szándékú, megtévesztő színjáték. Csak ilyen hátsó bejáratú diplomáciával lehetett a nacionalizmusra építő diktatúrában magyar mestereket közönség elé vinni. A kezdeményezés ennek ellenére szemet szúrt, és nem sokkal később a „nyugati osztály” indoklás nélkül bezárt.

A grafikai gyűjtemény eredetének és szóródásának földerítése csak belső munkatárs, muzeológus kutató számára lenne megoldható feladat. A Történelmi Múzeum 1952-ben és 1954-ben adott át a képtárnak grafikai anyagot. Mi tartozott ebből az EME folyamatos gyűjtéséhez, és mi volt a Reiner-féle donáció része, egyelőre földeríthetetlen. Mint ahogy az sem világos, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárának igen gazdag grafikai gyűjteményéből (a mai Díszművek osztályának kollekciója) mi köthető az EME tárainak történetéhez.

Papíralapú grafikai alkotások, azaz rajzok, metszetek, könyvnyomatok, akvarellek időszaki tárlatokon kerültek olykor bemutatásra. Emlékezetes volt a képtár 1970-ben szervezett *Modern román grafika* című kiállítása. Ebben bőségesen helyet kaptak erdélyi magyar művek is, a katalógusból kikövetkeztethetően egy részük az EME gyűjteményéből.¹⁵⁹ Közöttük említhetők Sikó Miklós akvarelljei és ceruzarajza, Papp Lajos rézkarcai (hamburgi albumából), Szathmári Papp Károly litográfiája, Veress Zoltán akvarellje, Simó Ferenc növendékeinek rajzai.

A kolozsvári Művészeti Múzeum gyűjteményei mára többszörösen meghaladják az EME képtárának anyagát. Mindemellett a 150 évvel ezelőtt kezdődött gyűjtés tárgyi emlékei, esztétikai értékükön túl, Erdély történelmének hiteles illusztrációiként szolgálnak.

159 *Grafica modernă românească la Muzeul de Artă din Cluj*. Katalógus Negoită Lăptoiu és Gheorghe Mândrescu előszavával. Kv. 1970.

Az EME képtári gyűjteménye

Ha teljességében nem is, de megközelíthető eredménnyel mégiscsak kísérlet tehető arra, hogy földerítsük a 150 éve kezdeményezett képtári gyűjtemény létrejöttét és nyomon kövessük folyamatos gyarapodását. Minden egyszerűbb lenne, ha elkészültek volna és rendelkezésünkre állnának az utódintézmény, a kolozsvári Művészeti Múzeum állagjegyzékei, és nem csupán alkalmi kiadványok szemelvényes műtárgylistáival kellene évtizedek óta beérnünk. De még ezekben is a provenienciakutatás igényének csak a nyomai mutathatók ki. Nem is szólva a raktárak képanyagáról, melyekhez legfennebb a múzeum munkatársainak van hozzáférése. Mindehhez pedig még hozzá kell számítanunk a gyűjtemény osztódásait és keletkező hiányait az igen hosszú és mozgalmas másfél százados történelmi időben.

Az itt közölt képjegyzék leginkább a Beszerzési naplók 1899 és 1944 közötti pontos és naprakész iktatásaira alapoz, valamint a korábbi idők esetleges és hézagos följegyzéseire, illetve az 1903-as és 1913-as képtári Útmutatókra, a kiállított művek katalógusaira. Grafikai alkotások esetén csak a közelebről meghatározott (szerző, cím, sorozat) gyarapodásokat vesszük számításba.

A művek egy részének, elsődlegesen a kolozsvári Művészeti Múzeumban és az Erdélyi Történelmi Múzeumban levő – beazonosítható – alkotásoknak műtárgyleírását (technika, méret, szignatúra) természetesen ismerjük. Ezekről itt, az egységes felsorolás kedvéért mégis eltekintünk. Mint ahogy a kutatásnak csak következő fázisát képezheti a múlt után a jelen bemutatása: a műveknek a mai gyűjteményekben való azonosítása vagy elkallódásuk körülményeinek földerítése.

1859–1898

Ágotha János: *Vörösmarty Mihály* (olajfestmény, 1837) – Az erdélyi országgyűlés Jegyzőkönyvében (1843. jan. 28.); Kelemen L. (*Pásztortűz* 1927. 3. sz.)

Ágotha János: *Széchenyi István gróf* (olajfestmény) – Uo.

Ágotha János (?): *V. Ferdinánd arcképe* (olajfestmény) – Útmutató, 1913.

Ágotha János: *Verestoronynál a régi kapu maradványa* – Útmutató, 1903.

Tiziano, Vecellio: *Danae* (másolat) – Goró Lajos mérnökkari őrnagy hagyatékából. Az erdélyi országgyűlés Jegyzőkönyvében (1842. dec. 30.); Útmutató, 1903.

Ismeretlen szerző: *Bod Péter* – Kelemen Benjámín ajándéka. EMELvt, 95/556. sz. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Fő Jegyzőkönyve, I. (A továbbiakban: Jegyzőkönyv).

Ismeretlen szerző: *Mózes próféta* – Sóváradi id. Bíró Mihály ajándéka (1860). Szabó Károly közlése, *Kolozsvári Közlöny* 1861. jan. 10.

Ismeretlen szerző: *Luther Márton* – Velics Lajos örököseinek ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 183. sz.

Ismeretlen szerző: *Béldi Pál arcképe* – Béldi István ajándéka (1865). Jegyzőkönyv, II. 228. sz.; Útmutató, 1903.

Ismeretlen szerző: *Altorjai Mike Sándor arcképe* (olajfestmény) – Jakab Elek és neje, Altorjai Mike Róza ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 552. sz.

Ismeretlen szerző: *Kováts Miklós püspök arcképe* – Jakab Elek ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 552. sz.

Dou Gerard: *Burgonyát hámozó asszony* (olajfestmény) – Fogarasi Mihály püspök ajándéka (1860). Jegyzőkönyv II. 1154. sz.; reprodukálva: *Páosztortűz* 1926. 25–26. sz.

Ismeretlen szerző: *Pávai Vajna Antal udvari tanácsos arcképe* (olajfestmény) – Hodor Károly ajándéka. Útmutató, 1903.

Simon Wilhelm: *Tájkép* (olajfestmény) – Kolozsvári Dániel ajándéka (1861). Szabó Károly közlése, *Kolozsvári Közlöny* 1861. okt. 8.

Ismeretlen szerző: *Zrinyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc életnagyságú mellképei, a lefejeztetésüket ábrázoló jelenetekkel* (olajfestmény) – Br. Radák Istvánnétól (1861). Szabó Károly közlése, *Kolozsvári Közlöny* 1862. jan. 12.

Ismeretlen szerző: *Burján Pál arcképe* (akvarell) – Özv. Burján Pálné ajándéka (1861). Uo.

Ismeretlen szerző: *Húnok harca* – Székely János ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 1056. sz.; Útmutató, 1903.

Ismeretlen szerző: *Kántorné Engelhardt Anna színésznő portréja*. – Prielle Kornélia ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 1661. sz.

Ismeretlen szerző: *Benkő József arcképe* (akvarell) – Salamon József ajándéka (1862). Szabó Károly közlése, *Kolozsvári Közlöny* 1862. febr. 11.

Ismeretlen szerző: *Cimon a börtönben* (olajfestmény) – Borbély Antal ajándéka (1862). Szabó Károly közlése, *Kolozsvári Közlöny* 1862. aug. 12.

Ismeretlen szerző: *II. Apaffi Mihály arcképe* (olajfestmény) – Br. Radák Istvánné ajándéka (1862). Szabó Károly közlése, *Kolozsvári Közlöny*, 1862. dec. 11.

Joseph Weidner: *Kemény József portréja* (1859) – Dr. Ferenczi Zoltán könyvtárigazgató leltára, 1898. TMLvt, P. B. C₁ 2652/3. (A továbbiakban Ferenczi: Leltár)

Ismeretlen szerző: *Kótsi Patkó Jánosné arcképe* – Deáky A. Sámuel családjának ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 2085. sz.

Az *Esterházy család tagjainak képmásai* (88 drb. Rézmetszet) – Özv. Macskási Lajosné gr. Haller Klára ajándéka (1862). Jegyzőkönyv, II. 2998. sz.

Rudolf Bayer: *Debreczeni Márton portréja* (olajfestmény, 1818) – Gr. Mikó Imre ajándéka. (1864) Jegyzőkönyv, II. 3052 sz.; Ferenczi: Leltár.

Ismeretlen szerző: *Rudolf Lajos braunschweigi herceg portréja* – Br. Laningen Frigyes ajándéka. Jegyzőkönyv, II. 3385. sz.; Útmutató, 1903; Útmutató, 1913.

Ismeretlen szerző: *Luther Márton arcképe* (dombormű) – Gr. Mikó Imre ajándéka. Jegyzőkönyv II. 3534. sz.

Ismeretlen szerzőktől: „*Két darab németalföldi olajfestvény, Schütz Jánostól*” (1864) – *Kolozsvári Közlöny* 1864. okt. 18.

Kostan de J.: *Bethlen Gábor arcképe* (olajfestmény) – Fosztó (Ferenc?) ajándéka (1866), Ferenczi: Leltár; Útmutató, 1913.

Ismeretlen szerző: *II. József szánt* (rézmetszet) – Frank-Kiss János ajándéka (1867) – Finály Henrik közlése, *Kolozsvári Közlöny* 1867. nov. 26.; Útmutató, 1903.

„*Egy szabadkézzel rajzolt quodlibet*” – Simó Karolina ajándéka (1867) – Finály Henrik közlése. Uo.

Weikert: *Gr. Bánffy György portréja* – Ferenczy: Leltár.

Bergmann Ferenc Antal: *Batthyány Ignác püspök arcképe* – A kolozsvári Művészeti Múzeum állagjegyzéke, 1976.

Barabás Henriette: *Petőfi*, (1865) – Ferenczi: Leltár

Simó Ferenc: *Kisfaludy Sándor portréja* (olajfestmény, 1828) – Újfalvy Sándor végrendelezéséből (Emlékiratok: Id. h.)

Sikó Miklós: *Újfalvy Sándor neje ravatalánál* (akvarell) – Uo.; Útmutató 1903.

Id. Vastagh György és Urlaky János: *Újfalvy Sándor vadászon* (olajfestmény) – Útmutató, 1903.

Sikó Miklós: *Barabás Károly kolozsvári kereskedő arcképe* (1850 k.) (Reprodukálva *Pásztortűz* 1926. 25–26. sz.)

Id. Vastagh György – Sikó Miklós: *Kazinczy Ferenc portréja* (1853) – Ferenczi: Leltár.

Barabás Miklós: *Gróf Mikó Imre portréja* (1874) – Ferenczi: Leltár

Than Mór: *Deák Ferenc képmása* – Ferenczi: Leltár.

Gáti (Gáthy) István: *Őnarckép* (Reprodukálva: *Pásztortűz* 1927. 3. sz.).

Ismeretlen szerző (XVIII. sz.): *Kolozsvári gazdag sörfőzőné* [Rödl András felesége] (olajfestmény) – Sárdy Lőrinc és neje ajándéka; Muzeul Național de Artă Cluj, 1998. kat. 25.

Ismeretlen szerző (XVIII. sz.): *Ródl András portréja* (olajfestmény) – Sárdy Lőrinc és neje ajándéka.

Ismeretlen szerző: *Petróczi Kata Szidónia arcképe* – dr. Finály Gábor leltárjegyzéke 1898. ápr. 18. ETM. P. B. C₁./2644/6.

Ismeretlen szerző: *Dálnoki Incze József* – Ferenczi: Leltár.

Az innen következő osztrák, olasz, német és németalföldi eredetű – nagy többségükben gr. Bánffy Dénesné hagyatékából származó – képeknél az 1903-as Útmutatót (katalógust) vettem alapul. A feltételezett szerzők nevét és a képcímeket változatlanul hagytam, legfennebb Rózsaffy Dezső 1913-as megjegyzéseit vezettem rá.

Raffaello Santi: *Önarckép* (másolat) – Útmutató, 1903.

Ismeretlen szerző: *Női fej* – Útmutató, 1903.

Pietro Liberté: *Lantos* – Útmutató, 1903.

Giordano Luca vagy Guido Reni nyomán: *József eladása* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913)

Giordano Luca: *Mihály arkangyal* (másolat) – Útmutató, 1903.

Bassano: *Zsáner-jelenet* (másolat) – Útmutató, 1903.

Tempesta Tempestina: *Szent Jeromos* – Útmutató, 1903. (Útmutató, 1913).

Canaletto utánczója: *Doge-palota* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).

Canaletto utánczója: *Szent Márk templom* – Útmutató, 1903.

Canaletto utánczója: *Rialto-híd* – Útmutató, 1903.

Németalföldi Iskola: *Tanulmányfő [Öreg ember]* – Útmutató, 1903.

Németalföldi Iskola: *Tanulmányfő [Öreg ember]* – Útmutató, 1903.

Isaac van Ostade (?): *Borozó tengerész* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913)

Isaac van Ostade (?): *Tanulmányfő* – Ferenczi: Leltár.

Giordano Lucca vagy Guido Reni nyomán: *Rebekka a kútnál* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).

Calvaert, Dionisio Fiammingo: *Krisztus az angyalokkal* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).

Van der Neer: *Tanulmányfő* – Útmutató, 1903.

Van der Neer: *Tanulmányfő* – Útmutató, 1903.

Carlo Dolci: *Tanulmányfő (Fiú vörös párnával)* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).

Jacopo de Bassano: *Táncjelenet* – Útmutató, 1903.

Mayer Schmiedt: *Rubens arcképe* – Útmutató, 1903.

Ismeretlen szerző: *Anya gyermekével és állatokkal* – Útmutató, 1903.

I. I. van Osenbeck: *Darnley* – Útmutató, 1903.

- I. I. van Osenbeck: *Stuart Mária* – Útmutató, 1903.
 Andrea Vincenti: *Catharina Cornaro arcképe* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Tempesta Tempestina: *Keleti nő* – Útmutató, 1903.
 Mollain F. (Galloit után): *Hegedűs* – Útmutató, 1903.
 Jaques Artois: *A Szent Család* – Útmutató, 1903.
 Ribera (?): *Lakoma* – Útmutató, 1903.
 Murillo utánzója: *Keresztelő Szent János a báránnyal* – Útmutató, 1903. (Útmutató, 1913).
 Rolands Georg: *Tájkép* – Ferenczi: Leltár.
 Herter, Albrecht: *Gyümölcsárus nő* – Útmutató, 1903.
 Lefkovits Tomae: *Két ember asztal mellett* – Útmutató, 1903.
 Giordano (Murillo után): *A Szent Család* – Útmutató, 1903.
 Müller S.: *Karácsonyój (Koldus leányok)* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Sebastiano del Piombo: *Fornarina* (másolat) – Útmutató 1903, (Útmutató, 1913).
 De Troix: *Csigaárus* – Útmutató, 1903.
 Lorenzo Bath: *Szombat a kolostorban* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 J. Fr. V. Douven: *Konyhában foglalkozó asszony* – Útmutató, 1903.
 De Plan: *Téli táj* – Útmutató, 1903.
 De Plan: *Holdas éj* – Útmutató, 1903.
 Svoboda: *Tájkép* – Útmutató, 1903.
 L. Vuydl: *Tájkép* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Melchior Wilhelm: *Szarvasok (Alpesi élet?)* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Melchior Wilhelm: *Salzburgi tájkép* – Útmutató, 1903.
 J. Gauermann: *Lovak* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 J. Gauermann: *Gerillák* – Útmutató, 1903.
 Zimmermann, Ernst Karl: *Szent Cecília* – Útmutató, 1903.
 Zimmermann, Ernst Karl: *Leánynéző* – Útmutató, 1903.
 Frans van Mieris utánzója: *Virágot öntöző nő* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Ismeretlen szerző: *Herodes infantiada* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Thales* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Bias* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Periander* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Pittacus* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Chilan* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Diogenes* – Útmutató, 1903.

- M. Meytens: *Cleobulus* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Solon* – Útmutató, 1903.
 M. Meytens: *Tanulmányfő* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Kissé elrongyolódott kép női főalakkal* – Útmutató, 1903.
 Franz Riedinger: *Búcsú* – Útmutató, 1903.
 Franz Riedinger: *Reggel a Pont Neufön* – Útmutató, 1903.
 Holbein-iskola: *Erzsébet* – Útmutató, 1903.
 Holbein-iskola: *Albert* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Vénasszony* (életkép) – Útmutató, 1903.
 Paul Juvend: *Oltárkép* – Útmutató, 1903.
 Paul Juvend: *Oltárkép* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Széchenyi István gróf* (olajfestmény) – Özv. Bánffy Dénesné végrendeletében nevesített ajándéka.
 Ismeretlen szerző: *Bánffy György gr. gubernátor* – Özv. Bánffy Dénesné végrendeletében nevesített ajándéka.
- Szamossy Elek: *Széchenyi István gróf* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Szamossy Elek: *V. István* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Szamossy Elek: *III. Endre és anyja* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 Ismeretlen szerző: *Gr. Mikes Kelemen portréja* – Gr. Bethlen Károly ajándéka, 1881. EM 1881. 3. sz.; Ferenczi: Leltár.
 Nagy Lajos: *Festménymásolat* (1869) – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Rhédey Ferenc fejedelem arcképe* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
 P. St. Majthény: *Bethlen Gábor* – Útmutató, 1903.
 P. St. Majthény: *Rákóczi Ferenc* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *A 13 aradi vértanú és gr. Batthyány Lajos arcképe* – Pataki Miklós hagyatékából. EM 1881. 10. sz., Ferenczy: Leltár, Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Női nagy arckép* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Arckép* – Útmutató, 1903.
 Kostan de J.: *Báró Bornemisza János (1713)* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913)
 Ismeretlen szerző: *Arckép* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Demjén Antal arcképe* – Útmutató, 1903.
 Kató (?): *Brassai arcképe* – Útmutató, 1903.
 Barabás Miklós: *Arckép* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Id. Szilágyi Ferenc portréja* – Szilágyi Sándor hagyatékából – EM 1900. 4. sz., Ferenczi: Leltár, Útmutató, 1903.

- Ismeretlen szerző: *Id. Szilágyi Ferenc felesége Genfből, Maria Foulquir.* – Uo.
- Ismeretlen szerző: *Ifj. Szilágyi Ferenc portréja.* – Uo.
- Ismeretlen szerző: *Napóleon arcképe (ceruzarajz)* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Cunning* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Fabvier* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Bolívar* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Arckép* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Fára festett kettős kép: Sors, Mors.* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Fiatal nő, idős férfiú* – Útmutató, 1903.
- Angelica Kauffmann (?): *A sebesült* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
- Id. Markó Károly: *Tájkép (Hegyi út), 1848* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
- Adler Mór: *Ősz* – Útmutató, 1903.
- Sárdi István: *Négy ház Kolozsvár főterén* – Útmutató, 1903.
- Sárdi István: *Deák Ferenc portréja* – Útmutató, 1913.
- Ismeretlen szerző: *Br. Miske József* – Útmutató, 1913.
- A. Tusch: *I. Ferenc arcképe* – Útmutató, 1913.
- Bernhardt J.: *B. Raisbach arcképe* – Útmutató, 1913.
- Ismeretlen szerző: *I. Ferenc József király fiatalkori képe* – Útmutató, 1913.
- Mezey Lajos: *Kisfiú képmása* – Útmutató, 1913.
- Mezey Lajos: *Női képmás* – Útmutató, 1913.
- Réti István: *Nagybányai malom* – Útmutató, 1913.
- Kosztai József: *Csigabíga* – Útmutató, 1913.
- Kézdi-Kovács László: *Esthajnal* – Útmutató, 1913.
- Magyar Mannheimer Gusztáv: *Tájkép* – Útmutató, 1913.
- Melka Vince: *Vásár* – Útmutató, 1913.
- Zesner br.: *Bachánsnő* – Útmutató, 1903.
- Cousinet: *Le commerçants turcs* – Útmutató, 1903.
- L. David: *Belisar (másolat)* – Útmutató, 1903, (Útmutató, 1913).
- Ismeretlen szerző: *Hektor siratása* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *A halászok* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Humboldt szobája* – Útmutató, 1903.
- Statua regum europeorum* – Útmutató, 1903.
- Colossus monarchicus* – Útmutató, 1903.
- Német választófejedelmek synopt. táblája* – Útmutató, 1903.
- Pontif. Romanorum series chron.* – Útmutató, 1903.
- Egyesült Államok elnökeinek képe* – Útmutató, 1903.
- Ismeretlen szerző: *Kálvin János* – Útmutató, 1903.

- Ismeretlen szerző: *Dr. Ötvös Ágoston* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *II. Rákóczi Ferenc* – Útmutató, 1903.
Két egyenruhakép – Útmutató, 1903.
 Heinrich I.: *Arckép* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Székelyné, Magár Anna arcképe* (1836 k.), – Ferenczi: Leltár, Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Lendvay Márton* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Egy papi arckép* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Toldi Miklós* – Útmutató, 1903.
Szentkép (fametszet) – Útmutató, 1903.
Kemény Sámuel címere – Útmutató, 1903.
Bornemisza Anna címere – Útmutató, 1903.
Címer – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Dinnyék* – Ferenczi: Leltár.
Comit. Tyrolis tabula – Ferenczi: Leltár.
Ismeretlen elrongyolódott arckép – Ferenczi: Leltár.
Minerva-szobrocska (bronz) – Wesselényi Mária ajándéka – EM 1874. 7. sz.
Két metszett rézlap – Lukács Jánosné ajándéka. EM 1877. 7. sz.
 Züllich Rudolf: *Három bronzszobor* – EM 1878. 3. sz.
 Aradi Zsigmond: *Petőfi Sándor mellszobra* (carrarai márvány) – EM 1878. 4. sz.
 Ismeretlen szerző: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök mellszobra* (patinázott gipsz) – EM 1881. 4. sz.
Apolló és Vénusz (carrarai márvány) – néhai gróf Mikó Imre hagyatékából. EM 1882. 6. sz.
 Ismeretlen szerző: *Trefort Ágoston szobra* (gipsz) – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Gróf Bánffy György gubernátor szobra* – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Vajda Péter magyar író mellszobra* (gipsz) – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Zrínyi a költő mellszobra* (gipsz) – a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter ajándéka – Útmutató, 1903.
 Ismeretlen szerző: *Sikó Miklós mellszobra* (gipsz) – Ferenczi: Leltár

1899–1919

Dybisewszky: *Kölcsey Ferenc portréja* (olajfestmény) – Kölcsey Kende ajándéka, 1899. Beszerzési Napló (a továbbiakban BN.) I/276.

Ismeretlen szerző: *Börtönjelenet* (vízfestmény) – Vrabetta Zsuzsika ajándéka, 1899. BN. I/317.

Kolozsvári rézmetszők remekei a XVIII–XIX. századból (30 darab) – Fratta Géza ajándéka, 1899. BN. I/363– I/369.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc mártírjai (13 metszet); *XIV. Lajos márvány mellszobra* – Sonnenfeld Zsigmondné ajándéka, 1900. BN. I/555–565.

Veress Zoltán: *Ámor gyásza* (olajfestmény) – a szerző ajándéka, 1900. BN. I/580.

Ismeretlen szerző: *Dr. Barra István kolozsvári orvos arcképe* – Néhai dr. Szóts Józsefné hagyatékából, 1900. BN. I/602.

Sikó Miklós: *Őnarckép* (olajfestmény) – Ferenczi: Leltár, (Útmutató, 1913).

A Kolozsvári Testvérek prágai Szent György-szobrának gipsz másolata (bekitatta a gyűjteménybe 1901. nov. 19-én) – I. Ferenc József ajándéka, BN. I/974.

Urlaky János: *Sütő Mihály portréja* (olajfestmény, 1832) – vétel, 1901. BN. I/985.

Gr. Esterházy László gipsz mellszobra – Gr. Esterházy Kálmánné ajándéka, 1902. BN. I/2061.

Az alább következő tíz festményt mint állami letétet Wlassics Gyula utalta ki 1902-ben, és 1904 decemberében iktatták be a múzeum törzskönyvébe (BN. I/4159–I/4168):

Mihalik Dániel: *Tájkép* (olajfestmény)

Zemplényi Tivadar: *Búcsús asszony* (olajfestmény)

Újváry Ignác: *Az utca* (olajfestmény)

Karlovsky Bertalan: *Az ifjúság* (olajfestmény)

Ligeti Antal: *Olasz tájkép* (olajfestmény)

Paczka Ferenc: *De szeretnék páva lenni* (olajfestmény)

Bosznay István: *Téli napsugár* (olajfestmény)

Poll Hugó: *Lorránai temető* (pasztell)

Glatz Oszkár: *Alkony* (olajfestmény)

Kacziány Ödön: *Nagypénteki vízió* (olajfestmény)

Az EME-könyvtár hivatalos átutalása a képtár számára. Rézmetszetek, rajzok (*Marosvásárhely lát képe, Táj kép, „A legnagyobb magyar”, Kazinczy Ferenc, Rudolf trónörökös, E. Kovács Gyula, Prielle Kornélia*); Mikó Miklós seiyemre festett arcképe; címerek, számtani táblázatok. (BN. 1903. I/3421–I/3779).

Erdély térképe (vízfestmény) – az EME-könyvtár hivatalos átutalása, 1903. BN. I/3867.

Böloni Sikó Miklós vázlatkönyve – az EME-könyvtár hivatalos átutalása, 1903. BN. I/3869.

Metszetek (Eger megvétele, Hunyadi János utolsó órája, Zrínyi halála) – vétel Pintye Dávidtól, 1904. BN. I/4130–I/4133.

Veress Zoltán: *Szamarak padja* (olajfestmény) – a szerző ajándéka, 1904. BN. I/4169.

Veress Zoltán: *Bottánc* (olajfestmény) – állami vásárlás az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1902-es kiállításáról, átutalva az EME képtárának, BN. I/4170.

Ismeretlen szerzőktől két festmény (*A küzdés jutalma, vázlat, A tavasz*) – Vécsey István ajándéka, 1904. BN. I/4173, I/4174.

Br. Wesselényi Polixéna: *Page t Olivér arcképe* (olajfestmény) – Gámentzy Mártonné ajándéka, 1904. BN. I/4154.

Neogrády Antal: *Erdőrészlet* (olajfestmény) – állami vásárlás az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1902-es kiállításáról, átutalva az EME képtára számára. BN. I/4175.

Neogrády Antal: *Olajfestmény* – BN. I/4176.

A kolozsvári egyetem jogi karának átutalása 1904-ben az EME képtára számára (5 olajfestmény):

Joh. Zitterer: *II. Lipót arcképe*. BN. I/4497;

Kőváry Endre: *I. Ferdinánd portréja*. BN. I/4498;

Kőváry Endre: *Igazság*. BN. I/4500;

Kőváry Endre: *II. Ferdinánd arcképe*. BN. I/4499;

Kőváry Endre: *Olajfestmény*. BN. I/4501.

Ismeretlen szerző: *Kálvin János* (metszet) – Szentpétery György ajándéka, BN. I/4572.

Könyvmatok – néhai Szabó Samu ajándéka, 1905 (*Teleki József, Bem József, Déryné, A bánpataki vízesés, A borrévi híd, Marosújvár, Vajdahunyad vára, a Tordai-hasadék stb.*) BN I/5157–I/5175.

G. Raab: *Erzsébet királyné arcképe* – Br. Nopcsa Ferenc hagyatékából, 1905. BN. I/5199.

AZ ERDÉLYI-MÚZEUM EGYESÜLET KÉPTÁRA

Melka Vince: *Díszítő rajz a mezőnagycsáni görög katolikus templomból* – a szerző ajándéka, 1905. BN. I/5220.

Bécs felszabadítása (metszet) – Br. Bornemisza Károly ajándéka, 1905. BN. I/5368.

A könyvtár hivatalos átutalása a képtár számára (metszetek és fényképek), 1905. BN. I/5377–I/5387.

16 akvarell az *erdélyi fejedelmekről* – Bálint Ferenc hagyatékából, 1905. BN. I/5392–I/5407.

Förstner Tivadar: 6 tollrajz a vízaknai Anjou-kori telepről – vásárlás, 1905. BN. I/5998–I/5604.

Melka Vince: *Br. Wesselényi Béla arcképe* – megrendelés nyomán, 1905. BN. I/5550.

Müller Gyula: *Két vízfestmény a szováti unitárius templom műrészleteiről* – vásárlás, 1906. BN. I/6174, I/6175.

Deák István: *egy festmény és két tollrajz a vízaknai telepről* – vásárlás, 1906. BN. I/6199; I/6200, I/6201.

Ismeretlen szerző: *Férfiportré* (olajfestmény) – Nagy Gábor ajándéka, 1906. BN. I/6258.

Az Egyetemi Könyvtár hivatalos átutalása az EME képtár számára (metszetek, festmények), 1906. BN. I/6268–I/6274.

Nagy Zsigmond: *A falu Évája* (olajfestmény) – vétel az Uránia műkereskedő RT-től, 1906. BN. I/6692.

Greguss Imre: *A csárdában* (olajfestmény) – vétel az Uránia műkereskedő RT-től, 1906. BN. I/6693.

Mezey Lajos: *Férfi mellkép* (olajfestmény, 1841) – vétel Radics Sándortól, 1907. BN. I/6973.

Ismeretlen szerzőtől: *Két női mellkép* (olajfestmények) – vétel Radics Sándortól, 1907. BN. I/6974, I/6975.

Fadrusz János: *Mária Terézia* (dombormű, márvány, a pozsonyi szobor anyagából) – Debreczeny Béla ajándéka, 1907. BN. I/7060.

Az Egyetemi Könyvtár hivatalos átutalása az EME képtára számára (metszetek, rajzok, könyvomatok, térképek), 1907. BN. I/7521–I/7558.

Veress Zoltán: *Vigasztalás* (olajfestmény) – Beczkay Lajos lakatosmester ajándéka, 1907. BN. I/7573.

Sárdi István: *Férfi akt* (olajfestmény) – Roska Márton ajándéka, 1908. BN. I/7580.

Szathmári Károly: *Déva vára* (vízfestmény) – Lugosy István ny. főszerkesztő ajándéka, 1908. BN. I/7644.

Melka Vince: *Demsusi romok* – a szerző ajándéka, 1908. BN. I/7689.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár hivatalos átutalása az EME képtára számára (könyvotatok, köztük *Bánffy György gubernátor* két portréja és egy *Barabás Miklós*-litográfia) 1908, BN. I/7690–I/7715. Újabb átutalások ugyanonnan (könyvotatok) – 1908. BN. I/7720–I/7733, illetve I/7790–I/7819.

Veress Zoltán: *Boszniai erdőirtás* (olajfestmény) – Dr. Veress Elemér ajándéka, 1908. BN. I/7820.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár hivatalos átutalása az EME képtára számára (köztük *Barabás Miklós*-könyvotatok) 1908. BN. II/340–II/456.

A székelyzsombori (Udvarhely vm.) szárnyas oltár – vétel a székelyudvarhelyi r. k. plébánia hivataltól 1909. július 5. BN. II/530.

Spányi Béla: *Esti hangulat* (olajfestmény) – vétel Fekete Mihálytól, 1909. BN. II/559.

Rudnay Gyula: *Női tanulmányfej* (olajfestmény) – vétel Fekete Mihálytól, 1909. BN. II/561.

Mednyánszky László: *Őszi hangulat* (olajfestmény) – vétel Fekete Mihálytól, 1909. BN. II/561.

Ismeretlen szerző: *Marosnémeti gróf Gyulay Ferenc cs. és kir. kamarás (1765–1807) olajfestésű képe* – Özv. Kuun Gézáné ajándéka, 1909. BN. II/1214.

Ismeretlen szerző: *Marosnémeti gr. Gyulay Ferencné sz. Kohányi Kacsándi Zsuzsanna (1769–1826) olajfestésű képe* – Özv. Kuun Gézáné ajándéka, 1909. BN. II/1215. (Megjegyzés: a két festmény gr. Kuun Géza nagyszüleit ábrázolja).

Merész Gyula: *Gyűjtés* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1910. BN. II/1319.

Nagy Sámuel rézmetszete: *Kolozsvár látképe* (alatta a szűcs céh mesteri diplomájával, 1821) – Szathmári Elek ajándéka, 1911. BN. II/4390.

Barabás Juszti: *Torockai nők* (akvarell) – vétel Wallerstein Manótól, 1911. BN. II/4400.

XVI. századi oltárkép – vétel a csíksomlyói r. k. plébániától, 1911. BN. II/5825.

Gróf Bánffy György fára festett arcképe – Roska Márton ajándéka, Sárdi István hagyatékából, 1912. BN. II/6186.

Sárdi István ceruzarajzai és vízfestményei Torockóról, Torockószentgyörgyről és Járasszurdokról – Roska Márton ajándéka Sárdi István hagyatékából, 1911. BN. II/6187–II/6243.

Merész Gyula: *Történelmi tabló a Hunyadiak korából*, olajfestmény (1912) – a képtár lépcsőházának falára applikálva (leltári szám nélkül).

Merész Gyula: *Reggeli* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1912. BN. II/6746.

Merész Gyula: *Templomban* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1912. BN. II/6747.

Sárdi István: *Tanulmányfej* – vétel Sárdi Olgától, 1912. BN. II/8771.

Körösői-Kriesch Aladár: *Templomozás Kalotaszegen* – vásárlás a válás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából az EME képtára számára (80454/906. sz. rendelet), átutalva 1912. aug. 7-én.

Az 1913-ban átutalt 50 darabos állami letét, az átvételi elismervény sorrendjében (Rózsaffy Dezső pontosításaival). Ezek közül a csillaggal jelölt képek 1918-ban visszakérültek Magyarországra.

Lucas Cranach műhelyéből: *A három csapás* (olajfestmény)* az Ipolyi gyűjteményből

Hans Hoffmann: *Szent Péter a börtönben* (olajfestmény, a Pyrker-gyűjteményből)*

Giovanni Palma, il Giovine: *Pieta* (olajfestmény)*

Giovanni Cavedone: *Ev. Szent János* (olajfestmény)

A. Varotari, il Padovanino: *Vénusz* (olajfestmény)

Joachim Sandrart: *Agg férfi képe* (olajfestmény)

Giulio Carpione: *Bacchus és Ariadne* (olajfestmény)*

Juseppe de Ribera lo Spagnoletto: *Öreg ember képe* (olajfestmény)*

Filipp Sauerland: *A páva* (olajfestmény)

Joh. Rud. Bys: *Kleopátra* (olajfestmény)*

Kupetzky János: *Sobieski János lengyel király* (olajfestmény)

W. Ernst Dietrich: *Folyó partján* (olajfestmény)*

Josef Rosa: *A kút* (olajfestmény az Esterházy-gyűjteményből)*

Stranover Tóbiás: *Csendélet* (olajfestmény)*

Orient József: *Tájkép alkonyati világítással* (olajfestmény)

Id. Markó Károly: *Olaszországi táj* (olajfestmény)

Marastoni Jakab: *Görög nő* (olajfestmény)*

Brodzsky Sándor: *Saskő vára* (olajfestmény)

Zichy Mihály: *A bor hatalma* (rajz)*

Telepy Károly: *A Lomnici-csúcs alatt* (olajfestmény)

Madarász Viktor: *Bethlen Gábor tudósai körében* (olajfestmény)

Székely Bertalan: *Női arckép* (olajfestmény)

Keleti Gusztáv: *Facsoport* (olajfestmény)
 Lotz Károly: *Lotz Kornélia arcképe* (olajfestmény)
 Lotz Károly: *Fürdő után* (olajfestmény)
 Liezen-Mayer Sándor: *A magyarok bejövetele* (olajfestmény)
 Munkácsy Mihály: „*Ecce homo!*” (vázlat, olajfestmény)
 Munkácsy Mihály: *Síró gyermekek* (olajfestmény)
 Mészöly Géza: *Koldus leányok* (olajfestmény)
 Paál László: *Magyarországi erdőrészlet* (olajfestmény)*
 Mednyánszky László: *Virágzó fák* (olajfestmény)
 Kacziány Ödön: *Sphynx* (olajfestmény)
 Koroknyay Ottó: *Feketeruhás nő* (olajfestmény)*
 Nádler Róbert: *Merengő* (olajfestmény)
 Kézdi-Kovács László: *Tűzvész* [Tanyai tűz] (olajfestmény)
 Márk Lajos: *A láz* (olajfestmény)
 Veress Zoltán: *Az örökség* (olajfestmény)
 Glatz Oszkár: *Az iga* (olajfestmény)
 Iványi Grünwald Béla: *Az Úr anyala és a pásztorok* (olajfestmény)
 Pór Bertalan: *Tájkép* [Parkrészlet] (olajfestmény)
 Hegedűs László: *Krisztus a keresztfán* (olajfestmény)
 Andorkó Gyula: *Miskolci parasztház* (olajfestmény)
 Góth Móric: *Etetés* (olajfestmény)
 Ligeti Antal: *Cédrusok* (tollrajz)*
 Markó András: *A gulya* (szénrajz)
 Pállik Béla: *Kos* [Birka tanulmány] (szénrajz)
 Pállik Béla: *Kos* [Birka tanulmány] (szénrajz)
 Révész Imre: *Petőfi-illusztráció* (szénrajz)
 Liezen-Mayer Sándor: *Tavaszi idill* (szénrajz)*

Rózsaffy Dezső: *Primulák és Lila kendő* (olajfestmények) – vétel a szerzőtől, 1913. BN. II/8835.

Női arckép a gr. Toldalagi családból (olajfestmény) – vétel Wallerstein Manótól, 1913. BN. II/8938.

Simó Ferenc vízfestménye az 1840-es évekből – vétel Wallerstein Manótól, 1913 (a Beszerzési napló fentebbi számán).

Ismeretlen szerző: *Női arckép* (vízfestmény az 1850-es évekből) – vétel Wallerstein Manótól, 1913. BN. II/8939.

Döbrentey: *Gyermekarckép* – vétel Wallerstein Manótól, 1913. BN. II/8940.

Szeszák Ferenc: *Danaida* (bronzszobor) – vétel a szerzőtől, 1913. BN. II/8953.

Ferenczy Károly: *Csendélet* – vétel a szerzőtől, 1913 (iktatószám nélkül).

Biasini Mari (?): *Kibédi Biasini Domokos arcképe* – vétel Simon Istvántól, 1914. BN. II/9064.

Ismeretlen szerző: *Br. Kemény Domokos* (olajfestmény, másolat) – Gr. Kuun Gézáné ajándéka, 1914. BN. III/9566.

Ismeretlen szerző: *Br. Kemény Domokosné* (olajfestmény, másolat) – Gr. Kuun Gézáné ajándéka, 1914. BN. III/9567.

Kőváry Endre: *Árkosi Fanny (később dr. Schilling Ottóné) portréja* (olajfestmény, 1871) – Özv. Mikó Imréné ajándéka, 1914. BN. III/9757.

Sikó Miklós: *Férfiarckép* – vétel Wallerstein Manótól, 1914. BN. IV/447.

Simó Ferenc: *Fülöp Elek portréja* (olajfestmény, 1834) – vétel, 1916. BN. IV/1413.

Ismeretlen szerző: *Fiatal leány arcképe 1856-ból* – vétel Wallerstein Manótól, 1917. BN. IV/1555.

Ismeretlen szerző: *Dr. Barra Imre portréja* (vízfestmény), 1917. BN. IV/1588.

Ismeretlen szerző: *A kolozsvári Bethlen-bástya a városfal részletével* (olajfestmény) – vétel Keszy Alberttől, 1918. BN. IV/1710.

Merész Gyula: *Kandalló mellett* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1918. BN. IV/1722.

1919–1939

Hagyatékok és vásárlás:

Gr. Wass Ottília hagyatékából:

Mozart gipsz domborműve. BN. IV/3115.

Wagner Richard gipsz domborműve. BN. IV/3117.

Paletta velencei tájképpel. BN. IV/3215.

Rialto hídja Velencében. BN. IV/3412.

Döbrentei Gábor kámeája Züllichtől. BN. IV/3428.

Gr. Gyulay Fanny (miniatűr festmény 1803-ból). BN. IV/3430.

Női arckép (miniatűr festmény). BN. IV/3431.

Olasz tájkép (miniatűr festmény). BN. IV/3433.

„*Die Unschuld, Baja 813*” (miniatűr festmény, pasztell). BN. IV/3434.

Gr. Wass Otilia édesanyja, Wass Györgyné, szül. gr. Gyulay Franciska fiatalkori arcképe (miniatűr festmény). BN. IV/3435. Reprodukcióban: EM 43(1938). 1. sz. 87.

Gr. Haller Jánosné gr. Bethlen Pepi (miniatűr festmény). BN. IV/3438.

Gr. Gyulay Lajos (1803), (miniatűr festmény). BN. IV/3439.

- Női arckép* (miniatűr festmény). BN. IV/3441.
Nápoly látképe (színezett könyomat). BN. IV/3444.
Szent János a sívatagban (rézlemezre festett olajkép). BN. IV/3449.
Marosnémeti látkép (vízfestmény). BN. IV/3510.
A dédácsi kastély (ceruzarajz). BN. IV/3593.
Br. Bornemisszáné szül. Kornis Gabriella (porcelánra festett kép). BN. IV/3640.
Vajdahunyad vára (Borbátvizi Baja István rajza nyomán). BN. IV/3817.
Gr. Teleki Blanka ceruzarajza. BN. IV/3828.
Metszet Vajdahunyad váráról BN. IV/4042.
Schloss Tirol von der Südseite (olajfestmény), BN. IV/4256.
- Gr. Kuun Géza hagyatékából:
 Portrék a *gróf Gyulay család* tagjairól.
 Szénrajzok a *marosnémeti kastélyról* (BN. IV. 5096–5098).
Br. Kemény Vilma (két szénrajz). BN. IV/5102 és 5103.
 Urlaky János: Kun László miniatűr szobra (1859). BN. IV/5111.
Gr. Wass Minka és Wass Otlília (akvarell). BN. IV/5113.
- Papp Lajos: *Hamburgi képek* (6 lapból álló rézkarc sorozat) – vétel a szerzőtől, 1925. BN. IV/4262–IV/4267.

1940–1944

- Ács Ferenc: *Búzakalangyák* (olajfestmény) – a szerző ajándéka, 1940. BN. IV/5188.
 Gáll Ferenc: *Őnarckép* (olajfestmény, 1934) – a szerző ajándéka, 1940. BN. IV/5189.
 Gáll Ferenc: *Fr. Villon Társaság* (olajfestmény, Párizs, 1938) – a szerző ajándéka, 1940. BN. IV/5190.
 Peielle Róbert: *Alkony* (olajfestmény, 1915 körül) – ajándék Gáll Ferenc közvetítésével, 1940. BN. IV/5191.
 Novák Irén: *Női arckép* (olajfestmény) – ajándék Gáll Ferenc közvetítésével, 1940. BN. IV/5192.
 Ismeretlen szerző: *Gr. Teleki Mihály mellképe* (olajfestmény) – dr. Róth Hugó ajándéka, 1940. BN. IV/5195.
 Bory Jenő: *Bánat* (fejszobor, 1922) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5197.
 Kóbor G. Elek: *Felszabadulás* (álló női alak gipszből) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5198.

Farkas Lőrinc: *Téli táj* (olajfestmény) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5199.

Halasi Horváth István: *Részlet a Római fürdőből* (krétarajz) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5200.

Horváth Béla: *Ködös táj* (olajfestmény) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5201.

Haranghy Jenő: „*Mit búsulsz, kenyeres?*” (krétarajz, 1939) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV. 5202.

Szalontay József: *Firenze, Arno hídjai* (aquatinta) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5203.

Szalontay József: *Tabán* – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV/5204.

Takács Zoltán: *Patak* (olajfestmény) – a szerző ajándéka, 1941. BN. IV. 5205.

Kőváry Endre: *arcképe* (olajfestmény) – Marselek Endréné ajándéka, 1941. BN. IV/5369.

Kőváry Endre: *Özv. Comănescu Sándorné édesanyja* (olajfestmény) – Comănescu Sándorné Macedonffy Pop Ilona hagyatékából, 1941. BN. IV/5579.

Kőváry Endre: *Comănescu Sándor fia* (olajfestmény) – ugyanabból a hagyatékból azonos szám alatt.

Kőváry Endre: *Férfi mellkép* (olajfestmény, 1888) – vétel Keresztes Gyulától, 1941. BN. IV/6296.

Thorma János: *Női alak* (vízfestmény) – vétel Keresztes Gyulától, 1941. BN. IV/6297.

Carlo Dolci: *Madonna* (olajfestmény) – vétel Keresztes Gyulától, 1941. BN. IV/6298.

Marselek Endre: *Ülő akt* (olajfestmény) – vétel Marselek Endrénétől, 1941. BN. IV/6392.

Kőváry Endre: *Vacsorát főző cigányok* (olajfestmény) – vétel Marselek Endrénétől, 1941. BN. IV/6393.

Kacziány Ödön: *Alföldi táj* (olajfestmény) – vétel Hankó Veress Károlyától, 1941. BN. IV/6402.

Rubletzky Géza: *Ülő nő* (terrakotta) – vétel Elekes Istvántól, 1941. BN. IV/6407.

Ismeretlen szerző: *Tauffer Ferenc kolozsvári városgazda arcképe* (akvarell, 1873) – a Tauffer család ajándéka, 1941. BN. IV/6444.

Hosszú Márton: *Carmencita* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1941. BN. IV/6445.

Sikó Miklós: *Női arckép* (olajfestmény, 1856) – vétel Venczel Istvántól, 1941. BN. IV/6449.

Sikó Miklós: *Zentai Borcsák Tihamér* (olajfestmény, 1883) – vétel Elekes Istvántól, 1941. BN IV/7063.

Szeszák Ferenc: *Faun* (terrakotta) – vétel Elekes Istvántól, 1941. BN. IV/9984.

Szeszák Ferenc: *Öreg halász* (terrakotta) – vétel Elekes Istvántól, 1941. BN. IV/9985.

Szeszák Ferenc: *Öreg koldus* (terrakotta) – vétel Elekes Istvántól, 1941. BN. IV/9986.

Melka Vince: *Disznócsorda* (olajfestmény) – vétel Kúti Józseftől, 1942. BN. IV/6612.

Mezey József: *Tájkép* (olajfestmény, 1855) – vétel Kúti Józseftől, 1942. BN. IV/6613.

Túri Jobbágy Károly: *Őnarckép, 1859-ből* – Kelemen Lajos ajándéka, 1942. BN. IV/6614.

Gidófalvy Pataky Etelka: *Kemencepadkán, Torockó* – vétel a szerzőtől, 1942. BN. IV/6657.

Gidófalvy Pataky Etelka: *Küküllővár* – vétel a szerzőtől, 1942. BN. IV/6658.

Gidófalvy Pataky Etelka: *Alsóbajomi szász templom* – vétel a szerzőtől, 1942. BN. IV/6659.

Edvi Illés Aladár: *Istállósarok* (olajfestmény) – vétel, 1942. BN. VI/1260.

Krusnyák Károly: *Szent István* (olajfestmény, vázlat) – vétel, 1942. BN. VI/1261.

Krizsán János: *Március* (olajfestmény) – vétel, 1942. BN. VI/1262.

Gy. Szabó Béla: *Reményik Sándor arcképe* (fametszet) – vétel a szerzőtől, 1942. BN. VI/1276.

Gy. Szabó Béla: *Kőrösi Csoma Sándor* (fametszet) – vétel a szerzőtől, 1942. BN. VI/1277.

Gy. Szabó Béla: *A kicsi szoros Bözödön* (fametszet) – vétel a szerzőtől, 1942. BN. VI/1278.

Gy. Szabó Béla: *Ruhamóság* (fametszet) – vétel a szerzőtől, 1942. BN. VI/1279.

Papp Gábor: *Férfimellkép* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1281.

Papp Gábor: *Férfimellkép* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1282.

Papp Gábor: *Női mellkép* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1283.

Marselek Endre: *Leányka képe* (olajfestmény), vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1352.

Szeszák Ferenc: *Krisztusfej* (gipsz) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1567.

Papp Gábor: *Özv. Incze Pálné arcképe* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1568.

Marselek Endre: *Női mellkép* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1582.

Marselek Endre: *Férfi mellkép* (olajfestmény, tanulmány) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/1583.

Teleki Ralph: *Kolozsvár látképe* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/2834.

Szeszák Ferenc: *Síremlék* (dombormű, gipsz) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/2835.

Szeszák Ferenc: *Herkules* (gipsz) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/2926.

Szeszák Ferenc: *Magda* (plakett) – vétel Elekes Istvántól, 1942. BN. VI/2927.

Ismeretlen szerző: *Gr. Nádasdy Ferenc erdélyi helytartó* (olajfestmény) – Kelemen Lajos ajándéka, 1943. BN. VI/2954.

Ismeretlen szerző: *Drauth Amália, gr. Teleki Mihályné, később gr. Nádasdy Ferencné* (olajfestmény) – Kelemen Lajos ajándéka, 1943. BN. VI/2955.

Kovács Zoltán: *Az első őszi nap* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1943. BN. VI/3090.

Kovács Zoltán: *Őszi délután* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1943. BN. VI/3091.

Papp Gábor: *Férfiarckép [édesapja portréja]* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3286.

Papp Gábor: *Fiatal munkás* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3287.

Marselek Endre két *Tájképe* (olajfestmények) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3293, VI/3294.

Papp Gábor: *Férfi mellkép* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3304.

Marselek Endre két szénrajza – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3302, VI/3303.

Nagy István: *Női portré* (pasztell) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3332.

Szeszák Ferenc: *Hunyadi Mátyás* (dombormű, gipsz) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3368.

D. Berde Amál: *A vistai templom belseje* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1943. BN. VI/3369.

D. Berde Amál: *Kalotaszegi leány* (olajfestmény) – vétel a szerzőtől, 1943. BN. VI/3370.

Vastagh György: *Dobray Péterné Komprandt Katalin* (Veress Ferenc fényképe nyomán 1858-ban festett mellkép) – vétel Gelch Edittől, 1943. BN. VI/3371.

Vastagh György [Kőváry Endre?]: *Dobray Péter* – vétel Gelch Edittől, 1943. BN. VI/3372.

Kőváry Endre: *Csapó Sándor* (Veress Ferenc fényképe nyomán 1875-ben festett mellkép) – vétel Gelch Edittől, 1943. BN. VI/3373.

Özv. Bárány Bánffy Ferencné szül. Petrichevich-Horváth letétje (7 darab, rámásban):

Ismeretlen szerző: *Br. Brukenthal Mihályné* szül. Gr. Teleki, meghalt 1866-ban (olajfestmény) – 1943. BN. VI/3492.

Fr. Anton Bergmann: *Br. Brukenthal Mihály* a szászok comese, szabadkőműves, meghalt 1815-ben (olajfestmény 1813) – 1943. BN. VI/3493.

Ismeretlen szerző: *Br. Brukenthal Ákos* (1837–1877) huszárkapitány (olajfestmény) – 1943. BN. VI/3494.

Ismeretlen szerző: *Br. Brukenthal Gyula*, szül. 1833 (olajfestmény) – 1943. BN. VI/3495.

Veress Ferenc felvétele, színezte Vastagh György: *Br. Brukenthal Mihály* (1804–1855) – 1943. BN. VI/3496.

Ismeretlen szerző: *Br. Brukenthal Irma*, szül. 1843 (olajfestmény) – 1943. BN. VI/3497.

Ismeretlen szerző: *Portré* (olajfestmény) – 1943. BN. VI/3698.

Ismeretlen szerző: *I. Ferenc császár és Karolina császárné domborművé mellképe* (gipsz) – Rohonczy Lajos ajándéka, 1943. BN. VI/3499.

Markó (Károly?): 4 olasz tárgyú akvarell – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3903 –VI/3906.

Marselek Endre: *Nyulak* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. IV/3907.

Marselek Endre: *Papagájok* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3908.

Marselek Endre: *A művész Rákóczi úti háza* – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3909.

Marselek Endre: *Csendélet* – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3910.

Pap Domokos: *Tanulmányfej* – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3914.

Szeszák Ferenc: *Férfiszobor* (terrakotta) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3964.

AZ ERDÉLYI-MÚZEUM EGYESÜLET KÉPTÁRA

Kacsó Béla: *Hordás* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3965.

Kőváry Endre: *Női akt* (tanulmány) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3966.

Marselek Endre 4 festménye – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3967, VI/3987, VI/3988, VI/4358.

Spányi Béla: *Szürkület* (rézkarc) – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3989.

Mednyánszky László: „*Akvarell*” – vétel Elekes Istvántól, 1943. BN. VI/3990.

Sikó Miklós: „*Sikó Lajos nevű fiáról 1895-ben Rákoson készült arcképe*” – vétel Elekes Istvántól, 1944. BN. VI/4376.

Könyomatok és metszetek gyűjteménye – vétel Elekes Istvántól, 1944. BN. VI/5294–VI/5605; VI/5642–VI/5665; VI/5736–VI/5738; VI/5775–VI/5779.

Marselek Endre: *A kolozsvári Bethlen-bátya* (olajfestmény) – Kelemen Lajos ajándéka, 1944. BN. VI/5695.

Jankó János és Jankó Elemér rajzai, 1944. BN. VI/5799–VI/5899.

Marselek Endre: *Csendélet* (olajfestmény) – vétel Elekes Istvántól, 1944. BN. VI/5990.

A kolozsvári Kaszinó (Deák Ferenc utca) 10 festményének átadása „használatra” 1947-ben az EME képtár számára, a művek szerzőinek felüntetése nélkül (EMELvt, 105/1947):

Kendeffy Ádám

Gr. Mikó Imre

Lázár Miklós

Wesselényi Miklós

Wesselényi Ferenc

Bánffy Dániel

Kemény Domokos

Böllöni Farkas Sándor

Ismeretlen

Gr. Széchenyi István

Dr. Balogh Ernő egyetemi tanár öt festményét további megőrzés céljából átadja 1947-ben az EME képtárának (EMELvt, 113/1947):

Szent Anna tó

Szamoskői bazaltoszlopok

Kalotaszegi utcarészlet

Vízesés

Várrészlet

Összesítés a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban elhelyezett – az EME képtári gyűjteményéhez tartozó – festményekről. (Egyetemi Könyvtár, Kézirattár Ms. 3996.)

A följegyzés feltehetően 1945-ben készült, Kelemen Lajos útmutatása szerint. Mint címe mutatja (*Az Erdélyi Nemzeti Múzeum képei leírásának előmunkálata*), részét képezte a múzeumi gyűjtemények tervezett általános leltárának. A *-gal jelzett művek a képtári gyarapodások jegyzékében is föl-lelhetők.

Ismeretlen szerző: *Dósa Gergely marosvásárhelyi jogtanár*. Olaj, vászon, 24 x 17 cm. Vályi Gábor ajándéka.

Ismeretlen festő: *Radák Istvánné*

Ismeretlen festő: *Dániel Mihály, gogánváraljai ügyvéd és birtokos*. Szénrajz, 45 x 36 cm.

Szabó János rajza nyomán: *Gr. Teleki Domokos*, Könyomatos mellkép. 43 x 31 cm, j.k.l. G. Teleki Domokos Küküllő vármegye követje.

Vastag György és Sikó Miklós: *Kazinczy Ferenc portréja*. * Olajfestmény, 113 x 91 cm. j.j.l. Vastag és Sikó 859. Helye: igazgatói fogadószoba.

Kriesch Aladár: *Szabó Károly*. Olaj, vászon 78 x 69 cm. j.l. KA 92. Helye: ülésterem.

Barabás Henriette: *Petőfi Sándor*. * Olaj, vászon, j.j. Barabás Henriette 1865. Helye: igazgatói dolgozószoba.

Weidner, Josef: *Ülő nő*. Olaj, vászon, 123 x 94 cm. j.j.l. Josef Weidner 1859. Helye: ülésterem.

Weidner, Josef: *Gr. Kemény József*. * Olaj, vászon, 123 x 94 cm, j.j.l. Josef Weidner 1859. Helye: ülésterem.

Bayer, Rudolf: *Debreczeni Márton mellképe*. * (1853) Olaj, vászon, 67 x 54 cm. Helye: ülésterem.

Ismeretlen festő: *Gr. Mikes Kelemen portréja*. * Olaj, vászon, 83 x 64 cm. j.l. *Gróf Mikes Kelemen Rákotzi Ferentz Fejedelemnek kamarása*. Gróf Bethlen Károly adománya. Helye: ülésterem.

Barabás Miklós: *Gróf Mikó Imre*. * Olaj, vászon, 223 x 157 cm, j.j.l. Barabás 1874. Helye: ülésterem.

Veress Zoltán: *Brassai Sámuel mellképe*. Olaj, vászon, 74 x 59 cm, j.b.l. Veress Zoltán 1901. Kún Dániel ajándéka (1909). Helye: ülésterem.

Ismeretlen festő: *Vörösmarty Mihály*.

Dybisewszky: *Kölcsey Ferenc*. * Olaj, vászon, 68 x 55 cm, j.j.l. Dybisewszky. Helye: igazgatói dolgozószoba. Az EME vásárlása 1890-ben, Kölcsey Kende Kamuttól.

Gerritsen, Vilmos: *Csendélet*. Olaj, vászon, 13 x 18 cm. Az EME vásárlása 1913-ban. Helye: ülésterem.

Vastag György: *Veress Zoltán*. Színezett fénykép.

Barabás Miklós: *Gr. Mikó Imre*. Könyomat (1874), 48,5 x 41,5 cm. Helye: igazgatói dolgozószoba.

Ismeretlen szerző: *Batthyány Ignác*. Olaj, vászon, 58 x 44 cm. Kemény József gerendi kastélyának padlásán találta meg Kelemen Lajos, restaurálta Melka Vince. Helye: igazgatói dolgozószoba.

Kissolymosi Simó Ferenc: *Kisfaludy Sándor portréja*. * Olaj, vászon, 31 x 25 cm, j.b. Simó 1828. Újfalvy Sándor hagyatékából, 1875. Helye: igazgatói dolgozószoba.

Székelyudvarhelyi Ágotha János: *Vörösmarty Mihály*. * (1837) Olaj, vászon, 74 x 59 cm.

Bruck Lajos: *Gyarmathy Zsigáné bikali háza*. Olaj falemez, 24,5 x 41 cm. Helye: kéziratári dolgozó.

Magyari Lajos: *Bethlen Gábor*. Szénrajz, 26 x 20,5 cm, j.j.l. Magyari, 1843. Kolozsvár.

Barabás Miklós: *Kazinczy Gábor*. Könyomat, 43 x 31 cm, j.b.l. Barabás, 1847. Vályi Gábor ajándéka (1915).

Eybl, Franz: *Br. Eötvös József*. Könyomat, 43 x 31 cm. Vályi Gábor ajándéka (1915).

Egidius van der Rye: *Kolozsvár – Georg Haufnagel színes rézmetszete*. (1617) 40 x 59,5 cm. Az EME vásárlása. Helye: igazgatói fogadószoba.

Melka Vince: *Nagyajtai Kovács István mellképe*. Olaj, vászon, 56 x 39 cm. Az EME igazgató választmányának megbízásából Erdélyi Pál könyvtárigazgató és főtítkárra rendelésére festette Melka 1910-ben. Helye: igazgatói fogadószoba.

Boér Márton: *Aranka György*. (1813 körül) Olaj, vászon, 70 x 50 cm. Endes Ida ajándéka. Helye: könyvtárőri szoba.

Vastag György és Urlaky János: *Újfalvi Sándor*. * Olaj, vászon, 51 x 37 cm. Újfalvy Sándor végrendeleti adománya. Helye: könyvtárőri szoba.

Ismeretlen szerző: *Gróf Mikó Imre*. Könyomat, 52 x 44 cm. Helye: könyvtárőri szoba.

Maszák Hugó: *Gr. Mikó Imre*. Könyomat, 42 x 33,5 cm. Helye: katalógusterem.

Kóváry Endre (?): *Kóvári László*. Olajfestmény, 70 x 57 cm. Kóvári Lászlóné Knauz Johanna ajándéka 1911-ből. Helye: könyvtári dolgozó.

Ismeretlen szerző: *Batsányiné Baumberg Gabriella*. Másolat Heinrich Fügenernek a kassai Rákóczi-múzeumban levő eredeti festménye után. Az EME rendelése 1912-ben. Olaj, vászon, 68 x 53 cm. Helye: könyvtári dolgozó.

Ismeretlen szerző: *Bod Péter*. * Olaj, vászon, 89 x 63 cm. Kelemen Benjámin ajándéka, Jakab Elek közvetítésével. Helye: könyvtári dolgozó.

Ismeretlen szerző: *tatrosi Tatrosi Lajos guberniumi kancellista, belső-szolnoki birtokos*. Olaj, vászon, 83 x 55,5 cm. Helye: könyvtári dolgozó.

Ismeretlen szerző: *Petróczi Kata Szidonia mellképe*. * Olaj, vászon, 91 x 72 cm. Br. Radák Istvánné ajándéka. Helye: könyvtári dolgozó.

Marselek Endre: *A monostori kápolna*. Olaj, vászon, 38,5 x 27,5 cm, j.j.l. Marselek, 1884. Az EME vásárlása 1915-ben.

Eybl, Franz: *Gr. Széchenyi István*. Könyomat, 43 x 31 cm, j.j.l. Eybl, 842. Gróf Széchenyi István autográf aláírásával.

Eybl, Franz: *Deák Ferenc*. Könyomat, 43 x 31 cm, j.b.l. Eybl 842.

Szabó János: *Szász Károly mellképe*. Könyomat, 43,5 x 31,5 cm, j.b.k. Szabó, 1836. Vály Gábor ajándéka 1915.

Szabó János: *Ifj. Wesselényi Miklós*. Könyomat, 43 x 31 cm, j.b.l. Szabó, 1834.

Klősz Gyula: *Finály Henrik fényképe*.

Marselek Endre: *Gr. Eszterházy Kálmán*. (1915).

Ismeretlen szerző: *Batsányi és neje sírja a linzi temetőben*. Olaj, vászon, 49 x 35,5 cm. Az EME megrendelésére készült 1910-ben. Helye: könyvtári dolgozó.

Ismeretlen szerző: *Altorjai Mike Sándor*. * Olaj, vászon, 76 x 60,5 cm. Jakab Elek és neje Altorjai Mike Róza ajándékozta az EME-nek 1868-ban. Helye: levéltáros szobája.

Galeria de artă a Societății Muzeului Ardelean

Până în prezent, nu a fost publicat nici un studiu asupra galeriei de artă care și-a câștigat atât de greu statutul de sine stătător în cadrul colecțiilor Societății Muzeului Ardelean și care să prezinte o istorie cuprinzătoare a acesteia începând cu constituirea colecției de artă, trecând prin destinul ei zbuciumat, și terminând cu confiscarea ei abuzivă. Pe lângă analiza premiselor, studiul se întinde pe durata celor șase decenii dintre anii 1859 și 1919, precum și pe durata celor patru decenii care au urmat Arbitrajului de la Viena, perioadă în care colecția s-a îmbogățit și s-a dezvoltat atât în calitate de anexă a Secțiunii de Numismatică și Antichități a Societății Muzeului Ardelean, cât și în calitate de galerie de artă de sine stătătoare și publică. De asemenea, studiul dezbate și conexiunile dintre colecție și viața artistică transilvăneană.

La capitolul premise istorice, trebuie amintite cele discutate în cadrul Dietei transilvane din anii 1841–43. Maiorul-inginer Lajos Góró a donat o reproducere a picturii *Danae* de Tiziano, care a fost ulterior inclusă în colecția galeriei de artă, la fel ca și portretele regelui Ferdinand, István Széchenyi și Mihály Vörösmarty, realizate de profesorul de desen sibian János Ágotha.

Conform dispoziției administrative privind organizarea colecțiilor, galeria de artă a aparținut întotdeauna de Secțiunea de Numismatică și Antichități, iar în timpul amenajării vilei Mikó, marea majoritate a tablourilor a fost expusă pe pereții goi situați deasupra vitrinelor. În ceea ce privește sala de lectură a bibliotecii, acolo au fost expuse atâtea tablouri cât să creeze o atmosferă plăcută.

Johanna Bánffy Schilling, o împătimită colecționară de tablouri, a donat prin testament Societății Muzeului Ardelean întreaga sa colecție cuprinzând 52 de tablouri originale și reproduceri. Până la sfârșitul secolului XIX, majoritatea obiectelor de artă donate erau formate din statui și tablouri (în marea lor majoritate potrete) provenind din colecțiile unor castele și conace. Donațiile oferite colecțiilor Societății de către burghezie și pictori au crescut numeric spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

De-a lungul celor douăzeci de activitate a lui Béla Pósta în calitate de director al Secțiunii de Antichități (1899–1919), colecția de tablouri s-a transformat într-o veritabilă galerie de artă. Galeria a primit două săli de la parterul noii clădiri a Universității situată pe colțul dintre străzile Ion I. C. Brătianu (fosta stradă Király) și Emmanuel de Martonne (fosta stradă Színház). La acea dată, numărul tablourilor și gravurilor aflate în colecție se ridica la aproximativ 200. În 1902, o donație de 10 tablouri din partea statului a ajuns la Cluj. În 1911, Secțiunea de Numismatică și Antichități precum și Galeria de Artă s-au mutat în clădirea aflată pe colțul străzii Constantin Daicoviciu (fosta stradă Bástyá). Acest moment a corespuns cu numirea lui Gyula Merész în calitate de expert al Galeriei. În 1913, Galeria a primit o nouă donație de 50 de obiecte de artă din partea statului.

După 1918, directorii români ai Societății au păstrat Galeria în cadrul Secțiunii de Numismatică și Antichități. De-a lungul celor douăzeci și doi de ani până la Arbitrajul de la Viena, colecția de tablouri a muzeului Societății Muzeului Ardelean nu s-a îmbogățit deloc.

În toamna anului 1940, noul director al Societății, Márton Roska, a inițiat și organizarea Galeriei. În timpul mandatului său, au avut loc achiziții fără precedent în istoria instituției, folosindu-se și de oportunitățile oferite de expozițiile provizorii găzduite de sălile muzeului. Această scurtă, dar fructuoasă și dinamică perioadă a luat sfârșit odată cu stagnarea de după apropierea frontului, iar mai apoi cu atacurile care au condus în final la interzicerea Societății la începutul perioadei comuniste.

The Picture Gallery of the Transylvanian Museum Society

No comprehensive study has been published hitherto on the picture gallery of the Transylvanian Museum Society, which attained full status among the other collections only very late. The analysis presented in these pages proceeds from a survey of the antecedents to the six decades between 1859 and 1919, and the four subsequent years to the Vienna Decision, while also revealing the relationships between the gallery and artistic creation in Transylvania. During the examined period, the collection evolved from being an appendage of the Transylvanian Museum Society's Collection of Coins and Antiquities into a full-blown and public picture gallery.

Among the historical antecedents, the proceedings of the Transylvanian Diet from 1841–1843 need to be taken in consideration. Major Lajos Góró, from the engineering division of the army, donated a copy of Tiziano's *Danae* to the gallery, which was accepted along with the works of a teacher of drawing from Szeben, János Ágotha, depicting King Ferdinand, István Széchenyi and Mihály Vörösmarty.

According to the administrative principles for organizing collections, the picture gallery always belonged to the Collection of Coins and Antiquities. During the arrangement of the collection at the Mikó residency, the majority of the paintings were hung on the empty walls from above of the exhibition cases, and the library has only kept as many works as necessary for decorating the reading room.

A passionate art collector, Johanna Schilling, wife of Count Dénes Bánffy, left to the Museum Society her collection of fifty-two original paintings and copies in her will. Until the end of the 19th century, the bulk of the artefacts donated to the picture gallery consisted of paintings and sculptures (almost exclusively portraits) stemming from castles and manor houses. Towards the end of the century, members of the bourgeoisie, as well as the artists themselves, began to donate with increasing frequency to the collections of the museum.

Under the two decades of Béla Pósta's directorship of the Antiquities Collection (1899–1919), the art collection developed into an actual gallery, which has been located in two rooms from the ground floor of the new university building at the crossing of Király street and Színház street. On this occasion, Gyula Merész has also been employed as a professional curator of the collection. In 1913, the picture gallery received another state deposit of fifty pieces.

After 1919, the Romanian directors of the museum had left the gallery within the institutional framework of the Coins and Antiquities Collection. Throughout the twenty-two years until the Vienna Decision, the picture

gallery of the Transylvanian Museum Society did not gain any new additions.

The new museum director, Márton Roska, has also initiated the reordering of the collection in autumn 1940. Under his directorship, also profiting from the periodical exhibitions organized in the rooms of the museum, unprecedented acquisitions have been made on behalf of the gallery. This brief, yet all the more hectic and fruitful period was ended by the general numbness following the war front and by the series attacks leading up to the banning of the Society.

TÖTSZEGI TEKLA

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi gyűjteménye

A saját nemzeti karakter megragadása a 19. század második felében Európa-szerte jelentkező igény. Ennek megfelelően a korabeli Magyarországon is egyre nagyobb figyelem fordul a paraszti tárgy-kultúra felé. Az érdeklődés egyrészt művészeti: az ipari formatervezésben, illetve a magas művészetben kívánják a mívesen formált, többnyire gazdagon díszített tárgyakat forrásként felhasználni;¹ másrészt történeti: abból indul ki, hogy a paraszti készítésű, használatú tárgyakkal, a „velünk élő múlt”² elemeinek tanulmányozása lehetőséget teremt a régmúlt megismerésére. E megismerés jelentős műhelyei a 19–20. század fordulójára nagy számban megjelenő néprajzi tárák, gyűjtemények.³

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára keretében alakult ki. Történetének fordulópontjai, nagy eseményei, meghatározó egyéniségei szinte végig közösek. Bár a többi gyűjteményhez képest későbbre alakult önálló tárrá, s ezt a státusát igen rövid ideig őrizhette meg, tárgyi anyaga mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt jelentős értéket képvisel.

1 Erre nézve összefoglalóan I. Gazda Klára: *Közösségi kultúra – művészeti hagyomány*. Kv. 2008. 34–42. – Kresz Mária: *A magyar népművészet felfedezése*. Ethnographia 79(1968). 1–36.

2 Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. Évkönyv 1910. 41.

3 A 19. század második felében Európa-szerte számos önálló néprajzi gyűjtemény alakult: 1868-ban Berlinben a *Museum für Völkerkunde*, 1896-ban Bécsben az *Österreichisches Museum für Volkskunde*, 1901-ben Belgrádban az *Etnografski Muzej*. 1891-ben a svéd Arthur Haselius megalapítja a világ első szabadtéri múzeumát, a *Skansen*-t. Magyarországon a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának alapját Reguly Antal 1847-ben a MTA ülésén bemutatott obi-ugor néprajzi gyűjtése jelentette. A kiegészítés után Xántus János gazdag távol-keleti expedíciójának termésével jelentősen megnőtt néprajzi gyűjteménybe 1885-ben került be az országos kiállítás hazai néprajzi szobáinak anyaga. Xántus János volt egyébként az 1872-ben a Néprajzi Osztály élére kinevezett első múzeumőr. (Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Bp. 2001. <http://www.tankonyvtar.hu/neprajz/magyar-neprajz-080903-42>. – Kósa László: Néprajzi Múzeum. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. IV. Bp. 10–13.)

A gyűjtemény alapját az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába „alkalomadtán”, „szerencsés alkalom” folytán a múzeumba került néprajzi tárgyak jelentik.⁴ A tárat 1899-ben átvevő Pósta Béla felismerte a „néprajzi csoport” tudatos gyarapításának szükségességét s gondoskodott az ehhez szükséges feltételek megteremtéséről. Az Érem- és Régiségtár 1901-től alkalmazta a Jankó János⁵-tanítvány Sztripszky (Mikes) Hiadort.⁶ Az ő gyűjtőútjai, „mennyiségileg úgy, mint minőségileg” nagyon szép eredménnyel járó „néprajzi barangolásai”⁷ nyomán kezdődik meg a néprajzi gyűjtemény szakszerű gyarapítása. A felduzzadt néprajzi anyag külön gyűjteményként való kezelésének szándékát jelzi, hogy 1903-tól az Érem- és Régiségtár keretén belül N. jelzéssel külön néprajzi leltárt indítottak.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya nevében az egyesület elnöke és főtitkára írta alá azt az 1907. január 3-án kelt, a vallási és közoktatási miniszternek címzett levelet, amelyben a választmány Néprajzi Múzeum⁸ létesítése ügyében érvelt. Az első nyomós érv az, hogy Erdélyben nincsen olyan közgyűjtemény, amely arra hivatott szakemberek irányításával nemcsak egy-egy szűkebb tájegység, de egész Erdély reprezentatívnek ítélt tárgyai gyűjtésére-megőrzésére, kutatására s a közművelődési áramlatba való bevezetésére vállalkozhatna.

„Az Erdélyi Nemzeti Múzeum nagy értékű gyűjteményei közül hiányzik a legnépszerűbb, hiányzik az a gyűjtemény, amelynek létesítése mai viszonyaink között éppen a legsürgősebb, ti. *a néprajzi múzeum* [kiemelés az eredetiben]. Egész Európának ezen az egyik legtarkább néprajzi területén, ahol a magyarság, székelység, szászság, oláhság és még sok egyéb népfaj van a legbensőbbben összekeveredve, ahol a törökök pusztításaitól megóvva, a magyar néprajznak kétségkívül legrégebb, sőt ősi emlékei várják a felfedezést: ezen a területen nincs számba vehető, fejlődőképes és minden népfajra kiterjedő néprajzi gyűjtemény.”⁹

A második fontos érv a néprajzi emlékek gyors pusztulástól való megmentésének imperatívusza. A nagy változásokkal, a nemzetközi, gyári készítmények elterjedésével, idegen hatások erőteljes térnyerésével jelle-

4 EMELvt, 1907/4.

5 Jankó János (1868–1902) néprajzkutató, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának munkatársa, majd igazgatója, a magyar néprajzi muzeológia megalapozója, a magyar összehasonlító néprajzi kutatás egyik úttörője.

6 Az Érem- és Régiségtárnál meghirdetett gyakornoki és segédgyakornoki állást 1909. áprilisában pályázza meg Sztripszky Hiador III. éves (TMLvt, C1 167), illetve Roska Márton I. éves tanárjelölt (uo., C1 166). Sztripszky 1901. július 1-jén teszi le a hivatali fogadalmat (uo., C1 200).

7 Sztripszky Hiador levele Pósta Bélához (TMLvt, C1 296).

8 A dokumentum hol Néprajzi Múzeumot, hol Néprajzi Tárat említ. A felterjesztés mindenképp egy önálló, saját költségvetéssel, személyzettel, vezetővel rendelkező intézmény megteremtését célozza.

9 A levél piszkozata: EMELvt, 1907/4.

mezhető időszakban a szakintézmény „utolsó órákban” gyűjthetné össze s menthetné meg a jövő számára Erdély néprajzi emlékeit.¹⁰

A levél a konkrét, gyakorlati teendőket is számba veszi. Javaslatot tesz az igazgató személyére,¹¹ a személyzet összetételére,¹² meghatározza az évi rendes kiadásokra szükséges összeg nagyságát.¹³ Felsorolja a megvásárolható, a tár alapjául szolgáló gyűjteményeket, a megszerzett anyag elhelyezésének lehetőségeit, végül megfogalmazza a létrehozandó intézmény küldetését is. „Meg kell mentenünk, ami még megmenthető, hogy tervszerű munkálkodással azután gátat vessünk ennek a szégyenletes és elkésérítő pusztulásnak, s a létesítendő néprajzi gyűjteményben felhalmozott, tudományosan rendezett és feldolgozott anyag alapján újra teremtsük, ami elveszett, s felkarolva, divatba hozva a még létezőt, a magyar kultúra presztízst biztosítsuk az idegenből beáramló, özönvíz módjára pusztító kultúrával szemben. Az összehasonlító anyagon kívül az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi tárának nem volna célja mást gyűjteni, mint kizárólag Erdély néprajzi anyagát, amely maga is olyan óriási feladat, amit előbb-utóbb úgyis feltétlenül foganatosítani kell, de még néhány évtized s nagy-szerű kulturális misszióját aligha fogja teljesíthetni.”

Nem sikerült kiderítenem, hogy a felterjesztésre – amennyiben azt valóban elküldték – milyen válasz érkezett. Tény, hogy az önálló Néprajzi Tár megalakulására még évtizedekig várni kellett. Az I. világháború, majd az azt követő impériumváltás utáni évek nem a terjeszkedés, hanem a túlélésért folytatott küzdelem időszaka. Az idők során saját szerzeményezésekkel, gyűjtemények megvásárlásával felduzzadt néprajzi gyűjtemény a második bécsi döntés utáni új történelmi-politikai helyzetben alakult önálló tárrá. Roska Márton, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának akkori igazgatója fogalmazta meg a tár 1941. évi működéséről szóló jelentésében, hogy gondozásával néprajzos szakembert kell megbízni, hiszen „a fejlődés iránya úgyis az, hogy külön kell válnia a művészeti és a néprajzi osztálynak”.¹⁴ Az 1943-as éves jelentés¹⁵ már a külön Történeti, Művészeti

10 A pusztuló javak utolsó órában való mentésének képzetét a 19. századi néprajzi gyűjtések határozták meg. A néprajzi szakirodalomban igen későig ható motívum megjelenik a Néprajzi Gyűjtemény egy másik fontos dokumentumában, Kelemen Lajos egyik levelében, melyet a néprajzi gyűjtőtársasághoz tartozó egyik diákjának írt. Vö. EMELVt, 214/1910. Párhuzamokért I. Fejős Zoltán: *Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére*. In: *A néprajzi múzeum gyűjteményei*. Főszerk. Fejős Zoltán Bp. 2000. 18.

11 Dr. Cholnoky Jenő (1870–1950), egyetemi tanár, a Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetének igazgatója.

12 Egy asszisztens, egy gyakornok, egy laboráns, egy szolga.

13 5000 korona.

14 Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárának 1941. évi működéséről*. EM 1942. 3. sz. 461.

15 Roska Márton: *Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943. évi működéséről*. EM 1944. 36–47.

és Néprajzi Tár működéséről számol be. A frissen alakult Néprajzi Tár néprajzos szakembere az 1942–44 között régészeti gyakornok, majd 1944-től a tár kinevezett múzeumőre, dr. Kós Károly.¹⁶

Az önálló Néprajzi Tár első éve a gyűjtemény biztonságos körülmények közé menekítésének jegyében teltek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a háborús veszedelmektől megmenekült Néprajzi Tár anyagát (az átadási jegyzőkönyv szerint 8994 tárgyat)¹⁷ 1949. május 5-én „a tulajdonjog és a mindenkori felügyelet jogának fenntartásával”¹⁸ a Bolyai Tudományegyetem Néprajz Tanszékének gondozásába adta át. A Néprajz Tanszék kötelezte magát, hogy az anyagot „leltár szerint megőrzi, megfelelő karban tartja, és esetenként a Tár helyzetéről, valamint az esetleges változásokról írásban jelentést tesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetőségének”.¹⁹ A dr. Kós Károly és segítőtársai által 1948 és 1950 között végzett munkálatok rövid összefoglalását a napi rendszerességgel vezetett *Múzeumi Napló*²⁰ tartalmazza, melynek utolsó bejegyzése 1950. júl. 14-én kelt. A Román Népköztársaság Igazságügy-minisztériumának 86311/1949 sz. határozata megszüntette az Erdélyi Múzeum-Egyesület jogi személyiségét, az EME Intézőbizottsága 1950. február 12-i gyűlésén feloszlatta önmagát s a Bolyai Egyetem vezetőségét bízta meg a tudományos gyűjtemények további sorsáról való tárgyalást illetően.²¹ 1950-ben megszűnt a néprajz tanszék,

16 Vö. Gazda Klára: *Dr. Kós Károly 75 éves*. In: (A) *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Szerk. Zakariás Erzsébet. Kv. 1995. 13.

17 Dr. Kós Károly 1947. május 7-én kelt jelentése szerint a Néprajzi Tár tárgyalománya 8493 tétel, ebből 44 tárgy az Alapleltárban, 288 az I. régiségtári naplóban, 6695 a N. jelzésű néprajzi leltárban, 1466 pedig D. jelzéssel a Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Néprajzi Társulat néprajzi gyűjteményének leltárában van regisztrálva. A Néprajzi Tár jelenleg a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeumban őrzött két leltárkönyvének (jelzés nélkül, I., N. jelzéssel, illetve külön a D. jelzésűek) adatai szerint valójában 8647 tárgyról van szó. Az éves gyarapodást, az anyag tematikai, illetve földrajzi megoszlását bemutató mellékelt táblázatok a leltárkönyvek adatai alapján készültek. Az adatokat a TMLvt-ban, az EMELvt 320. tételében, illetve az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi Kézirattárában (a továbbiakban: EMEK) őrzött beszerzési naplók (EMEK, Kós Károly néprajzkutató kézirat-hagyatéka, 95. Néprajzi beszerzési napló 1946–47-re) megerősítik.

18 EMEK, Kós-hagyaték, 95. Átadási jegyzőkönyv.

19 Uo.

20 EMEK, Kós-hagyaték, 95. EME Néprajzi Tára, Múzeumi Napló.

21 <http://www.epa.oszk.hu/00900/00979/00003/pdf/183.pdf>

s a gyűjtemény anyagát ugyanabban az évben beolvasztották a Romulus Vuia²² által 1922-ben alapított Erdélyi Néprajzi Múzeum gyűjteményébe.²³

A fejlődés szakaszai

Egy gyűjtemény mennyiségi és minőségi gyarodását objektív és szubjektív tényezők egyaránt befolyásolták. Ilyenek például a tárgyvásárlásra fordítható anyag források megléte vagy hiánya, a helyszíni gyűjtések végzésének a lehetősége, illetve annak korlátai, a gyűjtést végző szakemberek felkészültsége és személyes érdeklődése, a gyűjtőutak alkalmával feltérképezett tárgykínálat, illetve a kereskedők révén felajánlott anyag összetétele, más gyűjtemények megszerezhetősége.

A kutatás során a néprajzi tárgyak gyűjtésének 5 nagy periódusa körvonalazódott, amelyek időhatárai többnyire a nagy történelmi eseményekkel esnek egybe.

1. 1899 előtt, a kezdetek;
2. 1899–1919, a néprajzi gyűjtemény megszületésének, fejlesztésének Pósta Béla nevével fémjelzett korszaka;
3. 1920–1940, az impériumváltás utáni kisebbségi korszak;
4. 1941–1944, a második bécsi döntést követő időszak a II. világháború végéig;
5. A II. világháború utáni időszak, a gyűjteménynek az Erdélyi Néprajzi Múzeumba való 1950-es beolvasztásáig.

Az első periódus gyűjteménygyarapítását az esetlegesség jellemzi. A tárgyananyag mellett ezt igazolják az EME választmányának a vallási és közoktatási miniszterhez 1907-ben írott, egy néprajzi múzeum felállításának szükségessége mellett érvelő levelének sorai, miszerint „az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának nagyérdemű igazgatója gyűjtött olyan

22 Vuia, Romulus (1887–1963) geográfus, etnográfus, egyetemi tanár, a román néprajzi muzeológia úttörője.

23 A két gyűjtemény egyesítésének lehetőségéről dr. Kós Károly már 1948–1949-ben tárgyalásokat folytatott a román múzeum vezetésével. E tárgyalások kezdeményezése – dr. Kós későbbi visszaemlékezései szerint – kizárólag tudományos megfontoláson alapult. Egy olyan időszakban, amikor gyűjtemények sora jutott ebek harmincadjára, dr. Kós a két néprajzi gyűjteménynek egyetlen erős, széles területet és tematikát lefedő gyűjteménnyé való kovácsolását találta a gyűjtemény megőrzése, egyben tartása, illetve a tudományos vérkeringésbe, a kutatás szolgálatába állítása érdekében az egyetlen lehetséges megoldásnak. Vö. Gazda: *i. m.* 12–13 – Gazda Klára: *Beszélgetések dr. Kós Károllyal*. Kézirat. – Dr. Kós Károly: *Törekvés egy komplex néprajzi múzeum megvalósítására*. In: *(A) Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Szerk. Zakariás Erzsébet. Kv. 1995. 19. A két utóbbi írást kivéve nem találtam olyan dokumentumot, amely a két intézmény közti tárgyalásokra vonatkozott volna.

tárgyakat, amelyek alkalomadtán kerültek múzeumába, vagy pedig olyan szerencsés alkalom kínálkozott megszerzésükre, hogy azt elmulasztani pótolhatatlan veszteséget jelentett volna a magyar néprajzi tudományra nézve”.²⁴

Az 1899 előtt gyűjtött, alapleltárba bevezetett 44 „néprajzi” tárgy leltárkönyv szerinti besorolása: 34 magyar, 4 hazai nemzetiségi, 5 külföldi fél-művelt, 1 tárgy primitívus népek használatából származik. Egyetlen tárgy sem szakember célirányos gyűjtése eredményeként, hanem a múzeumnak felajánlott adományként került a gyűjteménybe. Az ajándékozók névsorában megtaláljuk Gyulai Pál nevét is, aki öt darab, köztük egy 1860-as évszámú, a Himnusz első szakaszának szövegével díszített hímes tojást ajándékozott a gyűjtemény számára.

Az új, minőségi változást hozó korszak Pósta Bélának az EME Régiség-tára élére való kinevezésével kezdődik. Elsősorban Pósta Béla lendületes kutató, szervező és oktató tevékenységének köszönhető, hogy az 1899–1919-es időszakban a néprajzi gyűjtemény addig elenyészőnek mondható tárgyi állománya 3189 tétellel bővül.

Ami a szerzeményezés módját illeti, az ajándékozás útján bekerült tárgyak a gyarapodás tekintélyes hányadát teszik ki a továbbiakban is. Ebben a korszakban azonban az adományok egy része már előzetes gyűjtői szelekció után kerül felajánlásra a gyűjtemény számára. A bekerülés másik jellemző módja a tárgyak közvetítők útján való megvásárlása. Időrendben elsőként Resch Adolf gyűjteményének Brassó környéki textíliái kerülnek az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményébe. A gyakran a múzeumi szakemberek útmutatásai alapján, nagyobb területről szállító kereskedők foglalkoztatása jellemző gyűjteménygyarapítási eljárásnak számít a 19. század végi, 20. eleji múzeumi gyakorlatban.²⁵ Esetünkben főként a háziipari termékek értékesítésében már gyakorlatot szerzett kalotaszegiek hoznak előbb saját falujukban vagy szűkebb tájegységükben készült/használatos díszes lakástextileket és viseletdarabokat. Néhányan közülük egyre távolabbi közösségekre terjesztik ki beszerző útjaikat. A körösfői Márton Andrásné 1906 és 1908 között összesen 166, 1909 és 1911-ben Márton Mártonné 22 kalotaszegi lakástextillel gazdagította a gyűjteményt. Márton Györgyné Gyimesfelsőlokon és Háromszéken, Márton Mártonné Kisbácsban is gyűjtött. A gyűjtemény gyarapításában jelentős szerepe volt a kalotaszegi magyar és Beszterce környéki szász textileket beszállító Korpos Jánosnak és feleségének, akiktől 1909 folyamán összesen 97 díszes textíliát vásárolt meg a múzeum. A magyarfenesi Kun Gazda Jánosné 1908–1909-

24 EMELvt, 1907/4.

25 A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya „rendes gyűjtőjének” számított pl. a kereskedő Brinza Mária. Vö. Katona Edit: *Textil- és viseletgyűjtemény*. In: *A néprajzi múzeum gyűjteményei*. Főszerk. Fejős Zoltán Bp. 2000. 197.

ben összesen 154, Beszterce-Naszód, Alsó-Fejér, Nagy-Küküllő és Kolozs vármegye területéről vásárolt textillel gazdagította a gyűjteményt. A szintén magyarfenesi Kun Gazda István gyűjtőterülete Szeben környéke volt, ahonnan szász ünnepi viseletdarabokat vásárolt a múzeum részére.

Az időszak végére a tárgyállomány kb. felét alkotják a népművészet tárgykörébe sorolható tárgyak. A tervszerű gyűjtések a kor általános mintáit követik. A Pósta-korszak gyűjteményfejlesztési alapelve az volt, hogy az egy területre koncentrálnak szisztematikus gyűjtés mellett, amelynek anyaga azonnal feldolgozásra kerül, „miscellanea gyűjteményt” is hozzon létre azoknak a különböző tárgycsoportokba sorolandó tárgyaknak, amelyek egy későbbi célirányos gyűjtés nyomán kerülnek feldolgozásra.²⁶

A gyűjtések egy része a népművészeti tárgyak (textiliák, fafaragások, kerámia) iránti nagyarányú laikus és szakmai érdeklődésnek megfelelően ezekre a területekre fókuszál. A tár gyakran segítette az érdeklődőket (háziipari szövetkezeteket, iskolákat) megfelelő tárgyi anyag mintaként való kölcsönzésével. Az 1906–1908-as Törzskönyv például több olyan bejegyzést is tartalmaz, amely a kölcsönzés tényét, illetve annak pontos dokumentálását bizonyítja.²⁷

Sztripszky Híador 1903-as kalotaszegi, mérai gyűjtése elsősorban ékrovásos faragással díszített, főként a fonás-szövés eszközkészletéhez tartozó tárgyakat tartalmaz. A 91 tárgy begyűjtése alkalmával Sztripszky Híador rajzokat, feljegyzéseket is készített azokról, díszítményeiről. Íme egy ékrovásos faragással díszített, a hosszúság mérésére használt eszközről készült feljegyzés: „Sing. Méra. (Mindkét oldalán egyformán „*megírva*” [kiemelés az eredetiben] az egységek (sing, fél-sing, fertály, fél-fertály). *Hatosrózsa, farkosrózsa, szilvamac, tulipánt, tulipántbimbó* [kiemelés az eredetiben].”²⁸ Nem véletlen, hogy a fonás-szövés körébe tartozó darabok többsége gazdagon díszített, hiszen ezek a munkaeszközök (vetélők, orsónehezékek, vászonfeszítők, motollák, orsófogók, fonóbeli kisszékek) többnyire az udvarlók faragta vagy általuk rendelt szerelmi ajándékok voltak, amelyeket a lányok a maguk rendjén hímezett zsebkendővel, bokkrétával, saját készítésű apró kiegészítőkkel viszonoztak.

A gyűjteménynek a népművészet körébe tartozó tárgyakkal való tekintélyes gyarapodása az e területen jelentkező kínálat bőségével is összefügg. Sokfelé eredeti környezetükben ebben az időszakban mentek ki divatból

26 Pósta Béla: *Jelentés az Erd. Muz. Érem- és Régiségtára 1903. évi állapotáról*. (Klny az EM 1904. évi 4. füzetéből). Kv. 1904. 4.

27 Pl. A Márton Jánosnéól vásárolt kalotaszegi textilek megnevezése mellett néhány esetben feltűnik: „Kiadtuk használatba” 1907, visszajött 1908.” EMELvt, 319/47.

28 Dr. Kós Károly által készített másolat: EMEK, Kós-hagyaték, 95. EME Néprajzi Tárának a Bolyai Egyetem részére történt átadás iratai; EME Néprajzi Tára, Erdélyi népművészeti tárgyak leírása.

vagy alkalmazkodtak egy újabb stílushoz a népművészet körébe sorolható tárgyak, így nagy mennyiségű tárgy vált feleslegessé vagy lecserélendővé.

A tár munkatársainak másik fontos törekvése ebben az időszakban az úgynevezett ősfoglalkozások kutatása, különösen a halászatához tartozó tárgyak gyűjtése volt. A halászat iránti érdeklődés Herman Ottó²⁹ és Jankó János munkássága³⁰ nyomán vált divatos kutatási területté.³¹ Amint Pósta Béla jelenti a tár 1903-as működéséről: „Néprajzi gyűjteményünk szakszerű gyarapítására megkezdtük az erdélyi halászat rendszeres felgyűjtését, amelynek érdekében három gyűjtő utat tett intézetünk.” Ezen utak eredménye a mezőségi tavak és a Feketeügy halászatának felgyűjtése és ezeknek szakszerű ismertetése volt az *Ethnographia*³² c. folyóirat 1903. évi 6., 7., 9. és 10. számaiban.³³ Ez a kutatás szintén Sztripszky (Mikes) Hiador nevéhez fűződik.³⁴ Sztripszky 1903. március 12-én Marosvásárhelyen kelt levele a mezőségi tavakon való halászat végnapjairól, a szakirodalomból ismert eszközök beszerzésének nehézségeiről számol be. „Nagyobb terjedelmű népies eredetű halásztárgyat (elszállíthatót) nem találtam, hiába nyomoztam Tóháton, Záhon, Méhesen, Sályiban, Bándon, Madarason, Sámsondon, Kölpényben, így az Erdélyben eddig nagyon ritka gyalomhálót; mindenütt van emlékezte, egy-egy nyoma a vele való halászatnak, de maga a gyalom nem akadott még szem elé. Ma tudtam meg aztán, hogy Mezőkapuson van még egy ilyen, de évek óta használaton kívül van. Láthatatlanban is elkértem M. Torda főispánjától, Sándor Jánostól. Szigonyokban aztán annál bővebb a választék. Halászni már csak 2–3 tavon halásznak állandóan, de álta-

29 Herman Ottó (1835–1914) természettudós, etnográfus, régész. Az első magyar néprajzi kiállítás rendezése az ő nevéhez fűződik: halászati gyűjteményét az 1885-ös országos kiállításon mutatta be.

30 Herman Ottó: *A magyar halászat könyve*. I–II. Bp. 1887–1888. – Uő: *Ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet*. Bp. 1898. – Jankó János: *A magyar halászat eredete*. Bp. 1900. Mindketten az evolucionizmus hívei, Herman első fejlődés elvét, Jankó a migráció elméletét vallotta. (vö. Kósa 2001. <http://www.tankonyvtar.hu/neprajz/magyar-neprajz-080903-39>)

31 Vö. Szilágyi Miklós: *Halászatgyűjtemény*. In: *A néprajzi múzeum gyűjteményei*. Főszerk. Fejős Zoltán Bp. 2000. 115–130.

32 Valójában a *Néprajzi Értesítő*ben jelentek meg az írárok. L. Sztripszky Hiador: *Adatok Erdély őshalászatához*. Néprajzi Értesítő III(1902). 157–178. – *Adatok Erdély őshalászatához. II. A mezőségi tavak őshalászata. III. A Feketeügy halászatához*. Néprajzi Értesítő IV(1903). 158–196, 221–226, 279–290 – *A magyar halászat történetéhez*. Néprajzi Értesítő IV(1903). 317–318.

33 Pósta Béla: *Jelentés az Erd. Muz. Érem- és Régiségtára 1903. évi állapotáról*. (Klny az EM 1904. 4. füzetéből). Kv. 1904. 4.

34 Sztripszky halászati gyűjtéséről I. Viga Gyula: *Adatok Erdély halászatának kutatástörténetéhez*. In: *(A) Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Szerk Keszeg Vilmos. Kv. 2001. 71–82.

lában mindenütt szűnőfélben van, a többi 5 tapon már végleg megszűnt különböző okokból, amiknek mind végére jártam és följegyeztem.”³⁵

Sztripszky Hiador halászati kutatásait Roska Márton folytatja,³⁶ aki a Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Néprajzi Társulat megbízásából,³⁷ a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének támogatásával a kutatást az egyesült Szamosok területére terjeszti ki.³⁸ Roska Márton Pósta Bélához írt rövid beszámolóí szintén az archaikusnak számító eszközök megszerzésének nehézségeiről tudósítanak. „Halászat – új alig, csupán két név. A kerítőhálót úgy látom drágán kell megvegyem, ha azt akarom, hogy ne legyen bolti.”³⁹

Jelentősnek mondható az egyes mesterségek munkafolyamatainak, az ehhez tartozó eszközkészletnek a kutatása is. Roska Márton az első, aki nem csupán egymástól elszigetelt tárgyakat gyűjt, amelyből utána a kutató állít össze tárgysorozatokat, hanem tárgyegyütteseket is, ami modern, úttörő gyűjtésmódszertani megoldásnak számít abban az időszakban. 1909-ben a Szolnok-Doboka vármegyei Alsókosályon szerzi meg egy kovácsműhely szerszámaikat. Az ő nevéhez fűződik egy erdőhátsági (Ponor) asztalosműhely eszközkészletének, tehát újabb tárgyegyüttesnek a megvásárlása is 1911-ben.

A néprajzi gyűjtemény 1910–11-es évekre jellemző nagyarányú gyarapodásában legjelentősebb szerepet az önkéntes gyűjtők játszották. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának néprajzi gyűjtőtársasága a finn Hangya-társulatok mintájára alakult meg az Unitárius Kollégium 1909-ben végzett növendékei számára rendszeresített „ethnographiai tanfolyamok” résztvevőiből. A 1910. június 18. és 22. között megrendezett tanfolyam előadásait Roska Márton és Kelemen Lajos tartották, a következő hallgatók részvételével: Imreh Dénes (Csekefalva), Izsák Lajos (Kadács), Kovács Ákos (Székelymuzsna), Kovács Dénes, László Péter (Medesér), Zsigmond József (Kézdivásárhely), Sófalvy István, Stiber Antal (Torda), Tóth István (Torockó), Balogh Gábor (Bágyon), Győri Béla (Budapest).⁴⁰

35 TMLvt, C1 503. A nagyon rozoga állapotú, nagyméretű kerítőháló, a „gyalom” végül megérkezett a Régiségtárba, hajdani képének rekonstrukcióját a postázó mezőkapusi gazdatiszt leírása segítette (vö. TMLvt, C1 516).

36 Mindkettőjük kutatási szemléletét meghatározta a régészeti és néprajzi kutatások irányultsága, egymást kiegészítő jellege.

37 Vö. Vincze Zoltán: *Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában*. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/index.html>

38 Pósta Béla: *Jelentés az Érem- és Régiségtárról*. Évkönyv 1909. 48.

39 TMLvt, C1 1511.

40 TMLvt, C1 1386.

A növendékekkel – úgy tűnik – elsősorban Kelemen Lajos tartotta a kapcsolatot,⁴¹ aki akkoriban az Unitárius Kollégium tanára volt. Az ő emlékeztetőül szánt megjegyzéseit tartalmazza az egyes nevek mellett a tanfolyam névsorát rögzítő dokumentum.⁴² Kovács Dénes és Sófalvy István nevét utólag kihúzta, Zsigmond József neve mellett Abaúj-Torna vármegyébe való kinevezését, Tóth István kapcsán pedig azt tartotta fontosnak megjegyezni Kelemen Lajos, hogy jól rajzol. Nem véletlenül, hiszen a jó rajzok kiegészítették, szemléletessé, átláthatóvá tették az írásban rögzített megfigyeléseket.⁴³ Izsák Lajos és László Péter neve mellett már konkrét eredmények (a beküldött tárgyak száma) s Kelemen Lajos azokat nyugtázó, dicsérő szavai is megjelennek. Kelemen Lajos elsőként, a tárgyazgató által fogalmazott hivatalos köszönőlevél⁴⁴ előtt meleg hangú levelekben reagál a beküldött anyag összetételére, a tárgyakhoz csatolt dokumentációra. Dicséri a szorgalmas gyűjtőket, biztatja a kevesebb eredményt felmutatókat az egészséges versenyszellem felkeltése érdekében, illetve hogy a szétszóródott tanítványok továbbra is úgy érezhessék, hogy egy társaság tagjai, beszámol az többiek eredményeiről is. A néprajzi gyűjtés, az önkéntes gyűjtőhálózat szerepének fontossága mellett érvel Kelemen Lajos egy szilágypaniti diákjának címzett levélben.⁴⁵ Talán nem haszontalan ebből a levélből hosszabban idéznem.

„Egy érdekes és a nemzeti művelődés szolgálatára szentelt cél érdekében keresem meg. Bizalommal teszem ezt, mert láttam fogékonyságát az ilyen célok iránt s az a reményem, hogy ha elfoglaltsága nem fogja akadályozni, csatlakozik hozzánk.

Néprajzi gyűjtésre akarom megkérni az E. N. Múzeum részére.

A népies ipar és művészet napról napra hanyatlik vagy elhalóban teng, s ahova a vasút elhatolt, ott az olcsó gyári áruk megölik a háziipart s rendre a népízlésnek és ügyességnek annyi emléke vész el, hogy mutatóba is alig marad valami belőle. Itt az ideje múzeumainkba megmenteni az értékest, tanulságost és szépet abból, amit a mi népünk maga produkált és használt, s részben előállít és használ – bár mind kevésbé – ma is. Legalább emlékei maradjanak ennek az ízlésnek és ügyességnek, mely szervezetlenül nem szállhat versenybe a nagyiparral. Legalább múzeumainkban legyen nyoma annak a leleményességnek, ízlésnek és ügyességnek, mely népünknel oly szépen és nagymértékben nyilvánul meg.”

41 EMELvt, 214/1910. Levelezés a néprajzi gyűjtés tárgyában.

42 TMLvt, C1 1386.

43 Szttripszky Hiador kalotaszegi népművészeti gyűjtése kapcsán már említettem, hogy írásbeli megjegyzéseit szívesen egészítette ki rajzokkal. Roska Márton leveleiben is gyakran megjelenik egy-egy tárgy vázlatos rajza.

44 TMLvt, C1 1739/2.

45 EMELvt, 214/1910. Levelezés a néprajzi gyűjtés tárgyában.

Ezt követően Kelemen Lajos kitér arra is, hogy miért épp az Erdélyi Nemzeti Múzeum hivatott a néprajzi gyűjtemények kezelésére: érinti a múzeum fenntartásának és működtetésének legfontosabb feltételeit, hangsúlyozva, hogy az igazi múzeum nem csupán „raktár és panoráma”, tehát nem csupán a tárgyak megőrzése és kiállítása a feladata, „nem elég holt gyűjteménynek lenni, hanem tanulságait szakemberei és a tanulságos eredményeket közlő folyóirata által közölni kell”.

A társaság tagjai a gyűjtést a tanfolyamon tanulták, illetve Bátky Zsigmond 1906-ban megjelent, *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* című kötete alapján végezték – ez utóbbi a magyar néprajzi muzeológia úttörő, nagy jelentőségű tárgytípológiai kézikönyve volt. A gyűjtőket „mindezekelőtt ajándékba kapható s régebbi, használatból és divatból kimenő tárgyak”⁴⁶ gyűjtésére buzdították, az ezúton bekerült több mint 200 tétel között szinte mindenik témakörhöz sorolható tárgyat találunk. A tárgyak sokfélesége a főként reprezentációs funkciót betöltő díszes kerámiatárgyak mellett a különféle használati eszközök gyűjtése a Bátky Zsigmond által megfogalmazott alapelvhez igazodik: „egy néprajzi múzeumban egyaránt helye van minden, bármilyen jelentéktelennek látszó tárgynak is, mely a nép környezetéből származik”.⁴⁷

Jankó János és Bátky Zsigmond hatása⁴⁸ mutatkozik meg a gyűjtemény vezetőinek abban a deklarált célkitűzésében is, hogy a gyűjtemény „magasabb igényeket” is kielégítő, „összehasonlító” gyűjteménnyé váljon.⁴⁹ Jankó programját követve az Érem- és Régiségtár munkatársai elsősorban a rokon-, „rokon vérű”, illetve „rokon kultúrájú” népek⁵⁰ tárgyi anyagát kívánják gyűjteni, tehát a tár „összehasonlító gyűjteménye szempontjából nagyobb erővel a török-tatár gyűjtés felé kíván fordulni”.⁵¹ 1911-ben e célkitűzés teljesítéséhez igen szerencsésen, „csekély áldozattal” járulhatott hozzá a tár, megvásárolván a török-anatóliai expedíciójából hazatérő Milecker Rezső főgimnáziumi tanár 57, főként a gazdálkodás körébe tartozó tárgyból álló gyűjtését.

A Pósta-korszakban a néprajzi gyűjtemény több önálló gyűjtemény megvásárlása, illetve letétbe helyezése révén is jelentős mértékben gazdagodik.

46 Uo.

47 Bátky Zsigmond: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Bp. 1992 [1906], IV.

48 Mindkét kutató az általános néprajz és a hazai viszonyok összhangját vallotta. (Vö. Fejős: i. m. 31.)

49 Dr. Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár jelentése*. Évkönyv 1911. 52.

50 Jankó János 1902-es, *A rokon népek gyűjteménye* című munkájára hivatkozik Wilhelm Gábor. (Vö. Wilhelm Gábor: *Ázsia-gyűjtemény és Indonézia gyűjtemény*. In: *A néprajzi múzeum gyűjteményei*. Főszerk. Fejős Zoltán Bp. 2000. 513.

51 Dr. Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár jelentése*. Évkönyv 1911. 52.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányának 1904. április 18-án tartott gyűlésén a jegyzőkönyv 17. pontja szerint „az Érem- és Régiségtár igazgatója jelenti, hogy a Szolnok-Doboka megyei irodalmi, történeti és régészeti társulat f. év április 5-én volt rendkívüli közgyűlésén elhatározta, hogy egész régészeti, érmészeti és néprajzi gyűjteményét a 2400 korona értékű, teljesen megfelelő, modern bútorzattal együtt átadja az EME-nek, csak azt kötvén ki, hogy azon nem várható esetben, ha valaha Désen újból múzeum létesülne, a gyűjtemények annak rendelkezésére bocsájtassanak. A társulat a birtokában levő okmányokat átadja az Erd. Orsz. Múzeum levéltárának, s maga a társulat mai alakjában csak addig marad fenn, míg lehetővé nem válik az EME Szolnok-Doboka megyei fiókjává alakulnia át”.⁵² A társaság a letétbe helyezés után is kapott állami segílyt gyűjteménye gyarapítására, fenntartására.⁵³ Ezt bizonyítják a leltárkönyvbe⁵⁴ bevezetett adatok is. Eszerint a gyűjtemény Szolnok-Doboka vármegye területén gyűjtött, 1394 tárgyból álló állománya 1908 és 1913 között halmozódott fel. A megye szinte teljes területét lefedő, 75 helységből származó tárgyak többsége nemzetiségi használatból került a gyűjteménybe. Leggazdagabb a mesterségek körébe tartozó tárgyak csoportja, ezt a háztartási eszközök, majd a fonás-szövés, illetve a halászat körébe tartozó tárgyak követik.

1910-ben hunyt el Kalotaszeg „nagyasszonya”, Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka.⁵⁵ Pósta Béla meleg hangú levélben fejezte ki együttérzését, sajnálkozását annak az asszonynak az elmúlta miatt, aki „Kalotaszeget beírta már úgy a szívekbe és az elmékbe, hogy azt a magyar művelődéstől soha többé elválasztani nem lehet”.⁵⁶ Ajánlatát, miszerint az Erdélyi Nemzeti Múzeum „különösen boldog lenne, ha a nagyasszony néprajzi hagyatékát megszerezhetné a gyűjteményei számára”,⁵⁷ tárgyalások követték, s végül az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára 159 tárgyat vásárolt az örökösöktől 1603 korona értékben.⁵⁸ A megszerzett tárgyak többsége kerá-

52 EMELvt, 50. tétel, Jegyzőkönyvek.

53 Vö. Vincze: *i. m.*

54 Az Erdélyi Nemzeti Múzeumhoz került tárgyállomány adatait egy külön, D jelzésű leltárkönyv tartalmazza.

55 Gyarmathy Zsigmondné Hory Etelka (1843–1910) nevéhez fűződik a kalotaszegi háziipar megteremtése. Az általa berendezett kalotaszegi szoba bemutatása az 1885-ös országos kiállításon mérőldkönek számít a kalotaszegi népművészet felfedezésében. (Vö. Szacsuvay Éva: *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése. Ünnepi kiállítás a Néprajzi Múzeumban*. Magyar Iparművészet 1998. 1.20–23.) A környék „mindeneseként” jelentős szerepet vállalt a művészek, kutatók gyűjtőútjainak szervezésében is. (Vö. Hála József: *Gyarmathy Zsigáné munkásságának jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban*. In: uő: *Howyan gyűjtöttek elődeink?* Marosvásárhely 2003. 39–55.)

56 TMLvt, C1 1315.

57 Uo. Gyarmathyné emlékének ébren tartása érdekében az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára egy, a néprajzi gyűjteményben felállítandó szobor elkészítésére indított gyűjtést 1914-ben. L. EMELvt, 320. tétel, 206.

58 TMLvt, C1 1411.

mia. A beszerzés révén 84 darab „győri⁵⁹ kancsó”, vagyis a 19. század második felében Kalotaszeg-szerte nagy presztízsnak örvendő ónmázas borkály, illetve 52 ónmázas tál került a múzeum tulajdonába. A gyűjteményt hat viseletdarab (öt kötény és egy pruszlik) és 17 lakástextília egészítette ki. Amint Pósta Béla jelentette: „Gyarmathy Zsigáné gyűjteményének megvásárlásából származik majolika műveinknek és hímzéseinknek ez évi leggazdagabb gyarapodása”.⁶⁰

A háborús viszonyok között értelemszerűen jóval szerényebben folyt a gyarapítás. „Másra pedig, mint egy jobb jövődönnek előkészítésére a mai viszonyok között nem is törekedhetünk” – fogalmazott Pósta Béla az 1914. évre írt jelentésében.⁶¹ A korszak utolsó nagyobb tárgycsoportját a tematikus, funkcionális egységük folytán szintén egyetlen gyűjteményként kezelendő I. világháborús katonai emlékek képezik. A 79 darab, rajvonalban készült ajándéktárgy többsége Roska Márton „zászlós” révén került a gyűjteménybe. 41 darabot saját társai, a Hadfy-csoport Békési dandára zászlóaljának erdélyi honvéd legénysége körében gyűjtött a fronton szolgáló Roska Márton. A csoportparancsnokság hivatalos küldeményeként érkezett gyűjtemény konzervdobozból barkácsolt olvasztótégelyeket, öntőformát, töltényhüvelyből kialakított gyűrűket, dugót, reszelőt, sípot tartalmaz. Ezt egészítik ki a grődigi fogolytábor orosz foglyai által készített faragott fatárgyak (katonazenekar, óratok, dohánytartó doboz, különféle figurák).

A gyűjteménygyarapodás az 1920–1940 közötti, köztudottan az impériumváltásból fakadó bizonytalan helyzetben érte el mélypontját. Kellő dotáció hiányában a néprajzi gyűjtemény tárgyállományában minimális gyarapodást tapasztalhatunk, a zilált körülmények között a tár munkatársainak erőfeszítései a meglévő tárgyállomány megőrzésére, a tárgyak konzerválására irányultak. Az ebben az időszakban bejegyzett tárgyakat Roska Márton gyűjtötte Hunyad és Beszterce-Naszód megyei, a halászat és a különféle mesterségek tárgykörében 1921–23-ban végzett kutatásai során.

Látványos gyarapodást mutatnak a következő, a második bécsi döntést követő időszak nyilvántartási iratai: az 1941 és 1944 közt terjedő időszakban a néprajzi gyűjtemény tárgyállománya szinte megháromszorozódott.

Az 1941-ben bejelentett, a pásztorművészet körébe tartozó tárgyak és lakástextilek valószínűleg a korábbi, Beszterce-Naszód és Hunyad megyei, valamint különböző mezőségi falvakban végzett gyűjtésekből származtak.

59 A kifejezés a közvetítőkre, a kerámiatípust Kalotaszegre szállító győri kereskedőkre vonatkozik. (Vö. Csupor István: *Kerámiagyűjtemény*. In: *A néprajzi múzeum gyűjteményei*. Főszerk. Fejős Zoltán Bp. 2000. 263.

60 Dr. Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár jelentése*. Évkönyv 1911. 52.

61 Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár jelentése*. Évkönyv 1914. 28–37.

Az 1941 és 1944 közötti bámulatos gyarapodás elsősorban más közületi gyűjtemények felvásárlásának vagy átvételének köszönhető. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtára Néprajzi Gyűjteményének beszerzési naplója⁶² szerint 1942-ben a tár 4620 pengő értékben vásárolt kerámiatárgyakat (1639 db) az Erdélyi Kárpát Egyesülettől. A kerámiaedények között a díszkerámia s azon belül a bokály dominál, de változatos a használati edények köre is, s a vásárolt anyag nagyszámú kályhacsempét is tartalmaz. A vásárolt kerámiaanyag kb. negyede Kalotaszegről, negyede Háromszék különböző falvaiból származott, sorban a harmadik legnagyobb tárgycsoport darabjait pedig Udvarhely megyében gyűjtötték. Viszonylag magas (6,33%) az azonosítatlan lelőhelyű tárgyak aránya.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület gyűjteményéből a következő évben, 1943-ban megvásárolt 2845⁶³ tárgy már több témakört fed le (földművelés, állattenyésztés és pásztorművészet, táplálkozás–háztartás, szokás, mesterségek, fonás-szövés, viselet, textil). Leggazdagabb a háztartási eszközök csoportja, ezt a fonás-szövés szerszámai, majd a lakástextilek követik. A tárgyak közel felének lelőhelyét a beszerzési napló nem rögzíti, 41% esetben még a nagyobb közigazgatási egység, a megye neve sincs feltüntetve. Az Erdélyi Kárpát Egyesülettől származó anyagot kilenc darab 1944-ben ajándékozott kerámiatárgy (bokályok és kályhacsempék) egészíti ki. A dokumentáció hat tárgy (bot, furulya, merítőkanál, lőportartó, nyájterelő karika, pogácsanyomó) esetében tartja számon, hogy „Herman gyűjtés”. Minden valószínűség szerint Herrmann Antaltól⁶⁴ van szó, aki az Erdélyi Kárpát Egyesület Táj- és Néprajzi Múzeumának nemcsak a megalapításánál bábáskodott, de végig figyelemmel kísérte annak sorsát, sőt 1898 és 1919 között az intézmény tiszteletbeli igazgatói tisztségét is betöltötte.⁶⁵

62 EMELvt, 320. tétel, Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtára Néprajzi Gyűjteményének beszerzési naplója. 1941–1944.

63 EMELvt, 320. tétel, 41v–155v.

64 Herrmann Antal (1861–1926) etnográfus, egyetemi tanár, a Magyar Néprajzi Társaság alapítója, a magyar és általános etnográfia első magántanára (Ferencz József Tudományegyetem, Kolozsvár, 1898). Vö. Hála József: *Herrmann Antal, a magyar néprajz „vándorapostola”*. In: *Uő: Hogyan gyűjtöttek elődeink?* Marosvásárhely 2003. 31–37.

65 Hála: *Herrmann...* 36.

1942-ben a magyar királyi Iparügyi Minisztérium rendelkezésének⁶⁶ megfelelően a Kolozsvári Iparmúzeum⁶⁷ megmaradt anyaga is a néprajzi gyűjteménybe kerül. A 99 tételből⁶⁸ álló gyűjtemény – egyetlen kivétellel – csipkeminta. A tárgye gyűttes erdélyi (kalotaszegi, torockói, csángó – ez utóbbi pontosítás nélkül) anyag mellett korabeli nyitrai, felvidéki, sőt Svédországból származó darabokat is tartalmaz.

Az Iparügyi és a Kultuszminisztérium, valamint a Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet utasítása folytán 1943-ban a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum⁶⁹ gyűjteményéből kerül 65 tárgy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjének néprajzi gyűjteményébe.⁷⁰ Ezek többsége lakástextil vagy viseletdarab, az esetek zömében hiányzik a lelőhely feltüntetése.

A külön gyűjteményként kezelendő szerzeményezések egy részét a korjeles kutatói – gyakran komoly személyes anyagi erőfeszítések árán – gyűjtötték, s adományozták a Néprajzi Tárnak. „Szabó T. Attila népművészeti gyűjteménye” 1944-ben került a Néprajzi Tár kezelésébe.⁷¹ Az 1944. június 16-án kelt adománylevél rendelkezik a már 1941-ben felajánlott, 241 darabból álló népművészeti gyűjtemény kezelési módjáról, a tulajdonviszonyok megváltozása esetén foganatosítandó intézkedésekről. „Az adományozás alkalmával kikötöm, hogy az átadandó gyűjtemény osztatlanul, önálló gyűjteményrészként »Szabó T. Attila népművészeti gyűjteménye« néven kezeltessek. Abban az esetben, ha az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek önállósága vagy kizárólagos magyar jellege megszűnnék, illetőleg a múzeumi gyűjtemények nem kezeltenének az Erdélyi Múzeum-Egyesület kizárólag magyar, azaz református, római katolikus, unitárius és magyar lutheránus vezetőinek óhaja szerint, az adományozás hatályát veszti, és az

66 EMELvt, 320/34.

67 Az ipari múzeumokat a 19. század második felében hozták létre. Feladatuk az ipari és kézműipari termékek népszerűsítése, piacának bővítése és a technológiák fejlesztése volt. Az „Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum” (későbbiekben Ferencz József Iparmúzeum), amelyhez ipari szakrajziskola és ipari szakiskola is tartozott, 1887. december 6-án nyitotta meg kapuit, első igazgatója a gyűjtemény megalapozásában is nagy szerepet játszó Pákei Lajos. A közel 4000-es tárgyállományú, gazdag néprajzi anyaggal is rendelkező gyűjtemény elhelyezésére saját épületet emelő Iparmúzeum 1926-ban szűnt meg. (vö. Bónis Johanna: *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely 2003. 15–25.)

68 A tárat igazgató Roska Márton jelentése szerint 102 darab tárgy került át az Iparmúzeum anyagából a néprajzi gyűjteménybe letétként. Roska Márton: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjének 1942. évi működéséről*. Évkönyv 1942. 45. – L. még Bónis: *i. m.* 83–84.

69 Az 1886-ban, Marosvásárhelyen megnyitott Székelyföldi Iparmúzeumot a Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet hozta létre és működtette. Az 1910-ben 3005 tárgyat számláló gyűjtemény az első világháború után szétszóródott, a megmaradt anyagot vették át a második bécsi döntés után az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. Bónis: *i. m.* 83.

70 EMELvt, 320. tétel, 38.

71 EMELvt, 321. tétel, Szabó T. Attila gyűjteményének adományozási iratai.

A textíliák egy része közvetítőktől származik. Szabó T. Attila leghűségesebb szállítója Asztalos Jánosné Kun Ilona volt, akitől az 1937–1941 közötti időszakban mezősegi, kalotaszegi, torockói, Kis-Küküllő menti, szatmári textíliát egyaránt vásárolt. Ha lehetősége volt rá, Szabó T. Attila az asszonytól kapott információkat utólag kiegészítette. Pl. egy 1937-ben vásárolt torockói derekaljvég kapcsán megjegyzi: „Györke Józsefné torockószentgyörgyi asszony szerint a minta neve »csillagos«”. Más esetben párhuzam felfedezésének tényét rögzíti. Egy szintén Kun Ilonától, 1937-ben vásárolt gyulakutai lepedővég adatai után megjegyzi: „N.B. E kézimunka mása megvan I. Szász Árpádné Kónya Irén (Nagyenyed) tulajdonában. Hozzá vásárlás útján ismeretlen helyről került. E kézimunkán a Bíró Lidi 1806 van kivarrva.”

Az ajándékba kapott textíliák között találunk egy olyan Sz A névrejtő betűkkel díszített kendőcskét is, amelyet a domokosi 18 éves Mónár Zsuzsa ajándékozott a gyűjtőnek. Öt darab széki párnacsúp/párnavég Palotay Gertrúd⁷² gyűjtése.

Dr. Szenthe István gyűjteménye,⁷³ melynek létrehozásával az adományozó Szabó T. Attilát bízta meg, összesen 55 mezősegi, illetve kalotaszegi falvakban gyűjtött textíliát tartalmaz, 1041 pengő értékben. A gyűjtemény darabjai, bár nem szolgáltatnak az előbbieken bemutatott gazdag információs anyaggal, kiegészítik Szabó T. Attila gyűjteményét, ezért az adománylevél a két gyűjtemény kapcsolatának megtartása mellett foglal állást.⁷⁴

1944-ben került beletárolásra Herepei János zömmel a Nadasmentén, Mákófalván és Türebén gyűjtött inghímezésekből, illetve köténydarázsolásokból álló gyűjteménye (45 db).

A korszak utolsó adománya Kelemen Lajos gyűjteménye. A paraszti környezetből származó lakástextilek főként Kalotaszegről valók. Az anyag egy részét a családtagok (pl. Kelemen Piroska) által készített darabok alkotják. Kelemen Lajos ezek esetében is igyekszik pontos, használható információkat adni. A felajánlott függönyök kapcsán a készítő személyét, a felhasznált minta eredetét, a használat helyét és idejét is feltüntette.

Az utolsó periódusnak (1945–1950) az előzőnél sokkal szerényebb gyarapodási mérlege a háború utáni megváltozott körülményekkel magyarázható. Mindössze 259 tárgy került be ez alatt az öt év alatt, viszont a néhány ajándékozástól, illetve a megszűnt intézményekből megmentett pár darabtól eltekintve ebben az időszakban a néprajzi terepkutatások során gyűjtött tárgyak dominálnak. Ebben nagy szerepe van a bécsi döntés után a kolozsvári egyetemen újrainduló színvonalas egyetemi néprajzoktatásnak.

72 Palotay Gertrúd (1901–1951) néprajzkutató. Fő kutatási területe a hímezések.

73 EMELvt, 322. tétel

74 EMELvt, 322. tétel, 7.

Gunda Béla⁷⁵ 1943 és 1948 között volt a kolozsvári egyetem néprajz-professzora. Magyarországra való visszatelepedése előtt 66 tárgyat ajándékozott a Néprajzi Tárnak. A széles gyűjtőterületről származó, tematikai szempontból is színes gyűjtemény darabjait valószínűleg kolozsvári professzorsága idején, terepkutatásai során gyűjtötte, amelyekre diákjait is gyakran magával vitte.

A tár múzeumőri tisztét is ellátó dr. Kós Károly által 1943-tól ajándékozott, a kutató székelyföldi, kalotaszegi, aranyosszéki, Fekete-Körös völgyi, mezősegi, moldvai gyűjtőútjai során megszerzett tárgyak a fonás-szövés, halászat, földművelés, mesterségek tárgycsoportját gazdagítják. A tárba ebben az időszakban bekerülő színes magyarvalkói anyagot, illetve más kalotaszegi falvakból és Torockóról származó viseletdarabokat Nagy Jenő gyűjtötte viseletkutatásai során. Kallós Zoltán gyűjtése a gazdag választúti textilanyag mellett számos magyarvistai és választúti, a szokások tárgykörébe tartozó darabot tartalmaz, pl. egy 1851-es datálású *palágát*, a mákófalvi fiatalok körében használatos büntetőszerszámot.

Nemcsak a szerzeményezés módjának megválasztása, de a múzeumi feladatok kijelölése, a gyűjtemény helyzetének értékelése is alapos néprajzos felkészültségről tanúskodik. A Viski Károly, Gunda Béla előadásain nevelkedett Kós Károly meglehetősen éles hangon teszi szavá a nem csupán az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárára jellemző s elsősorban a háborús körülményekkel, pénz- és szakemberhiánnyal magyarázható „szégyenteljes állapot”-ot az EME elnökségének címzett, 1947. április 11-én kelt levelében.⁷⁶ Írása az alapvető múzeumi funkciók szerint csoportosítja a problémákat:

A gyűjtemény gyarapodása ebben az időszakban nem természetes úton történt (az ajándékozás és más gyűjtemények felvásárlása nem tekinthető annak).

A gyűjtemény elhelyezése, illetve állagvédelme tekintetében komoly problémák mutatkoznak. A háború idején a Bástya utcai épület különböző szintjein és helyiségeiben szétszórt anyag a helytelen raktározás (nyirkos pince, forró padláhelyiségek; a különböző alapanyagú tárgyak egymásra halmozása), a konzerválási munkák végzésének ellehetetlenülése (a tárgyakhoz nem lehet hozzáférni, pl. a gázkamrába zsúfolt textilanyagot nem lehet szellőztetni), az azonosító szám tárgyakra való időnként szakszerűtlen, a tárgy végleges károsodását okozó rögzítése folytán komoly veszélynek van kitéve.

75 Gunda Béla (1911–1994), néprajzkutató, egyetemi tanár. Fő kutatási területe a gyűjtőge-tő gazdálkodás.

76 EMEK, Kós-hagyaték, 95.

A harmadik probléma a gyűjtemény közművelődési és tudományos hasznosítására vonatkozik. Dr. Kós Károly 1947. május 7-i jelentése⁷⁷ szerint 1912 és 1918 között Herepei János,⁷⁸ Buday Árpád⁷⁹ és Gulyás János⁸⁰ rendezett a hagyományos gazdálkodást bemutató kiállítást a Ferenc József út 2. szám alatti Élián-ház I. emeletén. Az ősfoglalkozások 1918 és 1928 között, kiállításban való megjelenítése Roska Márton nevéhez kapcsolódik.⁸¹

„A Néprajzi Tár anyaga tudományos kutatásunk számára holt tőke csupán”⁸² – dr. Kós Károly fiatalos hévvel megfogalmazott kritikája bizonyos mértékben jogos, hiszen Sztripszky Hiador halászattal kapcsolatos munkái⁸³ után sokáig nem született olyan munka, amely a gyűjtemény egy tárgycsoportjának alapos feldolgozására vállalkozott volna. Ez magyarázható a korabeli tudományos irányvonallal, a 20. század első évtizedeinek háborúkkal terhes, zilált körülményeivel vagy a konkrét esetben jellemző szakemberhiánnyal, a szagárda túlterheltségével, érdeklődésének több tudományterületen való megosztottságával. Valóban, a gyűjtemény egyetlen tárgycsoportjáról az első tudományos igénnyel megírt tárgytípológiai tanulmány, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi* 1947-ben jelent meg az *Erdélyi Múzeum*⁸⁴ hasábjain, illetve az *Erdélyi Tudományos Füzetek*ben,⁸⁵ dr. Kós Károly tollából. Nem szabad azonban megfeledez-nünk azokról a publikációkról sem, amelyek a tár vonzáskörében születtek, annak kiadványaiban jelentek meg.⁸⁶

77 EMEK, Kós-hagyaték, 95.

78 Herepei János (1891–1970), történész, muzeológus, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (1935–1945).

79 Buday Árpád (1879–1937), régész, egyetemi tanár.

80 Gulyás János (1892–1915) régész, néprajzos Pósta-tanítvány. Vö. Vincze Zoltán: *Pósta Béla és tanítványai*. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2004&honap=7&cikk=7580>

81 A tár 1913-as jelentésében Pósta Béla arról számol be, hogy a Ferencz József út 2. szám, II. emeletén bérelt helyiségekben berendezendő, a hagyományos halászatot bemutató kiállítás egy részével elkészültek a tár munkatársai. Pósta Béla: *Az Érem- és Régiségtár jelentése*. Évkönyv 1913. 35.

82 EMEK, Kós-hagyaték, 95.

83 L. a 33. jegyzetet.

84 LII(1947). 1–4. sz. 81–94.

85 ETF 207. Kv. 1947.

86 Pl. Dajaszászné Dietz Vilma–Palotay Gertrúd: *Kalotaszegi gallér- és kézelőminták*. Közl II(1942). 100–141. – Palotay Gertrúd–Szabó T. Attila: *Adatok a mezőségi magyar hímzés ismeretéhez. 1. Bonchida, Fejérd-Telekfarka és Válaszút hímzései*. EM 1942. 3. sz. 398–406. – Uők: *Adatok a mezőségi magyar hímzés ismeretéhez. 2. Aranykút, Keszű, Kolozsborsa, Magyarpalatka, Mezőköbökút, Pusztakamarás, Vajdakamarás, és Visa hímzései*. EM 1942. 4. sz. 516–529. – Uők: *Adatok a mezőségi magyar hímzés történetéhez. 3. Szépkényerüszentmárton, Vice és Pujon hímzései*. EM 1943. 1. sz. 78–91. – Uők: *Adatok a mezőségi magyar hímzés ismeretéhez. 4. Búza, Feketelak, Nagydevecser, Szászníres, Bálványosváralja, Sajóudvarhely, és Mezőverese gyháza hímzései*. EM 1943. 3–4. sz. 428–449.

Átadási - átvételi jegyzőkönyv

Hivatkozással az Erdélyi Múzeum- Egyesület Időközi Bizottságának 1949. május 2-án tartott munkálésának határozatára és az e határozat értelmében a Bolyai Tudományegyetem Rectorához intézett 1949.V.4-án kelt átiratára, alulírottak az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének hivatalos képviselői, e jegyzőkönyv alapján igazoljuk, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárát a tulajdonjog és a mindenkori felügyelet jogának fenntartásával a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének gondozásába a mai napon átadtuk, illetőleg átvettük.

A Néprajzi Tanszék kötelezi magát, hogy a Néprajzi Tár anyagát / 8994 db./ leltár szerint megőrzi, megfelelő karban tartja és esetenként a Tár helyzetéről, valamint az esetleges változásokról írásbeli jelentést tesz az Erdélyi Múzeum Egyesület vezetőségének.

A Néprajzi Tanszék szükségesnek tartja közölni az Erdélyi Múzeum Egyesületnek azért, hogy ez értékes és nagybecsű tudományos gyűjtemény rendelkezésre bocsátásával az egyetem néprajzi tanszékének tudományos és oktató munkájának kimélyítéséhez fokozott mértékben hozzájárul és lehetővé teszi az néprajzi oktatás gyakorlatibbá tételét.

Kolozsvár, 1949. május 5.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület
részéről, mint átadók :

Bástya István

Nagy Jenő

A Bolyai Tudományegyetem
Néprajzi Tanszékéről,
mint átvétők:

Kós Károly

Nagy Géza

*Jegyzőkönyv a Néprajzi Tár anyagának
a Bolyai Egyetem Néprajzi Tanszéke
gondozásába való átadásáról.
EMEK, Kós-hgy, 95.*

1949-ben, miután az EME a tulajdonjog és a mindenkori felügyelet jogának fenntartásával a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének gondozásába adta a Néprajzi Tár anyagát, a gyűjtemény kezelésével megbízott dr. Kós Károly nagy lendülettel vetette magát a munkába. Tárgyalt a gyűjtemény elhelyezése céljából rendelkezésre bocsátott helyiségek felől, majd miután az egyetem erre a célra a Mariánum balszárnyának alagsori, utca felőli termeit és folyosóját jelölte ki, elkészítette a helyiségek múzeumi raktár céljára való átalakításának tervét. A részletes terv kiterjedt a tárgyak biztonságos mozgatását, illetve a természetes szellőztetést lehetővé tevő nyílászárók helyének, méretének kijelölésétől az egyes helyiségek pontos rendeltetésének meghatározásán át a muzeológiai szempontokat és a helyi viszonyokat egyaránt figyelembe

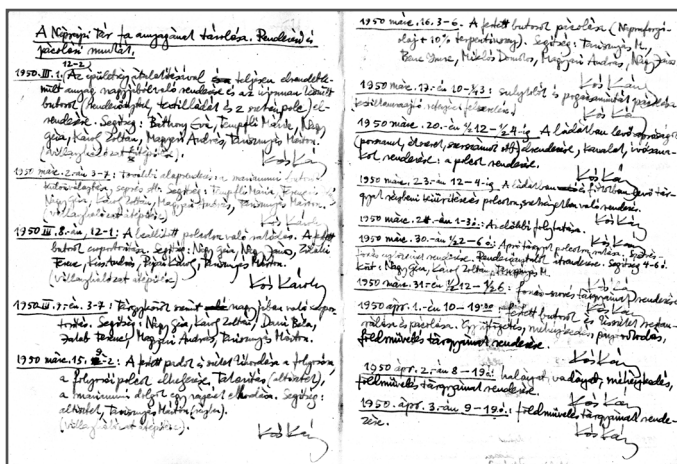
vevő raktári bútorzat méretarányos tervrajzáig. Oktatói munkája mellett dr. Kós Károly szervezte meg, illetve felügyelte mind az átalakítási munkálatokat, mind a tárgyak korábbi, Bástya utcai raktárból való elköltöztetését. Ez utóbbihoz az egyetem alkalmanként egy teherautót bocsátott a rendelkezésére. A ki- és becsomagolásban, a tárgyak leltári azonosításában, csoport és típus szerinti szelektálásában, megtisztításában, illetve a fatárgyak konzerválószerrel való kezelésében főként diákjaira számíthatott (pontosan vezetett napló őrzi a munkában segédkezők nevét, a ráfordított időt, illetve a munka megnevezését). A segítők névsorában ott találjuk a docens státusú Nagy Jenő, az EME akkori titkára, Nagy Géza, illetve a gyergyószentmiklósi múzeum későbbi alapítója, Tarisznyás Márton nevét.

A legsürgősebb feladat, a tárgyállomány megfelelő körülmények közé való helyezése mellett dr. Kós Károly erőfeszítései elsősorban a belső műhelymunkára irányultak: a gyűjteményi anyag használhatóvá tételére a

AZ ERDÉLYI-MÚZEUM EGYESÜLET NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYE

kutatás, illetve a közművelődés számára. Rajzzal, fotóval ellátott tárgyleíró kartont tervezett, amelyen a leőhelyre, a beszerzés módjára (külön kitérve az adatközlő/juttató társadalmi helyére, korára, a tárgy értékére, korára), a beszerzés idejére és a vételárra vonatkozó információk mellett az alkotórészek, motívumok helyi megnevezését, a társadalmi használat módját, a közösség életében betöltött szerepét, illetve életforma, társadalmi rétegzettség, életkor és nem szerinti jelentőségét is rögzíteni kívánta. Fontos célkitűzése volt a tár állományának a hiányzó tárgykörökből, ismeretlen tájegységekből származó tárgyakkal való gyarapítása, a rajz-, film- és fényképgyűjtemény továbbfejlesztése, néprajzi levéltár, valamint a gyűjtők kiadatlan kézírataiból alakuló néprajzi adattár megteremtése. Mindehhez pontos mintákat, számításokat, ütemtervet készített.

A Néprajzi Tár 1949-ben, Kós Károly által készített munkaterve születésekor minden remény megvolt arra, hogy a háború utáni kiszámíthatatlan, változásoktól terhes időszakban – minden nehézség dacára – a több évtized alatt nemzedékek felelősségtudatának és áldozatkészségének köszönhetően létrejött gazdag gyűjtemény végre valóban önállóvá, nagykorúvá váljék, s igazi értékei megmutatkozhassanak mind a nagyközönség, mind a magyar és idegen tudományosság számára. Ettől a lehetőségtől fosztott meg 1950-ben.

A Néprajzi Tár Múzeumi naplója (részlet). EMEK, Kós-hgy, 95.

Táblázatok

1. táblázat. A néprajzi gyűjtemény évenkénti gyarapodása az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának leltárkönyve alapján

Év	Tárgyak	Év	Tárgyak
1899 előtt	44	1925	0
1899	1	1926	0
1900	1	1927	0
1901	2	1928	0
1902	4	1929	0
1903	231	1930	0
1904	3	1931	0
1905	4	1932	0
1906	125	1933	0
1907	25	1934	0
1908	166	1935	0
1909	265	1936	0
1910	351	1937	0
1911	348	1938	0
1912	25	1939	0
1913	1442 ^a	1940	0
1914	107	1941	15
1915	55	1942	1741
1916	9	1943	2965
1917	0	1944	361
1918	0	1945	0
1919	25	1946	3
1920-21	73	1947	1
1922	0	1948	65
1923	0	1949	96
1924	0	1950	94

- a Az éves rendszeres gyarapodás 48 tárgy, ehhez hozzáadódik még a Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat múzeuma néprajzi gyűjteményének 1904-es letétbe helyezése nyomán a gyűjteménybe került 1394 tárgy. A külön dokumentációval rendelkező gyűjteményt a társulat 1913-ig még rendszeresen gyarapította.

AZ ERDÉLYI-MŰZEUM EGYESÜLET NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYE

2. táblázat. A néprajzi gyűjtemény tematikai⁸⁷ megoszlása darabszám szerint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya leltárkönyvének adatai alapján

Tárgcsoport	Tárgyak	Tárgcsoport	Tárgyak
Gyűjtögetés	23	Kerámia	2146
Halászszerszámok	273	Világítás	166
Méhészeszközök	14	Ruházkodás	351
Vadászszerszámok	145	Mesterkedés	624
Pásztorkodás, állattartás	482	Szokásgyűjtemény	214
Földművelés	279	Néphittel és egyházi kultusszal kapcsolatos tárgyak	78
Fonás-szövés eszközei	758	Képek	53
Lakástextíliák	1394	Személyes tárgyak	103
Építkezés	130	Frontszolgálat idején készített tárgyak	79
Táplálkozás-háztartás	863	Besorolhatatlan tárgyak	240
Bútorzat	232		

3. táblázat. A gyűjtemény tárgyainak földrajzi⁸⁸ megoszlása az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya leltárkönyvének adatai alapján

Megye	Tárgyak	Megye	Tárgyak
Arad	1	Maros-Torda	371
Alsó-Fehér	106	Nagy-Küküllő	21
Beszterce-Naszód	182	Szatmár	3
Bihar	43	Szeben	35
Brassó	121	Szilágy	2
Csík	227	Szolnok-Doboka	1672 ^b
Fogarás	11	Temes	1
Háromszék	685	Torda-Aranyos	265
Hunyad	79	Udvarhely	979
Kis-Küküllő	13	Máshonnan, magyar nyelvterületről	21

87 A tematikai csoportosításban a dr. Kós Károly által a Néprajzi Tár összeállítandó tárgykatalógusához készített 1950. május 5-i tervezethez (vö. EMEK, Kós-hagyaték 95.) igyekeztem igazodni. A következőkben tértem el a Kós-féle rendszerezéstől: 1. Az egyes mesterségek számszám- és mintaanyagát dr. Kós Károly „kisiparanként” külön-külön szerepelteti, erre azonban az egyes tárgyak alapos ismerete nélkül nem vállalkozhattam, inkább a közös „Mesterkedés” címszó alá soroltam őket. 2. Bár már a Bátky Zsigmond-féle rendszerezésben külön szerepelnek az „Utenziliumok” (vö. Bátky 1992 [1906]. 272.), vagyis a személyes tárgyak (pl. a borotválkozás eszközkészlete, a pipázás eszközkészlete), dr. Kós Károly tervezete nem foglalkozik külön ezekkel. 3. Bár tematikailag az egyes tárgyak külön-külön is besorolhatók lettek volna, mégis egyetlen közös tárgycsoportként vizsgáltam az I. világháború idején a fronton készült tárgyakat. A besorolhatatlan kategóriába azok a tárgyak tartoznak, amelyek egyik fenti csoportba sem illelnek, illetve a leltárkönyv nem tartalmaz elégséges adatot a tárgy funkciójának eldöntéséhez.

88 Az 1913-as helységnévtár szerint.

TÖTSZEGI TEKLA

Kolozs	1965	Máshonnan, nem magyar nyelvterületről	75
Krassó-Szörény	22	I. világháborús frontszolgálat helyén	79
Máramaros	19	Azonosíthatatlan ^c	1649

- b Ebből 1394, D jelzésű tétel a Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat múzeuma néprajzi gyűjteményéből.
- c Ebbe a kategóriába kerültek azok a tárgyak, amelyeknek nem rögzítették lelőhelyét, az olyan helységekből származók, amelyeket nem sikerült megnyugtatóan azonosítani, illetve azok, amelyeknek lelőhelyként egy nagyobb, több megyébe is átnyúló tájegység van feltüntetve.

Colecția etnografică a Societății Muzeului Ardelean

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în concordanță cu interesul general sporit pentru cultura materială țărănească, în țările europene apar primele colecții etnografice și primele muzee de specialitate. Printre colecțiile Societății Muzeului Ardelean, Colecția numismatică și de antichități este cea care păstrează primele obiecte etnografice, și care din 1901 are și un colaborator etnograf. Din 1903, în cadrul aceleiași instituții, artefactele etnografice sunt înregistrate sub un număr de inventar separat, marcat cu N.

Fondul colecției etnografice este îmbogățit de-a lungul deceniilor prin donații, prin obiecte depistate și achiziționate cu ocazia cercetărilor de teren, prin achiziții de la negustori intermediari și prin achiziția artefactelor altor colecții.

În anul 1943 Colecția etnografică se desprinde de cea numismatică și de antichități, dobândind un statut independent.

În anul 1950 cele peste 8000 de artefacte din Colecția Etnografică sunt preluate de Muzeul Etnografic al Transilvaniei.

The Ethnographic Collection of Transylvanian Museum Society

In the second half of the 19th century, according to the general increased interest for the peasant material culture, the first ethnographic collections and the first specialized museums appeared in the European countries. Among the collections of the Transylvanian Museum Society, the numismatics and antiquities collection is the one that preserve the first ethnographic objects and it has an ethnographer co-worker starting with 1901.

Since 1903 in the same institution, the ethnographic artefacts are recorded as a separate inventory number, marked with N.

The fund of the ethnographic collection is enriched over the decades through donations, through objects found and purchased on the occasion of the field research trips, by acquisitions from the intermediary merchants and by acquisition of other collections' artefacts.

In the year 1943 the ethnographic collection detaches from the numismatics and antiquities one, having an independent status.

In 1950 more than 8,000 artefacts of the Ethnographic Collection enter in the custody of the Ethnographic Museum of Transylvania.

BOGDÁNDI ZSOLT

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi kéziratára

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Lakatos utcai ingatlanában őrzött jelenlegi kéziratok gyűjtemények csak igen kis részben pótolhatják az 1950-ben keletkezett űrt, amikor az egyesületet önkényesen megszüntették, és a kolozsvári Egyetemi, illetve Akadémiai Könyvtár vette kezelésbe a múzeumi gyűjteményeket, köztük a könyvtárat és kéziratárát is. Ezen állítás megalapozására szükségesnek tekintjük röviden áttekinteni az egykori kéziratár keletkezésének körülményeit, gyűjteményeinek jellegét és értékét.¹

Immár több mint 150 éve annak, hogy Kemény József hagyatéka 1855-ben az Erdélyi Múzeum részére Gerendről Kolozsvárra érkezett. Akkor vették át az erdélyi Főkormányzók (Gubernium) őrizetéből az 1842–43. évi erdélyi országgyűlés folyamán tervezett, de meg nem valósult Országos Múzeum részére bejelentett ajándékokat, köztük a kéziratokat is. 1859 novemberének végén megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1860-ban a Farkas u. 8. szám alatt megnyílt a múzeum könyvtára, és e könyvtár kéziratári része magában foglalta a múzeumnak a Kemény-féle gyűjteményeken kívül mindössze 1083 darabból álló oklevél-, levél- és kéziratgyűjteményét is.

A valóban kéziratárnak megmaradt résztől a múlt század elején különvált levéltár, főleg a letétbe helyezett erdélyi családi levéltárakkal az ország talán legjelentősebb gyűjteményévé fejlődött, de ugyanakkor az egyik legnagyobb és legértékesebb gyűjteménnyé nőtt a kéziratár is, 1950-ben több mint 3500 tételt őrzött. Ezt a két gyűjteményt az alapítástól kezdve majdnem fél évszázadig a könyvtárban együtt, de a könyvektől elkülönítve őrizték, legbecsebb darabjai Kemény József és Sámuel, illetve Mikó Imre gyűjtéseiből kerültek ki.

1 L. erről bővebben: Kelemen Lajos: *Kéziratári értékeink*. Sajtó alá rendezte B. Nagy Margit. Megjelenés előtt az ETF sorozatában.

A kéziratár és levéltár szétválasztása csak Erdélyi Pál igazgatósága idején történt meg. A kéziratár 1904-ben kapott először külön szerzeménykönyvet és Kelemen Lajos személyében kiváló személyzetet is. Az Egyetemi Könyvtár új épületének elkészültéig (1908) a mindenkori könyvtárigazgatók kezelésében, azok hivatali szobájában állott. Méreteire s azutáni gyarapodására nézve sokatmondó, hogy 1904-ben a gyűjtemény anyaga elfért az igazgatói szoba néhány kisebb szekrényében és egy nagyobb szekrényben, melyben a könyvtár régebbi iratai és szerzeménykönyvei részére is elég hely maradt.

Ezen lassuló gyarapodás fő oka a kezdeti lelkesedés lanyhulása, majd megszűnése és az anyagiak hiánya volt. A kéziratár gyarapodása 1860-tól 1900-ig is alig érte el az alapítás első évének darabszámát. A gyűjtőmunka csak a kéziratár említett különválasztása, különgondozása után lendült fel ismét, mikor a fenntartó Erdélyi Múzeum-Egyesület s rajta keresztül a kéziratár is 1905-től állami támogatást kapott. Ezzel csaknem egy időben kezdődött el az Egyetemi Könyvtár saját külön kéziratárának a megalapozása is, amely 1920-ban az egész gyűjteménynek csak mintegy egy százalékát tette ki, és bizonyára az EME gyűjteményeinek elkobzásakor sem alkothatta a kéziratot anyag ennél sokkal jelentősebb részét.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1990. évi újralakulásától kezdve elsőrendű feladatának tekintette egyfelől egykori gyűjteményeinek visszaszerzését, másfelől a gyűjtés újrakezdését, korszerű könyvtár és kéziratár létrehozását, amelyek egyaránt számíthatnak a tágabb olvasókör és kutatók érdeklődésére. A kéziratár felállításával elsősorban azt kívánta a Múzeum-Egyesület megakadályozni, hogy a kisebbségi sorsra jutott erdélyi magyarság kiemelkedő tudós és közéleti személyiségeinek kéziratot hagyatékaik elkallódjanak, hiszen az elmúlt fél évszázad eseményeinek megértése ezek tanulmányozása nélkül csak felületesen lehetséges. Ezek a tudóshagyatékok és letétek egyúttal további kutatásokhoz nyújthatnak támpontokat. A gyűjtés elkezdése, a kéziratoknak az EME Lakatos utcai ingatlanában való elhelyezése elsősorban egyesületünk egykori elnöke, Jakó Zsigmond professzor és Kiss András ny. levéltáros fáradhatatlan tevékenységének köszönhető, legelső s talán legjelentősebb szerzeményeink személyes kapcsolataik, közbenjárásuk révén kerültek az Egyesület gyűjteményébe.

Az EME jelenlegi kéziratárának bizonyára legértékesebb kincse Szabó T. Attila nyelvészprofesszor (1906–1987) kéziratot hagyatéka és levelezésének azon része, amely az Egyesület és ifj. Szabó T. Attila mint Szabó T. Attila örökösének képviselője között 1996. július 31-én kötött megállapodás értelmében került az EME tulajdonába. A mintegy kilenc folyómétert kitevő kéziratot hagyatékot rendezője, Dáné Veronka, a gyűjtemény első kéziratárosa négy tárgycsoportba rendezte, elkülönítve a személyes iratokat, Szabó T.

Attila kézíratait (témájuk szerint csoportosítva), a Szabó T. Attilánál megőrzésre elhelyezett más személyi hagyatékokat (Brüll Emánuel, Gy. Szabó Béla, Kelemen Lajos, Vetró Artúr), mások kézíratait. Külön egységként kezeljük az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kb. 10 fm-nyi cédulagyűjteményét, melynek felhasználásával került szerkesztésre a mű eddig megjelent 12 kötete. Szabó T. Attila hagyatékának gazdagságát és értékét a cédulagyűjtemény mellett az is növeli, hogy a kéziratok, jegyzetek között nem csak a nyelvészet és nyelvtörténet, hanem a néprajz, történelem, irodalomtörténet, egyháztörténet stb. iránt érdeklődő kutató is adatokat találhat.

Szabó T. Attila levelezésének legértékesebb részét még életében az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában helyezte el, ebben található a tudományos kutatásaival kapcsolatos levelezés szinte teljes anyaga, személyi, családi levelezésének régebbi állagai, úgyhogy az EME őrizetébe került levelezésanyag csak esetlegesen kialakult töredéknek tekintendő, mely csak kivételesen nyújthat a Budapesten őrzött levelezést lényegesen kiegészítő információkat. A levelezésen kívül az OSZK két doboznyi egyéb anyagot is őriz, és szintén az OSZK-ba került az Erdélyi Helytörténeti Adattár anyaga. (Az OSZK-ban őrzött levelezés jegyzéke megtekinthető kézirattárunkban.)

*Szabó T. Attila
(1906–1987)*

A szépíró, szociográfus és történétíró Böződi György hagyatékának tekintélyes része két szakaszban került az EME Kézirattárának őrizetébe. Tőkés Béla főorvos egy részét Marosvásárhelyről 1996 novemberében Tonk Sándor révén juttatta el Egyesületünkhöz, másik része a Romániai Unitárius Egyházzal 1997. július 14-én kötött megállapodás értelmében került kézirattárunk őrizetébe. A hagyatéknak tehát Böződi halála után viszonylag hosszú ideig Marosvásárhelyen volt, és bizonyos, hogy a kéziratokból vagy levelezésből, illetve az 1944–45-ből származó hírlapgyűjteményből ekkor magánosok kezébe is jutott, illetve egy kisebb töredék (a vásárhelyi napló egy példánya, a Jónás-ügy írószövetségi tárgyalásának jegyzőkönyve) az OSZK Kézirattárának őrizetébe került.

A Böződi-hagyatéknak rendezése 2005–2006 folyamán történt, 2006-ban elkészült a katalógus, amely kutathatóvá tette az iratanyagot. Műfaj szerint és viszonylagos kronologikus rendbe csoportosítottuk a hagyatéknak, melynek értékét csak növeli az a tény, hogy az iratanyagoknak mintegy fele

Böződi György
(1913–1989)

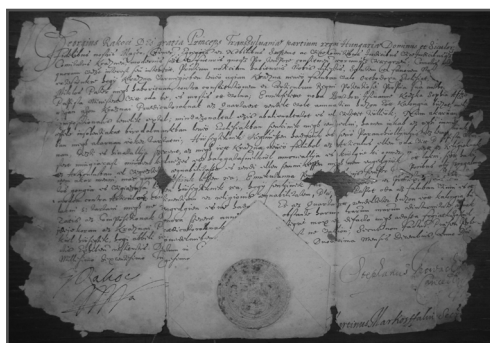
részét – a kéziratok, anyaggyűjtés és levezetés mellett – Böződi által begyűjtött családi levelesládák töredékei alkotják. A hagyaték legjelentősebb családi levéltár-töredéke a hilibi Gál család levelesládájának ama része, amely 22 csomóban a marosszéki makfalvi Dósák 16–19. századi, nagyobb részben magyar nyelvű okleveleit tartalmazza. A levelek valószínűleg a 18. század második felében kincstári tanácsosságot viselő Hilibi Gál János felesége, Dósa Anna jussán kerültek a hilibi Gál-levéltárba, melynek az Orbai széki és környékbeli birtokokra vonatkozó másik része a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrizetében van. Az állami kezelésbe került hilibi Gál-levéltárban való tájékozódást viszont nagyban megkönnyíti az egész levéltár anyagának elenchusa (jegyzéke), amely az EME kéz-

irattárában levő levéltárrészben található. Minthogy a Dósák Marosszék múltjában jelentős szerepet játszottak, levéltárunk a székelyföldi források értékes bővülését jelenti. Külön megemlítjük a mezőpaniti uradalom 1760. évi, egykötetnyi összeírását, amely Macskási Krisztina javairól készült néhai Bethlen Istvántól született gyermekei: László, István, Mihály és Julianna, valamint néhai Váradai Istvántól született leánya, Barcsai Pál felesége, Katalin számára. Az emlékiró Rettegi György két oldalt szentel „amaz Erdélyben leghíresebb asszony”, Macskási Krisztina személyének.² Julianna nevű leányáról is megemlékezik, aki először Földvári Györgyhoz, majd mostohatestvéréhez, ifjabb Dósa Mihályhoz ment feleségül. Így kerülhetett a leltár a Dósák tulajdonába. Az összeírást, amely marosszéki (Mezőpanit, Kisfalud, Mezőmadaras, Csittszentiván, Mezőbánd, Galambod), Torda (Pete, Mezőrűcs), Kolozs (Királyfalva, Szentgyörgy, Domb, Mezősáli), és Kükküllő (Szásznádas, Hétúr) vármegyei, valamint Kővár vidéki (Aranymező) részirtokokra vonatkozik, Bothos Sámuel és Huszár László királyi táblai jegyzők készítették.

2 Az emlékiró híresen rossz erkölcsű asszonynak ábrázolja, l. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléseszi Jakó Zsigmond. Buk. 1970. 104–105.

AZ EME JELENLEGI KÉZIRATTÁRA

Bözödi György a levéltári anyag egyik jelentős részét bözödi családoktól gyűjtötte be, és ezek 17–20. századi peres, jogbiztosító iratanyagot tartalmaznak (Vas, Senye, Fábián családok iratai). Ezek mellett méreteiben eltörpül a sáromberki Teleki család levéltárának csekély töredéke, de ennek mégis különleges – inkább levéltár-történeti – jelentősége van, hiszen ez a néhány iratfoszlány valószínűleg akkor kerülhetett Bözödihez, amikor az EME megbízásából 1944. december 29-től a Székelyföldet járta, hogy a pusztulásnak kitétt kulturális gyűjtemények (könyvtárak, levéltárak, festmények) megmentése, begyűjtése és biztonságba helyezése érdekében a szükséges lépéseket megtegye.³

I. Rákóczi György fejedelem oklevele

Az erdélyi múlt emlékeinek gyűjtése terén szintén sokat köszönhetünk Orosz Endrének (1871–1945), az apahidai iskola néhai igazgatójának. Ő helyezte letétbe az EME egykori levéltárába a Rettegi család általa megmentett töredékeit, az ő gyűjtései képezték a jelenlegi Néprajzi Múzeum alapjait, és szintén az ő töredékes hagyatékából kerültek az EME jelenlegi kéziratárába az Apahida és Kolozs községek irattárából általa megmentett foszlányok.⁴

Az EME egykori és újonnan létrehozott gyűjteményei közötti szoros kapcsolatra utal az a tény, hogy egyesületünk régi levéltárára vonatkozó iratokat (Jakó Zsigmond jegyzékei, fényképek, jelentések, szerződések stb.) is őrzünk jelenlegi kéziratárunkban, az EME egykori titkárnak, Kántor Lajosnak irathagyatéka pedig fontos adalékokkal szolgálhat egyesületünk 1927–1941 közötti történetéhez, a román állammal való kapcsolatok alakulásának és a gyűjtemények sorsának nyomon követéséhez, részben

3 Bözödi György beszámolóját a Marosvásárhely környékén és Székelykeresztúron található levéltárak, könyvtárak és műértékek helyzetéről l. EM 1994. 1–2. sz. 119–127.

4 A Rettegi család levéltártöredékének letétbe helyezéséről l. uo. 96.

pótolva azt a hiányt, melyet intézményünk egykori irattárának elkobzása okozott.

Szintén igen értékes levéltári anyagot rejt magában Imreh István történésznek, a székelység múltja egyik legavatottabb ismerőjének hagyatéka. A Mikes család maroscsesztvei levéltárának megmaradt töredékei Rajka János révén az 1970-es években kerültek Imreh István őrizetébe. A meglehetősen vegyes anyag egyik része az 1621–1907 közötti évekből tartalmaz részben családi vonatkozású, főként magyar nyelvű iratokat, a másik része pedig többnyire családi jellegű levelezés az 1744–1923 közötti évekből, melyek adatokkal szolgálnak például az „uzoni” 1802. évi földrengésről, Mikes István 1748. évi

*Imreh István
(1919–2003)*

bécsi kiadásairól stb. Ugyancsak Imreh István hagyatéka őrzi kéziratárunk legkorábbi okleveles emlékeit, a Toldalagi család levéltárából egy átírt 1343. évi oklevelet, az erdélyi káptalan 1406-ban kelt, szintén átírt oklevelét Mikeszásza határainak megállapításáról, illetve Jakó Zsigmond levéltári kutatásai során egybegyűjtött mintegy 500 lapnyi kéziratát 16–19. századi gazdasági utasításokról.

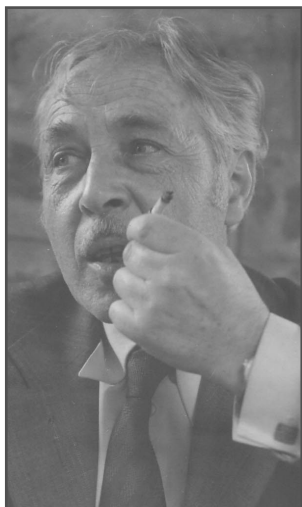

*Jordáky Lajos
(1913–1974)*

Kéziratárunk értékes 17–19. századi levéltári anyaggal gazdagodott kisebb adományok, letétek révén, ezek sorában megemlítjük Simon Katalin letétét, amely révén gyűjteményünk a bibarcfalvi Simon család levelesládájának egy részével gazdagodott, de iratokat őrzünk a magyarországi Vésztő község, illetőleg a Bánffy család levéltárának 19. századi állagaiból is.

A hagyatékok sorában mennyiségileg, de értékét tekintve is igen jelentős helyet foglal el Jordáky Lajos iratanyaga. Jordáky, akinek egyesületünk Kőkert utcai ingatlanát köszönheti, 1931-től a Szocialista

Ifjúsági Szövetség, 1933-tól a szociáldemokrata párt kolozsvári szervezeteinek tagja, 1944–45-ben a Szakszervezetek Tanácsának főtitkára, 1945-től a Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karának professzora, majd a Magyar Színház irodalmi titkára volt. 1952-ben koncepciók perben elítéltek, 1955-ben rehabilitáltak. Hagyatékában a magyar munkásmozgalom és szociáldemokrata irányzat kutatója, illetve a színház- és filmtörténet iránt érdeklődő kutató egyaránt találhat forrásokat, hiszen saját színház-történeti kéziratai mellett ugyanitt őrződnek a kolozsvári színház egykori igazgatójának, a kolozsvári filmiskola megteremtőjének, Janovics Jenőnek iratai, illetőleg értékes felvételek, plakátok a kolozsvári filmgyártás és színház kezdeti korszakából.

*dr. Kós Károly
(1919–1996)*

Az erdélyi néprajz kutatói számára bizonyára értékes kincseket rejt magába ifj. Kós Károly, Nagy Jenő vagy éppen Böződi György hagyatéka. Az egyesület eltulajdonított néprajzi tárának 1944–1950 közötti múzeumőre, Kós Károly iratanyagában néprajzi vonatkozású kéziratok és adatgyűjtés mellett tanulmányozhatjuk az Erdélyi Kárpát Egyesület Néprajzi Múzeumának 1894–1935 között vezetett leltárát, az EME egykori néprajzi tárának iratait, valamint a későbbi Néprajzi Múzeum iratanyagának egy részét. A Nagy Jenő hagyatékában őrzött fényképgyűjtemény, amely Vámszer Géza által készített felvételeket is magában foglal, értékes forrás elsősorban a népviselet-kutatók számára, Böződi mesegyűjtése pedig még feldolgozásra vár.

Az irodalomtörténészek és szociológusok is új támpontokat találhatnak kutatásaikhoz a Jancsó és Rohonyi család kézírathagyatékában, amely az irodalmár Jancsó Béla, illetve Rohonyi Zoltán tanulmányait, kéziratait és levelezéseit, továbbá az *Erdélyi Fiatalok* c. folyóirattal kapcsolatos iratanyagot tartalmazza, a helytörténészek számára pedig nagy segítséget jelenthet az, hogy Binder Pál történész hagyatékában található egy lexikonszerűen összeállított adatgyűjtés az erdélyi vármegyékről, illetve szász és székely székekről, amelyben minden egyes településre vonatkozóan fellelhető adatok.

A kisebb hagyatékok és letétek sorában a kézírattár polcain megtalálhatjuk Pataki József történész hagyatékának egy részét, töredékeket az író és költő Pap-Jánossy Béla, a heraldikus-történész Köpeczi Sebestyén József,

br. Mannsberg Sándor és Sándorné (Béldi letét), a történész és levéltáros Kelemen Lajos, a filozófus Nagy György hagyatékaiból, de mások történeti forrás-értékű személyes vagy hivatali iratait is őrizzük.

Legújabb, egyelőre feldolgozatlan szerzeményeink közül kiemelhetjük az erdélyi magyar szociológia, társadalom- és művelődéspolitikai neves személyiségeinek, Venczel Józsefnek töredékes – kéziratokat, jegyzeteket, előadásvázlatokat tartalmazó – hagyatékát, a régész és helytörténész Orosz Endre, a fizikus és tudománytörténész Heinrich László, az ornitológus Kohl István hagyatékait, illetve Péter Mihály marosvásárhelyi orvosprofesszor iratgyűjteményét.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, tekintettel arra, hogy egyesületünk a másfél százezer gyászjelentésből álló régi gyűjteményét még mindig nem szerezhette vissza, saját, új gyűjteménnyel igyekszik pótolni a veszteséget. Ez a betűrend szerint rendezett gyűjtemény már több mint 500 darabból áll, és állandó jelleggel bővül.

Fényképgyűjteményünk alapjait egyrészt Asztalos Sándor jogi szakíró erdélyi közéleti személyiségekről készült fényképhagyatéka, másrészt Péter János amatőr fényképész házsongárdi felvételei képezték. Hasonmás-gyűjteményünk folyamatos gazdagodása a Jakó Zsigmond professzor által az EME Kutatóintézetének keretein belül kezdeményezett munkálatokhoz kapcsolódik. Az *Erdélyi okmánytár* a középkori történeti Erdélyre vonatkozó teljes fennmaradt okleveles anyagot közli, ezért szükséges az oklevelek fényképeinek teljességre törekvő összegyűjtése; az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek és a két hiteleshely, a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent kora újkori protocollumainak regesztázása pedig szintén fénymásolatokról történik. E fényképanyag jelentősége abban is rejlik, hogy ezáltal az állami levéltár őrizetében levő hozzáférhetetlen oklevelek, illetve a Budapesten és egyéb helyeken őrzött iratanyagok fáradtságos utazások nélkül is kutathatók. A hasonmás-gyűjtemény gyűjtőkörének tágítása, további fénymásolatok beszerzése, digitális hasonmások készítése, a kéziratár teljes anyagának jegyzékbe vétele és az EME honlapján való megjelenítése további terveink között szerepel (a jegyzékek egy része már tanulmányozható az egyesület honlapján). Szintén egyre sürgetőbb feladat a kéziratári tárhely bővítése, hiszen újabb irathagyatékok szakszerű tárolása helyszűke miatt egyre nehezebben valósítható meg.

Végül köszönetet mondok mindazoknak, akik a reájuk hagyományozott iratanyagot egyesületünk kéziratárába helyezték el, és felhívom a tisztelt olvasók figyelmét arra, hogy továbbra is szívesen veszünk át letétként leveleket, történeti forrás-értékű családi iratokat vagy gyászjelentéseket, hiszen tapasztalatunk szerint a zaklatott idők folyamán múltbeli hagyatékunk főleg a közgyűjteményekben maradhatott és maradt meg.

Az EME Kézirattárában őrzött jelentősebb hagyatékok és letétek jegyzéke

Asztalos Sándor fényképhagyatéka

Asztalos Sándor jogászprofesszor, jogi szakíró fényképhagyatékának nagy részét özvegye, Szántó Ágnes adta át letétként az EME-nek 1998-ban. A fényképgyűjtemény csaknem 300 erdélyi közéleti személyiség, írók, költők, képzőművészek, színészek fényképeit tartalmazza. A gyűjtemény másik részét Asztalos Sándor még életében a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumnak adta át, ez irodalmárok fényképeit tartalmazza és kisebb az EME őrzésében levőnél. A gyűjtemény használatát betűrendes jegyzék segíti.

Becski Irén hagyatéka

Becski Irén költő, lélektani szakíró töredékes hagyatékát férje, Fülöp Andor helyezte letétbe az EME Kézirattárába. A feldolgozatlan irathagyaték bibliográfiáját, verseinek kéziratait, illetőleg első férje, Brassai Viktor két versét tartalmazza.

Béldi-letét

A Béldi család levelezésének egy töredékét id. Béldi Miklós helyezte el gyűjteményünkben. Az iratanyag Béldi Miklós anyai nagyszülei, br. Mannsberg Sándor és Mannsberg Sándorné Roth Ada leveleit tartalmazza. A levelezés rendezett és kutatható.

Binder Pál hagyatéka

Binder Pál (1935–1997) történész könyv- és kéziratanyagát 1997-ben özvegye helyezte letétbe az EME-nél. A 11 fm Erdély és az erdélyi szászok történetére vonatkozó adatgyűjtés, valamint Binder Pál írásait és levelezését tartalmazó kéziratanyag vármegyénként, helységenként csoportosított és rendezett.

Bözödi György hagyatéka

Bözödi György (1913–1989) író, történész szétszóródott hagyatékának jelentősebb hányada előbb Tonk Sándor révén Marosvásárhelyről érkezett be, majd egy újabb rész az unitárius egyházzal kötött megállapodás értelmében került az egyesület kéziratárába. A mintegy 10 fm rendezett kéziratanyag Bözödi György írásait, adatgyűjtéseit, oklevélregesztáit, levelezésének egy részét, valamint a hilibi Gál, árkosai Veres és más családok levéltárainak fasciculusait, illetőleg a kolozsvári Országos Ereklje Múzeum iratainak töredékeit tartalmazza.

Báthory Gábor fejedelem függőpecsétes hártya kiváltságlevele

Demeter János hagyatéka

Demeter János (1908–1988) jogi szakíró, baloldali politikus, az *Erdélyi Fiatalk* alapító tagja töredékes hagyatéka egyes kéziratait, egyetemi előadásait, az 1942–44 közötti kommunista perekre vonatkozó iratokat és levelezésének egy részét tartalmazza. A hagyaték feldolgozott és kutatható.

Heinrich László hagyatéka

Heinrich László (1910–1985) fizikus, tudománytörténész, előbb középiskolai tanár Marosvásárhelyen és Kolozsvárt, majd 1948–49-ben a Bolyai Tudományegyetem mechanikai tanszékére nevezték ki professzornak. Ismeretterjesztő és tudományos cikkei jelentek meg, illetve több önálló köte-

tet szerkesztett. Feldolgozatlan hagyatéka (kb. 4 fm) jegyzeteit, előadásainak vázlatait tartalmazza.

Imreh István hagyatéka

Imreh István (1919–2003) történész, szociológus, az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa az intézmény megszűnéséig (1947). Docens előbb a kolozsvári egyetem jog- és közgazdaság-tudományi karán, majd nyugalmába vonulásáig (1983) a történelem szakon. A kolozsvári Történeti Intézet munkatársa és az EME elkobzott levéltárának megbízott igazgatója (1950–53). 1977-től a Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagja. Érdeklődésének középpontjában a székely falu története állott, annak társadalmi és gazdasági vetületeivel. Hagyatéka kézíratait, anyaggyűjtéseit, levelezésének egy részét, valamint az általa begyűjtött levéltártöredékeket tartalmazza. Az iratanyag feldolgozott, kutatható.

A Jancsó és a Rohonyi család kézírathagyatéka

Jancsó Béla irodalmár, Jancsó Ödön fogorvos és Jancsó Sámuel 3,5 fm terjedelmű kézírathagyatékát özv. Rohonyi Vilmosné Jancsó Éva végakarátának megfelelően Zsákó Erzsébet helyezte letétbe az EME Kézirattárába 1993 júliusában. A hagyaték Jancsó Béla kézíratait, levelezésének egy részét, az *Erdélyi Fiatalokra* vonatkozó iratokat, a Rohonyi család részben zárolt iratanyagát tartalmazza. A hagyaték feldolgozott és kutatható.

Janovics Jenő iratai (Jordáky Lajos hagyatékában)

A kolozsvári színház és filmgyártás történetének legendás alakja, Janovics Jenő (1872–1945) irathagyatéka elkülöníthető egységet alkot a Jordáky-hagyatékban belül. A feldolgozott iratanyagban személyes iratait, kézíratait, levelezésének egy részét, a színház működésével és a filmgyártással kapcsolatos dokumentumokat és értékes felvételeket találhatunk.

Jordáky Lajos hagyatéka

A szociológus, történész és kritikus Jordáky Lajos (1913–1974) munkásmozgalmi elkötelezettségét családi hagyományként örökölte. Hagyatékában az erdélyi munkásmozgalomra és szocialista pártra vonatkozó források, adatgyűjtések, bibliográfiák mellett a színház- és filmtörténet kutatója is adatokra találhat. Az iratanyag feldolgozott és kutatható.

Kántor Lajos hagyatéka

Kántor Lajos (1890–1966) személye szorosan összefonódik az EME két világháború közötti történetével, ő volt az, aki egyesületünk történetének egyik válságos időszakában hosszú ideig (1927–41) titkári tisztet viselt és nagy részt vállalt az új hatalommal való viszonyok alakításában. Hagyatéka lényegében az EME és a román állam közötti kapcsolat iratanyaga (szerződéstervezetek, levelezés, leltárak stb). Részben rendezett és kutatható.

Kohl István hagyatéka

Kohl István természettudományi író, ornitológus. Madártani dolgozatai magyar, német, román, angol és cseh szakfolyóiratokban jelentek meg. Rendezetlen hagyatéka adatgyűjtéseit, helyszíni megfigyelések során készült jegyzeteit és igen terjedelmes levelezését tartalmazza. Terjedelme kb. 5 fm.

Kós Károly hagyatéka

A néprajztudós Kós Károly (1883–1977) kézírathagyatéka és szakkönyvtára végakarataának megfelelően, az örökösöket képviselő Koós Géza és az EME között 1996. augusztus 1-én kötött megállapodás értelmében került gyűjteményünkbe. A mintegy 4 fm iratanyag épületterveket, alaprajzokat, Kós Károly néprajzi gyűjtéseit, cikkeit, előadásait, levelezésének töredékét, illetve egyebek mellett az EME és az EKE egykori néprajzi gyűjteményeire vonatkozó iratokat tartalmazza. A hagyaték rendezett és kutatható.

Köpeczi Sebestyén József hagyatéka

Köpeczi Sebestyén József (1878–1964) művészettörténész, heraldikus kézirat-hagyatékának töredékét Fries Gerda Júlia ny. tanárnő helyezte letébe 1997. december 5-én. A leltározott és rendezett hagyaték Sebestyén József jegyzeteit, vázlatait, vázlatkönyvét, levelezésének töredékét és néhány személyes iratát tartalmazza.

Lakatos István hagyatéka

Lakatos István töretlen szociáldemokrata meggyőződéséért közel tizenöt év börtönt szenvedett (1949–1964). A Márton Áron-per néven ismert kirakatpernek a gyulafehérvári püspökkel és a kommunista Kurkó Gyárfással együtt ő is elsőrendű vádlottja volt. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött eredeti kéziratának fénymásolatai Dáné Tibor révén kerültek gyűjteményünkbe. Az EME Kézirattárában őrzött iratanyag a Romániai Szociáldemokrata Párt kéziratosa történetét, valamint emlékiratokat tartalmaz.

Nagy György hagyatéka

Nagy György (1938–1998) filozófus, társadalomelméleti szakíró feldolgozatlan hagyatéka egyetemi előadásainak kézírataiból, a transzilvanizmusra és Kós Károlyra vonatkozó jegyzeteiből, valamint a kolozsvári magyar egyetemre és az ott tevékenykedő filozófusokra vonatkozó iratanyagból áll.

Nagy Jenő hagyatéka

Nagy Jenő (1916–1996) nyelvész, néprajzkutató kézirat-hagyatéka a kutatói pályára vonatkozó iratokat (egyetemi jegyzetek, oklevelek, adatgyűjtések), tanulmányai kézíratait, levelezésének egy részét, illetőleg néprajzi vonatkozású anyaggyűjtéseket, értékes fotógyűjteményt (kalotaszegi és más tájegységek népviselete) tartalmaz. A fényképek között Vámszer Géza által készített felvételeket is találunk. A hagyaték feldolgozott és kutatható.

Orosz Endre hagyatéka

Orosz Endre (1871–1945) régész, helytörténész, előbb Apahidán, majd Kolozsvárt tanító, 1926-tól a kolozsvári Néprajzi Múzeum őre. Önszorgalomból régésznek képezte ki magát, s évtizedeken át sok ezer régészeti és néprajzi tárgyat gyűjtött. Rendezetlen hagyatéka kézirateit, jegyzeteit, Kolozsra és Apahidára vonatkozó adatgyűjtéseit, illetve a kolozsi és apahidai elpusztult községi levéltárak töredékeit tartalmazza. Kb. 2 fm.

Pap-Jánossy Béla hagyatéka

Pap-Jánossy Béla (1883–1945) költő, drámaíró hagyatékának egy részét leánya helyezte letétbe az EME Kézirattárába. A kutatható hagyaték drámáinak és vígjátékainak kézirateit, kiadatlan költeményeit és novelláit, illetve Szopos Sándor festőművész rajzait tartalmazza.

Pataki József hagyatéka

Pataki József (1908–1993) történész kézirat-hagyatékának egy részét özvegye helyezte letétbe az EME Kézirattárába. A rendezett és kutatható iratanyag Pataki József egyetemi előadásait, tanulmányai kézirateit, adatgyűjtéseit (székelység története, Kolozsvár, csiki vashámor, vajdahunyadi uradalom stb) és levelezésének töredékét foglalja magába.

Péter János letéte

Péter János amatőr fényképész 1994 decemberében adta el az EME-nek a Házsongárdi temető sírköveiről készített 492 fényképfelvételét. A gyűjtemény digitalizált változata megtekinthető az EME honlapján.

Péter Mihály Heinrich letéte

A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tanszékvezető professzora által összegyűjtött terjedelmes (kb. 5 fm), feldolgozatlan iratanyag a tanszék működésére vonatkozó dokumentumokat, illetőleg az orvosprofesszor szakmai levelezését tartalmazza.

Simon Katalin letéte

Simon Katalin 1992–1999 között értékes iratanyaggal gyarapította gyűjteményünket. Ezek között megemlítjük a Simon család 16–19. századi jogbiztosító iratait (oklevelek), gyászjelentéseket, továbbá Észak-Erdély oktatásának és tantestületének összesítését a bécsi döntés évéből (Domokos Pál Péter gyűjtése).

Szabó T. Attila hagyatéka

Szabó T. Attila (1906–1987) könyvtára, kézirat-hagyatéka és levelezésének egy része az EME és ifj. Szabó T. Attila mint Szabó T. Attila örökösének képviselője között 1996. július 31-én kötött megállapodás értelmében került az EME tulajdonába. A kézirat-hagyaték rendezett és kutatható, Szabó T. Attila személyes iratait, kézíratait (témájuk szerint csoportosítva), Szabó T. Attilánál megőrzésre elhelyezett más személyi hagyatékot, mások kézíratait tartalmazza. Külön egységként kezeljük az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* cédulagyűjteményét (kb. 10 fm). Levelezésének Kolozsvárt maradt része (2 fm) a levélírók betűrendjében, azon belül pedig időrendben rendezett. Szabó T. Attila levelezésének legértékesebb részét még életében az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában helyezte el (az anyag rendezőjének tájékoztatása szerint ez kb. 70 dobozt tesz ki), ebben található a tudományos kutatásaival kapcsolatos levelezés szinte teljes anyaga, személyi, családi levelezésének régebbi állagai. A levelezésen kívül az OSZK két doboznyi más anyagot is őriz (fényképek, újságkivágások, kéziratok, tudományos munkásságának jegyzéke, diákkori írásai). Szintén az OSZK Kézirattára őrzi az erdélyi helynévgyűjtéssel kapcsolatos kéziratokat. 1996-ban kerültek az EME kezelésébe Szabó T. Ádám kézíratai is, és 2025-ig zárolt, csak a család engedélyével kutatható levelezése.

Váczy Kálmán hagyatéka

Váczy Kálmán (1913–1992) előbb ügyvéd, majd botanikus. Kutatási területe a florisztika, rendszertan és a botanika története volt. Főmunkatársként, társszerzőként tevékenykedett a román flóra tizenkét kötetének megírásában és szerkesztésében. Életmű értékű az 1980-ban megjelent hét nyelvű növénytani szótára, amely egymagában világhírnevet biztosított számára. Rendezetlen töredékes hagyatéka szakmai (botanikai tárgyú) levelezését tartalmazza.

Venczel József hagyatéka

Venczel József (1913–1972) a két világháború közötti Erdély magyar szociológiájának, társadalom- és művelődéspolitikájának, közéletének meghatározó személyisége volt. A Dimitrie Gusti által vezetett román szociológiai iskola legjelentősebb magyar képviselője. Feldolgozatlan, töredékes hagyatéka kéziratait, jegyzeteit, előadásainak vázlatait tartalmazza. Terjedelme kb. 1 fm.

Az EME Kézirattárának hasonmásgyűjteménye

A Magyar Országos Levéltár DF (Diplomatikai Fényképtár) gyűjteményéből egyebek mellett az alábbi levéltárak középkori okleveleiről őrzünk másolatokat:

Bálintitt család levéltára, Bánffy család nemzetségi levéltára, Béli család mezőméhesi levéltára, iktári Bethlen család levéltára, Bethlen család keresdi levéltára, Címereslevelek gyűjteménye, Dési család levéltára, Dósa család levéltára, Erdélyi Múzeum Törzsgyűjteményének középkori oklevelei, Gyulay-Kuun család levéltára, Haller család balázstelki levéltára, Henter család levéltára, Jósika család hitbizományi levéltára, Kemény család pusztakamarási levéltára, Kemény család malomfalvi levéltára, Kemény József-gyűjtemény, Komáromy-gyűjtemény, Kornis család levéltára, gyalakuti Lázár család levéltára, szárhegyi Lázár család meggyesfalvi levéltára, Mike Sándor-gyűjtemény, Mikó–Rhédey-levéltár, Mohai család levéltára, Nemes család hídvégi levéltára, Rettegi család levéltára, csíkszentdomokosi Sándor család levéltára, Sennyei család levéltára, Staatsarchiv Nürnberg, Suky család levéltára, Szentkereszty család levéltára, Szepesi káptalan levéltára, Teleki család kendilónai levéltára, Tholdalagi család levéltára, Török Bertalan-gyűjtemény, Vécsey család levéltára, Wass család levéltára, Wesselényi család görcsöni levéltára.

Más gyűjteményekből vagy levéltárakból származó fényképek és fénymásolatok: Szász Nemzeti Levéltár – Urkunden, a szebeni káptalan levéltára, az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek kötetei, a kolozsmonostori konvent és a gyulafehérvári káptalan jegyzőkönyvei (16. század vége, 17. század első fele)

Colecția actuală de manuscrise a Societății Muzeului Ardelean

De la reînființarea sa în 1990, Asociația Muzeului Ardelean are ca scop, pe lângă recunoșterea dreptului său de proprietate asupra colecțiilor, și achiziționarea, depozitarea în condiții de siguranță, și punerea la dispoziția cercetătorilor a așa-numitelor „lăsăminte științifice.” Bazele actualei Colecții de manuscrise a fost pusă de secretarul general arh. András Kiss în timpul mandatului de președinte al lui Jakó Zsigmond, iar primul custode și organizator al colecției în formare a fost Veronka Dáné. La început au fost achiziționate lăsămintele complete sau parțiale ale unor membri care au jucat un rol însemnat în viața Societății, precum Attila T. Szabó sau Jenő Nagy. Ulterior, acestea au fost completate de nu mai puțin importante depozite și lăsăminte de manuscrise, cutii cu scrisori de familie în special prin intermediul unor donații. De-a lungul anilor, aria de achiziții a Colecției de manuscrise s-a lărgit considerabil. De asemenea, se îmbogățește constant și colecția de facsimile care deservește cercetările din cadrul Institutului de Cercetare a Societății și care constă din materialul microfilmă al arhivelor de familie medievale gestionate în trecut de către Asociație. Asociația continuă să pună accent pe salvarea surselor încă disponibile ale trecutului, acesta fiind motivul pentru care acceptă ca donație sau eventual să cumpere orice fel de document (diplome, scrisori, necrologuri, manuscrise, etc.).

The Manuscript Archives of the Transylvanian Museum Society

Since its reestablishment in 1990, the Transylvanian Museum Society has set out, along with attaining the official acknowledgment of its property rights upon past collections, to collect, safely archive and render available for scientific research the so-called “scholarly legacies”. The fundamentals for the present Manuscript Archives were laid down by general secretary and emeritus archivist András Kiss during the presidency of Zsigmond Jakó, with Veronka Dáné as the first caretaker and custodian of the archives. First, they collected the complete or fragmentary legacies of fellow members who played an important role in the life of the Society, then added to these collections, essentially due to generous donations, other valuable deposits, manuscript legacies, and family correspondences. In the course of time, the sources of the Manuscript Archives have progressively widened to include facsimile related to research projects conducted within the Institute for Research of the Transylvanian Museum Society, consisting

partly of photographs made of the mediaeval family archives once attended by the Museum Society. The Transylvanian Museum Society continues to work towards preserving historical records still in existence, accepting any relevant documents (diplomas, letters, obituary notices, manuscripts, etc.) as donations and for potential purchasing.

Rövidítések jegyzéke

Bp.	Budapest
Buk.	Bukarest
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie
EM	Erdélyi Múzeum
EME-Ekv	<i>Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859–1909.</i> Szerk. Erdélyi Pál. Kv. 1909–1942.
EMELvt	Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára a ROLKmg őrizetében
EMETud	Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évi tudósítása. 1866–1867; 1868; 1869.
ENMLt	Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a ROLKmg őrizetében
ETF	Erdélyi Tudományos Füzetek
Évkönyv	Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei 1859–1878. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve. 1906–1914; 1942–1943.
György 1941.	György Lajos: <i>Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár.</i> In: <i>Erdély magyar egyeteme.</i> Szerk. Bisztray Gyula–Szabó T. Attila–Tamás Lajos. Kv. 1941.
Jakó 1942.	Jakó Zsigmond: <i>Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai.</i> Kv. 1942.
Kelemen 1942.	Kelemen Lajos: <i>Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története.</i> In: EME-Ekv 5–79.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Kelemen 1909.	Kelemen Lajos: <i>Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai.</i> Kv. 1909.
Kiss 2003.	Kiss András: <i>Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a XX. században. Történeti vázlat.</i> In: <i>Uő.: Más források – más értelmezések.</i> Marosvásárhely 2003. 373–396.
Közl	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából/Történeti, Művészeti és Néprajzi Tárából
Kv.	Kolozsvár
MOL	Magyar Országos Levéltár, Bp.
ROLKmlg	Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kv.
Sz	Századok
Szabó T. 1942.	<i>Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai.</i> Kv. 1942.
TMLvt	Az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum levéltára, Kv.

Képmelléklet

Képek jegyzéke

Kötár

- 3.1. kép. Báthory Kristóf fejedelem 1581-es emléktáblája a városfalból
- 3.2. kép. Reneszánsz ajtókeretek a kötárban

Képtár

- 6.1. kép. Egidius van der Rye: Kolozsvár – Georg Hoefnagel színes rézmetszete (1617), 40x59,5 cm
- 6.2. kép. Ismeretlen szerző: Gróf Mikes Kelemen. Olaj, vászon, 83x64 cm.
- 6.3. kép. Bergmann Ferenc Antal: Batthyány Ignác püspök arcképe. Olaj, vászon, 59x45 cm.
- 6.4. kép. Ismeretlen szerző: Kolozsvári gazdag sörfőzőné (18. sz.). Olaj, vászon, 88,5x70,3 cm.
- 6.5. kép. Ismeretlen szerző: Gróf Gyulay Lajos ifjúkori arcképe. Olaj, vászon, 63x52 cm.
- 6.6. kép. Kissolymosi Simó Ferenc: Kisfaludy Sándor portréja (1828). Olaj, vászon, 31,3x25,5 cm.
- 6.7. kép. Id. Markó Károly: Hegyi út (1848). Olaj, vászon, 24x29,3 cm.
- 6.8. kép. Id. Markó Károly: Olaszországi táj (1849). Olaj, vászon, 107x169,8 cm.
- 6.9. kép. Munkácsy Mihály: Síró gyermekek. Olaj, vászon, 92,2x65,2 cm.
- 6.10. kép. Mészöly Géza: Koldus leányok. Olaj, vászon, 52,4x32,3 cm.
- 6.11. kép. Lotz Károly: Fürdő után. Olaj, vászon, 96x40,5 cm.
- 6.12. kép. Lotz Károly: Lotz Kornélia arcképe. Olaj, vászon, 97,5x71,3 cm.
- 6.13. kép. Melka Vince: Báró Wesselényi Béla. Olaj, vászon, 100,4x67 cm.
- 6.14. kép. Müller Merész Gyula: Jelenet a Hunyadiak korából (1913). Olaj, vászon, a képtár előcsarnokának falára ragasztva, 200x800 cm.
- 6.15. kép. Ferenczy Károly: Csendélet (1911). Olaj, vászon, 54,4x63,8 cm.

Néprajzi tár

- 7.1. kép. Ónmázás „győri” tál Gyarmathy Zsigáné gyűjteményéből. Erdélyi Néprajzi Múzeum, ltsz. N 1105
- 7.2. kép. Ónmázás „győri” bokály Gyarmathy Zsigáné gyűjteményéből. Erdélyi Néprajzi Múzeum, ltsz. N 1036

3.1. kép. Báthory Kristóf fejedelem 1581-es emléktáblája a városfalból

3.2. kép. Reneszánsz ajtókeretek a kőtárban

KÉPMELLÉKLET MURÁDIN JENŐ TANULMÁNYÁHOZ

6.1. kép. Egidius van der Rye: *Kolozsvár* – Georg Hoefnagel színes rézmet-szete (1617), 40x59,5 cm

6.2. kép. Ismeretlen szerző: Gróf Miklos Kelemen. Olaj, vászon, 83x64 cm.

6.3. kép. Bergmann Ferenc Antal: *Batthyány Ignác püspök arcképe*. Olaj, vászon, 59x45 cm.

6.4. kép. Ismeretlen szerző: *Kolozsvári gazdag sörfőzőné* (18. sz.). Olaj, vászon, 88,5x70,3 cm.

6.5. kép. Ismeretlen szerző: Gróf Gyulay Lajos ifjúkori arcképe. Olaj, vászon, 63x52 cm.

6.6. kép. Kissolyosi Simó Ferenc: *Kisfaludy Sándor portréja* (1828). Olaj, vászon, 31,3x25,5 cm.

6.7. kép. Id. Markó Károly: *Hegyi út* (1848). Olaj, vászon, 24x29,3 cm.

6.8. kép. Id. Markó Károly: *Olaszországi táj* (1849). Olaj, vászon, 107x169,8 cm.

6.9. kép. Munkácsy Mihály: *Síró gyermekek*. Olaj, vászon, 92,2x65,2 cm.

6.10. kép. Mészöly Géza: *Koldus leányok*. Olaj, vászon, 52,4x32,3 cm.

6.11. kép. Lotz Károly: *Fürdő után*. Olaj, vászon, 96x40,5 cm.

6.12. kép. Lotz Károly: Lotz Kornélia arcképe. Olaj, vászon, 97,5x71,3 cm.

KÉPMELLÉKLET MURÁDIN JENŐ TANULMÁNYÁHOZ

6.13. kép. Melka Vince: *Báró Wesselényi Béla*. Olaj, vászon, 100,4x67 cm.

KÉPMELLÉKLET MURÁDIN JENŐ TANULMÁNYÁHOZ

6.14. kép. Müller Merész Gyula: *Jelenet a Hunyadiak korából* (1913).
Olaj, vászon, a képtár előcsarnokának falára ragasztva, 200x800 cm.

6.15. kép. Ferenczy Károly: *Csendélet* (1911). Olaj, vászon, 54,4x63,8 cm.

7.1. kép. Ónmázás „győri” tál Gyarmathy Zsigáné gyűjteményéből. Erdélyi Néprajzi Múzeum, ltsz. N 1105

7.2. kép. Ónmázás „győri” bokály Gyarmathy Zsigáné gyűjteményéből. Erdélyi Néprajzi Múzeum, ltsz. N 1036

Kötetünk az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos gyűjteményeinek keletkezéséről, az elmúlt másfélszáz év alatti gyarapodásáról és jelenlegi helyzetéről kíván számot adni. Nyolc gyűjtemény fejlődésének szakaszait tárták fel a szerzők levéltári és szakirodalmi kutatásokra alapozva; tanulmányaikból kibontakozik a céltudatos gyarapítás eredménye, a táruk anyagának fölbecsülhetetlen tudományos és kulturális értéket képviselő gazdagsága, változatossága.

www.eme.ro

ISBN 978-973-8231-96-2

